

**Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin**

**Ztráta Podkarpatské Rusi na konci
druhé světové války**

Loss of Sub-Carpathian Ruthenia at the End of World War 2

Disertační práce

David Hubený

2017

Školitel: prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

VPraze, dne 29. III. 2017

David Hubený

Jméno a příjmení

Ztráta Podkarpatské Rusi na konci druhé světové války.

Československo získalo Podkarpatskou Rus zcela nečekaně po první světové válce. Republika se obětavě snažila pomoci tamějšímu slovanskému národnostně nevyhraněnému obyvatelstvu vymanit se z chudoby a nevzdělanosti, ale Podkarpatská Rus nezapadala do koncepce československé státnosti. Někteří českoslovenští politici (např. Karel Kramář) vnímali republiku a její misi na Podkarpatské Rusi jen jako roli „věrného správce“, který, až přijde čas, předá Podkarpatskou Rus Rusku. Naopak již od dvacátých let 20. století českoslovenští komunisté nazývali toto území Zakarpatskou Ukrajinou a tvrdili, že místní slovanské obyvatelstvo jsou Ukrajinci. Republika sama nijak nechtěla zasahovat do národnostního vývoje.

Za druhé republiky se moci na Podkarpatské Rusi zmocnili ukrajinští nacionalisté paktující se s nacisty. První viděli Podkarpatskou Rus jako ukrajinský Piemont, jenž sjednotí všechny Ukrajince v jednom státě, druzí jako ideální nástroj pro destabilizaci SSSR otevřením citlivé ukrajinské otázky. Vztahy československých bezpečnostních složek k ukrajinským nacionalistům byly velmi špatné. Ukrajinští nacionalisté byli oprávněně vnímáni jako obdivovatelé a kolaboranti nacistů, osoby neštítící se vyhrožovat pogromy českého obyvatelstva a povstání ukrajinských nacionalistů proti československé státnosti bylo vyvrcholením těchto dlouhodobých rozporů. Téměř souběžná maďarská okupace však tyto boje rychle přehlušila a ukončila.

V protektorátu získali ukrajinští nacionalisté od nacistů azyl a pracovní příležitosti v protektorátní správě a místa v Úřadu říšského protektora, což bylo velmi negativně neseno těmi českými úředníky a příslušníky bezpečnostních složek, kteří s nimi měli zkušenosti z éry druhé republiky. Formující se domácí protektorátní odboj se sice pokusil proniknout i na Podkarpatskou Rus, ale zásahy gestapa a emigrace zapojených osob tyto snahy velmi rychle ukončily. Trvalý zájem o Podkarpatskou Rus udržovali jen vlastníci majetků, které zanechali na Podkarpatské Rusi. Těm se dostalo podpory jak od protektorátní, tak i říšské vlády, ale od roku 1941 šlo již jen o udržovací činnost.

V exilu bylo o výrazné osobnosti z Podkarpatské Rusi a především o jakékoliv informace z tohoto území veliký hlad, který se ale dařilo utišit jen minimálně. Naneštěstí jednotliví Podkarpatorusové v exilu mezi sebou spolupracovali jen velmi málo a ubíjeli se v osobních a jazykových sporech. V exilové Státní radě sice byl od jejího počátku přítomen vždy zástupce Podkarpatské Rusi, ale teprve s příchodem komunisty Ivana Petruščáka na konci roku 1942 se ve Státní radě objevil zástupce, s nímž bylo možno

efektivně a kolegiálně pracovat nejen na podkarpatorských, ale i celočeskoslovenských problémech.

Přibližující se Rudá armáda k hranicím Podkarpatské Rusi přiměla exilovou reprezentaci, aby se SSSR podepsala dohody zajišťující jednak nevměšování se do vnitřních československých záležitostí, jednak modalitu předávání správy osvobozeného území do rukou československých úřadů. S tím souvisela horečnatá snaha o přípravu rekonstrukčních plánů, zajištění první pomoci, jakož i schválení legislativního rámce pro správu osvobozeného území. Exilová vláda přitom velmi trpěla nedostatkem zpráv z Podkarpatské Rusi a její snahy o zpravodajské proniknutí pomocí paraskupin nebylo úspěšné. Navíc domácí podkarpatorský odboj utrpěl, stejně jako např. sovětské paraskupiny, od maďarských okupantů těžké ztráty, takže se aktivní odpor podařilo obnovit až v roce 1944 a to zcela v dikci sovětských partyzánů.

Příchod Úřadu vládního delegáta a jemu podřízeného Velitelství osvobozeného území na podzim 1944 představoval pro exilovou vládu naději v brzký návrat domů. Zpočátku zdárné působení obou úřadů však bylo během několika týdnů eliminováno činností separatistické Národy rady Zakarpatské Ukrajiny, která si vytkla za cíl připojit Podkarpatskou Rus k sovětské Ukrajině. Hnutí, částečně živelné, částečně podpořené sovětskými bezpečnostními složkami, snadno převzalo iniciativu a reálnou moc. Československý exil, včetně komunistů, byl vývojem sice nemile zaskočen, ale případné předání Podkarpatské Rusi SSSR v rozhovorech představitelů obou států několikrát zaznělo, byť ze sovětské strany vždy s ujištěním, že Československo se musí obnovit v předmnichovských hranicích, včetně Podkarpatské Rusi. Zdá se, že ukrajinští komunisté poučení vývojem na Podkarpatské Rusi za druhé republiky, chtěli průběh druhé světové války využít k tomu, aby sjednotili všechny Ukrajince v jednom státě, přičemž Stalin jim ponechal v tomto případě volnou ruku. V případě neúspěchu by se od akce mohl distancovat, v opačném případě by dosáhl starého strategického cíle Moskvy - mít ze svého pohledu území za Karpatami.

Poválečné Československo nemělo problém smluvně ratifikovat předání Podkarpatské Rusi, ke které, díky druhorepublikovým a protektorátním událostem, téměř ztratilo vztah. Otázky přesunu obyvatelstva a majetkového vyrovnání pak představovaly pro obě strany náročná jednání, přičemž otázka obce byla dlouho sabotována svéhlavými představiteli Zakarpatské Ukrajiny.

Loss of Sub-Carpathian Ruthenia at the End of World War 2

Czechoslovakia came by Sub-Carpathian Ruthenia completely unexpectedly after World War 1. The Republic tried with dedication to help the Slavonic population of the region, hardly aware of their nationality, get rid of poverty and ignorance. Sub-Carpathian Ruthenia, however, did not fit into the concept of Czechoslovak statehood. Some Czechoslovak politicians (e.g. Karel Kramář) only perceived the mission of the Republic at Sub-Carpathian Ruthenia as the role of a “faithful trustee” that should hand Sub-Carpathian Ruthenia over to Russia when the right time comes. On the other hand, Czechoslovak Communists called the region Trans-Carpathian Ukraine as early as 1920s and alleged that the local Slavonic population are Ukrainians. The Republic did not want to get involved in the ethnic development.

At the time of the “Second Republic”, power in Sub-Carpathian Ruthenia was seized by Ukrainian Nationalists, who colluded with Nazis. The former saw Sub-Carpathian Ruthenia as kind of Ukrainian Piemont, which would unite all Ukrainians in one state, while the latter found it a perfect tool to destabilize the USSR by opening up the hot Ukrainian issue. Relations of Czechoslovak security services to Ukrainian Nationalists were really bad. Ukrainian Nationalists were quite rightly looked upon as Nazi idolaters and collaborators, who would not stop at threatening with anti-Czech pogroms, and the uprising of Ukrainian Nationalists against the Czechoslovak state was the culmination of the long-standing controversy. Nearly concurrently, however, Hungarian occupation came and quickly put an end to these clashes.

In the Protectorate of Bohemia and Moravia, Ukrainian Nationalists received political asylum from the Nazis, as well as jobs in the Protectorate administration and the *Reichsprotektor* office, which met a really negative attitude from those Czech officials and security men who had born a grudge against them since the Second Republic period. The just emerging home Resistance movement did try to infiltrate Sub-Carpathian Ruthenia as well but had to give these attempts up because of interventions of Gestapo and emigration of some of the persons involved. Then only the owners of real estate left in Sub-Carpathian Ruthenia were still interested in that region. They got some compensation from both the Protectorate and German government but from 1941 on it was only done by force of habit.

Czechoslovak exile had strong desire for any prominent personalities from Sub-Carpathian Ruthenia, and above all, for any information from the area, but this was hardly

satisfied. Particular exiles from Sub-Carpathian Ruthenia co-operated with each other very little, getting lost in personal and language controversies. Although there had been a representative of Sub-Carpathian Ruthenia in Czechoslovak National Council since the beginning, only in late 1942, as the communist Ivan Petruscak came, the Council obtained a representative able to efficiently and loyally co-operate not only in Ruthenian but also in general Czechoslovak issues.

The advance of the Red Army towards the borders of Sub-Carpathian Ruthenia made the exile representation to sign agreements with USSR to secure non-interference in Czechoslovak internal affairs as well as to provide modalities of transfer of administration in liberated areas to Czechoslovak authorities. Connected with that was frantic activity in preparation of plans for reconstruction, relief and specification of legal framework for administration of the liberated territory. At the same time, the exile government badly suffered from lack of information from Sub-Carpathian Ruthenia, and its attempts at intelligence infiltration by groups of paratroopers failed. In addition, the Ruthenian home resistance suffered huge losses from Hungarian occupants, as did the Soviet groups too. As a result, active resistance was not restored before 1944, and then it was fully dominated by Soviet partisans.

The arrival of the Government Delegate Office and its subordinate Liberated Areas Headquarters in the autumn 1944 meant a hope for the exile government to return home soon. Activities of both said authorities, although promising at first, were eliminated in a few weeks by the activity of the separatist National Council of Trans-Carpathian Ukraine, which pursued the goal of annexation of Sub-Carpathian Ruthenia to Soviet Ukraine. This movement, partly spontaneous and partly promoted by Soviet security services, easily took over initiative and real power. Czechoslovak exile, including the communists, was unpleasantly surprised and overtaken by events, but the prospective cession of Sub-Carpathian Ruthenia to the USSR had been mentioned several times in talks of representatives of the two countries, even though from the Soviet part always accompanied with assurances that Czechoslovakia must be restored in its pre-Munich borders, including Sub-Carpathian Ruthenia. It seems that Ukrainian communists, having learned a lesson from the events in Sub-Carpathian Ruthenia during the period of the Second Republic, wanted to take advantage of the course of war events in order to unite all Ukrainians in one country, and Stalin gave them a free hand in this case. In case of failure he could disavow the affair, and in the opposite case he could achieve Moscow's old strategic goal - to possess some area behind the Carpathian Mountains.

The post-war Czechoslovakia had no problem to make and ratify an agreement ceding Sub-Carpathian Ruthenia, a region it nearly lost the ties with as a result of the events of the Second Republic and the Protectorate. For both parties, the issues of the population transfer and property settlement, in turn, involved tortuous negotiations, sabotaged by the wilful representatives of Trans-Carpathian Ukraine.

Klíčová slova: Podkarpatská Rus, druhá světová válka, Československo, SSSR

Key Words: Sub-Carpathian Ruthenia, World War 2, Czechoslovakia, USSR

Obsah	
Úvod.....	12
Hlava 1.....	20
Problematika Podkarpatské Rusi v protektorátu a na Slovensku.....	20
I.1: XVIII. sjezd Všesvazové komunistické strany (bolševiků).....	20
I.2: Chustská vláda po maďarské okupaci.....	21
I.3: Evakuace do Protektorátu.....	26
I.5: Peníze hýbou světem.....	35
I.6: Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava.....	40
I.7: Spolek občanů Protektorátu vlastníků majetek na původním Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi a jeho působení v letech druhé světové války.....	49
I.8: Zprávy o dění na Podkarpatské Rusi v protektorátu.....	59
I.9: Rusíni na Slovensku.....	60
Hlava II.....	63
Představy a zprávy československého exilu o Podkarpatské Rusi.....	63
II. 1: Představy o situaci na Podkarpatské Rusi.....	63
II.2: Kominternu, KSČ, komunisté a Podkarpatská Rus.....	83
II.3: Odbojová situace na Podkarpatské Rusi.....	93
II.3.1: Před 22. červnem 1941.....	93
II.3.2: První vlašťovky a propagandistické přestřelky.....	94
II.3.3: Rudá armáda na obzoru.....	98
II.3.4: Partyzáni a jejich využití.....	101
Hlava III.....	111
Československé exilové zřízení a záležitosti Podkarpatské Rusi.....	111
III. 1: Státní rada v Londýně.....	111
III. 1.1: Vznik Státní rady.....	111
III.1.2: Zastoupení Podkarpatské Rusi ve Státní radě.....	112
III.1.3: Podkarpatská Rus na jednáních Státní rady.....	114
III. 1.4: Kancelář a referát pro Podkarpatskou Rus na Ministerstvu vnitra.....	117
III.1.5: Nástup Ivana Petruščáka.....	122
III.1.6: Cibereho rezignace.....	126
III.1.7: Petruščákova dominance.....	129
III.1.8: Státní rada bez zástupců Podkarpatské Rusi.....	147
III.1.9: Státní rada bez Podkarpatské Rusi.....	148

III.2: Podkarpatský klub v Londýně.....	152
III.3: Rusíni v USA.....	153
III.4: Spory Barany - Cibere.....	159
III.5: Úsilí československých zástupců v SSSR o propuštění Podkarpatorusů.....	161
Hlava IV.....	173
Mezinárodní smlouvy a přípravy na obnovu československé správy na Podkarpatské Rusi	173
IV.1: Jednání se Sovětským svazem o Podkarpatské Rusi.....	173
IV.2: Další zájemci.....	180
IV.3: Americká cesta, 1943	182
IV.4: Moskevská smlouva, 1943	184
IV.5: Ohlasy na prosincovou smlouvu.....	197
IV.6: Smlouva z 8. května 1944.....	208
IV.7: Ohlasy na květnovou smlouvu.....	211
IV.8: Tajná anebo druhá smlouva?.....	212
IV.9: Přípravy centrálních úřadů na obnovu osvobozeného území.....	213
IV.10 Plánované úřady na Podkarpatské Rusi.....	222
IV.10.1: Vládní delegát.....	222
IV.10.2: Velitelství osvobozeného území.....	233
IV.10.3: Ostatní úřady.....	254
IV.10.4: Normy.....	260
Hlava V.....	266
Pobyt vládní delegace na osvobozeném území Podkarpatské Rusi.....	266
V.1: Očekávání.....	266
V.2: Na cestách.....	266
V.3: Slovenské národní povstání.....	268
V.4: Mise vládní delegace začíná.....	271
V.5: Osvobození Podkarpatské Rusi Rudou armádou.....	273
V.6: Situace na štábu 4. ukrajinského frontu.....	274
V.6.1: Ivan Jefimovič Petrov: „Vždy jsem byl toho názoru, že fronta není čára na mapě, ale živí lidé, každý se svými zvláštnostmi, sny a osudy.“.....	274
V.6.2: Lev Zacharovič Mechlis - povolán napravovat cizí chyby.....	277
V.7: Osvobozování Podkarpatské Rusi a počátky fungování VOÚ.....	281
V.8: Nábor do Rudé armády a stav předaného území.....	287

V.9: Pokus vybudovat československou brannou moc.....	291
V.10: Iredentistické hnutí.....	301
V.11: Vývoj situace v prosinci 1944.....	306
V.12: Vyvrcholení krize a přesun vládní delegace.....	315
V.13: Odumření Úřadu vládního delegáta a Velitelství osvobozeného území.....	319
V.14: Korespondence mezi Benešem a Stalinem.....	323
V.15: Reakce Západu na události na Podkarpatské Rusi.....	326
V.16: Nacistická propaganda.....	329
Hlava VI.....	332
Provedení odstoupení Podkarpatské Rusi	332
VI.1: Odstoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu.....	332
VI.2: Smíšená československo-sovětská likvidační komise pro Zakarpatskou Ukrajinu	342
VI.3: Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi po druhé světové válce.....	354
VI.4: Mezivládní majetková jednání.....	367
Závěr.....	379
Seznam použitých pramenů a literatury.....	382
Seznam zkratk.....	397

Úvod

Téma Podkarpatské Rusi jako takové bylo podobně jako dříve téma druhé republiky přehlíženo, opomíjeno a v zásadě se recyklovaly tytéž údaje. S výjimkou prací Petera Švorce¹ se meziválečnou Podkarpatskou Rusí² nikdo nezabýval, s výjimkou několika předlistopadových prací, z nichž mnohé zasluhují pro svoji kvalitu pozornost i dnes,³ zatímco jiné jsou produkty spíše propagandistické,⁴ a s jejími osudy během maďarské okupace a její anexí Sovětským svazem to bylo ještě horší.⁵ Z těchto důvodů jsem se původně chtěl v prvních dvou hlavách zabývat osudy Podkarpatské Rusi během první a druhé⁶ republiky, ale v průběhu doby se na toto téma naštěstí objevila nová kvalitní literatura,⁷ tudíž jsem mohl od původního úmyslu upustit, neboť obě témata si zasluhují

¹ Např. Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha 2007 a Švorc, Peter: *Mierová konferencia v Paríži a krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (rok 1919)*. In: Čaplovič, Miroslav - Stanová, Mária a kol.: *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko - politickým udalostiam k 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.* Bratislava 2010, s. 103-119.

² K meziválečné tvorbě viz např. Melmuka, V. V.: *Pozemková reforma v Podkarpatské Rusi*. Užhorod 1921; Beneš, Edvard: *Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k Československé republice*. 2. vydání. Praha 1934; Macháček, Leopold: *Podkarpatoruské zemědělství v rámci bývalé Československé republiky*. Zvláštní otisk ze sborníku prací k počtě šedesátých narozenin dr. Vladimíra Brdlika. Praha 1939. *Zprávy Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného v Praze*, číslo 53.

³ Suško, Ladislav: *Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939*. In: *ČsČH*, č. 2, 1973, roč. XXI., s. 161-197; Schelle, Karel: *Správní organizace Zakarpatské Ukrajiny v letech 1919-1938*. In: *Právněhistorické studie*, roč. 30, 1989, s. 85-96;

⁴ Houser, Jaroslav: *Zakarpatská Ukrajina a buržoasní předmnichovská republika*. In: *Právník. Časopis pro právní theorii a právní praxi*, 1952, roč. 91, s. 565-575; Rázek, Miroslav: *Okupace Zakarpatské Ukrajiny čs. vojskem na jaře 1919*. In: *HaV*, 1960, s. 51-87.

⁵ Čestnou výjimku představují např. Nemeč, F. - Moudry, V.: *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia*. Toronto 1995; Němeček, Jan: *Svobodná vůle národa? Komunisté a odtržení Podkarpatské Rusi 1944 - 1945*. In: *SP*, č. 1, 2009, roč. XCV., s. 59-71; Hanzlík, František: *Působení vládní delegace a Velitelství osvobozeného území na Zakarpatské Ukrajině - představy a realita*. In: *Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutečnost)*. Příspěvky z mezinárodní konference 22. - 23. října 2002. Praha 2003, s. 204-213.

⁶ K Podkarpatské Rusi za druhé republiky viz Jedlička, Jan: *Podkarpatská Rus v období druhé republiky*. Diplomová práce. FF UK. Praha 1991; Hubený, David: *Podkarpatská Rus na jednáních vlád Jana Syrového (23. září - 1. prosince 1938)*. In: *Paginae historiae*, č. 1, 2013, roč. 21, s. 191-232; Hubený, David: *Podkarpatoruské volby do sněmu a přezkum u Volebního soudu v roce 1939*. In: *Historie - otázky - problémy*, č. 1, 2014 s. 181-190; Hubený, David: *Čeští úředníci na Podkarpatské Rusi za druhé republiky z pohledu centrální vlády v Praze*. In: *Paginae historiae*, č. 2, 2015, roč. 23, s. 39-62; Švorc, Peter: *Podkarpatská Rus 1938/1939 - obdobie nádeje a sklamaní*. In: *Dvě století nacionalismu. Pocta prof. Janu Rychlíkovi*. Praha 2014, s. 375-387; Konečný, Stanislav: *Štátoprávne aktivity na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1938-1939 a ich ohlas na Slovensku*. In: *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 жовтня 2014 року*. Ужгород 2015, s. 7-25; Holub, Ota: *Boje československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939*. In: *Odboj a revoluce*. *Zprávy*, č. 5 roč. VII., 1969, s. 5-74; Jungmann, Jan: *Svatá cesta. Nouzové spojení Slovenska a Karpatské Ukrajiny po I. vídeňské arbitráži na přelomu let 1938-1939*. In: *Hospodářské dějiny*, roč. 19, 1991, s. 133-135; Borák, Mečislav: *Boje československé armády na Slovensku a Podkarpatské Rusi (říjen 1938 - březen 1939)*. In: *Sborník Vojenské akademie v Brně. Řada C-D*, č. 2, 1999, s. 123-128.

⁷ Např. Rychlík, Jan: *Připojení Podkarpatské Rusi k Československu v letech 1919-1920*. In: *Život plný neklidu*. Sborník k devadesátinám historika Jaroslava Opaty. Praha 2014, s. 161-183 a Rychlík, Jan -

vlastní důkladné zpracování a texty by ve výsledku představovaly fakticky samostatné, navíc rozsáhlé dizertační práce. Související výzkum však nepřišel nazmar, neboť studium zejména fondů úřední provenience umožnilo pochopit některé konstanty i diskontinuity v přístupu k Podkarpatské Rusi. Stejně tak jsem se ani nezabýval podrobněji životem ve státním útvaru Zakarpatská Ukrajina a osudy tohoto území v rámci sovětské Ukrajiny.⁸

Podkarpatskou Rusí v letech 1919-1945 se zabývá též množství zahraniční literatury, např. ukrajinské,⁹ ruské,¹⁰ popř. polské,¹¹ ale na české straně byl zjištěn pozoruhodný stav, totiž že událostmi z let druhé světové války se česká historiografie prakticky nezabývá,¹² nebo věnuje okrajovou pozornost např. evakuaci po maďarské okupaci.¹³ Čestnou výjimku v tomto případě představují především vynikající ediční počiny týmu kolem Jana Němečka, ať už se jedná o různé dokumenty k diplomatickým vztahům,¹⁴ nebo impozantní edici zápisů schůzí exilové vlády. Právě edice zápisů z jednání ministerské rady vedla autora disertace k nerealizovanému plánu pojmout do předloženého díla stať věnující se Podkarpatské Rusi na jednáních vlády, ale protože poslední díl vyšel

Rychlíková, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946. Praha 2016. Přehlednou formou Magocsi, Pavel Robert: *Národ odnikud. Ilustrované dějiny karpatských Rusínů*. Užhorod 2014. Dále např. Srb, Vladimír: *Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi 1918-1938*. In: *Demografie*, č. 3, 1999, s. 207-219; Mosný, Peter: *Československý menšinový problém v mezinárodních zmluvách po prvej svetovej vojne*. In: *Právněhistorické studie*, roč. 31, 1990, s. 151-168; Magocsi, Pavlo Robert: *Utváření národní identity: Podkarpatská Rus (1848-1948)*. Část I. In: *Střední Evropa*, č. 91, 1999, roč. 15, s. 87-99; Magocsi, Pavlo Robert: *Utváření národní identity: Podkarpatská Rus (1848-1948)*. Část II. In: *Střední Evropa*, č. 92-93, 1999, roč. 15, s. 114-129; Fidler, Jiří: *Francouzští generálové na Slovensku a Podkarpatské Rusi (1919-1925)*. In: *Vojenská história*, č. 3-4, 2000, s. 79-86; Minařík, Pavel - Šrámek, Pavel: *Průvodce po mobilizované čs. branné moci v době mnichovské krize na území Slovenska a Podkarpatské Rusi*. In: *Vojenská história*, č. 2, 2000, s. 89-106; Klimeš, Roman: *Podkarpatská Rus, vlajky, znaky, pečete*. In: *Heraldická ročenka 2014*, s. 39-145.

⁸ Viz např. Turjanyca, I.: *Rozkvět hospodářství a kultury v Zakarpatské Ukrajině*. In: *SP*, č. 3, 1954, roč. XL., s. 87-88.

⁹ Стерчо, Петро: *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках*. Львів 1994; *Нариси історії' Закарпаття. Том II. (1918-1945)*. Ужгород 1995; Вирон, Сабина: *Ужгород. Путешествие по памятным местам еврейской истории*. Ужгород 2009.

¹⁰ Марьина, В. В.: *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. Документальный очерк*. Москва 2003 a Шевченко, К. В.: *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и Русины в XIX-первой половине XX вв.* Москва 2010.

¹¹ Např. Kamiński, Marek Kazimierz: *Edvard Beneš we współpracy z Kremlem. Polityka zagraniczna władz czechosłowackich na emigracji 1943-1945*. Warszawa 2009, s. 200-262.

¹² Dobovou výjimku představovaly např. práce Petrušček, Ivan: *Karpatští Ukrajinci a Slované*. Londýn [1944].

¹³ Kladrubský, V.: *Před šedesáti lety: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu*. In: *Podkarpatská Rus*, č. 5 a 6, 1999, s. 6 a 6.

¹⁴ Např. *Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939 - 1940*. Praha 2002; *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939-1940. Příloha. Záписы ze zasedání Československého národního výboru 1939-1940*. Praha 1999; *Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940 - 1941*. Svazky I. a II. Praha 2006 a 2009.

příliš pozdě,¹⁵ nebyl tento pandán k stati pojednávající o jednáních Státní rady realizován. Zmíněné edice, zejména československo-sovětská,¹⁶ ale i starší ediční díla,¹⁷ se pochopitelně věnují též Podkarpatské Rusi, ale s výjimkou edice zprávy vládního delegáta,¹⁸ není žádná edice zasvěcena přímo Podkarpatské Rusi, tudíž ani nebyl v českých a slovenských archivech proveden relevantní hloubkový průzkum pramenné báze. Z tohoto důvodu jsem se zaměřil především na archivní výzkum v relevantních archivech a archivních souborech.

Z archivů na prvním místě stojí Národní archiv soustřeďující s výjimkou spisů ministerstev (národní) obrany a zahraničních věcí archiválie vzešlé z činnosti všech ústřední orgánů a organizací státu. Mohutně bylo čerpáno z fondu Státní rada - Londýn, kde byly projity nejen záznamy z jednání pléna a všech výborů, ale i související dokumentace a zjištěny cenné údaje k problematice Podkarpatské Rusi. Neméně intenzivně bylo bádáno též ve fondu Předsednictvo ministerské rady - Londýn, kde se jednalo zejména o zprávy o Maďarsku a jím zabraném československém území. Pochopitelně byl využit i jeho pražský předchůdce, např. v otázce evakuace osob české a slovenské národnosti z Podkarpatské Rusi. Dále byl využit fond Úřad předsednictva vlády - sekretariáty, kde se nacházejí písemnosti k soužití vládní delegace a Slovenské národní rady. Přínosný byl též fond Ministerstvo vnitra - Londýn,¹⁹ ke kterému byla v exilu přiřčena kancelář, resp. referát pro Podkarpatskou Rus. Použity byly i fondy dalších exilových úřadů, např. Ministerstva financí - Londýn, včetně jeho nezpracovaných dodatků. Využití se pochopitelně dotklo i písemných pozůstalostí úřadů dlících v protektorátu, včetně Ministerstva vnitra I. - prezídium, či samotného Úřadu říšského protektora. Zvláštní zmínky v tomto ohledu zasluhují fondy Ministerstva práce a sociální péče - repatriace a Ministerstvo vnitra - nová registratura, neboť oba úřady byly klíčové při odškodňování protektorátních, resp. československých státních příslušníků za majetky opuštěné na Podkarpatské Rusi v důsledku maďarského záboru, resp. později i za majetek

¹⁵ Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Díly I. - V. Praha 2008-2016. Totéž se týká dalšího svazku edice Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika na sklonku války 1945 (1. leden - 16. květen 1945). Praha 2015.

¹⁶ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díly 1. a 2. Dokumenty. Praha 1998 a 1999.

¹⁷ Např. Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. Díly I/1 a I/2. Praha 1965 a Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů. Díly 4/1, 4/2 a 5. Praha 1982-1988.

¹⁸ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 121-203.

¹⁹ Šťovíček, Ivan: Ministerstvo vnitra Londýn. Zpráva o zpracovaném fondu. In: Paginae historiae, roč. 14, 2006, s. 189-197.

postoupený Sovětskému svazu. Využití některých archivních fondů v souvislosti s Podkarpatskou Rusí bylo poněkud nečekané, jako např. v případě dílčího fondu Policejní ředitelství Praha II. - stanice a komisariáty, kde je uchován pěkný soubor písemností ke snaze využít podkarpatoruské události k indoktrinaci protektorátních policistů. Naopak zcela cílevědomé bylo použití fondu Archiv Huberta Ripky, který byl mimořádně informačně výživný, neboť Ripka jako státní tajemník a posléze státní ministr v Ministerstvu zahraničních věcí a prezidentův důvěrník²⁰ byl přítomen všem zásadním jednáním a hlavně - patrně i díky dřívějšímu archivářskému studiu - si z těchto jednání dělal záznamy, které podkryly mnohé z tajností a kuloárů exilové vlády. Přínosný byl též fond Zahraniční vedení KSČ, který odhalil překvapení komunistů ze sovětského jednání na Podkarpatské Rusi. Využity byly též některé další fondy, včetně osobních.²¹ Značného využití došel též fond (fakticky sbírka) Londýnský archiv, kde je zejména uchován válečný deník Štábu pro vybudování branné moci, jenž popisuje mnohé úkoly související s přípravami na obnovu vojenské správy na československém území.

Ve Vojenském ústředním archivu - Vojenském historickém archivu bylo čerpáno z celého množství archivních fondů, ať se již jednalo o Vojenskou kancelář prezidenta republiky - Londýn, Ministerstvo národní obrany - Londýn, Štáb pro vybudování branné moci, Sbírkou 37 (Velitelství československé zpravodajské služby), nebo Velitelství osvobozeného území, v nichž se nacházejí nejen údaje zpravodajského charakteru se zprávami o vývoji na okupovaném území, ale především doklady o rozsáhlém plánování v souvislosti s přípravami obnovy armády, včetně vybudování přechodných správních institucí. Využity byly též písemnosti bývalých československých velitelství vyšších jednotek z období po nacistické okupaci s ohledem na evakuaci Podkarpatské Rusi.

V Archivu Ministerstva zahraničních věcí byly využity nejen fondy odeslaných a doručených telegramů, ale především fondy Londýnský archiv a Londýnský archiv - důvěrný obsahující cenný materiál získaný rozhovory s různými spojeneckými a neutrálními diplomaty, ale též i poslechem rozhlasu či studiem tisku. Část těchto informací je s ohledem na sdílení údajů duplicitní s dokumenty z Národního archivu.

²⁰ Např. Šťoviček, Ivan - Hubený, David: Hubert Ripka a jeho vztah k Edvardu Benešovi. In: Historička československé demokracie. K životnímu jubileu Evy Brokové. Praha 2014, s. 58-68.

²¹ Např. Kmočová, Romana - Malá, Lenka: Cerha Josef, JUDr. (Cerha) 1885-1950 (1983). Inventář. Praha 2006.

V Archivu Ústavu Tomáše Garrigue Masaryka byla pochopitelně věnována pozornost fondu Edvard Beneš, který díky nové a mimořádně kvalitní archivní pomůcce²² přináší badateli až nepřeberné množství dokumentů nejen k celkovému zahraničněpolitickému úsilí prezidenta a exilu vůbec, ale též speciálně k Podkarpatské Rusi a SSSR.²³

V Moravském zemském archivu v Brně byl využit osobní fond G 400 Jaroslav Mezník, který přinesl soukromý a lidský vhled do problematiky rusínské inteligence a jejího života během maďarské okupace, která se s důvěrou obracela na posledního českého viceguvernéra, jenž se pochopitelně o tamější dění také zajímal.

Archiv bezpečnostních složek byl sice využit v podobě několika archivních fondů, ale jednalo se např. o různé doplňkové údaje k jednotlivcům, či představitelům důležitých spolků spojených s Podkarpatskou Rusí a tam zanechanými majetky.

Právě v oblasti spolků byl zcela nepostradatelný a neopominutelný Archiv hlavního města Prahy, který, spolu s fondem Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti spravovaným Národním archivem, umožnil rekonstruovat vznik, snažení a zánik dvou spolků týkajících se Podkarpatské Rusi, totiž politických emigrantů z Podkarpatské Rusi loajálních k československé myšlence a Spolku vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi, jenž sdružoval interesenty o majetkové odškodnění za opuštěný majetek a který byl činný jak na počátku války, tak především v éře třetí republiky.

Vedle těchto českých archivů došly využití též zahraniční archivy. Na Slovensku to byl jednak Slovenský národní archiv a jím spravovaný fond Ústředny státní bezpečnosti pojednávající o ostražitém a v zásadě podezřívavém, až nepřátelském postoji Tisova Slovenska k Rusínům na východě státu, jednak Vojenský historický archiv Bratislava s dokumenty k činnosti exilové vlády.²⁴ Ze zahraničních archivů byl částečně využit i Politický archiv německého Zahraničního úřadu, konkrétně písemnosti německého vyslanectví v Praze.

Российский государственный архив социально-политической истории v Moskvě a jím spravované písemnosti, konkrétně fondy 17 (Ústřední výbor Komunistické strany SSSR), 82 (Molotov) a 495 (Kominterna) umožnily v některých případech také ověřit zprávy československých zpravodajců o dění na okupované Podkarpatské Rusi,

²² Šťovíček, Ivan a kol.: Edvard Beneš (1884-1948). Písemná pozůstalost. Oddíly I. - IV. Inventář archivního fondu. Praha 2013.

²³ Šťovíček, Ivan: Rosika a sovětika ve fondech Edvarda Beneše a jeho spolupracovníků. In: Němeček, Jan - Voráček, Emil (red.): Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století. Praha 2011, s. 245-252.

²⁴ Jde o archivní soubor VHA Bratislava, Zbierka Slovensko 1938-1945.

včetně Československu dlouho příznivého postoje ohledně vlastnictví Podkarpatské Rusi, jakož i nahlédnout do představ a úmyslů sovětského vedení a komunistického hnutí.

Державний архів Закарпатської області²⁵ s centrálou v Užhorodě posloužil hned třemi archivními fondy. Fond 3485 (Sbírka dokumentů k antifašistickému a partyzánskému hnutí na Zakarpatské Ukrajině 1938-1944) umožnil učinit si představu o zapojení podkarpatoruských obyvatel do odboje - domácího i zahraničního. Fondy 4 (Ústřední výbor Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny) a 14 (Národní rada Zakarpatské Ukrajiny) pak představují opozitum ke spisům Úřadu vládního delegáta a Velitelství osvobozeného území, přičemž přínosné jsou též pro poválečnou realizaci opci obyvatelstva ve prospěch Československa.

Práce samotná byla rozčleněna do několika částí. Vedle úvodu se jedná o Hlavu I. pojednávající problematiku Podkarpatské Rusi v letech druhé světové války prizmatem protektorátu a Slovenského štátu. Zabývá se jak XVIII. sjezdem Vsesvazové komunistické strany (bolševiků), který fakticky znamenal upozornění na význam problematiky Podkarpatské Rusi pro Sovětský svaz a ukrajinskou otázku, tak také osudy autonomní (a efemérně samostatné) vlády Karpatské Ukrajiny po maďarské okupaci. Hlava se dále zabývá stěhováním českých a slovenských příslušníků z maďarského záboru a řešení souvisejících majetkových otázek, které zároveň posloužily i jako informační zdroj pro formující se odboj o dění na odtrženém území.

Hlava II. přibližuje představy exilové vlády o dění na Podkarpatské Rusi a také odhaluje zprávy Kominterny a KSČ o vývoji na tomto území, které jsou v pozoruhodném souladu s údaji československých vojenských zpravodajců. Rozsáhlá část textu se zabývá vývojem odboje na Podkarpatské Rusi a snah exilu i SSSR na toto území zpravodajsky proniknout, přičemž v tomto snažení byl úspěšnější Sovětský svaz.

Hlava III. představuje problematiku Podkarpatské Rusi na jednáních Státní rady, zastoupení obyvatel Podkarpatské Rusi v tomto orgánu a kromě detailního popisu z jednání rady přináší i informace o personálních obtížích při hledání skutečně zdatného a zároveň respektovaného představitele, či lépe představitelů nejen do Státní rady, ale do exilového zřízení vůbec. Hlava také přibližuje opomíjený aspekt, kterým byli severoameričtí krajané, které však československá propaganda již od meziválečného období opomíjela. Na závěr je vylíčeno úsilí československých představitelů o osvobození z maďarského jha uprchlých

²⁵ Podrobněji viz Kodera, Pavel - Martinovský, Martin: Státní archiv Zakarpatské oblasti Ukrajiny. In: AČ, č. 2, 2003, roč. 5, s. 92-95.

obyvatel ze sovětských internačních táborů a jejich zapojení do československé východní jednotky.

Hlava IV. se zabývá mezinárodním aspektem ohledně budoucí příslušnosti Podkarpatské Rusi tak, jak zazněla tato otázka na jednáních československých a sovětských představitelů. Dále jednak ukazuje na smluvní rámec zajištění nevstupování do vnitřních záležitostí, jak je stanovila smlouva z 12. prosince 1943, jednak rozebírá smlouvu z 8. května 1944 o pobytu sovětských spojeneckých vojsk na území Československa. Jelikož obě smlouvy vyvolaly rozsáhlou propagandistickou ofenzivu států Osy, zejména Maďarska, byla věnována pozornost i tomuto aspektu. Největší část této hlavy zabralo vyličení plánů a představ exilové vlády na obnovu československé správy, včetně popisu vzniku Úřadu vládního delegáta a Velitelství osvobozeného území a zamýšlených úkolů a oprávnění, jakož i legislativního rámce v podobě prezidentských dekretů.

Předposlední část, Hlava V., se věnuje pobytu vládní delegace na osvobozeném území Podkarpatské Rusi, všímá si personálního obsazení velitelství 4. ukrajinského frontu, jakož i snah Úřadu vládního delegáta a Velitelství osvobozeného území ujmout se správy a začít plnit své úkoly. Činnost však fakticky vyvinulo zejména Velitelství osvobozeného území, které začalo aktivně mobilizovat mužstvo pro 1. československý samostatný armádní sbor v SSSR. Jeho Snaha o posílení sboru a vybudování dalších jednotek se však střetla se sovětským nábořem do Rudé armády a postupně se vztahy československé vládní delegace a vedení 4. ukrajinského frontu v důsledku nadržování představitelů sovětských složek ukrajinským separatistům zhoršily tak, že nebylo možno pokračovat v úkolech zamýšlených pro oba československé úřady, které se pak přesunuly do Košic, kde je však Slovenská národní rada fakticky odstavila od moci, o níž ani příliš neusilovaly. Hlava si také všímá korespondence mezi Stalinem a Benešem ohledně budoucího osudu Podkarpatské Rusi, jakož i reakce Západu na podkarpatoruské události a odlesku snahy nacistické propagandy tamější události zfruktifikovat.

Poslední hlava popisuje modalitu odstoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu a související praktické otázky ohledně opce obyvatelstva a vyřešení majetkoprávních otázek, včetně po únoru 1948 nevídané aktivity Spolku vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi a jeho vynuceného rozpuštění. Výklad byl završen koncem padesátých let, kdy byla majetková otázka vyřešena na mezivládní úrovni a další odškodňování bylo provedeno již v rámci vnitrostátního řízení.

Součástí práce jsou dále závěr, anglojazyčné resumé, seznam zkratek a seznam použitých pramenů a literatury.

Poděkování za pomoc si zaslouží veliké množství osob, na prvním místě moje maminka, která musela snášet věčně studujícího a píšícího tvora projevujícího malou touhu po konverzaci. Dále děkuji kolegyním a kolegům z Oddělení fondů státní správy a samosprávy z let 1918-1945 Národního archivu, kteří loajálně hlásili a dodávali jakékoliv nalezené archiválie týkající se Podkarpatské Rusi, a zejména pak své představené PhDr. Zdeňce Kokoškové, která mi umožnila věnovat se nejen disertaci, ale Podkarpatské Rusi a badatelské a publikační činnosti vůbec. Díky patří též kolegyním a kolegům ze všech archivů, kde jsem bádá. Na závěr chci poděkovat všem těm svým pedagogům, kteří se své činnosti a autorovi těchto řádek věnovali s maximální zodpovědností a důsledností, konkrétně již zesnulému prof. PhDr. Janu Kuklíkovi, CSc. a svému disertačnímu školiteli prof. PhDr. Janu Rychlíkovi, DrSc. za poskytnuté rady a vedení.

Hlava I.

Problematika Podkarpatské Rusi v protektorátu a na Slovensku

I.1: XVIII. sjezd Všesvazové komunistické strany (bolševiků)

Ovládnutí zbytkového území Podkarpatské Rusi za druhé republiky ukrajinskými nacionalisty úzce spolupracujícími s nacisty a jejich společná antikomunistická a antisovětská propaganda nemohla ujít pozornosti Sovětského svazu. Krátce před začátkem maďarské okupace Podkarpatské Rusi v polovině března 1938 byl v Moskvě zahájen XVIII. sjezd Všesvazové komunistické strany (bolševiků), který se několikrát věnoval snům ukrajinských nacionalistů, že Podkarpatská Rus se stane Piemontem, který k sobě připojí sovětskou Ukrajinu. Jako první se k této otázce vyjádřil Stalin, který ve svém úvodním bilančním referátu z 10. března opakovaně rozesmál 2035 delegátů sjezdu představou, že by se obrovská sovětská Ukrajina měla přidružit k maličké Karpatské Ukrajině.²⁶

Chruščov se pak 13. března jen připojil k výsměchu vládcům Karpatské Ukrajiny.²⁷ Důkladněji se tímto snem zabýval Michajl Alexejevič Burmistěnko, významný člen ukrajinské komunistické strany, pozdější organizátor partyzánského hnutí na Ukrajině, který zahynul při probíjení se štábu Jihozápadního frontu z obklíčení.²⁸ Burmistěnko během svého referátu připomněl, jak se Stalin „*jízlivě a sarkasticky vysmál pokusům fašistů s ubohým rozumem připojit slona, tj. sovětskou Ukrajinu, ke koze, tj. Karpatské Ukrajině. Území Karpatské Ukrajiny tvoří 10185 km². Srovnat toto území není ve skutečnosti s čím. Každá z oblastí Ukrajiny ve své rozloze několikanásobně převyšuje území celé tak zvané Karpatské Ukrajiny.*

Můžeme říci, že rozměry Karpatské Ukrajiny odpovídají rozloze, které zaujímají 2-3 rajony stepní oblasti sovětské Ukrajiny, a rajonů na Ukrajině je, jak se ví, více než 500.

A co je možno říci o městech?

Hlavním městem Karpatské Ukrajiny je Chust. Množství obyvatel této „ stolice “ Karpatské Ukrajiny se rovná počtu obyvatel... vesnice Nosovki (smích, potlesk), nacházející se v Černigovské oblasti naší sovětské Ukrajiny.“

²⁶ XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 10-21 Марта 1939 г. Стенографический отчет. Москва 1939, с. 13-14. Za poskytnutí tohoto protokolu velmi děkuji kol. Vítku Runczikovi.

²⁷ XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 10-21 Марта 1939 г. Стенографический отчет. Москва 1939, с. 174.

²⁸ K bojové cestě Jihozápadního frontu viz Bagramjan, I. Ch.: Tak začínala válka. Praha 1972, k poslednímu boji a osudu obklíčeného štábu Jihozápadního frontu viz s. 349-361.

Část svého expozé, které věnoval problematice Podkarpatské Rusi, pak zakončil tím, že sovětští vlastenci na Ukrajině se smějí „*nárokům [...] tohoto psíka štěkajícího na slona*“²⁹

Paradoxně Burmistěnko přednesl svůj projev dopoledne 14. března, kdy Maďaři zahájili operaci vedoucí k okupaci Podkarpatské Rusi a v době, kdy byly československé jednotky již zapojeny do bojů s ukrajinskými fašisty.³⁰ Příznačné je i to, že v dalších sjezdových dnech již o Karpatské Ukrajině nepadlo slovo. Nicméně okupaci Československa, včetně násilného zabrání Podkarpatské Rusi a potření tamějšího odporu vůči Maďarům, odsoudilo při probírání československé otázky vedení Kominterny, které autonomní vlády bývalé republiky označilo za výsledky vlivu Berlína, který si ze slovenských a podkarpatoruských separatistů učinil své nástroje s tím, že nacističtí agenti rozpoutávali nenávisť k Čechům. Neodpustila si však obvyklé výtky vůči sociální demokracii, resp. k jejím vůdcům, kteří neudělali nic na obranu svých stran ve východních částech republiky.³¹ Proti okupaci Česko-Slovenska se postavil navíc Sovětský svaz jako stát, který ve své nótě z 18. března odsoudil celý akt a připomněl, že „*akce německé vlády posloužily maďarským sborům za povel k invazi Karpatské Ukrajiny (Podkarpatska) a k porušení nezákladnějších práv jejího obyvatelstva.*“³²

Sovětské představitele, zejména pro ty ukrajinské, bylo období druhé republiky a tehdejší vlády ukrajinských nacionalistů na Podkarpatské Rusi významnou zkušeností, kterou nezapomněli. Nadto myšlenka na sjednocení všech Ukrajinců v jednom státě byla velmi, velmi lákavá a konvenovala i geostrategickému zájmu Moskvy na získání výspy za Karpatami datujícím se již do dob carismu. O osudy Podkarpatské Rusi se však v této době intenzivně a viditelně zajímali jiní hráči, sice menší, ale patřící do sféry vlivu nacistického Německa.

I.2: Chustská vláda po maďarské okupaci

Mezi nižšími úředníky Černínského paláce se 14. března v souvislosti s německým vpádem do Ostravy uvažovalo, zda jde o okupaci českých zemí, nebo zda Němci míří na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Stran Podkarpatské Rusi Maďaři do Prahy vzkázali, aby

²⁹ XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 10-21 Марта 1939 г. Стенографический отчет. Москва 1939, с. 239.

³⁰ Viz Holub, Ota: Boje československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. In: Odboj a revoluce. Zprávy, č. 5 roč. VII., 1969, s. 5-74.

³¹ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1278, fol. 119, 121, 123.

³² Čejka, Eduard: Vznik čs. zahraničních odbojových center a jejich počáteční kroky. In: HaV, č. 4, 1989, s. 59-60.

její jednotky vyklidily Podkarpátí a ministr Teleki o dva dny později tvrdil, že obsazení Podkarpatské Rusi se děje na přání místního lidu a jeho vůdců,³³ z nichž mnohé pro jistotu Maďaři měli popraviti: Fedora Révaye, předsedu ukrajinského národního hnutí, Grenžu Demského, spisovatele a šéfredaktora listu „*Nová svoboda*“ a N. Šerugiho, ředitele národního ukrajinského divadla v Chustu.³⁴ Mylná úvaha jak úředníků Černínského paláce, tak i Budapešti: 15. března byly české země obsazovány nacisty a Slovensko - s vidinou na možnou okupaci Maďarskem - raději volilo pozici německého satelitu. Obrana Podkarpatské Rusi ze strany armády již zaniklého (zanikajícího) státu neměla smysl a československá armáda jen vedla ústupové boje při vyklizení součásti své bývalé vlasti. Paradox s československou armádou se tak vlastně opakoval: Za první světové války již existovala armáda samostatného státu, který ještě nevznikl, a v roce 1939 armáda přežila svůj stát, aby se po krátké „neexistenci“, pomíneme-li Ministerstvo národní obrany v likvidaci a rozpuštění všech jednotek v létě 1939, resuscitovala v Polsku a ve Francii, zatímco s politickým zastoupením a státním zřízením v exilu měly být ještě dlouho problémy.

Krátce po okupaci Podkarpatské Rusi byla říšskoněmecká diplomacie skrze rozhovor von Erdmannsdorffa a hrabětem Csákym z 21. března 1939 vyrozuměna o tlaku Polska, aby Rumunsko bylo odškodněno postoupením několika rumunských vesnic nacházejících se na území bývalé Podkarpatské Rusi. Rumuni však i s ohledem na téměř dva miliony Maďarů na svém území byli vůči teritoriálním požadavkům podložených etnickým principem nanejvýš opatrní. Maďaři, celkem logicky, aby vytvořili ve vzájemných vztazích precedent, byli ochotni na toto téma, totiž poustoupení několika vesnic, popř. zajištění peážní dopravy mezi Rumunskem a Polskem, jednat, ale nechtěli tak činit pod polským tlakem. Věc byla navíc komplikována tím, že rumunské vesnice neležely poblíž hranice.³⁵

Augustin Vološin byl dne 15. března 1939 zvolen prezidentem samostatné země pod Karpatami. Jenže se nenaplnila se představa ukrajinských nacionalistů z podzimu 1938, že Podkarpátí může nějakou dobu existovat samostatně jako Lucembursko, Andorra či Lichtenštejnsko, než se bude moci spojit se svobodným Kyjevem.³⁶ Nikým neuznaný ukrajinský stát byl v zápětí okupován Maďary a Vološin se spolu s dalšími ministry a poslanci přesunul do Rumunska, jemuž bylo Podkarpátí nabídnuto emigrující chustskou

³³ Táborský, Eduard: *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje. Praha 1947, s. 67, 75.*

³⁴ *Československé zprávy, č. 5, 9. dubna 1939, s. 2.*

³⁵ PA AA, f. Gesandtschaft Prag, R 11412.

³⁶ *Karpathen-Ukraine. New York 1938, S. 51.*

vládou, a Julian Révay, který se ujal postu ministra zahraničních věcí, se zkoušel telegraficky v Berlíně marně domoci ochrany pro právě okupovaný stát.³⁷ Ve Vídni se pak měl Révay pokoušet získat právo azylu pro ukrajinské emigranty.³⁸ Vološin poté pokračoval do Jugoslávie, kam přibyl 19. března.³⁹ Československý exilový tisk přinesl v dubnu 1939 zprávu, že Vološin v Záhřebu uvažoval o návratu do Maďarska. „*Vyhledal již maďarského konzula v Záhřebě, jemuž učinil projev loajality.*“⁴⁰ Podle další zprávy československého exilu, tentokrát z konce dubna, měl přes Vídeň zamířit do Bratislavy, aby s maďarskými představiteli dohodl návrat bývalých příslušníků Síče na Podkarpatsko⁴¹ a údajně se měl objevit i v Itálii.⁴² Jisté však je, že Vološin z Jugoslávie odejel do Berlína, kam se dostali za pomoci Skoropadského, svého údajného hlavního poradce, jenž byl údajně hlavním rádcem i Juliánu Révayovi.⁴³ V hlavním městě říše pobyl asi měsíc, ale nikdo o něj z WilhelmstraBe neprojevil zájem. Nicméně již tento fakt měl údajně vyvolávat v protektorátní vládě, ale i pražské podkarpatoruské emigraci určitou nervozitu. Proto byla protektorátní vláda ochotna zajistit mu v Praze podmínky k životu, což osobně přislíbil Stefanu Kločurákovi Rudolf Beran. Svoji roli snad hrálo i to, že, na rozdíl od Slovenska, měla být podkarpatoruská reprezentace vnímána ještě jako pročeskoslovenská, takže se do Prahy přesunuli i z maďarské internace propuštění další představitelé Podkarpatské Rusi.

Kladnému postoji k podkarpatoruským představitelům nepochybně velmi napomohl telegram Augustina Vološina Františku Chvalkovskému, v němž bylo Praze oznámeno, že s ohledem na osamostatnění Slovenska není Podkarpatí s to nadále setrvat ve společném státním svazku s historickými zeměmi, takže sněm byl nucen vyhlásit samostatnost, nicméně vláda nového samostatného státu děkovala za dvacetiletou spolupráci, která napomohla kulturnímu a národnímu povznesení.⁴⁴ S přesunem do Prahy však Vološin přesto váhal, neboť si nebyl jist, jak na něj budou Češi hledět.

Na jednáních mezi Ribbentropem a Telekim a Csákym 1. máje 1939 v Bratislavě zaznělo z německé strany, že by při organizaci věcí na Karpatské Ukrajině měl být brán ohled na Vološina, vůči němuž Němci prý cítili jakési závazky. Csáky reagoval tvrzením, že proti Vološinově osobě nejsou žádné výhrady a údajně mu několik dní předtím Maďaři poslali úřední doklad, že se může vrátit do Maďarska, kde vlastní nějaký majetek, avšak

³⁷ Smetáček, Zdeněk: *Od Mnichova k válce. Praha 1945, s. 88-89.*

³⁸ Československé zprávy, č. 5, 9. dubna 1939, s. 2.

³⁹ Československé zprávy, č. 10, 26. dubna 1939, s. 2.

⁴⁰ Československé zprávy, č. 5, 9. dubna 1939, s. 2.

⁴¹ Československé zprávy, č. 10, 26. dubna 1939, s. 2.

⁴² Československé zprávy, č. 73, 9. prosince 1939, s. 4.

⁴³ NA, f. LA, sign. 61-1-1, fol. 12.

⁴⁴ Mosný, Peter: *Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia. Bratislava 2001, s. 123.*

jeho návrat na Podkarpátí „*nie je možný, nakoso nemožno zabezpečiť jeho ochranu zo strany domáciho obyvateľstva.*“ Na témže jednání Ribbentrop připomenul zprávy „*o hroznom zaobchádzaní s Ukrajincami*“ a doporučil autonomii, která je prospěšná k uklidnění vztahů. Zároveň bylo dohodnuto, že se admirál Canaris a plk. gšt. Rudolf Andorka dohodnou stran karpátoukrajinských agentů, kteří německého admirála zajímali.⁴⁵

Výzva k respektování Vološina snad vedla k tomu, že Maďaři u úředníků na okupované Podkarpatské Rusi dokonce zjišťovali, o jaká místa mají zájem. Předchozí československý vývoj totiž vyvolal určité anomálie, např. se setkali právníkem a státním úředníkem ženského rodu - opatrně proto zjišťovali, zda dotyčná nechce raději přejít na nějaký nižší post. Se zlou se však potázali: „*Kategoricky jsem odmítla a řekla, že reflektuji jen na místo odpovídající mému vzdělání. Ptali se, jak bych tedy myslela rozřešit tu otázku. Řekla jsem, že se spoléhám na autonomní právo, které nám slíbili a taky na dobyté právo.*“ Není divu, že jejímu dosavadnímu představenému řekli, že je „*moc energická*“. Dotyčná věřila, že Maďaři budou muset přistoupit na určité reformy, ale realisticky v nějaká práva příliš nevěřila.⁴⁶ Na vyřešení otázky svého dalšího zaměstnání čekala několik měsíců a ještě koncem roku 1939 nevěděla nic jistého, resp. ještě v roce 1941 vše bylo prozatímní.⁴⁷ Každopádně počátkem května 1939 již byl na Podkarpatské Rusi klid a zaměstnanci státní správy se prošetřovali.⁴⁸

V červnu 1939 se objevila zpráva, že by snad Vološin přesídlil na Slovensko, kde působil Julián Révay a někteří další emigranti. Policejní ředitelství v Praze Ministerstvo vnitra informovalo, že 11. června přicestoval do Prahy Vološin a ubytoval se v hotelu „*Zlatá husa*“, pokoj č. 102, na Václavském náměstí s původním úmyslem se „*zdržeti asi 3 týdny.*“ O den později přijel z Bratislavy i Julian Révay a ubytoval se v hotelu „*Graf*“, odkud 15. června někam odcestoval, ale 20. června se vrátil a druhý den pokračoval na cestě do Bratislavy. Po tuto dobu Vološina denně navštěvoval⁴⁹ a patrně hovořili o možném přesunu na Slovensko, který ale luďáckému režimu nekonvenoval s ohledem na velmi špatné vztahy s Maďary a problémy s Rusíny na východním Slovensku. Ovšem ani Maďaři nevyloučili možnost, že by se Vološin mohl přesunout na jimi kontrolované území pod podmínkou, že nebude provozovat jakoukoliv politickou činnost. Praha však nakonec jako místo exilu zvítězila. S českými představiteli měl Vološin nakonec přeci jen nejlepší

⁴⁵ Slovensko-nemecké vzťahy 1938-1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR. Prešov 2009, dok. č. 140, s. 396.

⁴⁶ MZA, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 27-27v.

⁴⁷ MZA, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 29, 34, 37, 39, 43v, 45.

⁴⁸ MZA, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 35-36.

⁴⁹ NA, f. PMV, sign. 225-1157-15, fol. 2-2v.

zkušenosti, byť v otázce provedení autonomie Podkarpatské Rusi se s nimi nemohl shodnout. Vološinovo angažování jako učitele v Plzni sarkasticky komentoval zahraniční odboj, že se mu na přímluvu Němců našlo místo, kde může přemítat o tom, jak jej Němci využili.⁵⁰ Vološina pravidelně také navštěvoval Stepan Kločurak.⁵¹ V létě pak měli Kločurák s Vološinem jednat s Němci, kteří po nich chtěli, aby zorganizovali ukrajinskou akci pro Polsku.⁵²

Péči o ukrajinské a ruské emigranty a invalidy (tedy včetně emigrantů z období po první světové válce) bylo do roku 1937 pověřeno Ministerstvo zahraničních věcí, jež tento úkol vykonávalo skrze Československý Červený kříž. Jeho služeb později využívalo i Ministerstvo vnitra, které bylo v letech 1938-1940 pověřeno touto agendou a po rozpuštění Československého Červeného kříže, k němuž došlo v létě 1940 z příkazu říšského protektora, přeneslo tyto úkoly na sociální oddělení Policejního ředitelství v Praze. S platností od 1. ledna 1941 se pak o emigraci staralo Ministerstvo sociální a zdravotní správy. Ministerstvo vnitra tuto agendu vykonávalo jen dočasně „z důvodů bezpečnostních, ježto provádění této akce úzce souvisí s výkonem cizinecké policie.“ To už v roce 1940 neplatilo a celá akce se změnila v čistě sociální a charitativní podnik.⁵³

Do Prahy se přesunuli i mnozí radikální zastánci ukrajinského nacionalismu, kteří zde snili nereálný sen o přízni Hitlerovy říše svobodné Ukrajině. Přitom vůbec nebrali v úvahu, jak předpokládání spojenci jednájí s jejich bratrským českým národem. Mezi příslušníky bývalé podkarpatoruské vlády přežívala v počátečních letech druhé světové války jiná idea, částečně vyplývající z existence rozbitého Československa: V letech 1939-1940 agitovali ve prospěch konfederace Podkarpatské Rusi a Slovenska pod ochranou Třetí říše,⁵⁴ ba v československé emigraci se objevili zprávy, o kterých exil sám doznával, že nejsou zřejmě aktuální, že se uvažuje o vzniku německého protektorátu nad Podkarpatskou Rusí s tím, že Maďarsko by bylo odškodněno na účet Rumunska. Na Podkarpatsko měli z Prahy dokonce odjet ukrajinští agitátoři.⁵⁵ Tato varianta by však připadala v úvahu jen tehdy, když by Slovensko - za souhlasu či přímo aktivní pomoci Německa - vojensky vyrvalo Podkarpátí z maďarské správy, neboť Maďarsko by toto území nikdy dobrovolně nevydalo. Ani tato úvahu tedy nestála pevně na zemi. Navíc

⁵⁰ Československé zprávy, č. 73, 9. prosince 1939, s. 4.

⁵¹ NA, f. PMV, sign. 225-1157-15, fol. 2v.

⁵² Československé zprávy, č. 45, 2. září 1939, s. 4.

⁵³ NA, f. MVP, kart. 2595, sign. 311.

⁵⁴ Zilynskyj, Bohdan: Plzeňská epizoda v životě Avgustyna Vološyna. In: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVII., 2012, s. 248-252, 257-258.

⁵⁵ Československé zprávy, č. 45, 2. září 1939, s. 4.

Ukrajinci, Rusíni a Lemkové neměli podle Himmlerových představ nárok na existenci v nacisty ovládané Evropě.⁵⁶ Reálný dopad měly pouze státoprávní úvahy československých exilových představitelů, zejména Edvarda Beneše, které však již bezpodmínečně nevyžadovaly setrvání Podkarpatské Rusi v rámci Československa, třebaže se exilová vláda zajímala o dění na okupované Podkarpatské Rusi. Zpráva o ní však měla poskrovnu a v lednu 1941 „*Informační zprávy Ministerstva národní obrany č. 8*“ registrovaly, že podkarpatoruských představitelů jich je v emigraci jen několik: Augustin Vološin v Praze a Julian Révay v Bratislavě.⁵⁷

V Brně se na jaře 1940 uskutečnily dvě schůze „*Ukrajinského národního sjednocení*“, bývalé vládnoucí strany na druhorepublikové Podkarpatské Rusi. Účelem první schůze (25. května) bylo připomenutí si výročí fyzických likvidací plukovníka Konovalce a atamana Petljury sovětskými agenty. Po přednesu dvou básní byla představena Mykolou Barzylovičem zpráva o činnosti ukrajinských nacionalistů a několik příběhů z tohoto boje. Na závěr byla provedena dobročinná sbírka. O pár dní později, 1. června, se pod Barzylovičovím konala další schůze, ale hlavní slovo a posléze i jejím předsedou se stal Bohdan Kravciv, zástupce Ukrajinského národního sjednocení v Protektorátu Čechy a Morava v berlínském ukrajinském ústředí. Pohovořil o sjednocování Ukrajinců v říši. Poté byli uctěni zemřelí členové a zazněla zpráva o vydávání cizineckých pasů. Nato byli přítomní vyzváni, aby přispívali na sbírky Německého Červeného kříže v Protektorátu a vyslechli si doporučení, „*aby se zdokonalovali v němčině, jež je řečí světovou.*“ Poté proběhla volba nového výboru odbočky. Nově zvolený předseda Theodor Halip pak „*zdůraznil, že členstvo musí být vděčno jak Vůdci německého národa, tak i prezidentu Háchovi za to, že je mu umožněno žít na území Protektorátu, jenž je součástí Velkoněmecké říše.*“ Po zpěvu ukrajinské hymny se účastníci rozešli.⁵⁸

Protektorátní úřady se však na tyto aktivity koukaly úkosem, neboť v ukrajinských nacionalistech viděly na prvním místě spojence svých úhlavních nepřátel - nacistů.

I.3: Evakuace do Protektorátu

Při evakuaci Podkarpátí odešlo do Protektorátu mnoho osob. Mezi evakuovanými se vyskytlo i několik případů zavšivení. Z obavy před skvrnitým tyfem a dalšími chorobami

⁵⁶ Hamšík, Dušan: *Heinrich Himmler. Druhý muž třetí říše.* Praha 1994, s. 187.

⁵⁷ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 66.

⁵⁸ NA, f. MV-NR, kart. 12038, sign. E 3264.

byl ve Svatobořicích (okres Kyjov) zřízen karanténní bod, kudy měly projet všechny transporty. Zde mělo dojít k lékařské prohlídce, dezinfekci a odvěšvení. Stejnou úlohu plnila i stanice v Moravské Ostravě.

Protektorátní úřady kupodivu s nelibostí nesly, že do evakuace byly zapojeny i osoby ukrajinské a slovenské národnosti. O to zvláštnější je, že se tak dělo s německým požehnáním, jak tvrdí oběžník prezidia Zemského úřadu v Praze z 26. května 1939:

„Jak bylo sem sděleno, dostal zástupce ministerstva dopravy u německého konsulátu v Chustu, provádějící evakuaci našich příslušníků, ředitel [Antonín] Sládek od sekce Protektorátu Čechy a Morava při německém vyslanectví v Budapešti rozkaz, aby evakuoval též Slováky a Ukrajince. Dle všeho jde o evakuaci na území Protektorátu Čechy a Morava.

Ředitel Sládek, plně tento rozkaz, prováděl proto v dubnu a květnu t. r. evakuaci z bývalé Karpatské Ukrajiny nejen Čechů, nýbrž i Slováků a Ukrajinců.“

Kupodivu prezidiu pražského Zemského úřadu se to stále nelíbilo a žádalo, „*aby s největším urychlením bylo vyšetřeno, kolik a kteří Slováci a Ukrajinci a kterým transportem (kdy a kdo transport vedl) přijeli, kde se usadili a jaká opatření byla ohledně jich učiněna.*“⁵⁹

Nicméně je pravděpodobné, že tito uprchlíci mohli na území protektorátu zůstat, byť se tak dělo podle zákona č. 52/1935 Sb. z. a n. a neudělali tu samou chybu, jako tři příslušníci Podkarpatské Rusi, kteří byli koncem července 1939 vyhoštěni z příkazu kladenského oberlandráta, neboť tyto osoby neprozřetelně se přiznaly, že „*by se těšily z dřívějšího režimu Československé republiky.*“⁶⁰

Seznamy těchto z okupovaného Podkarpatska odešlých Rusínů po okresních úřadech, politických expoziturách a policejních orgánech žádal Ústav pro péči o uprchlíky při Ministerstvu sociální a zdravotní správy v Praze.⁶¹ Pod vlivem oběžníku Ministerstva financí z 12. června 1939 o soupisu pohledávek státních zaměstnanců české národnosti ze Slovenska a Podkarpatské Rusi se začala o věc zajímat jednotlivá ministerstva. Oběžníkem prezidia Zemského úřadu v Praze z 6. července 1939 byli zaměstnanci rezortu vnitra s odkazem na výnos Ministerstva vnitra z 27. června 1939, který nabádal bývalé „*státní zaměstnanci české národnosti na Slovensku a Podkarpatské Rusi mají pohledávky ze služebního poměru za dobu služby na zmíněných územích (nárok na doplatky na služební*

⁵⁹ SOkA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj. 773/1939pres.

⁶⁰ NA, f. PMV, sign. 225-1157-15, fol. 1-1a.

⁶¹ NA, f. PŘ-SK, Vršovice, sign. 146.

platy, vedlejší služební příjmy, na stěhovací výlohy, na úhradu cestovních účtů apod.) „, aby je nahlásili a mohlo dojít k případnému „zprostředkování uznání a proplacené těchto pohledávek.“ Své pohledávky měli nahlásit ke svému osobnímu úřadu, který jim vyplácí plat. „Zaměstnance nutno však výslovně upozorniti, že nemají žádných nároků vůči Protektorátu Čechy a Morava a že jim z podání přihlášky takovéto nároky nevznikají.“ Nekolkované přihlášky, včetně příloh či informace o dříve podniknutých krocích, ovšem měly být dodány do pěti dnů a to i pokud se zaměstnanec nacházel na dovolené (bylo-li to možné)!⁶² S podobným požadavkem se na své podřízené obrátilo i Ministerstvo veřejných prací, které tak učinilo již 19. června, aniž by dalo lhůtu ke splnění. Na rozdíl od ostatních ministerstev však pamatovalo i na možné přeplatky či dluhy státních úředníků. Příslušné platby mimo území protektorátu měly být dočasně zastaveny, ale strhávání ze mzdy mělo pokračovat i nadále.⁶³ Ministerstvo zemědělství projevilo více rozumu a oběžníkem z 15. července 1939 ponechalo svým podřízeným lhůtu do 10. srpna 1939.⁶⁴

Pátého srpna 1939 si pak Zemský úřad v Praze od podřízených úřadů vyžádal soupisy všech zaměstnanců příšlých z Podkarpátí, Slovenska nebo vojenské správy. K soupisům, které měly být vyhotoveny do 15. srpna, měly být připojeny i opisy služebních dekretů.⁶⁵ Poněkud hektické a ne zcela organizačně zvládnuté sestavování pohledávek vyvolávalo zmatky, takže se v srpnu zaměstnanci požádali, aby podali závazná prohlášení, zda si již někde nějaké požadavky na odškodnění podali...⁶⁶ Počátkem září pak byli zaměstnanci vyzváni znovu, aby podali prohlášení stran svých finančních závazků vůči státní správě nebo jiným věřitelům.⁶⁷ Jelikož však docházelo stále ještě k návratu a zařazování českých úředníků, tak prezidium Zemského úřadu v Praze 23. srpna 1939 nařídilo, aby nově nastoupivší úředníci v rezortu vnitra byli dodatečně upozorněni na oběžník z 6. července. Na rozdíl od svých předchůdců si však měli dát více záležet na vyplnění přihlášek, které měli opět dodat v šibeničním termínu do 31. srpna 1939.⁶⁸ Pro větší motivaci přihlašovatelů byl 25. srpna 1939 vydán další oběžník, který informoval o tradičně konstruktivním a ohleduplném (rozuměj destruktivním a nevstřícném) přístupu Ministerstva financí, které již 26. května 1939 informovalo Ministerstvo vnitra, že „*státní zaměstnanci, kteří se vrátili z Podkarpatské Rusi, nemají vůči Protektorátu Čechy a*

⁶² SOkA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj 906/1939pres.

⁶³ SOkA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj 938/1939pres.

⁶⁴ SOkA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj 938/1939pres.

⁶⁵ SOkA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj 1040/1939pres.

⁶⁶ SOkA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj 1068/1939pres.

⁶⁷ SOkA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj 1176/1939pres.

⁶⁸ SOkA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj 1078/1939pres.

Morava právních nároků na náhradu škody, která jim vznikla ztrátou bytového zařízení, jež jim bylo odcizeno, zničeno, nebo pod cenou prodáno; nelze proto poskytovat těmto poškozeným zaměstnancům náhrady za prokázané majetkové ztráty.

Osoby, jimž bylo bytové zařízení odcizeno, nebo zničeno, mohou uplatňovat nárok na vrácení, příp. náhradu škody, jen vůči pachatelům, příp. vůči státní správě, pod jejíž svrchovaností se v době spáchání činu nacházelo místo uložení bytových svršků.

Otázku náhrady škod příslušníkům Protektorátu Čechy a Morava, kteří byli nuceni opustit bývalé Podkarpatskou Rus, bude dle názoru Ministerstva financí nutno projednat v mezistátním jednání s Maďarskem.“⁶⁹

Nutno ovšem říci, že podstatná část škod vznikla úředníkům ještě za druhé republiky. Z toho se ovšem lakomé Ministerstvo financí chtělo vyvázat výše uvedenou slovní mlhou. Na druhou stranu je Ministerstvu financí nutno přiznat, že když po okupaci Podkarpatska přebíralo finanční strážníky z Podkarpatské Rusi, vznikl v roce 1941 příkaz, jak postupovat aniž by převzatí úředníci byli nějak služebně poškozeni, neboť služební postup jim měl být započítáván od nástupu služby k finanční stráži bez ohledu na to, ke kterému sboru, zda českému, moravskoslezskému, slovenskému nebo podkarpatoruskému, v minulosti náleželi.⁷⁰ Nic na tomto nemění fakt, že finanční stráž Ministerstvu financí podléhala a dalo by se tedy očekávat, že o své lidi, řízené skrze svá jednotlivá Zemská finanční ředitelství, se přeci jen postará. Zemská finanční ředitelství se pak vedena politikou Ministerstva financí vynasnažila získat zpět od svých nových zaměstnanců zálohy vyplacených zaměstnancům finanční správy při evakuaci z Podkarpatska.⁷¹

Armáda byla v tomto ohledu flexibilnější, neboť koncem března 1939 nařídila bývalým velitelstvím jednotlivých československých sborů na území protektorátu, aby v domluvě s říšskoněmeckými vojenskými orgány zřídily v Brně a Olomouci stravovací stanice pro jednotlivce a skupiny vojáků vracějících se ze Slovenska a Podkarpatské Rusi - vojáci prezenční služby měli stravování zdarma, gážisté si jídlo museli zaplatit. Zároveň měli být v těchto místech poučeni o tom, že gážisté a délesloužící se po příchodu domů nahlásí nejbližšímu posádkovému velitelství, kde nahlásí svůj původní kmenový útvar a místo působení, včetně nové adresy. Mužstvo pak mělo uložit svoji výstroj doma u rodičů, nebo pokud se tam nachází vojenská posádka, složit vojenskou výstroj tam.⁷² V případě

⁶⁹ SOKA Kladno, f. OkÚ Slaný, čj. 1088/1939pres.

⁷⁰ NA, f. ZFŘ, kart. 9, sign. Pr 324/41.

⁷¹ NA, f. ZFŘ, kart. 7, sign. Pr. 37/71.

⁷² VÚA - VHA, f. Velitelství III. sboru, kart. 25, sign. 9/1/2.

civilních osob spolupracovala vojenská správa s místním Červeným křížem.⁷³ Posádková velitelství také byla instruována, aby vojenským gážistům a jejich rodinám ve spolupráci s civilními a okupačními vojenskými úřady napomohla získat ubytování a místo pro uskladnění nábytku, neboť železniční správa nutně potřebovala během 24 hodin vracet železniční nákladní vozy zpět do oběhu a nemohla je tedy vyčlenit jako dočasná skladiště pro uprchlíky. Hospodářské správy útvarů potom mohly v nutných případech poskytovat i menší finanční půjčky.⁷⁴

Po několik měsíců sloužila jako útulek pro evakuované četníky ze Slovenska a Podkarpatské Rusi ubytovna Ch. G. Masarykové Červeného kříže v Bukovanech.⁷⁵

I.4: Evakuační kancelář v Chustu - Státní akce stěhovací

U německého konzulátu v Chustu, jehož vznik se datuje do prvních dnů roku 1939, vznikla evakuační kancelář. Byla součástí Státní akce stěhovací z let 1938-1940, která později v letech 1940-1942 vystupovala jako Stěhovací akce vládní.⁷⁶ Tato operace byla zpuštěna na základě vládního usnesení z 21. prosince 1938, která jejím provedením pověřila Ministerstvo dopravy, resp. jeho oddělení IV/7, které vystupovalo jako Státní akce stěhovací.⁷⁷ Po okupaci došlo k rozšíření působnosti Státní akce stěhovací i na Podkarpatskou Rus, jenže se tak dělo bez příslušného právního podkladu a ještě v srpnu 1939 Ministerstvo dopravy naléhalo na Ministerstvo financí, aby se s projednáním příslušného vládního nařízení přestalo otálet, neboť „některá dosavadní opatření státní akce stěhovací postrádají náležitého podkladu po delší dobu, než se zdá býti okolnostem přiměřeno.“ Na finanční rezort pak měla zejména působit připomínka, že „netřeba snad ani zvláště zdůrazňovati, že z toho vznikají závažné pochybnosti o správnosti dalšího provádění akce, zejména ovšem i o konečném vyúčtování a tím její likvidaci“.⁷⁸

Na Podkarpatské Rusi působící finanční poradce autonomní vlády vyslaný Prahou, JUDr. Josef Cerha, ihned 16. března 1939 zřídil v Chustu evakuační kancelář a organizoval její průběh. Koncem března 1939 prosadil u generála Szombathelyho v Berehově zajištění 850 železničních vagonů pro odsun protektorátních příslušníků přes Budapešť a Vídeň do protektorátu. Po vlastní evakuaci byl postaven do čela penzijního oddělení Zemského

⁷³ VÚA - VHA, f. Velitelství III. sboru, kart. 25, sign. 9/1/2/2.

⁷⁴ VÚA - VHA, f. Velitelství III. sboru, kart. 25, sign. 9/1/2/3.

⁷⁵ ABS, f. Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-47-2, fol. 27.

⁷⁶ Kreč, J. a kol.: Státní akce stěhovací StaS 1938-1945. Inventář. Praha 1972, s. 2.

⁷⁷ Kreč, J. a kol.: Státní akce stěhovací StaS 1938-1945. Inventář. Praha 1972, Příloha I, s. 20; f. MŽ, kart. 3198, čj. 4728/39.

⁷⁸ Kreč, J. a kol.: Státní akce stěhovací StaS 1938-1945. Inventář. Praha 1972, Příloha II, s. 21; f. MŽ, kart. 3214, čj. 76183/39.

finančního ředitelství v Praze, kde se postaral o rychlé poukazování platů zaměstnancům evakuovaným ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.⁷⁹

Později byla chustská evakuační kancelář vedena administrativním ředitelem Antonínem Sládkem z Ministerstva dopravy. K dalším jejím příslušníkům patřil inspektor finanční stráže Karel Vrbacký,⁸⁰ který pomáhal s administrativou, ať se již jednalo o různé dotazníky, přebírání likvidačních spisů od chustského finančního ředitelství nebo korespondenci s Prahou,⁸¹ kam byl Vrbacký po skončení svých povinností v Chustu přeložen. Zde sloužil jako celní úředník na Žižkovském nákladovém nádraží a v roce 1941 si zažádal o přihlášku škody podle vládního nařízení č. 93/1940. Jeho poměry pak ihned prověřila pražská státní policie.⁸² Volba na Sládka padla zřejmě proto, že po celou svoji služební kariéru u železnic (nejprve u státních drah a později na ministerstvu) se zabýval komerční dopravou a na ministerstvu mu k tomu ještě přibyla přepravní služba, reklamace a přepravní právo.⁸³ Všechny tyto znalosti se mu v jeho úkolu bezpochyby hodily.

Kancelář vyplácela finanční podpory na jídlo, stěhování civilním osobám, poskytovala protektorátním úřadům informace o dění na Maďary okupovaném území a spolupracovala s Ústavem pro uprchlíky.⁸⁴ Plnila tedy stejné úkoly stejně jako bratislavská odbočka Státní akce stěhovací, které fakticky představovalo protektorátní vyslanectví,⁸⁵ byť bratislavská i chustská stěhovací kancelář musely být obě přičleněny k německému vyslanectví v Bratislavě, resp. Budapešti. Svoji činnost ukončila chustská evakuační kancelář po německo-maďarské dohodě k 30. dubnu 1940 a její činnost převzala Stěhovací komise při německém vyslanectví v Budapešti. Jejím vedením byl pověřen vrchní sekční šéf dr. Josef Spohr, zatímco do Chustu byl vyslán železniční oficiál František Halas. O této změně měla být veřejnost vyrozuměna tiskem a rozhlasem.⁸⁶ Sládek pak v Praze do října 1940 likvidoval agendu svého úřadu a poté byl převzat zpět do Ministerstva dopravy.⁸⁷

⁷⁹ NA, f. Cerha Josef, kart. 1, inv. č. 28.

⁸⁰ U finanční stráže byl od roku 1921 a své úkoly plnil „s úspěchem velmi dobrým.“ NA, f. PMR, kart. 970.

⁸¹ Kladrubský, V.: Před šedesáti lety: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu. In: Podkarpatská Rus, č. 5, 1999, s. 6.

⁸² NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 12831, sign. V 5794/14, manipulační období 1941-1950.

⁸³ NA, f. PMR, kart. 1112.

⁸⁴ NA, f. MPSP-R, kart. 116, sign. R 290/2.

⁸⁵ Kreč, J. a kol.: Státní akce stěhovací StaS 1938-1945. Inventář. Praha 1972, s. 7-10.

⁸⁶ NA, f. MPSP-R, kart. 116, sign. R 290/2.

⁸⁷ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 13v.

Celkem se odhaduje, že na Slovensko a do protektorátu odešlo kolem 40.000 osob, včetně mnoha mladých ukrajinských nacionalistů.⁸⁸

Sládkova a Vrbackého činnost byla náročná. Vrbacký do Prahy hlásil, že „největší škody utrpěli ti, kteří neměli bytové zařízení umístěno v soukromých bytech, nýbrž v bytech úředních, kde se měnilo nové osazenstvo. Ve většině případů byly uniformy a výstrojní součásti našich příslušníků maďarským četnictvem odebrány a odeslány nadřízeným úřadům. Největší potíže jsou činěny v okrese svaljavském. Všeobecně jsou četnickými stanicemi žádána prohlášení, že stěhující nežádá a nebude žádati náhradu od maďarského státu za ztracené věci. Odmítne-li to vyzvaný, jsou mu činěny potíže a odepřena veškerá pomoc při pátrání. V markantních případech obrací se přednosta evakuační kanceláře[Sládek], který pracuje úplně samostatně bez přímého dozoru konzulátu, na gen. Novakovicse v Užhorodě, kde jeho pobočník rytmistr Aykler většinou vychází vstříc.“⁸⁸

Vzdor uvedeným obtížím jen do konce roku 1939 se podařilo evakuační kanceláři odstěhovat přes 3500 bytových zařízení státních zaměstnanců, ale mnohdy po těžkém dohadování a prokazování nejen původu majetku, ale i oprávnění se o něj postarat a odeslat jej původním majitelům.⁹⁰

Osazenstvo evakuační kanceláře, Antonín Sládek, Otakar Doležal, František Halas a Karel Vrbacký⁹¹ se zapojili do odboje a pomáhali dopravovat uprchlíky z protektorátu přes Maďarsko do Rumunska.⁹² V kanceláři se totiž hlásili i lidé prchající z protektorátu, které před německými úřady zatajili a pomohli jim v další cestě do Rumunska. Vrbacký byl kvůli tomu v roce 1940 vyšetřován, ale odsouzen nebyl.⁹³ Takové štěstí už ale neměli jeho kolegové: Otakara Doležala popravili v Berlíně, kde jej dostal k souzení Lidový soud,⁹⁴ a Sládka věznili v Buchenwaldu,⁹⁵ Bayreuthu a Ebrachu. Sládek počátkem

⁸⁸ Rychlík, Jan - Rychlíková, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946. Praha 2016, s. 193.

⁸⁹ Kladrubský, V.: Před šedesáti lety: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu. In: Podkarpatská Rus, č. 5, 1999, s. 6.

⁹⁰ Kladrubský, V.: Před šedesáti lety: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu. In: Podkarpatská Rus, č. 6, 1999, s. 6.

⁹¹ V květnu 1945 se Vrbacký aktivně zúčastnil pražského povstání. Ihned 5. května pomohl organizovat jednotku Keramická škola ve Strašnicích a zúčastnil se bojů např. v prostoru Olšanských hřbitovů. Od 8. do 22. května velel strážím ve sběrném táboře Hagibor. Poté byl odeslán na hranice jako přednosta inspektorátu finanční stráže v Kraslicích (jeho personální spis se však ve fondu ZFŘ nepodařilo dohledat). NA, f. Svaz protifašistických bojovníků - členská evidence.

⁹² Kladrubský, V.: Před šedesáti lety: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu. In: Podkarpatská Rus, č. 6, 1999, s. 6.

⁹³ NA, f. Svaz protifašistických bojovníků - členská evidence.

⁹⁴ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 16.

⁹⁵ Kladrubský, V.: Před šedesáti lety: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu. In: Podkarpatská Rus, č. 6, 1999, s. 6. Ve spisech buchenwaldských vězňů uložených ve fondu OVS se záznam o jeho věznění v tomto táboře nepodařilo dohledat.

listopadu 1939 podal žádost o vystavení cestovního pasu Policejnímu ředitelství v Praze. To jeho žádost postoupilo oberlandrátu.⁹⁶ Jak jeho žádost dopadla, nevíme, ale zřejmě neúspěšně a 22. července 1941 byl zatčen.⁹⁷ V roce 1942 jej odsoudil drážďanský soud ke 12 letům káznice. Trest se mu počítal od 11. května 1942 a skončit měl 13. listopadu 1953. Zprvu seděl v St. Georgen v Bayreuthu, ale 19. dubna 1943 byl přesunut do Ebrachu.⁹⁸

Sládka obžaloba mimo jiné vinila z toho, že se v Chustu, který opakovaně mylně prisoudila Slovensku, a v Budapešti nabídl ke spolupráci zrádcům říše a chtěl násilím připravit říši o její území. Za tímto účelem předával britským novinářům Bertramovi a Morellovi, působícím v Maďarsku, kde pracovali pro britskou tajnou službu, vojenské, politické a hospodářské zprávy u území protektorátu.⁹⁹ Na jaře 1939 s nimi navázal kontakt Doležel. V létě pak přišel ze služebních důvodů do styku s Doležalem i Sládek. Sládek mu řekl o svém plánu přesunout české knihy z veřejných knihoven v Maďary okupovaném území do Francie, aby měla zahraniční armáda co číst. Potom Doležala poprosil, aby se obrátil na německém vyslanectví v Budapešti působícího sekretáře Medřického, aby jim pomohl; ten to ale odmítl a plán ztroskotat. Nicméně Doležel získal k Sládkovi důvěru a zasvětil jej do styků s britskými novináři Morellem a Bertramem¹⁰⁰ a důležitosti zisku zpráv, které nešlo získat „normální cestou“.¹⁰¹ S nimi se Doležel seznámil přes maďarského žurnalistu Bélu von Baternay, s nímž spolupracoval ohledně vývozu svého majetku.¹⁰² Zprávy dodával do Budapešti nejprve Doležel a později byl obeznámen, jak případně za sebe vyslat náhradníka.¹⁰³ Hovořilo se též o plánování sabotáží na železnici a telefonním vedení v případě povstání, jakož i navigaci britských letadel v případě bombardování protektorátu.¹⁰⁴ Sládek byl zaškolen do předávání zpráv.¹⁰⁵ Také za pomoci Britů pomáhal s útekem židů do Palestiny.¹⁰⁶

Drážďanský vrchní zemský soud, resp. jeho čtvrtý trestní senát ve složení dr. Böhme, jako předseda, dr. Zenker, dr. Busch, přisedící Richter, Sládka 14. května 1942, za

⁹⁶ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 10684, sign. S 3164/24, manipulační období 1931-1940.

⁹⁷ NA, f. ÚŘP, sign. 114-262-2, fol. 43.

⁹⁸ NA, f. OVS, kn. Bayreuth 5, fol. 294v-295; Všeobecná kartotéka osob vězněných v koncentračních táborech.

⁹⁹ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 10-10v.

¹⁰⁰ Bertram používal krycí jméno Peres. ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 14.

¹⁰¹ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 11, 14v-15.

¹⁰² ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 14.

¹⁰³ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 14.

¹⁰⁴ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 14v.

¹⁰⁵ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 11v, 15.

¹⁰⁶ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 12.

přítomnosti ještě dr. Rolanda, jakožto zástupce prokuratury, odsoudil ke dvanácti letům káznice a deseti letům ztráty občanských práv.¹⁰⁷

Nebylo to první Sládkovo potýkání se s policií. Na konci roku 1926 byl zadržen, neboť údajně „*ukazoval Josefě Martinovské, žačce I. měšťanské školy, obnažený pohlavní úd.*“ Podezřelý byl proto, neboť se dal před zatýkajícími orgány a přihlížejícími na útěk.¹⁰⁸ Zbabělec to přitom nebyl, neboť za první světové války si vysloužil stříbrnou medaili za odvalu a zlatý kříž za zásluhy.¹⁰⁹ Za války mu umřelo půlroční dítě a s manželkou Boženou již další neměli.¹¹⁰ S ohledem na další kariéru se toto obvinění zřejmě neprokázalo.¹¹¹

Evakuační akce a její likvidace však pokračovala i přes výše uvedené soudní stíhání. Například koncem ledna 1941 bylo hlášeno Ministerstvem dopravy, že mnozí evakuovaní zaměstnanci nebyli k nalezení, popř. někteří nastoupili práci u jiných rezortů. Mezi ministerstvy pak samozřejmě vypukl spor, kdo bude financím refundovat podpory. U některých případů se pak měly podpory vymáhat od uprchlíků, jindy měly být odpuštěny. Finance totiž trvaly na tom, aby za uprchlíky podpory refundoval ten rezort, pod nějž v době evakuace dotyčný zaměstnanec spadal bez ohledu na to, zda byl později rezortem zaměstnán nebo ne (např. kvůli židovskému původu). Navíc se zjistilo, že část podpor byla vyplacena neoprávněně a bylo velmi obtížné jednotlivé osoby dohledávat. Některé navíc byly počátkem roku 1941 ještě stále nezaměstnané. Ústav pro uprchlíky neměl chuť být zotročen na této agendě a přenechával ji Ministerstvu dopravy, které řídilo evakuační komisi v chustu, resp. její likvidaci, a Ministerstvu financí, které poskytl peníze na zálohy. Počátkem března 1940 se však Ústav a Doprava dohodli na spolupráci při hledání těchto zaměstnanců a vymáhání výpomocí. U nezaměstnaných či tam, kde by to způsobilo hospodářský kolaps dotyčného, byly dohodnuty odpisy pohledávek. V případě vymahatelnosti mělo být sáhnuto i k exekucím, pokud se dotyčný sám nezavázal k zaplacení podpory. U osob, které se vůbec nepodařilo dohledat, nebo se z Podkarpatska vůbec neodstěhovaly, mělo podpory zaplatit Koordinační oddělení Předsednictva ministerské rady. Toto šetření, které hlavně prováděl Ústav, se dotklo i nejvyšších podkarpatoruských představitelů, jako např. bývalého ministra hospodářství Julia Braščajka, který na evakuaci obdržel zálohu 25.000 korun a žil v Praze. Ostatní uprchlíci

¹⁰⁷ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 13.

¹⁰⁸ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 10684, sign. S 3164/24, manipulační období 1931-1940.

¹⁰⁹ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 10v.

¹¹⁰ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 13v.

¹¹¹ ABS, f. Německé soudy v říši, sign. 141-308-3, fol. 14.

však byli velmi často do roku 1941 nezaměstnaní a policisté a četníci, kteří prováděli u dotyčných šetření stran jejich zajištěnosti, velmi často, ba ve většině případů navrhovali odpuštění dlužných částek z humanitárních důvodů. Jen občas se vyskytlo, že je dluh možno splatit po velmi malých částkách a jen výjimečně byl někdo schopen dluh zaplatit ihned. Tato šetření a vymáhání dlužných částek formou jednorázových a vícetázových složenek probíhalo až do podzimu 1944.¹¹²

Ovšem ani to nebylo definitivní vyřešení majetkových pohledávek. Například ještě 1. června 1948 zmocnilo Ministerstvo financí Zemské finanční ředitelství v Praze, aby byly „*vyplaceny dosud neuhrazené pohledávky příslušníkům finanční stráže převzatým z bývalé Podkarpatské Rusi, vniklé ze služebního poměru na bývalé Podkarpatské Rusi nejpozději do 13. března 1939.*“ Mělo se postupovat stejně jako v případě orgánů převzatých ze Slovenska, tj. neuznávat „*škody vzniklé na movitém a nemovitém majetku*“. Od pohledávek se měly odečíst různé podpory a dluhy a veškeré položky podle vládního nařízení č. 302/1940 Sb. z. a n. Pokud již totiž dostali nějakou platbu podle jmenovaného nařízení, např. příspěvek na stěhování, neměli na ni již další nárok.¹¹³

I.5: Peníze hýbou světem

Karpatská Ukrajina, její okupace Maďary a následná evakuace měly své finanční pozadí, jak již napověděla předchozí pasáž. Zásobovací akce ve prospěch východního Slovenska a Podkarpatské Rusi, kterou v tomto období vykonávala zejména armáda, představovala pro její rozpočet silnou ránu, kterou ještě prohlubovalo ono dlouhé čekání na vyložení u železničních zastávek. Jen k 31. prosinci na 29.209.300 Kč. Úřední šiml se však řešením této otázky zabýval ještě v létě 1940, kdy ministerstvo dopravy chtělo přezkušovat případné účtenky vojenské správy. Na podzim 1941 ministerstvo financí zúčastněným orgánům napsalo, že „*změnou státoprávních poměrů a podle smluv mezi Říší a Slovenskem, resp. Maďarskem, stalo se projednání této otázky pro protektorátní úřady bezpředmětným*“ a částku odepsalo ministerstvu dopravy.¹¹⁴

Protektorátní úřady se také zabývaly odškodněním osob uprchlých z Podkarpátí, resp. starostlivý správce státní kasy, Ministerstvo financí, jeho odbor IIB - kreditní, resp. oddělení 5a,¹¹⁵ se v září 1939 sice uznalo, že k obsazení „*Karpatské Ukrajiny maďarským*

¹¹² NA, f. MPSP-R, kart. 116, sign. R 290/2.

¹¹³ NA, f. ZFŘ, kart. 277, sign. R 277.

¹¹⁴ NA, f. PMR, kart. 3179, sign. 680/1.

¹¹⁵ Toto oddělení mělo velmi širokou náplň: všeobecná pokladní správa, věci účtáren finanční správy, organizační a osobní věci ústřední státní pokladny a zemských finančních pokladen, reforma a organizace

vojskem provedeno bylo tak rychle, že centrální úřady v Hustu nemohly vydati přesných nařízení o disponování se státními penězi“, nicméně poněkud naivně žádalo ostatní protektorátní úřady, aby oslovily „všechny přednosta podřízených správních, výkonných a pokladních úřadů, kteří z bývalého území Podkarpatské Rusi evakovali do území Protektorátu Čechy a Morava, aby s urychlením sdělili, jak naložili svěřenými státními penězi, nebo předložili, komu peníze odevzdali.“ Ministerstvo o několik dní později dodalo, že státními penězi rozumí „veškeré movité státní hodnoty, tedy jak cenné papíry a vkladní knížky peněžních ústavů, tak i jiné cennosti a hotovosti, např. v kolcích, poštovních známkách atp.“¹¹⁶ Výsledek šetření se však nepodařilo ve spisech Ministerstva financí dohledat.

Do protektorátu se přesunulo i působíště některých spolků, včetně jejich peněz. Mezi ně patřil například „Dům lidového zdraví“, který původně sídlil v Užhorodě a pro nějž Ministerstvo sociální a zdravotní správy vytvořilo zvláštní kuratorium ze svých vyšších úředníků. U jmenovaného spolku to vlastně bylo naopak, neboť „převedením spolkového jmění do Prahy bylo také sídlo spolku sem přeloženo“ a triumvirát tvořený ministerským radou JUDr. Rudolfem Chaloupkou, vrchním odborových radou Jaromírem Preiningerem a vrchním odborovým radou MUDr. Karlem Svěrákem měl spolek udržet při životě, resp. obnovit jeho činnost. Za tím účelem se obrátili na posledního českého viceguvernéra Jaroslava Mezníka, aby jim poslal k tomuto kroku své svolení a též stanovы spolku, jestliže by je měl... Mezník jim byl samozřejmě nápomocen, ale upozorňoval, že jeho funkci ve spolku měl po odvolání z Podkarpatské Rusi převzít Alexandr Beskid, ale nevěděl, zda se tak stalo.¹¹⁷ Odškodněním a likvidací pohledávek pro zaměstnance pracující na Slovensku a Podkarpatské Rusi se zabývala rovněž vláda. Ta se 26. června 1941 rozhodla některé pohledávky likvidovat. Pohledávky ze služebního poměru tak mohly vzniknout na území válečného Slovenska do 5. října 1938 a na území Podkarpatské Rusi do 13. března 1939 a na území bývalého Slovenska přiřčeného vídeňskou arbitráží Maďarsku do 15. října 1938. Nová úprava se nevztahovala na škody na majetku přihlašovaných podle vládního nařízení č. 93/1940 Sb. z 26. října 1939. Naprostá náhrada pohledávky se mohla uskutečnit při jejím prokázání a uvedení, „o jakou pohledávku ze služebního poměru jde, kdy a z jakého důvodu vznikla, zda byla již bývalou státní správou

pokladní a účetní služby u státních organizací, správní pokladní a účetní agenda, správní a účetní legislativa, kauce, mimosoudní depozita, správa státních pokladních hotovostí a cenných papírů, dohlídky Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu, státní účetní uzávěrka a další. Nosková, Alena a kol.: Ministerstvo financí 1918-1949. Inventář. Díl 1. Praha 1968, s. 21.

¹¹⁶ NA, f. PMR, kart. 3179, sign. 680/2.

¹¹⁷ MZA, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 3, inv. č. 129.

uznána či nikoliv (v kladném případě jest uvéstí úřad a jednací číslo, kterým byla pohledávka přezkoušena a uznána).“ U žádosti se tedy musely nacházet příslušné dokumenty potvrzující její oprávněnost nebo alespoň uvést, kde se nacházejí dokumenty, které by jeho žádost podporovaly a potvrzovaly. U přihlášek, které se musely podat Zemskému úřadu (v případě příslušníku pražské státní policie skrze prezídium Policejního ředitelství v Praze) do 31. prosince 1941, nakonec nesmělo chybět podepsané prohlášení.¹¹⁸

V září 1941 bylo vydáno vládní nařízení č. 317 „o odškodnění osadníků na území bývalé Česko-Slovenské republiky, připojeném k Maďarsku“, které určovalo rozdělení prostředků na odškodnění osob z důsledku připojení částí republiky k Maďarsku. Platilo ode dne vydání, tj. 9. září 1941 (§ 17). Tyto prostředky vyplývaly z jednání mezi říší a Maďarskem (§ 1). Vládní nařízení se však týkalo jen osob české nebo německé národnosti, které v rámci první pozemkové reformy získaly pozemky, resp. i „sružení osob a sružení kapitálová“, která na zabraném území získala pozemky v rámci pozemkové reformy a měla sídlo v říši, včetně protektorátu. Totéž se týkalo i sružení se sídlem v Maďarsku, „jejichž členy jsou však výlučně osoby“ žijící na území říše, resp. protektorátu. Slováci a Maďaři byli z dosahu toho vládního nařízení vyloučeni. K případnému odškodnění jiných sružení měly být sjednány příslušné mezistátní úmluvy (§ 2). Škody a jejich vyčíslení měla provést Komise pro odškodnění osadníků z Maďarska, která měla vzniknout u Ministerstva vnitra. Ta se měla zabývat i závazky vzniklými před

11. listopadem 1938 (§ 4). Šestičlenná komise se skládala po jednom zástupci ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, sociální a zdravotní správy. Dva zástupce mělo Ministerstvo zemědělství, z nichž jeden byl komisařským vedoucí pozemkového úřadu IX. odboru Ministerstva zemědělství. Komise se měla řídit jednacím řádem vydaným vnitřem po dohodě s ostatními resorty. Komise si na svá jednání mohla zvát představitele zájmových organizací, kteří měli hlas poradní. Komise mohla rozhodovat s konečnou platností podle volného uvážení (§ 12). Komise mohla některými úkony před vynesením rozhodnutí pověřit jiné orgány či finanční instituce (§ 13) a všechny orgány veřejné správy byly povinny napomáhat při výkonu tohoto vládního nařízení (§ 16). Činnost komise, resp. úkony vyplývající z nařízení č. 317 byly osvobozeny od všech poplatků (§ 15).

Ohlašovací povinnost závazků byla uvalena na věřitele. Přihlášky měly být podány do 60 dnů od účinnosti vládního nařízení u těch, jejichž požadavky již byly předloženy

¹¹⁸ NA, f. PŘ-SK, Malá Strana, kart. 2, inv. č. 1069.

německé straně při jednání. Jednalo-li se o nově nahlášeného dlužníka, měla být přihláška podána rovněž do 60 dnů ode dne vyhlášení dodatečného termínu. V případě nevyužití služeb Komise věřitelem z území říše/protektorátu pak věřitel prakticky ztrácel možnost domoci se svých pohledávek (§ 5). V případě spornosti nároku věřitele mohla Komise vyčkat soudního rozhodnutí o oprávněnosti jeho požadavku (§ 6). Z odškodnění přiznaného osadníkům měli být přednostně vyplaceni věřitelé a na návrh Ústavu pro péči o přestěhovalce při Ministerstvu sociální a zdravotní správy se měly z odškodného ještě zaplatit všechny výpomoci, které osadníkovi Ústav poskytl (§ 7). Odškodnění však nemuselo být vyplaceno v plné výši, pokud by celkový objem financí určených na odškodnění byl nižší, než kolik by osadníkům připadalo. Vyřešení závazků osadníka však při vyplácení náhrad mělo v podstatě absolutní přednost (§ 8) a na náhrady neplatily „exekuční a „zajišťovací úkony“, ba nemohl ani navrhnout konkurs, resp. na odškodné platil odklad těchto úkonů na dobu pěti let, nevznikly-li tyto pohledávky z důvodu zahájení nového podniku (§ 11). Osadník nebyl „povinen hraditi věřitelům ztrátu, kterou [...] vypořádáním utrpěli“ (§ 9). Komise mohla v případě nutnosti povolit osadníkům i jejich věřitelům zálohy na vrub odškodného (§ 10).

Ještě v polovině roku 1940 se na Ústav pro péči o uprchlíky obrátilo 18 bývalých zaměstnanců Zemské péče o mládež na Podkarpatské Rusi, kteří žádali zálohu či bezúročnou zápůjčku na jejich pohledávky ve výši 80.000 K. Značná část těchto osob přitom byla stále ještě bez zaměstnání. Jejich záležitost měla být sledována při mezistátních jednáních mezi říší a Maďarskem ohledně jednání o závazcích bývalé republiky.¹¹⁹

Na podzim 1939 protektorátní ministerstva pilovala „*Návrh dohody sMaďarskem o ochraně osoby a majetku na území království maďarského*“. Podle ní měli mít příslušníci protektorátu a českého národa stejná práva a zacházení, jako „*státní maďarští občané nebo příslušníci kteréhokoliv jiného státu, který požívá nejvyšších výhod*.“ Maďarská vláda podle tohoto návrhu měla „*neprodleně zrušiti všechna omezení dispozičních práv [...], která byla po 2. listopadu 1938 zavedena zákonnými nebo správními opatřeními na území připojeném kmaďarskému státu*.“ K vyvlastňování pak mohl docházet pouze na základě zákona a „*jen po úplném předchozím zaplacení náhrady*.“ Vyvlastnění vztahující se jen na majetková práva byla považována za neplatná. Odkupní cena měla být stanovena německo-maďarskou smíšenou komisí. Platba měla proběhnout prostřednictvím Národní

¹¹⁹ NA, f. MPSP-R, kart. 154, sign. R 363.

banky pro Čechy a Moravu v Praze. Držba a výkon majetkových práv měly být na Maďarsko převedeny „*po úplném zaplacení odkupní ceny*“, která nepodléhala daním, dávkám nebo poplatkům, které se neměly ani ukládat za transfer ceny z Maďarska do protektorátu. Jednání, jimiž po 2. listopadu 1938 zcizili nebo zatížili majitelé svá majetková práva, měla být přezkoumána německo-maďarskou smíšenou komisí, pokud to majitel navrhl dva měsíce od účinnosti dohody. Procesní lhůty, které byly zmeškány od 2. listopadu 1938 plynuly znovu od po uplynutí 30 dnů od účinnosti dohody. Maďarsko mělo vyplatit náhradu za škody způsobené zákonnými nebo správními opatřeními, jakož i nátlakem jakéhokoliv druhu, zejména jednáním třetích osob, za něž nebyl majitel odpovědný, popř. pokud majitel v důsledku událostí souvisejících s územními změnami nemohl řádně hájit svých práv. Dohoda pak řešila i osobní obhospodařování zemědělského, lesního a viničního majetku, eventuálně mohly požádat, aby jejich majetek převzal maďarský stát, popř. aby na jejich místě vstoupil do pachtu. Původním majitelům v těchto případech náležela renta prostá všech poplatků apod. V případných sporech měl vedle maďarského a říšskoněmeckého zástupce figurovat i reprezentant protektorátu. Je samozřejmé, že vedoucí úlohu měl hrát říšskoněmecký úředník. Dohoda dále umožňovala vyvézt veškerý živý a mrtvý hospodářský inventář, jakož i zásoby za podmínek dohody o přestěhování, na které se také pracovalo. Zvláštní ustanovení se v návrhu dohody týkaly průmyslového vlastnictví.¹²⁰

Měla vzniknout paritní komise o čtyřech členech - jednom říšskoněmeckém, jednom protektorátním a dvou maďarských. Komise měla jednat střídavě v Maďarsku a protektorátu. Předsedat měl ten člen komise, na jehož území se zasedalo. Komise rozhodoval většinou hlasů, jinak se komise musela dohodnout na rozhodci, selhal-li i tento pokus tak losem rozhodčího soudce z osob „*navržených německými a maďarskými členy komise.*“ Komise si měla schválit vlastní jednací řád. Osobní výdaje si platila každá strana sama, věcné výlohy hostitelský stát.

Na jaře 1940 se také podařilo některé problémy vyřešit mezistátními dohodami mezi Berlínem a Budapeští, včetně stanovení kurzu koruny k pengó 1:7. Přitom si protektorátní Ministerstvo spravedlnosti libovalo, že „*v celku bylo přijato znění dohody navrhované námi a pokud to nebylo možno, byla ujednána zvláštní dohoda pomocí dopisů*

¹²⁰ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. 330 - Maďarsko - Návrh smlouvy o ochraně osoby a majetku.

*národních bank, kteréžto dopisy budou tvořiti nerozlučnou součást předmětné dohody. Při těchto dopisových dodatcích jde jen o některé modalities technického rázu.*¹²¹

Majetkové otázky se neřešily jen na vládní úrovni, ale aktivní zájem o ně měly též osoby české národnosti, které byly nuceny opustit Podkarpatskou Rus v důsledku maďarské okupace. Zájem o Podkarpatskou Rus měli i ti ukrajinští a rusínští emigranti, kteří byli loajální k československé myšlence. Jejich spolky představovaly pupeční šňůru udržující zájem okupací sklíženého českého národa o bývalou nejvýchodnější provincii republiky.

I.6: Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava

Od dob habsburské monarchie se v české společnosti rozvíjela silná tradice spolkového zájmového sdružování, které za první republiky dosahovalo svého vrcholu. Nacistická okupace tento trend výrazně omezila,¹²² ale i tak na jejím počátku vzniklo několik spolků, které sdružovaly příslušníky rozbitého Československa mající vztah k Podkarpatské Rusi. „*Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava*“ sdružoval výhradně osoby ukrajinské orientace, které do protektorátu utekly před Maďary - v některých případech se jednalo pro dané osoby již o druhou emigraci, totiž nejprve na československou Podkarpatskou Rus a posléze do protektorátu, zejména pak do Prahy, kde se i díky pozvání protektorátní vlády Augustinu Vološinu po dobu několika měsíců roku 1939 formovalo centrum emigrantů z Podkarpatské Rusi.¹²³ Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava existoval jen po velmi omezenou dobu a patrně ani nezapočal se zamýšlenou činností. Existovaly i další spolky, např. Svaz ukrajinských frontových bojovníků, kteří se před nacisty v červenci 1939 dmuli pýchou bojem proti Polákům a bolševikům s tím, že Německo má historické právo vytvořit jednotnou Ukrajinu a určit její vedoucí orgány.¹²⁴

Organizátoři Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava napsali dne 10. května 1939 Zemskému úřadu v Praze o svém úmyslu založit spolek. Ke svému oznámení zároveň přiložili návrh stanov s poznámkou, že výbor spolku souhlasí s tím, „*aby člen iniciativního výboru pan Štěpán Kločurák, bývalý ministr Karpatské Ukrajiny, v případě potřeby upravil stanovy sám, bez našeho dalšího souhlasu*“,

¹²¹ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330 - Spolek občanů Protektorátu vlastních majetek na původním Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi.

¹²² Podrobněji k této problematice, včetně příslušných právních norem, viz Lašťovka, Marek a kol.: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990. Praha 1998, s. VII-LXXII.

¹²³ Zilynskyj, Bohdan: Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917-1945 (1994). Praha 1995, s. 41.

¹²⁴ ABS, f. Zemský odbor bezpečnosti II., sign. 315-229-1, fol. 23-26.

pokud by Zemský úřad v Praze shledal v navrhovaných stanovách nějaké právní nebo jiné nedostatky. Opatření to bylo rozumné, neboť některé body stanov opravdu musely projít úpravou, neboť odporovaly zákonu. Protektorátním úřadům se představitelé spolku ohlásili opět počátkem června 1939 a 14. června Zemský úřad v Praze oznámil Štěpánu Kločurákovi, že proti vzniku spolku již nic nenamítá. Na konci června, konkrétně 30. června, se konala v restauraci u Bubeníčků v Myslíkově ulici v Praze ustavující valná hromada, o jejímž konání byla policie řádně vyrozuměna a která tam nejspíše vyslala i úřední dozor, jak bývalo zvykem, aby dohlédl na klidný průběh a eventuálně zamezil protirežimním aktivitám. Ustavující hromada zvolila na základě § 12 spolkových stanov výbor o tomto personálním obsazení: ¹²⁵

Funkce	Osoba
Předseda	JUDr. Julian Komarynskyj/Komarynský
Místopředseda	Alexandr Poljanskyj
Tajemník	ing. C. Michael Rusynko/Rusinko
Pokladník	ing. Vasil Čapla
Sociální referent	Vlad. Svoboda
Kulturní referent	Semen Kyryčenko
Propagandistický a tiskový referent	Jiří Štefance
Zapisovatel	Ant. Romanec
Náhradní členové výboru	A. Burkackyj a Vasil Lar.
Revizní komise	Štěpán Kločurák, M. Harasevyč, Pavel Povchan

Výběr předsedy spolku byl dobře promyšlený, resp. JUDr. Julian Komarynskyj (nar. 27. března 1889) představoval vynikající volbu, neboť pro protektorátní úřady ztělesňoval důvěryhodnou osobu a dvacet let známou postavu: Haličský Ukrajinec, jenž se 29. října 1918 dostal do italského zajetí a následně na československé území, jenž pracoval od 12. října 1920 do 1. prosince 1921 jako smluvní a od 2. prosince 1921 jako řádný úředník na Podkarpatské Rusi, kde se koncem dvacátých let dostal do velmi významné pozice, neboť se od 1. července 1928 stal přednostou okresního úřadu v Mukačevu, přičemž již dříve sloužil jako správce hlavnoslužbového úřadu. Celkově pak o něm bylo

¹²⁵ NA, f. Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti, kart. 1311, čj. 5512/1939.

referováno v tom smyslu, že se jako úředník v tomto pro Československo národnostně ne zcela nakloněném okrese osvědčil „*velmi dobře*“. Je pochopitelné, že po maďarské okupaci Podkarpatské Rusi neriskoval a utekl do protektorátu, kde - díky svému historicko-právnímu vzdělání¹²⁶ - získal zaměstnání v Archivu Ministerstva vnitra,¹²⁷ ale v letech 1942 a 1943 působil i na církevním oddělení Zemského úřadu v Praze. Během okupace pak byl několikrát vyslýchán gestapem pro své přátelské styky s českým prostředím, jakož i Štěpánem Kločurákem.¹²⁸ Komarynskyj se zúčastnil pražského povstání, během něhož se od 6. do 9. května 1945 zapojil do bojů a ošetřování raněných pod vedením známého majora četnictva Roberta Váni¹²⁹ a do 16. května pomáhal se sčítáním kořistního materiálu.¹³⁰

Po válce byl sice postaven před očištnou komisi¹³¹ pro své členství ve Svazu vojáků z fronty, který byl kolaborantskou organizací, ale protože se v něm nijak neexponoval, byl osvobozen. Navíc během prošetřování uvedl, že se do Svazu přihlásil na doporučení generála Olega Svátka,¹³² neboť Komarynskyj 1. světovou válku prodělal v rámci rakouského-uherského 4. pluku pevnostního dělostřelectva v Pule¹³³ a byl záložním kapitánem československého Dělostřeleckého pluku 112¹³⁴ v Mukačevu. Svátek sám v březnu 1939 vedl ústupové boje s maďarskými okupanty a posléze se zapojil do protinacistického odboje, v němž však přišel o život, tudíž se zároveň nutně vkrádá myšlenka, zda Svátek Komarynského nezamýšlel do spolku vyslat s určitým záměrem, který se však s ohledem na Svátkovo zatčení nepodařilo realizovat. Během šetření se dále prokázalo Komarynského loajální jednání vůči republice a českému národu, aktivní spolupráce na přípravách republiky na obranu ve funkci mukačevského okresního hejtmána (např. byl velitelem národní gardy, předsedou branného výboru, členem Sokola a Svazu přátel legionářů), okresní úřad pak evakuoval do Činaděva, kde ve funkci okresního hejtmána pomáhal ve dnech 6. ledna a 14. března 1939 československé armádě v bojích

¹²⁶ NA, f. PMR, kart. 675.

¹²⁷ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 5481, sign. K 3462/10, manipulační období 1941-1950.

¹²⁸ ABS, f. Očištná komise Praha, sign. 1892/46.

¹²⁹ Tento četnický důstojník se mimo jiné podílel na přípravách vnitřních bezpečnostních sborů na obranu republiky před nacisty. Publikoval např. Váňa, Robert: Ochrana obyvatelstva v chemické válce a součinnost bezpečnostních orgánů. In: Bezpečnostní služba, č. 2, roč. IV., 1934, s. 39-43 a Nové objevy a organizace v ochraně lidí a zvířat proti bojovým plynům. In: Bezpečnostní služba, č. 11, roč. VI., 1936, s. 324-329.

¹³⁰ NA, f. Svaz protifašistických bojovníků - členská evidence, kart. 291.

¹³¹ Podrobněji k činnosti komisí viz Kybal-Syrový, František: Očištné komise pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců v zemi České. In: Český zemský věstník, 1. srpna 1947, číslo 14-15, s. 198-202.

¹³² ABS, f. Očištná komise Praha, sign. 1892/46.

¹³³ NA, f. Svaz protifašistických bojovníků - členská evidence, kart. 291.

¹³⁴ Stručně k Dělostřeleckému pluku 112 viz Fidler, Jiří - Sluka, Václav: Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920-1938. Praha 2006, s. 129.

s maďarskými útočníky. V průběhu války podporoval odboj na Podkarpatské Rusi, jeho manželka vykonala z tohoto důvodu na Podkarpatskou Rus jednu kurýrní cestu, a propagoval odchod mladých obyvatel Podkarpatské Rusi do Sovětského svazu, aby tam napodobili jednání československých legionářů z 1. světové války - samozřejmě neměl vůbec tušení, jak špatně bude s přichozími uprchlíky naloženo, ale i tak se - po nezbytné zdravotní rehabilitaci - stali významným rezervoárem kádrů pro československou východní jednotku a byli to právě Rusíni, kteří tvořili základ 1. československé samostatné brigády v SSSR v bitvě o Kyjev,¹³⁵ kde se československá jednotka podílela na útoku na hlavním směru.¹³⁶

Nepřekvapí, že Komarynského u očistné komise zastupoval JUDr. Josef Hořejš, známý právník významných osob z Podkarpatské Rusi, který byl zároveň vedoucí postavou výše jmenovaného „*Spolku občanů Protektorátu vlastních majetek na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi*“. Nebylo divu, že si vybral právě Hořejše, neboť i Komarynskyj se snažil zachránit majetek opuštěný kvůli maďarské okupaci, což se nepovedlo a jeho nemocná manželka byla nucena opustit jejich dům a v otevřeném voze několik dní cestovat do Prahy, v důsledku čehož vážně onemocněla. Ostatně jeden z Komarynského svědků, Marie Scieszková, kancelářská oficiála Archivu Ministerstva vnitra vypověděla, že v dubnu 1945 na dotaz německého představeného, zda se domnívá, že má v Mukačevu již připravenou židli a stůl, měl odpovědět: „*Myslím, že ano.*“ Nacistu to samozřejmě nepotěšilo. Podobný výrok pronesl Komarynskyj i v roce 1942. Nebylo divu, že nebyl u Němců dosazených do protektorátní správy oblíbený.¹³⁷ Je tedy zřejmé, že Komarynskyj byl schopen vést spolek a zdárně jej reprezentovat při jednání s úřady. Nadto byl velmi dobře jazykově vybaven, neboť ovládal češtinu, němčinu, maďarštinu, ruštinu, ukrajinštinu a italštinu.¹³⁸ Jeho znalost ruštiny využíval i bývalý protektorátní ministr vnitra Josef Ježek, který po svém propuštění z vlády u Komarynských poslouchal zahraničních rozhlas, jak tento tvrdil u poválečného výslechu.¹³⁹ Ostatně Ježek byl tchánem Roberta Váni, jenž Komarynskému velel za květnového povstání.

Místopředseda spolku Alexandr Poljanskyj (11. dubna 1890 - 17. ledna 1950) byl pro protektorátní úřady rovněž nezávadnou osobou, neboť působil jako okresní školní

¹³⁵ Maršálek, Zdenko: *Vojáci v moci politiků: Československá armáda na jaře 1945*. In: Kokoška, Stanislav a kol.: *Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech*. Praha 2011, s. 72-73.

¹³⁶ Poutavý popis československé účasti na osvobození Kyjeva viz Svoboda, Ludvík: *Z Buzuluku do Prahy*. Praha 1960, s. 135-151.

¹³⁷ ABS, f. Očistná komise Praha, sign. 1892/46.

¹³⁸ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 5481, sign. K 3462/10, manipulační období 1941-1950.

¹³⁹ ABS, f. Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-47-2, fol. 114.

inspektor a skutečnost, že v létě 1939 pobýval nějakou dobu v Německu, kde patrně mohl jednat s tamějšími ukrajinskými emigranty, nebyla za daných okolností nijak přitěžující. V roce 1944 byl dva měsíce vězněn. Během okupace si zřejmě s okupanty nezadal, neboť po válce se ucházel o možnost usídlit se v pohraničních oblastech českých zemí po odsunutých sudetských Němcích a nestal se ani osobou, o kterou by po válce projevil zájem Sovětský svaz při svém lovu na emigranty všeho druhu, neboť zemřel v Praze.¹⁴⁰

Rovněž tajemník spolku, ing. Michal/Michael Rusinko/Rusynko (nar. 20. července 1908),¹⁴¹ představoval dobrou volbu, neboť jako vedoucí likvidační kanceláře bývalé správy Karpatské Ukrajiny byl v častém styku s protektorátními, ale i s okupačními nacistickými úřady, a stejně jako Komarynskyj byl výtečně jazykově vybaven, protože hovořil česky, německy, maďarsky, ukrajinsky, rusky a anglicky. Navíc Prahu znal již od dob svých studií na Vysoké škole obchodní. V hlavním městě pak po škole působil i jako redaktor ČTK a československého rozhlasu. Během vojenské služby v československé armádě dosáhl hodnosti podporučíka.¹⁴² Kromě funkce ve Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava byl zároveň od 11. prosince 1938 předsedou „Ukrajinské národní rady“. V rámci této rady se podle policejního hlášení utkaly dvě skupiny: Velkookrajinců a komunistů, kteří byli podle všeho početnější, nicméně v případě Rusinka nebylo policii známo, že by byl přívržencem některé z těchto skupin¹⁴³ a zdá se, že byl přijatelný pro všechny: Nacionalisty, komunisty i úřady.

Protektorátním úřadům takto vedený spolek vadit ani nemohl, zvláště když jeho členem byl i Štefan Kločurák, jenž se stal ještě před maďarskou okupací zbytku Podkarpatské Rusi ministrem její autonomní vlády, který byl podle novinových zpráv přítelem česko-slovenského, resp. později i protektorátního premiéra Rudolfa Berana.¹⁴⁴ Ostatně, jak již bylo výše zmíněno, některé členy poslední autonomní podkarpatoruské

¹⁴⁰ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 8914, sign. P 2871/6, manipulační období 1941-1950 a f. Policejní ředitelství Praha II. - evidence obyvatelstva. Naopak ve f. PP skončilo pátrání bezvýsledně.

¹⁴¹ Podle evidence bývalého Studijního ústavu Ministerstva vnitra se měly Rusinka týkat ještě následující signatury, v nichž však inkriminované dokumenty chybí, jak již bylo archiváři konstatováno při kontrole v roce 1957: NA, f. PMV, sign. 225-1279-1, fol. 222; f. PZÚ, sign. 207-785-3, fol. 13 a f. PP, kart. 1543, sign. 42/V-84/51, manipulační období 1931-1940.

¹⁴² NA, f. PP, kart. 588, sign. R 32/200, manipulační období 1931-1940; NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 9708, sign. R 2547/3, manipulační období 1941-1950; f. Policejní ředitelství Praha II. - evidence obyvatelstva.

¹⁴³ NA, f. PP, kart. 1544, sign. 42/V-84/27, fol. 169, manipulační období 1931-1940.

¹⁴⁴ National Zeitung, 7. III. 1939.

vlády se protektorátní vláda nerozpakovala pozvat na své území a hmotně je zajistit jako v případě Augustina Vološina.¹⁴⁵

Existovaly ale i jiné skupiny ukrajinských emigrantů, kterými úředníci okupované země pohrdali a upřímně je nenáviděli, což byli zejména příslušníci Karpatské Síče, kterou oprávněně vnímali jako spojence a přímý nástroj nacistů, kteří Karpatskou Síč také školili. Velmi dobře je to vidět ve vztahu ke Štěpánu Rosochovi, veliteli Karpatské Síče, jenž nebyl protektorátními úřady vůbec vítán, ale byl pod ochranou nacistů. O Rosochově pobytu v Praze v letech 1930-1938 se pražská protektorátní policie vyjádřila v tom smyslu, že byl „v této době nepřitelem všeho českého“, a dodala, že „předchozípolitickou činnost žadatelovu, i kdyby v ní snad pokračoval, nelze nyní vzhledem k nastalým změnám politických poměrů pokládati za protistátní.“¹⁴⁶ Ze záznamu je však zřejmé, že by jej příslušníci protektorátních složek (cítící česky a československy) nejraději postavili před soud, resp. ještě lepe - ke zdi, za štvavou kampaň ukrajinských fašistů v průběhu druhé republiky proti společnému státu a jejich povstání proti československým bezpečnostním složkám v březnu 1939, olupování prchajícího českého obyvatelstva, jakož i plánované popravy vybraných českých představitelů. Ostatně o Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava mlčel i časopis ukrajinských fašistů a nacionalistů na území protektorátu, který se o spolku vůbec nezmínil.¹⁴⁷

Vraťme se však na ustavující schůzi spolku, kde úřední dozor nejspíše neměl důvod k zákroku. Na hromadě byli členové spolku, jejich přesný počet bohužel neznáme, seznámení se stanovami sdružení. Jednací řeč spolku měla být ukrajinská, ale podle potřeby též česká a s ohledem na realitu nacistické okupace též německá. Nápis v těchto třech jazycích mělo nést i spolkové razítko, (§§ 1 a 2) ale to bylo jen dvojjazyčné, neboť se na něm nenacházela němčina.¹⁴⁸ Vedení spolku představovala valná hromada, ať již řádná či mimořádná, která na jeden rok volila výbor (§ 8). Řádné hromady se měly konat na začátku kalendářního roku, nejpozději do 31. ledna každého roku. K její usnášeníschopnosti byla potřeba přítomnost alespoň poloviny členů. Jestliže se nedostavili, mohla se o půl hodiny pustit do rokování „*druhá valná hromada, která jest za každého počtu přítomných členů oprávněna projednávatí program valné hromady.*“ K úpravám

¹⁴⁵ Viz např. Zilynskyj, Bohdan: Plzeňská epizoda v životě Avgustyna Vološyna. In: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVII., 2012, s. 247-258.

¹⁴⁶ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 9627, sign. R 2073/1, manipulační období 1941-1950.

¹⁴⁷ Пробосем. Суспільно-інформативний часопис, 1939, р. IV, ч. 1-18.

¹⁴⁸ NA, f. Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti, kart. 1311, čj. 5512/1939.

stanov a rozpuštění spolku bylo „*zapotřebí dvoutřetinové většiny všech přítomných členů.*“ Hromady svolával „*předseda nejméně sedm dní předem.*“ (§ 9). Mimořádné valné hromady se měly konat v případě, že to uznal výbor za nutné, popř. o to požádala nejméně třetina členů nebo tři revizoři (§ 10). Hromada sama určovala jednací řád valné hromady, volila členy kontrolní komise a výboru, jehož činnost a hospodaření také posuzovala a ve výsledku schvalovala výroční zprávu (§ 11). Členové výboru mohli být voleni vícekrát za sebou (§ 12), ale to se s ohledem na jepičí život spolku, stejně jako některá další ustanovení, neprojevovalo v praxi.

Předseda měl zastupovat spolek navenek a spolu s tajemníkem nebo „*s kterýmkoliv členem výboru [...] pečovati o to, aby správa spolku se vedla řádně, svolávati valnou hromadu a výborové schůze, řídit je, odročiti, nebo zakončiti.*“ Místopředseda zastupoval předsedu v případě jeho zaneprázdněnosti „*se všemi právy předsedy.*“ Tajemník pak obstarával veškerou agendu a korespondenci spolku (§ 14), ale dopisy a vyhlášky musel podepisovat předseda spolu se členy výboru a dále musely být opatřeny spolkovým razítkem (§ 17). Úlohy ostatních funkcionářů dostatečně vysvětlovaly již jejich tituly (§ 14). Výbor přijímal a vylučoval členy, rozhodoval o výši podpor, které poskytoval „*beze vší právní závaznosti*“, a určoval činnost jednotlivých funkcionářů, které v případě neplnění úloh mohl odvolat a nahradit je povoláním náhradníka (§ 15). Mezi povinnosti výboru patřila např. účast na schůzích a valných hromadách, jakož i plnění usnesení valných hromad (§ 16). Výbor byl usnášeníschopný alespoň o čtyřech osobách. Předseda nehlasoval, ale mohl podávat návrhy a rozhodovat při rovnosti hlasů (§ 17). Tříčlenná kontrolní komise, volená na jeden rok, nejspíše stejně jako výbor nemohla v praxi využít většinu ze svých práv, jako byla např. kontrola účtů nebo svolání valné hromady (§ 13).

Podle stanov mělo být účelem spolku (§ 3):

- „ a) Hájití národní, právní, morální a kulturní zájmy svých členů.*
- b) Sociální péče: Podporovati své řádné členy morálně a materiálně.*
- c) Kulturní: Pořádati přednášky, divadelní a pěvecká představení, večírky, výlety, zájezdy.“*

Cíle měly být financovány členskými příspěvky, o jejichž výši rozhodoval výbor, různými dary, pořádáním kulturních akcí, včetně divadelních představení, kurzů, přednášek, vydáváním spisů a časopisů. Spolek v této souvislosti plánoval založení knihovny (§ 4).

Členy spolku mohly být osoby fyzické i právnické a to řádnými, mimořádnými nebo čestnými. Řádnými členy se však mohli stát výhradně Ukrajinci z Karpatské

Ukrajiny. Mimořádnými členy pak mohli být emigranti z Karpatské Ukrajiny české, slovenské a německé národnosti. Čestnými členy se mohly stát výhradně ty fyzické nebo právnické osoby, které se o spolek nějak zasloužily a na valné hromadě je na návrh výboru odhlasovala většina přítomných členů. Přispívajícími členy mohly být opět jak fyzické tak právnické osoby platící příspěvky (§ 5). Řádní členové se mohli účastnit schůzí, aktivit a výhod spolku, podávat návrhy, hlasovat a disponovali aktivním a pasivním volebním právem. Mimořádní členové měli stejná práva s výjimkou práva hlasovacího a volebního (§ 6). K povinnostem členů patřilo dodržovat stanovy a usnesení výboru a valné hromady, platit příspěvky, podporovat konání spolku a „*chrániti jeho čest a dobré jméno*“ (§ 7). Členství ve spolku zanikalo úmrtím, písemně oznámeným vystoupením ze spolku nebo vyloučením po usnesení výboru. To se mohlo stát, když člen spolku „*po dvojím upomenutí nedostojí povinností členským*“, pracoval-li proti zájmům spolku nebo se dopustil nečestného činu. O vyloučení mohl také rozhodnout smírčí soud (§ 18), který řešil spory mezi členy, popř. členy a výborem. Do soudu vyslaly obě strany po dvou zástupcích, kteří se dohodli na předsedovi. Pokud to nedokázali, rozhodl los. Ve smírčím soudě rozhodovala nadpoloviční většina hlasů a proti jeho výroku nebylo odvolání. (§ 19).

Zánik spolku podle stanov připadal v úvahu, „*jestliže počet řádných členů klesl pod číslo 15, aneb když o tom rozhodne valná hromada většinou dvoutřetinovou přítomných členů*“, která rozhodovala o využití spolkového jmění. V případě, že se likvidační hromada „*nemohla konat, celé jmění spolku po jeho zániku*“ mělo přejít na „*Musej ukrajinskoji vyzvolnoji borotby vPraze*“ (§ 20).¹⁴⁹

Paragraf o svém zániku spolek využil nečekaně brzy - již v říjnu 1939, tedy jen několik měsíců po svém založení. Spolek emigrantů se totiž stal doslova vedlejší obětí příkazu gestapa z 3. října 1939, kterým nařídilo likvidaci Ústředního svazu ukrajinských organizací v Protektorátu Čechy a Morava. Tento ústřední svaz vznikl v roce 1936 a mínil sdružit všechny ukrajinské a česko-ukrajinské nepolitické spolky působící nejprve v Československu a posléze v protektorátu, přičemž neopomněl Policejnímu ředitelství v Praze dopisem z 30. května 1939 potvrdit, že miní fungovat i nadále, jak to žádal článek II. vládního nařízení č. 97/1939 Sb. z. a n. z 31. března 1939, protože jinak by spolek automaticky zanikl do 30. června 1939. Dne 2. července 1939 pak zvolil sjezd ústředního svazu nový výbor, do něhož se dostal i Michal Rusinko, jeden z funkcionářů Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny. Je tedy zřejmé, že nebýt zákroku gestapa, Ústřední svaz

¹⁴⁹ AHMP, f. MHMP II., kart. 387, sign. XXII/2799; NA, f. Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti, kart. 1311, čj. 5512/1939.

ukrajinských organizací by fungoval i nadále, ale takto musel předseda ústředního svazu ing. Mykola Jaremyn dopisem z 9. října 1939 oznámit Policejnímu ředitelství v Praze likvidaci svého sdružení na rozkaz gestapa. V důsledku toho došlo také k likvidaci spolkového časopisu „*Ukrajinskyj samostyjnyk*“¹⁵⁰ Oba jmenované spolky se spolu s dalšími organizacemi staly obětí zvláště okupantů, neboť gestapo v této věci odňalo rozhodovací pravomoc (někdy odvážně vzpurným) protektorátním úřadům a nejpozději do roku 1940 dosáhlo likvidace všech spolků, které neodpovídaly expanzivním plánům Třetí říše. K likvidaci emigrantských spolků z Podkarpatské Rusi došlo i v souvislosti se snahou Berlína udržovat dobré vztahy s Maďarskem, které pochopitelně nestálo o to, aby někde existovalo centrum podporující osvobození okupovaného území. V důsledku tohoto kroku nacistů ukončilo mnoho dříve aktivních postav svoji veřejnou činnost či se omezila na literární činnost.¹⁵¹

V prosinci 1939 pak vyšlo nařízení zemského prezidenta pro Čechy o nepřipustných názvech upomínajících na existenci Československé republiky. Pokud měl název spolku odkazovat na územní působnost, měl být např. upraven na spolek „pro Protektorát Čechy a Morava“.¹⁵² Ačkoliv spolek tento předpis splňoval již od svého vzniku a dávno před vydáním tohoto nařízení, tak spolek na konci roku 1939 již neexistoval.

Na schůzi výboru Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava konané 17. října předseda Julian Komarynskyj informoval, o vynuceném zániku Ústředního svazu ukrajinských organizací.¹⁵³ Ten byl předsedou svazu ing. Mykolou Jaremynem prohlášen „*za rozpuštěný následkem instrukcí, kterých se mu dostalo od kompetentních úředních činitelů.*“ Následkem rozpuštění Ústředního svazu ukrajinských organizací mělo dojít k rozpuštění všech spolků, které byly jeho členy, tudíž Komarynskyj prohlásil i svůj spolek za rozpuštěný a poděkoval „*všem přítomným členům výboru za práci, vyslovuje naději, že všichni budou pracovat ve prospěch obyvatelstva, mezi kterým žijí, řídit se směrnici kompetentních úřadů.*“ Předseda spolku JUDr. Julian Komarynskyj a tajemník ing. Michal Rusinko oznámili protektorátním úřadům dopisem z 18. října 1939, že se na výborové schůzi usnesla likvidace spolku. Likvidace proběhla bez obtíží, neboť spolek neměl žádnou finanční hotovost, ani pohledávky nebo dluhy.¹⁵⁴

¹⁵⁰ AHMP, f. MHMP II., kart. 387, sign. XXII/2359.

¹⁵¹ Zilynskyj, Bohdan: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917-1945 (1994)*. Praha 1995, s. 42.

¹⁵² ABS, f. Zemský odbor bezpečnosti II., sign. 315-245-30, fol. 71-73.

¹⁵³ V textu zprávy je mylně uveden Centrální svaz ukrajinských organizací.

¹⁵⁴ AHMP, f. MHMP II., kart. 387, sign. XXII/2799; NA, f. Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti, kart. 1311, čj. 5512/1939.

Je nanejvýš pravděpodobné, že spolek za dobu své působnosti v trvání čtyř měsíců roku 1939 nevykonal téměř nic, resp. vůbec nic, z toho, co si vytkl ve svých stanovách jako smysl své existence. Ze sondy do personálního složení vedení spolku, tj. předsedy, místopředsedy, tajemníka a jednoho člena revizní komise můžeme usuzovat, že se jednalo o spolek přátelsky nakloněný českému prostředí, resp. že na rozdíl od jiných ukrajinských emigrantů, zejména nacionalistů, se neoddával zjevné kolaboraci s nacisty a nechtěl se podílet na jejich zločinech, což také zapříčinilo jeho krátkou životnost, neboť organizace tohoto typu nejen že nevyhovovala připravovaným dobovačným plánům proti Sovětskému svazu, ale vadil i Budapešti, která nestála o připomínku poměrně úspěšného rozvoje Podkarpatské Rusi pod československou správou, natož o sny ukrajinských nacionalistů vytvořit z tohoto území ukrajinský Piemont, které s předstíraným pobavením pečlivě evidoval rovněž Sovětský svaz.¹⁵⁵

I.7: Spolek občanů Protektorátu vlastních majetek na původním Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi a jeho působení v letech druhé světové války

Události z let 1938 a 1939 vedly nejprve k okleštění první republiky, vnitřnímu úpadku republiky druhé a posléze i k zániku samostatného státu. Tyto změny vyvolaly často vynucené přesuny obyvatelstva, zejména českého původu, z pohraničí, Slovenska a Podkarpatské Rusi do zbytku historických zemí. Podle statistiky z roku 1942 přešlo jen z Podkarpatska na nová působiště v protektorátu 5778 státních zaměstnanců.¹⁵⁶ K nim je nutno připočítat jejich rodinné příslušníky a nelze zapomenout ani na osadníky, kteří se na Podkarpatské Rusi pokoušeli založit nový život, tedy několik dalších tisíců osob. Čeští vlastníci se pochopitelně nevzdali nároků na majetky zanechané v Maďarskem okupovaných oblastech a válečném Slovensku. I v nové, naštěstí jen dočasné státoprávní realitě Protektorátu Čechy a Morava, příhodně přezdívaného „*Protentokrát*“, vytvořili v duchu bohaté české spolkové činnosti zájmovou organizaci, která jim měla dopomoci k ochraně a záchraně těch hodnot, které ještě zachránit šlo. I s ohledem na počty odešlých osob je zřejmé, že šlo o nezanedbatelné materiální hodnoty. Nepřekvapí proto, že o spolupráci s takovou organizací měla zájem i protektorátní správa, ba zájmy odešlých příslušníků protektorátu brala na vědomí i říšskoněmecká diplomacie. Ač se jednalo o příslušníky protektorátu, tedy druhořadé občany říše, přece jen nebylo možno zanechat je zcela bez podpory, neboť majetek protektorátních příslušníků byl zároveň majetkem říše.

¹⁵⁵ XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 10-21 Марта 1939 г. Стенографический отчет. Москва 1939, с. 174, 239.

¹⁵⁶ Benda, Jan: Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939. Praha 2013, s. 124.

V danou chvíli na tom nic neměnily ani zločinné úmysly nacistů s osudem českého národa, který se měl naplnit po skončení války.

Dopisem z 23. června 1939 oznámili Jaroslav Křenovský a Josef Hořejš¹⁵⁷ Zemskému úřadu v Praze úmysl utvořit „*Spolek občanů Protektorátu Čechy a Morava vlastnicích majetek na původním Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi*“. Na připojených stanovách však stál poněkud odlišný název, totiž „*Spolek občanů Protektorátu vlastnicích majetek na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi*“. Zemský úřad, resp. jeho věcně příslušné 19. oddělení, svým výměrem z 26. června vznik spolku povolil.¹⁵⁸ Spolek zamýšlel zastupovat co největší počet vlastníků majetku. O ambicích spolku vypovídá i skutečnost, že o svém vzniku informoval všechny relevantní úřady, organizace a jednotlivce se žádostí, aby „*vzali na vědomí utvoření našeho spolku, poskytovali nám v případě potřeby nutné informace a upozorňovali na náš spolek osoby, jejichž zájmů se činnost spolku týká.*“¹⁵⁹ Spolek svoji existenci a náplň neopomněl ani občas připomenout v tisku¹⁶⁰ a v rozhlase.¹⁶¹

Účel spolku byl definován článkem tři stanov takto: „*Účelem spolku jest hájiti zájmy svých členů, kteří působili na bývalé Podkarpatské Rusi a původním Slovensku a bydlí nyní na nynějším území Protektorátu Čechy a Morava, kteréžto zájmy vyplývají z jejich vztahů k někdejšímu působišti nebo pobytu na uvedeném území.*“ Toho mělo být dosaženo prodejem, pronájmem, odstěhováním nebo správou movitého nebo nemovitého majetku a „*přímým jednáním s úředními činiteli a institucemi tu- i cizozemskými*“. Kolektivním prováděním těchto aktivit mělo být dosaženo úspor při vedení nezbytné administrativy. Z toho měli mít profit i sociálně slabší členové, kterým by se dostalo právní a hmotné podpory. Zároveň se měl spolek starat o sirotky po uprchlících a poskytovat rady při zakládání nových existencí (čl. 3). Jméno spolku bylo tvořeno z ročních příspěvků „*stanovených valnou hromadou podle počtu členstva, dále z darů, věnování a podpor vůbec.*“ Výše ročních členských příspěvků byla určena na částku 30 korun. Jméno se mohlo užívat jen ve smyslu cílů spolku, jak je stanovil již popsáný článek třetí.

Spolek si logicky jako své sídlo vybral hlavní město protektorátu (čl. 1) a jako jednací řeč si stanovil češtinu (čl. 2). Přestože spolek sdružoval zájemce z celého protektorátu a později z osvobozeného Československa, nikdy nezakládal pobočky

¹⁵⁷ JUDr. Josef Hořejš svoji kariéru začínal jako místodržitelství koncipient Zemské správy politické v Praze, který byl Ministerstvem vnitra vyslán na Podkarpatskou Rus na počátku roku 1920. NA, f. PMR, kart. 656.

¹⁵⁸ NA, f. Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti, kart. 1329, čj. 9696/1939.

¹⁵⁹ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁶⁰ Např. Naše zprávy, 2. března 1940, č. 18, s. 2.

¹⁶¹ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

v jiných městech protektorátu nebo zemích obnovené republiky.¹⁶² Spolek byl řízen valnou hromadou a mezi jejími zasedáními výborem (čl. 10). Na valné hromadě byli voleni předseda, dva místopředsedové, jednatel, pokladník a další dva až tři členové a tři náhradníci, přičemž bylo určeno též jejich pořadí. Dále si hromada vybírala dva revizory účtů. Vedle každoročních valných hromad na začátku roku se mohly konat mimořádné hromady, které svolával podle svého uvážení spolkový výbor. Naopak jedna třetina spolku si mohla vynutit svolání mimořádné valné hromady. Hromada byla usnášeníschopná za přítomnosti alespoň jedné dvacetiny členů a rozhodovala prostou většinou. Nesešel-li se dostatečný počet členů v určený čas, o hodinu později byla zahájena hromada za účasti tolika členů, kteří se sešli, a byla usnášeníschopná. První valná hromada se měla konat jeden měsíc od schválení stanov (čl. 11). Ta se konala 14. července 1939 v advokátní kanceláři Josefa Hořejše a prozatím se týkala jen funkcionářů spolku, neboť širší nábor členstva chtěli zahájit až po ustavení spolku.¹⁶³ Valná hromada mohla odsouhlasit změnu stanov třemi čtvrtinami hlasů všech přítomných (čl. 23). Stejný počet hlasů mohl rozhodnout též o zániku spolku. Majetek spolku měl být v případě rozchodu nebo jeho úředního zrušení rozdělen mezi protektorátní instituce pečující o uprchlíky ze Slovenska a Podkarpatské Rusi (čl. 24).

Výbor byl volen na tři roky a scházel se na vyzvání předsedy alespoň jednou za rok. Usnášeníschopnosti výbor dosahoval přítomností alespoň poloviny členů nebo jejich náhradníků. Výjimečně se mohlo hlasovat přes oběžník. Výbor měl řídit činnosti případných specializovaných komisí a chystat program valných hromad. Jinak řídil všechny stránky činnosti spolku, pokud nebyly tyto agendy vyhrazeny přímo valné hromadě (čl. 12). Předseda spolku reprezentoval spolek navenek a předsedal všem schůzím a jednáním. Střežil spolkové razítko a zodpovídal za fungování orgánů spolku (čl. 14). Náměstci zastupovali předsedu v případě jeho indispozice (čl. 16). Výkonným orgánem spolku byl jednatel, který obstarával veškerou administrativu a vedl záznamy o schůzích a vůbec celou spisovnu a archiv (čl. 17). Této činnosti se věnoval s ohledem na svoji účast ve spolkové správě skládající se vedle jednatele ještě z předsedy a pokladníka. Úkolem správy byla realizace rozhodnutí výboru, popř. komisí. Správa byla pouze výkonným, nikoliv řídicím orgánem (čl. 13). Pokladník vedle zodpovědnosti za pokladnu připravoval rozpočty a výroční účty (čl. 18). Ty byly kontrolovány dozorcí na konci každého roku,

¹⁶² AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁶³ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

popř. po vybídce ze strany výboru nebo předsedy i v průběhu roku. Účetní dozorcí mohli být zváni k výborovým schůzím (čl. 19).

Členství bylo dvojího druhu: činné a čestné. Činnými členy spolku se mohli stát jen uprchlíci, či jejich rodinní příslušníci, resp. dědici. Mezi členy tak můžeme nalézt policejního strážmistra Františka Mrázka z Policejního ředitelství v Praze nebo podplukovníka četnictva Vladimíra Waku, bývalého druhorepublikového velitele podkarpatoruského četnictva. Čestnými členy se mohly stát osoby aktivně se zasazující o dobro uprchlíků. Mezi ně se zařadil např. Josef Tecz, tajemník Národního souručenství majitelů domů a domků a Ferdinand Miroslav Rossler, předseda pivovarské záložny.¹⁶⁴ Činné členy přijímal výbor, čestné členy zase valná hromada (čl. 4). O členství bylo možno přijít trojím způsobem: Vystoupením, vyloučením po usnesení výboru nebo úmrtím. Vyloučení a vystoupivší exčlenové nemohli žádat o vrácení zaplacených poplatků, nebo profitovat z prodeje majetku případně likvidovaného spolku (čl. 5). Mrtví samozřejmě o nic žádat nemohli, takže se jejich účast neřešila. Vyloučení se dělo pro porušení stanov spolku (čl. 6). Členství přinášelo práva a povinnosti. Mezi práva aktivních členů patřila účast schůzí a jednání, resp. podávat zde návrhy, a možnost užívat plodů činnosti spolku. Čestní členové se mohli účastnit jen valné hromady. Dalšíh práv a povinností neměli (čl. 7). Povinností členů spolků bylo řídit se stanovami a platit včas příspěvky (čl. 8). K řešení rozporů mezi členy spolku se zřizoval tříčlenný smírčí soud složený po jednom na sporu osobně nezainteresovaném zástupci obou znesvářených stran, kteří si dále vybrali svého předsedu. V případě neshody na předsedovi smírčího soudu určil předsedu los. Proti rozhodnutím smírčího soudu nebylo odvolání. (čl. 22).¹⁶⁵

Stanovy spolku, zejména pasáže o funkčním období výboru spolu s pravidly o usnášeníschopnosti valné hromady, byly velmi rozumně a prozíravě sepsány, neboť díky nim mohl spolek úspěšně přezimovat po dobu nepříznivých válečných let. Bylo na nich také vidět, že je napsali dva zkušení právníci, takže s jejich uznáním ze strany Zemského úřadu v Praze nebyly žádné obtíže.

Ambicím spolku odpovídalo i počáteční umístění jeho kanceláře v Praze v Jindřišské ulici č. 25 v prvním poschodí,¹⁶⁶ třebaže byly nejspíše zděděny po „*Národní jednotě majitelů domů a domků - odboru majitelů z postoupeného území*“, jenž býval

¹⁶⁴ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁶⁵ NA, f. Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti, kart. 1329, čj. 9696/1939; f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁶⁶ Spolek nějakou dobu později využíval prostory Národního souručenství, ale během války se stěhoval prakticky každý rok. AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

„celostátním útvarem ku řešení všech úkolů a zájmů postižených členů z postoupeného území“¹⁶¹ Nezanedbatelnými osobami byli i vedoucí funkcionáři celého sdružení. Předsedou spolku byl vládní rada z Ministerstva veřejných prací ing. Jiří Millautz (nar. 24. 1. 1883), prvním náměstkem poslanec ing. Josef Zajíc (28. 5. 1892), druhým náměstkem státní zástupce v. v. dr. Jaroslav Křenovský (nar. 15. 9. 1890) a jednatelem spolku dr. Josef Hořejš (nar. 19. 1. 1895, někdy se v dokumentech objevuje i datum 1885). Mezi členy výboru bylo možno naleznout ředitele elektrárny ing. Jana Merfajta, policejního lékaře dr. Otokara Slezáka, policejního praporčíka Františka Wurma, ale třeba i tajemníka Národního souručenství Jaroslava Čejku. Hybatelem a hlavní duší spolku byl jednatel Josef Hořejš, bývalý advokát na Podkarpatsku, který po opuštění Podkarpatské Rusi přesídlil do pražské Vodičkovy ulice č. 28.¹⁶⁸

Hořejš představoval pro spolek vynikající volbu. Na Podkarpatské Rusi patřil k nejvýznamnějším představitelům národně demokratické strany,¹⁶⁹ díky čemuž měl četné politické kontakty. Nebylo tedy divu, že u Hořejše v jeho pražském vinném sklípku popíjel generál Oleg Svátek,¹⁷⁰ bývalý velitel československé 12. divize obstarávající obranu celé Podkarpatské Rusi a člen odbojové organizace Obrana národa. Hořejš zásoboval vínem i svého dalšího známého, bývalého viceguvernéra Podkarpatské Rusi Jaroslava Mezníka, kterého zastupoval i v otázce srážek z jeho platu provedených podkarpatoruským Ministerstvem vnitra v Chustu před Nejvyšším správním soudem v Praze. Mezi jeho klienty pak patřil i bývalý člen československého Ústavního soudu Ilja Hadžega. Hořejšův bratr Karel byl za války jmenován okresním hejtmanem v Chrudimi.¹⁷¹ Díky těmto známostem a nejspíše i svým právníckým schopnostem měl podle policejní zprávy z počátku roku 1940 již brzy po příchodu do Prahy velmi rozsáhlou klientelu,¹⁷² takže v průběhu války mohl přikupovat další majetek, konkrétně koncem roku 1939 si mohl spolu s dalšími příbuznými koupit v soudní dražbě mlýn v obci Kamenné (okres Příbram) za 100.100 korun.¹⁷³ Po prošetřování, „zda není závada v ohledu mravním a politickém“ proti němu, bylo konstatováno, že v této věci „není závady právní“.¹⁷⁴ Povědomost o jeho působišti existovala dokonce i na okupované Podkarpatské Rusi, odkud se na něj se

¹⁶⁷ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁶⁸ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁶⁹ NA, f. PMV, sign. 225-325-24, fol. 128.

¹⁷⁰ MZA, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 3, inv. č. 128.

¹⁷¹ MZA, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 1, inv. č. 27.

¹⁷² AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁷³ NA, f. PP, kart. 788, sign. 42/H-60/27, manipulační období 1931-1940.

¹⁷⁴ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 3657, sign. H 3848/7, manipulační období 1941-1950.

žádostmi o různé úkony a služby obraceli noví klienti ještě v roce 1944. Kvůli některým z nich byl po válce vyslýchán na oblastní úřadovně Státní bezpečnosti v Praze.¹⁷⁵

Na podnět ministerstev vnitra a spravedlnosti pražská policie věnovala od konce roku 1939 spolku svoji pozornost a prověřila jeho představitele. Podle zprávy z počátku roku 1940 nebylo objeveno vůbec nic závadného - s výjimkou Josefa Zajíce, který měl jeden drobný záznam, neboť v roce 1927 v opilém stavu obtěžoval policejní stráž.¹⁷⁶

Spolek se chtěl stát dominantním zástupcem majitelů uprchlých z Podkarpatské Rusi, ale tento cíl se mu nepodařilo zcela naplnit, ač počátkem roku 1940 měl mít až 300 členů,¹⁷⁷ později se obvykle uvádělo kolem 140 osob. Ostatní běženci totiž nechtěli platit zápisné a příspěvky a velcí vlastníci ke spolku nepřistoupili. Ti uprchlíci z Podkarpatska, kteří ke spolku nechtěli přistoupit, byli alespoň spolkem vyzváni, aby mu poskytl určitá data o svém majetku zanechaném na Podkarpatské Rusi, aby bylo možno vytvořit si nějakou určitější představu o celkovém zanechaném majetku a aby zástupci spolku mohli před úřady předstoupit s nějakými tvrdými čísly a statistikami.¹⁷⁸ Hlavními spolupracovníky spolku bylo Ministerstvo spravedlnosti a Ústav pro péči o uprchlíky a jeho průběžně se měnící nadřízená ministerstva: Ministerstvo sociální péče, Ministerstvo zdravotní a sociální správy, Ministerstvo vnitra a nakonec opět Ministerstvo sociální péče.¹⁷⁹

Partnerem spolku na okupované Podkarpatské Rusi se stala firma „*Kárpátalja Közgazdasági vállalat Ungvár*“/“*Unternehmen für allgemeine Wirtschaft in Karpathorussland - Ungvár*“, resp. vystupující i jako „*Firma Julius Ijjász a spol. Užhorod*“. Spolek se na tuto firmu orientoval již v době svého vzniku¹⁸⁰ a fungoval jako prostředník mezi majitelem a firmou Ijjász. Spolupráce vypadala tak, že člen spolku vyplnil „*kmenový list*“, který spolek odeslal firmě, a ta provedla ohledání budovy a sdělila spolku, zda a za jakých podmínek je ochotna se o objekt postarat. Tuto zprávu postoupil spolek svému členu, který v případě, že s podmínkami firmy souhlasil, vyplnil maďarsko-českou plnou moc. Zmocnitelem byl majitel nemovitosti, zmocněncem firma a spolek jen prostředníkem. Podle zprávy Ústavu pro péči z poloviny dubna 1940, se podle mínění spolku podařilo při správě majetku dosáhnout „*určitých kladných výsledků; v oboru ostatní*

¹⁷⁵ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305-53-8, fol. 104.

¹⁷⁶ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁷⁷ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁷⁸ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁷⁹ Benda, Jan: Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939. Praha 2013, s. 217

¹⁸⁰ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

majetkoprávní ochrany nemá zatím Spolek konkrétních zkušeností.“ Její správa se však nemohla dotýkat nemovitostí nabytých za československé první pozemkové reformy.¹⁸¹

S firmou Ijjász byly ovšem určité potíže. Existence firmy měla být zajištěna profitem ze zajišťování správy majetku protektorátních příslušníků na území bývalé Podkarpatské Rusi. Informace o této společnosti, které se protektorátním úřadům dostaly do ruky, byly velmi rozdílné a protichůdné. Podle říšskoněmeckých diplomatů neměla firma žádný kapitál a vůbec se jí zdála velmi podezřelá, zejména kvůli podmínkám, za kterých chtěla poskytovat své služby, např. kvůli roční nevyhovitelné plné moci ke správě majetku. Nepříznivé zprávy o firmě podal na podzim 1939 rovněž pracovník evakuační kanceláře v Chustu Karel Vrbacký, který provedl šetření na výzvu ředitele Antonína Sládka, přednosty evakuační komise. Firma chtěla využít faktu vysokých poplatků advokátů k tomu, aby nalákala české majitele pod svá ochranná křídla. Firma vedle nižších poplatků chtěla profitovat z toho, že jejími tajnými společníky byli někteří vysoce postavení maďarští státní úředníci, včetně jednoho budapešťského poslance, kteří by případy rozhodovali v prospěch firmy. Údajným iniciátorem firmy měl být bývalý veřejný notář v Berehovu Bartoloměj Bernát, který se za československé éry měl podílet na přípravě několika zákonů a kterého maďarský režim propustil. Samotný Julius (Gyula) Ijjász byl jen zástěrkou, aby se mohla firma vytvořit. Místní židé českému úředníku řekli, že *„společnost Ijjász Gyula je společnost árijců, velkých maďarských nacionalistů, Čechobijců, majících beze sporu zásluhu o nynější změněný stav, čímž je jim též umožněno mít úspěchy u úřadů, vliv a spojení s vlivnými úředními činiteli. Těmto ultra árijcům však prý nevadilo, aby zvali k vedení podniku neárijce (žida) dr. Bernáta Bartoloměje, bývalého veřejného notáře za československého režimu, který byl nyní jako nespolehlivý ze služeb maďarského státu propuštěn. Je pravda, že zúčastněné osoby nejsou žádní dobrodruhové a jsou dobře situováni a možno je nazvat silnými jedinci, budujícími na svém novém režimu a jeho přízni. Jisto je, že odborníci naprosto nejsou“* a tuto činnost hodlali provozovat, *„aby tyto zanechané majetky přešly co nejdříve do maďarských rukou, v čemž je také asi trochu nacionálního úkolu firmy, aby při prodeji těchto pozemků a domů bylo toho dbáno.“* Dalším osobou účastnou na podniku byl Mihály Wellman. *„Původem Němec je velkým maďarským nacionalistou a člověk se zázračným vzrůstem existence. Nejistil jsem sice nic konkrétního ale tvrdí se, že není příliš brilantního charakteru.“* Podobně záporné informace přišly i od českých bankovních úředníků, kteří pracovali v Užhorodě a kteří

¹⁸¹ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330

upozorňovali, že „není ani v Maďarsku zapotřebí pracovatí pomocí protekce a postranních vlivů.“ Majitelé firmy samozřejmě veškeré postranní úmysly popírali a tvrdili, že podnik je zaveden tak, že by firma vůbec žádné peníze fyzicky nedostávala, nýbrž všechny platby by šly přes vázaný účet původního majitele, který teprve sám poukáže odměnu firmě. „ Účelem firmy je láci, seriosností, poctivostí a výjimečností v řešení těžkých případů vzíti na sebe všechnu nebo alespoň větší část klientely majitelů nemovitostí“, neboť poplatky advokátům jsou vysoké a výsledky zastupování problematické.¹⁸²

V polovině února 1940 se na protektorátním Ministerstvu spravedlnosti konala porada o výše popsané firmě. Účastnil se jí vrchní komisař Ministerstva spravedlnosti dr. Krob, ing. Bohumil Svoboda za Ústřední výbor zemědělců z území připojených a za Spolek občanů protektorátu vlastnících majetek na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi vládní rada dr. Jaroslav Křenovský, za Komisi pro uprchlíky při Národním souručenství tajemník Mašata a za Ústav pro péči o uprchlíky dr. Smíšek. Dr. Krob přečetl všechny dostupné reference o výše popsané firmě. „Dojem o firmě Julius Ijjász po přečtení referencí byl dosti nepříznivý“, jak konstatoval úřední záznam o schůzi, leč pak se slova ujal Křenovský, který „upozornil na dlouholetou znalost lidí zúčastněných ve firmě Julius Ijjász a poměrně dobrou zkušenost s nimi“. Spolek s firmou již 3. ledna 1940 podepsal úmluvu, podle níž měla firma majetky převzít pouze do správy a nebyla oprávněna s nimi disponovat. Nájemné se mělo skládat na vázaný účet, kterým mohl disponovat pouze spolek. Firma měla podávat měsíčně zprávu o stavu majetku a nejméně jednou za šest měsíců měl zástupce firmy nahlédnout do pozemkových knih, ve větších městech, jako např. Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Chust čtvrtletně. Vzhledem k tomuto a zjištění, že zprávy říšskoněmeckých diplomatů byly nepřesné, nemělo Ministerstvo spravedlnosti již žádné námítky a přislíbilo Spolku pomoc při publikaci zprávy v tisku a v rozhlase. Koncem února pak Ministerstvo spravedlnosti hlásilo, že zkušenosti s touto firmou jsou zatím dobré, byť v dubnu se objevily jakési problémy se vznikem sběrného účtu a spolek se bránil tlaku, aby byla rozvázána smlouva s firmou Ijjász.¹⁸³ Kromě toho Ministerstvo spravedlnosti rozjelo úspěšnou akci na vydání soudních deposit protektorátních státních příslušníků, při níž se podařilo získat většinu majetku.¹⁸⁴

V polovině roku 1940 však bylo protektorátními úřady odmítnuto poskytnout spolku subvenci, o kterou již žádal koncem února, neboť prý nebyla ještě prokázána

¹⁸² NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁸³ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁸⁴ NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8303.

prospěšnost činnosti spolku, natož fakt, že by firma Ijjász mohla spravovat majetek... Spolek žádal, aby mu bylo poskytováno každých šest měsíců 30.000 K na plat jednoho tajemníka, jednoho korespondenta a jedné kancelářské pomocné síly, dále nájem místnosti, telefonu, koupě vlastního psacího stroje a na služební cesty do Maďarska a Slovensko.¹⁸⁵ S místností aspoň do léta 1940 vypomohl Svaz malých a středních pivovarů v Praze, který ji bezplatně poskytl, ale po plánovaném stěhování i tato možnost odpadla.¹⁸⁶ Tato výpomoc jistě vyplývala již ze zmíněného čestného spolkového členství Ferdinanda Miroslava Rösslera, předsedy pivovarské záložny.

Přes některé problémy byl spolek brán protektorátními úřady velmi vážně. Spolek svým memorandem z 30. března 1940 dokázal iniciovat poradou, která se konala ihned 1. dubna za účasti hned několika státních úřadů: za Ministerstvo spravedlnosti dr. Krob a dr. Petřelka, za Ústav pro péči o uprchlíky dr. König, za Komisi pro uprchlíky při Národním souručenství V. Červinka a generální tajemník Mašata, za Ústřední výbor zemědělců z území připojených B. Svoboda, za Národní banku ing. Zdeněk Storch, za Spolek občanů ing. Zajíc, dr. Josef Hořejš, dr. V. Hošovský Spolek požadoval několik věcí, které protektorátní správa rozdělila do dvou logických skupin: Návrhy, které mohla realizovat sama, a podněty, které šlo prosadit jen skrze říšskoněmecké úřady. V první kategorii byl vznik podpůrného fondu, kterého se chtělo ujmout Národní souručenství. Naopak Ústav chtěl zřídit bezplatnou právní poradnu. Řešila se i ochrana uprchlíků před domácími a zahraničními věřiteli. Realizovatelné byly též úlevy ohledně listin a víz souvisejících s úřední korespondencí s Maďarskem a cestami tam, které dohodly Německo a Maďarsko. Tím se dostáváme k druhé skupině, kterou už mohla řešit a také řešila říšskoněmecká místa, jako byla například úprava přepočítacího kursu koruny a pengö, nebo ochrana uprchlíků v řízení před maďarskými soudy a úřady, či vývoz úrody z usedlostí na Podkarpatské Rusi do protektorátu nebo osvobození novostaveb od daní. K náročnějším úkolům patřilo i zřízení účtu pro platby mezi protektorátem a Maďarskem, kde musela spolupracovat Národní banka pro Čechy a Moravu. A říšskoněmecké úřady se touto problematikou skutečně zabývaly.¹⁸⁷

Protektorátní běženci z Podkarpatské Rusi jen do jara 1940 od Ústavu pro péči o uprchlíky dostali na půjčkách na 30 000 000 K, ale problematika se samozřejmě táhla i dále, ale aspoň koncem května 1940 se bankovní instituce rozhodly, že nebudou hnát

¹⁸⁵ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁸⁶ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁸⁷ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

uprchlíky do hospodářské zkázy, třebaže byly logicky rozhodnuty chránit i své zájmy. V létě 1940 se však vyskytly obavy, že filiálky protektorátních bank působící na Podkarpatské Rusi budou pomadřarštěny a vůči českým dlužníkům zaujmou nekompromisní postoj.¹⁸⁸ S ohledem na memorandum z 30. dubna 1940 je zřejmé, že spolek měl o této hrozbě zprávy již dříve.

Přes výše dosažené úspěchy začala hrát hlavní roli při ochraně zanechaného majetku evakuační komise vedená vrchním sekčním šéfem dr. Josefem Spohrem u německého vyslanectví v Budapešti, která byla nadřizena evakuační komisi v Chustu. Ta na jaře 1940 zanikla. Budapešťská evakuační komise na rozdíl od maďarské firmy měla plnou podporu říšskoněmecké diplomacie, která jmenované firmě vyčítala její údajný židovský charakter a nechtěla ji nijak podporovat. Firma se těmto tvrzením snažila bránit, ale neměla šanci. Údajně se neprosadila ani mezi uprchlíky (obrátilo se na ni asi 130-140 uprchlíků - což byl ale celý spolek). V létě 1940 bylo rozhodnuto s Ijjászovou firmou rozvázat všechny styky a využívat jen Spohrovu komisi, která podle dodatkového protokolu mezi Maďarskem a Německem z konce března 1940 mohla zastupovat všechny protektorátní příslušníky, nejen zemědělce. Nicméně se vedla ještě jednání s Uhersko-českou průmyslovou bankou/Magyar Cseh Ipar bank (Iparbanka) v Budapešti stran možnosti správy majetku a spolek bez okolků doporučoval, aby si banka jako správce vybrala Ijjászovu firmu, která se poměrně uspokojivě starala o svěřený majetek. Iparbanka však byla rovněž proti této firmě. Banka podle návrhu z léta 1940 byla ale ochotna vykonávat dozor nad svěřenými správami a také soustředit účetnictví. Spolku se ukončovat spolupráci s Ijjászovou firmou moc nechtělo, ale nebyl s to ani odolat tlaku protektorátních úřadů, které na tom trvaly. Na podzim 1940 již vše směřovalo k dovršení dohod s Iparbankou a koncem roku 1940 se zájmů protektorátních vlastníků již zcela ujala Spohrova stěhovací komise u německého vyslanectví v Budapešti,¹⁸⁹ která zřejmě navázala spolupráci s Iparbankou.

Také se zdá, že v této době došlo k nepochybnému uspání aktivit spolku. Máme zprávy pouze o konání valných hromad a i ty byly problémem. V pozvánce na hromadu z 16. dubna 1944 stálo, že „*nebude-li ve stanovenou hodinu přítomno 5 % členů*“, koná se o hodinu nová hromada „*schnopná usnášeti se za jakéhokoliv počtu přítomných členů.*“ Stejný požadavek se týkal i hromad z let 1940 a 1941. Výjimku představovala hromada z

¹⁸⁸ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

¹⁸⁹ NA, f. MPSP-R, kart. 135, sign. R 330.

28. dubna 1943, kdy se požadovala přítomnost dvacetiny členů - toho roku se totiž měl volit nový výbor.¹⁹⁰

Spolek svoji existenci během války neukončil, pouze ji utlumil, a ihned po skončení druhé světové války energicky vstoupil do jednání s československými státními úřady, ale to se již dělo za zcela nové situace.

I.8: Zprávy o dění na Podkarpatské Rusi v protektorátu

Díky činnosti evakuační kanceláře v Chustě, resp. jejího pracovníka Vrbackého, který hlásil, že 7. července 1939 předala maďarská armáda správu území civilním orgánům,¹⁹¹ byla o dění na okupované Podkarpatské Rusi informována protektorátní vláda a tamější odbojové kruhy, na které byla evakuační kancelář navázána. Stejně tak i oba spolky spojené s Podkarpatskou Rusí představovaly pupiční šňůru - jakkoliv slabou - s domácím odbojem, který však - jak bude zřejmé z níže uvedených jmen - mohl o Podkarpatskou Rus projevovat zájem jen po omezenou dobu, dokud nebyl těžce zasažen gestapem.

V létě 1939 byl po dohodě se Zdeňkem Šmoranzem a doktorem Cahou vyslán na Podkarpatskou Rus s politickým zadáním Viktor Géza Barany, bývalý vysoký úředník Předsednictva ministerské rady pocházející z Podkarpatské Rusi. Na své podání dostal na jaře 1939 od Šmoranze 3500 korun. V červenci 1939 se pak vydal na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Samozřejmě na Slovensku, zejména východní části, si všímal situace tamějších Rusínů.¹⁹² Nějakou dobu působil též jako tajemník klubu Karpatoruských poslanců v Budapešti, kde se mu podle jeho vyjádření podařilo docílit, že „*mezi maďarskou vládou a klubem Karpatoruských poslanců vznikly rozpory, jež zmařily maďarské snahy dostati karpatoruskou politickou veřejnost na stranu maďarského vládního režimu.*“¹⁹³ Ovšem tyto styky, např. s Bródym, vyvolaly i určité pochybnosti o Baranyho motivech, což se projevovalo nejen na Podkarpatsku, ale i v jeho pozdějším exilu.¹⁹⁴

Soukromou cestou - vzdor cenzuře - se například Jaroslavu Mezníkovi, bývalému viceguvernérovi - donesla zpráva, že množství mládeže na konci roku 1939 uprchlo do Sovětského svazu. Maďaři se snažili tento jev hodit na stávající učitele, kteří prý měli studenty k tomuto navádět a některé se snažili poštvat proti svým kantorům. Není divu, že

¹⁹⁰ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁹¹ Kladrubský, V.: Před šedesáti lety: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu. In: Podkarpatská Rus, č. 6, 1999, s. 6.

¹⁹² VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 10; sign. 37-1-1-2, fol. 58.

¹⁹³ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 84.

¹⁹⁴ Např. VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 86.

se rodiny pročeskoslovensky smýšlející raději zdržovaly doma, aby nemusely čelit permanentním provokacím.¹⁹⁵

Celkově byla informovanost o Podkarpatské Rusi zjevně velmi slabá - aktivní osoby byly buď zatčeny (Šmoranz), nebo emigrovaly (Barany), a ostatní se brzy museli postarat především sami o sebe.

I.9: Rusíni na Slovensku

Maďarsko sice uznalo Slovenský štát již 15. března, ale neváhalo využít příznivé situace, kterou si zavinili slovenští separatisté vyhnáním Čechů a oslabení armády o české důstojníky a mužstvo a zaútočili na Slovensko z nečekaného směru - z okupované Podkarpatské Rusi, kde byla pouhá provizorní administrativní hranice. Dne 23. března Maďaři zahájili útok vedený ve třech směrech - místy postupovali s bílými zástavami, jinde v ukořistěných československých uniformách. Vyskytly se i případy rabování obchodů. Slováci byli tímto útokem zaskočeni, neboť ani staré československé nástupové plány nepočítaly s tímto směrem útoku, neboť Podkarpatská Rus byla přece hájeným prostorem, který měl být bráněn celou jednou pěší divizí! Maďaři naštěstí postupovali jen jeden den, pak postup zastavili, kdežto Slováci promptně mobilizovali. Tato „*Malá vojna*“, jak ji nazývají Slováci, měla kratičké trvání a vyžádala si jen minimum obětí na životech, ale pro Slovenský štát měla veliký význam.¹⁹⁶ Vedle samotné Podkarpatské Rusi okupovali Maďaři i části Slovenska, na nichž žilo mnoho Rusínů.

Ve Slovenském štátě žilo cca 64.000 Rusínů, kteří v celé zemi tvořili celkem 2,4 % obyvatelstva. Soustředili se zejména ve východní části země (např. okresy Svidník a Medzilaborce). V Slovenském štátě na rozdíl od předchozí československé správy nastaly pokusy o slovakizaci jak Rusínů, tak i jejich řeckokatolické církve chovající sympatie k Budapešti. V oblasti církevní správy Slovensko usilovalo o odvolání řeckokatolického biskupa Gojdiče, který prosazoval rusínství. Bratislava požádala koncem roku 1939 Vatikán, aby Svatá stolice odvolala Gojdiče z funkce administrátora Prešovské eparchie. Vatikán v létě 1940 naléhání Bratislavy skutečně „vyhověl“, jenže tím, že Gojdiče jmenoval do vyšší pozice - sídelního biskupa Prešovské eparchie. Vládu to samozřejmě neuspokojilo, proto se pokoušela Gojdiče pošpinit a nechávala jej sledovat bezpečností. Gojdič v roce 1939 kritizoval nacionalismus a šovinismus šířící se Slovenskem a odsoudil nacismus a v roce 1942 odvážně protestoval proti deportacím slovenských židů do

¹⁹⁵ MZA, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 38v-39.

¹⁹⁶ Lacko, Martin: Slovenská republika 1939-1945. Bratislava 2008, s. 41-43.

vyhlazovacích táborů a papeži dokonce navrhl, aby v krajním případě suspendoval Tisa, coby římskokatolického duchovního. (Ostatně i Svatá stolice protestovala proti antisemitským akcím a opatřením).

Radikály HSES (např. Štefana Haššika a Andreje Dudáše) k podezřavému postoji vůči Rusínům a snaze o jejich poslovenštění vedla jednak touha po čistě národním státě, jednak obavy o územní rozsah svého státu, neboť panovaly oprávněné chmury z případné maďarské snahy sjednotit všechny Rusíny pod svojí vládou. Navíc se operovalo i s představou, že Rusíni jsou náchylnější ke komunistické propagandě,¹⁹⁷ tudíž byli jako nedůvěryhodný element bedlivě sledováni tajnou policií.¹⁹⁸

Na podzim 1939 se sice uvažovalo a dokonce se i podnikaly kroky ke vzniku Ruské strany v Prešově, která dokonce měla disponovat vlastní Ruskou gardou, ale na jaře 1940 se celá záležitost odložila ad acta, neboť l'udáci usilovali o slovakizaci tohoto etnika. Došlo též k zákrokům vůči rusínskému školství.¹⁹⁹

Rusíni na území Slovenského štátu zatěžovali hlavy nejen režimních pohlavárů a úředníků, nýbrž i občanů, kteří se na úřady obraceli s různými dobrozdániami. S nezbytným podpisem „*Na stráž!*“ se na Úřad propagandy koncem prosince 1940 obrátil i Gabriel Popovič z Vyšného Orliku ve svídnickém okrese. S přihlédnutím na fakt, že autor - podle jména a místa bydliště - zřejmě Rusín, není šokující, že na prvním místě svého návrhu doporučuje, aby při řešení rusínské otázky vedl stát politiku „*sblížovania a lásky*“, ale zároveň doporučoval ty Rusíny, kteří by aktivně bránili spolupráci, „*bezohľadne odstranit*““. Horoval za rusínské školství a poskytnutí práce proslovenské rusínské inteligence, včetně umožnění rusínské inteligenci propagandisticky odrážet protislovenské útoky Štefana Fencika v maďarských mediích. Dalším bodem pak bylo, aby se Rusíni mohli nazývat tímto jménem a nebyli přejmenováni. Kupodivu se však stavěl proti založení rusínské strany - tento svůj postoj zdůvodňoval tím, že biskupa Gojdiče vnímal jako maďarona, Pješčaka jako bródyovce a Ukrajinci jako tací údajně neměli mezi slovenskými Rusíny mnoho přívrženců, neboť doposud měl mít převahu velkoruský směr. Naopak prosazoval, aby prorusínsky vystupovala církev a aby se jí dostalo biskupa, který by v této věci aktivně jednal.²⁰⁰

¹⁹⁷ Lacko, Martin: Slovenská republika 1939-1945. Bratislava 2008, s. 156-157, s. 80-81.

¹⁹⁸ Viz např. SNA, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 209-781-1, 208-785-7 a 209-912-25.

¹⁹⁹ Baka, Igor: Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940. Bratislava 2010, s. 248-249.

²⁰⁰ VHA Bratislava, Zbierka Slovensko 1938-1945, inv. č. 619.

Jak vidno, jeho návrh byl oslyšen i s ohledem na další průběh války, ačkoliv podle zprávy z 27. září 1943 došlé do Londýna údajně měla být velká část slovenských Rusinů ve službách slovenské tajné policie a gestapa, na což měla být slovenská veřejnost upozorněna exilovým vysíláním, jak si přáli slovenští odbojáři,²⁰¹ což ale mohlo souviset se zvýšeným útlakem vůči této národnostní skupině.

Podle hlášení jednoho komunisty poskytnutého Kominterně se po obsazení pobaltských států, Besarábie a Bukoviny objevil v šeptané propagandě „*přívál fantastických pověstí (Rudá armáda pochoduje do Rumunska, do Polska, na Zakarpatskou Ukrajinu a dokonce na Slovensko)*.“²⁰² Tuto šeptandu zachytili i nacisté.²⁰³ Ostatně již na konci roku 1939 se objevily zprávy, že Sověti soustředí vojska k obsazení Podkarpatské Rusi.²⁰⁴

Němci v souvislosti s přípravou útoku na SSSR sice původně Slovensko a Maďarsko vůbec nechtěli zapojovat, ale těsně před začátkem operace Barbarossa byly satelitní státy přeci jen přizvány a Maďarsko dostalo pokyny, co má a nemá dělat. Němci by sice uvítali lépe zajištěnou obranu Karpat, přičemž maďarští příznivci spolupachatelství argumentovali předpokladem, že Sověti v případě napadení na Podkarpatsko určitě vtrhnou, ale jakákoliv aktivita mohla vyvolat podezření u Sovětů a proto neměli nic dělat pro zesílení zdejší obrany. Naopak se mělo Maďarsko připravit na případný vstup Sovětů na své území a ihned je odzbrojit jakož i připravit okamžité poskytnutí železnic německé armádě vedoucích přes Podkarpatskou Rus. Maďaři nicméně alespoň připravili vybrané jednotky na případnou akci při obraně Podkarpatské Rusi a zejména dohlédli na zabezpečení železniční trasy Čop - Máramarossziget a mostů. Dále přichystali různé silniční uzávěry a připravili vybrané objekty k demolici. Na hranicích se SSSR však byl klid a to i v následujících dnech po 22. červnu 1941.²⁰⁵ V této době se měly na Podkarpátí krátce před 22. červnem 1941 nacházet německá vojska.²⁰⁶

²⁰¹ NA, f. AHR, sign. I-49-4e (1-49-10), fol. 102.

²⁰² RGASPI, f. 495, op. 13, d. 57, fol. 83.

²⁰³ Mund, Gerald (Hg.): *Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren. Aus den Akten des Auswärtigen Amtes 1939-1945.* München 2014, dok. č. 264, s. 396.

²⁰⁴ Šimunič, Pavol: *Slovensko na spravodajskom fronte v roku 1941 (Náčrt problematiky).* In: Syrný, Marek a kol.: *Slovensko v roku 1941. Politika - armáda - spoločnosť.* Banská Bystrica 2012, s. 17, pozn. č. 20.

²⁰⁵ Cséfalvay, František: *Predohra a záhady bombardovania Košíc 26. júna 1941.* In: Syrný, Marek a kol.: *Slovensko v roku 1941. Politika - armáda - spoločnosť.* Banská Bystrica 2012, s. 22-25.

²⁰⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 647/41/D.

Hlava II.

Představy a zprávy československého exilu o Podkarpatské Rusi

II.1: Představy o situaci na Podkarpatské Rusi

Vzdor faktu, že získávání zpráv o dění na Maďarsku okupovaném území byl obtížný úkol pro všechny složky československého odboje, z otevřených zdrojů se přesto podařilo získat určité poznatky, např. o pohlavárech a organizační struktuře maďarské okupační správy,²⁰⁷ byť se pak ukázalo, že mnohé z těchto údajů byly leckdy až trestuhodně nepřesné.²⁰⁸ Vedle otevřených zdrojů a zpráv od emigrantů dostávala československá strana také údaje od Spojenců, třebaže se týkaly spíše celkového pohledu na vývoj Maďarska.²⁰⁹

Území Podkarpatské Rusi získané po vídeňské arbitráži bylo zapojeno do bývalého uherského župního systému a nespádaly pod „*Kárpátalja*“, tedy pod Podkarpatskou Rus. Týkalo se to žup Bereg a Ugocsa a části okresu Užhorod-venkov²¹⁰ Naopak slovenské okresy Snina a Sobrance byly přiřčeny k politické expozituře v Užhorodě a v rámci maďarského záboru se tak staly součástí Podkarpatské Rusi. Na území okupovaném po 15. březnu vznikly tři politické expozitury, které se svým vnitřním uspořádáním podobaly klasickým župám. Města Užhorod a Mukačevo sice posloužila jako sídla expozitur, ale nebyla jimi spravována. Užhorod měl vlastní politickou správu.²¹¹ Správa území zabraného v důsledku vídeňské arbitráže vypadala takto:²¹²

Zupa	Sídlo župy	Okres	Města s vlastní politickou správou
Užhorodská	Užhorod	Užhorod	
		Velké Kapušany	
Berehovská a ugočská	Berehovo	Berehovo	
		Mukačevo	
		Výlok	
			Užhorod

²⁰⁷ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944.

²⁰⁸ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 934-945.

²⁰⁹ Např. VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-83-3, fol. 49-68.

²¹⁰ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 2

²¹¹ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 3.

²¹² Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 6-7.

V čele těchto politických správ stál hlavní župan, obvykle uvedený do úřadu některým ministrem, neboť na rozdíl od ostatních funkcionářů nebyl volen samosprávnými jednotkami, ale vládou a formálně byl jejím úředníkem. Stál nad úřadem, dozíral na něj a měl právo veta. Ku pomoci měl přidělený potřebný kancelářský personál. Podžupan řídil činnost politické správy. Stejně jako ostatní úředníky jej volila samospráva, což fakticky znamenalo stavy (šlechta, duchovenstvo a virilisty).²¹³ Podžupanovi podléhaly všechny správní úřady, včetně hlavního notáře, podnotářů, právního poradce (fiskus), lékaře, veterináře a další představitele jednotlivých oborů správy. Hlavní župan dozíral i na okresní úřady, které řídili hlavní slušní a ti zase dozírali na obecní a obvodní notáře svého okresu. V župních městech a v městech s magistrátem byl hlavou měšťanosa, který měl širší pravomoci než starosta obce. Podléhali mu hlavní notář, podnotáři, tajemník, fiskus a další personál.²¹⁴

Území získané v březnu 1939 pak bylo rozděleno takto:²¹⁵

Expozitury správy	Sídlo	Okresy	Poznámka
Užhorodská	Užhorod		
		Perečín	
		Sobrance	
		Stakčín	Jde pouze o expozituru služnovského úřadu
		Užhorod-venkov	
		Velký Berezny	
Berehovská	Mukačevo	Iršava	
		Mukačevo-venkov	
		Nižný Verecky	
		Svalava	Jen sídlo služnovského

²¹³ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 8.

²¹⁴ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 9.

²¹⁵ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 7-8.

			úřadu, nikoliv okresu.
Marmarošská	Chust	Dubové	Jen sídlem expozitury služnovského o úřadu, nikoliv okresu.
		Chust	
		Rachov	
		Sevljuš	
		v Tačovo	
		Volové	

Ačkoliv se správa podobala ostatnímu území Maďarska, některé funkce měly jiné názvy. V čele všech expozitur stál regentský komisař jmenovaný přímo Hortym. Jeho sídlo se nacházelo v Užhorodě a měl působnost totožnou s pravomocemi hlavního župana, ale navíc měl pravomoci ještě ve školních a kulturních záležitostech. Komisař měl k dispozici poradní sbor v čele s hlavním rádcem. Poradní sbor se skládal se tří částí: veřejnoprávní, hospodářské a školní. Na čele jednotlivých expozitur stál vedoucí, který vykonával funkce, jež ve zbytku Maďarska vykonávali podžupan, župní výbor, školní inspekce a všechny obory župní správy s výjimkou výběru daní.²¹⁶

Finanční správa „*Kárpátalja*“ byla rozdělena na 11 obvodů berních úřadů s třemi nadřizenými finančními ředitelstvími.²¹⁷

Berní úřad	Finanční ředitelství
Iršava	Berehovo
Mukačevo	
Svaljava	
Chust	Chust
Rachov	

²¹⁶ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 9-10.

²¹⁷ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 11 -12.

Sevljuš	Užhorod
Tačovo	
Volové	
Sobrance	
Užhorod	
Velký Berezný	

„Kárpátalja“ byla dále rozdělena
zastupitelstva:²¹⁸

na 10 soudních okresů, 3 sedrie/státní

Okresní soud	Sedrie
Mukačevo	Berehovo
Chust	Chust
Iršava	
Rachov	
v Tačovo	
Volové	
Nižný Verecky	Užhorod
Sobrance	
Velký Berezný	
Užhorod	

V sídle sedrií se nacházela státní zastupitelstva. Sídlo okresu bylo i sídlem veřejného notáře s výjimkou Nižných Verecek, které spadaly pod veřejného notáře v Mukačevu, a Volového, jenž byl obsluhován chustským veřejným notářem. Vyšší soud a státní zastupitelství pro toto území se nacházelo v Košicích. Nejvyšší soud (královská kurie) pak byl shodný pro celé Maďarsko a sídlil v Budapešti.²¹⁹

Podle zprávy československých vojenských zpravodajců z počátku října 1939 správce Podkarpatské Rusi byl ze situace zcela zoufalý a dvakrát marně podával demisi.

²¹⁸ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 11.

²¹⁹ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 10-11.

Maďaři v té souvislosti měli hledat novou, vhodnější osobu, která by ovládala slovanský jazyk, aby se aspoň trochu přiblížila podrobenému slovanskému obyvatelstvu. Uvažovat se mělo i o hraběti Esterházym, ale ten prý na tuto možnost nereflektoval.²²⁰ Nacisté pak podle této zprávy neměli ani ztrácet zájem o podkarpatské nerostné suroviny projevovaly aktivně již za druhé republiky, naopak měli koupit koncesi na hledání petroleje.²²¹

Nepřekvapí, že po zisku cizích území Maďaři opustili od ideje samosprávy a národnostní otázku přetavili na jazykovou problematiku a vrátili se k národnostní legislativě z roku 1868.²²² Ostatně koncem třicátých let se díky obsazení jižního a východního Slovenska, jakož i Podkarpatské Rusi a Transylvánie, zvýšil počet obyvatel z necelých osmi milionů v roce 1920 na třináct a půl milionu obyvatel v roce 1940. S tím ovšem souvisel i nárůst menšin ze 780.000 na 4.250.000 osob.²²³ Podle maďarského sčítání obyvatel z roku 1941 žilo ve válečném Maďarsku 547.770 Rusínů.²²⁴

Koncem roku 1940 měla být na Podkarpatské Rusi cítit nespokojenost, že emigrace se zatím o Podkarpatsko mnoho nepostarala, resp. že z Londýna se k nejvýchodnějšímu cípu obracejí ne zrovna vhodné osoby, a v důsledku se obyvatelstvo začalo přiklánět k SSSR.²²⁵ Exil přitom o Podkarpatskou Rus jevil zájem a snažil se získat maximum údajů.

Formující se exil a zahraniční odboj otázku Podkarpatské Rusi nikdy nezpustil zcela ze zřetele a již v dubnu 1939 jeho tisk přinesl zprávy jednak dotýkající se závěrečných druhorepublikových událostí a okupace, ale i o činnosti podkarpatoruských pohlavárů, jednak se pokoušel informovat o dění na okupovaném území. Zprávy se zcela logicky týkaly zejména maďarizace, potlačování rusínské kultury a zhoršování ekonomické a sociální situace místního slovanského obyvatelstva²²⁶ a zavádění protizidovských opatření.²²⁷ V červnu se pak v československém zahraničním tisku objevily zprávy o údajných bestialitách maďarských bezpečnostních složek, včetně vyřezávání jazyků, rozšířeného mučení, tudíž se měly množit útky do Rumunska a Polska.²²⁸ Situace pak údajně vedla k obnově ozbrojeného odporu. Zhoršení životní úrovně bylo takové, že dokonce i v maďarském parlamentu vystoupil s interpelací na tuto věc

²²⁰ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-213-1-1, fol. 1.

²²¹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-213-1-1, fol. 3.

²²² Bárdi, Nándor: *The strategies and institutional framework employed by Hungarian governments to promote the „Hungarian minority policy“ between 1918 and 1938.* In: Eiler, Ferenc - Hájková, Dagmar (eds.): *Czech and Hungarian Minority Policy in Central Europe 1918-1938.* Prague - Budapest 2009, p. 45.

²²³ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 120.

²²⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 3534/43/D.

²²⁵ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 83.

²²⁶ Československé zprávy, č. 11, 29. dubna 1939, s. 4.

²²⁷ Československé zprávy, č. 25, 21. června 1939, s. 4.

²²⁸ Československé zprávy, č. 21, 7. června 1939, s. 5.

poslanec dr. Matolcsy, v níž kritizoval nízké mzdy zemědělského dělnictva, vysoké ceny paliv a nezáměr státních úřadů.²²⁹ S gusem odboj také přijal údajný výrok vůdce polských Ukrajinců Vladimira Čeleviče, že osud Podkarpatské Rusi, již nechal Hitler na holičkách, je bolestným poznáním, že se říši nedá věřit - a to nevěděl o tom, že vedení SS plánovalo likvidaci fyzické podstaty ukrajinského národa.²³⁰ Causa Podkarpatská Rus tak měla polské Ukrajince vést k tomu, že prý raději budou žít pod polským panstvím, než se stát německým vazalem, jak prohlásil Čelevič.²³¹

Čerstvým zkušenostem odpovídala i zpráva, že američtí Podkarpatorusové se vyslovili pro obnovu Československa v předmnichovských hranicích, ovšem Československa federalizovaného. V této věci pak měl s Edvardem Benešem jednat vůdce severoamerických Podkarpatorusů Mahonec.²³² Nebylo divu, že se pak celoválečným zjevem ve zprávách československých odbojářů o dění na Podkarpatské Rusi objevovaly údaje, že i Maďaři vzpomínají na Československo. Stačilo půl roku horthyovské reality, aby v Užhorodě dr. István Kerekes, předseda maďarské křesťansko-sociální strany, na zasedání maďarské národní rady řekl: „*Na takové Maďary jsme nečekali*“. Z předsedy se stal expředseda a pozbyl všech poct. Další pěkný výrok se podařil bývalému starostovi Užhorodu Ivanu Gaarovi, který na jednom z banketů kritizoval množství novým režimem konaných oslav, neboť Češi by místo toho raději vydláždili nějakou ulici. Také pozbyl funkce.²³³ Rozladěnost Maďarů na nově získaných území potvrzovala i československá vojenská rozvědka svými údaji z jara 1940. Podle ní i maďarští státní úředníci z tohoto území doznávali: „*Chtěli jsme se dostat do jiného Maďarska*.“²³⁴ Kromě toho se snažila československá propaganda informovat francouzskou veřejnost o dění na Podkarpatské Rusi a vůbec o této zemi.²³⁵

Zprávy přitom docházely velmi příznivé. Mládež v Užhorodě se s radostí hlásila ke svým bývalým českým kantorům, kteří si přijížděli vyřídit majetkové záležitosti, ba konkrétního pedagoga, Vincence Kubu, profesora užhorodského reálného gymnázia, jeho studenti obklopili na korzu a česky s ním „*rozprávěli*“. Poděšený maďarský bezpečnostní orgán jal se telefonovat na své velitelství, že došlo k „*nějakému českému povstání*“. Český profesor málem skončil ve vězení. Místní mládež se dokonce měla tajně zdravit „*Zdar*

²²⁹ Československé zprávy, č. 28, 1. července 1939, s. 5.

²³⁰ Hamšík, Dušan: Heinrich Himmler. Druhý muž třetí říše. Praha 1994, s. 187.

²³¹ Československé zprávy, č. 19, 27. května 1939, s. 5

²³² Československé zprávy, č. 21, 7. června 1939, s. 5.

²³³ Československé zprávy, č. 42, 23. srpna 1939, s. 3.

²³⁴ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-213-1-1, fol. 8-8v.

²³⁵ NA, f. AHR, sign. 1-7-3c.

novému 28. říjnu“²³⁶ Tomu odpovídala i titulní stránka slavnostního čísla „Československých zpráv“ vycházejících v Paříži, kde bylo vyobrazeno předmnichovské Československo, tedy i s Podkarpatskou Rusí, a heslem „28. říjen bude zas!“²²¹

Zatím se území bývalé republiky mělo stát „základnou protisovětské činnosti.“ Na Slovensku se měla připravovat velkoukrajinská propagační centrála a v Praze se měl vytvořit „Světový svaz kozáků“ vedených generálem Popovem, jenž měl z Berlína do Prahy přicestovat již za druhé republiky. Cílem organizace bylo vytvořit samostatný kozácký stát a boj proti SSSR.²³⁸ Exil se zájmem rovněž sledoval vzrůstající počet ukrajinských organizací v říši, i když po uzavření paktu Ribbentrop-Molotov jim již nebyla poskytována reklama a tu a tam se objevovaly zprávy o zatčení některých anonymních ukrajinských nacionalistů, přičemž však velké ryby nadále volně působily a spolupracovaly s nacistickými představiteli. Pozorováno bylo i podporování ukrajinského živlu v okupovaném Generálním Gouvernementu a jeho štvání proti Polákům a židům, jakož i ideologická příprava tamějších Ukrajinců na tažení proti Sovětskému svazu, jak bylo hlášeno na počátku května 1940.²³⁹ V roce 1941 pak deportovali Maďaři z Podkarpatské Rusi na Ukrajinu 18 000 židů. Tito byli povražděni ve dnech 27. - 28. srpna 1941 v městě Kamenec Podol'sk.²⁴⁰ Pak zřejmě na několik let nastal pro židovské obyvatelstvo mírnější režim, pomineme-li těžko přehlédnutelné administrativní ústrky a zařazování do pracovních jednotek maďarské branné moci. Až v roce 1944 bylo v Užhorodě zřízeno ghetto. Nacházelo se v nynější ulici Minajského v prostorách cihelny bratří Moškovičů, odkud odjížděly transporty do koncentračních táborů. Další ghetto se nacházelo ve skladě dřeva „Gljuka“ u nynější Staniční ulice. Z těchto dvou míst odjelo na smrt 14.000 podkarpatorských židů. Více než 6000 užhorodských židů zemřelo. Před deportacemi žilo na Podkarpátí 140.000 židů. Vrátilo se okolo 7000 osob²⁴¹ - část přeživších patrně zůstala v Československu, resp. při repatriaci žádala o odvezení do Československa a nikoliv na Zakarpatskou Ukrajinu.²⁴² V létě 1944 bylo československé vládě navrženo, aby na listinu válečných zločinců postavila mimo jiné vládního komisaře

²³⁶ Československé zprávy, č. 42, 23. srpna 1939, s. 3.

²³⁷ Československé zprávy, č. 61, 28. října 1939, s. 1.

²³⁸ Československé zprávy, č. 42, 23. srpna 1939, s. 1.

²³⁹ NA, f. AHR, sign. 1-9-12/1a, fol. 7-12.

²⁴⁰ Lacko, Martin: Slovenská republika 1939-1945. Bratislava 2008, s. 74.

²⁴¹ Вирон, Сабина: Ужгород. Путешествие по памятным местам еврейской истории. Ужгород 2009, с. 20, 36.

²⁴² NA, f. OVS, passim.

Podkarpatské Rusi polního maršálka Andresse Vincze, který byl spoluodpovědný za deportace židů.²⁴³

Zprávy z Podkarpatska dodávalo vedle Ministerstva zahraničních věcí zejména Ministerstvo národní obrany, ale mělo problémy získat věrohodné údaje, jak může například doložit stať o Podkarpatské Rusi z „*Informační zprávy Ministerstva národní obrany číslo 3 z 19. října 1940*“. Úvod zprávy o dění v nejuvýchodnější zemi republiky je totiž více než všeobecný, třebaže vycházející z historické zkušenosti:

„Křížová cesta Karpatorusů, která byla přerušena v r. 1918, kdy včleněním do Československé republiky nastal slibný a blahodárny vzestup národa z dřívější staleté poroby, znovu započala maďarskou okupací, vrhající karpatoruský lid do nekonečných a nevyličitelných útrap a strádání. Jako dříve před ČSR, kdy podkarpatoruskému národu bylo upíráno právo na otevřené vyznání národnosti, na projevy vlastní mluvou jako dříve, kdy odpírána mu byla práva občanská a politická, ba dokonce práva lidská a kdy za maďarské nadvlády podkarpatský lid snižen byl na úroveň nejbídnějšího rába bez práva a bez moci, jsou zaváděny maďarskou sveřepostí do nešťastných krajů staré kruté poměry, útisk a ničení národností, individuality a hospodářských existencí.“²⁴⁴

Podle těchto zpráv brzy po okupaci Podkarpatska musely zmizet „*všechna česká a ruská označení a památky*“ a v Sevljuši prý byly vylepeny „*vyhlášky, že podání k úřadům učiněná ruským jazykem budou považována za urážku úřadu a trestně stíhána.*“²⁴⁵ Baron Perenyi měl „*bezohledně pronásledovat lid, jenž z neznalosti maďarštiny používá rodného jazyka.*“ Stíhání měli být i učitelé z Mukačeva, kteří v uzavřené místnosti zpívali ruské písně a po zatčení se dozvěděli, že „*píseň „ Vrchovina“ jest iredentistická.*“ Byly zaznamenány i útoky proti církvi. V obci Ublja prý vnikli Maďaři během bohoslužby „*do kostela, vyvlekli duchovního, zbili ho do krve před zraky věřících. Lid, jenž se snažil bránit kněze, byl pozatýkán a do bezvědomí ztýrán a odvečen neznámo kam.*“ Nebylo divu, že se vyskytovaly případy občasných „*protimaďarských demonstrací a projevů na obnovu republiky. V Mukačevu bylo zatčeno asi 200 osob různých povolání pro tyto projevy. Co se s ním stalo, není známo.*“ Přehled také registroval velmi časté případy toho, že zatčení byli odvečeni neznámo kam, ba že obyvatelstvo je odváženo „*do maďarských nížin, kde*

²⁴³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 3335/44/D.

²⁴⁴ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 16.

²⁴⁵ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 16.

Karpatorusové jsou zaměstnáváni na statcích „grófů“ jako otroci.“ Tvrdě byl stíhán i tradiční lesní pých.²⁴⁶

Zpravodajský přehled z října 1940 také udával, že jistý „anglický misionář [...] viděl na vlastní oči, jak po zakrvácené Tise plavaly ve skupinách lidské mrtvolky. Maďarští biřici sháněli ruský lid do houfů a hromadně jej popravovali, házejíce jejich těla do řeky.“^{24,1} Nutno však dodat, že takový zjev by spíše odpovídal zločinům chorvatských ustašovců na srbských civilistech po pádu Jugoslávie na jaře 1941 a v následujících letech.

Vedle zpravodajských informací byly čerpány údaje i z otevřených zdrojů, jako byl tisk a rozhlasové vysílání, které, zdá se, bylo přínosnější a informačně výživnější. Závislost na otevřených zdrojích totiž způsobovalo maďarské „hermetické zavírání hranic a opatření, aby ani slůvko o poměrech v zemi neproniklo do ciziny“ Nebylo pak divu, že přicházely tím divočejší „podrobnosti o maďarské hrůzovládě“,²⁴⁸ jak byly naznačený výše. Vítány proto byly i zprávy z protektorátu, kde v té době působily různé ukrajinské fašistické skupiny, např. časopis *Probojem* Štěpána Rosochy obsahující prudké útoky na SSSR a Maďarsko, který v této souvislosti přišel samozřejmě československému zahraničnímu odboji vhod, jak si povšimli i nacisté při sledování londýnského rozhlasu.²⁴⁹

Vedle průzkumu různých knihoven, jako například ve Foreign Office, kde bylo pátráno po různých maďarských zákonných normách vztahujících se k území bývalého Československa,²⁵⁰ byl sledován i denní tisk a to jak domácí maďarský, tak i maďarských menšin různě po světě. Zatímco u tisku docházelo k určitému zpoždění, tak u maďarského rozhlasového vysílání byly údaje získávány v reálném čase.

Zprávy prozrazovaly, to co se dalo čekat: Hlubokou vzájemnou nenávist Maďarů a Slováků, která měla vést až k úvahám „vystěhování většiny Maďarů ze střední Evropy za Ural“.²⁵¹ Prozrazovaly ale i nečekané: Maďarské obyvatelstvo znalé československých reálií a vystudované v československých školách podle závěru československých vojenských zpravodajců z konce října 1940 „s ustrnutím sleduje tvrdost maďarského panství a jest přesvědčeno, že jeho trvání jest dočasné. Žádný Maďar z Podkarpatské Rusi nebude ho želeťi.“²⁵² Představitelé okupační správy byli jiného přesvědčení, totiž že Podkarpátí již zůstane jejich. Na jaře 1942 Maďarsko dávalo najevo že „jak Slovensko, tak

²⁴⁶ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 11.

²⁴¹ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 16.

²⁴⁸ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 16.

²⁴⁹ Mund, Gerald (Hg.): *Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren. Aus den Akten des Auswärtigen Amtes 1939-1945.* München 2014, dok. č. 325, s. 475-416.

²⁵⁰ AMZV, f. LA, kart. 423.

²⁵¹ NA, f. LA, sign. 61-20-4, fol. 32.

²⁵² NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 21.

*i Podkarpatská Rus musí býti považovány za pásmo maďarského vlivu a že Maďarsko nevzdá se území získaných od Československa po Mnichově.*²⁵³ Důvodem těchto optimistických nálad měla být podle Alexandra Ilniczkého skutečnost, že se Maďaři starali o potřeby lidu lépe, než Češi. Dokladem mu měla být školní statistika, podle níž bylo na Podkarpátí 2175 obecných (lidových) škol s 119.420 žáky a 2027 učiteli a 12 škol měšťanských z 2621 žákem a 118 učiteli. Československé úřady ovšem s chutí připomněly, že podle statistik z roku 1938 bylo na Podkarpátí 3248 obecných škol se 143.280 žáky a 2283 učiteli a celých 254 tříd měšťanských škol s 9.764 žáky a 157 učiteli. Ve výsledku měla republika tedy o 1073 základních a 21 měšťanských škol více, takže mohla vzdělávat o dalších 31.000 dětí navíc.²⁵⁴

Snažila se i maďarská propaganda. Na podzim 1942 se činily např. maďarské listy vycházející v USA. Magyar Vasarznajpa z Detroitu počátkem listopadu 1942 tvrdil, že pro Beneše jsou nesnázi Podkarpátští Rusové, „protože jsou zpracováni sovětskou propagandou a proti té se nesmí česká postavit.“²⁵⁵ Na začátku ledna 1943 Londýn zpracoval informaci o úvodníku Ferencze Herczega o tom, že Karpaty budou hranicí Maďarska, které chce žít bratrství s Čechy, Rumuny a Srby. Na Slováky a Chorvaty nevzpomněl²⁵⁶ a nezmínil ani maďarskou praxi v jednání s Rusíny: Okupační úřady často otevřely nějakou novou menšinovou školu, kterou za rok zavřely s poukazem, že není dostatek dětí.²⁵⁷ Podle zprávy vojáků Maďaři místy, jako např. v Šarkadi u Mukačeva, realizovali připravené československé projekty na školní budovy z materiálu přichystaného ještě za republiky.²⁵⁸ Počty škol se pak údajně vrátily „na stav před r. 1918.“²⁵⁹ Nebyla to jediná rána, kterou místní slovanská inteligence utrpěla:

„ Více než polovina obecných škol byla zavřena. Prý pro nedostatek učitelů. Za ČSR bylo poměrně dost učitelů, ale pod maďarským jhem nemohl býti dostatek, jelikož učitelé ještě v roce 1939 padli jako první oběť, maďarských osvoboditelů“. Maďaři sev první řadě pokoušeli o to, aby podkarpatotoukrajinský národ byl zbaven inteligence, aby tímto způsobem ponechali národ bez kulturního života a duševních vůdců, na středních školách se počet studentů zmenšil. Jeden z důvodů je vysoký školní poplatek a druhý je maďarizace škol. Profesori během 3 měsíců museli ovládat maďarsky a žáci během 6 měsíců. Jelikož za

²⁵³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1148/42/D.

²⁵⁴ AMZV, f. LA, kart. 423.

²⁵⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 221/43/D.

²⁵⁶ NA, f. MV-L, sign. 2-12-32, fol. 1; NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 146/43D.

²⁵⁷ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4068/43/D.

²⁵⁸ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 27.

²⁵⁹ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 17.

ČSR studovalo mnoho dětí rolníků a dělníků, kteří neuměli maďarsky, proto jejich děti neovládají tuto řeč a nebyly s to vyplnit tuto podlou žádost maďarských utlačovatelů.

Mnoho studentů, případně celé třídy (Chust, Užhorod) utíkali do SSSR, aby se vyhnuli mobilizaci do všelijakých maďarských polovojenských organizací jako „Levente“, „Szabadcsapatosok“ a jiné. A také do maďarských pracovních útvarů.“²⁶⁰

Maďaři však mimo jiné připouštěli, že za první republiky byl dostatečný počet maďarských škol, „ale duch těchto škol byl nebezpečný mládeži a že důsledkem této výchovy je, že aspoň 50 % mládeže vychované v těchto školách je pro Maďarsko ztraceno.“²⁶¹ Podkarpatoruští studenti prý většinou studovali práva v Debrecínu, kdežto děvčata se většinou zaměřovala na přírodovědu, což mělo být dáno tím, že v Maďarsku se ženy nepřipouštěly ke studiu práv.²⁶²

Podle zprávy došlé do Londýna krátce před útokem na Sovětský svaz byl jmenován státní komisař pravoslavné církve a biskup Raič byl internován po ohlášení účasti Maďarska na útoku proti Jugoslávii.²⁶³ Po obsazení Jugoslávie došlo ke jmenování Michala Popova administrátorem pravoslavné církve, čímž byl nahrazen prvorepublikový systém dohledu ze spojeneckého Bělehradu, resp. jeho patriarchy. Nový administrátor na jaře 1942 vydal k velikonočním svátkům oběžník, v nichž uváděl: „S pomocí boží náš pan regent připojil v minulém roce opět k vlasti cennou část drahé, toho času ještě okleštěné vlasti“ a pokračoval: „Všechno obyvatelstvo Maďarska bez rozdílu národnosti je jednotné v boji proti hříšnému bolševismu.“²⁶⁴

Podle Maďarů nebyla podkarpatoruská kultura na úbytě, neboť v roce 1943 vyšlo v Rusínské lidové knihovně celých „36 knih brožurkového formátu, z nichž bylo prodáno po 2000 exemplářů z každé.“ Kromě toho bylo v prosinci 1943 opět otevřeno rusínské divadlo v Užhorodě, které „bylo přejmenováno z Rusínského národního divadla na Rusínské lidové divadlo.“ Jeho ředitelem byl Maďar Pavel Homokay. Hrály se kusy maďarských autorů, někdy i rusinsky. Divadlo konalo i túry po venkově.²⁶⁵ Předchozí pokus Michala Demka o Zemské dramatické divadlo v Užhorodě mělo podle výpovědí zajatců z Podkarpatské Rusi sejít pro nezájem obecnstva.²⁶⁶ Všechny biografy měly být „vyvlastněny do maďarského vedení“ a podílet se na maďarizaci. Biografy často skončily

²⁶⁰ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 7, sign. 74.

²⁶¹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 2332/42/D.

²⁶² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 238/44/D.

²⁶³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 647/41/D.

²⁶⁴ AMZV, f. LA, kart. 423.

²⁶⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 238/44/D.

²⁶⁶ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 7, sign. 74.

v područí organizace „Levente“ .²⁶¹ Ostatní kulturní instituce pak trpěly jednak tím, že Maďaři inteligenci hned po okupaci pozavírali, popř. utekla do Sovětského svazu, jednak faktem, že vláda ji nijak finančně nepodporovala. Obzvláště utrpěly knihovny veřejným pálením československých, sovětských, západních a jiných antifašistických titulů.²⁶⁸

Maďarsko umožnilo podkarpatoruskému regionu jen minimální samosprávu a úřady tolerovaly používání tzv. uhoruského jazyka, nikoliv ukrajinštiny, a dále připouštěly, jak to trefně napsal historik Stanislav Konečný, „*politicky neškodnú výskumnú, publicistickú a edičnú činnosť.*“ Jakékoliv proslovanské nebo proruské projevy byly trestány jako vlastizrada.²⁶⁹

Pál Teleki v roce 1940 sice navrhoval pro Podkarpatsko samosprávu, ba dokonce i druhý oficiální jazyk v podobě karpatoukrajínštiny, ale jeho pokus prosadit tuto myšlenku legislativní cestou nevyšel pro odpor armády a veřejného mínění.²⁷⁰ Českoslovenští vojenští zpravodajci pak registrovali na podzim 1940 rušení všech sociálních institucí založených během československé éry, jako byly např. péče o děti, zdravotní zařízení a moskevský rozhlas informoval, že v Mukačevu prý byl zrušen „*útulek pro zestárlé a v jeho budově zřízen byl nevěstinec.*“²⁷¹ Kromě toho mělo dojít k likvidaci i všech zemědělských komisí a poraden, „*které byly za republiky v každém okresním městečku. Úředník ministerstva zemědělství prohlásil, že pro celou Podkarpatskou Rus stačí jeden inženýr-agronom a že všechny poradny jsou zbytečné.*“²⁷²

Na přelomu let 1940 a 1941 pak českoslovenští zpravodajci zaregistrovali, že by území Podkarpatské Rusi mělo být rozděleno do pěti žup. V jejich čele byli místní podkarpatoruští kolaboranti a v čele všech byl Perenyi. Podkarpatsko měli v tabuli magnátů zastupovat Kaminskij a Ilnický a v poslanecké sněmovně lidé Bródyho směru.²⁷³ Bródy měl k dispozici polovojenskou organizaci „*Orel*“ a jeho kolega Fencik zase černokošiláče - obě prý byly podle výpovědí zajatců mizerně vybavené: „*Vůdcové těchto organizací chodí v stejnokrojích a jsou ozbrojení. Členové mají jen sem tam nože, paklíče*

²⁶⁷ NA, f. PMR-L, kart. 10, fol. 740, 743.

²⁶⁸ na, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 7, sign. 74.

²⁶⁹ Konečný, Stanislav: *Středná Európa z hl'adiska rusínskej historiografie*. In: Doležalová, Antonie a kol.: *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha 2014, s. 136.

²⁷⁰ Bárdi, Nándor: *The strategies and institutional framework employed by Hungarian governments to promote the „Hungarian minority policy“ between 1918 and 1938*. In: Eiler, Ferenc - Hájková, Dagmar (eds.): *Czech and Hungarian Minority Policy in Central Europe 1918-1938*. Prague - Budapest 2009, p. 45.

²⁷¹ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 27.

²⁷² NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 27.

²⁷³ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 66.

a falešné peníze.“²¹⁴ V parlamentu pak prý občas docházelo k zajímavým scénám, alespoň podle Informačního přehledu Ministerstva národní obrany z konce října 1940:

„ V maďarském parlamentě zasáhl do debaty o volebním právu poslanec Ruppert, jenž při té příležitosti porovnával zejména s ohledem na Podkarpatskou Rus poměry v Maďarsku a Československu. Předseda sněmovny zapověděl řečníkovi používatí těchto porovnání bez udání důvodů. Slova ujal se pak poslanec Vozary a prohlásil, že používatí takových porovnání jest neopatrné, ne-li dokonce nebezpečné, poněvadž „českoslovenští zahraniční agitátoři s dr. Benešem v čele používají takových neopatrných projevů v cizině propagačně pro opětné připojení Podkarpatské Rusi k Československu“.

Nebylo divu, že zpravodajci s gusem přidali rýpavou poznámku: *„Nároky Maďarska na Podkarpatskou Rus musí být založeny na ubohém podkladě, když pouhé přirovnání maďarských poměrů s československými je ohrožuje.“*²¹⁵

Podle Svazu československých Maďarů ve Velké Británii mělo Podkarpatskou Rus reprezentovat deset poslanců:

1.	Gyorgy Bencze
2.	István Budai
3.	Károly Hokky
4.	Vítěz Péter Kokényesi
5.	Iván Spák
6.	András Brody
7.	Sándor Csuha
8.	Vladimir Homicsko
9.	Béla Risko
10.	Zsegora.

Zájem exilových úřadů přitahovaly osoby ve vedoucích úřadech nebo jinak exponovaní jedinci, jako například jmenování poslanců z Podkarpatské Rusi na začátku roku 1942, totiž Štefana Budaye a Vítěze Petra Kapky, ale třeba i volby německých poslanců do jednotlivých parlamentních výborů.²⁷⁶ Podle vysílání budapešťského rozhlasu ze 7. března 1942 měla maďarská poslanecká sněmovna 385 členů:

²⁷⁴ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 7, sign. 74.

²⁷⁵ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 27.

²⁷⁶ AMZV, f. LA, kart. 423.

Vládní strana Magyar Elet Pártja	209
Transylvánská strana	46
Strana šípového kříže	30
Imrédy-Jaross strana	24
Malorolníci (bývalá strana Eckhardta)	12
Podkarpatorusové	9
Sociální demokraté	5
Nezařazení poslanci	11
Poslanci z území bývalé Jugoslávie	12
Jiné strany	24

V únoru 1943 pak byli do uherské horní sněmovny za Podkarpátí jmenováni řeckokatolický kněz Petr Denjanovič z Rachova, Elias Falussy-Hrabar, plk. četnictva v. v. Majdanka, Istvan Ganjo, rolník z Obrance, který nahradil Istvana Ivana, kněze z Berehova, dále Josef Kampo, kněz z Jelšavy a Gjula Boksaj, lékař z Ilosva.²⁷⁷

Podle zprávy z konce prosince 1943 reprezentovali Podkarpatskou Rus v maďarském parlamentu velkoprobošt Ilnický, který byl zároveň poradcem správce Podkarpatské Rusi, Michal Demko, Vladimír Homicsko, Aladár Vozáryi, Andrej Bródy, Juraj Bencz a Juraj Vukovič. „*Tito lidé jsou oportunističtí, neaktivní, podporují maďarskou politiku a vyvíjejí činnosti, která je více méně akademizováním, ale nikoliv prací. V poslední době žádají, aby byla zřízena komise pro vypracování správního programu pro Podkarpatsko. V celku tedy vyvíjejí činnost takovou, jako dříve jen s tím rozdílem, že dříve byli v opozici, dnes jsou s vládou.*“²⁷⁸

Maďarský tisk se v listopadu 1942 podle rozboru úředníků československého Ministerstva zahraničních věcí snažil jednak o sblížení se s Rusíny, např. zprávou o finanční odměně pro rusínského válečného mrzáka při příležitosti jeho svatby, jednak o postupném pomadžarštění a ohlupování obyvatel Podkarpatské Rusi tezemi, že „*mezi českým a slovenským lidem existuje nenapravitelné nepřátelství.*“ V listopadu 1942 se měl Alexandr Ilnický spokojeně vyjádřit, že je méně stížností ze strany Rusínů, kteří mají již více pochopení, ale musel také dodat: „*Nejen ten, kdo je aktivním komunistou nebo kdo se zúčastňuje lživé nacionální propagandy, je zrádcem, nýbrž i ten, kdo nečinně přihlíží boji*

²⁷⁷ AMZV, f. LA, kart. 423.

²⁷⁸ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 5, čj. 275/taj/43.

v této historické době.²⁷⁹ Právě v listopadu 1942 pak byla zveřejněna zpráva o odsouzení Petra Špenika pro šíření šeptané propagandy, který se několikrát vyjádřil v tom smyslu, že se mu jeví vítězství Rusů jako pravděpodobnější. V zřejmé souvislosti s Ilnického projevem a zmíněným odsouzením je zpráva o založení užhorodské odbočky organizace Turányi Vadászok, jenž měla zabezpečovat pořádek na vnitřní frontě.²⁸⁰ Alespoň tiskové úsilí o zisk Rusínů na stranu Maďarů neustávalo ani na podzim 1943.²⁸¹ Na Podkarpatsku však působily v reálu bojovné maďarské nacionalistické organizace.

Északkeletmagyarországi Magyar Kultúr Egylet - EMKE, tj. Severovýchodní maďarský kulturní spolek, měl mít jednu z hlavních úloh při maďarizaci. EMKE údajně deklaroval, že nechce násilně maďarizovat, ale měl pomáhat maďarské krvi „*proudící v žilách cizích kmenů, kterou dnes - v mnoha případech - lze poznat jen ze jmen a z celkové charakteristiky.*“ Spolek měl být na Podkarpátí poměrně rozšířen a čínorodý.²⁸² Aktivitu vyvíjel i Spolek maďarských žen v Užhorodu, který na svých akcích např. vybíral peníze pro rodiny honvédů.²⁸³ V listopadu 1942 pak bylo v Užhorodě otevřeno maďarské dělnické lyceum učící o Maďarsku, maďarské rase, duši a kultuře, vedle sociálních a hospodářských otázek.²⁸⁴

Na Podkarpatské Rusi ale nežili jen Rusíni. V srpnu 1942 vůdce slovenských Maďarů Esterházy hlásal, aby se vytvářelo „*mírové a budovatelské spoluzití mezi národy Dunajské kotliny na základě stejných práv. To je stejným zájmem Maďarů, Němců, Slováků i Rusí, kteří žijí zde již několik století. Místo Maďarů je na straně Osy, abychom se zachránili před bolševismem, který chce nás všechny zničit.*“²⁸⁵ Tato sounáležitost byla demonstrována i zprávou budapešťských Deutsche Zeitung ze 17. července 1942 o návštěvě mezi karpatskými Němci v Zábrodí a Fényesvolgy (Stavné, okr. Velký Berezný), kde německé děti již mluvily maďarsky, ale dospělí němčinu ovládali a všichni se hlásili o přijetí do Volksbundu.²⁸⁶ Této návštěvě předcházela hodinová rozmluva v Užhorodě zvláštního komisaře dr. Basche (a zároveň vůdce německé menšiny v Maďarsku) a šéfa německé lidové pomoci u Lidového svazu Gabriela Pollmayera s Tomcsányim, který byl zástupcem správce pro Podkarpatskou Rus. Oba Němci si stěžovali na nouzi v německých

²⁷⁹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 220/43/D.

²⁸⁰ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 220/43/D.

²⁸¹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4422/43/D

²⁸² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 220/43/D.

²⁸³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 220/43/D.

²⁸⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 220/43/D.

²⁸⁵ AMZV, f. LA, kart. 423.

²⁸⁶ AMZV, f. LA, kart. 423.

vesnicích, konkrétně Užčorně, v Německé Mokré a Ruské Mokré. Na tento zákrok „*Tomscányi присlibil okamžitou pomoc.*”²⁸¹

Přesto se maďarský režim mohl spolehnout na osvědčené spolupracovníky z Podkarpatské Rusi. Při projevech ohledně státního rozpočtu Maďarska z podzimu 1942 se Aladar R. Vozary, dřívější člen zemského zastupitelstva Podkarpatské Rusi, dušoval, že „*Maďarsko otázky národnostní vždy řešilo a řeší splným pochopením. Soužití s jinými národnostmi bylo pro maďarský národ dějinným rozkazem. Národní otázka nemůže být řešena kolonizací*“ a dodával, že obyvatele Podkarpátí je „*nutno nazývat Rusíny, tak jak oni si sami říkají. Elementy rušící pořádek musí být za všech okolností zneškodněny.*“²⁸⁸ Do rozpravy se zapojil též Andrej Bródy a souhlasil s maďarskou národnostní politikou: „*Na národnostně smíšených územích nutno posilnit pozici Maďarů, nesmí se tak však dít na úkor menšiny. Bylo by vhodné, aby se vláda opět zabývala návrhem zákona o autonomii pro Podkarpatskou Rus, který kdysi vypracoval ministerský předseda Pavel Teleki. Národnostní otázky chce zahraniční propaganda zneužít k zostření vnitřní situace, nikoliv menšiny samy. Lidé, podléhající vlivům české a ukrajinské propagandy, pykali již za svou vinu a trpce litují svých činů.*“²⁸ Svě si přisadil i Štěpán Fencik: „*V českém parlamentě Rusíni dožadovali se marně takových práv, která jim byla maďarskou vládou přiřknuta. Na Slovensku dnes žije několik set tisíc podkarpatských Rusinů, kteří často vyslovili své přání, vrátit se co nejdříve do Maďarska. Maďarský zákon o ochraně národnostní z roku 1941 je příkladem pro celý svět v otázce menšinové ochrany. Komu se maďarské řešení nelíbí, ten se může vystěhovat do státu, který se mu líbí. [...] Za tisíc let nebylo na Podkarpatské Rusi tendence k odtržení kraje od maďarské vlasti. Necht' jednotná uniforma honvédů se stane symbolem maďarské jednoty a věčného maďarského míru, stejně tak mezi Maďary, jako mezi Maďary a národnostními menšinami.*“²⁹

Na podzim 1943 československé Zamini se zájmem konstatovalo snahu Maďarska po vytvoření příznivého obrazu ve vztahu ke svým menšinám. Dne 8. října 1943 ministr propagandy Antal ve své řeči v Szatmáru vyzýval ke spolupráci s nemaďarskými národnostmi a podle československé zprávy zdůrazňoval nutnost „*překlenouti rezervovanost nemaďarského obyvatelstva*“ a tvrdil, že „*Maďarsko v minulosti vždy žilo v míru s nemaďarskými příslušníky své země a tak chce také činiti v budoucnosti.*“ Českoslovenští úředníci to hodnotili jako signál ke změně menšinové politiky, neboť o

²⁸¹ AMZV, f. LA, kart. 423.

²⁸⁸ NA, f. MV-L, sign. 2-12-32, fol. 4.

²⁸⁹ NA, f. MV-L, sign. 2-12-32, fol. 4.

²⁹⁰ NA, f. MV-L, sign. 2-12-32, fol. 5.

měsíc později Kállay v parlamentě tvrdil, že „*Maďarsko nikdy žádnému národu nevnucovalo asimilaci*“ a že zcela podporuje politiku hraběte Telekiho. Zamínil se oprávněně domnívalo, že se jedná o divadlo pro světovou veřejnost, která o laskavé politice Maďarska byla informována prostřednictvím neutrálního tisku.²⁹¹

Švédský list *Arbetraren* 9. listopadu 1943 informoval o Kállayově projevu při odhalení pomníku padlým v Chustu, který zdůrazňoval věrnost Rusínů vůči Maďarsku a opět vyzdvihoval údajný fakt, že „*Maďarsko je jediným národem v Evropě, který dovede spolupracovat s různými národy v Evropě a že proto pouze maďarský stát může být zárukou opravdového míru.*“ Jeho myšlenky pak zpráva shrnula takto: „*Národy Maďarska s důvěrou hledí k Maďarům a Maďaři věří obyvatelům karpatských hor.*“²⁹² Kállay zdůrazňoval, že „*bez Maďarska a bez vůdčí role maďarského národa nemůže na území Podkarpatska existovat a udržet se žádný jiný stát.*“ Vysvětloval to mimo jiné tím, že „*je charakteristikou Maďarů, že milují, jako žádný jiný národ, národy jiné rasy. V tom vězí velká státotvorná síla Maďarů po celou dobu její tisícileté existence.*“ Přiznal sice určité přehmaty, ale tvrdil, že „*není rozdíl mezi Maďary a ne-Maďary v Maďarsku a že se nesmí dělat rozdíly mezi loajálními občany.*“²⁹²

Po Kállayovi vystoupil Bródy. Projev nejprve přednesl rusínsky, poté maďarsky. Na závěr uvedl: „*Jsem rád, že v přítomnosti vůdce maďarského státu mohu konstatovat, že rusínský lid, který se ani v minulosti nikdy neprohřešil proti maďarskému státu, stojí pevně a jednotně za idejí maďarského státu a za nerozlučnou jednotu s Maďary. Pro nás existuje jen jedna vlast: Maďarsko, protože jedině zde je nám dána možnost svobodného etnického vývoje a jedině v maďarském státě jsme došli narovnání starých bezpráví a křivd.*“ A dodal: „*Zde jsme byli a zde zůstaneme navždy.*“²⁹⁴

Po tomto zakončení ještě Kállay přijal delegáty z maďarských obcí Tačevo a Vyškov, patrně na zdůraznění maďarského osídlení na Podkarpatsku.²⁹⁵

Této akce v Chustu si povšiml rovněž sovětský rozhlas, který poukazoval na několik staletí trvajícím útlak místního obyvatelstva, takže „*důsledkem maďarské činnosti stala se Podkarpatská Rus nejchudším a nejzaostalejším územím ve střední a jihovýchodní Evropě. Maďaři pomadřarčili školy, potlačili každou formu národního uvědomění a násilím odtrhli Podkarpatskou Rus od sousedních slovanských národů. Po Mnichově násilně*

²⁹¹ AMZV, f. LA, kart. 423; NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4671/43/D.

²⁹² AMZV, f. LA, kart. 423; NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4671/43/D.

²⁹³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4862/43/D.

²⁹⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4862/43/D.

²⁹⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4862/43/D.

*připojili Podkarpatskou Rus, která po dvacet let byla zapojena v rámci Československé republiky, k Maďarsku. Je všeobecně známý odpor obyvatelstva proti okupaci, odpor, který však byl slabý proti maďarské moci podporované hitlerovským Německem a beckovským Polskem.*²⁹⁶

V dalším podkarpatoruském městě, Užhorodě, Kállay pronesl jinou řeč, která se rovněž stala cílem ostrovtipu sovětských médií, které si utahovaly z toho, že před nějakou dobou se Kállay „*pyšně mluvil o přátelství s Hitlerem a o posílání divizí na východní frontu a o vznešeném poslání Maďarska ve východní Evropě.*“ Nyní hořekoval nad ztrátou

300.000 mužů a veškeré výzbroje. Zpráva o sovětské reakci pokračovala: „*Ruské přísloví praví [...] „vepř o sobě tvrdí, že jím není, ale že pouze tak smrdí“.* Kállay dnes chce, aby národ věřil, že není hitlerčikem, ale že pouze páchne jako Hitler.“ Sověti pak upozornili, že Maďarsko se brzy stane frontovým pásmem a „*žádné tryky nemohou zachránit nohsledy Hitlera. Ofenziva Rudé armády a historická rozhodnutí moskevské konference projeví se ve svých důsledcích.*“²⁹⁷

Maďarské noviny Nepszava z 26. října 1943 pak chválily list Andreje Bródyho Ruskoje Slovo za jeho kolaborantské psaní, takže list Ruskoje Slovo měl být při příležitosti připravovaného vzniku rusínské strany změněn na deník.²⁹⁸ Noviny sídlily v Chustu a jejich redaktorem byl I. Karpatskij. Na tomto záměru se pracovalo i na přelomu let 1943 a 1944. Nová strana se měla jmenovat Ruszín Élet Pártja a měla být filiálkou maďarské vládní strany.²⁹⁹ Bródy vystupoval i v rozhlase a v maďarském vysílání pro USA 7. září 1943 chválil Maďary za snahu vyhovět národnostním tužbám Rusínů, jakož i každé národnosti, „*pokud ta která národnost uznává maďarské právo na vedení státu*“ a vyslovil naději, že tato maďarská politika získá všechny Rusíny pro maďarskou státní myšlenku.³⁰⁰ V obdobném duchu hovořil i státní sekretář Tibor Pataky, který zdůrazňoval, že Maďaři nejsou s to vyplnit karpatský prostor a proto musí dobře spolupracovat se svými menšinami, přičemž uvedl, že mají cca 650.000 Rusínů. V budapešťském parlamentě Bródy ujišťoval, že Rusíni chtějí žít mezi Maďary.³⁰¹

Snahy o nalákání menšin na úzkou spolupráci s Maďary neustávaly ani v roce 1944. Karpáti Hiradó přinesl článek „*Cesta k řešení národnostního problému*“, kde citoval tři vůdce Rusínů, kteřížto poslanci maďarského parlamentu měli vykreslovat - zjevně

²⁹⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4758/43/D.

²⁹⁷ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4775/43/D.

²⁹⁸ AMZV, f. LA, kart. 423; NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4671/43/D.

²⁹⁹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 238/43/D.

³⁰⁰ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 3718/43/D.

³⁰¹ AMZV, f. LA, kart. 423.

Maďary oblíbené téma - „*jak se projevuje myšlenka svatoštěpánská v duši rusínského lidu.*“ Základem národnostního smíru prý měla být „*upřímnost a umožnění svobody projevu*“, proto bylo „*zapotřebí věnovat zvýšenou pozornost projevům rusínských předáků, i když snad některé z nich zní Maďarům poněkud tónem nezvyklým*“, jak obsah článku parafrázovali českoslovenští úředníci. Andrej Bródy se vyjádřil, že svatoštěpánská idea spočívá na několikajazyčném státě, v němž vystupují Maďaři jako první mezi rovnými. Domníval se, že Rusíni jsou pro přijetí maďarských myšlenek nejlépe připraveni a že i ostatní menšiny se dají získat. Štěpán Fencik naopak říkal, že Maďarsko je státem Maďarů. V Maďarsku však žijí i další národnosti, které musí respektovat tento fakt a nechat se Maďary a po maďarském způsobu řídit. Alexandr Ilnický pak vychvaloval věrnost Rusínů k Maďarům a jejich zájmům. Karpáti Hiredó kromě toho v tomto článku citovalo dva církevní potentáty, kanovníka Petra Demjanovicse a dr. Alexandra Nemetha. K církevníkům byl připojen i bývalý poslanec dr. Vladimír Homicskó. Všichni tři se shodovali, že budoucnost Rusínů je možná jen v Maďarsku a jde o to získat generaci odchovanou československými školami, „*kteřá je silně nacionalistická, i když ani v krajních případech nehlasá separatismus. Celý rusínský národ musí jednotně chápat své poslání v rámci Maďarska.*“⁹²

Rovněž Maďaři v exilu se snažili, aby Maďarsko mělo u spojenců dobrý obraz a konali různé přednášky o maďarském odboji. Na jedné takové přednášce Andráse (Andreje) Révaie v Maďarském domě v Londýně z 18. června 1943 ale vystoupil československý státní občan maďarského původu Varadi a prohlásil, že „*něco takového, jako maďarský odpor doma neexistuje, že tam je jen 500 nebo 600 židů, kteří kladou odpor, poněvadž trpí antisemitismem.*“ Přednášející se nezmohl na odpověď, a jelikož to byl jediný dotaz, posluchači odcházeli poněkud zmateni. Maďaři se domnívali, že dotyčný byl vyslán československou vládou, aby zesměšnil jejich usilování.³⁰³ Zdá se ale, že československá vláda v tom prsty neměla.

Maďarská protičeskoslovenská propaganda na okupovaných československých územích se z očividných důvodů zaměřovala na prezidenta Beneše. A ačkoliv vztahy Bratislavy a Budapešti byly spíše nevraživé, než jen nevlídné, tak v případě, že se ve slovenském tisku objevil článek hanobící Beneše, např. z pera poslance Čulena, neváhali jej Maďaři použít. To se pochopitelně týkalo tisku z celého světa. Podrobně se v podkarpatoruských maďarských novinách Karpáti Hiredó rozebírala též situace

³⁰² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 238/44/D.

³⁰³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 2804/43/D.

v exilové vládě a např. se pokoušely vyvrátit existenci československých partyzánů v Jugoslávii, kteří měli sloužit jen jako vyvážení zpráv o odbojových činech Poláků a Srbů. Vítaným byly též spory exilu s generálem Prchalou, který na Podkarpatsku nebyl příliš populární, ale mohl být alespoň představován jako významný příslušník emigrace.³⁰⁴

O Podkarpatskou Rus sice jakýsi zájem projevovala rovněž opoziční Československá národní ráda, která se na začátku roku 1940 ustanovila v Paříži. V úvodu jejího svolání se sice konstatovalo, že dosavadní ČSNV „*ani způsobem, jakým byl vytvořen, ani svým složením, ani svou dosavadní činností nevyjadřuje vůli národa českého, ani slovenského a karpatorského*“, ale v dalších programových bodech již jakákoliv zmínka o státoprávním postavení a představitelích Podkarpatské Rusi chybí. V úvahu přichází jen úprava poměru mezi Čechy a Slováky. V svolání však chybí i slova na adresu československých Maďarů a Němců.³⁰⁵

Podle rozboru II. odboru Ministerstva národní obrany z 8. prosince 1943 panovala v Maďarsku stísněná nálada a obavy z toho, že Maďarsko převzalo na přelomu třicátých a čtyřicátých let příliš mnoho území. Jiná zpráva také uváděla, že Maďaři se bojí jména Edvarda Beneše, který by jim mohl zhoršit pozici u Spojenců. Kvůli postupujícím Sovětům měli být z východní fronty postupně stahováni vojáci a posíláni do Karpat, aby tam připravili důkladnou obranu. Za tímto účelem tam také směřovaly pracovní jednotky,³⁰⁶ ale také se objevovaly zprávy, že maďarské soudy trestají místní antifašisty různých národností sbírající informace o připravovaných pozicích, popř. odmítajících sloužit v maďarské armádě.³⁰⁷

Vedle strachu „z Rusů“ (správně Sovětů) panovaly obavy z menšin, zejména na Podkarpatské Rusi, jak hlásily československé zdroje, protože „*Rusíni jsou přece jen cizí element, ale zejména jsou primitivní element a reagují na první popudy a stačí tedy ve vhodnou dobu je proti vládě a Maďarům popudit*“. Jelikož mělo být Podkarpatí na směr sovětského postupu k Budapešti, měla tamní vláda konat „*vše, co může, aby Rusíny přivedla na svou stranu*.“ I tak bylo Podkarpatí považováno za nejohroženější. Oprávněný strach panoval i z okolních států: „*Obavy jsou z Československa, protože jeho pozice bude - jak se zdá - v budoucnosti ještě nebezpečnější Maďarsku nežli dříve, protože podpisuje pakt s SSSR, je strach z Jugoslávie, protože se tam Maďaři dopustili krutých násilností a je strach z Rumunska, ač z velké části v Maďarsku věří i na to, že Rumunsko nebude nijak*

³⁰⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 152/43/D.

³⁰⁵ NA, f. PMR-L, kart. 11.

³⁰⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 5135/43/D.

³⁰⁷ Nové Československo, č. 27 (91), 3. července 1943, s. 4.

*chráněno spojenci a že bude vydáno na milost a nemilost Rusům.*³⁰⁸ Na podzim 1943 se prý v Maďarsku dívali na sousedy trochu jinak:

- „1) *Vůči Jugoslávii: Bere se mlčky na vědomí vrácení obsazených území;*
- 2) *Vůči Československu: Doufá se, že obratným manévrováním se zachrání část obsazeného území;*
- 3) *Vůči Rumunsku je nenávisť a snaha udržet obsazené území vojensky.*“

Prý dokonce se zastavila „*deportace židů z Podkarpatské Rusi do Polska.*“ Dokonce zaznívala i kritika: Gejza Szullo veřejně napadl vládu pro teror na Podkarpatské Rusi a dodal: „*Nemá smyslu hrát falešně a ještě prohrát.*“³⁰⁹ Odsoudil také falšování národnostních statistik,³¹⁰ na které útočil v exilovém tisku rovněž Ivan Petruščák, jen informoval o tom, že někteří Maďaři se vyjadřují s nechutí k falšování národnostních statistik, které ostatně nepomáhalo, neboť i tak se zjistilo, že podle falešných statistik má na Podkarpatské Rusi žít 564.000 slovansky cítících obyvatel.³¹¹

Koncem roku 1943 se Ministerstvo zahraničních věcí dozvědělo, že Maďaři v Pécsi (Pětikostelí) zřídili Ústav pro menšinové otázky s historickým, školským, literárním, hospodářským a politickým oddělením. Úkolem byla propagace údajného zájmu vlády o dobré soužití s menšinami. Ústav proto měl produkovat literaturu v angličtině a francouzštině, která se do světa měla distribuovat přes neutrální země. Vedle toho ústav dostal do vínku, aby ukázal, jak meziválečné nástupnické státy své menšiny utiskovaly.³¹² Jenže přes opakovně propagovanou a vyzdvihovanou ohleduplnost maďarského státu k menšinám, bylo zjevné, že nový režim se všem nelíbil a někteří proti němu aktivně agitovali a bojovali.

II.2: Kominternu, KSČ, komunisté a Podkarpatská Rus

Postoj k Podkarpatské Rusi jako integrální součásti Československa si udržovala též KSČ. Exekutiva Komunistické internacionály se sice 22. února 1939 rozhodla, že slovenská a podkarpatoruská oblast KSČ se mají přejmenovat na Komunistickou stranu Slovenska a Komunistickou stranu Zakarpatské Ukrajiny, avšak strana jako celek nadále nesla jméno KSČ a byla jednotná pro celé Česko-Slovensko. Stranické organizace nacházející se na Němci a Maďary okupovaném území se měly stát součástí německé a maďarské

³⁰⁸ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 5135/43/D.

³⁰⁹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 3537/43/D.

³¹⁰ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4068/43/D.

³¹¹ *Nové Československo*, č. 46 (110), roč. 1943, 20. listopadu 1943, s. 3.

³¹² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4974/43/D.

komunistické strany, ale než mělo toto spojení být realizováno, měla se o daná území starat nadále KSČ, přičemž bylo zdůrazněno, že důležité je to především pro území Slovenska a Podkarpatské Rusi. KSČ měla s podkarpatoruskými soudruhy také probrat vztah k ukrajinizaci Podkarpátí, neboť tento směr aktuálně nadržoval Hitlerovi. EKI proto doporučovala, aby se strana po poradě s pražským ústředím postavila proti násilné ukrajinizaci a vystupovala za zrovnoprávnění všech jazykových skupin. Členům strany se také doporučoval vstup do Ukrajinské národní jednoty a chustských vládních orgánů, aby uvnitř těchto organizací bojovali proti „reakcionářskému aprohitlerovskému kurzu“. To se týkalo i odborů. Straníci byli upozorněni i na možnost zvýšené perzekuce.³¹³

Českoslovenští komunisté vydali 15. března 1939 „*Manifest Komunistické strany Československa k obsazení republiky hitlerovským Německem*“, v němž sice hlavně hájili svobodu českého národa, ale konci jednoznačně uvedli:

„Oproti vzájemnému šovinistickému rozeštvávání národů Československa, jež německému fašismu umožnilo zmocňovat se země kousek po kousku, vystupují komunisté pro bratrský svazek Čechů, Slováků, Němců a Karpatorusů v jejich osvobozovacím boji proti společnému nepříteli.“³¹⁴

S navazováním spolupráce se svojí zemskou organizací na Podkarpatské Rusi měla po okupaci problém i KSČ,³¹⁵ která proti maďarskému režimu vystupovala z mnoha důvodů a informace ze zdrojů EKI zároveň představují zajímavý vzorek k porovnání s údaji získanými československými exilovými úřady. Počátkem srpna 1939 pak EKI naléhala, aby strana posílila zastoupení menšin ve vedení strany. Slováky měl zastupovat Vladimír Clementis, Němce Bruno Köhler, Maďary Major a Ukrajince Olexa Borkaňuk,³¹⁶ tedy se nehledělo na dřívější připojení Podkarpatské Rusi k Maďarsku.

K vypuknutí války v září 1939 Kominternu a její sekce (strany) zaujaly Československu nepříznivý postoj s tím, že se jedná o imperialistickou válku, z čehož vyplývala i jejich pasivita,³¹⁷ a z toho také pramenily metody politické práce. Na zasedání EKI z 25. listopadu 1939 byla podána zpráva o situaci v Československu a především Maďary okupovaných územích.³¹⁸ Příchod maďarských sil totiž znamenal zahájení značné perzekuce, která byla zaměřena především proti představitelům ukrajinského hnutí, jak

³¹³ Vaupšasov, S. A.: *Smrt mi šla v patách. Ze vzpomínek čekisty*. Praha 1973, s. 78-79.

³¹⁴ Kubátová a kol.: *Protifašistický a národní osvobozenecý boj českého a slovenského lidu 1938-1945*. Díl I, svazek 3, sešit 4. Praha 1988, dok. č. 1248, s. 168-169.

³¹⁵ Čejka, Eduard: *Z počátků komunistického odboje v zahraničí*. In: HaV, č. 6, 1989, s. 19.

³¹⁶ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1289, fol. 4.

³¹⁷ RGASPI, f. 17, op. 12, d. 25, fol. 77-84.

³¹⁸ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1298, fol. 100.

koncem listopadu 1939 konstatovala EKI při probírání situace KSČ, resp. jejích východních zemských organizací na Slovensku a Podkarpatské Rusi.³¹⁹ Směna peněz v kurzu 1:7, stejně jako přepočítání výplat, vedl v maďarském záboru k 20-40 procentnímu poklesu mezd, proti čemuž např. dělníci v Užhorodě a dalších místech vystupovali.³²⁰ Jednou z prvních akcí okupantů byla revize koncesí pro drobné živnostníky. Komunisté na to zkoušeli reagovat zakládáním akčních výborů.³²¹

Jestliže československé exilové úřady tvrdily, že českoslovenští Maďaři byli zklamáni novými poměry, můžeme jim směle přitakat. V srpnu 1939 se v Budapešti konala konference komunistické mládeže, kde delegáti ze Slovenska a Podkarpatské Rusi propagovali výdobytky mládeže v buržoazním Československu, což na Maďary velmi působilo, ba se někteří vyjádřili, že by nejraději v takové zemi žili!³²² A ještě se nebáli o tom informovat Moskvu.

Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi podle údajů prezentovaných na zasedání EKI přivítalo přiblížení se Rudé armády při zabrání východní poloviny beckovského Polska. Nadšení se prý přelilo i do středních vrstev. V Sevljuši mládež vztyčila dvacetimetrový rudý prapor s cedulí, že „*Kdo sejme rudý prapor, je zasvěcen smrti.*“³²³ Prapor vysel tři dny.³²⁴ V Lochově omladina během noci upravila na kostele maďarskou vlajku tak, že z ní zůstal jen rudý pruh a u něj byl nápis: „*Dost Horthyho, ať žije Stalin!*“ Na Podkarpátí prý vůbec panoval nedostatek červené látky, kterou zemědělci skoupili na výrobu rudých praporů. V Sevljuši prý byla přijata rezoluce vyzývající Rudou armádu k příchodu a osvobození země. Šestičlenná deputace tuto rezoluci prý donesla přímo Rudé armádě a na západní Ukrajinu uteklo přes 5000 osob, „*bohužel též komunisté bez svolení strany*“, jak si v Kominterně povzdechli.³²⁵ Na Podkarpátí pak panoval hlad po marxisticko-leninské literatuře, protože mnoho knih strana podle směrnic spálila. Pomocí rádia se šířil text „*Krátkého kurzu*“ a za pomoci psacích strojů se rozmnožovala část dějin strany. Z Londýna došla německá kniha o dějinách strany, kterou šest soudruhů překládalo do maďarštiny.³²⁶

³¹⁹ RGASPI, f. 495, op 18, d. 1298, fol. 100.

³²⁰ RGASPI, f. 495, op 18, d. 1298, fol. 101.

³²¹ RGASPI, f. 495, op 18, d. 1298, fol. 102.

³²² RGASPI, f. 495, op 18, d. 1298, fol. 105.

³²³ RGASPI, f. 495, op 18, d. 1298, fol. 106.

³²⁴ RGASPI, f. 495, op 18, d. 1298, fol. 106-107.

³²⁵ RGASPI, f. 495, op 18, d. 1298, fol. 107.

³²⁶ RGASPI, f. 495, op 18, d. 1298, fol. 107-108.

Záplavu rudých vlajek a patrné zkomunizování celé země potvrzovala i zpráva československých armádních rozvědčků z počátku října 1939.³²⁷ Stav se záplavou rudých vlajek byl zřejmě setrvalý a pokračoval i po napadení SSSR, jak vyplývá z nedatované zprávy československých vojenských zpravodajců. Odstraňováním praporů se prý zabývali nešťastní starostové a kněží, přičemž pachatelé nebyli dopadeni. Kromě toho měl Londýn zprávy o tom, že na poloninách působí ozbrojené skupiny, které napadají maďarské četníky a úředníky. Údajně se mezi nimi měli nacházet jacísi parašutisté a Srbové (tedy po jaru 1941) prchnuvší z pracovních rot. K diverzi na hospodářském poli se prý připojili i židé, kteří zkupovali československou měnu, takže oslabovali důvěru v maďarské peníze a tedy i maďarské panství. Maďarští úředníci proto raději odesílali své rodiny do trianonského Maďarska, aby je uchránily pro případ vzpoury.³²⁸

Z dřívějších dob chovali komunisté upřímnou nenávist k Bródymu a jeho aktivitám, které bedlivě pozorovali. Bródy založil novou stranu a chystal noviny. Studenti a inteligence prý vydali leták, který říkal: „*Vezměte kosy, zbraně a vyžeňte Maďary. Stalin, Molotov a Vorošilov čekají na naše vystoupení, aby nám přišla pomoci Rudá armáda.*“ Kominternu takový leták vnímala jako provokaci a sama vydala leták, který před takovými akty varoval a volal k revoluční disciplíně a určoval konkrétní postup: Boj za práci, proti exekucím atd.³²⁹ V okupovaných částech Slovenska a Podkarpatské Rusi měla Komunistická strana Maďarska, která po okupaci převzala péči o podkarpatoruské komunisty od KSC, spojení s několika málo místy, městy i obcemi, přičemž se podařilo vydat přinejmenším osm titulů novin, brožuru o XVIII. sjezdu VKS(b), několik letáků a nálepek.³³⁰

Dne 16. března 1940 vydala EKI direktivu k práci Komunistické strany Maďarska na Zakarpatské Ukrajině. Již první bod byl jasný:

„Osvobození Západní Ukrajiny Rudou armádou od jha polských kapitalistů a statkářů otřásl do základu Zakarpatskou Ukrajinou a probudilo v lidových masách světlo naděje na osvobození od jařma maďarských vládnoucích tříd. Národ Zakarpatské Ukrajiny touží po připojení k Sovětskému svazu tím více, že postavení pracujících, zemědělských i městských dělnických lidí prudce upadlo po obsazení Zakarpatské Ukrajiny Maďary.

Hromadná přichylnost pracujícího lidu Zakarpatské Ukrajiny k Sovětskému svazu a veliká popularita komunismu uprostřed lidových mas se ale plně neprojeví ve formě

³²⁷ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-213-1-1, fol. 1.

³²⁸ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-213-1-1, fol. 83.

³²⁹ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1298, fol. 107.

³³⁰ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1298, fol. 108.

širokého masového boje proti utlačovatelům a vykořisťovatelům. Důvodem je absence organizované pravé komunistické strany s jediným vedením. Komunistická strana na Zakarpatské Ukrajině nebyla připravena k přechodu na ilegální podmínky. Odpovědnost za to padá na staré stranické vedení, které opovrhovalo přestavbou stranické práce s ohledem na možnost zhoršení situace a dostatečně nevyužilo period do okupace Zakarpatské Ukrajiny Maďarskem k vybudování pevné nelegální stranické organizace a v momentě okupace zůstala strana bez vedení.³³¹ Tím byl myšlen fakt, že mnozí straničtí funkcionáři utekli do Sovětského svazu a masy tak jen pasivně očekávaly osvobození od Rudé armády. Strana se měla připravit na nápor provokatérů a agentů a množství zatýkání známých kádrů.³³² Měla vést propagandu proti národnostnímu útlaku a za právo na národní sebeurčení až do odtržení. Dále měla agitovat za svolání ustavujícího národního sboru složeného z demokraticky vybraných delegátů. Strana rovněž měla usilovat za školství, správu a soudnictví v ukrajinštině a stavět se proti násilné maďarizaci. Tento boj měl probíhat ve spolupráci s místními příslušníky maďarské pracující třídy a měl vést k demaskování místních buržoazních nacionalistů ve straně Bródyho a Fencika. Vedle toho měly probíhat i boje za klasické výdobytky pracujících: Osmihodinovou pracovní dobu, kolektivní smlouvy, sociální pojištění a svobodu odborů. Na vesnici strana měla propagovat konfiskaci půdy velkostatkářů bez náhrady a její bezplatné rozdělení vesnické chudině a zemědělským dělníkům.³³³ Na vesnici měla strana ještě požadovat okamžité osvobození od daní a nedoplatků, smazání dluhů, návrat zabavených pastvin a svobodný sběr dřeva ve státních a statkářských lesích. Vedle toho strana měla požadovat zrušení protižidovských zákonů, navrácení koncesí a snížení daní.

Strana pak měla využít všech legálních možností k prohloubení svého vlivu na masy. To mimo jiné znamenalo posílení pozic v odborech na všech významných závodech (chemickém, dřevozpracujícím a na ně navazujícím průmyslu), ale využívat i všech možností nabízejících městské prostředí, včetně snahy o vytvoření levého (opozičního) křídla v Bródyho straně z důkladně prověřených a vybraných soudruhů. Zapomenout se nesmělo ani na kulturní kroužky, které měly pracovat s mládeží.³³⁴

Strana se měla připravit i na možnost konání voleb do parlamentu na podzim 1940. Ovšem úkol postavit vlastní kandidátku byl poněkud ošemetný, byť se dotyční měli maskovat jako bezpartijní a nezávislí, popř. propašovat své kandidáty na soupisy dalších

³³¹ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 13H, fol. 186-181.

³³² RGASPI, f. 495, op. 18, d. 13H, fol. 181.

³³³ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 13H, fol. 188.

³³⁴ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 13H, fol. 189.

stran, např. sociálních demokratů nebo malozemědělců. Tento úkol měla řešit jednotná strana v historických hranicích Zakarpatské Ukrajiny, jak v komunistických materiálech Podkarpatská Rus vystupovala již od dvacátých let. Jednotnost měla spočívat v tom, že se neměla dělit na maďarskou a ukrajinskou. Stranu měl vést triumvirát podřízený Ústřednímu výboru Komunistické strany Maďarska. Dvě třetiny triumvirátu měli představovat Ukrajinci a zbytek Maďar. Mělo vzniknout pět okresních organizací (Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Sevljuš a Bočkov). V jejich čelech měly opět stát triumviráty. Zabezpečit se mělo vybudování technického aparátu a vydávání Karpatské Pravdy.³³⁵

V dubnu 1940 se zahraniční vedení KSČ ptalo ilegálního ústředního výboru KSČ, zda by strana mohla zorganizovat spojení s Karpatskou Ukrajinou přes Slovensko s tím, že by Moskva byla schopna poskytnout údaje, kam by spojení mělo být směřováno. Touto cestou mělo být KSČ umožněno mimo jiné udržovat spojení s exilovou centrálou.³³⁶ Byla to sice jediná zmínka o Podkarpatské Rusi v depeších mezi Gottwaldem a pražským vedením ilegální strany, ale bylo zjevné, že přiřčení podkarpatoruských soudruhů pod křídla Komunistické strany Maďarska bylo ze strany KSČ, včetně jejího moskevského vedení, vnímáno jen jako dočasné opatření. Mezi moskevskými členy KSČ představovali Podkarpatskou Rus Ivana Lakata/Lokota/Loukota a Olexa Borkaňuk,³³⁷ které zjevně ani nenapadlo, že by přešli (nebo snad měli přejít) do bratrské Komunistické strany Maďarska.

Ostatně, když se v říjnu 1943 československým diplomatům dostalo zprávy, že maďarští komunisté ve Švýcarsku rozšiřují informace, „že v Československu se v budoucnosti neuplatní Beneš se svou vládou, nýbrž Gottwald a jeho skupina“, tak diplomaté této zprávě, která mohla být stejně tak i maďarskou dezinformací, věnovali pozornost i s ohledem na vývoj komunistické strany na Slovensku a její volání po sovětském Slovensku.³³⁸

V ilegální Komunistické straně Slovenska, zejména díky dlouhému přežívání na svobodě Jána Osohy přežívaly ideje na sovětské Slovensko a před útokem na SSSR se i exilová KSČ již smířila se samostatným Slovenskem, tak 22. června 1941 opět zajistil, že i komunisté byli zastánci společného státu, byť na Slovensku se komunisté k této ideji vrátili až v na konci roku 1943, ovšem požadujíc jeho federalizovanou podobu, na čemž se

³³⁵ RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1317, fol. 190.

³³⁶ Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939 - 1941. In: Příspěvky k dějinám KSČ, č. 3, 1967, dok. č. A 70, s. 416-417; NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, sign. 1-12

³³⁷ NA, f. AHR, sign. 1-5-21a, fol. 103.

³³⁸ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4107/43/D.

shodovali se slovenskými demokraty.³³⁹ Myšlenky na sjednocení se Sovětským svazem však v některých komunistických kruzích na Slovensku přetrvávaly. Z tohoto pohledu se pak jevila jako prozíravá smlouva z prosince 1943 mezi exilovou vládou a SSSR, která tyto myšlenky dokázala částečně eliminovat, jak to vyjádřil Karol Šmidke ve své zprávě o vývoji na Slovensku za druhé světové války přednesené 7. července 1944 v Moskvě před vedením KSČ: „Dobře urobil Beneš, že mal zmluvu so ZSSR, treba však dbať, aby ju dodržal. A potom - zariadime si sami.“³⁴⁰ Ve společném prohlášení KSS a demokratů v rámci Slovenské národní rady pak 29. září 1944 byl propagován společný stát Čechů, Slováků a Karpatských Ukrajinců³⁴¹ a totéž vzkazovala SNR exilové vládě, když jí předložila své představy o poměru domácího a zahraničního odboje, neboť dodávala, že je za Československo jako samostatný a společný stát Čechů, Slováků a Karpatských Ukrajinců.³⁴² SNR měla vykonávat jak zemskou, tak i některé funkce státních orgánů. V případě Podkarpatské Rusi se předpokládalo, že jakmile bude její správa převzata z rukou Rudé armády, „zařídí správu země vládní delegát. Bude tam jistě musit zavésti také hned nějaký zemský Národní výbor. Také osvobození Podkarpatské Ukrajiny uspíší přirozeně nutnost přejít v obou zemích do poměrů normálních a přesídlit vládu z Londýna domů.“ Beneš také vysvětloval, že každá země Československa (česká, moravskoslezská, slovenská a podkarpatoruská) bude mít vlastní zemský sněm a zemskou vládu, přičemž mělo být podle vzoru Slovenska, tedy co si slovenští politici vymohou, dány patřičné pravomoci i ostatním zemím, tedy i Podkarpatské Rusi, která měla - tak jako např. za druhé republiky, opět profitovat z toho, co získají slovenští politici. Edvard Beneš neopomněl SNR, které institut vládního delegáta nebyl po chuti, vzkázat, že vznikl jako instrument dohody mezi dvěma státy dávno před SNP a měl pokyn ihned navázat spolupráci se slovenským ústředním národním výborem a také dodal, že hlavním cílem působnosti, měla být Podkarpatská Rus.³⁴³ Je zřejmé, že exil očekával, že na Slovensku se zemský národní výbor ustaví mnohem rychleji a snáze, než na Podkarpatské Rusi.

V úkolech EKI pro KSČ z počátku roku 1943 se mluvilo o českých zemích, Slovensku a Sudetech. O Podkarpatské Rusi není v dokumentu žádná zmínka,³⁴⁴ což patrně vyplývalo z podřízení podkarpatoruských komunistů Komunistické straně Maďarska, ale

³³⁹ K proměnám názorů slovenských komunistů na spojení s Čechy viz Arpáš, Róbert: *Metamorfózy vztahu slovenských komunistov k československému štátu v rokoch 1939-1945*. In: Kalous, Jan - Kocian, Jiří (eds.): *Český a slovenský komunismus*. Praha 2012, s. 59-67.

³⁴⁰ *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. Zvazok 3. Bratislava 1984, dok. č. 228, s. 343.

³⁴¹ Prečan, Vilém (ed.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, dok. č. 372, s. 600.

³⁴² NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart 10, sign. 116.

³⁴³ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart 10, sign. 112; NA, f. AHR, sign. ÚSD 32/1267b, g, h.

³⁴⁴ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 2, sign. 8; RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1340, fol. 4-14.

mohlo to značit i cosi dalšího, i když KSČ na veřejnosti hlásala něco jiného a šlo tedy spíše jen o nemilé opomenutí: Klement Gottwald v květnu 1943 měl proslov k československé záložní jednotce, „*k synům podkarpatských lesů, hor a polonin, ke karpatským Ukrajincům*“³⁴⁵ kterým po krátkém zhodnocení světové situace řekl, že „*pro nás, Čechy, Slováky a Podkarpatské Ukrajince není života pod hitlerovským panstvím.*“ Tím přešel přímo k věcem, o kterých se domníval, že budou jeho posluchače „*obzvláště zajímat.*“ Hlavním smyslem Gottwaldovy řeči bylo, že jen v nerozborné jednotě tří slovanských národů Československé republiky - „*jednoty rovného s rovným, jednoty bratra s bratrem*“ - bude dosaženo vítězství a že v nové republice budou mít Podkarpatorusové možnost svobodného rozvoje:

„*Pro budoucnost možno říci jen všeobecně: Po vyhnání okupantů rozhodne o všem sám lid doma. A je to samozřejmé, že lid Podkarpatské Ukrajiny se postará, aby jeho země nebyla zemí ani Schonbornů, ani zemí Latorice, nýbrž zemí podkarpatského lidu, který svobodně a v bratrské dohodě s českým a slovenským národem rozhodne o uspořádání svých národních a státních záležitostí.*“³⁴⁶

Nejdůležitější byl závěr proslovu, v němž vyzíval vojáky podkarpatoruského původu k boji proti nepříteli, „*dokud na Podkarpatské Ukrajině nebude opět podkarpatský Ukrajinec pánem.*“³⁴⁷ Krátce po Gottwaldově proslovu probíral podkarpatoruské, slovenské a české záležitosti s důstojnickým a rotmistrovským sborem i poslanec Václav Kopecký.³⁴⁸ Ten v říjnu 1943 pak v Československých listech uveřejnil pod pseudonymem článek „*Boj karptoukrajinského lidu*“.³⁴⁹ Otázce Podkarpatských Rusů a jejich cílů, totiž osvobození jejich „*autonomní země*“, se v jedné zprávě plédující za zařazení propuštěných Podkarpatorusů ze sovětských internačních táborů do československé armády zmínil i Bohuslav Vrbenský,³⁵⁰ další význačný komunista s přímým vlivem na československou východní jednotku.

V únoru 1944 Nové Československo informovalo o postupující maďarizaci Podkarpatské Rusi a zejména o nadšení Ilnického z činnosti Podkarpatské vědecké společnosti, které se mělo dařit přetrhávat vazby na ruskou a ukrajinskou kulturu a „*umele vykonštruovať frašku akejsi „rusinskej“ kultúry, ktorá by vyhovovala - ako to Ilnický*

³⁴⁵ Naše vojsko v SSSR, 17. května 1943, č. 12/23, roč. II., s. 6.

³⁴⁶ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 6, sign. 64.

³⁴⁷ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 6, sign. 64.

³⁴⁸ Naše vojsko v SSSR, 17. května 1943, č. 12/23, roč. II., s. 6.

³⁴⁹ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 2, sign. 13.

³⁵⁰ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 6, sign. 65.

výslovně povedal - „bezpečnostnému principu maďarskej štátnej myšlienky“.³⁵¹ Z obou snah je zřejmé, který jazyk byl kterou stranou spíše preferován, ačkoliv komunisté v druhé polovině třicátých let a za druhé republiky, byli v otázce jazyka velmi benevolentní, byť přiznávali, že upřednostňují ukrajinštinu.³⁵² Nastupující tvrdší přístup v otázce jazyka souvisel patrně i s tím, že v březnu 1944 Nové Československo na titulním listě nadšeně hlásilo, že Rudá armáda je jen „ 160 km od našich hranic “ s podnadpisem „Rudá armáda se blíží Podkarpatské Rusi“.³⁵³

Několik let maďarské okupace nalomilo kádry strany - fyzicky i morálně. V květnu 1944 se představitelům KSČ dostala do rukou nelichotivá zpráva náčelníka československé vojenské mise v SSSR Heliadora Píky o stavu Podkarpatské Rusi v roce 1943, kterou sestavil na základě výpovědí zajatých Podkarpatorusů, resp. Píka jeden její opis přímo adresoval Rudolfu Slánskému: „Nejsilnější to kdysi strana komunistická přestala existovati, když její vůdcové utekli a schovali se v SSSR. Jak je známo, komunisté se pokoušeli o aktivní odpor, ale nedosáhli kladného výsledku. Stalo se to nejen proto, že lidové masy jim přestaly věřit, když v roce 1938-1939 připojili se k žlutomodrým ukrajinským nacionalistům a organizovali s nimi jednotnou frontu, ale i též proto, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi se za maďarské okupace rezignovaně a je zastrašeno represáliemi. Je známo, že známý vůdce komunistů, poslanec československého parlamentu Olexa Borkaňuk zaplatil za to životem. Byl chycen Maďary a byl pověšen. Prý ho vyzradil jeho bratr, ale je též úplně možné, že to udělali jeho bývalí soudruzi, jako senátor Popovič a poslanec Fučič, kteří zůstali v Maďarsku a nebyli pronásledováni. První dostal od Maďarů penzi a druhý si otevřel v Iršavě krčmu a stará se o vzdělání podkarpatských Ukrajinců vodkou, spířitem a jinými působícími prostředky. Samozřejmě komunisté-idealisté jsou stranou a všemožně pomáhají ruským parašutistům.“³⁵⁴

Rozhodně není pravdou, že by čeští komunisté aktivně nějak výrazně horovali pro ztrátu Podkarpatské Rusi, jak se někdy uvádí, popř. jak si mnozí tehdy mysleli,³⁵⁵ neboť je samotné tento vývoj zaskočil a to nemile. Na jednáních Státní rady KSČ dávala najevo, že s Podkarpatskem počítá, např. Václav Nosek 21. února 1944 připomněl, že obyvatelstvo „v Čechách a na Slovensku a Podkarpatské Rusi“ se nejspíše dostane do situace, kdy „bude musit chránit své domovy proti lupičským Němcům a Maďarům“ až budou tito vytlačováni

³⁵¹ Nové Československo, č. 5 (121), roč. 5, 5. II. 1944, s. 3.

³⁵² Podrobněji viz Hubený, David: Komunisté na Podkarpatské Rusi za druhé republiky. In: DEJINY, č. 1, 2016, s. 29-40.

³⁵³ Nové Československo, č. 10 (126), roč. 5, 11. III. 1944, s. 1.

³⁵⁴ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 7, sign. 74.

³⁵⁵ Např. Davenportová, Marcia: Jan Masaryk. Poslední portrét. Praha 1991, s. 30-31.

postupující Rudou armádou.³⁵⁶ KSČ, resp. Slánský počátkem března 1944 vyvíjela aktivitu ve vztahu k ukrajinskému rádiu.³⁵⁷ Strana se již v polovině března 1944 aktivně přes Fierlingera zajímala o plánované normy pro budoucí prozatímní administrativu na osvobozených územích. Kromě toho žádala gen. Žukova o ukrajinský materiál pro československou armádu a ukrajinskou komunistickou stranu o podklady pro redakci Československých listů.³⁵⁸ V polovině dubna 1944 pak bylo usneseno, že „Gottwald vypracuje politické směrnice pro naši práci v osvobozených oblastech“ a návrhy na administraci osvobozených území se měly zaslat Benešovi. Kromě toho byli pro práci navrženi Čulen, Vaš, Železnák, Namenščuk, Weiss a Šálek.³⁵⁹ Partyzánské hnutí zajímalo stranu dlouho a na konci dubna 1944 na toto téma v několika bodech narazila, ať už při jednání se svými partnery z prostředí sovětských komunistů, reprezentanty sovětské armády, nebo když sestavovala soupisy vhodných kandidátů.³⁶⁰ Počátkem června byli na jednání s Ukrajinským štábem partyzánského hnutí delegováni Gottwald a Šverma.³⁶¹ Moskevská KSČ se pak ještě snažila ovlivnit jednání o národních výborech, resp. o svém výkladu této otázky chtěla informovat Beneše, jak se na konci dubna usnesla.³⁶²

KSČ vyslala na Podkarpatskou Rus několik osob: Josefa Krosnáře a radistu Františka Rýdla (Ridla), který se vrátil na konci listopadu 1944, soudruhy Klimpatuka a Vorkanjukova, ti naopak v polovině listopadu odešli z Moskvy. Soudruzi Železnák, Nameščuk a Varga, kteří v lednu (patrně roku 1945) byli v Užhorodě.³⁶³

V polovině listopadu 1944 zaslal z Podkarpatské Rusi špkt. Procházka dotaz Gottwaldovi, jak se mají komunisté postavit k požadavku místního obyvatelstva na připojení k SSSR, resp. jaké stanovisko strana zastává. Procházka se domníval, že komunisté musí podporovat požadavky národa, ale nesměla přitom utrpět jednota fronty. Doporučoval proto vyřešení této otázky plebiscitem v co nejbližší době.³⁶⁴ Dne 21. listopadu předložili Dimitrov a Baranov s doporučením ke schválení návrh Gottwaldovy odpovědi Molotovovi.³⁶⁵ Odpověď byla nadmíru pragmatická: Za současných podmínek je nezbytné směřovat veškeré úsilí k poražení nacistů. Otázka připojení Zakarpatské Ukrajiny

³⁵⁶ NA, f. SR-L, plenární schůze 213. 2. 1944, kart. 52, nefol.

³⁵⁷ RGASPI, f. 495, op. 71, d. 724, fol. 3.

³⁵⁸ RGASPI, f. 495, op. 71, d. 724, fol. 4.

³⁵⁹ RGASPI, f. 495, op. 71, d. 724, fol. 5.

³⁶⁰ RGASPI, f. 495, op. 71, d. 724, fol. 6.

³⁶¹ RGASPI, f. 495, op. 71, d. 724, fol. 7.

³⁶² RGASPI, f. 495, op. 71, d. 724, fol. 6.

³⁶³ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 3, sign. 40.

³⁶⁴ RGASPI, f. 495, op. 74, d. 548, fol. 33; op. 74, d. 556, fol. 14.

³⁶⁵ RGASPI, f. 495, op. 74, d. 556, fol. 12.

k SSSR v dané chvíli by mohla jen oslabit úsilí československého národa ve společné věci. Ústřední výbor KSČ pak byl toho názoru, že by proti přání na připojení k SSSR neměla strana vystupovat, ale otázka plebiscitu se měla přesunout na dobu po skončení války.³⁶⁶

Nicméně je nutno uznat, že českoslovenští komunisté byli poslušnými soudruhy velikého hnutí, které sice milovali, ale zároveň dokázali být pragmatičtí. V prosinci 1944 tak jednali Gottwald, Kopecký s Petrem I. Vargou, Josefem Francevičem Jonašem a Vasilijem Vasiljevičem Njamešukem z Ústředního výboru Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny,³⁶¹ jinak odchovanci KSČ, o problematice vývoje na Podkarpatské Rusi a z toho vyplývajících mezistranických a mezinárodních záležitostech. Proti dalšímu vývoji na Podkarpatské Rusi v sovětském duchu neprotestovali.

II.3: Odbojová situace na Podkarpatské Rusi

Československá emigrace se o Podkarpatskou Rus pochopitelně zajímala, ale nemohla odtamtud získávat tolik informací, jako třeba ze Slovenska, natož z českých zemí, kvůli složité etnické, politické, mocenské a nakonec i technické situaci. Holou skutečností je, že se československá, ale i česká a slovenská historiografie, situací na Podkarpatsku v průběhu války nijak zvlášť nezajímala. Byly k tomu i logické důvody - nejednalo se již o československé území, nýbrž o sovětské, otázkou je i archivní báze a její přístupnost (zvláště s ohledem na maďarskou okupační správu a obecně mizivou znalost maďarštiny), resp. vytežitelnost a hlavně by se v minulosti jednalo o politicky choulostivé téma umožňující nastolit nevídané otázky. Okupace přitom přinesla místnímu obyvatelstvu více než 100.000 mrtvých a 200.000 osob bylo zavlčeno do koncentračních táborů.³⁶⁸ O dalších účastnících odboje ani nemluvě.³⁶⁹

II.3.1: Před 22. červnem 1941

Ještě před vypuknutím Velké vlastenecké války obnovila československá a sovětská rozvědka svoji spolupráci. Skupina československých zpravodajců pohybující se v SSSR měla logicky obnovit svoje spojení na území okupované republiky, přičemž by informovala o svých poznatcích i sovětskou stranu, která zároveň participovala na provedení tohoto cíle, např. prostorami a technickým vybavením. Šlo o veliký úspěch československých zpravodajců a britská tajná služba prostřednictvím svého velitele gen.

³⁶⁶ RGASPI, f. 495, op. 14, d. 556, fol. 13.

³⁶¹ RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1351, fol. 92.

³⁶⁸ Kural, V.: *Osvobození Zakarpatské Ukrajiny*. In: *Odboj a revoluce 1938-1945. Nástin dějin československého odboje*. Praha 1965, s. 360.

³⁶⁹ *Jmenné seznamy účastníků odboje viz např. DAZO, f. 3485, inv. č. 5, 11, 13, 14 a 16.*

Menziese v rozhovoru s Františkem Moravcem z 18. června 1941 usilovala, aby dobrého postavení plukovníka Píky mohla využít i ona. Moravec to hodnotil tak, že „z celého rozhovoru bylo jasno, že této otázce přikládá veliký význam. Odpověděl jsem, že bychom v principu neměli proti tomu námitek, že však to považují v přítomné době za předčasné vzhledem k tomu, že Sovětům záleželo velmi na utajení tohoto styku zejména před Angličany. Poznamenal, že to ví a že Sověty až dosud jakýkoliv zpravodajský styk s nimi odmítají. Z toho je jasné, že se Angličané o tento styk již pokoušeli.“ Oba představitelé se shodli, že „je nutno ve věci postupovat pomalu a opatrně a že i pro nepředvídané události námi již aktivovaný styk se Sověty jim otvíral dveře. Až na další půjdou všechny informace z Moskvy pro ně přes nás. Pro všechny eventuality jejich určený člověk může do Moskvy odejet, bude však zapojen tehdy, až to situaci dovolí.“³¹⁶

Ještě před 22. červnem 1941 se československým rozvědčikům podařilo lokalizovat množství maďarských úřadů a vojenských útvarů na Podkarpatské Rusi, ale dalšímu průniku už zabránil nacistický útok. Co se týkalo vnitřní situace na území a postojů místního obyvatelstva, tak československý zpravodajec Kašpar-Pátý po rozboru výsledků několika desítek uprchnuvších Rusínů dospěl k názoru, že na Československo se vzpomíná v dobrém, ale: „Všichni chudí Ukrajinci (a to je naprostá většina) čekají osvobození do příchodu Rudé armády a spásu od Sovětského svazu. Maďary nenávidí, Němce nechtějí.“³⁷¹

Není se co divit, protože maďarské panství a související spojení s nacistickým Německem přineslo pouze odvody do nenáviděné armády, kde se Rusíni mohli stát jen cílem šikany a potravou pro nepřátelská děla. Válečná výroba nepřinesla průmyslovou konjunkturu, nýbrž vojenský režim produkce, plundrování místních zdrojů dřevin a potravin a tím pádem i hlad. Odbojová činnost byla v průběhu války potlačena a teprve až v roce 1944 se utvořily v souvislosti s blížící se frontou partyzánské oddíly.³⁷²

II.3.2: První vlašťovky a propagandistické přestřelky

První vlnu aktivního odporu můžeme datovat do roku 1942, kdy se Sověti pokusili na Podkarpatské Rusi aktivizovat či vybudovat vlastní zpravodajské a partyzánské skupiny, přičemž 4. ledna 1942 byl se svou skupinou vysazen Olexa Borkaňuk, někdejší zemský tajemník KSČ, aby se ujal organizátorské činnosti, která však trvala sotva několik dní a byl

³⁷⁰ NA, f. LA, sign. 61-25-4/1, fol. 15-16.

³⁷¹ Šolc, Jiří: *Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941-1945)*. Příbram 2003, s. 14, s. 24, pozn. 14.

³⁷² Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha 2007, s. 254.

spolu se svými druhy zajat a za několik měsíců popraven.³⁷³ Soudní proces s jeho skupinou byl silně reflektován i v exilu. O velkém procesu s 465 odbojáři v Užhorodě, který se měl konat v roce 1943, informoval na stánkách Československých listů a Nového Československa článek I. Borkaňukové, manželky popraveného Olexy Borkaňuka. Popsala mučení a výslechové metody, které obvinění podstoupili v budově užhorodského gymnázia, kde byl ustaven vyšetřovací soud. Po pětíměsíčním trýznění, které leckterý obviněný nepřežil, byl vynesena rozsudek:

Trest smrti	12 osob
Doživotí	20 osob
15 let vězení	35 osob
2-15 let vězení	zbytek přeživších

U šesti odsouzců k smrti byl rozsudek změněn na doživotí. Zbytek odsouzených byl oběšen v kasárnách 24. honvédského pluku za přítomnosti údajně až 5000 úředníků, důstojníků a dalších hodnostářů. Poslední slova popravovaných měla být: „*At' žije Československá republika*“, „*At'žije Sovětský svaz*“, „*At'žije Anglie a Amerika*“ a „*Smrt Hitlerovi aHorthymu*“. Podle Borkaňukové měli v partyzánských skupinách působících na Podkarpatské Rusi působit vedle místních antifašistů také Češi a Slováci a zdejší lid se měl těšit ze zpráv o československé brigádě v SSSR a na obnovu ČSR.³⁷⁴

Faktický úspěch v podobě eliminace skupiny tedy nepřinesl očekávaný propagandistický úspěch. Geografické podmínky na Podkarpátí vybízely k vedení partyzánských bojů a nutně vznikly představy, že také probíhají a tak o nich referoval spojenecký tisk. Na spojenecké tiskoviny velmi ostře reagovaly maďarské noviny. Pester Lloyd 8. února 1942 přinesl dlouhý článek s názvem „*Die britische Karpathensaga*“ v němž vyvracel zprávy britských novin o velkých bojích na Podkarpátí. Odmítl zprávu, že by došlo k velkým bojům nebo výbuchu muniční továrny, natož, že by partyzáni na nějakém letišti zlikvidovali několik strojů. Navíc další zpráva tvrdila, že Maďarům musely na pomoc přispěchat tři německé divize. Pester Lloyd se domníval, že cílem Fleet Street je odpoutat pozornost britské veřejnosti od neradostného průběhu války v Africe a Tichomoří. Kromě toho měl za těmito zprávami stát Pavel Cibere, který si zkazkami o

³⁷³ Rychlík, Jan - Rychlíková, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946. Praha 2016, s. 197.

³⁷⁴ Nové Československo, č. 47 (111), roč. 1943, 27. listopadu 1943, s. 3.

tisících partyzánech měl zajišťovat lepší finanční pozici, čímž iritoval československé úřady,³¹⁵ které Cibereho kvůli jeho bájevné žurnalistice vyšetřovaly.

Rovněž na jaře (21. dubna) 1942 budapešťský rozhlas reagoval na zprávu káhirskeho vysílače, že v Karpatech byla „*napadena českým partyzánským oddílem o 10.000 mužích*“ (tj. početní stav divize!) maďarská jednotka, která byla zcela odzbrojena. Další zpráva udávala, že v Karpatech partyzáni zlikvidovali maďarský pluk. Budapešť to komentovala tak, že tato zpráva má povzbudit Titovy partyzány a rovněž maďarský tisk se bavil komentováním těchto zjevně přemrštěných zpráv.³¹⁶ Koncem září 1942 se československá vláda dozvěděla, že 7. července 1942 Pester Lloyd rozzlobeně odmítal zprávy o partyzánské činnosti na Podkarpatské Rusi. „*Prý tyto zprávy jistě pocházejí z Moskvy, a ne-li, tak zajisté byly vymyšleny v benešovském táboře.*“³¹⁷

V říjnu 1942 československé Ministerstvo zahraničních věcí zaznamenalo zprávy Reggeli Magyarország i Pester Lloyd z 30. července 1942 o projevu dr. Cibereho. Prvé noviny se posmívaly - podle zprávy československých úředníků -, že „*jelikož jinak nemohou, se Angličané snaží stvořit druhou frontu na vlnách éteru. Posílají vojenské rozkazy na místa, kde rusínsky lid žije spokojeně a v míru.*“ Pester Lloyd se zase domníval, že „*Anglie úplně ztratila smysl pro pravdu. Přesto však na Rusínsku dobře ví, že by museli daleko cestovat, aby se mohli připojit k sovětským oddílům.*“ Na druhou stranu Pester Lloyd považoval za nutné reagovat na zprávu portugalských novin, že v britském tisku se píše o partyzánských bojích na Podkarpátí.³¹⁸ O partyzánských bojích na Podkarpatské Rusi měly informovat i švýcarské noviny Arbeiterzeitung vycházející v Basileji, podle níž docházelo k útokům na jednotky Osy, a dvě maďarské odvodové komise byly partyzány anihilovány. V odpověď údajně došlo ke snížení přidělů chleba z 200 gramů na 100 gramů pro osobu na den.³¹⁹ Podle zprávy jednoho obchodníka ze Satu Mare ze srpna 1943, jež ovšem do Londýna dospěla až v prosinci 1943, měly v Marmarošských horách probíhat partyzánské boje a četníci na Podkarpatské Rusi měli být zuřivými straníky šípových křížů a brutálně pronásledovat židy a socialisty.³⁸⁰

Propaganda obou stran běžela na plné obrátky, jenže v říjnu 1942 mělo být v Mukačevu souzeno 150 osob z nejrůznějších sociálních skupin pro spiknutí proti maďarské vládě. Odsouzení měli být na 12-15 let. Maďarské noviny prý byly rozčliveny

³¹⁵ AMZV, f. LA, kart. 423.

³¹⁶ AMZV, f. LA, kart. 423.

³¹⁷ AMZV, f. LA, kart. 423.

³¹⁸ AMZV, f. LA, kart. 423.

³¹⁹ Nové Československo, č. 12 (76), roč. 1943, 20. března 1943, s. 1.

³⁸⁰ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 5069/43/D.

tím, že odsouzení na cestě do šatlavy zpívali slovanské písně. Nelibost vzbuzoval rovněž postoj k zásobování, kdy se skrývalo obilí a mléko se prý nosilo židům až domů...³⁸¹ Ale prolitá krev v mezinárodních vztazích je rozhodující platidlo a přinejmenším spojenecká veřejnost věřila, že na Podkarpatské Rusi se bojuje za svobodné Československo a zpráva z února 1942 tvrdila, že na Podkarpátí řádí Szabadcsapatosok, který unáší osoby nevhodící se režimu. Ty mizí beze stopy. Poblíže dolů v Akně Slatině bylo nalezeno v prosinci 1942 šest mrtvol patrně souvisejících s činností maďarských teroristických bojůvek.³⁸² Příslušnost Podkarpatské Rusi k Československu v případě vítězství Spojenců šlo jen těžko zpochybnit a Maďarsko se toho děsilo, stejně jako Maďarů vzpomínajících na československý režim.

Listopad 1942 pak také přinesl další protizidovská opatření, např. povinnost přihlásit nezczizené židovské nemovitosti a odnětí taxikářských licencí.³⁸³ Koncem května 1943 pak bylo konstatováno, že „*Aladár Vozáry, opozičník vůči Československu na Podkarpatské Rusi, podporuje teď tajně židy. [...] Maďarští dělníci organizovaní v bývalých socialistických stranách jsou dodnes Československu věrni.*“³⁸⁴ Místní maďarský tisk si měl na podzim 1943 stěžovat, že na bývalém československém území stále žije mnoho Maďarů tzv. csehvárók, tj. čekajících na Čechy. Člověk, který přišel z Maďarska, pak hlásil, že maďarské úřady na Podkarpátí mají „*stejnou nedůvěru k maďarským sedlákům jako k Rusínům. Z mukačevského hradu za pomoci podkarpatoruských Maďarů uniklo mnoho internovaných.*“³⁸⁵ Zprávy uvádějící náklonnost maďarského obyvatelstva z československého území k Československu byly exilové vládě dodávány opakovaně.³⁸⁶

Další výsadek na Podkarpatskou Rus směřoval v srpnu 1943 a působil až do začátku roku 1944, kdy byl jeho velitel Ferenc Pataki zatčen spolu se svými spolupracovníky v Chustu. Zatýkáni postihlo na tři stovky osob, z nich přes tři desítky osob byly popraveny.³⁸⁷ Po vysazení této skupiny se objevily zprávy, že koncem srpna 1943 byl vyhozen do povětří tunel na trati Volosianka - Užok, což vedlo k přerušení dopravy na 9 týdnů. Navíc bylo v té souvislosti pobito 18 maďarských vojáků. U Užhorodu pak mělo být napadeno letiště, zneškodněno několik stráží, poškozena 4 letadla

³⁸¹ Nové Československo, č. 9 (73), roč. 1943, 27. února 1943, s. 3.

³⁸² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 797/43/D

³⁸³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 220/43/D.

³⁸⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 2073/43/D.

³⁸⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4068/43/D.

³⁸⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4373/43/D.

³⁸⁷ Rychlík, Jan - Rychlíková, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946. Praha 2016, s. 197.

a vypáleny hangáry. V mukačevském okrese pak mělo dojít k vykolejení německého vlaku a v nastalé přestřelce zahynout 130 německých vojáků. To mělo vyvolat odvetnou akci v podobě vypálení tří vesnic u Mukačeva, jejichž obyvatelstvo bylo odvečeno do koncentračních táborů.³⁸⁸ Na podzim 1943 se objevila zpráva, že maďarské ministerstvo vnitra umožnilo četnictvu na Podkarpatské Rusi, včetně měst Volovec, Jasina, Verecké a Koločava, jakož i části okupovaného Slovenska, použít bez upozornění střelnou zbraň, proti každému, kdo se chová podezřele, anebo na výzvu nedá uspokojivou odpověď a snaží se utéci.³⁸⁹

Podle důvěrné zprávy maďarského ministerstva propagandy z 2. ledna 1944, která se dostala do rukou československých úřadů, byly na Slovensku údajně zřizovány „*úřady pro verbování mladých nespokojených Slováků pro českou legii*“, do niž utíkají přes Podkarpatskou Rus.³⁹⁰

II.3.3: Rudá armáda na obzoru

První nezdarý nacistů a jejich vazalů na východní frontě přiměly všechny malé účastníky války, aby zbystřili a sledovali, jak budou boji zasaženi jejich sousedé, neboť bylo zřejmo, že uchování bojeschopné armády i po skončení světové války, bude rozhodujícím klíčem k udržení dosavadních zisků. Toto počítání a zejména do střední Evropy blížící se fronta přiměla nejen k přezkoumání stavů armád zdejších států, ale také jejich složení a zajištění obrany stávajících hranic.

Počátkem roku 1942 se objevily zprávy, že Maďaři mobilizují do svých jednotek zejména příslušníky národnostních menšin, konkrétně Slováky, Rusíny a Rumuni. Na adresu těchto vojáků se pak také přičítaly zprávy o zvýšené dezerci maďarských vojáků. Takovým závěrem však musel být seznámen svět, tj. využito v československé propagandě.³⁹¹ A skutečně, i ta část britského tisku mající vztah k lordu Rothermeru v tomto smyslu referoval: Daily Mail počátkem června 1943 připustil vysoké maďarské ztráty na východní frontě ve výši 60 000 mužů, „*povětšinou to byli však příslušníci rumunské, srbské a rusínské menšiny. Jádro maďarského lidu je nedotčené, Horthy má přes půl milionu mužů, kteří půjdou za ním kamkoli je povede.*“³⁹²

Na začátku roku 1943 se pak objevila zpráva, že Maďaři na Podkarpatské Rusi vyhlásili všeobecnou mobilizaci pro muže ve věku od 18 do 60 let, přičemž měli sloužit

³⁸⁸ Nové Československo, č. 40 (104), roč. 1943, 9. října 1943, s. 1.

³⁸⁹ Nové Československo, č. 45 (109), roč. 1943, 13. listopadu 1943, s. 1.

³⁹⁰ AMZV, f. LA, kart. 423.

³⁹¹ AMZV, f. LA, kart. 423; NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 341/42/D.

³⁹² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 2740/43/D.

především mimo Podkarpatskou Rus a z části v pracovních jednotkách budujících opevnění. Většina povolanců mobilizaci údajně zcela ignorovalo a intervenující četníci byli napadeni a na pomoc jim musela být vyslána armáda. Bezpečnostní složky pak měly boje zažívat prakticky každý den.³⁹³

Maďarský list Ellenzék vycházející v Kluži naopak s radostí informoval o tom, že 25 studentů mukačevského rusínského gymnázia ohlásilo ředitelství školy, že byli přijati do honvédské armády. Noviny psaly: „*Maďarské dějiny vyznamenaly rusínský lid, naše věrné bratry ve zbrani, titulem „gensfidelissima“.* Rusíni během našich dějin dokázali, že nechtějí být pouhou národní menšinou. Tato země je jim vlastní. Věděli vždy, že musí jít společnou cestou s největším národem a ochráncem dunajské kotliny. Toto poznání řídilo činy rusínského lidu a bouře, které se převalily nad naší vlastí, spojily Maďara a Rusína navždy. Vedoucí intelektuální vrstva rusínského lidu vždy věděla a dala na srozuměnou svému lidu, že je proti požadavkům vlastního národního svérázu, opustí-li své státotvorné stanovisko a stanou-li se bezvýznamnými prostředníky cizích velmocenských zájmů. Rusínský lid zůstal i po dobu českého obsazení věrný sobě a nikdy se nepřizpůsobil reorganizačnímu systému okupantů. Dne 15. března 1939 pokračovalo naše soužití tam, kde bylo před 20 lety vetřelci násilně přerušeno. Budoucnost najde znovu vedle sebe Maďara a Rusína, tyto dva bratrské národy dunajské kotliny.“³⁹⁴

Nicméně Bartarzes, bývalý vojenský attaché v Ankaře, který se na podzim 1943 vracel do Maďarska, aby převzal velení Levente (nástupce Szabadczapatok), předpokládal, že dojde ke změně vlády, k nástupu opozice, která nebude dostatečně energická v národnostních věcech, takže některá okrajová území snad i od Maďarska odpadnou, ale jednotky Levente složené z mládeže Maďarsku v poválečném zmatku prokáží na těchto územích platné služby. Leventisté - mělo jich být cvičeno neuvěřitelný 1.300.000 mladíků - měli jinak v těchto menšinových oblastech působit a krotit separatistické choutky nemadarského obyvatelstva.³⁹⁵

Podle zpráv z dubna 1943 započalo opevňování Karpat a rumunsko-maďarské hranici bylo soustředěno údajně 150.000 maďarských vojáků.³⁹⁶ Tomu odpovídalo i to, že se v listopadu 1943 v Londýně objevila zpráva o údajném zámyslu Maďarů z Podkarpatské Rusi demontovat zařízení Klotildy, stejně jako chemických továren v Perečině a Svaljavě a přenést je do vnitrozemí, aby nebyly během předpokládaných bojů poškozeny, nebo

³⁹³ Nové Československo, č. 1 (117), roč. 5., 8. ledna 1943, s. 3.

³⁹⁴ AMZV, f. LA, kart. 423.

³⁹⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 5133/43/D; VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 5, čj. 233/taj/43.

³⁹⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1514/43/D.

dokonce v pořádku obsazeny nepřítelem.³⁹⁷ Maďaři pak také operovali tím, že Podkarpatská Rus připadne Sovětům,³⁹⁸ pokud se je nepodaří zastavit.

Podle nedatované zprávy získané československou vojenskou rozvědkou o reformě maďarské armády se počítalo s vytvořením silného vojenského uskupení ve vnitřním Maďarsku a zejména proti Rumunsku, aby se udržela Transylvánie. Na jihu a severu pak měly být slabší vojenské útvary, neboť se předpokládalo, že se stejně něco bude muset po válce vrátit Československu a Jugoslávii (naopak tam měly působit záškodnické útvary), ale tyto státy nebudou natolik silné, aby si vybojovaly vše, neboť budou prožívat vnitřní národnostní napětí. Úkolem maďarské armády pak mělo být zadržet sovětská vojska v Karpatech a vyčkat okupace angloamerickými vojsky.³⁹⁹ Koncem roku 1943 však již bylo známo, že mezi maďarskými zajatci na východní frontě jsou z 35 procent příslušníci menšin, což vyvracelo dřívější údaje, že menšiny nejsou povolávány do armády, přičemž se předpokládalo, že na Podkarpatské Rusi je umístěna 24. pěší divize v prostoru Užhorodu, dále pak motorizovaná divize a brigáda pohraniční stráže v prostoru Mukačeva.⁴⁰⁰

V březnu 1944 se objevila zpráva o tom, že Maďaři začali 10. března vyklízet Podkarpatskou Rus od nespolehlivých kádrů - nejprve židů, posléze Rusínů a nakonec i některých Maďarů. Toto opatření se mělo týkat okresů Jasina, Sevljuš, Chust a dalších. Osoby takto evakuované byly odesílány do nitra Maďarska. Výstavba opevnění pak byla prý urychleně prováděna v okresech Užok a Verecky.⁴⁰¹ Obranu Karpat pak měla údajně i po okupaci Maďarska převzít právě maďarská armáda.⁴⁰² Počátkem května 1944 Londýn obdržel zprávu, že na Podkarpátí jsou umístěny dva maďarské sbory, přičemž jejich velitelství se mělo nacházet v Chustu. Kromě toho měla údajně probíhat jednání o nasazení slovenských jednotek na Arpádově linii v Karpatech.⁴⁰³

Z novin z března 1944 pak byly zjištěny nové vojenské nemocnice v Berehovu a Mukačevu.⁴⁰⁴ Zároveň bylo v březnu vydáno nařízení týkající se mužů od 18-60 let, u nichž měl být proveden soupis a každý z nich měl být vybaven zvláštním vojenským listem.⁴⁰⁵ V létě pak přišla zpráva, že ve výcvikovém středisku Grafenohr jsou

³⁹⁷ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 5, čj. 223 a 233/taj/43.

³⁹⁸ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4924/43/D.

³⁹⁹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-213-1-1, fol. 84.

⁴⁰⁰ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 120.

⁴⁰¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 401/taj/44; NA, f. AHR, sign. 1-21-1-26, fol. 45.

⁴⁰² VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-213-1-1, fol. 73.

⁴⁰³ NA, f. LA, sign. 61-20-4, fol. 24.

⁴⁰⁴ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 502/taj/44; f. Sb. 37, sign. 37-202-1-1, fol. 27.

⁴⁰⁵ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 502/taj/44; f. Sb. 37, sign. 37-202-1-1, fol. 28.

v náhradním tělese pro „SS divizi Galizien“ ve výcviku podkarpatských Rusovů.⁴⁰⁶ I tak se samozřejmě snažila československá rozvědka získat více údajů a např. zdroj Oto v létě 1944 hlásil, že zjišťuje rozmístění německých a maďarských jednotek na Podkarpatské Rusi.⁴⁰⁷

Mnoho zpráv také přišlo od židovských uprchlíků: V dubnu 1944 bylo od židů uprchlých z Maďarska zjištěno, že na Podkarpatské Rusi vládne „všude velmi přísná kontrola. Obyvatelé mají legitimace s fotografií, u židů s poznámkou, že nejsou povinni pracovat.“⁴⁰⁸ V červnu 1944 se pak objevila zpráva, že „ze Slovenska jsou dopravováni židé do Maďarska na opevňovací práce do Karpat a do Polska. Transporty jsou dirigovány přes: Košice - Prešov - Stropkov a Čop - Medzilaborce.“⁴⁹

Podle zprávy od podkarpatoruských židů, kteří v srpnu 1944 opustili Maďarsko, se k nim branci z okupované Podkarpatské Rusi „chovali celkem dobře, a to i vojáci maďarské národnosti. Pomáhali prý jim i ve vnitřním Maďarsku.“ Vojáci z Podkarpátí nebyli pokud možno vysíláni na východní frontu a spíše sloužili v různých táborech pro židy. Rovněž nebyli připouštěni do důstojnických funkcí, protože se jim všeobecně nedůvěřovalo. Nelze se tedy divit poslední větě hlášení: „Vojáci rusínští, slovenští a maďarští z československého území se velmi často bratřili.“⁴¹⁰ Maďaři svým tvrdým přístupem napomáhali mezi menšinami bývalého Československa vytvářet pocit sounáležitosti nejen mezi sebou, ale i k ČSR.

V Garany (nedaleko Užhorodu) se měl nacházet internační tábor pro československé uprchlíky. Zacházení bylo prý z maďarské strany dobré, ale byly tvrdě postihovány všechny osoby, které uprchlíkům pomáhaly. V této věci se velmi angažovala zdejší židovská náboženská obec.⁴¹¹

II.3.4: Partyzáni a jejich využití

Jako na mnoha jiných okupovaných územích s příhodnou krajinou se utvořilo i na Podkarpátí několik partyzánských skupin. Je logické, že měly především kontakty na sovětskou armádu, která s využitím partyzánů měla bohaté zkušenosti, které nasbírala za několik desetiletí, kdy se zabývala vedením bojové činnosti touto formou, ať již na

⁴⁰⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 569/taj/44.

⁴⁰⁷ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 24, fasc. 7.

⁴⁰⁸ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-213-1-1, fol. 58.

⁴⁰⁹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 480/taj/44.

⁴¹⁰ NA, f. MV-L, sign. 2-11-18b, fol. 28.

⁴¹¹ NA, f. SR-L, plenární schůze 28. 2. 1944, kart. 52, fol. 279; VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 365/taj/44.

východním území meziválečného Polska, nebo pak ve třicátých letech výstavbou partyzánských základů a oddílů v pohraničních oblastech SSSR, u nichž hrozilo, že by se mohly na nějakou dobu dostat pod cizí nadvládu.⁴¹² Díky ideji Pantelejmona Kondratěviče Ponomarenka, šéfa běloruské komunistické strany, se na jaře 1942 podařilo prosadit vznik Ústředního štábu partyzánského hnutí při sovětském vrchním velení. Velitelem tohoto štábu byl jmenován právě Ponomarenko. Pozoruhodné je, že Berija a Chruščev zkoušeli prosadit ukrajinského komisaře pro vnitřní záležitosti Vasila Timofejeviče Sergienka - prý údajně na posílení čekistického momentu. Ukrajinské partyzánské hnutí přitom od dubna 1942 podléhalo 4. správě ukrajinské NKVD. Zjevně se nechtěli vzdát vlivu na partyzány. Dne 6. září 1942 byl Vorošilov jmenován vrchním velitelem partyzánského hnutí a partyzánský štáb mu byl podřízen, ale již 19. listopadu o tuto funkci přišel s tím, že se jedná o nepotřebnou centralizaci. O několik měsíců později, 7. března 1943 byl rozpuštěn i partyzánský štáb, aby byl 17. dubna 1943 opět obnoven, ale s tou výjimkou, že ukrajinský partyzánský štáb se stal samostatným pod vedením Timofeje Amvrosieviče Strokače. V polovině ledna 1944 byl ústřední partyzánský štáb v důsledku postupu Rudé armády definitivně rozpuštěn, i když byly některé části SSSR okupovány a řízením partyzánů byly pověřeny republikové a oblastní štáby partyzánského hnutí. Počátkem roku 1944 bylo v partyzánských jednotkách přibližně 250.000 osob (cca 10 % partyzánů tvořily ženy).⁴¹³ Z celého výše popsaného vývoje přístupu Sovětů k vedení partyzánů je tedy zřejmé, že Ukrajinci měli od počátku zájem o to, aby si „své“ partyzány mohli řídit a úkolovat sami. Toto se samozřejmě muselo nějak projevit i na Podkarpátí.

Na podkarpatoruském území se zformovalo nebo se dodatečně dostalo několik partyzánských skupin. Na Ukrajině se partyzáni z osvobozených území školili a později byly tyto kádry poslány do Polska, Československa, Maďarska a Rumunska, aby tam poskytl pomoc bratrským komunistickým stranám. Na těchto základech se partyzánské hnutí rozvinulo dále.

Přibližující se fronta vedla nejen ke zvýšení stavů partyzánských útvarů, ale i jejich činnosti a především zájmu československých i sovětských představitelů. Jednou z prvních akcí byla operace Meško. V jejím rámci chtěla sovětská armádní rozvědka GRU proniknout od Chustu. Sověti vysadili 18. března 1943 u obce Drahova sedmičlennou skupinu pod vedením ing. Václava Cempera. Velitel si však zlomil obě nohy a práci oddílu

⁴¹² Vaupšasov, S. A.: Smrt mi šla v patách. Ze vzpomínek čekisty. Praha 1973, s. 152.

⁴¹³ Bonwetsch, Bernd: Besetzte Westgebiete der Sowjetunion (Russland, Ukraine, Weißrussland). In: Ueberschär, Gerd R. (Hrsg.): Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945. Berlin - New York 2011, S. 188-190.

řídil z obce Kapašovo (okres Chust), kde se ukrýval u rodiny Logajdových. Skupina získala několik spolupracovníků, včetně kontaktu do VIII. maďarského sboru. Desant se stal základem pro 2. československý partyzánský oddíl. Svůj úkol dokázali výsadkáři plnit téměř rok. Dne 28. února 1944 došlo k prozrazení, obklíčení bojující skupiny a jejímu pobití. V Sihoti byli dodatečně odsouzeni spolupracovníci.⁴¹⁴

Snad pod vlivem probíhající činnosti Cemperova výsadku ještě v létě 1943 československá strana zauvažovala o použití východní jednotky v závěru války na území republiky. Šestáho srpna 1943 napsal Píka Ingrovi dotaz spojený s úvahou na toto téma. „*Myslím, že by jí mohlo být použito jako kádrů pro obsazení Podkarpatské Rusi. V jednotce je 2 000 Podkarpatorusů, kteří převážnou většinou jsou uvědomělí Čechoslováci a mohou býti protiváhou nějaké jiné politické agitace u Podkarpatorského lidu.*“ Ingr potvrdil, že se opravdu s takovým úkolem na Podkarpatské Rusi a východním Slovensku počítá. Představa spočívala v tom, že by před postupující československou a sovětskou armádou vznikla vlna povstání směřujících od Podkarpatska přes Slovensko až do českých zemí, která by urychlila přechod fronty přes území republiky. Potíž však spočívala v tom, že londýnské Ministerstvo národní obrany mělo informace jen o situaci na Slovensku a Podkarpatská Rus zůstávala velkou neznámou. Informace měl zajistit formovaný „*Oddíl pro zvláštní úkoly*“, který právě vybíral lidi pro použití v zájmových prostorách. Zdá se, že do léta 1944 se už s nasazením zvláštního útvaru na Podkarpatsku nepočítalo. Kromě toho se zdá, že Londýn zřejmě podcenil roli partyzánského hnutí, které vnímal ryze vojensky, nikoliv politicky.⁴¹⁵ Přeprava jednotky se v té souvislosti zřejmě plánovala do prostoru Užhorodu. Jinak bylo předpokládáno shození organizační a následně i bojových skupin a zásobovací výsadky do oblasti Velký Berezny, Volovec, Volové a Rachovo.⁴¹⁶

V říjnu 1943 Štáb pro vybudování moci nařídil Píkovi, aby dojednal se Sověty vyslání „*organizačních skupin s radiopřístroji a trhavinami na Podkarpatskou Rus*“, dodávky zbraní pro slovenskou armádu, příp. i do historických zemí a výzbroj „*pro 1 motodivizi, 2 tankové a 2-3 pěší divize*“⁴¹⁷ V listopadu 1943 Píka Londýnu hlásil, že připravuje pět skupin pro Podkarpatskou Rus, „*kteřé mohou být odeslány počátkem prosince, jakmile dokončí radiovýcvik.*“ Dále navrhoval reorganizaci jednotky v SSSR „*v desantní prapory a použít jí pak v pohraničním prostoru mezi Slovenskem a Podkarpatskou*

⁴¹⁴ Šolc, Jiří: *Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941-1945)*. Příbram 2003, s. 55.

⁴¹⁵ Šolc, Jiří: *Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941-1945)*. Příbram 2003, s. 75, s. 75, pozn. 72, 76, s. 89, pozn. 112-113, s. 90-91

⁴¹⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 5, čj. 205/taj/43.

⁴¹⁷ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 53.

Rusi“ s tím, že v březnu 1944 by jednotka mohla být k dispozici. Píka samozřejmě žádal o schválení svého návrhu. Štáb pro vybudování branné moci schválil vznik tří praporů, ale vývoj viděl tak, že na Slovensku dojde ke státnímu převratu a že na Podkarpátí se prosadí partyzánský boj.⁴¹⁸ Počátkem roku Štáb pro vybudování branné moci projevil zájem o stav připravovaných pěti paraskupin. Píka ohlásil, že technicky jsou připraveni, leč problémy byly s výstrojí: Ošacením, dokumenty a penězi. V tomto ohledu žádal o pomoc. Doprava na československé území se očekávala až v druhé polovině března, kdy měl zmizet sníh.⁴¹⁹ V polovině března pak gen. Žukov řekl gen. Hasalovi, že koncem měsíce budou připravena letadla pro všech pět skupin. Koncem března se Štáb pro vybudování branné moci zajímal, zda tyto skupiny již byly odeslány a jak to vypadá s dalšími 20 skupinami určenými pro duben a které byly již určeny jako záškodnické.⁴²⁰ Hasal v této souvislosti sdělil, že Sověti zdůrazňují nutnost dobrého zajištění příjmu shozených zbraní, ale „*Rusové nesdělili víc nic, jak by si představovali činnost ve východní části ČSR.*“ Hasal a Píka také dali „*v úvahu, aby shazování zbraní se dalo za širší akce letecké.*“⁴²¹

Počátkem června 1944 Ingr instruoval zpravodajce, že jej mimo jiné zajímá dislokace vojsk Osy na Podkarpátí.⁴²² Zjištění těchto údajů trvalo poněkud déle, neboť agenti měli hlavně zprávy ze Slovenska.⁴²³

V červnu 1944 na zasedání zahraničního byra KSČ bylo rozhodnuto o vyslání Gottwalda a Švermy na Ukrajinský štáb partyzánského hnutí k jednáním,⁴²⁴ která byla zřejmě úspěšná. V létě 1944 Slánský informoval, že na Podkarpatské Rusi působí celkem 4 partyzánské skupiny ve velmi těžkých podmínkách v okolí Užhorodu, Mukačeva a Svaljavy: Skupina Mělnikova, skupina plk. Tkalko a dva blíže neidentifikované oddíly po 41, resp. 20 bojovnících. Navíc skupiny neměly mít radiové spojení, i když Tkalko žádal o vyslání radisty, tak letoun, který radistu měl vysadit, se dostal do protiletecké palby. Výsledek letu se nepodařilo zatím zjistit, ale patrně úkol nesplnil. Několik mužů z Tkalkova oddílu, kteří přešli na Slovensko, hlásili, že situace je velmi obtížná, ba že Tkalkův oddíl byl vysazen na nepřátelské letiště. Slánský pak na počátku srpna hlásil, že se chystá oddíl o 20 mužích, kteří měli operovat v okolí Užhorodu s tím, že by nejprve byl vysazen na Slovensko a odtud by teprve chystal přechod do Podkarpatské Rusi, která prý

⁴¹⁸ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 59-61.

⁴¹⁹ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 81.

⁴²⁰ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 91.

⁴²¹ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 92.

⁴²² NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 103.

⁴²³ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 105.

⁴²⁴ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 2, sign. 16.

byla velmi hustě pokryta silami Osy. Velmi zajímavá je Slánského zmínka, že v partyzánské škole v Kyjevě se politickým věcem věnovalo velmi málo času, hlavní byl praktický bojový a technický výcvik. Podle jeho hlášení bylo ve škole 98 osob: 3 důstojníci a mnoho poddůstojníků: 68 Slováků, 29 Ukrajinců, jeden Čech a celkem 10 komunistů. Zajímavé je, že Slánský si stěžoval, že ve výběru kádrů mu Procházka s Reicinem vůbec nepomohli. Ve škole také bylo 47 zajatců. Sedm jich bylo odesláno zpět pro neschopnost, 25 jich pak bylo odesláno na práci, ale obecně byli Slánským považováni za politicky nepřipravené na partyzánskou činnost. Slánský Strokačovi několikrát navrhl, aby do štábu přišel československý důstojník, ale Strokač o tom nechtěl slyšet. Slánský však měl alespoň radiové spojení s Kratochvílem. Nicméně v průběhu léta se Strokačovy názory změnily, neboť navrhl, „*aby partyzánský štáb prvé ukrajinské fronty byl přetvořen na československý partyzánský štáb a aby byl přímo u československého korpusu. Uváděl jako důvody, že bude lépe, když partyzánské oddíly na československém území budou přímo vedeny československými důstojníky. Přitom ovšem zdůraznil, že vedoucí osobou československého partyzánského štábu má být politický člověk, protože se jedná o hnutí v prvé řadě politické.*“ Strokač přitom doporučil, aby partyzánská škola byla reorganizována tak, že by se její československá část stala součástí sboru. V dopise z 3. srpna pak Slánský hlásil, že Sověti prý chtějí vysílat již jen československé síly, aby přítomnost sovětských lidí nezpůsobovala komplikace v politické rovině. Strokač poté chtěl, aby Slánský byl koordinátorem československých partyzánů, do čehož se Slánskému nechtělo, neboť by přestal být reprezentantem strany a stal se náčelníkem československého partyzánského štábu. Kromě toho Slánský požadoval přípravu letáků v ukrajinštině.⁴²⁵

Výše naznačené organizátorské snahy narážely na faktické potíže s příjmem skupin. V květnu 1944 Píka informoval vedení zahraničního odboje o zprávách, které získal od zajatců z Podkarpatska. Stav odboje podle tohoto pramene byl katastrofální: „*O organizovaném partyzánském hnutí aneb odporu proti uchvatitelům se nemůže mluvit. Podkarpatský národ nemá organizační praxe. Pravda, studenti a mladá inteligence vydá občas proti Maďarům nějaká svolání, ale bez hlubších politických cílů do budoucnosti.*“ Podobně špatná situace existovala i v rámci komunistického odboje, kde zůstalo jen několik idealistů, ale jinak se komunistické hnutí mělo zcela rozpadnout.⁴²⁶ Nebylo divu - množství komunistů z Podkarpatské Rusi se dostalo i do nacistických koncentračních

⁴²⁵ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 10, sign. 113.

⁴²⁶ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 7, sign. 74.

táborů a některé z nich to těžce poznamenalo.⁴²⁷ Nicméně povědomí o československém odboji a zahraniční akci existovalo: „*Intelligence a dosti široké kruhy obyvatelstva ví o našem odboji za hranicemi a armádě v SSSR. Rozšiřují tyto zprávy lidé, kteří pracovali v Čechách, nebo na Moravě, členové skautů a Sokola.*“ Ke vzniku organizovaného odporu to však nestačilo, neboť stále chyběla nějaká autorita, ke které by se místní mohli upnout a která by jejich odboj koordinovala. Pravoslavná církev sice byla zuřivě pročeskoslovenská, neboť ji Maďaři silně utlačovali, řečtí katolíci, kteří byli o něco méně perzekuováni, byli o něco méně aktivní a římský katolíci byli naopak zuřivě prorezimní, neboť šlo výhradně o Maďary. Na Podkarpatské Rusi se pouze objevily zelené kádry jako za první světové války: „*V lesích se schovávají hlavně dezertéři a to velmi často i Maďaři. Když někoho přepadávají, tak proto, aby sami měli co jíst a mohli se obléct.*“⁴²⁸ Tento neradostný stav bylo nutno změnit.

Počátkem července Píka hlásil, že sovětské vedení si od sboru vyžádalo asi 10 osob „*pro daleký pozemní průzkum v prostoru Jasina - Rachovo*“⁴²⁹ V polovině července si komunisté vzali další muže pro spojení se Slovenskem (Píka svolil slovenského rotného Štefana Kollara, jenž byl v Píkových službách, a podkarpatoruského rotmistra Kurina - jména dalších neznal) a 100 mužů (z toho tři důstojníků) bylo odesláno do partyzánského kurzu v Rovně. S Ukrajinských štábem partyzánského hnutí komunisté jednali také, ač s ním byl ve styku též Píka, který zde již dříve hovořil na téma soustředění partyzánských operací v rukou velitele sboru s tím, že první skupiny shodí partyzánský štáb, „*další pak, že bude řídit československé velení*“, což zřejmě Sověti považovali za těžko odmítnutelné řešení, jak vyplývá ze Strokačovy nabídky Slánskému. Píka také prozíravě upozorňoval, že partyzánský štáb má již nějaké skupiny na našem území a další skupiny zkušených partyzánů jsou připraveny k nasazení: Tři skupiny do oblasti Perečina, další tři skupiny k Mukačevu a dvě skupiny do Rachova. Další čtyři skupiny mířily na Slovensko. Prosadil také vyslání jednoho důstojníka do Rovna, kde by získal zkušenosti s partyzánskými operacemi a hlavně, aby Ministerstvo národní obrany bylo informováno o programu výcviku a politických pokynech.⁴³⁰ Za zmínku stojí, že při přípravách Slovenského národního povstání se počítalo, že se slovenské síly aktivně zúčastní osvobození jak

⁴²⁷ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 138, sign. 12.

⁴²⁸ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 7, sign. 74.

⁴²⁹ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 125.

⁴³⁰ NA, f. LA, sign. 61-1-4, fol. 43-44, sign. 61-19-9, fol. 126

historických zemí, tak Podkarpatské Rusi.⁴³¹ Slovenské území mělo posloužit jako základna pro vyslání partyzánských oddílů do západní i východní části republiky.⁴³²

Jednání československých vojáků a komunistů ohledně vyslání skupin na Podkarpatskou Rus a řízení partyzánského hnutí sice vedla k určitým výsledkům, ale mocensky byli v prostoru Podkarpatska silněji přítomni Sověti než Čechoslováci. V červenci 1944 SSSR vysadil partyzánské skupiny „*Zakarpatija 2*“ a „*Zakarpatija 9*“, jímž veleli podplukovníci Tranko a Tkanko (zřejmě krycí jména). Účastny byly i osoby československého státního občanství. V říjnu 1944 se spojili s Rudou armádou. Koncem srpna 1944 se do prostoru dostala i skupina kapitána Pryščepa, v níž byli rovněž českoslovenští příslušníci (např. Jozef Jurík jako velitel průzkumu) a deset Maďarů z Podkarpatska, ale maďarští výsadkáři se zabili při havárii letadla. Přesto si desant počínal velmi agilně. Skupina se v listopadu spojila s postupujícími sovětskými silami.

Další skupinou byl osmnáctičlenný tým vedený podporučíkem Rusinem složený z 12 Čechoslováků a 6 Sovětů. Výsadek zakládal národní výbory na vesnicích a ilegálně dokonce i v Mukačevu a Užhorodu. V obci Pasika, v jejímž okolí byli nejvíce činní, dokonce zorganizovali instruktáž členů národních výborů o obnově československé správy a ochraně majetku před ustupujícími okupanty. Skupina byla vybavena dokonce 5.000 letáky vyzývajícími k podpoře partyzánů bojujících za obnovu ČSR.

Někdy se růst povstaleckých útvarů jeví až rekordní, když například partyzánský útvar A. V. Tkanka narostl z 19 osob v červenci na 871 lidí v listopadu 1944. Nebo oddíl Rusina, který nabobtnal od září do října ze 17 na 225 osob. Některé partyzánské svazky dokonce pravidelně dostávali noviny a časopisy (př. *Pravda*, *Krokodil*) a vznikly též ryze místní tiskoviny (př. *ZaRad'ansku Ukrajinu*).

Dalším oddílem byl výsadek nazvaný Za svobodu ČSR, který měl 13 československých členů a 5 Sovětů, operoval na Podkarpatské Rusi od října. Svedl těžké boje o obec Novosedlice a 28. října tam oslavil státní svátek.

Nejen smíšené sovětsko-československé, ale i ryze československé síly operovaly na tomto území, ale byly nejen početně menší, nýbrž měly omezení i v míře aktivity. V červnu 1944 vysadila československá armáda - samozřejmě sovětským letounem - čtyřmi parašutisty ve dvou dvojicích (1. Václav/Vasil Kohút, Vasil Kučeravý; 2. Pavel Balega, Ivan Ivančulinec) do prostorů Svaljava a Volovec (Perčín - Mukačevo) s

⁴³¹ Prečan, Vilém: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, dok. č. 146, s. 310-311; NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 10, sign. 107.

⁴³² Prečan, Vilém: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, dok. č. 147, s. 312; NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 10, sign. 108.

předpokládaným působištěm bylo území Užhorod - Perečín - Mukačevo, aby zpravodajsky působili proti německé a maďarské armádě.

Tím však dobrodružství čtyř parašutistů nezačalo. Už když se skupiny formovaly v zázemí, tak měly poměrně zajímavé a do jisté míry i významné zážitky. Získání výstroje doprovázely Sovětské obstrukce. Civilní šaty a valuty musel Píka shánět až v Turecku a Íránu. Vysazení mělo proběhnout už v dubnu 1944, ale stalo se tak až v červnu a dopadli většinou mimo plánované prostory.

Skupina Maruša-Věra (tj. velitel Kohút, radista Kučeravý - každý z nich měl vlastní volací znak) měli zpravodajsky působit v oblasti Užhorodu. Do Moskvy měli vysílat každé úterý a sobotu. Tajně, aniž by to Sověti věděli, pak měli v neděli odvyšlat v tajné šifře Palacký, jíž NKVD přinejmenším předpokládala, svoje poselství do Londýna. Oba členové se po vysazení ocitli na území Svaljavy.

Druhá skupina, Balega (Olena) a Ivančulinec (Anna) měli zpracovat oblast Mukačeva, ale dopadli u obce Zánička (45 kilometrů severovýchodně od Volovoje). Do Moskvy měli vysílat ve středu a v sobotu. Londýn jejich hlášení očekával v pondělí. Obě dvojice se pokusily proniknout do svých cílových oblastí, ale byla zde ještě jedna potíž, která jejich misi téměř znemožňovala a souvisela s vybavením. Oba desanty dostaly radiokomplety Nabla vyrobené v USA a konstruované na elektrický proud ze sítě (!), což uprostřed podkarpatských lesů nebylo nijak praktické. Výsadbáři se nějaký čas ukrývali v Novém Davidkově a Velkých Lúčkách. Nakonec se připojili k partyzánské skupině „*Zakarpatija 9*“. Kučeravý se stal velitelovým pobočником a výsadbáři se zúčastnili spojovací činnosti a bojů, ale svých primárních cílů nedosáhli.

Po příchodu československé vládní delegace se přihlásili Velitelství osvobozeného území rotmistr Balega a rotný Kohút. Oba byli zařazeni do štábní roty Velitelství osvobozeného území. Podle všeho, působení těchto parašutistů vzbudilo zájem (či podezření) u generála Mechlise, který se pak na jednom setkání s velitelem osvobozeného území, gen. Hasalem o jejich práci zajímal a Hasal mu napsal menší elaborát datovaný 4. prosince 1944, kde především zdůraznil, že byli vycvičeni po vzájemné domluvě československé strany a NKVD, která vedla jejich výcvik. Snad i činnost těchto čtyř parašutistů měla být generálem Mechlisem instrumentalizována a namířena proti československé vládní misi, ale to zatím předbíháme vývoji událostí.⁴³³ Po válce, resp. i po

⁴³³ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-1-451/2, fol. 21-30; Dějiny Velké vlastenecké války Sovětského svazu 1941-1945. Svazek 4. Praha 1965, s. 416, 419; Šolc, Jiří: *Za frontou na východě*.

Únoru byla jejich činnost uznána jako partyzánská s tím, že operovali v okolí Užhorodu a východního Slovenska. Činnost jim potvrdila i Rudá armáda.⁴³⁴

Přítomnost parašutistů a partyzánů, bez ohledu na státní příslušnost či národnost a loajalitu, se projevil v bojových akcích: Maďarský ilegální rozhlas 26. září 1944 hlásil, že v Užhorodě, Chustu a Berehovu došlo k hladovým demonstracím, ba že v Užhorodě došlo 22. září ke srážce obyvatelstva s gestapem.⁴³⁵ Výskyt pěchotních a tankových svazků u města pak na počátku října hlásili partyzáni, kteří již v létě 1944 byli v okolí města (zaútočili i na tamější elektrárnu) aktivní v podobě útoků na železnici a maďarské síly a pokračovali i na podzim, kdy útočili u Mukačeva a Svaljavy. Šlo o skupiny Šukajeva, Bujanova, Tkanka, Chomenka, Usta, Rusin, Za svobodu Československa, a další, které působily nejen poblíž těchto měst, ale občas zavítaly i na východní Slovensko.⁴³⁶ Některé útvary byly velmi početné, např. skupina Tkanka na počátku roku 1945 měla 3500 členů, kdežto Usta pouze 88, ale to jsou již stavy z doby, kdy na Podkarpatské Rusi byla pevně usazena Rudá armáda, a tyto útvary působily na Slovensku.⁴³⁷

Prohraný soubor o vlastní partyzánské hnutí měl ne jeden praktický důsledek: Od léta 1944 se místní komunisté velmi aktivně podíleli na spoluvytváření široko na politickém spektru rozkročených národních výborů, které v té době KSČ prosazovala i v jednání s Benešovou vládou a které se měly stát základem veškeré moci a správy v osvobozeném státě. V průběhu podzimu a zimy 1944 se v národních výborech stali komunisté dominantní menšinou,⁴³⁸ přičemž otcí mnoha národních výborů byly právě partyzánské a parašutistické skupiny. Nicméně existovaly i letáky, kde vedle obvyklých výzev k zakládání partyzánských skupin, jejich podpoře a vytváření národních výborů nejrůznějších stupňů, se vyzývalo k boji „za svobodnou Karpatskou Ukrajinu ve svobodném Československu“⁴³⁹

Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941-1945). Příbram 2003, s. 92-122; Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha 2007, s. 258.

⁴³⁴ NA, f. SPB ÚV, kart. 119, skupina Zakarpatia.

⁴³⁵ NA, f. AHR, sign. 1-5-16-1, fol. 15; 1-21-1-2b, fol. 69-70; sign. 1-21-1-26 fol. 69.

⁴³⁶ VÚA - VHA, Sběrka dokumentů z Ukrajinského štábu partyzánského hnutí v Kyjevě, kart. 1, evidenční jednotky 2, 3 a 4/2.

⁴³⁷ VÚA - VHA, Sběrka dokumentů z Ukrajinského štábu partyzánského hnutí v Kyjevě, kart. 1, evidenční jednotka 4/1.

⁴³⁸ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-1-457/2, fol. 27-30; Dějiny Velké vlastenecké války Sovětského svazu 1941-1945. Svazek 4. Praha 1965, s. 416, 419; Šolc, Jiří: Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941-1945). Příbram 2003, s. 92-122; Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha 2007, s. 258.

⁴³⁹ RGASPI, f. 17, op. 128, d. 28, fol. 131; NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 7, sign. 69.

Dalším praktickým důsledkem neprosazení se československých parašutistů byl fakt, že úroveň znalostí o Podkarpatské Rusi, které československá exilová vláda měla, zůstávala nebezpečně malá, jak dobře shrnuje zápis ze schůze vedoucích úředníků hospodářských ministerstev a ministerstva vnitra a národní obrany, kde se řešily některé praktické otázky fungování osvobozeného československého území. Na jedné ze schůzí vedoucích úředníků, konané 13. dubna 1944, na níž řešili otázku úředníků, otevřeně zazněl důležitý fakt: „*Mluvíme o Podkarpatské Rusi, ale ničeho o ní nevíme.*“⁴⁴⁰

Jednu mimořádně důležitou zprávu však z Podkarpátí londýnská vláda přeci jen obdržela: memorandum, v němž Ukrajinci uvedli, že trvají na autonomii v podobě zákona č. 328 z podzimu 1938. Kromě toho žádali, aby „*zástupci spojeneckých armád na území Podkarpatské Rusi byl přidělen poradce z jejich řad.*“⁴⁴¹ Memorandum však představovalo samo o sobě problém, neboť prozrazovalo autorství ukrajinských nacionalistů a tvrdilo, že jen Ukrajinci byli věrní republice, ačkoliv ve skutečnosti se spolčovali s nacisty a v březnu 1939 povstali proti československé správě a plánovali pogrom na Čechy a příslušníky dalších menšin. Kromě toho vytyčovalo pro exilovou vládu těžko stravitelný precedens v akceptování pomnichovské legislativy a dále upřednostnění jednoho ze tří stejně oprávněných směrů národnostního vývoje slovanského obyvatelstva (i když životaschopný byl jen rusínský a ukrajinský směr, ale druhý byl agresivnější a rusínský směr vůbec neuznával).⁴⁴²

⁴⁴⁰ NA, f. PMR-L, kart. 11, inv. č. 22.

⁴⁴¹ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 116.

⁴⁴² VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-202-1-1, fol. 30-31.

Hlava III.

Československé exilové zřízení a záležitosti Podkarpatské Rusi

III.1: Státní rada v Londýně

III.1.1: Vznik Státní rady

Myšlenka na vznik širšího poradního orgánu sdružujícího v exilu nacházející se politické činitele se objevila ihned na podzim 1939 jako nutnost pacifikovat různé politiky a jejich směry. V prvních měsících roku 1940 Beneš rozpracoval své úvahy na vznik Státní rady. Tím většímu okruhu politiků zajistil určitý podíl na moci, ale také zodpovědnost a zaměstnání a tím pádem také větší loajalitu. Státní rada měla v emigraci suplovat parlament a veřejné mínění. Zároveň to byl i dobrý propagační nástroj vůči Britům, kteří chtěli, aby podobný orgán existoval.⁴⁴³ Právním základem pro vznik Státní rady byl dekret č. 1 z 21. července 1940. Ten charakterizoval Státní radu „*jako poradní sbor prezidenta republiky a jako pomocný kontrolní orgán v rámci zatímního státního zřízení Československé republiky*“ (§ 1). Maximálně mohlo být ve Státní radě 40 osob (později počet členů navýšen mezi 40 a 50 osob),⁴⁴⁴ které byly jmenovány na jeden rok (§ 2). Úředníci a příslušníci branné moci při jmenování členem Státní rady dostávali od svých úřadů automaticky trvalé dovolené k výkonu funkce (§ 3). K účasti na jednání Státní rady jmenovaný člen měl právo teprve tehdy, když prezidentu republiky potvrdil přijetí mandátu spolu s písemným slibem věrnosti republice a zahraničnímu zřízení, jakož i příslibu zodpovědného konání své funkce. Prezident jmenoval předsedu a tři místopředsedy rady⁴⁴⁵ a určoval data zahájení a ukončení zasedacího období (§ 4) a kromě toho prezidentu republiky náleželo konečné schválení jednacího řádu Státní rady, jakož i všech jeho dodatků a změn (§ 5). Ti členové rady, kteří byli zároveň ve vládě, při schvalování poradních zpráv neměli právo hlasovat. Předseda rady mohl k jednáním zvat všechny členy vlády, „*aby mohli poskytnouti členům Státní rady žádaná vysvětlení.*“ (§ 6) Dekret určoval i takové technické, jako byl plat, dovolená a disciplinární řízení (§§ 8 a 9). Vůči vládě měla rada jistá omezení, např. ve vyslovování nedůvěry a kontroly její činnosti, neb rada nebyla demokraticky zvoleným orgánem. Mohla alespoň prezidentovi a vládě předkládat memoranda a na druhou stranu musela ve stanové lhůtě podávat prezidentu či vládě

⁴⁴³ Šustek, Vojtěch: Státní rada v Londýně v letech 1940-1941. In: SAP, 1994, č. 2, s. 241-244.

⁴⁴⁴ Viz § 1 ústavního dekretu z 24. listopadu 1941. Úřední věstník československý, č. 1, roč. III., 2. dubna 1942, s. 2.

⁴⁴⁵ Podle § 2 ústavního dekretu z 24. listopadu 1941 určoval prezident republiky i pořadí jednotlivých místopředsedů. Úřední věstník československý, č. 1, roč. III., 2. dubna 1942, s. 2

poradní zprávu na otázku či věc, kterou Státní radě předložili (§ 7).⁴⁴⁶ To bylo hlavním úkolem rady.

V dalším dekretu z 27. října 1942 se prezident vzdal práva jmenovat vedení rady, které si členové volili na zasedání pléna. Nově mohla mít rada až pět místopředsedů. První schůzi státní rady řídilo předsednictvo minulé Státní rady, pokud zůstali členy rady (článek 1) a bylo v podstatě lépe precizováno interpelační právo Státní rady na členy vlády (článek 2). Rada také mohla podávat svá memoranda o všem, o čem usoudila, že je to vhodné. Dekrety mohly být vydávány až poté, co si vláda či prezident vyžádali její poradní zprávu. Pokud Státní rada poradní zprávu nepodala, považovalo se to za vyjádření jejího souhlasu s navrhovaným dekretem (článek 3).⁴⁴⁷

Z výše uvedeného je zřejmé, že ve Státní radě mohly a také byly zastoupeny různé politické a názorové proudy, tudíž z jejich jednání je možno nejlépe vyzorovat, jak moc byla Podkarpatská Rus v exilu reflektována. Vláda, jejíž schůze v průběhu psaní tohoto textu nebyly ještě kompletně edičně zpracovány, a tudíž předložený obrázek z jejich jednání by nebyl úplný, měla jaksi z povahy své práce za úkol konstantně se zajímat o Podkarpatskou Rus, kdežto členové Státní rady měli odhalovat nedostatky v činnosti vlády a samozřejmě nechybělo ani úsilí o získání politických bodů u opozičně naladěných skupin a jedinců. A hlavně - na rozdíl od vlády se ve Státní radě objevili i přímí reprezentanti Podkarpatské Rusi.

III.1.2: Zastoupení Podkarpatské Rusi ve Státní radě

Již v úvodním proslovu prezidenta republiky k zahájení činnosti Státní rady Edvard Beneš zmínil „*památku těch, kteří [...] na Podkarpatské Rusi padli nebo trpěli a trpí v boji o celistvost republiky*“⁴⁴⁸ a zdůraznil, „*že se svých občanů žádné národnosti a strany ani ze země českých, ani ze Slovenska, ani z Podkarpatské Rusi nevzdáváme, že ke všem své státní povinnosti jsme rozhodnutí loajálně vykonávat a je k jejich občanským povinnostem volat, že osoby vojenské a civilní pokládáme za zodpovědné před naším státním zřízením, našimi zákony a institucemi a že i po návratě domů tyto věci odtud z ciziny budou mít i doma svou platnost.*“⁴⁴⁹

To muselo obzvláště lahodit uchu přinejmenším jednomu členu Státní rady, který přímo z Podkarpatské Rusi pocházel. Přímým exponentem slovanského obyvatelstva

⁴⁴⁶ Úřední věstník československý, č. 10, roč. I., 4. prosince 1940, s. 1-2.

⁴⁴⁷ Úřední věstník československý, č. 4, roč. III., 23. prosince 1942, s. 20.

⁴⁴⁸ NA, f. SR-L, kart. 28, schůze pléna, 11. prosince 1940, fol. 26.

⁴⁴⁹ NA, f. SR-L, kart. 28, schůze pléna, 11. prosince 1940, fol. 60.

Podkarpatské Rusi byl mladý sociálně demokratický poslanec a tajemník Karpatoruského národního svazu Pavel Cibere, který se v lednu 1941 stal členem dvou výborů Státní rady, totiž politického a hospodářského (v jeho rámci se např. stal referentem pro rozpočtu 1941 pro kapitoly Státní rada a státní ministři). Členem výborů se stal na návrh skupiny členů Státní rady, kteří navrhli konkrétní rozdělení osob do jednotlivých výborů - Cibere mezi navrhovateli nebyl, ale Sdružení členů Státní rady, které se tohoto úkolu ujalo, v tomto smyslu provedlo dobrý politický tah - bylo dáno jasně najevo, že s politickými názory Podkarpatské Rusi se počítá a že bude dbáno i na její hospodářský rozkvět.⁴⁵⁰ Cibereho výběr zjevně nebyl náhodný, neboť byla vážná potřeba, aby v exilu byla reprezentována sounáležitost Podkarpatské Rusi se zbytkem republiky. Navíc s ohledem na nedostatek reprezentantů nejvýchodnějšího území bylo záhodno zabránit, aby Podkarpatská Rus byla zastoupena v některém opozičním orgánu, což reálně hrozilo v lednu 1940, když vznikala Česko-Slovenská národní rada Milana Hodži a Františka Schwarze, se počítalo s Ciberem jako s hospitantem.⁴⁵¹ V této souvislosti nepřekvapí, že např. 2. oddělení velitelství brigády ve Velké Británii informovalo své nadřízené o průběhu oslav z pondělí 6. ledna 1941, kdy Cibere s několika krajany a známými v Londýně slavil pravoslavné Vánoce. Kromě jmen však nebylo téměř co hlásit, neboť Cibere ve svém proslovu ke svým přátelům zdůraznil, že „ bez svobodného Československa není a nemůže být svobody Podkarpatských Rusinů“ a nechyběla ani zdravice prezidentu republiky.⁴⁵² Nicméně domácí odboj v protektorátu, s nímž Cibere udržoval také kontakt,⁴⁵³ byl vyrozuměn v tom smyslu, že Cibere patřil k nesporným kandidátům do Státní rady.⁴⁵⁴ Odboj v protektorátu dostal v listopadu 1940 instrukci, aby se jménem Cibereho obrátil na dr. Ivana Parkányiho za účelem navázání kontaktů na Podkarpatskou Rus.⁴⁵⁵ V prosinci 1940 pak bylo protektorátním odbojářům doporučeno zkusit zkontaktovat Petra Židovského a Pavla Dubaje.⁴⁵⁶ Potřeba nějakého důvěryhodného a známého Podkarpatorusa byla potřeba i v případech, kdy šlo např. o ověření totožnosti některých osob z Podkarpatské Rusi hlásících se do československé armády.⁴⁵⁷ Cibere byl také jmenován do poradního rozhlasového sboru, který měl za úkol podporovat Ministerstvo zahraničních věcí v jednáních s BBC.⁴⁵⁸

⁴⁵⁰ NA, f. SR-L, kart. 29, schůze pléna 22. ledna 1941, fol. 72, 81-82; NA, f. PMR-L, kart. 48.

⁴⁵¹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-18-56, fol. 2.

⁴⁵² VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-8-1-1, fol. 3.

⁴⁵³ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-91-6-II, fol. 352.

⁴⁵⁴ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-10-9, fol. 24; sign. 37-10-43, fol. 134.

⁴⁵⁵ V originále uvedeno Parhanyi, ale zjevně jde o překlep. VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-10-43, fol. 138v.

⁴⁵⁶ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-10-43, fol. 153.

⁴⁵⁷ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-24-3, fol. 6.

⁴⁵⁸ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-10-9, fol. 49.

Další osobou, která by se dala považovat za reprezentanta podkarpatoruských zájmů a to v podstatě od prvopočátků příslušnosti Podkarpatska k Československu, byl státní ministr ing. Jaromír Nečas, který byl rovněž členem Státní rady a celou meziválečnou republiku se zabýval podkarpatoruskými problémy a toto území zastupoval i v rámci parlamentu.⁴⁵⁹ Jako ministr pro hospodářskou obnovu mimo jiné ve svém úvodním vystoupení před hospodářským a sociálním výborem Státní rady o činnosti svého úřadu řekl, že chce pracovat na industrializaci Podkarpatské Rusi a rozvoji těžebních prací.⁴⁶⁰ Ve stejné době zpracoval František Uhlíř, další člen Státní rady, obsáhlý elaborát o obnově republiky, v níž byla nemalá část věnována Podkarpatské Rusi.⁴⁶¹ Oba se pak členy Státní rady i v následujícím období. Cibere zůstal v politickém výboru, v němž se stal zapisovatelem, a nově se stal členem finančního a rozpočtového, v němž se stal dokonce místopředsedou. Opustil tak hospodářský výbor, který se přetvořil na hospodářský a sociální výbor.⁴⁶²

III.1.3: Podkarpatská Rus na jednáních Státní rady

V politickém výboru musela Cibereho těšit zpráva Huberta Ripky, že se k vydání chystají studie „*Vídeňská arbitráž a zotročení Slovenska a Podkarpatské Rusi*“ a „*Sounáležitost Podkarpatska s Československem*“.⁴⁶³ V další schůzi politického výboru na to sice Cibere obsáhle reagoval, ale text jeho vystoupení se nedochoval.⁴⁶⁴ Na jednom z dalších jednání Státní rady poreferoval Hubert Ripka o jednáních s polskou exilovou reprezentací o projektu konfederace. Vedle obtížného bodu o vztazích obou emigrací k Moskvě, byl zmíněn rovněž postoj vůči Maďarsku, kdy československá strana jej viděla jako nepřítele a neuznávalo jak vídeňskou arbitráž, tak březnový útok Maďarů. Polští představitelé v tomto bodě prohlašovali, že slovenská a podkarpatoruská otázka „*jsou vnitřními otázkami československými.*“⁴⁶⁵ Ve věci podkarpatoruské Státní rada doporučovala, aby československá propaganda intenzivněji spolupracovala s krajany v USA a samozřejmě, aby se v té souvislosti pamatovalo na krajiny z Podkarpatské Rusi. Podkarpatoruské

⁴⁵⁹ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. I., 1941, s. 2, 8.

⁴⁶⁰ NA, f. SR-L, kart. 85, schůze hospodářského a sociálního výboru 16. února 1942, fol. 40-41.

⁴⁶¹ NA, f. SR-L, kart. 85, schůze hospodářského a sociálního výboru, fol. 135-323, k Podkarpatské Rusi zejména fol. 203-215, ale i další části textu.

⁴⁶² Zprávy Státní rady, roč. II., 1942, s. 1, 4.

⁴⁶³ NA, f. SR-L, schůze politického výboru 19. února 1941, fol. 60.

⁴⁶⁴ NA, f. SR-L, schůze politického výboru 4. března 1941, fol. 95.

⁴⁶⁵ NA, f. SR-L, kart. 29, schůze pléna 7. března 1941, fol. 142.

problematice se pak mělo týkat více textů v periodickém tisku a v rozhlase. Jejich úkolem bylo pochopitelně rovněž eliminovat vliv maďarských agitátorů.⁴⁶⁶

Cibere, patrně po jisté době, kdy se v novém sboru rozkoukával, na jednání pléna 1. července 1941 přednesl rozsáhlé exposé⁴⁶⁷ - v ruštině,⁴⁶⁸ v němž se přihlásil k ruské orientaci a k Československu, přičemž připomněl, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi nezměnilo své rozhodnutí z 8. května 1919,⁴⁶⁹ že podporuje a uznává jediné exilovou vládu - a to jak jeho spoluobčané doma ve vlasti, tak i krajané v USA - údajně bez rozdílu politického a náboženského přesvědčení.⁴⁷⁰ Vyslovil se pro obnovu republiky v předmnichovských hranicích a pro kulturní a hospodářský rozvoj nejvýchodnějšího cípu, pro který si přál vlastní univerzitu.⁴⁷¹ Reagoval na něj Hubert Ripka, který řekl, že „*je velmi vděčen za prohlášení kol. Cibere. Může ho ujistit jménem československé vlády, že boj za osvobození Československé republiky pokládá za boj za osvobození Podkarpatské Rusi. Jsme národ právě tak sudetský, jako podunajský a podkarpatoruský. Celé naše diplomatické usilování se nese v tomto směru*“, načež požádal, aby Cibereho prohlášení bylo možno propagačně využít.⁴⁷² Zapojení Cibereho vedla Stránského během jednání pléna k poněkud nemístnému prohlášení: „*Není problémem Podkarpatská Rus; sžila se s námi a je zde s námi; to zesílí vzájemná pouta a odůvodní požadavek, aby u nás zůstala.*“⁴⁷³ To ovšem ještě netušil, že se Cibere sám stane problémem.

Dne 4. července 1941 přišla delegace Státní rady za prezidentem, aby mu odevzdala odpověď na jeho poselství z 11. prosince 1940. Mezi delegáty byl i Pavel Cibere, který za Podkarpatskou Rus prohlásil, „*že jediné přání jejího lidu je, aby se mohl vrátit do jednotné RČS.*“⁴⁷⁴ Ostatně, Cibereho jediný příspěvek k odpovědi Státní rady bylo to, že během jednání připomněl Podkarpatskou Rus, která by v textu neměla chybět.⁴⁷⁵

Cibere se aktivně podílel na ustavení výborů Státní rady při jejím druhém zasedání, přičemž Cibere spolu s dalšími navrhovateli prosadil i úpravu počtu a názvů výborů rady. Nově místo původních výborů 1) politického, 2) hospodářského, 3) branného a 4) kárného existovaly při již předem vysloveném souhlasu prezidenta republiky nové výbory 1)

⁴⁶⁶ NA, f. SR-L, kart. 30, schůze pléna 2. května 1941, fol. 334.

⁴⁶⁷ Ruský originál proslovu a stručný český překlad viz NA, f. SR-L, kart. 31, schůze pléna, 1. července 1941, fol. 172-180.

⁴⁶⁸ NA, f. SR-L, kart. 31, schůze pléna, 1. července 1941, fol. 30.

⁴⁶⁹ NA, f. SR-L, kart. 31, schůze pléna, 1. července 1941, fol. 177.

⁴⁷⁰ NA, f. SR-L, kart. 31, schůze pléna, 1. července 1941, fol. 178.

⁴⁷¹ NA, f. SR-L, kart. 31, schůze pléna, 1. července 1941, fol. 179.

⁴⁷² NA, f. SR-L, kart. 31, schůze pléna, 1. července 1941, fol. 31.

⁴⁷³ NA, f. SR-L, kart. 31, schůze pléna, 1. července 1941, fol. 155.

⁴⁷⁴ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 4.

⁴⁷⁵ NA, f. SR-L, schůze politického výboru 11. března 1941, fol. 110.

politický, 2) finanční a rozpočtový, 3) branný, 4) hospodářský a sociální a 5) kárný.⁴⁷⁶ Cibere se dostal do politického výboru jako zapisovatel, do branného jako řadový člen a do finančního a rozpočtového výboru jako místopředseda.⁴⁷⁷ Na jaře 1942 se Cibere neúčastnil zuřivých sporů ohledně činnosti Osuského⁴⁷⁸ ve Francii a odmítl a v dané věci i hlasovat.⁴⁷⁹ Lze se však domnívat, že tím oslabil svoji pozici v rámci emigrace, přičemž negativní roli hrálo i jeho angažmá v jazykových sporech. Na schůzi z 18. května 1942 se Gustav Kleinberg zajímal o jazykovou stránku vysílání rozhlasu, zda se na Podkarpatskou Rus vysílá rusky či rusínsky.⁴⁸⁰ Ripka odpověděl, že „*pokud jde o Podkarpatskou Rus, jest [...] samozřejmé, že se bude mluvit rusky, jde-li o ruské vysílání, a ukrajinsky, jde-li o ukrajinského řečníka tak, jako doma.*“⁴⁸¹ Budoucí čas byl v obou případech použit úmyslně, neboť vysílání na Podkarpatskou Rus se zdařilo realizovat teprve v průběhu roku 1942. Když Ripka na jednání 30. června hovořil o vysílání jako již o fungující záležitosti, neopomněl se vyjádřit k ožehavé otázce jazykové, přičemž výběr jazyka označil za „*otázku pouhé účelnosti*“: „*Chceme, aby se mluvilo tak, aby to odpovídalo povaze věci, aby tomu bylo dobře rozuměno, a aby to mělo podle možnosti největší politický a psychologický účinek. Jazykové otázky řešiti nemůžeme a nemáme nejmenšího práva, abychom rozhodovali o věcech, které se týkají budoucí ústavy a politické organizace osvobozeného státu. Tato otázka se bude určitě nově řešiti a my nemáme právo zásadních řešení, k tomu je povolán pouze lid v naší zemi. Ministerstvo se postará o to, aby k Podkarpatskému lidu bylo mluveno ve všech jazycích, kterými mluví on, rusky, ukrajinsky atd. Je to, opakuji, otázka ryzí praktické účelnosti.*“

V létě 1942 odpovídal Hubert Ripka na interpelaci člena Státní rady Valo, „*Jaká opatření učinilo nebo učiní ministerstvo věci zahraničních, aby se z československého vysílání v Londýně hovořilo k nejvýchodnější části Republiky, k Podkarpatsku, jazykem této země, jímž podle interpelantova soudu jest ukrajinština.*“ Ripka odpověděl, že vláda vždy měla zájem, aby se mohla obracet i na Podkarpatsko. „*Otázka jazyková není pro nás otázkou zásadní, nýbrž otázkou ryzí účelnosti, tj.: aby se těmto projevům rozumělo dobře v oblasti co možná největší.*“ V duchu celé předchozí československé jazykové praxe odmítl z ústřední rozhodovat, jaký jazyk je jazyk Podkarpatské Rusi s tím, že to „*přísluší*

⁴⁷⁶ NA, f. SR-L, kart. 32, plenární schůze z 3. prosince 1941, fol. 53-54, 65.

⁴⁷⁷ NA, f. SR-L, kart. 32, plenární schůze z 3. prosince 1941, fol. 66.

⁴⁷⁸ Viz NA, f. SR-L, kart. 34 a 35.

⁴⁷⁹ NA, f. SR-L, kart. 34, plenární schůze z 30. března 1942, fol. 180.

⁴⁸⁰ NA, f. SR-L, kart. 35, plenární schůze z 18. května 1942, fol. 16.

⁴⁸¹ NA, f. SR-L, kart. 35, plenární schůze z 18. května 1942, fol. 17.

*pouze osvobozenému lidu doma. Ministerstvo věcí zahraničních připustí k vysílání všechny řeči, jimiž se na Podkarpatsku mluví [...] i nářečí*⁴⁸²

Na jednání finančního a rozpočtového výboru 23. listopadu 1942 pak už Ripka mohl podat určité shrnutí ve vysílání na Podkarpatskou Rus: Jednání s britskými diplomaty a BBC bylo umožněno, aby československé vysílání hovořilo speciálně i k Podkarpatské Rusi, přičemž první projev učinil v prosinci 1941 Pavel Cibere. Od té doby se hovořilo jak rusky, tak ukrajinsky a některá vysílání vyvolala dokonce odezvu v Budapešti. Bližší údaje však již Ripka neposkytl.⁴⁸³

III.1.4: Kancelář a referát pro Podkarpatskou Rus na Ministerstvu vnitra

Cibereho mimořádné postavení ohledně Podkarpatské Rusi na Státní radě a vůbec v celém

exilovém zřízení podtrhovala Kancelář pro Podkarpatskou Rus, která fungovala od 1. května 1941.⁴⁸⁴ Vedl ji právě Cibere a starala se o politické, právní a propagační věci (ve spolupráci s Ministerstvem zahraničních věcí, v jehož budově též sídlila, takže rezortní ministr Slávik o ní mnoho nevěděl) ve vztahu k Podkarpatsku a tamějšímu obyvatelstvu.⁴⁸⁵ Již na konci roku 1941 doporučoval finanční a rozpočtový výbor její přesun právě k zahraničnímu ministerstvu právě „*pro [...] převážně propagační charakter.*“⁴⁸⁶ Na vystoupení 9. prosince před rozpočtovým výborem Slávik uvedl, že má s kanceláří velmi málo kontaktu, nemůže ji kontrolovat a že by se spíše hodilo její přičlenění k Předsednictvu ministerské rady. Doslova uvedl: „*Dnešní stav je nemožný.*“ S přičleněním k Předsednictvu ministerské rady souhlasil i Paulíny.⁴⁸¹ Dne 8. června 1942 poreferoval ministr vnitra Juraj Slávik v politickém výboru Státní rady o činnosti Kanceláře pro Podkarpatskou Rus, ale přiznal, že o její „*činnosti mnoho neví, ježto kancelář, která je sice v rozpočtu Ministerstva vnitra, spolupracuje úzce s informačním a propagačním odborem Ministerstva zahraničních věcí, v jehož budově má také své sídlo.*“ Z toho důvodu také navrhl, aby byla připojena právě k Ministerstvu zahraničních věcí, se kterým spolupracuje na propagační práce na celém americkém kontinentu a dále se stará o krajany z Podkarpatské Rusi ve Spojeném království.⁴⁸⁸ Na jiné schůzi politického výboru Slávik dokonce dodal, že stejně „*nemá na ni vliv a nemá ani možnost dozoru nebo úpravy*

⁴⁸² NA, f. SR-L, kart. 14, fol. 181.

⁴⁸³ NA, f. SR-L, kart. 78, schůze finančního a rozpočtového výboru 23. listopadu 1942, fol. 55.

⁴⁸⁴ NA, f. SR-L, kart. 32, plenární schůze z 23. prosince 1941, fol. 231.

⁴⁸⁵ NA, f. SR-L, kart. 32, plenární schůze z 23. prosince 1941, fol. 450.

⁴⁸⁶ NA, f. SR-L, kart. 76, schůze finančního a rozpočtového výboru 4. prosince 1941, fol. 36.

⁴⁸¹ NA, f. SR-L, kart. 76, schůze finančního a rozpočtového výboru 9. prosince 1941, fol. 55-51.

⁴⁸⁸ NA, f. SR-L, schůze politického výboru z 8. června 1942, fol. 507.

její činnosti.⁴⁸⁹ Nicméně když na schůzi 8. června ministr vnitra řekl, že přítomný Cibere mu dal o činnosti kanceláře podrobnou zprávu, Cibere zůstal mlčet a během jednání vůbec nevystoupil.⁴⁹⁰

Na další schůzi politického výboru Čaplovič pochválil Cibereho coby vedoucího pracovníka Kanceláře pro Podkarpatskou Rus na Ministerstvu vnitra,⁴⁹¹ ale veřejně ho „přátelsky“ upozornil, že „není správné, když se označuje jako zástupce Podkarpatské Rusi ve Státní radě na tiskopisech“ a dodal, že příslušníci rady „nejsou zde jako zástupci jedné nebo druhé strany, nebo jedné nebo druhé země, nemáme žádného zástupce Podkarpatské Rusi ve Státní radě, stejně jako řečník není zástupce Slovenska. Mimo to musí referent na to upozornit, že dr. Cibere zastupuje pouze jeden směr v Podkarpatské Rusi, resp. nezastupuje ho, nýbrž je jeho příslušníkem a referent tu nechce zkoumat, který z nejméně dvou směrů tam existujících je silnější.“ Čaplovič se pak domníval, že není vhodné, aby pro propagační práci byla vytvořena zvláštní kancelář, nýbrž že by měla být připojena k Ministerstvu zahraničních věcí jako samostatné oddělení a na rozdíl od ostatních politiků zdůrazňujících obvykle budoucí autonomní režim, dodal, že „pro Podkarpatskou Rus, která tvoří součást republiky, nemůže být žádné zvláštní postavení.“⁴⁹¹ Přítomný Cibere opět během jednání nijak nereagoval, resp. vůbec se do diskuze nezapojoval.

Na schůzi politického výboru z 16. července 1942 pak Anežka Hodinová zapochybovala o nutnosti existence podkarpatoruské kanceláře a kritizovala Cibereho za „různé projevy“ a zejména pak za postoj ve věci Štefana Osuského a vyjádřila pochybnost, zda Cibere vůbec může mluvit za veškeré slovanské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi.⁴⁹³ Není divu, že se tentokrát Cibere přihlásil o slovo. Ohradil se jednak proti Čaplovičově poznámce, že se nemá podepisovat jako reprezentant Podkarpatské Rusi ve Státní radě, jednak dodal, že „se mu podařilo sjednotit Podkarpatorusy“ a toto spojení vysvětlil následovně: „Není již žádných různých směrů, kterých mluvil dr. Čaplovič, ale i kdyby byly, tak by to bylo výhradně věcí Karpatorusů samotných. Řečník je přesvědčen, že Karpatoruský národ překonal tyto rozpory a že se sjednotil a tomu nasvědčují veškeré zprávy z domova, podle kterých lid je sjednocen na podkladě československé demokracie a státnosti. Nesmí se mu ovšem brát jeho kulturní spojení s velkým ruským národem“ a jeho

⁴⁸⁹ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 20. července 1942, fol.169.

⁴⁹⁰ NA, f. SR-L, schůze politického výboru z 8. června 1942, fol. 507.

⁴⁹¹ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 11. července 1942, fol.112,

⁴⁹² NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 11. července 1942, fol.113.

⁴⁹³ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 16. července 1942, fol.149.

jazykem⁴⁹⁴ a vylíčil svoji činnost od roku 1938. K možnosti změny rezortního ministerstva jeho kanceláře se vyjádřil tak, že je o tom možné uvažovat.⁴⁹⁵ O pravdivosti Cibereho tvrzení o spojení s reprezentanty Podkarpatské Rusi v Sovětském svazu nahlas během Cibereho výstupu zapochyboval Nosek, na něhož chtěl Cibere ihned reagovat, ale Klecanda mu to nedoporučil.⁴⁹⁶ Cibere pak dokonce odmítl podepsat zápis z jednání.⁴⁹⁷

Na politické schůzi z 20. července 1942 se Slávik již nechtěl ke sporům ohledně kanceláře vyjadřovat,⁴⁹⁸ ale k věci se vrátil Čaplovič, který zapochyboval o tom, že Cibere zastupuje všechny Podkarpatorusy a odmítl také Cibereho argumentaci, že o své činnosti referuje výhradně prezidentu republiky. V případě toho, že by kancelář měla chystat i materiály k ústavní a správní autonomii proto navrhoval, aby byla v budoucnu přičleněna k Předsednictvu ministerské rady.⁴⁹⁹ Cibere tentokrát na schůzi reagoval poměrně krotce, neboť pouze požadoval, aby se vždy a všude pamatovalo na zvláštní postavení Podkarpatské Rusi, které by mělo být symbolizováno i v exilovém zřízení a postěžoval si na občasné problémy se získáním informací od ostatních úřadů,⁵⁰⁰ nicméně o účelu kanceláře, jakož i postavení dr. Cibereho bylo dále diskutováno,⁵⁰¹ ale úředník, který činil patřičný zápis, se zjevně držel zásad sira Humphreya Applebyho,⁵⁰² neboť rozpory pouze naznačil. Můžeme se domnívat, že byly rozsáhlé, neboť Cibere opět odmítl podepsat zápis ze schůze.⁵⁰³ Cibere reagoval na schůzi pléna z 27. července 1942, na niž kromě jiného navrhoval, aby Kancelář pro Podkarpatskou Rus byla přičleněna ke Kanceláři prezidenta republiky, aby tak byla vytvořena kontinuita s podobným řešením uplatněným za první republiky.⁵⁰⁴ Na Cibereho pak reagoval J. Valo.⁵⁰⁵ V souvislosti s Kanceláří pro Podkarpatskou Rus proto Státní rada navrhovala její přičlenění k informačnímu odboru Ministerstva zahraničních věcí jako samostatného oddělení, neboť kancelář s odborem tak jako tak úzce spolupracovala a koneckonců sídlila i v prostorách odboru a Cibere byl neplaceným přednostou kanceláře.⁵⁰⁶ V případě, že by se ukázala nutnost politických příprav s ohledem na plánovanou autonomii, kterou měly podle připomínky Státní rady mít

⁴⁹⁴ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 16. července 1942, fol. 150.

⁴⁹⁵ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 16. července 1942, fol. 150-152.

⁴⁹⁶ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 16. července 1942, fol. 151.

⁴⁹⁷ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 16. července 1942, fol. 152.

⁴⁹⁸ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 20. července 1942, fol. 172.

⁴⁹⁹ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 20. července 1942, fol. 176-177.

⁵⁰⁰ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 20. července 1942, fol. 178.

⁵⁰¹ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 20. července 1942, fol. 178-181.

⁵⁰² Lynn, Jonathan - Jay, Antony: Jistě, pane premiére. Část II. Praha 2004, s. 92.

⁵⁰³ NA, f. SR-L, kart. 94, schůze politického výboru z 20. července 1942, fol. 178-181.

⁵⁰⁴ NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 27. července 1942, fol. 6.

⁵⁰⁵ Zprávy Státní rady, roč. II., 1942, s. 21.

⁵⁰⁶ NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 27. července 1942, fol. 47.

na paměti všechny státní úřady při přípravách na návrat domů, měly se tyto záležitosti včlenit do agendy Předsednictva ministerské rady.⁵⁰⁷

Cibere na základě své žádosti z 30. července 1942 chtěl svoje vystoupení z 27. července 1942 publikovat právě jako se stalo s dotazem Valo ministru Ripkovi, ale předsednictvo Státní rady nejprve chtělo od Cibereho správný český text jeho projevu, protože jím zasláný doslovný překlad a rusínský originál zřejmě nepostačovali, ale ještě

13. srpna bylo konstatováno, že požadovaný text nedošel. To Cibere napravil až 25. srpna. Předsednictvo Státní rady pak nedalo svým dopisem z 16. září 1942 souhlas. Korbel pak tento dopis osobně doručil 18. září⁵⁰⁸ - zřejmě, aby částečně eliminoval jeho negativní obsah. Ještě na jednání finančního a rozpočtového výboru 24. listopadu 1942 Slávik uvedl, že by mu nevadil převod kanceláře na Zamini, ale nabádal k opatrnosti, aby nevznikl dojem, „že *postavení této části naší republiky je samostatné.*“⁵⁰⁹ Cibere byl ještě na jednání rozpočtového výboru 16. prosince ujištěn, že na zvláštním postavení Podkarpatské Rusi se převodem kanceláře z jednoho rezortu na druhý nic nemění na jejím postavení a jde jen o praktičnost řešení.⁵¹⁰

Na jednání pléna 21. a 22. prosince 1942 se v rámci diskuse nad návrhem vládního rozpočtu na rok 1943 znovu otevřela otázka podkarpatoruské kanceláře, kdy Cibere navrhl, aby se Státní rada vyslovila v tom smyslu, že „*reorganizace této kanceláře [pro Podkarpatskou Rus má být] provedena jen tak, aby již za hranicemi dostatečným způsobem bylo dáno najevo zvláštní ústavně-právní postavení Podkarpatské Rusi v Československou. Kancelář pro Podkarpatskou Rus může býti nahrazena pouze zřízením nového ústředního úřadu speciálně určeného pro Podkarpatskou Rus. Vzhledem k tomu Státní rada doporučuje, aby vláda zrušila své rozhodnutí ze dne 27. listopadu, týkající se samé existence kanceláře pro Podkarpatskou Rus.*“ Zároveň končil s tím, že pokud by rada nepřijala tento podnět, má ještě jiný návrh.⁵¹¹ Bezprostředně však na Cibereho nikdo nereagoval. Teprve po prosloveh dalších řečníků zpravodaj rozpočtu Fürth konstatoval, že k rozpočtu je pouze jeden přímý návrh na úpravu a to právě Cibereho a zároveň se vyslovil proti jeho přijetí, neboť „*Státní rada nezabývá se politickým aspektem věci, nýbrž pouze praktickou stránkou, která mluví pro to, aby činnost kanceláře byla zařazena u Ministerstva zahraničních věcí, ježto je informační a propagační.*“ Vznik nového

⁵⁰⁷ NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 27. července 1942, fol. 47

⁵⁰⁸ NA, f. SR-L, kart. 19.

⁵⁰⁹ NA, f. SR-L, kart. 78, schůze finančního a rozpočtového výboru 24. listopadu 1942, fol. 189.

⁵¹⁰ NA, f. SR-L, kart. 78, schůze finančního a rozpočtového výboru 16. prosince 1941, fol. 305.

⁵¹¹ NA, f. SR-L, kart. 40, plenární schůze z 21. a 22. prosince 1942, fol. 16 a 17.

ústředního orgánu jen jako symbolu odmítl jako zbytečný a navrhl jen, aby bylo poznamenáno, že tato reorganizace se nijak nedotýká „*státně-právního postavení Podkarpatské Rusi v Československé republice*.“ Cibere však na svém stanovisku trval⁵¹¹ a šířeji jej plénu také objasnil. Stěžoval si jednak na způsob, jakým byl vyrozuměn o reorganizaci, jednak zdůrazňoval, že jeho kancelář je „*organizačně-politickým střediskem všech Karpatorusů v zahraničí a rovněž symbolem zvláštního ústavo-právního postavení Podkarpatské Rusi v Československu*.“ Proto chtěl, aby reorganizace tuto zvláštnost ještě více podtrhla a nikoliv eliminovala. V případě nezměněného stanoviska byl připraven hlasovat proti státnímu rozpočtu.⁵¹³ Valo se ozval, že Cibere by se neměl označovat za zástupce Podkarpatské Rusi, neboť tak nebyli členové rady vybíráni, aby představovali nějaké územní celky, pouze reprezentují národní skupiny. Klecanda na to jen doporučil, aby Státní rada Cibereho prohlášení vzala na vědomí a přešla k hlasování o návrhu rozpočtu. S tím souhlasil i Čaplovič, který Cibereho ujistil, že „*se nikdo ve Státní radě nechce dotknouti zvláštního ústavně-právního postavení Podkarpatské Rusi, ale že toto postavení nedává dr. Ciberovi [!] právo na zvláštní debaty*.“ Rovněž Majer se vyslovil pro celostátní působnost ústředních úřadů s tím, že Státní rada přeci již v poradní zprávě k činnosti Ministerstva vnitra trvala na tom, aby se vždy pamatovala na specifické postavení Podkarpatské Rusi. Pro Cibereho návrh nakonec hlasoval jen navrhovatel, Paulíny-Tóth, Harminc a Vido. Proti návrhu rozpočtu doplněného douškou, že převedení kanceláře z rezortu vnitra pod Ministerstvo zahraničních věcí nic nemění na jeho výjimečném postavení, pak skutečně hlasoval jen Cibere a jeho podporovatelé se hlasování zdrželi.⁵¹⁴ Cibere přitom byl jedním z referentů pro rozpočet - zabýval se kapitolami týkajícími se Státní rady a její kanceláře.

Náhradou za zrušenou Kancelář pro Podkarpatskou Rus vznikl při Ministerstvu vnitra zvláštní referát věnovaný zcela této nejuvýchodnější zemi Československa. V rámci Ministerstva vnitra to nebyla taková zvláštnost, neboť od ledna 1943 existoval ještě specializovaný referát pro Slovensko, ale podkarpatoruský referát vznikl později, až na jaře 1943, neboť teprve 20. dubna 1943 vláda rozhodla o jeho utvoření. Existence podkarpatoruského referátu měla zdůraznit „*zvláštní ústavně-právní postavení Podkarpatské Rusi jako autonomní součásti Československé republiky*.“ Během rozpravy Státní rady o činnosti rezortu vnitra z 2. června 1943, Juraj Slávik konstatoval, že vnitřní

⁵¹² NA, f. SR-L, kart.40, plenární schůze z 21. a 22. prosince 1942, fol. 21.

⁵¹³ NA, f. SR-L, kart.40, plenární schůze z 21. a 22. prosince 1942, fol. 243.

⁵¹⁴ NA, f. SR-L, kart.40, plenární schůze z 21. a 22. prosince 1942, fol. 22.

struktura referátu probíhá výstavbou.⁵¹⁵ Již 22. dubna 1943 proto Juraj Slávik žádal Petruščáka a Cibereho, aby mu podali návrhy na vhodné referenty pro tuto organizační složku jeho ministerstva, avšak podnětů se dočkal pouze od Petruščáka. Do personálního naplnění referátu se o podkarpatoruské věci měly starat odbory 2. (politická správa) a 4. (studijní).⁵¹⁶ Referát pro Slovensko byl brzy nahrazen odborem pro obnovu a organizaci státní správy a ze zvláštních referátů se tak udržel jen samostatný referát pro Podkarpatskou Rus, který v rámci organizační struktury vnitra nesl od června 1943 pořadové číslo pět, jakožto pátý odbor ministerstva.⁵¹⁷ V jeho čele později stál Jurko Hadžega, jehož pak ministr vnitra navrhl přidělit vládní delegaci.⁵¹⁸

III.1.5: Nástup Ivana Petruščáka

Ani ve třetím zasedacím období (1942-1943) nebyla Podkarpatská Rus bez zástupců ve Státní radě, kde stále měla Cibereho a Nečase, ke kterým se od 23. prosince 1942 připojil Ivan Petruščák.⁵¹⁹ Šlo jednak o posílení podkarpatoruských zájmů, jednak o posílení zastoupení KSC ve Státní radě, ale i jejích odborech, v nichž se Petruščák v emigraci aktivně angažoval.⁵²⁰ Zajímavé je, že Václav Nosek ve svém dopise z 1. března 1942 prezidentu republiky v reakci na rozmluvu týkající se delegování jednoho komunisty za Podkarpatskou Rus navrhl úplně někoho jiného: Na prvním místě byl doporučen Evžen Neumann (nar. 25. února 1904) a jako druhý Henrich Daňo (nar. 8. července 1911). Oba ukrajinské národnosti, přičemž Nosek preferoval jmenování Neumanna jakožto známé a populární osoby.⁵²¹ Svým způsobem se mohlo jednat za náhradu toho, že se komunisté nestali přímými účastníky exilové vlády. Za tímto rozhodnutím snad stála skutečnost, že londýnská KSC neměla přímé napojení na Kominternu a celá tato otázka zamotala hlavu i samotné Kominterně.⁵²²

Beneš se svým úmyslem jmenovat „*druhého Karpatorusa do Státní rady*“ svěřil telegraficky i Fierlingerovi, kterému psal, že tato nová osoba by na rozdíl od Cibereho nebyla velkoruské orientace, nýbrž „*by měl býti orientace „Tunajší“ - nevelkoruské.*“ Beneš předpokládal, že by to mohl být člen levice a Fierlingera pověřil, aby věc probral s Vrbenským a Fierlinger měl doporučit nějakého spolehlivého člověka, pokud možno co

⁵¹⁵ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. III., 1943, s. 10.

⁵¹⁶ NA, f. SR-L, kart. 45, plenární schůze 2. června 1943, fol. 124.

⁵¹⁷ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. III., 1943, s. 13.

⁵¹⁸ NA, f. MV-L, sign. 2-59-1/4a, fol. 57-58, 86.

⁵¹⁹ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. III., 1943, s. 1-2.

⁵²⁰ RGASPI, f. 17, op. 128, d. 29, fol. 21-24.

⁵²¹ NA, f. SR-L, kart. 19.

⁵²² RGASPI, f. 495, op. 74, d. 548, fol. 1.

nejdříve, ale Fierlinger se neměl v této věci nijak vázat pro případ nesnází.⁵²³ Cibere se o snaze jmenovat další osobu za Podkarpatskou Rus zřejmě dozvěděl a na podzim 1942 požádal svého přítele Patruse v SSSR, aby sehnal dva vhodné kandidáty do Státní rady, což se nelíbilo Fierlingerovi, který napsal předsedovi Státní rady Maxovi, že neví, kde by SSSR dva tak vysoké pohlaváry ubytoval a hlavně přiznal, že by je Sověti nikam nepustili a neměl ani páru, co by bylo jejich úkolem.⁵²⁴

Tato a dřívější kontroverze Ciberemu naznačily, že jeho dominantní postavení ve Státní radě ohledně Podkarpatské Rusi je u konce. Nicméně Cibere zůstal stále členem vlivného politického výboru, jakož i finančního a rozpočtového výboru. K nim mu dokonce přibyl ještě branný výbor. Výborově byl plně vytížen i Petruščák, který se stal od 20. ledna 1943 členem politického, branného a hospodářského a sociálního výboru.⁵²⁵ Na svém prvním vystoupení 18. ledna 1943 ihned zahovořil na téma jednotnosti českého, slovenského a podkarpatoruského boje za společný stát a řekl, že bude usilovat o sjednocení všech podkarpatoruských sil.⁵²⁶ Přitom však nabízel spolupráci - bohužel nepřítomnému - Ciberemu, přičemž Petruščák přiznával, že on sám je zastáncem ukrajinského směru. Rozdílnost národní orientace však neměla být příčinou, aby nespolupracovali na blahobytu obyvatel Podkarpatské Rusi a jejím osvobození a realizaci jejího autonomního postavení v rámci republiky.⁵²⁷ Jeho proslov byl plénem přijat zasluženým „živým potleskem.“⁵²⁸ Petruščákův zájem jistě vyvolala na téže schůzi přednesená zpráva ministra vnitra o vývoji v okupované vlasti, včetně Podkarpatské Rusi, kde řekl, že Maďaři se opírají o bývalé kurt'jakovce, vyjmenoval několik významných osob veřejně činných, ale jinak mnoho zpráv neměl, ba dodal, že Kancelář pro Podkarpatskou Rus mu nikdy žádné zprávy nedodala...⁵²⁹ Toho na dalším jednání pléna 27. ledna 1943 hbitě využil Petruščák, který poreferoval⁵³⁰ o situaci na Podkarpatské Rusi - dodal několik detailů, zmínil některé procesy, partyzánskou a odbojovou činnost osob ukrajinské, ale i ruské orientace a vyslovil se pro zuřivý boj proti Maďarům, čímž si

⁵²³ NA, f. AHR, sign. 1-5-21a, fol. 72.

⁵²⁴ Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015, dok. č. 250, s. 75, pozn. č. 2; AÚTGM, f. EB II., kart. 481, sign. 40/XVIII/SSSR/10/12.

⁵²⁵ NA, f. SR-L, kart. 39, schůze pléna z 5. listopadu 1942, fol. 20; schůze pléna z 20. ledna 1943, fol. 165; Zprávy Státní rady, č. 1, roč. III., 1943, s. 3.

⁵²⁶ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. III., 1943, s. 18.

⁵²⁷ NA, f. SR-L, kart. 41, schůze pléna 18. ledna 1943, fol. 14.

⁵²⁸ NA, f. SR-L, kart. 41, schůze pléna 18. ledna 1943, fol. 9.

⁵²⁹ NA, f. SR-L, kart. 41, schůze pléna 18. ledna 1943, fol. 144-149.

⁵³⁰ Viz NA, f. SR-L, kart. 41, schůze pléna 27. ledna 1943, fol. 292-294.

vysloužil „*dlouhotrvající potlesk*“,⁵³¹ ba byl oceněn i ministrem vnitra, který jej požádal o poskytnutí materiálů pro jeho úřad, neboť dříve o tomto území nedostával žádných zpráv, ačkoliv na to měl zvláštní kancelář...⁵³²

Petruščákův projev byl „zlotřile“ poskytnut 1. února 1943 Ciberemu,⁵³³ který od hlasování o státním rozpočtu do Státní rady nechodil, čímž zcela vyklidil pole Petruščákovi, který se efektivně zapojil do činnosti Státní rady, např. nenapadnutelnými projevy v hospodářském a sociálním výboru z 15. března 1943⁵³⁴ a 27. května 1943,⁵³⁵ v nichž nemyslel jen na samotnou Podkarpatskou Rus.

Petruščák pochopil, že vláda a Státní rada touží po informacích z Podkarpatské Rusi, ale nejen po nich, nýbrž po představiteli tohoto území, s nímž lze jednat na celostátní či přímo státnické úrovni. Cibere stavící se do pózy jediného reprezentanta Podkarpatské Rusi, navíc poněkud dětinského a ješitného, se ani nijak na jednání Státní rady nepokusil fruktifikovat zprávu ministra národní obrany o národnostním složení útvarů, kdy obyvatelé Podkarpatské Rusi tvořili většinu jednotky v SSSR.⁵³⁶ Na Podkarpatskou Rus však nezapomínala Státní rada, která ve své odpovědi z 18. března 1943 na poselství prezidenta republiky z 12. listopadu 1942 zmínila své přesvědčení, že s českým a slovenským národem půjdou nadále i obyvatelé Podkarpatské Rusi.⁵³⁷

V září 1943 se politický výbor Státní rady zabýval poradní zprávou o činnosti Ministerstva vnitra. Msgre. P. Macháček pochyboval o plánech rezortu na „*urychlenou a plnou unifikaci administrace na celém státním území a přimluvil se za to, aby se v poradní zprávě zdůrazňovala decentralizace tak, jak se o tom zmínil prezident republiky ve svém posledním poselství ke Státní radě.*“⁵³⁸ Otázka organizace státní správy a její de/centralizace vyvolala diskusi týkající se především otázky soužití Čechů a Slováků a jejich národní identifikace jako jednoho či dvou svébytných národů, čehož se brzy chytli i zástupci dalších československých národů, např. Kreibich za Němce a Cibere za Rusíny. Poslanec Való se pak ozval, že vztah ke Karpatorusům měla emigrace vyřešit již dávno.⁵³⁹

S ohledem na početnost Podkarpatorusů ve východní jednotce 29. září 1943 navrhl Cibere ve Státní radě, aby jeden z tamějších pluků v SSSR byl pojmenován „*Užhorod*“.

⁵³¹ NA, f. SR-L, kart. 41, schůze pléna 27. ledna 1943, fol. 272-273.

⁵³² NA, f. SR-L, kart. 41, schůze pléna 27. ledna 1943, fol. 280.

⁵³³ NA, f. SR-L, kart. 41, schůze pléna 27. ledna 1943, fol. 292.

⁵³⁴ NA, f. SR-L, kart. 87, schůze hospodářského a sociálního výboru 15. března 1943, fol. 227-229.

⁵³⁵ NA, f. SR-L, kart. 88, schůze hospodářského a sociálního výboru 27. května 1943, fol. 174-176.

⁵³⁶ NA, f. SR-L, kart. 42, schůze pléna z 8. února 1943, fol. 21.

⁵³⁷ NA, f. SR-L, kart. 43, schůze pléna z 18. března 1943, fol. 470.

⁵³⁸ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. III., 1943, s. 11.

⁵³⁹ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. III., 1943, s. 13-15.

Ministr národní obrany Ingr tento návrh sice přivítal, ale vysvětlil, že útvarům se dosud nezavedly samostatné čestné názvy, tudíž je nutno s realizací návrhu vyčkat na vhodnou dobu, až vzniknout samostatné pluky.⁵⁴⁰ Za první republiky totiž samostatné názvy měly pouze pluky a samostatné prapory, nikoliv však brigády, které v prvorepublikové armádě existovaly jen do její reformy na počátku třicátých let. Cibere na realizaci návrhu netrval, ale žádal, aby byl tento podnět veden v patrnosti a co nejdříve proveden, s čímž souhlasila i Státní rada.⁵⁴¹ Na této schůzi však Cibere zaútočil na vládu kvůli tomu, že nepodporovala ruský směr vývoje Podkarpatské Rusi, ačkoliv to měl být právě ruský směr, který podle Cibereho nejvíce přispěl k inkorporaci Podkarpatské Rusi k Československu, připomněl nářky nad neuskutečněnou autonomií, ba dovolával se i zásahu Společnosti národů, a dále si stěžoval, že je v propagandě Podkarpatská Rus opomíjena a on sám exekutivou prakticky přehlížen.⁵⁴² Pozoruhodné je, že si jako představitel ruského směru přivlastňoval i boj proti Maďarům z března 1939, který ovšem vedli ukrajinští fašisté, kteří předtím povstali proti československým bezpečnostním složkám! Nicméně upozorňoval na to, že v materiálech se vytrácí pojmenování Podkarpatská Rus a naopak se objevu Karpatská Ukrajina, Podkarpatsko atd., přičemž chtěl, aby o podkarpatoruských záležitostech i v exilu rozhodovali hlavně Podkarpatorusové.⁵⁴³ Na to reagoval Valo, který se nechtěl míchat do jazykových sporů, ale souhlasil s tím, že vláda musí ve věci Podkarpatské Rusi zaujmout jasnou politiku. Společnost národů do problému zapojit nechtěl, ale nepomněl připomenout proautonomní stanovisko KSČ s tím, že se o toto území a jeho spojení s Československem zasloužil nejen ruský směr.⁵⁴⁴

Vzdor komplikovaným vztahům s Ciberem nebyl vyřazen z činnosti Státní rady a v rámci vlivného finančního a rozpočtového výboru mu byla svěřena příprava té části poradní zprávy státního rozpočtu, která se týkala Státní rady a její kanceláře. Nováček Petruščík pak dostal v této souvislosti na starost rozpočet Ministerstva zemědělství,⁵⁴⁵ za který se zcela postavil, třebaže si stěžoval, že vláda má málo informací o Podkarpatské Rusi a tudíž se i ministr zemědělství touto oblastí málo zabývá. Ten samozřejmě potvrdil nedostatek údajů, kterého by se rád zbavil a věnoval Podkarpatské Rusi více pozornosti.⁵⁴⁶

⁵⁴⁰ NA, f. SR-L, kart. 48, schůze pléna z 29. září 1943, fol. 160-161.

⁵⁴¹ NA, f. SR-L, kart. 48, schůze pléna z 29. září 1943, fol. 161.

⁵⁴² NA, f. SR-L, kart. 48, schůze pléna z 29. září 1943, fol. 163-164.

⁵⁴³ NA, f. SR-L, kart. 48, schůze pléna z 29. září 1943, fol. 248-251.

⁵⁴⁴ NA, f. SR-L, kart. 48, schůze pléna z 29. září 1943, fol. 166.

⁵⁴⁵ NA, f. SR-L, kart. 80, schůze finančního a rozpočtového výboru 15. listopadu 1943, fol. 7.

⁵⁴⁶ NA, f. SR-L, kart. 80, schůze finančního a rozpočtového výboru 25. listopadu 1943, fol. 99-102, 110-112.

V této době však spíše než běžné boje v rámci Státní rady poutal pozornost celého exilu jiný, zásadní problém a rozpor mezi československou a britskou vládou ohledně spojenecké smlouvy exilového zřízení se Sověty: Schůze předsednictva Státní rady z 5. října 1943 s lítostí konstatovala, „že zakončením III. zasedání Státní rady dne 6. října se znemožnilo konání plenární schůze dne 11. října, na niž se Státní rada chtěla manifestačně postavit za stanovisko československé vlády ve věci uzavření československo-sovětské smlouvy. Předsednictvo je toho názoru, že tento projev Státní rady by v žádném směru nebyl ztížil naši situaci, naopak by jen manifestoval československou jednotu v tak životně pro nás důležité věci.“⁵⁴¹ Proto aspoň chtěli, aby Ripka plénu přednesl 6. října 1943 stručnou informaci o tom, jak se věc vyvíjí.⁵⁴⁸

III.1.6: Cibereho rezignace

V této době vyvrcholily rozpory exilové vlády s Ciberem, který si neuvědomil, že s přibližující se frontou k Podkarpatské Rusi vzroste zájem o toto území a tím pádem i jeho vlastní vážnost při jednáních.

Československé vládě Cibereho rezignace vůbec nevyhovovala - ostatně ještě na schůzi předsednictva 21. října 1943 se konstatovalo, že by se měl Cibere jakožto právník kontaktovat, zda má zájem o informaci týkající se založení platformy pro spojenecké právníky⁵⁴⁹ - a Benešův chránělec Hubert Ripka se snažil Ciberemu jeho krok rozmluvit, či alespoň domluvit načasování uveřejnění jeho kroku. Dne 29. listopadu 1943 telegrafoval Ripka Smutnému zprávu pro prezidenta o stávající situaci kolem Cibereho:

„Měl jsem již dva rozhovory s Ciberem a sdělil mu Vaše stanovisko. Setrvává přesto na demisi. Jeho argumenty jsou čím dále tím více politické a kritizuje stanovisko vlády k Podkarpatské Rusi v principu, i celou politiku republiky během dvaceti let ve věci podkarpatoruské. Informoval jsem ministerského předsedu i Slávika, ale dosud s ním nemluvili. Nevyhověl také v otázce publikace své rezignace v karpatoruském tisku v Americe. Zřejmě mu záleží na tom, aby se tam o ní vědělo. Dali jsme proto zatím Papánkovi pouze instrukci, že Cibere demisi podal, ale že před Vaším odjezdem nebyla přijata a úředně publikována. Soukromé publikaci aby nechal volný průchod, bude-li to nezbytné. Přitom mám dojem stále, že Cibere čeká na jednání vlády s ním. Vzhledem k situaci ve Státní radě bych navrhol tento postup: Aby Maxa v příští plenární schůzi mohl rezignaci Cibereho oznámit s tím, že Vámi nebyla před odjezdem přijata, abych já

⁵⁴¹ NA, f. SR-L, kart. 21, fol. 128.

⁵⁴⁸ NA, f. SR-L, kart. 21, fol. 128-129.

⁵⁴⁹ NA, f. SR-L, kart. 21, fol. 139.

*mohl sdělit Cibere, že jsem Vás informoval, že na rezignaci trvá a abych ho mohl vyzvat, aby jmenoval nyní vhodná jména kandidátů na jeho místo. Jeho rezignace, že pak bude publikována až po Vašem návratu až budete moci jmenovat nového člena Státní rady. Toto by platilo, nenastane-li nějaká změna po eventuálním rozhovoru ministra Slávika s dr. Cibere.*⁵⁵⁰

V prosinci 1943 umožnila československá diplomacie použití svého telegrafického spojení, aby Vasil/Basil Stankaninec, pravoslavný duchovní z Podkarpatské Rusi, kde ve druhé polovině třicátých let působil a od roku 1940 pracoval mezi emigranty ve Spojených státech, aby odsoudil Cibereho rezignaci, z níž měli mít prospěch jen Maďaróni a ukrajinští komunisté. Varoval Cibereho, že jeho krok nepodpoří americké rusínské spolky, ba vládní Washington neudělá nic, čím by zasahoval do československých otázek.⁵⁵¹

Cibereho odstoupení Stankaninece přimělo, aby o několik měsíců později, 29. března 1944, napsal Papánkovi a informoval jej vývoji v rusínské Americe. Cibereho odstoupení mělo totiž několik vážných následků. Hlavně komunistické skupiny dr. Pyše a Logojdy začaly hlásat, že Cibere odstoupil proto, neboť zjistil, že Podkarpátí bude připojeno k SSSR. Tyto skupiny začaly chystat své akce i na britské půdě, aby zde propagovali myšlenku sebeurčení. Údajně bylo i domluveno to, že Podkarpátí bude československé jen do konce války a poté nadšeně jeho obyvatelé odhlasují vstup do SSSR. Stankaninec také psal, že se mezi americkými Rusíny šíří komunismus. Kněžím, kterým se tento stav nelíbil, však trápilo, že jediným podkarpatorským zástupcem ve Státní radě je Petruščák, dále že mohou být Rusíni ve vojsku, ale na ministerstvech a jinde v úřadě nejsou. Nespokojeni však byli i se Žatkovičem, který je údajně zanedbával a nezapojil do československé akce. Stankaninec doporučoval, aby byl Cibere opět jmenován do Státní rady. Cibere prý odešel proto, že na jeho návrhy a žádosti nikdo nereagoval. Kromě toho by prý dobře působilo, kdyby Cibere, jako člen Státní rady, zavítal do Ameriky. „*Úspěch Cibereho je pravděpodobný, neboť toho času i Maďaři by prý asi podporovali československou věc proti komunistům.*“⁵⁵² Cibere pak samozřejmě chyběl při přípravě delegace a v samotné delegace pro osvobozené území, čehož bylo propagandisticky využito v protičeskoslovenském krajanském tisku v USA. Cibere však

⁵⁵⁰ AMZV, f. TO 1943, kart. 33, č. 3005.

⁵⁵¹ NA, f. PMR-L, kart. 18, inv. č. 28.

⁵⁵² NA, f. PMR-L, kart. 18, inv. č. 28.

byl i nadále aktivní, např. zamířil do SSSR do Všeslovanského výboru a poté zamýšlel cestovat do USA.⁵⁵³

Prezident Cibereho rezignaci podanou dopisem z 9. listopadu 1943 přijal až dopisem z 16. března 1944⁵⁵⁴ a oficiálně byl tento údaj publikován až na konci září 1944.⁵⁵⁵ Cibere ve svém rezignačním dopise prezidentu republiky uvedl, že byl k tomuto kroku „*donucen všeobecnými nesoulady s vládou v otázkách týkajících se Podkarpatské Rusi a Karpatorusů vůbec.*“ O tom vládu informoval svým memorandem z 20. července 1943, ale jak si posteskl, vláda „*však nepokládala za žádoucí aspoňpotvrditipřijetí tohoto dokumentu. Rovněž i ve Státní radě učinil jsem projev dne 29. září 1943, ve kterém, odvolávaje se na zmíněné memorandum, zdůrazňoval jsem hlavně požadavky Karpatorusů, než ani ze Státní rady se mi nedostalo žádné odpovědi*“, ba stěžoval si i na údajnou předchozí praxi kladení překážek jeho činnosti. Přesto děkoval prezidentu „*za dosavadní důvěru a rovněž za pomoc, již jste mi poskytoval při organizaci demokratických sil karpatoruských v boji za společnou a lepší budoucnost.*“ V kopii tento dopis zaslal i předsednictvu Státní rady, přičemž i v průvodním dopise vyjadřoval lítost nad ukončením spolupráce a rovněž děkoval kolegům, se kterými několik let spolupracoval.⁵⁵⁶

Dotčené memorandum z 20. července 1943 bylo předáno s prosbou „*o laskavé sdělení stanoviska vlády v této věci v době co nejkratší*“. Předsednictvo ministerské rady toto podání zaevidovalo 21. července a 27. července se na něm objevila tato poznámka: „*Pan předseda [vlády] viděl. Memorandum dáno k překladu konzulovi Znojenskému. Zatím ad acta.*“ Cibere totiž dokument předložil v ruštině s některými citáty v češtině. Další poznámka pak pochází až z konce roku 1943, kdy je uvedeno, že bylo projednáno na 117. ministerské radě, která „*usnesla se schválit stanovisko, jež ve věci přednesl ministr vnitra dr. Slávik dne 22. prosince t. r. ve Státní radě*“, jak informoval premiér Cibereho v dopise datovaném 29. prosince 1943 a pokračoval: „*Vláda se záležitostmi Podkarpatské Rusi obírá soustavně tak, jako s problémy jiných částí ČSR. Ve věci Podkarpatské Rusi řídí se ústavou čs. republiky. Nemůže o požadavcích, obsažených v citovaném memorandu rozhodovati. Jde o věci, jež mohou rozhodnout jen osvobozené národy samy, doma, podle zásady několikrát prezidentem a vládou zdůrazněné.*“⁵⁵⁷

⁵⁵³ NA, f. AHR, sign. 1-8-60-5, fol. 17-19.

⁵⁵⁴ NA, f. SR-L, kart. 9, fol. 502; Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 1.

⁵⁵⁵ Úřední věstník československý, č. 2, roč. V., 29. září 1944, s. 15.

⁵⁵⁶ NA, f. SR-L, kart. 19.

⁵⁵⁷ NA, f. PMR-L, kart. 18, inv. č. 30.

III.1.7: Petruščákova dominance

Ve čtvrtém zasedacím období Státní rady byly 12. října 1943 jmenováni za členy rady opět Pavel Cibere, Jaromír Nečas a Ivan Petruščák.⁵⁵⁸ Na schůzi z 26. října 1943 pak bylo dohodnuto, že Cibere se stane opět členem politického výboru. Naopak ve výboru finančním a rozpočtovém se sešli všichni zástupci Podkarpatska. V branném již jen Cibere a Petruščák. V hospodářském a sociálním to pak byli Nečas a Petruščák a v kárném jen Petruščák. Na výborovou funkci dosáhl jen Petruščák, který se stal zapisovatelem finančního a rozpočtového výboru.⁵⁵⁹ Toto rozdělení bylo dohodnuto předem 20. října 1943 na členské schůzi Sdružení členů státní rady, přičemž to byl Petruščák, který navrhl, aby Podkarpatskou Rus v politickém výboru reprezentoval Cibere, ježto ve výboru byl a na svém návrhu trval i poté, co Macháček uvedl, že do výboru Cibere nechodí. Uhlíř k tomu jen dodal, že je to na Cibereho politické odpovědnosti.⁵⁶⁰ Petruščák se kromě toho stal členem předsednictva Sdružení členů Státní rady.⁵⁶¹ Po Cibereho demisi byl dne 8. března 1944 do politického výboru zvolen Petruščák.⁵⁶²

Prvního prosince 1943 Petruščák potvrdil, že s podkarpatoruských zástupců je nejagilnější - zkritizoval Ministerstvo zahraničních věcí za nedostatečnou pozornost věnovanou Podkarpatské Rusi v rozhlasovém vysílání, kde on sám o odboji na Podkarpatské Rusi a vděčnosti za 20 let československé správy budující školy s místním vyučovacím jazykem promluvil naposledy 15. ledna 1943 - tedy téměř před rokem...,⁵⁶³ a propagandě vůbec, takže v různých publikacích a spisech o ní není žádná zmínka.⁵⁶⁴ Petruščák však uznával, že předtím Kancelář pro Podkarpatskou Rus nepracovala tak, jak měla: „*Podkarpatská kancelář byla likvidována, neboť nekonala povinnosti jí uložené, nestarala se o věci Podkarpatska.*“ Ripka v tomto ohledu přiznal značné nedostatky.⁵⁶⁵ Přitom Petruščák byl již několik let členem poradního rozhlasového sboru a o vysílání Podkarpatským Rusínům ze SSSR byl Londýn vyrozumíván.⁵⁶⁶

⁵⁵⁸ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. IV., 1944, s. 1.

⁵⁵⁹ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. IV., 1944, s. 2-3.

⁵⁶⁰ NA, f. SR-L, kart. 26, fol. 188-189.

⁵⁶¹ NA, f. SR-L, kart. 26, fol. 190.

⁵⁶² Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 1.

⁵⁶³ Nové Československo, č. 4 (68), roč. 1943, 23. ledna 1943, s. 3.

⁵⁶⁴ To se zlepšilo až v roce 1944, kdy v listopadu a prosinci vyšla kniha Janko Šuhaje Carpathian Ruthenia on the Warpath. London 1944 a dále se připravovaly k tisku tituly Baerlein, Henry: Sun Rises on Ruthenia; Williams I.: Carpathian Ruthenia a Cech, Jan: Death Stalks the Forest. NA, f. SR-L, kart. 83, schůze finančního a rozpočtového výboru 11. prosince 1944, fol. 284-285.

⁵⁶⁵ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. IV., 1944, s. 11; NA, f. SR-L, kart. 80, schůze finančního a rozpočtového výboru 1. prosince 1943, fol. 377, 409-413.

⁵⁶⁶ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-24-4, fol. 3.

Petruščák byl, podobně jako Cibere, zaujat věcí podkarpatoruské kanceláře, a proto se zajímal i o to, jak byla likvidována její majetková pozůstalost.⁵⁶⁷ Podobně o několik dní později griloval ministra vnitra stran počtu podkarpatoruských žáků na československých školách ve Velké Británii a upozorňoval na nutnost zajištění dostatečného počtu lékařů pro Podkarpatskou Rus.⁵⁶⁸ Ne nadarmo Viest v nacistickém zajetí uvedl, že to byl právě Petruščák spolu s Bechyněm, kteří představovali ostrou opozici.⁵⁶⁹ V případě Petruščáka to však byla loajální opozice.

Na konci prosince 1943 pak Státní rada jednala o Cibereho memorandu stran Podkarpatska. Ke kritikům nedostatečného zájmu o Podkarpatsko se připojil i Macháček.⁵⁷⁰ S touto kritikou souhlasil i zastupující zpravodaj a předseda finančního a rozpočtového výboru Paulíny-Tóth.⁵⁷¹ Na jednání rady o přípravách na poválečnou obnovu pak znovu Petruščák 7. února 1944 plédoval za větší zájem o Podkarpatsko, ale též za větší spolupráci s exilovými odbory.⁵⁷² Ministr František Němec pak přislíbil, že se vynasnaží o zlepšení stavu zpráv o Podkarpatské Rusi a souhlasil s jeho podnětem, aby o přípravě rekonstrukčních prací byla veřejnost více informována a veřejností tedy i korigována. Své připomínky na zanedbání spolupráce v hospodářské oblasti za éry první republiky přednesl i Nečas.⁵⁷³

Státní rada ovšem jako nejdůležitější schůzi roku 1943 jistě vnímala tu z 15. prosince, kdy s nadšením vyslechla zprávu státního ministra Huberta Ripky o podepsané československo-sovětské spojenecké smlouvě. Rada pak rozeslala množství pozdravných telegramů.⁵⁷⁴

Na slavnostní schůzi Státní rady z 3. února 1944 Beneš přednesl přítomným členům rady a hostům poselství, které posluchači „přerušili [...] na četných místech živým potleskem. Zvláště silný potlesk doprovázel slova, jimiž prezident republiky ocenil služby Čechů, Slováků a Karpatorusů doma, prokazované osvobozovacímu boji“, načež poděkoval spojencům a zdůraznil, že „že považuje československo-sovětskou smlouvu za nejbezpečnější zajištění republiky a že všechny otázky mezi Sovětským svazem a Československem byly během jeho pobytu v Moskvě vyřízeny k úplné vzájemné

⁵⁶⁷ NA, f. SR-L, kart. 80, schůze finančního a rozpočtového výboru 19. ledna 1944, fol. 11-12.

⁵⁶⁸ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. IV., 1944, s. 16.

⁵⁶⁹ ABS, f. Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-94-1, fol. 47.

⁵⁷⁰ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. IV., 1944, s. 16.

⁵⁷¹ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. IV., 1944, s. 18.

⁵⁷² Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 8; NA, f. SR-L, kart. 89, schůze hospodářského a sociálního výboru 7. února 1944, fol. 14-15.

⁵⁷³ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 9.

⁵⁷⁴ NA, f. SR-L, plenární schůze z 15. prosince 1943, fol. 7-45, 52, 56-58.

spokojenosti, zejména také otázky týkající se Slovenska, Podkarpatské Rusi a menšin, které Sovětský svaz považuje vesměs za otázky československé vnitřní bezpečnosti.“ Nadšení vyvolala i další zmínka „*věnovaná hrdinnému boji karpatoruských Čechoslováků*“.⁵⁷⁵

Na schůzi pléna Státní rady z 22. prosince 1943 se Podkarpatská Rus diskutovala velmi široce, neboť se jak ministr vnitra, tak i členové rady vyslovovali jednak k aktu Pavla Cibereho, jednak k návrhu nového rozpočtu. Rada požadovala „*větší péči věci podkarpatoruské*“, zejména aby bylo z tohoto území získáváno více informací a propagačně byl využit tamější odboj.⁵⁷⁶ Kromě toho „*postrádala Státní rada*“ v dosavadních materiálech určených pro cizince odkazy na Podkarpatskou Rus.⁵⁷⁷ Tento zájem však byl vyvolán proslovem Juraje Slávika,⁵⁷⁸ který dodatečně zareagoval na memorandum z 20. července a související Cibereho z vystoupení 29. září 1943, přičemž je pozoruhodné, že časovou prodlevu vysvětloval tím, že neznal memorandum! Stručně pak popsal jeho obsah, v němž Cibere vyčítal absenci autonomie za první republiky, jakož i nedostatek politické vůle exilu se v této věci angažovat a dále ji vytkl jazykovou neustálenost v názvu tohoto území a jejího obyvatelstva. Přičemž Cibere požadoval, aby plán na autonomii vypracoval sněm a aby autonomie platila ihned od osvobození. Ministr pak vzpomněl i nářku nad tím, že mu na jeho memorandum nikdo neodpověděl. Slávik potom připomněl, že Cibere jako šéf kanceláře pro Podkarpatskou Rus na Ministerstvu vnitra se svým ministrem nijak nespolupracoval a o ničem neinformoval. Po přesunu této kanceláře k Ministerstvu zahraničních věcí a vzniku podkarpatoruského oddělení na Ministerstvu vnitra Cibere ignoroval i žádost o návrh vhodného personálu. Naopak Petruščák své návrhy podal. Slávik potom potvrdil vůli vlády dodržet mezinárodní závazky, včetně podkarpatoruské autonomie, ale byla toho názoru, že je to možno vyřešit až po návratu domů, stejně jako otázku tamějšího jazyka a vláda chtěla být v tomto ohledu tolerantní k ruskému i ukrajinskému směru. Rusínský směr však ministr nezmínil. Naopak potvrdil, že vláda v exilu neuzavřela žádnou smlouvu, která by se týkala budoucnosti a postavení Podkarpatské Rusi.⁵⁷⁹

V reakci na ministra vystoupil poslanec Valo, který zkritizoval Cibereho postup a snahu strhnout reprezentaci určitého území státu čistě na sebe a to dokonce i v mezinárodních otázkách. Zároveň litoval, že rada se již nestihne vyjádřit k memorandu a

⁵⁷⁵ NA, f. SR-L, plenární schůze 3. 2. 1944, kart. 52, fol. 59.

⁵⁷⁶ NA, f. SR-L, schůze pléna 22. prosince 1943, fol. 229.

⁵⁷⁷ NA, f. SR-L, schůze pléna 22. prosince 1943, fol. 231.

⁵⁷⁸ NA, f. SR-L, schůze pléna 22. prosince 1943, fol. 92.

⁵⁷⁹ NA, f. SR-L, schůze pléna 22. prosince 1943, fol. 112-117.

ministrovu projevu. S těmito vývody souhlasil i Klecanda a předseda Maxa, který Vala vyzval k zformulování závěru, podle něhož se chce Státní rada při nejbližší příležitosti zabývat Cibereho memorandem a Slávikovým proslovem. Plénum s tím jednomyslně souhlasilo.⁵⁸⁰

Cibereho se zastal Macháček, který se pohoršoval nad tím, že vláda jako celek a dále i jednotliví ministři ignorují dotazy člena Státní rady, navíc dlouho jediného člena sboru přímo pocházejícího z Podkarpatské Rusi, na níž ministři při svých vystoupeních často zapomínají, a požadoval, aby se jí věnovalo více péče.⁵⁸¹

Na Macháčka reagoval Čaplovič: „*Pokud [...] Státní rady vidí v tom, že se dr. Ciberovi nedostalo snad včas nebo snad vůbec ne odpovědi na memoranda podaná jednotlivému ministrovi nebo vládě, nedostatek úcty nebo vážnosti vůči Státní radě, nemůže dr. Čaplovič s ním souhlasit, neboť dr. Cibere se neobrátil na člena vlády nebo na vládu formou, která je určena pro člena Státní rady, neučinil dotaz ve schůzi ani přes kancelář Státní rady a nezachoval tedy v první řadě sám příslušnou úctu vůči sboru, jehož členem je, nýbrž osobil si jakýsi monopol, aby vystupoval jako samostatný zástupce nebo mluvčí určité části republiky.*“⁵⁸²

Naopak Macháčka se trochu zastal Paulíny-Tóth, který doznal, že se domnívá, že se Státní rada nedostatečně věnuje Podkarpatské Rusi, což je dáno i tím, že je v radě málo početně zastoupená, čemuž by se mohlo odpomoci přibráním nějakého Podkarpatorusa ze SSSR.⁵⁸³

Snaha Státní rady o to, aby exekutiva věnovala větší pozornost Podkarpatské Rusi, přinesla své ovoce - ostatně předsednictvo Státní rady se 10. února 1944 usneslo na dohodě s ministrem vnitra, aby přednesl referát o Podkarpatské Rusi a opatřeních pro přechodnou dobu⁵⁸⁴ - při projednávání poradní zprávy o činnosti Ministerstva vnitra. Slávik 28. února 1944 i pod dojmem žádosti z 23. prosince 1943 podrobněji poreferoval o maďarském útlaku na Podkarpatské Rusi a posledních snahách o polidštění režimu, ke kterým došlo pod vlivem nacistických porážek.⁵⁸⁵ Mezi dotazujícími se byl samozřejmě i Petruščák.⁵⁸⁶ Slávikův referát o Podkarpatské Rusi vyvolal živý potlesk⁵⁸⁷ a Paulíny-Tóth návrh, ale se Petruščák stal koreferentem pro kapitolu o Podkarpatské Rusi „*neboť jde o*

⁵⁸⁰ NA, f. SR-L, schůze pléna 22. prosince 1943, fol. 92.

⁵⁸¹ NA, f. SR-L, schůze pléna 22. prosince 1943, fol. 118-119, 121.

⁵⁸² NA, f. SR-L, schůze pléna 22. prosince 1943, fol. 97.

⁵⁸³ NA, f. SR-L, schůze pléna 22. prosince 1943, fol. 102.

⁵⁸⁴ NA, f. SR-L, kart. 27, fol. 163.

⁵⁸⁵ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 17.

⁵⁸⁶ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 18.

⁵⁸⁷ NA, f. SR-L, plenární schůze 28. 2. 1944, kart. 52, fol. 231.

první podrobné projednání věci Podkarpatské Rusi se týkající a ježto inž. J. Nečas, který poměry zná, je svou nemocí ještě stále postižen tak, že se nemůže plně účastni jednání Státní rady“. Čaplovič upozornil, že jednací řád nezná koreferenta, ale že může být k jedné věci více referentů, kteří podají oddělené zprávy, načež byl Petruščák zvolen. Petruščák však upozornil, že není členem politického výboru, tudíž je otázkou, zda může funkci přijmout. Majer navrhl, aby plénum prostě vzalo na vědomí, že referent „použije při vypracování návrhu poradní zprávy spolupráce I. Petruščáka, pokud půjde o věci Podkarpatské Rusi.“ Paulíny-Tóth na to reagoval tím, že nevěděl o nečlenství Petruščáka v politickém výboru a stáhl svůj návrh, čímž se i předchozí odhlasování Petruščákovi účasti stalo bezpředmětným, neboť nepřijal volbu.⁵⁸⁸ Nicméně předsednictvo předstoupilo během plenární schůze z 8. března 1944 s návrhem, aby se do politického výboru zvolil právě Petruščák, neboť „toho času schůze politického výboru nenavštěvuje nikdo, kdo zná důkladně poměry na Podkarpatské Rusi.“ Návrh byl jednohlasně přijat s tím, že nyní se může vyhovět návrhu Paulíny-Tótha z minulé schůze, aby byl Petruščák referentem pro podkarpatoruskou část zprávy ministra vnitra.⁵⁸⁹ Dne 30. března 1944 pak předsednictvo Státní rady doporučilo, aby s ohledem na plánované delegace Státní rady do SSSR a USA a nutnosti udržet politický výbor v činnosti byli připraveni náhradníci za některé činovníky politického výboru, přičemž konkrétně se doporučovalo, aby mezi nově nastoupivšími byl právě Petruščák.⁵⁹⁰ Ten na schůzi pléna ze 14. března při přípravě odpovědi na prezidentovo poselství uvedl jménem své domoviny:

„ Vítáme slova prezidentova, že o našich vlastních věcech si budeme rozhodovat sami, že uzavření smlouvy se Sovětským svazem, na němž pan prezident republiky má mimořádnou zásluhu, nám zaručuje svobodu a nezávislost pro mnoho budoucích generací, že dává nám bezpečnost proti německo-maďarské útočnosti a že náš budoucí stát bude národním státem Čechů, Slováků a Karpatských Ukrajinců.“⁵⁹¹

Na jednání pléna z 15. března se pak Podkarpatskem zabývali jak Nečas, tak Petruščák. Nečas upozorňoval zejména na otázku školství, kdy se za republiky učilo v 11 jazycích, a přesto bylo státu vyčítáno, že nezavedl autonomii, kdežto nyní se učí a úřaduje jen maďarsky. Vedle toho také upozornil na maďarská protizidovská opatření, která postihla zejména obchodníky a jejich licence s podotknutím, že v poslední době se Maďaři

⁵⁸⁸ NA, f. SR-L, plenární schůze 28. 2. 1944, kart. 52, M.233-234.

⁵⁸⁹ NA, f. SR-L, plenární schůze 8. března 1944, kart. 53, fol. 8.

⁵⁹⁰ NA, f. SR-L, kart. 27, fol. 177.

⁵⁹¹ NA, f. SR-L, kart. 53, plenární schůze 14. III. 1944, fol. 102.

tváří jako přátelé židů a že toho jistě budou chtít po válce propagandisticky využít.⁵⁹² Petruščákovo vystoupení bylo delší a ostřejší. Připomenul, že bohužel s Podkarpatskem má vláda spojení „jenom náhodné“, přitom však brzy bude o území Podkarpatské Rusi bojováno a je tudíž otázkou, zda je dostatečně připravena poválečná obnova tohoto území a zda československá armáda už připravila něco, aby se přes Karpaty dalo projít. V obou případech se podle jeho názoru udělalo málo, včetně malé podpory partyzánského hnutí, a rozebral úkoly jednotlivých ministerstev, které budou při poválečné době sehrávat s tím, že pomoc, včetně dodávek UNRRA, musí být okamžitá. Ocenil domácí podkarpatoruský odboj za jeho jednotu a naopak kritizoval, že v exilu mezi reprezentanty Podkarpatské Rusi jednota neexistuje, přičemž zaútočil zejména na Cibereho, který podle něj dlouho odmítal uznat existenci Ukrajinců na Podkarpatské Rusi a pozici ve Státní radě údajně používal jen k nabourávání jednoty exilu a začal postupně útočit na jednotlivé body Cibereho memoranda z 20. července 1943.⁵⁹³ Na schůzi pléna z 20. března byla Státní rada informována o přijetí Cibereho rezignace z 9. listopadu 1943 prezidentem republiky,⁵⁹⁴ díky čemuž vypadlo z řad Státní rady jedno ohnisko vášnivých debat, předchozí Petruščákův projev nezůstal bez odpovědi.

Na schůzi z 21. března pak Ingr ostře reagoval na Petruščákův projev z poslední schůze v těch bodech, které se dotýkaly vojenských otázek s tím, že nebylo nutno čekat na Petruščákovo pobídnutí, aby se ve věci odboje, partyzánského hnutí a přechodu přes Karpaty začalo něco dělat.⁵⁹⁵ Petruščáka se zastal Valo, který prohlásil, že je správné, že Petruščák vyzývá vojáky, aby udělali vše, aby se z Podkarpatska stala pro síly Osy hořící půdou pod nohama. Podle něj měl ministr radu ujistit, že na příslušných krocích se samozřejmě pracuje.⁵⁹⁶ Ingr upozornil, že ze strany Petruščáka nešlo o rady či výzvy, nýbrž o přímé obvinění z nečinnosti, kterou musel rezolutně odmítnout. Jinak samozřejmě všechna doporučení a podněty vítá.⁵⁹⁷ Ministr vnitra Slávik naopak poděkoval „kolegovi Petruščákovi za jeho skutočne vystižný, láskou k P. K. [Podarpatské/Karpatské?] Rusi a československým vlasteneckým cítením naplnení prejav.“ Prohlásil, že si uvědomuje, že maďarizace státní správy na tomto území jen podtrhne budoucí úlohu národních výborů s tím, že obzvláště na tomto území „budeme tu musieť věnovat zvláštnu pozornosť politickej a mravnej spoľahlivosti - o mnoho väčší než odbornému vzdelaniu a

⁵⁹² NA, f. SR-L, kart. 53, plenární schůze 15. III. 1944, fol.148-149, 159.

⁵⁹³ NA, f. SR-L, kart. 53, plenární schůze 15. III. 1944, fol. 160-168.

⁵⁹⁴ NA, f. SR-L, kart. 54, plenární schůze 20. III. 1944, fol. 7.

⁵⁹⁵ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 19; NA, f. SR-L, kart. 54, plenární schůze 21. III. 1944, fol. 80.

⁵⁹⁶ NA, f. SR-L, kart. 54, plenární schůze 21. III. 1944, fol. 57-58.

⁵⁹⁷ NA, f. SR-L, kart. 54, plenární schůze 21. III. 1944, fol. 60.

skúsenostiam ve štátnej administratíve. Nemám však obavy, žeby pri pomoci verného a republiky oddaného obyvateľstva nebolo možno zvládnuť tieto ťažké úkoly. ⁵⁹⁸ Samozrejme souhlasil s výpadem na Cibereho a s tím, že se musí zajistit dobré spojení s domácím podkarpatoruským odbojem.⁵⁹⁹

Podkarpatoruské záležitosti pak byly probírány ještě na jednání politického výboru 18. dubna 1944, kdy byl Petruščák zvolen koreferentem pro podkarpatoruskou část poradní zprávy o činnosti Ministerstva vnitra.⁶⁰⁰ Během rozprav Čaplovič a Paulíny-Tóth se vyslovily pro zvětšení počtu slovenských a podkarpatoruských úředníků, resp. aby byl zajištěn dostatek takových úředníků pro přebrání správy v osvobozené vlasti.⁶⁰¹

Rovněž při jednání o činnosti Ministerstva zemědělství z 29. března 1944 již referující ministr věnoval automaticky větší pozornost Slovensku a Podkarpatské Rusi.⁶⁰² Zároveň však přiznal, co byla nucena připustit prakticky celá emigrační správa: „*O organizaci zemědělství na Podkarpatské Rusi nepodařilo se ministerstvu získati žádné bližší zprávy.*“⁶⁰³ Hodinová po delší rozpravě vedené jejími kolegy jen upozornila, že ministerstvo musí zajistit zásobování a to především v první budoucí osvobozené oblasti, kterou bude jistě Podkarpatská Rus.⁶⁰⁴ Teprve v proudu diskuse se ozval Petruščák, kterému se samozřejmě nelíbilo ministrovo konstatování, že o Podkarpatsku jeho rezort téměř nic neví. Tím vyvolal vlnu dalších připomínek na adresu komunikační sítě od A. Frischera. Václav Majer zase upozornil na otázky kolem dobytka, ovocnářství a lesnictví. Outrata pak možnosti pro Podkarpatsko viděl v mechanizaci zemědělství za státní podpory. Ministr Lichner pak řekl, že Podkarpatsku věnuje maximální možnou pozornost, zejména stran lesního a dřevařského průmyslu⁶⁰⁵ - zřejmě chtěl projevit zájem a být ušetřen dalšího grilování.

Petruščák vystupoval v národnostních ohledech smířlivě, např. když se v politickém výboru 3. dubna 1944 probírala zpráva o činnosti Ministerstva zahraničních věcí a narazilo se na označení Podkarpatské Rusi, resp. Podkarpatská Ukrajina, tak Ripka odkázal na Petruščákovu přednášku v Podkarpatoruském klubu, kde řečník plédoval pro vzájemnou

⁵⁹⁸ NA, f. SR-L, kart. 54, plenární schůze 21. III. 1944, fol. 116.

⁵⁹⁹ NA, f. SR-L, kart. 54, plenární schůze 21. III. 1944, fol. 117.

⁶⁰⁰ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 21; NA, f. SR-L, kart. 98, schůze politického výboru 18. dubna 1944, fol. 7.

⁶⁰¹ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 21-22.

⁶⁰² Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 22.

⁶⁰³ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 23.

⁶⁰⁴ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 24-25.

⁶⁰⁵ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. IV., 1944, s. 25; NA, f. SR-L, kart. 89, schůze hospodářského a sociálního výboru 29. března 1944, fol. 87-95.

toleranci.⁶⁰⁶ Na výboru se sice ještě k tomu tématu někteří vrátili, ale nikdo nechtěl jakkoliv prejudikovat národnostní vývoj nebo vůli lidu doma, zvláště když hrozila obnova debaty o poměru českého a slovenského národa a samozřejmě podkarpatských Ukrajinců, jak dodal Petruščák, jemuž notoval Čaplovič dovětkem, že ti jsou součástí národa ukrajinského.⁶⁰⁷

Na jednání pléna Státní rady 9. května 1944 Ripka poreferoval⁶⁰⁸ o podpisu smlouvy ze SSSR z 8. května 1944, která byla podepsána přesně měsíc poté, co československá vojska stanula na hranicích republiky.⁶⁰⁹ Na jeho zprávu o podepsání smlouvy rada sice reagovala „živým potleskem“,⁶¹ ale Klecanda se ihned přihlásil do diskuse a povzdechl si, že je rada informována velmi málo o činnosti československých partyzánů, kteří, mimo jiné i na Podkarpatské Rusi, jsou jistě velmi činní,⁶¹¹ ale ohledně smlouvy projevil určitou starost: „*Pokudjde o výkon naší svrchovanosti, je samozřejmé, že musí být omezena v pásmu válečných operací ve prospěch vrchního vojenského velení. Toto pásmo je přirozeně velice pružným pojmem a přísluší veliteli, aby určoval jeho rozsah a dobu jeho trvání. Musíme si tedy být vědomi, že určité osvobozené části našeho státního území zůstanou případně delší dobu pod mocí vojenského vrchního velitele a mohou to býti území dosti rozsáhlá.*“ V otázce vládního delegáta a vojenské mise vysvětlil, že to je bod, který jej nejvíce zajímá, poněvadž o něm panuje mnoho dohadů, neboť bude mít větší pravomoci než kdysi ministr pro správu Slovenska a apeloval proto na členy vlády, kteří zasedali i ve Státní radě, aby výběru vhodného kandidáta věnovali maximální pozornost.⁶¹² „*Měli bychom si všichni říci, že tu jde o tak odpovědný a důležitý úkol, že bychom měli ponechat stranou veškeré snahy a veškerá jednání, týkající se politických stran nebo různých skupin a bloků - to vše by mělo na určitý čas ztratit význam a měli bychom mít na mysli tento hlavní úkol, aby vláda a skutečně ustanovila a vybavila plnou mocí takové lidi, kteří jsou schopní a svědomití, jsou nejschopnější pro tento úkol a budou mít nejen naši důvěru, na čemž konečně méně záleží, nýbrž budou umět získat také důvěru osvobozeného lidu doma. Řečník chtěl upozornit na tento důležitý problém vzhledem ke zkušenostem, které jsme měli již dříve ve Státní radě i jinde s volbou různých delegací a chtěl nabádati k zvláštní opatrnosti, neboť tentokrát jde o delegaci nadmíru významnou, jde o první*

⁶⁰⁶ NA, f. SR-L, kart. 97, schůze politického výboru 3. dubna 1944, fol. 283.

⁶⁰⁷ NA, f. SR-L, kart. 97, schůze politického výboru 3. dubna 1944, fol. 285-287.

⁶⁰⁸ NA, f. SR-L, kart. 55, schůze pléna z 9. května 1944, fol. 470-474.

⁶⁰⁹ NA, f. SR-L, kart. 55, schůze pléna z 9. května 1944, fol. 450-455.

⁶¹⁰ NA, f. SR-L, kart. 55, schůze pléna z 9. května 1944, fol. 455.

⁶¹¹ NA, f. SR-L, kart. 55, schůze pléna z 9. května 1944, fol. 456.

⁶¹² NA, f. SR-L, kart. 55, schůze pléna z 9. května 1944, fol. 457.

*případ, kdy se lidé ze zahraničního boje dostávají do vlasti a do přímého osobního styku s lidem a tu záleží hodně nejen na prvním dojmu, kterým budou působit, ale také na tom, jak budou s to vpravit se do zcela abnormálních těžkých poměrů a řešit nadmíru těžké úkoly, které jim připadnou.*⁶¹³

V otázce vymezení pásma válečných operací se Ripka domníval, že se se SSSR na této věci snadno domluví. *„Je to jedna z věcí, které se nedají právnicky stipulovat a kde rozhoduje vzájemná důvěra.“* Zdůraznil, že *„se podle dohody obnoví československá svrchovanost, jakmile první československá ves bude osvobozena. Po stránce vojenské zůstává ve válečném pásmu rozhodnutí o jeho správě přirozeně vyhrazeno spojeneckému vrchnímu veliteli a na tom by se nic nezměnilo, i kdyby ve svazku Rudé armády bojovalo 20 československých divizí. Přesto bude naše státní území od prvního okamžiku podrobena československé státní moci a také ve válečném pásmu bude velitel vykonávat podle čl. 5 dohody svou pravomoc jen prostřednictvím československého delegáta.“* Ilustroval to tím, že *„se spojenecký vrchní velitel neobrátil přímo na místní československé úřady nebo autority, nýbrž na československého vládního delegáta a ten teprve uloží např. příslušné služby nebo úkony ve prospěch spojenecké armády místním autoritám a institucím.“* Byl to poněkud nemístně optimistický názor, ale ministr zřejmě prožíval euforii, jak dokládá zbytek zápisu z jednání rady: *„Ministr ujišťuje Státní radu, že nová dohoda je přímo jedinečná a právem ji anglický týdeník v těchto dnech označil za model agrément. Ministr je přesvědčen, že ostatní spojenecké státy proto naši dohodu pečlivě pozorují a studují. Nám ovšem stačí, že jsme ji dosáhli, nemluvíme mnoho o ní a nechlubíme se s ní.“*⁶¹⁴ Uvědomělé tiché uspokojení ze smlouvy bylo zapříčiněno tím, že podobné smlouvy se nepodařilo dosáhnout s Angloameričany. Pochvalná rezoluce Státní rady na adresu nové smlouvy byla jednohlasně schválena.⁶¹⁵ Zamini poslalo Státní radě 10. května českou a anglickou mutaci smlouvy z 8. května k nahlédnutí.⁶¹⁶

Na jednání 27. května 1944 Petruščák při jednáních o Benešových narozeninách ukrajinsky navrhl, aby rada za prezidentem vyslala delegaci s blahopřáním. V delegaci mělo být předsednictvo Státní rady a předsedové jejích výborů. Státní rada s tím nadšeně souhlasila.⁶¹⁷ Na schůzi z 15. června pak Maxa poreferoval o průběhu audience, která

⁶¹³ NA, f. SR-L, kart.55, schůze pléna z 9. května 1944, fol.457-458.

⁶¹⁴ NA, f. SR-L, kart.55, schůze pléna z 9. května 1944, fol. 461.

⁶¹⁵ NA, f. SR-L, kart.55, schůze pléna z 9. května 1944, fol. 465; text rezoluce fol. 485.

⁶¹⁶ NA, f. SR-L, kart.55, schůze pléna ze 17. května 1944, fol. 498, 501.

⁶¹⁷ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 2; NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 27. května 1944, fol. 6-7; text Petruščákova návrhu viz fol. 22.

proběhla právě na základě Petruščákova podnětu⁶¹⁸ a Petruščák sám pak intenzivně zasáhl do debaty o poradní zprávě o činnosti Ministerstva národní obrany, ale tentokrát nezdůrazňoval Podkarpatskou Rus.⁶¹⁹ Od května 1944 pak za Petruščákovi aktivní účasti rada projednávala dekret o obnově právního pořádku.⁶²⁰ Petruščák v květnu 1944 aktivně vystupoval i na jednání o činnosti Ministerstva průmyslu, obchodu a živností, kde hájil zájmy dřevařského průmyslu a možnosti vyrábět na Podkarpatské Rusi standardizované domy a nábytek. Ministr souhlasil s tím, že to skýtá průmyslu veliké možnosti, včetně exportu do Spojeného království.⁶²¹

Stejně činnorodý byl v této době i na jednáních o činnosti Ministerstva zemědělství, kdy se ale nevěnoval jen Podkarpatské Rusi, ale obecně i problémům zemědělství jako takového. Nicméně ve věci Podkarpatské Rusi pak plédoval při jednání o činnost odboru veřejných prací Ministerstva zemědělství za podkarpatoruskou elektrifikaci a zkvalitnění tamější dopravní sítě (především silnic a úzkokolejné dráhy).⁶²² Plénum Státní rady nakonec v létě 1944 schválilo poradní zprávu k činnosti Ministerstva zemědělství a odboru veřejných prací, která se v některých bodech jmenovitě dotýkala Podkarpatské Rusi. Na adresu podkarpatoruského zemědělství konstatovala, že je „*třeba věnovati zvláštní pozornost a nutno využití všech možností pro zvýšení životní úrovně tamějšího lidu. Není důvodů, proč by tam měla zůstatí dřívější bída, neboť jest to kraj, který se může vyvinouti nejen hospodářsky, ale i průmyslově, bude-li těmto výrobním odvětvím věnována taková péče, jaké vyžadují. Na Podkarpatské Rusi jest nutno se postarati o sítařství, o zlepšení chovu hovězího dobytka a o dobytkařství vůbec, o zřízení družstevních zemědělských podniků, o pěstování průmyslových rostlin - konopí, lnu, ovoce, vína a tabáku. Podkarpatská Rus má i velké lesní hospodářství, které, vybuduje-li se všestranně, přispěje velkou měrou k zlepšení sociálních poměrů tohoto kraje. Nesmíme zapomínati na komunikační spoje, bez nichž není hospodářského rozvoje.*“⁶²³ Vedle této obecné doušky, co všechno musí být uděláno, se konkrétně zmiňovala zejména elektrifikace a využití „*výškového rozdílu hladin řek Terekla a Rieka*“⁶²⁴

⁶¹⁸ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 3; NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 27. května 1944, fol. 31.

⁶¹⁹ NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 15. června 1944, fol. 32, 51-56.

⁶²⁰ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 3.

⁶²¹ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 10; NA, f. SR-L, kart. 89, schůze hospodářského a sociálního výboru 3. května 1944, fol. 252 a 256.

⁶²² Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 11; NA, f. SR-L, kart. 89, schůze hospodářského a sociálního výboru 11. května 1944, fol. 377-384; 24. května 1944, fol. 422 a 425.

⁶²³ NA, f. SR-L, kart. 57, plenární schůze 28. června 1944, fol. 87-88.

⁶²⁴ NA, f. SR-L, kart. 57, plenární schůze 28. června 1944, fol. 91.

Petruščák si v této době v rámci Státní rady vybudoval monopol na Podkarpatoruské otázky, což bylo s ohledem na složení rady logické. Po Cibereho odchodu, byl jediným „původním“ obyvatelem této země a Nečas se zajímal o ekonomické otázky⁶²⁵ a navíc byl omezován i svým zdravotním stavem. Svě svrchované postavení v rámci rady na podkarpatoruskou problematiku dokazoval vedle svého vystupování na všech jednáních rady i tím, že byl pověřen zpracováním zvláštní poradní zprávy o činnosti exilového Ministerstva vnitra ve vztahu k Podkarpatské Rusi, která byla v politickém výboru přijata bez připomínek. Pouze zmínka na závěr odsuzující činnost a memoranda Cibereho vyvolala živou debatu, zda se má Státní rada vyjadřovat k této osobě, která zjevně ztratila důležitost, resp. zda by jí svým odsouzením ve výsledku nepřířkla větší význam, než který má. Naopak byl opakovaně chválen Petruščák, který na rozdíl od Cibereho nevystupoval jako jediný oprávněný zástupce Podkarpatské Rusi, ale naopak se živě zapojoval do prací Státní rady a v případě Podkarpatské Rusi sledoval hospodářské a sociální zájmy jejich obyvatel. Petruščák sám pak dodal, že otázku jazyka si musí rozhodnout lid doma sám, čímž plně konvenoval podstatné části emigrace, která podobnou zásadu prosazovala i ve vztahu českého a slovenského, eventuálně československého národa. Petruščák se v projevu opřel do Cibereho, který v rámci podkarpatoruské kanceláře údajně neodvedl žádnou práci a i později se odmítal účastnit např. schůzí Podkarpatoruského klubu, kam byl zván i po odchodu ze Státní rady. Politický výbor ve věci Podkarpatské Rusi posléze doporučoval vyšší zastoupení Podkarpatorusů a Slováků v úřadě, ale také vybudování spojení s touto částí republiky a získání lepšího přehledu o tamější situaci, včetně příprav na poválečnou obnovu a hlavně znovuvybudování školství.⁶²⁶ Ostatně, Petruščák dokázal bez problému vést v případě nutnosti i jednání politického výboru a nezneužít té příležitosti k jednostrannému protlačování zájmů Podkarpatské Rusi,⁶²⁷ což bystrým pozorovatelům nemohlo uniknout.

Podobně si počínal i při jednáních ohledně vládní delegace na osvobozené území, kdy nejen apel, aby vládní delegát měl s sebou maximum úředníků pocházejících z Podkarpatské Rusi a posléze Slovenska, ale aby Ministerstvo vnitra ve svých organizačních útvarech zabývajících se Podkarpatskou Rusi, resp. Slovensko hledělo získat kvalifikované osoby právě z těchto území. Obdobně však měly postupovat i další rezorty,

⁶²⁵ Jeho projev z června 1944 o potřebě jednotného účetnictví ve státních orgánech při projednávání poradní zprávy o činnosti Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu tedy můžeme přejít bez poznámky. Zprávy Státní rady, č. 3, roč. I'./., 1944, si. 26.

⁶²⁶ NA, f. SR-L, kart. 98, schůze politického výboru 13. června 1944, fol. 347-351, 353, 358-361.

⁶²⁷ NA, f. SR-L, kart. 98, schůze politického výboru 2. května 1944, fol. 33-39.

aby byl získán základ pro obnovu administrativy, která samozřejmě měla být doplněna též o kádry z domácího odboje. Velký prostor pak byl věnován obnově školství v ukrajinské podobě formou učitelských konferencí a náboru učitelů ze svobodné ciziny. Nechyběl však ani výpad vůči Ciberemu a jeho memorandům.⁶²⁸ Ministr vnitra se bránil tím, že ve Spojeném království nejsou vhodné kádry pro Podkarpatskou Rus v dostatečném množství a moc nevěřil ani ve zdroje v USA, přičemž neopomněl stížnosti ministra financí na drahou dopravu mezi Britskými ostrovy a Severní Amerikou. Ministr vnitra (a v následné debatě i člen Státní rady Rudolf Smetánka) doufal, že dostatek vhodných kádrů bude v československé východní jednotce a že je také nalezne na samotném osvobozeném území. Pochopitelně Petruščák tak optimistický nebyl a doporučoval hledat kádry všude možně.⁶²⁹

Slávik při jednání doznal, co bylo všeobecně známo, že zpráv o Podkarpatské Rusi má vláda velmi málo a že je získává „přes Slovensko a neutrální cizinu.“⁶³⁰ Tyto zprávy hovořily o činnosti jednotlivých úředníků státní správy a samosprávy, jakož i mizerném zdravotním stavu, epidemiích a vysoké dětské úmrtnosti.⁶³¹ Vnitro bylo Čaplovičem kritizováno za to, že např. ve státně-bezpečnostním oddělení nepracuje nikdo, kdo by znal slovenskou a podkarpatoruskou realitu z vlastní zkušenosti, což se odráží chybovostí v různých zprávách a hodnoceních, ba jsou opomíjeny i různé otevřené zdroje, ze kterých lze čerpat hodnotné zprávy.⁶³² Personální nedostatek se ostatně dostal i do schválené poradní zprávy Státní rady, která také doporučovala, aby se do centrálních úřadů dostali zaměstnanci právě ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, resp. přímo doporučovala, aby vládní delegát měl s sebou co nejvíce Podkarpatorusů a Slováků, které mělo býti možno získat z řad východní jednotky, kde by byli nahrazení naopak nadbytečnými důstojníky čs. armády v Británii.⁶³³

Branný výbor Státní rady na konci května 1944 nakouzl poradní zprávu o vojenských otázkách, přičemž se Petruščák opět tázal na podkarpatoruské důstojníky, ale i další všeobecnosti.⁶³⁴ Aktivně vystupoval i v otázkách mobilizace na osvobozeném území, čímž se pak měla nově zabývat samostatná kapitola poradní zprávy. Petruščák pak chválil

⁶²⁸ NA, f. SR-L, kart. 98, schůze politického výboru 23. května 1944, fol. 283-289.

⁶²⁹ NA, f. SR-L, kart. 98, schůze politického výboru 1. června 1944, fol. 305-307.

⁶³⁰ NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 26.června 1944, fol.238.

⁶³¹ NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 26.června 1944, fol.239.

⁶³² NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 26.června 1944, fol.241.

⁶³³ NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 26.června 1944, fol.276.

⁶³⁴ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 23.

výkony československé branné moci a věnoval se otázkám budování československé armády v osvobozené vlasti.⁶³⁵

Petruščák pak v červnu 1944 debatoval i o činnosti Ministerstva pro hospodářskou obnovu Františka Němce, jehož ministerstvo ve věci zajištění zásob pro osvobozené území konstatovalo, že původně chtělo pro Podkarpatskou Rus jednat přes UNRRu se SSSR, ale UNRRA oznámila, že není s to pro dopravní potíže pomoci a doporučila, aby československá vláda jednala přímo s Moskvou. Ta pomoc přislíbila a vyžádala si seznam potřebných věcí. Při odeslání seznamu bylo Sovětům řečeno, „*aby tyto naše požadavky přizpůsobil své vlastní praxi na osvobozeném území Sovětského svazu. Požadavky byly odhadnuty pro potřebu obyvatelstva Podkarpatské Rusi ve výši 876.000 lidí. Vedle toho jsme v dohodě s Ministerstvem sociální péče požádali o dodávky pro 100.000 repatriovaných našich příslušníků*“ a další jednání pokračovala.⁶³⁶ Petruščák zdůraznil dopravní obtíže a nutnost zajištění praktické pomoci, jakož i zajištění pomoci československých menšin v zahraničí při sbírání podpůrného materiálu pro zbídačenou vlast.⁶³⁷ Němec se také snažil přebudovat Ministerstvo pro hospodářskou obnovu ve faktické ministerstvo zásobování.⁶³⁸ Ve věci Podkarpatské Rusi se však ozvali i jiní. Např. Kleinberg navrhoval, aby základna s materiální pomocí byla umístěna např. v Egyptě, odkud by ji letadla dopravovala na Podkarpatskou Rus a Slovensko, neboť SSSR nemusí mít zrovna všechno a v daném množství, co bude vládní delegát pro zvládnutí situace po ruce.⁶³⁹ V otázkách domácích Petruščák významně a opakovaně zasáhl i do rozprav o osnově zákona o potrestání nacistických zločinů mimořádnými lidovými soudy. S výsledkem poradní zprávy pak Petruščák plně souhlasil.⁶⁴⁰

Na konci července 1944 se pak Státní rada (plénium a politický výbor) v časové tísní věnovala dekretu o správě osvobozeného území.⁶⁴¹ Přítomné členy Státní rady zaujala především instituce politických poradců vládního delegáta, neboť mnozí členové Státní rady jimi měli být a někteří i chtěli, aby byli poradci vnímáni jako delegace Státní rady (někteří ale nechtěli, aby byli poradci vnímáni ve smyslu „*jakési Státní rady kapesního formátu*“). Zazněla i nutnost doplnit poradní sbor o představitele domácího odboje. Byly vysloveny obavy z toho, že delegace odjede bez plné zásoby prezidentských dekretů

⁶³⁵ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 24.

⁶³⁶ NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 21. června 1944, fol. 217.

⁶³⁷ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 32; NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 27. května 1944, fol. 178-179.

⁶³⁸ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 32-33.

⁶³⁹ NA, f. SR-L, kart. 56, schůze pléna z 21. června 1944, fol. 177-178.

⁶⁴⁰ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 34; č. 4, roč. IV., 1944, s. 4-6.

⁶⁴¹ Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 37.

nezbytných ke správě osvobozeného území (např. o obnovení právního řádu, o národních výborech, o retribuci atd.). Nakonec však byla zpráva k dekretu stihnuta v termínu do 26. července, kdy Státní rada po horečnaté diskuzi zprávu jednomyslně schválila.⁶⁴²

Na schůzi 18. srpna jmenovala vláda politické poradce Františka Hálu, Františka Uhlíře, Fedora Hodžu, Bohumila Laušmana a J. Valo. Delegát se svými poradci odjel 21. srpna. Hodža odjel s určitým zpožděním.⁶⁴³ Jejich členství ve Státní radě se to nijak nedotklo, neboť šlo o úřední funkce, při nichž „*budou vykonávat své funkce členů Státní rady v jiné formě*“, jak zaznělo na zasedání pléna 22. srpna 1944.⁶⁴⁴ Na schůzi pléna, konané 30. srpna, předseda Maxa informoval plénium o návrhu, se kterým přišlo předsednictvo, totiž aby se s ohledem na vyslání pětičlenné delegace Státní rady jakožto poradců vládního delegáta zrušilo dřívější usnesení rady o vyslání delegace Státní rady do Sovětského svazu. Tento návrh byl jednomyslně přijat.⁶⁴⁵ O něco později, 9. září 1944, došel Státní radě pozdrav delegace pro osvobozené území, který sepsala 21. srpna, ale posel onemocněl a vzkaz tedy dodal opožděně.⁶⁴⁶ Téhož dne, tj. 22., bylo plénium informováno, že vláda prosí o urychlené projednání několika norem týkajících se správy osvobozeného území, konkrétně o správě měny a vydávání platidel, o mimořádných opatřeních v oboru peněžnictví, o přechodném omezení převodů, zatížení a propachtování nemovitostí a o odkladu dražeb v exekučním soudním řízení. Na návrh A. Fritschera byly osnovy dekretů předloženy politickému výboru a nejen výboru finančnímu, jak původně navrhoval předseda Státní rady Prokop Maxa.⁶⁴⁷

V této rozpravě však Petruščák aktivně nevystoupil, resp. i Nečas mlčel. Ostatně odcestování některých poradců vládního delegáta na osvobozené území si vyžádalo menší úpravy v sestavách výborů Státní rady. Branný výbor tím přišel o svého dosavadního zapisovatele J. Valo, kterého právě volbou z 30. srpna nahradil Petruščák.⁶⁴⁸ Ten 26. července na půdě rozpočtového a finančního výboru vehementně protestoval proti tomu, aby daně na osvobozeném území byly vydávány podle předpisů z doby okupace. O této otázce se pak ještě jednalo v srpnu 1944.⁶⁴⁹ Od půlky srpna se pak politický výbor za

⁶⁴² Zprávy Státní rady, č. 3, roč. IV., 1944, s. 38; NA, f. SR-L, kart. 99, schůze politického výboru 24. července 1944, fol. 267-280.

⁶⁴³ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 39.

⁶⁴⁴ NA, f. SR-L, kart.58, plenární zasedání 22. srpna 1944, fol.99.

⁶⁴⁵ NA, f. SR-L, kart.58, plenární zasedání 30. srpna 1944, fol. 189.

⁶⁴⁶ NA, f. SR-L, kart.60, plenární schůze 6. září 1944, fol. 7.

⁶⁴⁷ NA, f. SR-L, kart.58, plenární zasedání 22. srpna 1944, fol. 101.

⁶⁴⁸ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 2; NA, f. SR-L, kart. 74, schůze branného výboru 30. srpna 1944, fol. 244.

⁶⁴⁹ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 2-3.

Petruščákova předsednictví zabýval zprávou o působení Ministerstva zahraničních věcí a v září 1944 pak upozorňoval, že ministerstvo musí zejména zesílit svoji činnosti v Severní Americe, kde „je celá řada reakčních živlů z Karpatské Ukrajiny, které se snaží, aby propagandou a agitací podporovaly i v této závěrečné a vítězné fázi války ještě zájmy a aspirace horthyovského Maďarska, zejména jeho domnělé nároky na území Karpatské Ukrajiny.“⁶⁵⁰ Ripka jeho připomínku a projev uvítal s tím, že těmto proudům jeho úřad věnuje bedlivou pozornost a sám doporučil, aby v tomto smyslu byla poradní zpráva doplněna, což plénum také schválilo⁶⁵¹ a výsledná zpráva tak konstatovala, že československá propaganda nestojí vždy na výši svých úkolů, zejména v Severní Americe.⁶⁵² Petruščák v rozpravě upozornil, že v Severní Americe působí množství organizací podporujících setrvání Podkarpatské Rusi v maďarském panství, přičemž útočil na Gerovského, který měl být součástí těchto aktivit, jenž využíval podkladů od Bródyho.⁶⁵³ Petruščák také iniciativně a vehementně vystupoval při projednávání trestání válečných zločinů na počátku září 1944, přičemž zejména útočil na E. Outratu a jeho otištěný 15. července 1944 v Československých listech.⁶⁵⁴

V říjnu 1944 se ještě Petruščák ozval ohledně činnosti Ministerstva pro hospodářskou obnovu, kde opět promluvil o dopravních otázkách a prvotní pomoci,⁶⁵⁵ včetně nutnosti studovat vynikající britský přídělový systém, který by se mohl uplatnit v osvobozeném a čerstvě osvobozeném Československu,⁶⁵⁶ a koncem srpna přimlouval se za větší pravomoci národních výborů při zacházení s nemovitostmi a vůbec při jednání osnovy viditelně vstupoval do debat.⁶⁵⁷ Poznámky měl i při jednání o Ministerstvu sociální péče, zejména stran péče hledání práce a péče o mládež, ale třeba i repatričních prací a zdravotní péče.⁶⁵⁸ Stejně tak Petruščák požadoval, aby na tomto, ale i dalších úřadech byl vyčleněn vždy jeden úředník, který by sbíral podklady pro Podkarpatskou Rus.⁶⁵⁹

Petruščáka prostě bylo všude plno a byl ve Státní radě jakýmsi ztělesněním Podkarpatské Rusi, takže na první společné schůzi hospodářského a politického výboru z 19. října 1944, kde měl projev Jožka David, v němž oslavoval postup Rudé armády do

⁶⁵⁰ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 3.

⁶⁵¹ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 3-4, 22-24.

⁶⁵² NA, f. SR-L, kart. 59, plenární zasedání 4. září 1944, fol. 222.

⁶⁵³ NA, f. SR-L, kart. 59, plenární zasedání 4. září 1944, fol. 22-24.

⁶⁵⁴ NA, f. SR-L, kart. 59, plenární zasedání 4. září 1944, fol. 201-204.

⁶⁵⁵ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 10.

⁶⁵⁶ NA, f. SR-L, kart. 61, plenární zasedání 4. října 1944, fol. 80.

⁶⁵⁷ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 15.

⁶⁵⁸ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 19-20, 22-23, 25

⁶⁵⁹ NA, f. SR-L, kart. 80, schůze finančního a rozpočtového výboru 27. listopadu 1943, fol. 156.

nitra republiky, tak když se zmiňoval, že brzy bude osvobozeno hlavní město Podkarpatska, tak „aby radost přítomných vyjádřil symbolicky, povstal posl. J. David a tisknul ruku přítomnému členu I. Petruščákovi, který ve Státní radě svou účastí na jejich pracích reprezentuje Podkarpatskou Rus. Přítomní přijali předsedovo prohlášení se živým, dlouho trvajícím potleskem.“⁶⁶

Petruščák odpověděl velmi diplomaticky, že „byl včera večer na přednášce o slovenských událostech ve Friendship Clubu, když zaměstnanec klubu oznámil předsedovi, že právě došla zpráva o tom, že maršál Stalin vydal svůj rozkaz, podle něhož Rudá armáda a s ní československé jednotky vtrhly do východní části naší republiky na frontě 270 km široké do hloubky až 50 km. Z této zprávy bylo pochopitelně veliké vzrušení a je samozřejmé, že se řečníka zvláště dotkla. Vítá, že Podkarpatský klub chystá na zítřek malou společenskou událost ve formě čaje. Je to, jako kdyby se bylo cítilo, co se stane a že činnost jednotlivých členů zde v Londýně potrvá pravděpodobně pouze ještě několik dnů. Prezident republiky totiž již kdysi Ivanu Petruščákovi přislíbil, že bude moci odejti domů, jakmile jeho země bude osvobozena. Je samozřejmé, že se v boji bude pokračovat všude a s největším napětím, dokud nebude celá republika očištěna a osvobozena a dokud nebude možno, aby si občanstvo republiky zařídilo ve volné demokratické republice život tak, jak si to její národové přejí.“ Následoval „živý potlesk“.⁶⁶¹

Petruščák byl v kurzu a nechyběl ani v diskuzi o měnových otázkách na osvobozeném území ze srpna a září 1944, resp. o osnově dekretu o mimořádných opatřeních v oboru peněžnictví.⁶⁶² Tím více překvapí, že v otázce exekucí se nikde jeho jméno neobjevuje.⁶⁶³ Petruščák pak dosáhl dalšího úspěchu, když jej branný výbor zvolil zpravodajem ve věci Slovenského národního povstání a dalších vojenských otázek. Jím navržená rezoluce pak bylo po menších stylistických úpravách jednomyslně schválena⁶⁶⁴ a velmi dobře byl přijat i jeho projev o nutnosti pomoci Čechů a Karpatských Ukrajinců bojujícím Slovákům.⁶⁶⁵ Stejně aktivně a činorodě se zapojil i do jednání o dekretu ohledně vojenské služební povinnosti některých osob a zastával se v ní zapojení partyzánských oddílů do armády.⁶⁶⁶ Dalším bodem, kde se Petruščák projevoval, bylo jednání o národních

⁶⁶⁰ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. V., 1945, s. 53; NA, f. SR-L, kart. 105, společná schůze hospodářského a sociálního a politického výboru 19. října 1944, fol. 406.

⁶⁶¹ NA, f. SR-L, kart. 105, společná schůze hospodářského a sociálního a politického výboru 19. října 1944, fol. 406.

⁶⁶² Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 26 a 31.

⁶⁶³ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 31.

⁶⁶⁴ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 28-29.

⁶⁶⁵ NA, f. SR-L, kart. 74, schůze branného výboru 11. září 1944, fol. 296-297.

⁶⁶⁶ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 36-37.

výborech a prozatímním národním shromáždění z konce září 1944. Část příslušných jednání politického výboru řídil jako místopředseda,⁶⁶⁷ ale v samotné diskuzi se neozval.⁶⁶⁸ Dne 18. října alespoň diskutoval s delegáty Slovenské národní rady.⁶⁶⁹ V diskusi se zajímal o otázku první pomoci osvobozenému území a zejména o zajištění lékařského personálu pro Podkarpatskou Rus. Odpověď poslance Jána Ursínyho, že se na povstaleckém území vytvořily rezervy pro případnou pomoc ostatním zemím republiky,⁶⁷⁰ jej samozřejmě musela potěšit, jenže tato informace padla ve chvíli, kdy již bylo potlačení povstání otázkou dní a představa uchovaných zásob více než iluzorní, ale z politického hlediska měla podaná zpráva samozřejmě svůj význam, stejně jako rezoluce toho dne přijatá, v níž se opakovaně hovořilo o společném státě tří národů.⁶⁷¹ Dne 25. října Petruščák ještě vystoupil při jednání o činnosti Ministerstva sociální péče.⁶⁷² Dne 26. října, 8. a 13. listopadu branný výbor probíral přípravu dekretu stanovujícího vojenské služební povinnosti některých osob a padla při té příležitosti i zmínka o vojenské situaci na Podkarpatské Rusi. O dění se pochopitelně aktivně zajímal Petruščák,⁶⁷³ který např. zjišťoval, zda na Podkarpatské Rusi bojují i jednotky československého sboru.⁶⁷⁴ Jinak se dokonce Petruščák v branném výboru dokonce zastal vlády s tím, že je přesvědčen, že pro pomoc povstání učinila vše, co bylo možné.⁶⁷⁵

Dne 31. října plénum projednávalo osvobozování Podkarpatské Rusi a těšilo se z toho, že vládní delegace zahájila svoji činnost a že kol. Petruščák se brzy podívá domů a podá zbytku rady zprávu.⁶⁷⁶ Na téže schůzi ministr vnitra Juraj Slávik poreferoval o vládní delegaci vedené Františkem Němcem, který *„ještě než nastala kritická situace na Slovensku, dostal [...] od vlády příkaz, aby se odebral na osvobozené území v Podkarpatské Rusi a to právě v době, kdy vítězná Rudá armáda překročila Karpaty a vnikla do této nejvýchodnější části republiky.“* Tento krok Slávik odůvodňoval tím, *„aby se vládní delegát dal ve smyslu smlouvy se Sovětským svazem k dispozici vrchnímu velení a převzal ve vhodném okamžiku civilní správu osvobozeného území.“* Ještě předtím však Němec se SNR jednání *„o poměru, který se vytvoří s ohledem na příkaz daný mu vládou.“*

⁶⁶⁷ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 32.

⁶⁶⁸ Zprávy Státní rady, č. 4, roč. IV., 1944, s. 33.

⁶⁶⁹ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. V., 1945, s. 3.

⁶⁷⁰ NA, f. SR-L, kart. 62, plenární zasedání 18. října 1944, fol. 47-48.

⁶⁷¹ NA, f. SR-L, kart. 62, plenární zasedání 18. října 1944, fol. 80-81.

⁶⁷² Zprávy Státní rady, č. 1, roč. V., 1945, s. 11-12.

⁶⁷³ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. V., 1945, s. 14-17.

⁶⁷⁴ NA, f. SR-L, kart. 75, schůze branného výboru 26. října 1944, fol. 8-20.

⁶⁷⁵ NA, f. SR-L, kart. 75, schůze branného výboru 8. listopadu 1944, fol. 46-47.

⁶⁷⁶ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. V., 1945, s. 19.

Za těchto jednání se situace na Slovensku zhoršila a stala se obtížnější. Bylo proto ujednáno, že ministr Němec zanechá při svém odjezdu několik svých politických poradců u Slovenské národní rady, aby mohli s ní spolupracovat, a že si na druhé straně vezme s sebou jako doplněk své delegace některé členy [Slovenské] Národní rady. Toto rozhodnutí ministra Němce bylo dodatečně schváleno vládou a bylo správné z toho hlediska, aby v kritické situaci odjezd vládního delegáta nezavdala příčinu k nedorozuměním a nesprávným výkladům. Slovenské národní rada určila jako politické spolupracovníky vládního delegáta dr. Srobára a dr. Soltésa.“⁶¹¹ Vláda, podle Slávikových slov, v tuto chvíli věděla jen na základě zpráv TASSu, že delegace i s exponenty SNR opustila Slovenska a že na povstaleckém území nezanechala žádné své členy.⁶¹⁸

Ministr ve svém výkladu následně sdělil Státní radě nadmíru potěšující zprávu: „Dále je známo, že ministr Němec převzal právě v den našeho národního svátku správu osvobozeného území Podkarpatské Rusi, kterou mu sovětské vrchní velení ihned odevzdalo. Ukazuje to a nutno zvlášť zdůraznit a zhodnotit na půdě Státní rady, jak skvělým a loajálním způsobem plní náš velký spojenec uzavřenou smlouvu.“ Není divu, že tato zpráva vyvolala „živý potlesk“, jak zaznamenal zápis činící úředník.⁶¹⁹ Následně Slávik odmítl podat zprávu o došlých informacích z Podkarpatské Rusi, neboť s ohledem na postup Rudé armády byly stejně beznadějně zastaralé a vyjádřil přesvědčení, že „také dnes ještě přítomný člen Státní rady I. Petruščák bude mít brzy příležitost dodat Státní radě ze své rodné země sám zprávy a ministr nepochybuje o tom, že budou svědčit o stejně skvělém bojovém odhodlání a vlastenectví, jako zprávy ze Slovenska.“⁶⁸⁰ Jeho slova opět vyvolala „živý potlesk“.⁶⁸¹

Na schůzi z 31. října se ještě v souvislosti s Podkarpatskou Rusí zmínil dr. Cibere, kterého připomněl por. K. Janšta, jenž slyšel, že se tento ještě nachází v Londýně. Naopak Nadporučík V. Míšek tvrdil, že mu došel z Moskvy dopis přímo od Cibereho,⁶⁸² ale místo pobytu bývalého člena Státní rady, další diskusi nevyvolalo, ba ani nezazněly dotazy nad obsahem údajného Cibereho dopisu, popř. zájem o jeho aktivitách.

⁶⁷⁷ NA, f. SR-L, kart. 62, plenární zasedání 31. října 1944, fol. 99.

⁶⁷⁸ NA, f. SR-L, kart. 62, plenární zasedání 31. října 1944, fol. 99-100.

⁶⁷⁹ NA, f. SR-L, kart. 62, plenární zasedání 31. října 1944, fol. 100.

⁶⁸⁰ NA, f. SR-L, kart. 62, plenární zasedání 31. října 1944, fol. 100-101.

⁶⁸¹ NA, f. SR-L, kart. 62, plenární zasedání 31. října 1944, fol. 101.

⁶⁸² NA, f. SR-L, kart. 62, plenární zasedání 31. října 1944, fol. 102.

III.1.8: Státní rada bez zástupců Podkarpatské Rusi

Exploze Petruščákovy činnosti a jeho zjevná jedinečná orientace v otázkách Podkarpatské Rusi přímo volala potom, aby se přesunul na osvobozené území. Můžeme jen spekulovat, proč nejel již v první vlně, kdy jeho přítomnost mohla mít přinejmenším pozitivní symbolický význam pro lepší postavení vládní delegace na Podkarpatské Rusi.

Petruščákův odjezd na osvobozené území proběhl v poněkud urychlené formě, neboť teprve 10. listopadu bylo Brity sděleno, že slovenští delegáti do Moskvy a Petruščák mohou odletět již 12. nebo 14. listopadu, přičemž teprve 11. listopadu se Ripkovi skrze Lebeděva podařilo získat víza. Vyvolalo to ovšem protesty Lichnera, že měli letět Zibrin a Clementis, nikoliv Petruščák, nicméně Ursíny uznal, že to jinak nešlo.⁶⁸³ K odletu došlo 14. listopadu. Se slovenskou delegací se rozloučili Slávik a Ripka, Firth „šel se rozloučit vlastně s Petruščákem“, jak si poznamenal Ripka.⁶⁸⁴ tudíž se nestačil rozloučit ani se všemi členy Státní rady. Lítost nad tím vyslovil v rozhovoru s předsedou rady, Prokopem Maxou, který to na jednání pléna 21. listopadu 1944, tlumočil. Na rozloučenou alespoň otiskl článek v Novém Československu. Maxa zároveň konstatoval, že pro orgán samotný představuje Petruščákův odchod velkou ztrátu, neboť „účastnil se jejich prací nenáročným, naprosto věcným a přímo oddaným způsobem“, nicméně věřil, že doma vykoná mnoho užitečného.⁶⁸⁵

Dne 22. listopadu 1944 byl náhradou za odjetého Petruščáka zvolen do funkce zapisovatele finančních a rozpočtového výboru J. Paulíny-Tóth a 28. listopadu 1944 jej ve stejné funkci ale branného výboru nahradil Vladimír Klecanda.⁶⁸⁶ Petruščákovým odjezdem zájem o Podkarpatskou Rus rozhodně neskončil. Právě 22. listopadu rozpočtovému a finančnímu výboru ministr Majer prozradil něco ze zpráv z osvobozené Podkarpatské Rusi: „*Je tam prostě holá země. Zmizelo vše a místo, aby tam očekávali dodávku nějakých strojů pro zahájení výroby, domáhají se nejprve strojů na opravu silnic, železnic, pouličních elektrických drah atd., poněvadž vše je zničeno nebo odvečeno.*“⁶⁸⁷ Politický výbor si 23. ledna 1945 zvolil místo Petruščáka novým místopředsedou A. Hodinovou.⁶⁸⁸ Téhož dne došlo ke změně ve složení kárného výboru, který se odchodem

⁶⁸³ NA, f. AHR, sign. ÚSD 32/1267n, fol. 290-291.

⁶⁸⁴ NA, f. AHR, sign. ÚSD 32/1267n, fol. 294.

⁶⁸⁵ NA, f. SR-L, kart. 64, plenární zasedání 21. listopadu 1944, fol. 11.

⁶⁸⁶ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. V., 1945, s. 2.

⁶⁸⁷ NA, f. SR-L, kart. 82, schůze finančního a rozpočtového výboru 22. listopadu 1944, fol. 133.

⁶⁸⁸ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. V., 1945, s. 2.

Hály, Laušmana a Petruščáka fakticky rozpadl. Nahradili je Ján Čaplovič, Vladimír Klecanda a Karel Kreibich.⁶⁸⁹

Dne 30. ledna 1945 pak po dlouhé nemoci zemřel Jaromír Nečas. Prokop Maxa přítomné informoval na schůzi pléna 31. ledna s tím, že Nečasova smrt byla „*klidná a bez bolesti. Ulehl večer ke spánku a již se neprobudil.*“ Jak Maxa dodal, smrt byla pro Nečase „*snad vykoupení z těžkého utrpení, jímž byl postižen v posledních dvou letech a v němž mu lékařská věda nemohla pomoci.*“ Maxa vyjádřil přesvědčení, že „*až se československá emigrace vrátí domů, bude zajisté tlumočit rodině zesnulého, jak s ní cítí v jejím žalu.*“⁶⁹⁰ Maxa však nevěděl, že Nečasova smrt ušetřila mnohem horší bolesti, než kterou ve své nemoci prožíval - na okupovaném území totiž zahynula nejen manželka, ale i dospívající dcera. Nečas nastupoval občasné zdravotní dovolené od podzimu 1942 a od léta 1944 byl na opakovaně prodlužované zdravotní dovolené, tudíž zproštěn povinností ve Státní radě. Přitom již dříve byl Nečas občas indisponován a o dění v radě informován prostřednictvím stručných dopisů a záznamů z jednání. Nečas si přál, aby se jeho pohřbu zúčastnili pouze blízcí přátelé, tudíž Státní radu na pohřbu 5. února v Pontypridd Crematoriu v jižním Walesu měl reprezentovat pouze ing. Frischer.⁶⁹¹

III.1.9: Státní rada bez Podkarpatské Rusi

Ve dnech 14. a 20. prosince 1944 plenární schůze vyslechla a povšechně probrala zprávu⁶⁹² Františka Uhlíře o cestě po Sovětském svazu a Slovensku, kterou absolvoval 22. srpna až 4. prosince 1944.⁶⁹³ V referátu se zmínil o československé armádě v Karpatech a o obětech i nadšení, které vedlo k tomu, že se sbor probojoval až na hranice vlasti. Delegation se s bojujícími jednotkami rozloučila mimo jiné větou: „*Na shledanou v Bratislavě, v Užhorodu a v Praze.*“⁶⁹⁴ Ve své zprávě ocenil jednání ministra Němce, který se - podle Uhlířova názoru - nikde nedopustil „*ve své celkové politické linii žádných větších omylů, což bylo především výsledkem obezřetného postupu ministra Němce*“. Údajně si získal „*svým vystupováním a svým pevným stanoviskem v zásadních otázkách, jakož i svou loajálností vůči prezidentu republiky a československé vládě důvěru všech politických činitelů v Moskvě i na Slovensku.*“⁶⁹⁵

⁶⁸⁹ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. V., 1945, s. 2.

⁶⁹⁰ NA, f. SR-L, kart. 68, plenární schůze z 31. ledna 1945, fol. 151.

⁶⁹¹ NA, f. SR-L, kart. 19.

⁶⁹² Viz NA, f. SR-L, kart. 66, jednání pléna z 14. XII. 1944, fol. 32-362.

⁶⁹³ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. V., 1945, s. 7.

⁶⁹⁴ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. V., 1945, s. 10.

⁶⁹⁵ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. V., 1945, s. 13.

Na plenární schůzi z 20. prosince po vyslechnutí zpráv Uhlíře a Drtiny byl na návrh Václava Noska schválen vzkaz československým vojákům a partyzánům, v němž rada ještě vyslovovala naději, že Podkarpatsko zůstane československé:

„Na sklonku roku 1944 vyslechla Státní rada zprávu svého místopředsedy poslance Františka Uhlíře o zkušenostech, kterých jako člen politického poradního sboru vládního delegáta pro osvobozené území nabyt v Sovětském svazu, karpatské frontě a na území bojujícího Slovenska.

Vyslechla s hlubokým dojetím zejména svědectví o obětavosti a hrdinství československých vojáků a partyzánů a veškerého lidu Slovenska, Karpatské Ukrajiny a zemí českých v boji za obnovení svého státu - nezávisle Československé republiky.

Státní rada pokládá za svou povinnost vzdát vřelé díky a slavnostní hold všem těmto účastníkům společného zápasu.

Připojujeme k těmto díkům vděčnou vzpomínku a vřelé uznání též československým pozemním jednotkám, bojujícím těžký boj na frontě západní, všem československým jednotkám leteckým na západní a východní frontě a všem československým vojákům a partyzánům v slavné armádě maršála Tita.

Také vojákům a partyzánům v Čechách a v zemi moravsko-slezské, připravujícím se k mohutnému úderu, platí její srdečný dík.

Vzpomínajíc v hluboké úctě těch, kdo v boji za osvobození vlasti položili své životy, volá Státní rada ke všem známým a neznámým hrdinům, kteří v tomto boji pokračují:

Vydržte, svůj boj dobojujte! Vaše vítězství je blízké!

Nechť žijí všichni českoslovenští bojovníci, necht' žije lid Československa!

Nechť žije Československá republika a její prezident dr. Edvard Beneš! ⁶⁹⁶

Na schůzi pléna z 21. prosince 1944 byl přítomen státní ministr na ministerstvu zahraničních věcí Hubert Ripka, který Státní radu informoval, že na Podkarpatské Rusi situace „není jednotná a naprosto jistá, že jsou tam různé zjevy, které by se měly objasnit přímým jednáním mezi československou a sovětskou vládou.“ Vláda proto požádala vládního delegáta, aby se vypravil spolu s J. Való do Moskvy, kde za pomoci Zdeňka Fierlingera jedná jménem vlády.⁶⁹¹ „Zde v Londýně kolují pověsti, že je na Podkarpatské Rusi odpor proti československému režimu a že jsou tam snahy, aby se uskutečnilo připojení na sovětskou Ukrajinu nebo na Sovětský svaz. Skutečností je, že došlo na určitých

⁶⁹⁶ Zprávy Státní rady, č. 1, roč. V., 1945, s. 54; NA, f. SR-L, kart. 66, jednání pléna z 20. XII. 1944, fol. 430-431, 377.

⁶⁹⁷ NA, f. SR-L, kart. 67, jednání pléna z 21. XII. 1944, fol. 13.

místech k takovým zjevům, ale současně došlo na jiných místech k projevům věrnosti Československé republice. Jak československá, tak sovětská vláda stojí pevně na stanovisku smlouvy ze dne 12. prosince 1943 a dohody ze dne 8. května 1944.“ Načež ministr Státní rádu poprosil, „aby toto jeho prohlášení vzala zatím na vědomost a aby také pochopila, že nemůže podat bližší informaci, dokud jednání mezi oběma vládami jsou v proudu.“⁶⁹

Tuto znepokojivou zprávu však překrylo vystoupení Bechyněho, který při rozpravě o rozpočtu tvrdě napadl činnost vlády, načež se rozpoutala velmi dlouhá a ostrá debata,⁶⁹⁹ která vyvolává až cynické podezření, zda tento útok nebyl objednan, aby překryl negativní zprávu o Podkarpatské Rusi...

Nový rok se nesl ve znamení přání od prezidenta republiky a vládního delegáta, kteří se však ani slovem o Podkarpatské Rusi nezminili a rovněž tak Prokop Maxa, který oběma jménem rady odpověděl.⁷⁰⁰ Nicméně v lednu 1945 Václav Majer informoval o dopravních obtížích při přepravě zásob UNRRA na Podkarpatskou Rus. Dále informoval o plánu zřídit při Ministerstvu pro hospodářskou obnovu Poradní sbor pro první pomoc pro osvobozené území, jenž by se scházel pravidelně každých 14 dní. Sbor by ministru radil a zároveň pomoc koordinoval, neboť by byl složen ze zástupců jednotlivých ministerstvem.⁷⁰¹ Státní rada chtěla ministru Majerovi doporučit několik osob ze svých řad, které by do zamýšleného sboru měl jmenovat.⁷⁰²

Problému Podkarpatské Rusi Státní rada dotkla již jen nepřímo a to na členské schůzi Sdružení členů Státní rady konané 17. ledna 1945 v rámci diskuse o referátu Huberta Ripky o transferu Němců. K tomu Jaromír Císař poznamenal, že v případě Němců jde o menšinu nepřátelské mocnosti, zatímco na Podkarpatské Rusi, „*kde máme ukrajinské obyvatelstvo a kde sousedíme rovněž s velmocí, v níž žije velký počet Ukrajinců, je podstatně rozdílný potud, že tam jde o přátelskou velmoc*“⁷⁰³ To však nebylo vše, co se k této věci řeklo, neboť právě na Podkarpatskou Rus se přímo zeptal Radakovič.

Ripka doznal, že by „*o této věci nemohl mluvit oficiálně ve schůzi Státní rady, že však může členy Státní rady informovat na tomto neoficiálním fóru. Když došlo k osvobození Podkarpatské Ukrajiny, projevil ose na osvobozeném území velice brzy ukrajinské národní hnutí, které bylo orientováno tak, že se domáhalo připojení k sovětské*

⁶⁹⁸ NA, f. SR-L, kart. 67, jednání pléna z 21. XII. 1944, fol. 13-14.

⁶⁹⁹ NA, f. SR-L, kart. 67, jednání pléna z 21. XII. 1944, fol. 14-43.

⁷⁰⁰ NA, f. SR-L, kart. 68, plenární schůze z 8. ledna 1945, fol. 9-10, 25-26.

⁷⁰¹ NA, f. SR-L, kart. 68, plenární schůze z 10. ledna 1945, fol. 37.

⁷⁰² NA, f. SR-L, kart. 68, plenární schůze z 31. ledna 1945, fol. 152

⁷⁰³ NA, f. SR-L, kart. 26, fol. 290.

Ukrajine. Takové přání bylo vysloveno v jednotlivých národních výborech a také v otevřených telegramech, které došly do Londýna. Bylo to někdy až dojemné, když se v takovém telegramu žádalo, aby se prezident republiky a vláda zasadili o to, aby došlo k připojení. Došlo také, pokud se ministr správně pamatuje, v Mukačevě k zřízení nějakého ústředního národního výboru, který se rovněž vyslovil pro připojení Karpatských Ukrajinců k Ukrajinské sovětské republice. Když se toto hnutí šířilo, usnesla se vláda na základě svého jednání, že požádá vládního delegáta, který se dne 28. října 1944 byl ujal ve smyslu československo-sovětské dohody správy určité části osvobozeného území, aby odjel do Moskvy a aby odtamtud podal vládě a prezidentovi bližší zprávy o vývoji, jednak projednal tento vývoj se sovětskými činiteli. Výsledkem všech těchto jednání bylo, že obě vlády zjistily souhlasně, že mezi nimi není žádného konfliktu o této otázce a že obě vlády souhlasí také v tom, že se tato otázka nemůže projednat nyní. Vládní delegát a také sovětská vláda se vynasnaží, aby na osvobozeném území z tohoto hlediska nedocházelo ke konfliktům a třenicím. To je v několika slovech výsledek dosavadních jednání. Když se celá věc analyzuje, musí ministr nejprve říci, že s takovým faktickým vývojem bylo třeba počítat dříve nebo později. Bylo nutno očekávat takové národní ukrajinské hnutí, neboť tato válka znamenala přímo historickou příležitost pro Ukrajince, aby docílili své národní jednoty. Pro nás Čechoslováky toto ukrajinské sjednocovací hnutí nebylo překvapením a ministr s tím počítal v řeči, kterou měl již na jaře roku 1941 v Chatham Housu předtím, než Sovětský svaz vstoupil do války. Tento jeho názor nebyl tehdy ani zvlášť vítán. Právě poukazem na to, že jsme s takovým vývojem počítali, nemohly nás události překvapit a zařídili jsme od prvního počátku své stanovisko tak a jedině tak, aby nemohlo dojít ke konfliktu mezi námi a Sovětským svazem. Je samozřejmé, že celá věc je právě s ohledem na danou mezinárodní situaci velice nepřijemná, ale ministr může členy Státní rady ujistit, že je nepřijemná nejen československé vládě, ale také vládě sovětské a kdokoli by se domníval, že sovětská vláda v této věci hraje nějakou zvláštní hru, byl by na velikém omylu. Československá vláda nemá nejmenšího důvodu a není proto nejmenší náznak, který by mohl vést k domněnce, že sovětská vláda hnutí v Podkarpatské Ukrajině nějakým způsobem vyvolala nebo podporovala. Nic takového není pravda. Hnutí vychází přímo z Podkarpatské Ukrajiny a je jasné, že našlo silnou podporu z Kyjeva, což odpovídá silnému ukrajinskému nacionalismu v Sovětské ukrajinské republice. Musíme mít také pochopení pro to, že pro sovětskou vládu není tak snadno, aby zaujala v této věci ostré a vyhraněné stanovisko s ohledem na vlastní Ukrajince. Ministr chce však se vším důrazem opakovat, že mezi oběma vládami není v této věci naprosto žádného konfliktu a že obě

vlády stojí na stanovisku československo-sovětské smlouvy a dohody, podle nichž se Československá republika má principiálně obnovit v předmnichovských hranicích již příměřím. Toto stanovisko se také uplatňuje za plného souhlasu a s plnou podporou sovětské vlády v právě zahájených jednáních s Maďarskem o Příměří. Musím mít porozumění pro iregularitu a anomálii dané situace. Jako ilustrace této iregularity uvádí ministr, že se sice Ukrajinci na Podkarpatské Rusi hlásí dobrovolně do Rudé armády, ale jiní Ukrajinci, kteří se kdysi přihlásili do československého armádního sboru, setrvali v něm a jsou s tímto sborem na východním Slovensku. Pokud jde o sovětské občany, kteří jsou v tomto sboru, vysvětluje ministr, že je to jiná věc, že sovětská vláda dovolila sovětským občanům, kteří jsou Češi nebo Slováci, aby vstoupili do československé armády. Nutno říci, že na takovou situaci legalistické formule nestačí. Nutno chápat věci, jak skutečně jsou a ministr zdůrazňuje znovu, že mezi oběma vládami je naprostá dohoda a jednota a stanovisko československé vlády je hlavně to, že se žádným činitelem a zejména ne činitelem někde na západě nedá vmanévrovat do nějakého konfliktu se Sovětským svazem. Takový konflikt neexistuje a nebude existovat a ve vhodné době se problém vyřeší obapolnou dohodou tak, aby československo-sovětské přátelský a spojení nikterak neutrpělo.“ Načež podle záznamu následoval „živý potlesk“ a zároveň konec schůze.¹⁰⁴

Ostatně, Státní rada o Podkarpatské Rusi poté, co slyšela zprávy od Huberta Ripky na jednání pléna z 21. prosince 1944, již nejednala a jméno Podkarpatské Rusi se v zápisech prakticky nevyskytuje.¹⁰⁵ Dne 23. února 1945 se přišel se Státní radou rozloučit prezident republiky předtím, než se vydal na cestu domů. Spolu s ním se rozloučili i další členové vlády a Státní rady, kteří se s ním vydali do Moskvy.¹⁰⁶ Osud Státní rady se naplnil 12. března 1945, kdy Maxovi došla zpráva o tom, že prezident ukončil její čtvrté, prodloužené zasedací období.¹⁰¹

III.2: Podkarpatský klub v Londýně

Počátkem roku 1944 se v Londýně konstituoval „Podkarpatský klub“, jenž si vytkl za cíl „soustřediti veškeré pokrokové síly podkarpatské emigrace bez rozdílu směru jazykového, politického či náboženského, abychom tak mohli ještě lépe plnit své povinnosti, které nám dnešní doba ukládá.“ Dalším cílem mělo být dosažení v rámci čs. emigrace „ještě větší

¹⁰⁴ NA, f. SR-L, kart. 26, fol. 304-305.

¹⁰⁵ NA, f. SR-L, kart. 68-69.

¹⁰⁶ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. V., 1945, s. 25.

¹⁰⁷ Zprávy Státní rady, č. 2, roč. V., 1945, s. 29; Úřední věstník československý, č. 2, roč. VI., 6. března 1945, s. 28.

*mobilizace a úplného zapojení všech sil takto soustředěných do společného boje za osvobození naší vlasti.*⁷⁰⁹ Ustavující valná hromada klubu se konala 6. února 1944 ve tři hodiny odpoledne v místnosti Společnosti pro kulturní a hospodářské styky s SSSR, 203, Knightsbridge, III. patro, č. 8.⁷⁰⁹ Jménem klubu Ivan Petruščák jako předseda a Jurka Hadžega jako tajemník vyjádřili svým dopisem z 10. února 1944 díky Státní radě „za pozornost, věnovanou až dosud věci Podkarpatské Rusi a věříme, že naše snaha, prospěti co nejvíce společné věci soustředěním všech demokratických živlů naší emigrace se setká s porozuměním a podporou Státní rady.“⁷¹⁶

Státní rada byla svým předsedou o vzniku klubu informována na IX. plenárním schůzi ve čtvrtém zasedání z 21. února 1944 s tím, že klubu poskytuje místnost Společnost pro kulturní a hospodářské styky se Sovětským svazem a ministr Ripka během jednání připomenul, že v rámci propagačních záležitostí bude s tímto klubem spolupracovat, ba že na dřívější Petruščákov podnět vydal příkaz, aby se v anglosaském světě věnovala československá propaganda více věcem týkajících se Podkarpatska⁷¹¹ a Maxa Podkarpatoruskému klubu 14. března odepsal: „Zpráva o založení Vašeho klubu byla přijata s velikým uspokojením.

*Na základě jednomyslného usnesení předsednictva Státní rady přeji Vám jejím jménem pro Vaši činnost mnoho zdaru, a pokud Státní rada bude mít možnost Vás podporovat ve Vašich snahách, učiní tak s radostí.*⁷¹²

Klub ihned 12. března 1944 uspořádal akci, na níž přednášel Petruščák o národních buditelích na Podkarpatské Rusi. Akci pochopitelně avizovalo Nové Československo.⁷¹³ Petruščák v projevu neopomněl zmínit spolupráci s českými a slovenskými buditeli. Setkání zřejmě bylo velmi úspěšné, neboť tisk hlásil, že se po jeho skončení přihlásilo 13 nových členů. Klub dále chystal promítnutí ukořistěného maďarského filmu o okupaci Podkarpatské Rusi z března 1939 a vzpomínkový večer na Tarase Ševčenka.⁷¹⁴

III.3: Rusíni v USA

O poměry v podkarpatoruské emigraci se během svého amerického pobytu na začátku války zajímal i prezident Edvard Beneš, ale zejména československé myšlence věrní

⁷⁰⁸ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 594.

⁷⁰⁹ Nové Československo, č. 5 (121), roč. 5, 5. II. 1944, s. 3.

⁷¹⁰ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 594.

⁷¹¹ NA, f. SR-L, kart. 52, plenární schůze 21. 2. 1944, nefol.

⁷¹² NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 613.

⁷¹³ Nové Československo, č. 9 (125), roč. 5, 4. III. 1944, s. 6.

⁷¹⁴ Nové Československo, č. 11 (127), roč. 5, 18. III. 1944, s. 4.

diplomáté, včetně Jána Papánka, který v polovině ledna 1940 hlásil, že zájem o spolupráci s československým exilem mají dr. Alexej Gerovský a dr. Vojtěch Cmor, který předtím v Americe působil jako maďarský propagandista, jenž doufal, že za své služby bude odměněn postem konzula v USA, ale když nebyl odměněn podle svých představ, začal se poohlížet po novém pánovi. Gerovský si pak stěžoval na maďarský útlak (včetně fyzických trestů aplikovaných maďarským četnictvem), propouštění ze zaměstnání, zavírání rusínských škol a Maďary zahájenou revizi československé pozemkové reformy. Papánek upozorňoval, že náboženské a další rozpory v emigraci pomalu spějí k rozuzlení, tudíž radil vyčkat, aby se československý exil nepřipletl do těchto rozvášněných sporů.⁷¹⁵

Na konci roku 1940 Karpatoruské osvobozené sdružení v Scrantoně připustilo, že bývalo kritické vůči Československu, nikoliv však proti němu. Maďarizace okupované vlasti je vedla k tomu, že byli ochotni vystupovat za obnovu „Československo-karpatoruské republiky“ a ve jmenování Cibereho do Státní rady vidělo dobrý krok.⁷¹⁶

Gerovský a další však byli již v roce 1941 znovu počítáni mezi československé nepřátele a Karpatoruský kongres z toho roku sice československá strana vnímala jako prohru Gerovského, neboť tam neuspěl, ale to neměnilo nic na protičeskoslovenském ostří této akce pravoslavných emigrantů, kteří jen kvůli vstupu USA do války omezili svoji agitační činnost. Navíc na akci nebyly některé skupiny podporující připojení Podkarpatské Rusi k SSSR (nikoliv však k Ukrajině). Pozdější zprávy o československé jednotce v SSSR a účasti Rusínů na jejích bojích potom vedlo krajany k omezení svých aktivit. Ostatně, vřelá nenávisť mezi jejich představiteli je dokázala dostatečně zabavit.⁷¹⁷ Na jiném kongresu konaném 22. března 1942 pak byla naopak vyslovena podpora československé věci díky zdařilému vystoupení Jana Masaryka. V té souvislosti se československá strana obávala aktivit Pavla Cibereho, který prosazoval ruský směr, neboť by to rozpoutalo další jazykové boje. Československá strana dokonce některé vzkazy Ciberemu ani nepředávala.⁷¹⁸ V dubnu 1942, napsalo Československé národní sdružení v Kanadě se sídlem v Torontu Ciberemu, že by jej velmi rádi uvítali na návštěvě, neboť zamýšleli zintenzivnit spolupráci s podkarpatoruskými krajany, ale např. právě v Torontu od roku 1939 stáli Podkarpatorusové pod vlivem komunistů a sdružení doufalo, že Cibereho zájezd by podpořil československou věc nejen v Kanadě, ale i v USA.⁷¹⁹

⁷¹⁵ NA, f. AHR, sign 1-8-60-1, fol. 31, 33-34.

⁷¹⁶ NA, f. AHR, sign 1-8-37-33, fol. 1-5.

⁷¹⁷ NA, f. AHR, sign 1-8-60-5, fol. 22.

⁷¹⁸ NA, f. AHR, sign 1-8-40-1, fol. 13-14.

⁷¹⁹ NA, f. AHR, sign 1-8-24.

Emigraci z Podkarpatské Rusi v USA se věnoval i ministr zahraničních věcí Jan Masaryk, který v plenární schůzi Státní rady z 13. července 1942 hovořil o své cestě do Spojených států, resp. stalo se tak po dotazu Cibereho, přičemž se Masaryk omluvil, že na to nevzpomněl během vlastního exposé, že však jde „o věc lokálního zájmu“, tím však nemyslel to, že by Podkarpatská Rus byla nevýznamnou součástí republiky, nýbrž že podkarpatoruská emigrace v USA je koncentrována v některých oblastech, jak ihned posluchačům vysvětlil s tím, že „i tu bylo dosaženo dobrých výsledků“ a dodal, že emigrace je rozdělena na maďarský, sovětský a československý směr, přičemž posledně jmenovaný měl převažovat, ale nevyločil ani možnost spolupráce s americkými úřady na potlačování některých nevídaných zjevů. Z jeho vyjádření pak dále vyplynulo, že propagandě mezi těmito emigranty se bude jeho úřad více věnovat.¹²⁰

Stejně jako za první republiky, tak i za druhé světové války československá vláda zanedbávala aktivní propagandu mezi podkarpatoruskými krajany. Některým krajanským organizacím ve Spojených státech - v této době celkem pochopitelně - údajně nijak nevadila představa sovětského panství.¹²¹ Pozoruhodné je, že se na to s jistými obavami na přednášce vyslance Hurbana konané Sdružením členů Státní rady 19. ledna 1943 tázal komunist Ivan Petruščák, který žádal „informaci o sjezdu Podkarpatorusů, který ve své rezoluci vůbec nemluvil o ČSR jako kdyby se chtěli Karpatorusové od nás separovati.“ Hurban o tom však nic nevěděl a udal, že věc sledoval Papánek, ale dodal, že „je mezi nimi silné komunistické hnutí, ale nejsou proti nám. Horší je to s vlivem maďaronských kněží. Jsou difference z hlediska jazykového a náboženského“ s tím, že přes Papánkovo úsilí „věc není uspokojivá. Není tam nikdo, kdo by měl autoritu, měli jednoho schopného mladého činovníka, který je však již přes rok nemocen“ a Hurban si ani nebyl s to vzpomenout na jeho jméno.¹²² Není divu, že tento laxní přístup předních československých diplomatů byl na jednání politického výboru Státní rady kritizován jako příliš strohý a úřednický.¹²³ Avšak někteří američtí Rusíni se v roce 1943 sovětské varianty již obávali (i pod vlivem maďarské propagandy) a Beneš je musel během své návštěvy uklidňovat. V Chicagu 22. května 1943 tehdy prohlásil:

Velmi zdůrazňuji, že hlavně u našeho spojence, u něhož bychom předpokládali zvláštní zájem o Podkarpatskou Rus, tj. od Sovětského svazu, máme věci definitivně

¹²⁰NA, f. SR-L, kart. 36, plenární schůze z 13. července 1942, fol. 35.

¹²¹ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 125; Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 98, s. 267, pozn. 4.

¹²² NA, f. SR-L, kart. 26, fol. 84.

¹²³ NA, f. SR-L, schůze politického výboru 5. dubna 1943, fol. 316.

vyřízeny. *Se Sovětským svazem máme dohodu, že otázka Podkarpatské Rusi může být řešena jenom v rámci předmnichovských hranic, tj. že Podkarpatská Rus bude zase v Československé republice.*⁷²⁴

Je pozoruhodné, že ministr zahraničních věcí Jan Masaryk v této věci zcela opačného názoru a 28. srpna se na jednání hospodářského a sociálního výboru Státní rady doznal, že pochyboval o tom, že někdy sovětská vojska vstoupí na Podkarpatskou Rus, neboť se domníval, že „*Podkarpatská Rus nemůže mít pro Sovětský svaz strategický význam. Z tohoto důvodu dal např. také odstranit v generálním konzulátu v New Yorku velikou mapu Podkarpatské Rusi, neboť nesdílel názory tamějších úředníků, že další válečný vývoj půjde přes toto území.*“ Domníval se, že po zbytek roku se válečné operace Podkarpatské Rusi a československému území vyhnout, neboť Rudá armáda se spíše zaměří na Rumunsko a Polsko.⁷²⁵ Ať už si však ministr myslel cokoli, vůči podkarpatoruské emigraci v USA bylo odstranění mapy nevhodným signálem a bez ohledu na to, nepochopení dlouhodobých strategických zájmů Moskvy (bez ohledu na režim), což však československá diplomacie obecně věděla.⁷²⁶ Navíc předtím přišla na konci března 1943 zpráva o vzniku Svazu osvobození se sídlem ve Filadelfii, které mělo sdružovat různé ruské, ukrajinské a podkarpatoruské emigrantské skupiny v USA, které měly usilovat o sjednocení Červené, Bílé a Podkarpatské Rusi se SSSR, přičemž již měla dosáhnout určitých výsledků využívajíc mimo jiné i osobních animozit mezi krajanskými představiteli.⁷²⁷

Ke stykům s emigrantskými skupinami ve Spojených státech byl v únoru 1944 Petruščekem dotazován ministr Masaryk, který se vrátil z jednání v USA. Masaryk odpověděl, že „*byl ve styku se všemi odstíny této složky naší emigrace v Americe. Někteří z nich se bojí Ruska*“ a došlo mezi nimi k určitým sporům. Masaryk emigraci ujistil, „*že spolupráce s nimi bude vítána, že na jejich přání budeme brát zřetel, pokud to bude jen možné*“. Celkově se o nich vyjádřil tak, že „*převážná většina těchto lidí, i když byli někdy proti nám, jsou lidmi řádnými a slušnými, často ovšem s velice omezeným obzorem. Ministr jim vysvětlil, že Podkarpatská Rus je a zůstane součástí Československé republiky a že přirozeně v budoucnosti, když se staneme bezprostředními sousedy Sovětského svazu,*

⁷²⁴ Brugel, J. W.: Případ Podkarpatské Rusi (Sovětská agrese proti Československu 1944-1945). Londýn 1954, s. 3.

⁷²⁵ NA, f. SR-L, schůze hospodářského a sociálního výboru 28. srpna 1944, fol. 181.

⁷²⁶ Krofta, Kamil: Podkarpatská Rus a Československo. II. vydání. Praha 1995, s. 5.

⁷²⁷ NA, f. AHR, sign. 1-8-62, fol. 1-3.

budou úzce s ním spolupracovat.“ Do vnitřních otázek emigrace však nechtěl zasahovat.⁷²⁸ Tato pasivita byla strategickou chybou.

V New Yorku mezitím vycházel časopis Svoboda, který vydával Gerovský. Jeho časopis štvál Rusíny proti Československu. Československé úřady se domnívaly, že periodikum je financováno nejen Maďary, ale i polskou exilovou vládou.⁷²⁹ V létě 1944 pak bylo hlášeno, že v USA proti exilové vládě vystupuje právě podkarpatoruský časopis Svoboda, bývalý časopis Slovenské noviny Milana Hodži, které od něj za komplikovaných okolností získal Gerovský (Hodža údajně Gerovskému dal 450.000 korun). Gerovský měl útočit zejména na velvyslance Hurbana a sliboval v tomto směru mnohá senzační odhalení. Jan Masaryk na Gerovského adresu napsal, že nejenže bral peníze ode všech, ale byl přímo „jedním z nejnečistších.“⁷³⁰ Ostatně tento časopis útočil nejen na Československo, ale i Beneše a jeho přívržence, včetně Slávika jako násilného ukrajinizátora Podkarpatské Rusi, dále proti Papánkovi a Petruščákovi, jehož spor s Ciberem se vnímal jako změna kurzu z ruského na ukrajinských. Petruščákovi se přisuzovala role Vološina z druhé republiky jako dalšího ukrajinizátora Rusínů. Papánek pak byl zase viněn z intrik u amerických úřadů proti vůči Československu neloajálním krajanům. O Rusínech ve východní jednotce tvrdil, že to je jen kanónenfutr pro další českou okupaci Podkarpatské Rusi, která by měla být pokud možno samostatná.⁷³¹

Američtí Rusíni na počátku roku 1945, poplašení mediálními zprávami, např. vysíláním kyjevského rozhlasu zachyceného britskou odposlouchávací službou, ale i v tisku neutrálních zemí,⁷³² ale i různými drby, nebyli podle zprávy československého konzulátu v Pittsburgu vůbec nadšeni z představy ze spojení s Ukrajinou, ba se přímo psalo, že vůči Ukrajincům „nenávisť je takmer neprekontálná“ jak u pravoslavných, tak řeckokatolických krajanů. Ohledně budoucnosti Podkarpatské Rusi zvažovali dvě možnosti, jednak varianty samostatného člena SSSR nebo setrvání v ČSR. Kongresu amerických Karpatorusů (pravoslavní i řeckokatolíci) představa spojení se SSSR nevalila za předpokladu přijetí ruštiny jako literárního jazyka a na to konto zvažovali zajištění svobodného vývoje rusínského národa v SSSR. Gerovský v této souvislosti upozorňoval na mylnost těchto úvah a sám nemístně optimisticky upozorňoval na možnost střeoevropské federace. Rusíni děkovali Stalinovi za osvobození jejich vlasti a prosili o opuštění názvu

⁷²⁸ NA, f. SR-L, plenární schůze 23. 2. 1944, kart. 52, fol. 189.

⁷²⁹ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁷³⁰ NA, f. AHR, sign. 1-8-42, fol. 13-14.

⁷³¹ NA, f. AHR, sign. 1-9-3, fol. 6-7.

⁷³² NA, f. AHR, sign. 1-8-60-5, fol. 8-9.

Zakarpatská Ukrajina a pojmu Zakarpatští Ukrajinci a žádali o jejich náhradu termíny Karpatská Rus a Karpatorusové a dále se dožadovali, aby toto území se stalo další svazovou republikou rozšířenou o východní Slovensko. Memorandum tohoto smyslu mělo být po vypracování dodáno americké a sovětské vládě, jakož i Organizaci spojených národů.⁷³³

Další krajanské organizace, Sojedenenija a Sobranija (obě řeckokatolického směru),⁷³⁴ rezolutně požadovali spojení s ČSR, neboť nevěřili v náboženskou svobodu v sovětském systému a důvěřovali příslibu Edvarda Beneše, že dřívější chyby se již nebudou opakovat. Rovněž tak odmítali svoji ukrajinizaci, na které se podílela i československá vláda za první republiky poskytnutím míst uprchlým Ukrajincům z Haliče. V akci za připojení k Ukrajině viděli pro svůj národ nebezpečí, ale uvědomovali si, že těžko mohou něco dělat, kromě apelu na americkou vládu, aby byl o osudu Podkarpatské Rusi vypsán plebiscit, ale až se Evropa trochu vzpamatuje z proběhlé války, přičemž i oni si požadovali připojení Prešovska.⁷³⁵

Z krajanských organizací osud Podkarpatské Rusi zaujal Slovenskou ligu, která věci využila k propagaci federace katolických států a upozorňovala na údajnou snahu rozparcelovat Slovensko mezi Ukrajinu a Čechy. Jiné slovenské organizace to považovaly za nesmysl, byť se mýlily v tom, když tvrdily, že zprávy o osudu Podkarpatské Rusi jsou jen další antisovětskou propagandou.⁷³⁶ Dále pak proběhla zpráva, že se ve Spojených státech již začíná organizovat finanční pomoc pro ty Ukrajince, kteří ustoupili spolu s Němci. Angažovat se měli lidé s Petljurovy vlády.⁷³⁷ Naopak loajálně k ČSR vystupoval reverend Stankaninecz,⁷³⁸ který se dříve stavěl na stranu československé vlády při sporu s Ciberem.

Je opravdu veliká škoda, že podkarpatoruská kancelář, resp. referát, nedokázali aktivně ovlivnit klima mezi podkarpatoruskými krajany, ba že spory exilového zřízení s Ciberem neumožnily alespoň jeho propagační cesty po USA. Petruščák totiž ve Státní radě mohl s přehledem hájit zájmy Podkarpatské Rusi a přes jeho ukrajinský směr podle všeho postupoval v tomto smyslu loajálně k republice a snažil se - alespoň vnějškově - o spolupráci i s Ciberem, který měl dlouho dobré vztahy s některými výraznými osobnostmi Státní rady (např. Klecandou), které mohly v případě Cibereho absence dohlédnout, aby

⁷³³ NA, f. AHR, sign. 1-8-41/1-8-85, fol. 3-6.

⁷³⁴ Informace o obou organizacích, vnitřních rozbrojích a jejich tisku viz NA, f. AHR, sign. 1-8-60-5, fol. 16.

⁷³⁵ NA, f. AHR, sign. 1-8-41/1-8-85, fol. 7-9.

⁷³⁶ NA, f. AHR, sign. 1-8-41/1-8-85, fol. 9-10.

⁷³⁷ NA, f. AHR, sign. 1-8-60-5, fol. 7.

⁷³⁸ NA, f. AHR, sign. 1-8-60-5, fol. 6.

nebyl prosazován jen ukrajinský směr. Naneštěstí se zdá, že Cibere nebyl týmovým hráčem a to nejen vůči Petruščákovi, ale i Viktoru Gézovi Baranymu, kterého válečné vichry zavály na Balkán a následně do Jeruzaléma.

III.4: Spory Barany - Cibere

Mise Viktora Gézy Baranyho do okupované Podkarpatské Rusi a jeho činnost v Budapešti neměly dlouhého trvání⁷³⁹ a spíše podkopaly jeho další působení v exilu. Barany napsal Ciberemu na konci roku 1939, že své poslání na Podkarpatské Rusi dokončil a prosil o zajištění diplomatického pasu pro cestu do Paříže za Národním výborem. Cibere neodpověděl. Baranymu pak pomohl redaktor Bálint sídlící v Londýně, ale i tak musel před Maďary prchnout do Bělehradu,⁷⁴⁰ kde se mu nepodařilo navázat konstruktivní vztahy se zdejším československým zastoupením. Baranyho navíc znechutila činnost pomlouvačná činnost Pavla Ciberého, který se chtěl etablovat jako jediný představitel Podkarpatské Rusi u Národního výboru v Paříži, takže se Barany raději v rámci československého armády na Středním východě stáhl do ústraní,⁷⁴¹ odkud se pouze obrátil na Píku s dotazem na své sourozence, kteří snad měli také z Prahy prchnout do SSSR. S ohledem na neexistující spojení s Paříží na počátku své emigrace začal Barany odklánět podkarpatoruskou emigraci do SSSR.⁷⁴² Nicméně učinil zkušenost, že již koncem roku 1939 všichni s láskou vzpomínali na československý režim, dokonce i autonomisté a pochopitelně i židé (sionisté i ortodoxní), kteří Baranyho finančně podpořili v jeho misi. Koncem roku 1940 se však již naděje obyvatel neupínaly k Československu, nýbrž k Sovětskému svazu - podle Barányho za to mohly osoby, které v Londýně vedly podkarpatoruskou propagační akci, neboť doma nebyly vnímány jako reprezentativní persóny a v roce 1941 se tento stav jen prohloubil. Barany proto na začátku května 1941 znovu kontaktoval Ciberého, aby zařídil spojení československé akce s Moskvou ve věci Podkarpatské akce. Baranymu se nedostalo jakékoliv odpovědi.⁷⁴³

Barany, mimo jiné i díky své izolovanosti na Středním východě a omezení aktivit, jako protiváha Ciberého nemohl aktivně vystupovat ani později, když Cibere ztratil v Londýně svoji výsadní pozici ve prospěch Petruščáka, kterého mohl efektivně doplnit buď přímo ve Státní radě, nebo některém centrálním exilovém úřadě. Barany totiž v exilu

⁷³⁹ Viz podkapitola I.8.

⁷⁴⁰ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 10.

⁷⁴¹ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 8; sign. 37-1-1-2, fol. 58.

⁷⁴² VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 58v.

⁷⁴³ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 9.

zemřel, konkrétně 13. března 1943 na srdeční mrtvici ve svém bytě¹⁴⁴ a zanechal za sebou i jisté dluhy, které státní správa zapravila s ohledem na zachování dobrého jména exilového zřízení.¹⁴⁵ Je však na pováženou, že tento vysoce postavený úředník z éry první republiky zůstal trčet v Jeruzalémě a nebyl povolán do Londýna, kde se mohl ujmout např. podkarpatoruské kanceláře.

Stály za tím patrně různé intriky, kdy se Barany dostal do konfliktu s některými členy československého exilu na Středním východě, takže jej vnímali dokonce jako velezrádce, který byl zachráněn svým úmrtím před trestním řízením, jak ve svém hlášení o poměrech u Československé vojenské mise na Středním východě uvedl plukovník intendantstva Antonín Pelich. Jako svědci tohoto udání vystupovali právě Pavel Cibere, pracovník Ministerstva zahraničních věcí František Krucký a šéfredaktor Jan Štancl. Posledně jmenovaný pak byl na rozkaz velitele mise důstojnickým sborem bojkotován.¹⁴⁶ Se šéfredaktorem Štanclm měl Barany totiž kontroverzi, do jejíhož řešení byl zapojen i ministr národní obrany, neboť Štancl v opilosti Baranyho urazil, stejně jako Čechoslováky židovského původu.¹⁴¹

Cibere, údajně inklinující k agrárikům, však měl podle hlášení jiného Podkarpatorusa, nadporučíka dělostřelectva K. Zety dlícího rovněž na Blízkém východě, mezi svými vrstevníky mnoho podporovatelů a naopak panovaly pochybnosti o úmyslech Baranyho, neboť se měl v Budapešti stýkat s Bródy, Demkem a osobami kurt'jakovského směru, ba padlo podezření, že Barany byl Maďary posláze do exilu vyslán proto, aby potřel právě Cibereho,¹⁴⁸ což mohlo vysvětlit jeho zanechání v Jeruzalémě. Nicméně bylo potvrzeno, že Rusíni chtěli obnovu ČSR nebo připojení k SSSR, přičemž prý se uvažovalo i o požadavku plebiscitu - starší to maďarská myšlenky z druhé republiky, kdy ovšem byla namířena proti Československu - nyní však bylo jasné, že by se slovanské obyvatelstvo všeho směru vyslovilo pro Československo, ba prý by se vyslovili i Maďaři. Rusíni údajně věděli o internaci československého legionu a věřili, že po vypuknutí německo-sovětské války bude aktivován. Rusíni povolávání do maďarské armády měli mít v úmyslu dezertovat a přidat se k legionu a nepovolání muži také chtěli vědět, kde je legion, aby k němu mohli utéci.¹⁴⁹ Ba prý měla existovat jakási rusínská organizace na území SSSR a

¹⁴⁴ Pohřben byl dne 14. března 1943 na vojenském hřbitově v Ramleh. VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-97-9, fol. 16.

¹⁴⁵ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-26-7, fol. 155.

¹⁴⁶ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-14-1, fol. 37.

¹⁴⁷ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 59-67.

¹⁴⁸ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 12; sign. 37-1-1-2, fol. 85-88.

¹⁴⁹ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 13.

rusínští zajatci oddělování od maďarských. Tato skupina snad měla být spojena se Sověty, ale to byly dohady, které Rusíni v československém exilu nevěděli jistě.⁷⁵⁰ Sovětská realita však těmto představám nepřála.

III.5: Úsilí československých zástupců v SSSR o propuštění Podkarpatorusů

Do budoucích osudů Podkarpatské Rusi se snažili promlouvat nejen příslušníci domácího podkarpatorského odboje, ale i ti, kteří odešli do zahraničí, povětšinou do Sovětského svazu. O osud Podkarpatských Rusínů internovaných v Sovětském svazu se československá strana samozřejmě zajímala. Vždyť odhad československého exilového Ministerstva národní obrany z prosince 1940 předpokládal, že od počátku maďarské okupace uprchlo ze země „asi 80.000 obyvatel, což jest plných 11 %.“⁷⁵¹ Jednak šlo o její občany, jednak je chtěla zařadit do své armády, jak již v červenci 1941 informoval Státní radu ministr národní obrany.⁷⁵²

Při porovnání čísel, kolik mělo do SSSR uniknout Podkarpatorusů a kolik jich bylo v únoru 1941 v československé pozemní jednotce ve Spojeném království, by nezáměr ze strany československé branné moci byl trestuhodný, neboť na ostrovech se v ozbrojených silách nacházelo jen 52 Podkarpatorusů, kteří představovali celkově 1,75 % armády.⁷⁵³ V letectvu nebyl žádný.⁷⁵⁴ Pochopitelně vedle toho existovaly i oprávněné stesky na nízké zastoupení slovanského obyvatelstva Podkarpatské Rusi v důstojnickém sboru armády.⁷⁵⁵

Exil se však zajímal i o další příslušníky československého státu. Na počátku roku 1942 tak exilová vláda dostala zprávu, že zajatí sudetští Němci by se chtěli vrátit do Československa. Na druhou stranu se obávali reakce Čechů na své skutky proti československému státu. „Sovětům imponuje přání jednotlivých národních skupin v zajateckých táborech, Němců, Maďarů a Rusínů, vrátit se do Československa.“⁷⁵⁶ Tento přístup však chyběl Němcům zajatým v Itálii nebo v severní Africe. Na počátku roku 1944 bylo hlášeno, že výslech zajatých sudetských Němců ve Spojených státech přinesl veliké zklamání, neboť prakticky všichni „projevili se tito zajatci jako zásadní stoupenci nacismu, někteří přímo vášnivě zanícení. Jsou přesvědčeni o vítězství nacistického Německa. Ačkoliv nevěděli, že vyslýchající orgán je československý důstojník, projeví

⁷⁵⁰ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 14.

⁷⁵¹ NA, f. SR-L, kart. 8, fol. 50.

⁷⁵² NA, f. SR-L, kart. 31, schůze pléna, 1. července 1941, fol. 24.

⁷⁵³ NA, f. SR-L, kart. 70, schůze branného výboru 3. února 1941, fol. 156.

⁷⁵⁴ NA, f. SR-L, kart. 70, schůze branného výboru 3. února 1941, fol. 158.

⁷⁵⁵ NA, f. SR-L, kart. 74, schůze branného výboru 19. dubna a 31. května 1944, fol. 17, 168-169.

⁷⁵⁶ NA, f. PMR-L, kart. 8.

nenávistnou zaujatost a opovržení ke všemu českému. Nepochybují, že Protektorát zůstane v rámci říše a že obyvatelstvo bude poněmčeno. Ani před mnichovskou konferencí se necítily československými občany. Vypovídali drze, zarputile a s neochotou. Nevěděli, nebo to předstírali, nic o československé zahraniční vládě a československé armádě.“ Jeden ze zajatců, který byl ale československé národnosti, se do československé armády přeci jen přihlásil... Zajatci, kteří nevěřili ve vítězství Německa, byli svými spoluvězni týráni, ba zabíjeni.⁷⁵⁷ Inu, chyběla jim zkušenost z východní fronty, na níž mohli Podkarpatorusové hrát v rámci československé jednotky přeci jen významnou roli.

Podle zprávy z února 1942 bylo v sovětských táborech několik tisíc, údajně 6.000-8.000 Rusínů. Většinu z nich bylo bráněno ve vstupu do československé armády, neboť neměli československé doklady, nýbrž povětšinou disponovali jen maďarskými tiskopisy. Stejně tak při výslechu na hranicích uváděli, že přicházejí z Maďarska, které Podkarpatskou Rus okupovalo v letech 1938-1939, ale sovětská vláda uznávala její příchyllost k Československu. Českoslovenští reprezentanti v SSSR - (vel)vyslanec Zdeněk Fierlinger a vojenský přidělenec Heliodor Píka v jejich prospěch intervenovali a o totéž žádali na vyšší úrovni exilovou vládu,⁷⁵⁸ která byla na začátku ledna 1942 vyrozuměna, že na území Sovětského svazu by se zatím měla nacházet jen jedna maďarská divize, „*proto nebylo mnoho přeběhlíků z Podkarpatské Rusi.*“ Armáda však předpokládala, že na území SSSR budou tisíce podkarpatorských civilistů používaných k opevňovacím pracím.⁷⁵⁹ Prezident Edvard Beneš také v tomto smyslu podnikl patřičné kroky a memorandumem z února 1942 informoval sovětskou stranu o podpoře Píkova snažení, včetně podpory stanoviska, že v případě uprchlíků z Podkarpatské Rusi se jedná o československé státní příslušníky.⁷⁶⁰

Množství Podkarpatorusů bylo používáno Maďary k nuceným pracím na okupovaném území. Zacházení a podmínky vedly k vysoké úmrtnosti mezi těmito muži, kteří, pokud byla možnost, se přidávali k partyzánům a s radostí se hlásili do československé armády, pokud se o ní dozvěděli.⁷⁶¹ Sovětské velitelé táborů, kteří např. o československé armádě a jejích spojeneckých svazcích s SSSR nevěděli nebo jejich existenci úmyslně ignorovali, však neměli či neviděli důvod, popř. necítily tlak, aby s osobami z Podkarpatské Rusi zacházet nějak lépe, tudíž případní vojáci pro

⁷⁵⁷ NA, f. PMR-L, kart. 73.

⁷⁵⁸ NA, f. PMR-L, kart. 16.

⁷⁵⁹ NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 39/42/D.

⁷⁶⁰ Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek I. 1. leden - 31. července 1942. Praha 2010, dok. č. 54, s. 161-162; AMZV, f. LA-dův., kart. 114.

⁷⁶¹ Nové Československo, č. 42 (106), roč. 1943, 23. října 1943, s. 4.

československou armádu museli podstoupit po věznění ozdravnou kúru. Věznění Rusíni v sovětských lágrech utrpěli veliké ztráty: Přibližně 1/4 z nich zemřela a další čtvrtina byla fyzicky zdevastována. Po odchodu vězněných Poláků do jejich národní armády, se rovněž mezi Rusíny rozvinulo hnutí za vstup do československého vojska. „*Zařazení do československé vojenské jednotky je jedinou možností jejich vysvobození*“ natvrdo konstatovala zpráva poručíka Františka Jandy mapující Čechoslováky na území SSSR. Důstojníci podkarpatoruské národnosti přímo žádali vedení lágrů o odeslání k československé jednotce.¹⁶²

Rozhodně tedy neplatilo tvrzení československého vyslance Zdeňka Fierlingera, že jsou „*sovětské koncentrační tábory jako anglické Camps*“, ba že „*na zákrok vyslanectví materiální situace Podkarpatorusů je lepší, než sovětského obyvatelstva.*“ To však vyvraceli sami Rusíni, kteří vojenské správě podali zcela opačný obrázek, navíc podle stavu v polovině listopadu 1942 k jednotkám přibylo jen sedm osob za čtyři měsíce. Kromě toho Fierlinger tvrdil, že „*Sověty nevydají Podkarpatské Rusíny, snad proto, že je potřebují jako dobrou pracovní sílu. Zůstane při jednom praporu*“, který se nebude doplňovat, natož rozšiřovat, jak se domníval Fierlinger. Rusíni, podle Fierlingera, měli zůstat v táborech údajně kvůli protisovětskému smýšlení majora Kašpara-Pátého...¹⁶³ Fierlinger zde evidentně lhal, neboť již v únoru 1942 dostala československá strana dopis, shodou okolností adresovaný právě Fierlingerovi, od jedné skupiny Podkarpatorusů, kteří líčili vysokou úmrtnost a skutečnost, že je Sověti počítali jako příslušníky Maďarska, kdežto oni chtěli do „*naší milé armády*“ a pravili: „*Pane představiteli, myslíme, že naše Podkarpatská Rus byla takou samou částí Československé republiky jako Slovensko a proto hrdě můžeme se nazývatí příslušníky Československé republiky. Jsme věrnými dětmi československého národa, a proto chtěli bysme aspoň ještě jednou vzítí zbraň do svých rukou za svobodu našeho národa a našeho milého státu. Chceme umíratí za vyzvolení Československa, ale neumíratí od té hrůzy tak ošklivě, jako naši bratři umírají tu*“.¹⁶⁴

Československá strana se navzdory pochybným názorům Zdeňka Fierlingera snažila zjistit stavy svých občanů v jednotlivých lágrech, ale jejich součásti byly od sebe velmi vzdálené, a pokud se z nich již někoho nepodařilo dostat, tak informací bylo poskrovnu., ba interní dokumenty přiznávaly drsné pracovní a vyživovací podmínky a vedení táborů bylo ke snahám československých občanů o kontaktování svých diplomatů a

¹⁶² Kokoška, Stanislav: Zpráva poručíka Františka Jandy o Čechoslovácích žijících na území Sovětského svazu. In: Slezský sborník, č. 3, 2007, roč. 105, s. 219, 222.

¹⁶³ NA, f. LA, sign. 61-1-9/VIII, fol. 16v.

¹⁶⁴ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 1.

orgánů nepřátelsky nakloněné.⁷⁶⁵ Přitom v československých jednotkách byl pochopitelně hlad po jakýchkoliv kádrech ochotných bojovat za obnovu republiky, takže bylo např. povoleno v případě Andreje M. Patruse z Podkarpatské Rusi, který se nechal demobilizovat ze sovětské armády, aby mohl být odeslán k československému útvaru, přiznat mu hodnost, kterou dosáhl v Rudé armádě.⁷⁶⁶ Československá armáda také jistě ráda využila jeho bojové zkušenosti. S Patrussem se pak člen Státní rady Pavel Cibere pokoušel spolupracovat na osvobození krajanů z gulagů⁷⁶⁷ a Cibere Patruse různě finančně podporoval.⁷⁶⁸ Jejich vzájemná komunikace však vojenskou správu poněkud iritovala, neboť využívali vojenské radiotelegrafické služby a ve svých depeších řešili problémy, které podle názoru armádních představitelů byly vyhrazeny prezidentu a vládě, tudíž případné návrhy měl Patrus od září 1942 předávat Píkovi, který by je postoupil Ministerstvu národní obrany.⁷⁶⁹ Zde se projevovala tradiční a československou brannou mocí vždy zcela akceptovaná podřízenost politickému vedení, které nebylo nikdy zpochybněno.⁷⁷⁰

V dubnu 1942 Sověti informovali o propouštění Rusínů z táborů, ale realizace se protahovala pro údajné technické obtíže.⁷⁷¹

Nepřekvapí, že příslušníci československé vojenské mise v SSSR měli s Fierlingerem kvůli Rusínům časté rozpory a v květnu 1942 hlásili obsah hádky ohledně nepovolávání starších ročníků do československé jednotky, kdy Fierlinger tvrdil, že se tak děje jenom proto, že jde o komunisty a Píka naopak dokazoval, že do polního útvaru potřebuje fyzicky zdatné osoby a nemá týlové orgány, kam by mohl starší ročníky umístit. Píka pak Fierlingerovi také vyčítal, že „z *politických důvodů obětuje tisíce Rusínů a neprosazuje energicky intervencemi jejich skutečné osvobození, protože sám nevyklučuje možnost, že Sověty budou reklamovat Podkarpatské Rusíny pro sebe. Na mou poznámku, že sta Podkarpatských Rusínů umírá a že je nebezpečí vymření, řekl: Je to sice smutné, ale zde umírá statisíce ruských vojáků.*“¹¹² V červenci 1942 se pak Fierlinger v otázce Rusínů

⁷⁶⁵ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 3-6.

⁷⁶⁶ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-24-3, fol. 6.

⁷⁶⁷ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-1053, fol. 18.

⁷⁶⁸ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-24-4, fol. 29.

⁷⁶⁹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-91-6-II, fol. 76v.

⁷⁷⁰ Kříž, Zdeněk: Vztah armády a politiky na území České republiky v letech 1918-1992. In: Politologická revue, č. 1, roč. IX., 2003, s. 57-88.

⁷⁷¹ Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek I. 1. leden - 31. července 1942. Praha 2010, dok. č. 87, s. 213-214; Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Díl II. 1942. Praha 2011, dok. č. 59, pozn. č. 2.

⁷⁷² NA, f. AHR, sign. 1-5-21a, fol. 110.

neslavně vyznamenal, neboť zabránil dodávce amerického Červeného kříže pro Rusíny, který je Američanům zapřel.⁷⁷³

V červnu 1942 se ozval i JUDr. Viktor Géza Barany,⁷⁷⁴ bývalý československý vysoký úředník z Předsednictva ministerské rady (tedy úřadu vlády, kde se specializoval na otázky Podkarpatské Rusi), který v dlouhém dopise adresovaný ministru národní obrany popsal anabázi uprchlíků z Podkarpatské Rusi:

„Po březnové okupaci Podkarpatské Rusi Maďary v roce 1939 nastal útěk Rusínů, zejména mládeže, přes Halič (východní Malopolsko) do SSSR. Působily to poměry, jež na Podkarpatské Rusi nastaly následkem bezohledného a krvavého teroru nového maďarského režimu. Utíkala v této době zejména ukrajinsky orientovaná mládež, hlavně bývalí příslušníci komunistické strany na Podkarpatské Rusi. Útěk nebyl snadný. Přes maďarsko-polské hranice bylo možno dostat se lehce, avšak polsko-ruské hranice byly přísně střeženy a Poláci nikterak nebyli shovívaví k těm, v nichž poznali ukrajinsky orientovaného Rusína. Rusové přijímali tuto emigraci podkarpatsko-ruskou vlídně, a pokud byla u té které osoby zjištěna její komunistická orientace, byl jí umožněn v SSSR nejen pobyt, nýbrž i možnost dostat se k práci.“⁷⁷⁵

Tento shovívavý přístup Sovětů trval v období března až srpna 1939, kdy do SSSR mělo odejít cca 500 osob (z toho asi 100 židů), povětšinou drobných zemědělců, dělníků, členů komunistické a sociálnědemokratické strany. Postup Rudé armády z podzimu 1939 vyvolal na Podkarpatské Rusi nadšení a naději, že bude brzo osvobozena od Maďarů a zdejší komunistická strana obnovila činnost. Rozvědná činnost Budapešti (ve spolupráci s Berlínem a ukrajinskými nacionalisty) a Moskvy se zintenzivnila a pochopitelně se obě strany snažily využívat i běžence.⁷⁷⁶ Maďaři začali hranici silně střežit a vyhlásili několikakilometrové pohraniční pásmo.⁷⁷⁷ Ještě předtím však prchlo přes hranice mnoho obyvatelstva, z jedné vesnice prý až 60 rodin, včetně dobytka a movitého majetku. Barany se domníval, že do ledna 1940 prchlo na 7.000 osob, často již i vysokoškoláků a osob československé orientace. Je pochopitelné, že sovětské orgány vědomy si agentů Osy

⁷⁷³ Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Díl II. 1942. Praha 2011, dok. č. 65, s. 578, pozn. č. 9; VÚA - VHA, f. Československá vojenská mise v SSSR, kart. 2.

⁷⁷⁴ Barany vystupuje v některých dokumentech též jako Barány a Baranyi, ale výrazně převažuje forma Barany. Na své vlastní vizitce uváděl „Barany“, což je nutno považovat za rozhodující. MZA, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 44, fol. 1.

⁷⁷⁵ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 7.

⁷⁷⁶ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 7.

⁷⁷⁷ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 7-8.

v této vlně nepostupovaly tak benevolentně - výsledky a internace byly na místě,⁷⁷⁸ ale sovětský režim v přísnosti neznal míru.

Na podzim 1942 Cibere intervenoval přímo u sovětských diplomatů na základě údajů od československé vojenské mise v SSSR,⁷⁷⁹ což samozřejmě nadzvedlo exilové Ministerstvo národní obrany, neboť si nepřálo, aby informace mise poskytovala komukoliv přímo.¹⁸⁰ Hněv Ministerstva zahraničních věcí se na výtce misi bezpochyby rovněž projevil. V září pak skutečně Fierlinger předložil verbální nótu týkající se propuštění Rusínů, ale připomněl, že válka vyvolala v SSSR doslova stěhování národů a propouštění osob, často bez dokladů, je jen velmi náročné, ale neopomněl zdůraznit, že sovětským místům se zdá být lidovým jazykem Podkarpatské Rusi ukrajinština.¹⁸¹ V září 1942 Píka opět urgoval Londýn, aby se i Ministerstvo zahraničních věcí zapojilo do snahy dostat Rusíny k jednotce, aby jednak tato mohla sílit, jednak aby Rusíni „*nebyli vydáváni útrapám internace také během druhé zimy.*“ Fierlinger dostal za úkol, aby věc sledoval i nadále.¹⁸²

Na fakt, že k jednotce nejsou propouštěni Rusíni, si ve své zprávě z druhé poloviny roku 1942 stěžoval i komunista Bohuslav Vrbenský, jinak předseda odvodní komise v Buzuluku ve své zprávě o poměrech v československé východní jednotce: „*Nebyli posíláni k odvodům Podkarpátané, ač je jich zde několik desítek tisíc, lidí mladých a životem z hornatých krajů otužilých a většinou povinných službou v armádě. Proud těchto lidí do SSSR byl po okupaci Podkarpatska neobyčejně velký. Uvolnění těchto občanů z pracovních táborů je zásadně i prakticky rozřešeno už dávno. Od ledna 1942 jsou propuštěni z táborů. Bohužel k odvodům je dosud neposlali, ač to žádali. Sovětským vojenským i politickým kruhům tak jako nám je jasno, že toto náborové omezení zužuje rozsah československé jednotky jen na jednu brigádu. Zařadit Podkarpatské Rusy je věc neskonalé zdravá a dobrá. Jsou naši a chtějí bojovat za osvobození své autonomní země s námi.*“ Vrbenský se přimlouval též za povolání zajatých Čechů a Slováků a nábor mezi

⁷⁷⁸ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 7. 8. ^

¹¹⁹ Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015, dok. č. 263, s. 91.

⁷⁸⁰ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-91-6-II, fol. 80.

⁷⁸¹ Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015, dok. č. 250, s. 73-74; Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díl 1. Praha 1998, dok. č. 188, s. 391-392; AÚTGM, f. EB II., kart. 481, sign. 40/XVIII/SS SR/10/12.

⁷⁸² Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015, dok. č. 269, s. 122; Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díl 1. Praha 1998, dok. č. 191, s. 395-396; AMZV, f. LA-dův., kart. 216; f. TO 1942, kart. 13, č. 2487.

pokrokovými československými Němci a Maďary. Stejného názoru byl i plukovník Ludvík Svoboda.⁷⁸³

Na konci listopadu pak přišla kýžená, byť zatím jen ústní zpráva, že všechny kompetentní sovětské ústřední orgány otázku internovaných Rusínů vyřešily ve prospěch československé jednotky, ale že jich je méně, než se československá strana domnívala.⁷⁸⁴ Fierlinger se proto ihned oficiálně zeptal, jak se věci mají a jaké jsou počty Rusínů a kde budou soustředěny propuštěné nevojenské osoby. Sověty navrhovaný Kazachstán se v této souvislosti nezdál Fierlingerovi vhodný.⁷⁸⁵ Brzy se také dozvěděl, že propuštěných Rusínů budou necelé tři tisíce.⁷⁸⁶ V prosinci 1942 tak mohl i Píka do Londýna oznámit, že se podařilo se Sověty dojednat propuštění všech československých příslušníků z Podkarpatské Rusi, kteří byli internováni pro ilegální přechod maďarsko-sovětských hranic s tím, že muži ve věku 18 až 50 let schopní vojenské služby budou přesunuti do Buzuluky a ostatní si budou moci najít práci, ale na eventuální přání československé strany mohou být soustředěni u Taškentu v Uzbekistánu. Díky tomuto kroku se mohlo započít s dalším rozšířením československé jednotky.⁷⁸⁷ Fierlinger pak nepomněl poslat o této věci souhrnnou zprávu, která osvětlovala jednání od září do počátku prosince 1942. Fierlinger zastával názor, že zdržení nebyla ze sovětské strany úmyslná, ale že se Sověti oprávněně domnívali, že mezi uprchlíky budou agenti a dále že byla otázka, jaké národnosti a státní příslušnosti běženci jsou.⁷⁸⁸

V polovině ledna 1943 bylo propouštění Podkarpatorusů stále pomalé a realizovalo se po skupinách kolem 40 osob. Problémem byly obrovské vzdálenosti a z toho plynoucí dopravní problémy. Nicméně zatím byla situace taková, že odesílané skupinky byly dobře oblečeny, obuty a vybaveny dostatečnými zásobami. Osoby neschopné vojenské služby (nemocné, přestárlé či jinak fyzicky nevyhovující) odesílali Sověti rovnou do Džambulu⁷⁸⁹

⁷⁸³ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 6, sign. 65.

⁷⁸⁴ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díl 1. Praha 1998, dok. č. 204, s. 416; Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015, dok. č. 333, s. 244; AMZV, f. TD, kart. 10, č. 2287.

⁷⁸⁵ Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015, dok. č. 333, s. 244, pozn. č. 2.

⁷⁸⁶ Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015, dok. č. 333, s. 244, pozn. č. 2; AMZV, f. TD 1942, kart. 10, č. 2308.

⁷⁸⁷ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 16.

⁷⁸⁸ Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015, dok. č. 338, s. 248-251; AÚTGM, f. EB II, kart. 481, sign. 40/XVIII/SS SR/10/11.

⁷⁸⁹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-24-4, fol. 17.

(dnes Taraz v Kazachstánu), kde se již nacházeli běženci z Polska.⁷⁹⁰ Nepřekvapí, že podle hlášení „*duch Podkarpatorusů je velmi dobrý. Volají nadšeně po návratu staré ČSR s prezidentem Benešem v čele.*“⁷⁹¹ Počátkem února 1943 bylo v Buzuluku kolem 700 Podkarpatorusů a další byli na cestě, ale mezi nimi se objevovala stará bolest táhnoucí se od dob armády meziválečného Československa⁷⁹² - nacházeli se mezi nimi jen dva důstojníci velmi nízkých hodností: Podporučík a poručík. Přes dobré vybavení na cestu byli propuštění muži hodně zesláblí a potřebovali 3-4 týdenní zdravotní kúru (odpočinek a vykrmení), než by byli s to normálního vojenského výcviku. Bylo zapotřebí získat ze zahraničí vitamíny, luštěniny, cukr a tuky.⁷⁹³

Československý ministr národní obrany Sergej Ingr Státní radě na počátku února 1943 řekl, že Podkarpatská Rus je pro Československo a že jejich přesun do Buzuluku naráží pouze na dopravní obtíže, byť přiznával, že bylo nutno nově příchozím věnovat zvýšenou pozornost po stránce zdravotní a výživové, což ale vysvětloval nutností přípravy na vojenskou službu, nikoliv předchozím strádáním. Důvod, proč byl takto diplomatický, je nasnadě a řekl jej ihned v úvodu: Formování jednotky bylo závislé na uvolnění těchto osob sovětskou stranou.⁷⁹⁴ Ministerstvo sociální péče v důsledku propuštění asi 3000 osob z Podkarpatské Rusi, z nichž asi 2500 šlo ihned do armády, rozšířilo za pomoci Československého Červeného kříže a československého Ministerstva financí podporu československým občanům v SSSR a zakoupilo za pomoci konzulátu v Bejrútu potřebné šatstvo, obuv, mýdlo, cukr, potravinové koncentráty, tuky a léky.⁷⁹⁵

Příchod Rusínů umožnil organizační růst československé jednotky⁷⁹⁶ z praporu na brigádu, takže ve výsledku Rusíni/Ukrajinci tvořili 2/3 mužstva. Je tedy vskutku možné tvrdit, že bitvu o Kyjev vybojovali Čechoslováci podkarpatoruského původu.⁷⁹⁷

⁷⁹⁰ Velecká, Hana: Československý Červený kříž v zahraničí v období druhé světové války. In: *Historie a vojenství*, č. 2, 2000, roč. 49, s. 392-393.

⁷⁹¹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-24-4, fol. 10.

⁷⁹² Stručně viz Hubený, David: Poznámky k československé armádě na Podkarpatské Rusi. In: *Архасівські читиння: Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв 17-18 квітня 2015 р. Миколаїв 2015, с. 43-44.*

⁷⁹³ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-24-4, fol. 17.

⁷⁹⁴ NA, f. SR-L, kart. 42, schůze pléna z 8. února 1943, fol. 27.

⁷⁹⁵ NA, f. SR-L, kart. 43, schůze pléna ze 7. dubna 1943, fol. 76.

⁷⁹⁶ K počtům Podkarpatorusů v československých jednotkách fundovaně Maršálek, Zdenko: Rusíni a Ukrajinci v čs. vojenských jednotkách v zahraničí v letech druhé světové války. In: *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 жовтня 2014 року. Ужгород 2015, с. 229-246.*

⁷⁹⁷ Maršálek, Zdenko: Vojáci v moci politiků: Československá armáda na jaře 1945. In: *Kokoška, Stanislav a kol.: Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech. Praha 2011, s. 72 a pozn. č. 43, s. 72.*

Rusíni v Sovětském svazu se hlásili k obnově Československa a do jeho armády spolu se zajatci ze zbývajících zemí republiky:⁷⁹⁸ „*My, zajatci, Češi, Slováci a Ukrajinci považujeme se za součást československého lidu, za součást veliké národní československé fronty.*“. Na akci pro zajatce z Československa konané k 28. říjnu byla v roce 1943 přijata rezoluce jednak vyzývající k boji proti fašismu se slovy „*Český, slovenský a podkarpatoruský lide!*“, ale i s nadějí na samosprávu v rámci budoucího státu pro zbývajících dva menší slovanské národy státu:

„*Do velkého osvobozenického boje řadí se Češi, Slováci a Karpatoukrajinci s přesvědčením, že v novém Československu bude vládnout skutečně demokratický řád, založený na rovnoprávnosti slovenského a karpatoruského národa s národem českým a na demokratických právech lidu.*“⁷⁹⁹

O rok později se opět zajatci z Československa ve své rezoluci postavili za Československo.⁸⁰⁰

Otázce propuštění Podkarpatorusů se samozřejmě věnoval během svého zájezdu do Sovětského svazu ministr národní obrany Sergej Ingr, který posléze poměrně podrobně informoval Státní radu na jejím plenárním zasedání z 2. září 1942, která v československém exilovém zřízení částečně suplovala parlament. Ve věci uprchlíků z Podkarpatské Rusi uvedl, že jde o 6.000 až 25.000 povětšinou mladých osob do třiceti let, které se v té době měly nacházet v sovětských pracovních a internačních táborech. O jejich osudech hovořil s Vyšinským a Lozovem a podle Ingrova sdělení v této věci měla sovětská vláda vyjít československé reprezentaci vstříc - ovšem věc měla mít mnoho technických překážek. Ty řešil hlavně s Pamfilovem, zástupcem náčelníka generálního štábu, jenž přislíbil pomoc nevěda ještě o kladném rozhodnutí vlády. Naopak problém zůstával v náboru mezi slovenskými a podkarpatoruskými zajatci pocházejícími ze slovenské a maďarské armády, neboť k nim Sověti a priori nechovali důvěru.⁸⁰¹

Již tento krátký bod vyvolal u členů Státní rady množství oprávněných dotazů: Nosek se ptal na národnostní složení jednotek, Smetánka na eventuální nedostatek důstojníků, pokud by se podařilo zmobilizovat všechny uprchlíky z Podkarpatské Rusi, Frischer se dotazoval na bližší složení běženců a jestli mají údaje o své domovině a Cibere žádal údaje k jejich sociálnímu zaopatření, možnostem doplnění a rozšíření vzdělání.⁸⁰²

⁷⁹⁸ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 5, sign. 57.

⁷⁹⁹ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 5, sign. 53.

⁸⁰⁰ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 5, sign. 56.

⁸⁰¹ NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 2. září 1942, fol. 278-279.

⁸⁰² NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 2. září 1942, fol. 280-281.

Ve své odpovědi ministr uvedl, že nedostatek důstojníků by se řešil přesunem nadbytečných sil od jednotek na Středním východě a ve Spojeném království⁸⁰³ a že uprchlíci by měli být povětšinou příslušníky protimaďarského odboje. Ve věci vzdělání vyjádřil obavu, že školy jistě nebudou mít zajatci a uprchlíci k dispozici a že po stránce sociálního zabezpečení a konkrétních podmínek k životu se nemůže dostatečně vyjádřit, ale že se československá jednotka, hlavně zásluhou majora Vrbenského, snaží starat i o uprchlíky, kteří nebyli přijati do armády.⁸⁰⁴ Podle jeho údajů měl v československých jednotkách v září 1942 panovat následující národnostní stav:

Etnické složení československých jednotek v srpnu - září 1942						
	Ceši	Slováci	Karpatorusové	Němci	Maďaři	Židé
Střední východ	1109	250	22	Neuvedeni	Neuvedeni	280
Sovětský svaz	630	82	28	6	16	84

Sestaveno podle: NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 2. září 1942, fol. 284.

Přitom jako Židé byli vedeni jen ti, kteří se hlásili k židovské národnosti a nikoliv ti, kteří byli židy v náboženském smyslu. Karpatorusové pak v sobě zahrnovali „*všechny skupiny karpatorského obyvatelstva, tedy Rusíny, Ukrajince, Rusy apod.*“⁸⁰⁵ Ostatně nepřekvapí, že jednotka Ludvíka Svobody měla trochu problém s tím, jak má přichozí obyvatele prezentovat, neboť se hlásili jako Rusové, Rusíni a Ukrajinci. Velitel Svoboda se proto dotazoval, jak má tyto osoby evidovat. V intencích první republiky proto jednotka zapisovala tu národnost, kterou se sami označí.⁸⁰⁶

Podle Píkovy informace z března 1943 se 97 procent osob z Podkarpatské Rusi hlásilo k ukrajinské národnosti a jen tři procenta k rusínské. Píka ostatně také nařídil, aby byla zapsána ta národnost, kterou jedinec udal. Sám užíval pojem „*Podkarpatorusové*“. Ministerstvo národní obrany s tím fakticky souhlasilo, přičemž se do dokumentů zapisovala mateřská řeč podle udání jednotlivce a pro vojáky z Podkarpatské Rusi obecně nařizovalo uvádět pod názvem „*českoslovenští občané Podkarpatské Rusi*“.⁸⁰⁷ Ovšem

⁸⁰³ NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 2. září 1942, fol. 282.

⁸⁰⁴ NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 2. září 1942, fol. 284.

⁸⁰⁵ NA, f. SR-L, kart. 37, plenární schůze z 2. září 1942, fol. 285.

⁸⁰⁶ VÚA - VHA, f. Velitelství československé jednotky v SSSR, kart. 1 sign. 2/2, inv. č. 5.

⁸⁰⁷ VÚA - VHA, f. VKPR-L, kart. 8, čj. 205/43dův.

ještě v lednu 1943 Píka hlásil, že většina Podkarpatorusů preferuje označení Podkarpatští Rusíni, přičemž se vyskytovaly i varianty Podkarpatští Rusové a Podkarpatští Ukrajinci.⁸⁰⁸ Zdeněk Fierlinger spolu s komunistickými představiteli prosazoval termín „*Podkarpatští Ukrajinci*“ a „*Podkarpatská Ukrajina*“ a nechtěl přistoupit na Píkův návrh, aby se vojáci mohli označovat podle svého vědomí a svědomí jako „*Podkarpatský Rus*“, „*Podkarpatský Rusín*“ nebo „*Podkarpatský Ukrajinec*“⁸⁰⁹

Uvolňování internovaných Podkarpatorusů se brzy projevilo nejen na počtech, ale rovněž i na etnickém složení československých jednotek. Na jednání pléna Státní rady 8. února 1943 mohl ministr národní obrany už prezentovat o něco lepší čísla týkající se početnosti a skladby naší jednotky v SSSR:⁸¹⁰

Etnické složení československých jednotek v únoru 1943					
Národnost	Brigáda ve Velké Británii	Letectvo	Střední východ	SSSR	Celkem
česká	2295	1200	1055	604	5154
slovenská	512	120	270	127	1029
rusínská	32	6	19	883	940
německá	345	10	0	9	364
židovská	40	0	318	92	450
maďarská	75	2	1	17	95
jiná	12	2	0	0	14
Celkem	3311	1340	1663	1732	8046

Sestaveno podle: NA, f. SR-L, kart. 42, schůze pléna z 8. února 1943, fol. 21.

Ne nadarmo na podzim 1943 Cibere ve Státní radě vznesl návrh, aby jeden z pluků v SSSR byl pojmenován „*Užhorod*“ na připomínku množství podkarpatoruských obyvatel v odboji a konkrétně ve východní jednotce. Ministr národní obrany Ingr tento návrh sice přivítal, ale vysvětlil, že útvarům se dosud nezavedly samostatné čestné názvy, tudíž je nutno s realizací návrhu vyčkat na vhodnou dobu, až vzniknout samostatné pluky, což se však nikdy nestalo a československá armáda - s výjimkou leteckých a dělostřeleckých

⁸⁰⁸ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-24-4, fol. 4.

⁸⁰⁹ NA, f. LA, sign. 61-25-3, fol. 87-88; f. AHR, sign. ÚSD 32/1276, fol. 452-453.

⁸¹⁰ NA, f. SR-L, kart. 42, schůze pléna z 8. února 1943, fol. 21.

útvary - setrvala u brigádního složení. Cibere na realizaci návrhu netrval, ale žádal, aby byl tento podnět veden v patrnosti a co nejdříve proveden, s čímž Státní rada souhlasila.⁸¹¹

Jak je tedy zřejmé, je rozdíl mezi oficiálně hlásanými tezemi a praktickou politikou, kdy si prezident Edvard Beneš uvědomoval, že malý stát je osvobozován mocností, která ač je nynějším spojencem, tak žádostivě hledí na kus osvobozovaného spřáteleného státu, přičemž obyvatelstvo onoho vyhlédnutého kousku do malé republiky zcela nezapadá a jeho podstatná část se ohlíží po sounáležitosti s touto velmocí. S tímto zřejmým faktem bylo nutno pracovat, využívat jej pokud možno ve svůj prospěch (získání přízně sousední velmoci), ale počítat i s tím, že z nějakého důvodu možná dojde ke ztrátě zmiňovaného území, s čímž však prezident počítal, byl s tím smířen a možná to i vítal, i když k tomu došlo jinak, než jak si představoval. Edvard Beneš se do určité míry tímto svým postojem netajil, i když s ohledem na likvidaci Mnichovské dohody z roku 1938 usiloval o obnovu Československa v hranicích před jeho okleštěním, tedy včetně Podkarpatské Rusi: „*Máme za to, že nám má být Podkarpatská Rus formálně vrácena, protože byla zahrnuta v našich předmnichovských hranicích; rozhodnou-li se však podkarpatští Ukrajinci pro připojení k Sovětské Ukrajině, nebudeme se ovšem proti tomu stavět. Žádáme toliko mravní zadostiučinění, abychom byli nejprve dotázáni. Nikdy jsme se nedomnívali, že je Podkarpatská Rus naší záležitostí, avšak kdyby byla po první světové válce připadla Polsku nebo kdyby byla zůstala pod maďarským panstvím, byli by Podkarpatští Rusové patrně pozbyli své národnosti a své národní kultury. To jsme jim zachránili. Domníváme se, že jsme svou úlohu skončili a že jsme splnili svůj závazek a svou povinnost vůči nim; nemáme námitek, souhlasíme a budeme spokojeni, jestliže se nyní připojí k dnešní Ukrajině. [...] Po dvacet let jsme podkarpatoruskou otázku řešili prozatímně; nemůže však být jiného konečného řešení než splynutí se Sovětským svazem.*“⁸¹² Tento poněkud delší citát snad zřejmě nejlépe vystihuje Benešův postoj k Podkarpatské Rusi. Prezidentovo přání ohledně zadostiučinění, jak je vyjádřil na jaře a létě 1944, však nebylo ze strany Kremle naplněno.

⁸¹¹ NA, f. SR-L, kart. 48, schůze pléna z 29. září 1943, fol. 160-161.

⁸¹² Mackenzie, Compton: Dr. Beneš. Praha 1947, s. 425, 503; Brod, Toman: Spor kolem Zakarpatska (1944-1945). In: SP, č. 4, 1968, s. 340.

Hlava IV.

Mezinárodní smlouvy a přípravy na obnovu československé správy na Podkarpatské

Rusi

IV.1: Jednání se Sovětským svazem o Podkarpatské Rusi

Otázka postavení Podkarpatské Rusi byla již během první světové války uvažována Benešem a Masarykem tak, že se měla připojit k carskému Rusku. Masaryk během své druhé cesty do Nizozemska v říjnu 1914, kde mu pomohl Brit Ernest Brain a Rus I. A. Kasteljanský, pohovořil se Robertem Seton-Watsonem o svých představách budoucích hranic nového státu. Očekával, že Užhorod, Mukačevo a Marmarošskou Sihat' obdrží Rusko, čímž bude zajištěno, aby proponovaný státní útvar měl společnou hranici s carskou říší, což považoval za nezbytné pro životaschopnost Československa.⁸¹³

V důsledku války a revolučního hnutí však tato možnost pominula a po určitých peripetiích bylo území připojeno k ČSR, které se však považovalo za jakéhosi dočasného „věrného správce“, který území ve vhodném okamžiku předá Rusku. O tomto postoji měla sovětská strana pochopitelně své informace. Ukrajinský diplomatický zástupce v Československu, Michajl Levickij, tvrdil na konferenci ukrajinských diplomatických zástupců ve střední Evropě konané v roce 1922 ve Varšavě, „že Československo je hotovo darovati Podkarpatskou Rus sovětským republikám [...] Beneš prý osobně jednou mu učinil jakousi narážku na to Levickij byl sice poněkud výstřední postavou (např. honil svoji ženu po Vídni s revolverem v ruce), ale jeho zprávy (ať již pravdivé či falešné) Moskva jistě zaregistrovala a ve vztahu k Praze je podržela v paměti. Ukrajinské diplomatické mise existovaly jen krátce do roku 1923 a již před svým včleněním do sovětských ambasad byly pochopitelně plně podřízeny Moskvě.⁸¹⁴

Bezprostředně po zániku trialistické druhé republiky, se Beneš dopisem z 16. března 1939 obrátil na tajemníka Společnosti národů a ohradil se proti okupaci. V dalším svém protestu adresovaném stejné (neschopné) instituci ze 13. května se jednoznačně dovolával sounáležitosti Podkarpatské Rusi se zbývajícími historickými zeměmi a zároveň připomínal, že to byla právě Rada Společnosti národů dohlížející na uskutečnění autonomie Podkarpatska v rámci ČSR, zatímco nyní bylo zmíněné území násilím připojeno k Maďarsku, čímž byla pošlapána i čest mezinárodní organizace. Nepřekvapí, že si

⁸¹³ Pichlík, Karel: *Bez legend. Zahraniční odboj 1914-1918. Zápas o československý program.* Praha 1991, s. 90.

⁸¹⁴ Besědovskij, Grigorij Z.: *Paměti sovětského diplomata (Cestou k Thermidoru).* Díl I. Praha 1930, s. 32, 41-42, 44, 84-85.

Společnost nechtěla touto otázkou pálit prsty, když by nejraději zavřela oči a nic neviděla. Proto se došlo k názoru, že Benešův protest není třeba projednávat, poněvadž jde pouze o soukromou osobu. Tuto povýšenou netečnost však velkolepě narušil Sovětský svaz, který se rozhodl, že Benešův protest předloží sám. Otázka se měla projednat v září 1939, ale vzhledem k novému německo-sovětskému spojení a hlavně čerstvě propuknuvší válce se tak už nestalo.⁸¹⁵

O vztahu SSSR a ČSR se v dopise z 21. května 1939 adresovaném Benešovi do Chicaga vyslovil i jeho blízký spolupracovník a pozdější státní ministr v exilovém Ministerstvu zahraničních věcí Hubert Ripka:

„Vím, že pro naši budoucnost bude nejdůležitější, abychom dosáhli společné hranice s Ruskem, a nabyli tak protiváhy jak vůči Německu, tak i Polsku. Ale o tom ovšem nesmíme zatím tady mluvit. Mimoto se domnívám, že opření o Rusko mohli bychom s větším úspěchem než v minulosti dospět k tomu, abychom organizovali podle svých představ a zájmů dunajský bazén, a to tak, že bychom v něm měli vedoucí postavení; ostatně bylo by v tom i jisté naše posílení vůči Rusku a ostatním velmocem.“⁸¹⁶

Beneš ještě v létě téhož roku ve svém programovém projevu k americkým krajanům výslovně uvedl, že ČSR neakceptuje jakékoliv územní ztráty způsobené Mnichovem a následným zmrzačením v důsledku vídeňské arbitráže a dovolával se podpory všech svobodných obyvatel Československa (*„všichni svobodní Češi, Slováci, Karpatorusové a také všichni svobodní sudetští Němci“*).⁸¹⁷ V podstatě tak navázal na programové prohlášení s několika tezemi pro Československou zahraniční akci, které připravil v polovině května 1939, kde se mimo jiné v bodě šest pravilo: *„Všude připojovat k hnutí našemu Podkarpatské Rusy a Sudetské Němce“*.⁸¹⁸

Zároveň již v září 1939 v rozhovoru se sovětským velvyslancem ve Spojeném království Majským Beneš otevřel otázku budoucího majitele Podkarpatské Rusi, když podle svých pamětí řekl: *„Otázku Podkarpatské Rusi budeme mezi sebou řešit později a jistě se dohodneme!“* Dále také řekl, že se navzájem *„o svých společných hranicích na konci války bez nějakých hlučnějších sporů a bez krizí domluvíme.“* Sovětská strana to pochopila jako nabídku, s níž je možné někdy v budoucnu počítat, ačkoliv existují rozdílné

⁸¹⁵ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díl 1. Praha 1998, dok. č. 8, s. 50-52; Beneš, Edvard: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. 2. vydání. Praha 1947, s. 107-110.

⁸¹⁶ AÚTGM Praha, EB II, 40/43/V/580a, kart. 387.

⁸¹⁷ Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 45-46.

⁸¹⁸ Hauner, Milan: Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje. In: HaV, č. 2, 1996, roč. XLV, s. 52-53.

záznamy o zmíněné konverzaci, kdy sovětská varianta tvrdí, že Podkarpatsko se musí podle Benešova mínění „rozhodně [...] stát součástí Ukrajinské SSR.“ Ovšem i Beneš si poznamenal Majského výrok, který přecházel Benešově nabídce Podkarpatska: „*To se rozumí, že nyní, když máme takovou příležitost skončit jednou provždy otázku Ukrajiny, že to nenecháme. Všecky ty kraje si vezmeme my*“.⁸¹⁹ Beneš snad tedy jen využil vhodné příležitosti, aby vyjádřil svoje dlouhodobé, byť neveřejné mínění,⁸²⁰ anebo reagoval na skrytou pohružku sovětského diplomata, či se vzhledem ke své roli exulanta - odmítaného ještě stále vlivnými západními Mnichovany - se chtěl stát alespoň pro jednu velmoc zajímavým a žádoucím. Vždyť zatímco ve Spojených státech se sešel v létě 1939 se špičkami amerického ministerstva zahraničí, které ho ujistily, že může počítat v případě americké účasti ve válce s naprostou podporou, včetně toho, že se obnova ČSR stane jedním s amerických válečných cílů, ba dočkal se dokonce tajné osobní schůzky se samotným americkým prezidentem, tak v Evropě byl pro francouzskou a britskou diplomacii prakticky nežádoucí osobou a jeho vedoucí postavení zatím nebylo zcela jisté ani mezi účastníky zahraničního odboje.⁸²¹

Eventuální snahu stát se zajímavým (a tím pádem i chráněným) exulantem v očích SSSR poněkud narušovala Fierlingerova zpráva adresovaná Ripkovi z Moskvy 31. října 1939, že Beneš chtěl, aby zjistil, „*do jaké míry odpovídají pravdě zprávy, jež prý má ze spolehlivého pramene, že Sovětský svaz dohodl se s Berlínem o rozdělení Evropy na zájmové sféry, přičemž Československo inklusive Podkarpatské Rusi má býti pojato do sféry německé.*“⁸²² Fierlinger tomu ovšem mnoho nevěřil a domníval se, že sovětská politika nebude určována státními, nýbrž ideologickými zájmy.⁸²³

Přes výše uvedenou nabídku vůči Sovětskému svazu, se např. v projevu do okupované vlasti po britském zatímním uznání československé exilové vlády z 24. července 1940 ozvalo, že pro všechny československé národy a československé státní

⁸¹⁹ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díl 1. Praha 1998, s. 7, dok. č. 26, s. 87-88 a pozn. 3; Beneš, Edvard: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. 2. vydání. Praha 1947, s. 206-207.

⁸²⁰ Dejmek, Jindřich: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948). Praha 2008, s. 230-231.

⁸²¹ Hauner, Milan: Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje. In: HaV, č. 2, 1996, roč. XLV, s. 51.

⁸²² NA, f. LA, sign. 61-1-9/IV, fol. 2.

⁸²³ NA, f. LA, sign. 61-1-9/IV, fol. 3.

příslušníky, tj. „*pro Čechy, Slováky, Němce i Karpatorusy*“ nyní neexistuje jiné svrchované moci než československé.⁸²⁴

V rozhovorech s Ladislavem Feierabendem se podkarpatské otázky rovněž několikrát dotkl, avšak hovořil zcela jinak! V létě 1940 po sovětském záboru Besarábie a Bukoviny Beneš řekl, že se ČSR nebude po válce moci bránit sovětskému požadavku na Podkarpatskou Rus. Feierabenda to zarazilo a Beneš mu osvětlil, že se ničeho nevzdává, jen bude-li vysloven tento požadavek, tak po válce na něj lze kývnout, neboť v té době již jistě bude Sovětský svaz československým sousedem, ale cíl, tj. obnova republiky v předmnichovských hranicích trvá, ale jak píše Feierabend ve svých pamětech, prezident mu přímo řekl, že nechce se Sověty bojovat o Podkarpatskou Rus. Zároveň byl Beneš „*ochoten Sovětům odpustit, co by jiným neodpustil a pro všechny sovětské činy nacházel nějakou omluvu.*“⁸²⁵

Co Beneš svými výroky a úvahami ohledně Podkarpatské Rusi sledoval? A jak těmto závěrům došel? Beneš pochopil, kdo vyhraje válku a kdo bude silný, a tedy také kdo si bude moci chtít dělat prakticky cokoliv. Snad ho v jeho názoru utvrdila zmíněná okupace rumunských území, resp. Besarábie a Bukoviny, což Molotov vysvětlil německému velvyslanci von der Schulenburgovi tím, že to *je posledním chybějícím zbytkem z jednotné Ukrajiny.*⁸²⁶ O Podkarpatské Rusi okupované německým satelitem, totiž Maďarskem, pochopitelně pomlčel, ale zkušenosti s protisovětskou agitací z éry druhé republiky zapomenout nešlo.

Beneš chtěl zajistit jednak co nejdříve spojení s východním mocným spojencem a sousedem, aby tak získal bezpečné zázemí proti případné budoucí agresi Německa, jednak, podle mého mínění, chtěl, aby tamější národnostně nevyhraněné, zaostalé a chudé obyvatelstvo, nemohlo být v nějakém případě použito stejně jako hospodářskou krizí zbídačení sudetští Němci ve třicátých letech. Navíc se v roce 1939 jako bývalý prezident zaniklého státu musel stát pro Moskvu něčím zajímavým, proč ne tedy nezavázanou nabídkou či narážkou v průběhu jednoho rozhovoru? Ostatně to byl jeden ze strategických cílů již carského Ruska - dostat se ZA KARPATY a skrze Úžiny do Středozevního moře. Válka mohla mít všelijaký průběh a západní velmoci nakonec nemusely ani dovolit změnu panství v průběhu mírových jednání. Beneš svojí nabídkou nic předem neztrácel, ale

⁸²⁴ Beneš, Edvard: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. 2. vydání. Praha 1947, s. 167-170; Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 80-84.

⁸²⁵ Feierabend, Karel: Soumrak československé demokracie. Díl 1. Purley 1986, s. 146, 202, 295.

⁸²⁶ Bullock, Alan: Hitler a Stalin. Paralelní životopisy. Praha 2005, s. 662-663,

naopak si získával určité body pro budoucí jednání ve chvíli, kdy byl osamoceným hráčem. Beneš věděl, že po válce bude muset dojít a dojde k sociálním a hospodářským přeměnám směřujícím k socialismu, ale nechtěl, aby to skončilo komunistickou revolucí.⁸²⁷ Podkarpatská Rus eventuálně mohla sehrát roli ještěřčího ocasu, který by uspokojil strategický zájem Moskvy dostat se přes karpatský masiv, sjednotit Ukrajince v jednom státním celku, získat záštitu vůči Berlínu a zbavit se problematického území.

Při jednání o naprostém uznání československé exilové vlády sovětskou stranou v létě 1941 Sověti oznámili, že obnova ČSR patří mezi jejich válečné cíle a že se nemíní vměšovat do vnitřních věcí republiky. Beneš a celý exil tento krok uvítali, protože jim to ulehčovalo další kroky při likvidaci Mnichova. Prezident při této příležitosti prezentoval Majskému úmysl obnovit republiku v původních hranicích, včetně Podkarpatské Rusi, řekl, že *„pokládáme Podkarpatskou Rus - což jistě také je zajímavá - za naši. Jsme pro právní kontinuitu a tím i Podkarpatská Rus nám právně náleží. Majskij mi potvrdil, že to tak také chápe. Zdůraznil jsem mu, že Podkarpatská Rus nemůže náležet ani Polsku, ani Maďarsku. Je prostě naše. Oni že také do toho budou mít co do toho mluvit, ale s nimi že se dohodneme. Potvrdil mi plně toto stanovisko.“*

Předtím ale ještě sovětský vyslanec navrhl, aby v Moskvě vznikl jakýsi Národní komitét, jenž by politicky zastupoval formující se východní část československé armády. Beneš si však dobře pamatoval, jaké potíže za první světové války způsobila Durichova akce, a proto trval na tom, že jediným politickým reprezentantem bude ve vyslanecké funkci Zdeněk Fierlinger. Staronový československý vyslanec v Moskvě sice nakonec nebyl zcela podřízený své vládě, která jej vyslala, nýbrž spíše hájil zájmy hostující země, nicméně Beneš alespoň prozatím odvrátil možnost vytvoření nějaké oficiálně uznávané politické reprezentace podřízené hostitelské zemi.⁸²⁸ Za rozhodnutím poslat Fierlingera stála nejen snaha navázat na prvorepublikovou tradici, ale patrně i zpráva jednoho z Ripkových zdrojů na sovětské ambasádě v Londýně z 8. července 1941. Zdroj, pan „M“, podle Ripkova záznamu sdělil: *„Publicistická činnost vyslance Fierlingera je posuzována sovětskými lidmi jen jako snaha získat důvěru Moskvy, kterou si dost pošramotil, pro případ, že by se obsazovalo znovu naše vyslanectví v Moskvě. Jinak se na něho dívají jako na poslušného diplomata, který dostal od své vlády pokyn hrát roli velkého přítele Sovětů. Jeho rozhovory na legaci pohybují se skutečně v rámci jeho bývalého služebního*

⁸²⁷ Feierabend, Karel: *Soumrak československé demokracie. Díl 1.* Purley 1986, s. 193.

⁸²⁸ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díl 1. Praha 1998, dok. č. 88, s. 201-204, 204, pozn. 2; Dejmek, Jindřich: *Edvard Beneš: Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948).* Praha 2008, s. 320-321, 320, pozn. 134.

postavení.“⁸⁹ Nicméně již v prosinci 1941 Jan Masaryk z USA psal Benešovi, že „*Steinhardt, který se vrátil z Moskvy, velmi zle mluví o Fierlingerovi. Říká „ he is a very bad boy, antiamerican, antibritish and only pro Bolshevik - not pro Russian“* a Masaryk dodal, že jelikož „*Fierlinger je považován za Vašeho důvěrníka, můžete si představit, že to mnozí naši nepřátelé využívají.*“⁸⁰ A v říjnu 1942 byl Fierlinger už úplně někde jinde. Když Pika tvrdil, že „*musíme být připraveni na to, že Sověty se budou snažit o vítězné válce ovlivnit naši vnitřní politiku*“ a my bychom tomu měli zavčas čelit politickým a sociálním programem, tak se Fierlinger rozčiloval, že toho exilová reprezentace není schopna, ba ani Beneš, o němž prohlásil: „*Bud' se postaví za program československých komunistických politiků z území SSSR, nebo nebude prezidentem*“.⁸¹

Beneš ve výše zmíněném rozhovoru s Majským částečně naznačil, že dřívější nabídka stále platí, ale formálně je Podkarpatská Rus československá, přitom však lze o její budoucnosti jednat. SSSR musí ČSR uznat i s Podkarpatskou Rusí. Vlastně tím i všímavému a chápavému Majskému naznačil, že žádný národní výbor trpět nebude. Na příináležitosti Podkarpatska prezident netrval, ale na jednoznačnosti, kdo zastupuje československý stát, však ano. Moskva tomu jistě porozuměla. Rozmíška nebyla nyní pro Moskvu výhodná a navíc si uvědomovala, že s ČSR může pěstovat vzorové vztahy jako výkladní skříň pro ostatní exilové vlády a Západ vůbec, což bylo výhodné i pro československou stranu. Navíc vyhlídka na zisk Podkarpatska od legální a spojenecké vlády uznávané všemi válčícími státy byla lákavější, než od nějakého jednostranně uznaného orgánu. Toto hledisko se ale spíše - pokud vůbec - projevilo až na konci války.

Idea dohody ohledně vývoje Podkarpatské Rusi byla prezidentovi zřejmě blízká, neboť v březnu 1942 sdělil Bogomolovi, „*že v dané chvíli se my s nimi dohodneme, jak věci zařídíme (jazykově, školsky atd.) na Podkarpatské Rusi, aby se neopakovaly chyby z minulosti, tj. tvoření nějakých nových ruských, ukrajinských nebo tunajších jazyků, kmenů a národů. To byla odjakživa politika Němců a Maďarů. To my nesmíme opakovat. Souhlasil.*“³

⁸²⁹ NA, f. LA, sign. 61-1-9/I, fol. 7.

⁸³⁰ NA, f. LA, sign. 61-1-9/II, fol. 12.

⁸³¹ NA, f. LA, sign. 61-1-/VIII, fol. 14-15.

⁸³² Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek I. 1. leden - 31. července 1942. Praha 2010, dok. č. 83, fol. 207; Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 1. Praha 1998, dok. č. 151, s. 315-316.

Sověti zastávali ještě na podzim 1943 stanovisko: „*Naše pozice v otázce poválečných hranic Československa: 'Československo musí být obnoveno ve svých starých předmnichovských hranicích, včetně Sudet.*“⁸³³

Otázka budoucnosti Podkarpatska však nebyla tak jistá a zřejmě tyto otázky nebyly zcela neznámé. V únorovém čísle čtvrtletníku Social Research vydávaného německými profesory na New School for Social Research v New Yorku totiž Richard Schueller/Schuller, bývalý rakouský obchodní vyjednávač, v článku zaměřeném na národohospodářské hledisko a o osudu poválečného Maďarska rozebíral otázku hranic. Domníval se, že slovensko-maďarskou část hranic bude možno vyřešit na základě etnického principu tak, aby nevznikly početné menšiny. Naopak u Podkarpatské Rusi napsal natvrdo, že Maďarsko na ni nemá v žádném případě nárok: „*Ruthenia is not a Magyar territory, and the primary question concerning that area is whether it shall belong to Russia or to Czechoslovakia.*“⁸³⁴ Obavy o osud Podkarpatska přitom nebyly v novinách ve Spojených státech ničím novým. Rok předtím, v únoru 1942 Arthur Hays Sulzberger v New York Times uvedl, že SSSR se zaručil za předválečné československé hranice, včetně Podkarpatské Rusi, přičemž měl dát exilové vládě formální záruky. Údajně to mělo mařit „*obavy alarmistů, kteří jsou ponoukáni propagandou Osy, že by Sovětský svaz se chtěl vetřít mezi Karpaty a převzít kontrolu dunajského území.*“⁸³⁵

V březnu 1944 se však objevila idea, že když by Československo chtělo předat Podkarpatskou Rus Sovětskému svazu, mohlo by být odměněno i zároveň odškodněno určitou částí Horního Slezska. V létě 1944 se Beneš opětovně (sondážně, jakou reakci vyvolá?) zmínil při rozhovoru se sovětskými činiteli o tom, že „*v určité době se dohodneme na tom, aby si Rusové vzali také Podkarpatskou Rus.*“ Přítomný Hubert Ripka prezidenta ve svém soukromém záznamu zkritizoval, nikoliv však za obsah, nýbrž za načasování. V Podkarpatské Rusi viděl jako nástroj snadného ovlivňování Československa Sovětským svazem.⁸³⁶

Prezident přitom ještě v červnu 1944 Beneš ve vysílání do vlasti uvedl, že „*o naší vnitřní politice a o budoucích našich poměrech rozhodne svobodnou, demokratickou a spravedlivou dohodou lid český, slovenský a karpatoruský sám podle svých vlastních*

⁸³³ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 124.

⁸³⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1181/44/D.

⁸³⁵ NA, f. SR-L, kart. 15.

⁸³⁶ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 124, 125; Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 98, s. 266-267.

*poměru a možnosti.*⁸³⁷ Nutnost očisty u všech národů republiky, Čechů, Slováků, Karpatoukrajinců a Němců Beneš hájil ještě koncem září 1944.⁸³⁸ Veřejný názor, že Podkarpatská Rus bude i nadále československá, byl Benešem prezentován ještě v průběhu SNP, dále na těsném začátku působení vládní delegace na Podkarpátí, ale dokonce i na konci prosince 1944, kdy už zprávy o potížích vládní delegace dospěly až do Londýna a Beneš přesto prohlásil, že v „českých zemích bude správa česká, na Slovensku slovenská a na Podkarpatsku ukrajinsko-ruská.“⁸³⁹ Ale podle záznamů britské Foreign Office se na počátku prosince 1944 začalo proslýchat, že Beneš řekl svému příteli, americkému velvyslanci v Londýně, že je ochoten předat Podkarpatskou Rus Sovětskému svazu.⁸⁴⁰

Pokud bychom chtěli, tak není žádným problémem sestavit plejádu Benešových politických nebo veřejných projevů, kde tvrdil, že Podkarpatská Rus byla, je a znovu bude československá. Po válce pak ostatně většina závažných projevů vyšla v edici Šest let exilu a druhé světové války, kde se to zmínkami o setrvání Podkarpátí ve svazku s ostatními zeměmi jen hemží.⁸⁴¹ Je nezbytně nutné si uvědomit, že zahraniční politika sice jako jistý náhled na svoji činnost poskytuje různé projevy vysokých činitelů, ale že především se jedná za zavřenými dveřmi, při neformálních setkáních na různých úrovních, všelijak se sonduje, naznačuje, a proto pro obyčejného člověka dochází k zajímavým částečným nebo úplným obrátům. Povinností hlavního diplomata ČSR bylo zajistit víru občanů v obnovu státu a jeho nezávislosti, diplomatické zajištění a co nejvíce napomoci praktickému provedení maximálně se blížící původním hranicím. Přitom musel hrát s mnohými proměnnými a nejistými údaji při vědomí, že reprezentuje jen malý stát.

IV.2: Další zájemci

Sovětský svaz nebyl jediný, kdo projevoval zájem o Podkarpatskou Rus. Vedle Maďarů, kteří už Podkarpatskou Rus aktuálně okupovali, to byli Poláci, kteří byli ochotni tento stav akceptovat. Ti se měli pokoušet v prosinci 1940 dohodnout s maďarskou emigrací (hrabě Lónyay) ve Spojeném království na vytvoření spojenectví, které by bylo jednak zpečetěno vznikem maďarské legie přiřčené k polské exilové armádě, jednak vytvořením společné hranice. Demokratický maďarský exil však upřednostňoval případné přiřčení svého

⁸³⁷ Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 225.

⁸³⁸ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 130, sign. 12.

⁸³⁹ Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 229, 236, 241.

⁸⁴⁰ Brown, Martin David: Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939-1945. Praha - Plzeň 2008, s. 131.

⁸⁴¹ Výběrově: Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 197, 205, 253, 278, 327, 352, 385, 388-389, 392.

eventuálního praporu pod československou armádu, což bylo československé straně nabídnuto již na počátku prosince 1940 a kontakty pokračovaly i v roce 1941. Lónyay však neměl prakticky žádných následovníků a jeho sen o maďarské jednotce se nepodařilo uskutečnit ani v pozdějších letech války, byť někteří Maďaři sloužili v britské armádě nebo v průmyslu Velké Británie.⁸⁴²

V prvních měsících roku 1941 otázka maďarsko-polské hranice vyvolala menší třenicí mezi polskými a československými zahraničními reprezentanty. V maďarském vysílání BBC totiž polský generál Dembický, který měl přednést jen výzvu, aby se Maďaři obrátili proti Němcům, pronesl silně maďarofilský projev s akcentací společné maďarsko-polské hranice. Generál prý byl vybrán proto, že jiní polští generálové nechtěli a jeho předek se účastnil maďarských revolučních bojů. Celá záležitost byla nepříjemná i britské straně, která se nechtěla angažovat ve věci středoevropských hranic a prostřednictvím svého zástupce u prozatímní československé vlády Roberta Bruce-Lockharta přislíbila, že obdobné zmínky se již nebudou opakovat.⁸⁴³

Určitou roli měli i českoslovenští státní příslušníci maďarské národnosti, kteří se v exilu dělili na několik skupin. Zatímco Demokratičtí Maďaři z ČSR vyjadřovali Československu podporu bezpodmínečně, tak Svaz československých Maďarů ve Velké Británii chtěl více hájit zájmy své minority, leč i ve své rezoluci z 6. prosince 1942 podpořili „*boj Čechů, Slováků a Podkarpatorusů za znovudobytí svobodného státu*“, ba dokonce prohlásili, že „*znovuzřízení osvobozené Československé republiky, vydobytí národní a politické svobody Čechů, Slováků a Podkarpatorusů je nejspravedlivější věcí, pro niž bylo kdy sáhnuo ke zbraním*.“ Logicky odsoudili Mnichov i vídeňskou arbitráž, neboť v jejich důsledku „*nejen maďarské obyvatelstvo Slovenska a Podkarpatska ztratilo svoje demokratická práva, ale posílená maďarská reakce uvrhla ještě do většího bezpráví a bídy všecken maďarský lid*.“ Představitelé sdružení přitom vyzývali maďarské vojáky, aby přebíhali k Sovětům.⁸⁴⁴ Tento jejich postoj přitom velmi zajímavě koresponduje s údaji, které z Maďary okupovaných částí Československa získali jak českoslovenští zpravodajci, tak komunisté: Československým Maďarům se nelíbilo regentovo Maďarsko.

⁸⁴² AMZV, f. LA-D, kart. 126; NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 325/40/D a např. 33/41/D; 609/44/D; 740/44/D.

⁸⁴³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 315 a 442/41/D.

⁸⁴⁴ NA, f. PMR-L, kart. 6, inv. č. 11.

IV.3: Americká cesta, 1943

V souvislosti s chystanou americkou cestou prezidenta Beneše se na podzim 1942 objevila v USA zpráva, že až Jan Masaryk odjede na služební cestu právě do Spojených států, bude provedena reorganizace vlády, kdy se Masaryk stane premiérem, zatímco novým vyslancem ve Washingtonu se stane Ripka, a vyjde vstříc autonomistickým požadavkům Slováků a Podkarpatorusů, kteří dostanou ve vládě svého ministra.⁸⁴⁵ Tyto úvahy budily zájem nejen u tamějších slovenských a podkarpatorských krajanů, ale Benešovou americkou cestou se zabývala i média států Osy a to velmi podrobně. Důvod byl prostý - státy Osy již dávno nevítežily na všech frontách a Maďarsko si bylo vědomo, že o svou kořist z let 1938 a 1939 může přijít. Zároveň však bylo nutno uklidnit domácí obyvatelstvo, tudíž nezbývalo než se s důvěrou obrátit na propagandu.

Budapešťský rozhlas např. 9. května 1943 ve vysílání pro slovenské a podkarpatorské posluchače tvrdil, že Beneše k cestě do USA vedlo ztroskotání jeho vztahů s Brity kvůli jeho prosovětské politice. Beneš měl chtít od Roosevelta a tamějších židů získat peníze, neboť Benešova politika již vyčerpala finanční zdroje, které si vzala při odchodu do exilu. Americké peníze prý měly také být použity na podplacení Hodži, neboť američtí, ale i domácí Slováci „*nechtějí o dr. Benešovi ani slyšet.*“^{M6}

Pester Lloyd z 15. května 1943 s odvolávkou na Neuen Zürcher Zeitung napsal, že se „*Češi obávají, že by vysocí úředníci si mohli na rozhovory s Benešem najít jen velmi málo času*“, neboť přítomen byl i Churchill. Tiskovina připomínala návrhy Moskvy, aby se československá vláda, nebo alespoň její část přesunula do Sovětského svazu. Kromě toho zmiňovala i Benešovy úvahy na regionální spolky a jejich osud v závislosti na třech velmocích.⁸⁴⁷ Zájem cesta vzbudila i mezi americkými Maďary. Jejich tisk v květnu psal, že patrně není úplně správný dojem, že by Beneš měl zprostředkovávat mezi Moskvou a Washingtonem, neboť do Moskvy odjel Davies ještě předtím, než přijel Beneš do Washingtonu. Prý i Litvinov se chystá na cestu do Moskvy. Nicméně se domnívali, že Beneš bude hrát roli v jednáních se Sověty již s ohledem na dobré československo-sovětské vztahy, takže jakýkoliv regionální spolek může u Moskvy uspět jedině tehdy, když bude seskupen kolem Prahy.⁸⁴⁸

Maďarsko, které bylo snahami o obnovu Československa ohrožováno ve svých cílech, bylo aktivitami československého exilu znepokojeno, ba přímo obsesivně posedlé

⁸⁴⁵ NA, f. AHR, sign. 1-8-60-2, fol. 20-21.

⁸⁴⁶ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-83-3, fol. 70.

⁸⁴⁷ AMZV, f. LA, kart. 423.

⁸⁴⁸ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 2383/43/D.

jakoukoliv činností Edvarda Beneše. Magyarország 10. června 1943 v článku Jenő Ruzsákho „*Beneš redivivus*“ napsal: „*Již po týdny je stále slyšet všude jméno Beneš. Beneš v Londýně, Beneš ve Washingtoně a prý se teď zase připravuje na cestu do Moskvy. Musíme uznat, že tento starý dobrodruh neztratil ještě nic ze své mrštnosti.*“⁸⁹ Benešovi se tak přikládalo na vrub letecké neštěstí Sikorského a vznik výboru maďarské emigrace ve Spojených státech vedený Michalem Károlyim.⁸⁵⁰ Dokonce i francouzský obchodní attaché, který v Budapešti působil sedm let a v roce 1943 přešel přes Ankaru ke gaullistům, hlásil: „*President Beneš je černou příšerou. Představuje integritu Československa a nový Trianon pro Maďary.*“⁸¹ Jejich rozhořčení a překvapení z aktivit československého odboje bylo ohromné, neboť se domnívali, jak to vyjádřil Esti Magyarország 26. května 1943, že „*když se v roce 1938 podařilo Maďarsku smírnou cestou dosáhnouti navrácení malé části odňatého území, doufali, že nastane období přátelské spolupráce s Čechy. Nic Čechům nevzali a nemají proto s nimi nerozřešených problémů.*“ Pesti Hírlap se 20. června 1943 pak pro změnu divil, proč Jan Masaryk neuznává připojení jihu Slovenska a Podkarpatské Rusi k Maďarsku a proč vídeňskou arbitráž považuje „*za zločin*“⁸² Dokonce i někteří britští diplomaté, např. sir. Owen O'Mailley se domnívali, že Maďaři by snesli ztrátu Slovenska, ale Podkarpatska již jen těžko, resp. že za současných podmínek se ztrátou slovenských krajů počítají.⁸⁵³

Neadekvátní hodnocení vynikne při porovnání s průběhem čaje pro členy Státní rady konaného v pátek 25. června 1943, na němž prezident neformálně a osobně podal podrobnější zprávu o své cestě do Spojených států. Podle stručného stenografického záznamu také pronesl: „*Pokudjde o slovenskou otázku, o otázku minorit, o Podkarpatskou Rus, bylo vždy při hovorech uznáváno, že jde o naši vnitřní otázku a jen o vnitřní otázku. Projevoval se přirozeně zájem o to, jak tyto věci vyřešíme, jak bude vypadat naše demokracie, ale prezident může s radostí říci, že při oficiálních rozhovorech nebyla nikdy pochybnost o tom, že jde o naši vnitřní věc. To přirozeně neplatí o názorech tisku*“⁸⁴

Maďary vydávaný tisk ve Stockholmu koncem roku 1943 přinesl článek o středoevropských problémech. Jedním z největších byla Podkarpatská Rus, která měla tvořit problém mezi Čechy a Maďary. Maďaři tvrdili, že Podkarpatsko „*požívá zvláštního statusu a velké kulturní autonomie.*“ Navíc vídeňská arbitráž uskutečnila sen o společné

⁸⁴⁹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 2928/43/D.

⁸⁵⁰ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 2929/43/D.

⁸⁵¹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 3267/43/D.

⁸⁵² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 2981/43/D.

⁸⁵³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 3374/43/D.

⁸⁵⁴ NA, f. SR-L, kart. 9, fol. 362-363.

polsko-maďarské hranici, „*čímž konečně bylo Maďarsko zbaveno politické, hospodářské a strategické izolace, do které bylo uvrženo vytvořením Malé dohody.*“ Maďarsko podle toho článku „*nikdy nepřestalo pokládati Poláky za své spojence, stejně jako Polsko, pro které Maďarsko může hráti roli význačného pomocníka, necht' už v případě konfliktu polsko-ruského nebo polsko-německého.*“ Autor článku pak poněkud svérázně navrhoval pro Podkarpatskou Rus kondominium Prahy a Budapešti.⁸⁵⁵ Na téma kondominia pak autor vydal dokonce knihu. Kondominium vysvětloval tak, že Praha by dohlížela na neodnárodnování slovanského obyvatelstva, zatímco Budapešť, která Podkarpatsko potřebuje z hospodářských důvodů, by řídila ekonomiku.⁸⁵⁶

Pochopitelně nechyběly ani odkazy na vyšší dobro: Podle Magyarország 19. září 1943 „*Maďarsko neobsadilo část Slovenska, Rumunska, Jihoslávie, a Podkarpatskou Rus pro zájmy Itálie a Německa, nýbrž osvobozujíc tato území, Maďarsko plnilo poslání sv. Štěpána a jednalo v souhlase s historickým posláním maďarského národa.*“⁸⁵⁷

Stejně tak se maďarská emigrace se snažila vyvléci Maďarsko z války poukazy na to, že se jí účastní jen z donucení⁸⁵⁸ a pokoušela se vyjednat pro Maďarsko přestup ke Spojencům, přičemž šířila fantaskní zprávy, že např. Londýn chce silnou Budapešť, kdežto Moskva zase Prahu.⁸⁵⁹ Československý exil však disponoval příhodnou protizbraní: Svaz československých Maďarů v Anglii plně stál za obnovou Československa, jak dokládalo usnesení konference z 6. prosince 1942,⁸⁶⁰ které mimo jiné uvádělo, že „*vydobyti národní svobody Čechů, Slováků a Podkarpatorusů je nejspravedlivější věc, za níž bylo kdy sáhnuo ke zbraním.*“⁸⁶¹ Ba konstatovali, že „*vídeňský diktát považujeme za násilí, a chceme bojovat za jeho důsledné odstranění.*“⁸⁶² Samozřejmě i maďarská propaganda mohla s úspěchem poukazovat na různé protibenešovské exilové skupiny, ale rozhodující mocenská převaha byla na straně exilové vlády a jejích spojenců.

IV.4: Moskevská smlouva, 1943

Prezident Edvard Beneš velmi usiloval o cestu do Sovětského svazu a vyjasnění si vzájemných pozic se Sověty, ale i s moskevskou KSČ a již v květnu 1942 se Kominternu domnívala, že jako určitý průzkumník za účel zjištění reálnosti Benešovi cesty se do

⁸⁵⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 5001/43/D.

⁸⁵⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1001/44/D.

⁸⁵⁷ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 3898/43/D.

⁸⁵⁸ Např. NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 796/44/D.

⁸⁵⁹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 916/44/D.

⁸⁶⁰ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 140.

⁸⁶¹ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 142.

⁸⁶² NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 145.

Moskvy snaží dostat Laušman.⁸⁶³ S ohledem na zvrát ve vývoji na východní frontě však před exilovou vládou vyvstala zejména otázka smluvního zajištění pro období, až se Rudá armáda dostane na československé území.

Západní spojenci, Spojené státy, ale zejména Spojené království, se stavěli k této smlouvě skepticky. Nechtěli, aby se malé národy v průběhu války vázaly na některou z hlavních velmocí a využívaly pak jejich váhy nebo rozporů pro své cíle, nebo aby si smlouvami velmocí vytvářely vlastní bloky. Obzvláště ostře se proti dohodě stavěli Britové odvolávající se na dohodu mezi Spojeným královstvím a SSSR o nepodepisování dohod s malými národy, nazvanou usnesení o odřikání („*self-denying ordinance*“), což byl termín z anglické občanské války a označoval postup, kdy se někdo vědomě zbavil možnosti své vlastní výhody. Cílem britského Foreign Office bylo nenechat „*menší spojence*“ uzavírat dohody, kdy a jak se jim zlíbí, protože soudilo, že by takové činnosti záhy vedly k závodům mezi menšími spojenci o možnost připoutat se k jejich oblíbené velmoci.“ Britové chtěli zároveň svým postojem ochránit svéhlavou polskou exilovou vládu v Londýně před naprostým odsouzením k bezvýznamnosti. Jejich cílem bylo zopakovat Vídeňský kongres z konce napoleonských válek, a proto o všech doopravdy zásadních záležitostech měl rozhodovat triumvirát hlavních velmocí. O této zásadě však byla informována pouze Jugoslávie a dodatečně i Československo, což přispělo ke vzniku napjaté atmosféry ohledně této otázky.⁸⁶⁴

Československá strana o smlouvu se SSSR velmi usilovala a na slavnostním zasedání Státní rady 12. listopadu 1942 za účasti prezidenta republiky zaznělo, že se SSSR jsou dobré vztahy a předseda rady se vyslovil pro plnou dohodu s Polskem a SSSR.⁸⁶⁵ Státní rada v květnu 1943 probírala polsko-sovětskou roztržku a československé vztahy k oběma aktérům, přičemž bylo poukazováno, že polská strana leckdy intrikuje proti československé emigraci,⁸⁶⁶ např. František Uhlíř odkazoval na polský deník „*Nowy Swiat*“ vycházející v New Yorku, který 3. března 1943 ironicky napsal, že „*demokraty jsou jenom Češi*“, a pokračoval: „*Kdo tomu nevěří, necht' se zeptá Slováků, Maďarů a Ukrajinců na Podkarpatské Rusi, které „odstoupil“ Stalin Benešovi.*“⁸⁶⁷ Touto problematikou se zabývala i na dalším setkání 19. května 1943.⁸⁶⁸ Státní rada se 22.

⁸⁶³ RGASPI, f. 495, op. 74, d. 548, fol. 2-3.

⁸⁶⁴ Brown, Martin David: Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939-1945. Praha - Plzeň 2008, s. 119-121, pozn. 45, s. 299.

⁸⁶⁵ NA, f. SR-L, kart. 39, schůze pléna z 12. listopadu 1942, fol. 77.

⁸⁶⁶ NA, f. SR-L, kart. 44, schůze pléna ze 17. května 1943, fol. 85-224.

⁸⁶⁷ NA, f. SR-L, kart. 44, schůze pléna ze 17. května 1943, fol. 148.

⁸⁶⁸ NA, f. SR-L, kart. 44, schůze pléna ze 17. května 1943, passim.

července 1943 usnesla na tom, aby Beneš jel do Moskvy podepsat spojeneckou dohodu. Stejný postoj zaujala i vláda. Rovněž Moskva o smlouvu stála a tlačila na britskou stranu, aby se smlouvou souhlasila. Polská vláda naopak vehementně podporovala stávající postoj Albionu. Britský velvyslanec u československé vlády, Nichols, kvůli tomu na prezidenta několikrát apeloval, aby o smlouvě nejednal, dokud se velmoci nedohodnou, nebo ji nepodepisoval už kvůli Churchillovi, který podle velvyslancových slov měl Beneše rád a opakovaně se za něj postavil.

Beneš Feierabendovi v Aston Abbots v srpnu 1943 řekl, že o této úmluvě mezi velmocemi nevěděl, ba dokonce když si Britové pomysleli, že jim snad nevěří, tak mu ukázali i příslušný text dohody. Beneš následně Bogomolovi vyčínil za to, že jej neinformoval. Avšak ani sovětský zástupce údajně nic nevěděl. Nicméně Moskva oponovala tím, že slovní úmluva takového obsahu sice existovala, nicméně měla být převedena do písemné podoby, kterou měl připravit Londýn, což se nestalo, a proto již sovětská strana nepovažovala dohodu za závaznou. Británie se s tímto stanoviskem neztotožnila a trvala na dodržení úmluvy.⁸⁶⁹ Je otázkou, zda sovětská strana danou formulaci plně nepochopila, či ji vědomě odmítla.⁸⁷⁰

Čechoslováci však měli o smlouvu eminentní zájem. Některé náznaky naopak hovořily pro to, aby byla s Moskvou dohoda. Podle jedné zprávy z Foreign Office, která byla koncem července 1943 sdělena československému zástupci Šimůnkovi, bylo jednomu muži jednajícímu s „*velmi vysokým úředníkem Narkomindelů*“ řečeno, že SSSR zatím nemá žádnou zahraniční poválečnou koncepci. „*Rusko bude vždy pevně stát při svých spojencích. Má své přátele a nepřátele. Po válce probere jednotlivě všechny státy, aby zjistilo, do jaké míry je ten nebo onen stát ochoten s ním spolupracovat.*“ Přítel Britovi řekl: „*Mnozí z našich nynějších přátel nebudou se k nám chovat tak přátelsky po válce, za to mnozí z našich nynějších nepřátel stanou se našimi přáteli. Uvážíme znovu pragmaticky, jaké stanovisko zaujmeme ke každé jednotlivé zemi.*“⁸⁷¹

Situaci nakonec vyřešila konference ministrů zahraničních věcí velké trojky v Moskvě v říjnu 1943, kde Molotov na Benešovu výzvu předložil Angloameričanům text připravované smlouvy,⁸⁷² která měla Edena mile překvapit, tudíž okamžitě stáhl veškeré

⁸⁶⁹ Feierabend, Ladislav: Soumrak československé demokracie. Díl 2. Purley 1988, s. 57-61.

⁸⁷⁰ Brown, Martin David: Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939-1945. Praha - Plzeň 2008, pozn. 45, s. 299, s. 123-124.

⁸⁷¹ AMZV, f. LA-D, kart. 127; NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 3016/43/D.

⁸⁷² Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 75, s. 199, 226, pozn. 3.

své výtky a zároveň nechal padnout tezi o odříkání.⁸⁷³ Je pozoruhodné, že Britové text smlouvy až do této chvíle neznali. Zejména, pokud si uvědomíme, že Beneš výslovně odmítal podepsat smlouvu bez požehnání Whitehallu. Ripka ještě před podpisem smlouvy otevřeně Nicholsovi řekl, že „*si smlouvou se Sověty chceme také zajistit vnitřní nezávislost, že nebezpečí komunismu chceme čelit [...] zahraničně politickou přátelskou spoluprací se Sovětským svazem.*“⁸⁷⁴ Je možné, že i tato otevřenost vůči pragmatickým Britům přispěla k tomu, že Eden v Moskvě odvolal výhrady vůči smlouvě, ale Whitehall přesto neměl z této smlouvy radost, neboť nastolil otázku schopnosti kontrolovat činnost exilových vlád v Londýně a z pohledu Foreign Office šlo i o výsledek tvrdohlavosti a trucovitosti československé strany. Určitá hořkost z britské strany pak setrvala.⁸⁷⁵ Roli mohla hrát i nakvašenost Moskvy, která před konferencí tří ministrů nechala počátkem října před Fierlingerem zaznít svoji nelibost nad Edenovým proslovem v parlamentě stran Benešovy cesty, která vyvolala v sovětských „*oficiálních místech ironické poznámky. Konstatuje se, že bude-li chtít Eden něco docílit pro londýnskou polskou vládu, se zlou se potáže. Nálada pro konferenci 3 ministrů*“ proto byla „*velmi chladná.*“⁸⁷⁶

Počátkem listopadu pak už československá diplomacie měla náznaky, že „*myšlenka vyjádřená v protokolu naší smlouvy bude mít značný význam a může splnit svůj úkol. Nicméně musíme být velmi opatrní, vyčkat iniciativy sovětské a nepředbíhat událostem.*“⁸⁷⁷ Jiná zpráva hlásila, že ovzduší na konferenci „*je velmi dobré a že obě delegace mají z prvního kontaktu příznivý dojem.*“⁸⁷⁸

Svou roli v československém stanovisku jistě sehrálo i to, že se Západ dlouho k otázce československých hranic stavěl neurčitě, zatímco Kreml s nimi neměl problém. Navíc se neochota Britů garantovat hranice ve střední Evropě dotýkala i mnohem důležitějšího Polska, kde bylo československé straně jednoznačně řečeno, že Sovětům „*bude nutno dát to, co žádají*“. Dokonce i Churchill se vyjádřil v podobném smyslu. Tím spíše se bude tedy muset vyhovět sovětským požadavkům vůči menší ČSR, které tak zbývalo již jen smluvní zajištění.

Beneš si jako zkušený politik evropského formátu jistě nedělal iluze o závaznosti smluv

⁸⁷³ Brown, Martin David: *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939-1945.* Praha - Plzeň 2008, s. 127.

⁸⁷⁴ Amort, Čestmír: *Smlouva o československo-sovětském spojení z 12. prosince 1943.* In: *ČsČH*, č. 6, 1983, s. 840.

⁸⁷⁵ Brown, Martin David: *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939-1945.* Praha - Plzeň 2008, s. 128, 132.

⁸⁷⁶ NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 3834/43/D.

⁸⁷⁷ NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 4304/43/D.

⁸⁷⁸ NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 4305/43/D.

pro velmoci, i když to může vypadat i tak, že se do myšlenky na smlouvu se SSSR, která by zajistila bezpečnosti a nezávislost země jak na Německu, tak i na Moskvě, doslova zamiloval. Nutno konstatovat, že prezidentovi a jeho lidem nic jiného, než naděje, nezbyvalo. Ještě před mnichovskou zradou v přednášce v Bratislavě při příležitosti udělení čestného doktorátu na právnické fakultě Beneš parafrázoval Napoleona, když na adresu nacistické velmoci, ale prakticky se to dá vztáhnout na všechny mocnosti světa bez ohledu na státní zřízení, řekl, že je nebezpečné, pokud platí zákon džungle a vůbec stav, kdy smlouvy „*platí jen dosud, pokud vyhovují daným poměrům, tedy pokud jsou výhodné, anebo pokud není dostatek sil, aby se měnily bez ohledu na ostatní.*“⁸⁷⁹ Údajný Napoleonův výrok zní: „*Vlády dostojí svým závazkům jen tehdy, pokud je to pro ně výhodné, anebo když je k tomu někdo donutí.*“ Platnost tohoto poznatku shodou okolností dokládají i slova Zdeňka Nejedlého při kritice meziválečné Benešovy politiky: „*systém mezinárodní politiky jest natrvalo neudržitelný. Především proto, že je to systém nedemokratický, je nebezpečný pro život národů a států, protože při tomto systému, nezodpovědném a ve svém individualistickém egoismu přímo anarchistickém, není nikdo chráněn před napadením, poněvadž usmyslí-li si stát, že jest pro něho výhodou přepadnouti druhý stát, učiní tak i v rámci „mezinárodního práva“ kdykoli a jakkoli se mu líbí.*“⁸⁸⁰ Jiná cesta, než kterou se mohla československá reprezentace v roce 1943 vydat, reálně neexistovala a s napětím celá západní emigrace, ale i samotný Západ očekávala, jak budou dodrženy československé-sovětské smlouvy, jediný reálný nástroj, kterým se mohla malá země bránit vůči velmoci.

Hořkost ze strany Britů sice nějakou dobu existovala, ale nebyla nijak silná, byť využívali mnoha možností, aby Čechoslováky před smlouvou varovali, včetně různých soukromých rozhovorů, v nich však bylo (poněkud imperiálně) naznačeno, že nejprve se o všem mají poradit velmoci a teprve když tyto dosáhnou jednotného názoru, můžou s tím vyjít před ostatní spojence.⁸⁸¹

Nicméně i mezi Brity existovaly osoby vyjadřující se pro československo-sovětskou smlouvu, konkrétně prof. Namier, který již ve Versailles byl spolu s Haroldem Nicholsonem expertem na Československo. Představovali hlasy, že sovětsko-československá spojenecká smlouva je výhodná i pro anglosaské velmoci, neboť

⁸⁷⁹ Dejmek, Jindřich: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948). Praha 2008, s. 58, 383-384, 385, pozn. 56.

⁸⁸⁰ Škornová, Libuše: Nejedlého kritika Benešovy zahraniční politiky k SSSR. Praha 1954, s. 39.

⁸⁸¹ Např. rozhovor dr. F. M. Hníka se sirem Alfredem Zimmerem z 27. srpna 1943. AMZV, f. LA-D, kart. 127.

Československo, jako spojenec Francie, pomáhá udržet zájem SSSR o Evropu a zabraňuje mu, aby se opět spojil s Německem. Namier také chápal, že smlouva se Sovětským svazem pomáhá zajistit bezpečnost republiky před německou rozpínavostí i ve chvíli, kdy by snad Němci a Sověti navázali spolupráci, neboť by Sověti byli nuceni Československo vždy chránit. Západ nebyl Československu podobné záruky a jistoty schopen poskytnout, ba ani je nabídnout.⁸⁸² Podobné názory na podporu uskutečnění Benešovy cesty do Moskvy vyslovoval i britský levicový či komunistický tisk.⁸⁸³ V polovině února 1944 Namier Fischlovi sdělil, že očekává, že poválečná Evropa bude rozdělena na východní a atlantický blok. Do východního bloku mělo spadat Polsko, Československo, Bulharsko a Maďarsko. „Do sféry atlantické, v níž půjde společné zájmy angloamerické, bude spadat především Norsko, Holandsko, Belgie, ale i Portugalsko a Španělsko.“ Itálii, Jugoslávii a Francii řadil mezi země, o něž budou oba bloky soupeřit. S ohledem na tyto své názory - které se do značné míry po válce projeví jako velmi přesné - pokládal československou „politiku vůči Sovětskému svazu za jediné správnou a realistickou.“ Natvrdo také dodal: „Musíte vědět, že kdyby se zítra Sovětský svaz rozhodl, že se z Československa má stát Sovětská republika, nehnou západní mocnosti ani prstem.“ Třebaže nevěřil, že Moskva bude něco takového chtít udělat, a naopak se domníval, že čím více bude Kreml uspokojen ve střední Evropě, tím menší bude možnost nové války mezi Západem a Sovětským svazem posíleným o Německo.⁸⁸⁴

Z britského tisku se paktu zastával např. The Week, který v srpnu 1943 československo-sovětskou smlouvu fakticky podporoval a odsoudil postup a stanovisko Foreign Office.⁸⁸⁵

V listopadu 1944 pak další zdroj z War Office naznačil, že Stalin a Churchill se v Moskvě dohodli o sférách vlivu, přičemž Československo mělo připadnout do sovětské sféry, resp. že Moskva bude podporovat slovenský autonomismus, zatímco Češi spíše připadají k Západu. „Rusko by jistě nemělo nic proti tomu, kdyby mělo bližší hranice s Rakouskem přes Karpaty i přes Maďarsko.“⁸⁸⁶

Polští představitelé neměli z plánované cesty a smlouvy radost. Někteří se zlostí tvrdili, že „Beneš je placen z Moskvy“ a zkoušeli prorokovat, že se prezident nikdy nevrátí do Československa. Správně však odušili, že by československá reprezentace kvitovala

⁸⁸² AMZV, f. LA-D, kart. 121.

⁸⁸³ NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 3132, 3215 a 4070/43/D.

⁸⁸⁴ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁸⁸⁵ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 381-389.

⁸⁸⁶ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

společnou hranici se Sovětským svazem, a zdůraznili, že „*Češi jsou agenty Moskvy, zcela izolovaní svou politikou.*“ Odvážně tvrdili, že toho nikdy nedopustí: „*Máme ostatně záruky odtud i z USA, že se to nikdy nestane.*“⁸⁸⁷ Tisk některých polských skupin na Československo, a zejména na prezidenta, velmi tvrdě útočil a radoval se z dočasného odkladu cesty.⁸⁸⁸ Mnozí Poláci však chápali, že je nutno se se Sověty dohodnout, včetně toho, že Polsko přijde o východní okresy s ukrajinskou většinou. Šéf polské telegrafické agentury dr. Litauer se domníval, že Moskvě jde zejména o to, aby mohla bránit ukrajinské protisovětské iredentě. Československý zástupce se naopak domníval, že Moskvě půjde o charakter vlády v sousední zemi, než o územní rozsah souseda.⁸⁸⁹

V záplavě propagandistických a tiskových soubojů o cestu do SSSR a podpis smlouvy poněkud zapadl fakt, že Beneš se chtěl obdobnými smlouvami vázat i západním směrem, ale anglosaské velmoci nepovažovaly něco podobného za nutné. Feierabendovi dokonce řekl, že chtěl podepsat smlouvu se SSSR až poté, kdy by měl tutéž dohodu již podepsanou s Londýnem. „*Nechci být závislý jen na Sovětech, ač vím, že budu žít ve sféře jejich vlivu a budu jejich sousedem,*“ řekl prezident svému posluchači a pokračoval: „*Nemyslete, kolego, že slepě věřím Sovětům. Jsem jim vděčen [...] Ale to neznamená, že nemám být opatrný. Zním velmi dobře velmoci, a Sovětský svaz je dnes ohromnou velmocí. Velmoci jednají vždy z hlediska svého prospěchu. I Sovětský svaz nenavrhuje nám spojeneckou smlouvu, poněvadž nás má rád, nýbrž že to prospívá jeho politice.*“⁸⁹⁰ Přesto však celkový poměr smluv mezi Východem a Západem byl jednoznačně vychýlen na stranu Západu, zejména co se týče hospodářské spolupráce, jenže v oblasti mocenského a aktivní zájmu o Československo to bylo přesně naopak a nebylo to vinou československé exilové vlády. Přitom o zajištění suverenity díky smlouvě „*dvou států naprosto svobodných a neodvislých*“ neváhal Beneš hovořit veřejně v projevu z Moskvy určeného do okupované vlasti. Ujistěn o setrvání Podkarpatské Rusi v rámci ČSR také řekl, že smlouva je zajištěním „*existence sjednoceného národního státu československého, státu Čechů, Slováků a lidu karpatoruského*“.⁸⁹¹

Dalším krokem, který měl ze smlouvy učinit přijatelný akt i pro Západ, včetně polské exilové vlády, bylo československé úsilí, aby smlouva byla třístranná, tj.

⁸⁸⁷ AMZV, f. LA-D, kart. 127.

⁸⁸⁸ AMZV, f. LA-D, kart. 127.

⁸⁸⁹ AMZV, f. LA-D, kart. 127.

⁸⁹⁰ Feierabend, Ladislav: Soumrak československé demokracie. Díl 2. Purley 1988, s. 72.

⁸⁹¹ Beneš, Edvard: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. 2. vydání. Praha 1947, s. 386-389; Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 215-222, 358-361.

československo-sovětsko-polská, ale když nebylo možné tohoto cíle dosáhnout v současné chvíli, zůstala smlouva alespoň přístupná pro pozdější připojení země, která by sousedila se SSSR a ČSR a jež by byla rovněž ohrožována německou expanzí. Tou zemí bylo myšleno Polsko, ale polská exilová vláda se se Sověty dokonale rozhádal, tudíž se takto mohlo alespoň vyčkat pozdějšího uklidnění situace. Na ministerské radě 5. listopadu 1943 bylo dokonce řečeno, že ke smlouvě by mohlo přistoupit i Rakousko.⁸⁹²

Prezident Beneš se podle vlastního vyjádření před Státní radou v lednu 1944 pohrával s myšlenkou na uzavření smlouvy se SSSR již od podzimu 1942. Od února 1943 pak sondoval, zda by Sovětský svaz měl zájem podepsat obdobu britsko-sovětské smlouvy s ČSR i za případné účasti Polska a jestli by podpořil vysídlení části německého obyvatelstva z Československa. Moskva se této lákavé nabídce nebránila, i když se k polské účasti stavěla rezervovaně a k sudetoněmecké otázce se zprvu vůbec nevyjádřila, ale do poloviny roku 1943 už Beneš znal na všechny otázky položené Sovětskému svazu potřebné odpovědi, které mu konvenovaly.⁸⁹³ Diskusní formulaci smlouvy měla předložit československá strana. Beneš se snažil získat pro svůj záměr souhlas obou anglosaských velmocí, leč neúspěšně. Přes léto se smlouva vypilovala a v říjnu už byla připravena k podpisu. Nakonec i západní spojenci změnili své odmítavé stanovisko a prezident se mohl vydat na cestu.

Beneš a jeho doprovod opustili Londýn koncem listopadu 1943 a po mezipřistáních v Gibraltar, Tripolis a Káhiře se dostali do Bagdádu, kde se na blízkém letišti týden zdrželi, aby zvěděli výsledky konference Velké trojky v Teheránu. Vstříc jim vyrazila delegace ze sovětského ministerstva zahraničí, v níž byl pozdější ministr zahraničí sovětské Ukrajiny Kornejčuk, a za československou stranu Fierlinger, Píka a Vrbenský. Později pokračovali letecky přes Teherán do Baku, odkud se vydali vlakem přes Stalingrad do prosincové Moskvy.⁸⁹⁴ Je pozoruhodné, že Sověti a ani Britové prezidenta nevarovali, že z důvodů jednání Velké trojky nebude Stalin v Moskvě k dispozici.⁸⁹⁵ Mohlo však jít i o zastírací manévry ze strany velmocí, aby zakryly setkání svých nejvyšších představitelů.

Sovětsko-československou smlouvu o přátelství a spolupráci slavnostně podepsali Fierlinger a Molotov 12. prosince 1943. Článek první konstatoval, že se obě strany se shodly „v *politice trvalého přátelství a přátelské poválečné spolupráci jakož i vzájemné*

⁸⁹² Feierabend, Ladislav: *Soumrak československé demokracie. Díl 2.* Purley 1988, s. 62-63.

⁸⁹³ Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945.* Praha 1961, s. 266-268, 281-283, 286-287.

⁸⁹⁴ Bouček, M. - Klimeš, M. - Vartíková, M.: *Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu.* Praha 1975, s. 27-36; Mackenzie, Compton: *Dr. Beneš.* Praha 1947, s. 450-451.

⁸⁹⁵ Feierabend, Ladislav: *Soumrak československé demokracie. Díl 2.* Purley 1988, s. 64.

pomoci“ ve válce proti nacistům a jejich pomahačům. Následující článek zavázal obě strany, že neuzavřou separátní mír nebo příměří ani s říší a ani s jejími satelity. Třetí článek sliboval vzájemnou okamžitou vojenskou podporu, pokud by se v budoucnu opět oživila a útočnou akci projevila německá politika „*Drang nach Osten*“, která by se případně spojila s dalším agresivním státem.

Čtvrtý článek zaručoval nevměšování se do svrchovanosti a vnitřních záležitostí druhého státu. Smlouva se tímto článkem stávala obranným paktem nejen proti budoucí případné německé agresi, ale de facto i proti samotnému Sovětskému svazu.⁸⁹⁶ Smlouva plánovala také „*vyvíjet v měřítku co možná nejširším*“ vzájemné hospodářské vztahy. Předposlední článek zakazoval uzavřít spojení nebo účast v koalici „*namířené proti druhé Vysoké smluvní straně*“.

Poslední, šestý článek, pravil, že smlouva nabývá platnost okamžitě po podpisu a že její ratifikace a výměna příslušných listin má proběhnout co nejdříve. Smlouva se uzavřela na dobu 20 let, přičemž po jejím prodloužení měla být automaticky prodlužována o pět let, neohlásí-li jedna ze smluvních stran 12 měsíců před jejím vypršením, že chce ukončit její platnost. Benešův původní návrh počítal s délkou smlouvy na pět let, přirozeně s možností prodloužení. Molotov a zejména Fierlinger v souladu s přáním KSČ však trvání dohody svévolně prodloužili a Beneš na tuto nepředjednanou změnu přistoupil. Odsunut stranou byl rovněž požadavek, aby smlouvu v Praze ratifikoval parlament. Obě změny se udály mimo původní vládou schválený rámec a nebyly předem vládou posvěceny. Benešovi podle jeho slov při rozmluvě s Feierabendem nebyly tyto změny milé, ale v případě prodloužení smlouvy na 20 let se sledoval vzor sovětsko-britské smlouvy z května 1942 a bez okamžité ratifikace by smlouva ztratila praktického smyslu. Prezident zdůrazňoval, že jde o zajištění předmnichovských hranic.⁸⁹⁷ Smlouva se odvolávala i na předcházející československo-sovětskou smlouvu z 16. května 1935, čímž se nepřímo potvrzovala kontinuita i legalita republiky a exilové vlády. Zároveň však vůči ní měla výhodu, že nebyla vázána žádnou další smlouvou nebo doložkou týkající se realizace úmluvy v praxi.⁸⁹⁸

K smlouvě byl připojen již zmíněný protokol, který pravil, „*že v případě, že k této Smlouvě projeví přání přistoupiti kterákoli třetí země, která hraničí s Československou*

⁸⁹⁶ Křen, J.: Československo-sovětská smlouva. In: *Odboj a revoluce 1938-1945. Nástin dějin československého odboje*. Praha 1965, s. 269-270; Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945*. Praha 1961, s. 267.

⁸⁹⁷ Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945*. Praha 1961, s. 304; Feierabend, Ladislav: *Soumrak československé demokracie. Díl 2*. Purley 1988, s. 86, 115.

⁸⁹⁸ Čejka, Eduard: *Moskevská jednání v roce 1943*. In: *HaV*, č. 5, 1988, s. 35.

*republikou nebo Svazem SSR a byla v této válce předmětem německého útoku, - bude jí dána možnost po vzájemné dohodě Vlád Československé republiky a Svazu SSSR podepsati tuto Smlouvu, která takto nabude povahy trojstranné smlouvy.*⁸⁹⁹

Při příležitosti podpisu prosincové smlouvy československá strana předala Sovětům několik memorand, která se vyjadřovala jak k válečné, tak i k poválečné spolupráci mezi oběma zeměmi, přičemž pro Podkarpatskou Rus měla význam dvě z nich - o vojenských a hospodářských otázkách.

Memorandum o vojenských otázkách se dotýkalo organizace československých vojenských jednotek v SSSR a válečné i poválečné součinnosti obou armád. Týkalo se především další výstavby a rozvoje již existujících, ale i nově plánovaných útvarů. Československá strana chtěla, aby všechny pěší útvary měly parašutistický výcvik, díky němuž by v závěru války mohly být vysazeny na území ČSR a podpořily by tak závěrečné vystoupení domácího odboje. Za tímto cílem se do armády měli dostat všichni bojeschopní příslušníci československého státu, ať už šlo o příslušníky slovenské, německé nebo maďarské armády. Dosavadní první brigáda měla setrvat na frontě a plánovaná druhá brigáda se už předpokládala jako výsadková. Obě brigády měly utvořit divizi (či dokonce lehký sbor) spolu s příslušnými posilovými útvary, zejména dělostřelectvem. Plánoval se i vznik stíhacího letectva. Požadoval se dále přesun více než 150 důstojníků ze Spojeného království do Sovětského Svazu k zajištění organického růstu útvarů.

Kromě toho se probírala možnost součinnosti při povstání na československém území - zejména letecká přímá podpora, bombardování nacistických center a shoz zbraní (z praktických důvodů kořistních, tj. nacistických, protože se v protektorátu vyráběly), ale i československých výsadků za účelem obsazení slovenských letišť. Československo také vyslovilo přání, aby se československé jednotky používaly zejména ve směru na československou hranici. Do budoucna, až bude dosaženo slovenské hranice, se žádala výzbroj a výstroj pro několik divizí, včetně dvou tankových. Nechyběla ani žádost o podporu pro případnou československou účast na okupaci říše.

Pro poválečnou situaci se počítalo se společnou československo-sovětskou hranicí a částečnou unifikací letecké a pozemní výbavy i sjednocení ráží u zbraní. Mělo se vybudovat kvalitní železniční spojení přes Podkarpatskou Rus s výkonnými překladišti a

⁸⁹⁹ Úřední věstník československý, č. 1, roč. V., 11. května 1944, s. 1-7; Dějiny Sovětského svazu a československo-sovětských vztahů v dokumentech. Díl III. Praha 1966, s. 582-583; Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 411-414; Za svobodu českého a slovenského národa. Sborník dokumentů k dějinám KSČ v letech 1938-1945 a k IX., X. a XI. svazku spisů Klementa Gottwalda. Praha 1956, s. 216-278. Po válce smlouva a protokol vyšli ve sbírce zákonů pod č. 11/1946 Sb.

zajistit dopravní spojení přes Rumunsko. Československo se zavazovalo vybudovat množství letišť pro příjem posilového sovětského letectva. Dunaj se měl stát spojnicí Bratislavy s Oděsou a Batumi.

Memorandum o hospodářské spolupráci konstatovalo, že se do budoucna předpokládá větší rozsah vzájemného obchodu, zejména výměny zboží a surovin. Předpokládalo postátnění energetiky, hutnictví, bankovníctví, dopravy a dalších odvětví hospodářského života republiky a přípravu plánované ekonomiky. Československo vyslovilo zároveň ochotu podílet se na obnově „*zpusťšených oblastí SSSR*“. Opět se zdůraznila potřeba vzájemného kvalitního dopravního spojení. ČSR předpokládala zejména dovoz surovin a paliv a vývoz spotřebního zboží, potravin a strojů obecně.⁹⁰⁰

S memorandy projevila sovětská strana souhlas a vedením dalších rozhovorů byl pověřen Fierlinger. Beneš také v následujících dnech chtěl, aby se na osvobození republiky podílela československá branná moc a území bylo ihned předáváno československé správě. To SSSR považoval za samozřejmé a zmínil i možnost vypracovat v tomto smyslu další dohodu. Následovaly ještě rozhovory s představiteli KSČ o výstavbě státu po skončení války.

Beneš o budoucnosti vnitřní organizace ČSR jednal s komunisty, jakožto předpokládanými významnými činiteli v obnovené republice, kteří samozřejmě informovali své straníky v Londýně a Sověty.⁹⁰¹ Zatímco ve slovenské otázce nechával v podstatě na každém, ať si vybere svoji národnost, v otázce správy republiky byl „*pro dosti širokou decentralisaci, resp. pro určitou autonomii tří, po případě čtyř zemí*“,⁹⁰² jak informoval Fierlinger sociální demokraty v Londýně. Je zřejmé, že musel mít na mysli Čechy, Moravskoslezskou zemi, Slovensko a Podkarpatskou Rus,⁹⁰³ jak to vyplývalo i ze zákona č. 125/1927 Sb. z. a n., kterým se reorganizovala státní správa a samospráva.

Beneš telegraficky 23. prosince 1944 Státní radě poděkoval za její telegram z 18. prosince, který rada vyslechla na své plenární schůzi z 12. ledna 1944. Odpovědi uvedl: „*Jsem přesvědčen, že smlouva právě podepsaná povede k těsnější a srdečné spolupráci Československé republiky se Sovětským svazem, zajistí naši státní bezpečnost a nezávislost, přispěje podstatnou měrou k uspořádání nové Evropy a ochrání od nového německého*

⁹⁰⁰ *Názory na povahu československo-sovětské spolupráce před 31 lety.* In: SP, roč. 60, 1974, s. 420-423; *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty.* Díl 2. Praha 1999, s. 163-171; Vališ, Zdeněk: *Neznámé dokumenty z Benešovy cesty do Moskvy v roce 1943.* In: HaV, č. 5, roč. XLII, 1993, s. 163-168 (jen vojenské memorandum).

⁹⁰¹ RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1357, fol. 7-20.

⁹⁰² NA, f. LA, sign. 61-1-9/IX, fol. 24.

⁹⁰³ NA, f. LA, sign. 61-1-9/IX, fol. 25.

útoku na slovanské národy, které tolik vytrpěly v historii a zvláště v této válce od německé rozpínivosti.“ Na závěr poděkoval radě „za její spolupráci k dosažení tohoto cíle“, totiž podpisu spojenecké smlouvy.⁹⁰⁴

Beneš později v Londýně exilové vládě předložil na mimořádné ministerské radě zprávu o moskevských jednáních. „*Prezident byl ve velmi dobré náladě a z celého jeho chování bylo zřejmo, že je se svým zájezdem a svými jednáními v Moskvě plně spokojen a zdůrazňoval, že kdykoli začal mluvit o vnitřních problémech, tak jej Stalin přerušil slovy, že ho to nezajímá, že si to rozřešíme tak, jak uznáme za dobré, a poznamenal, že se sovětský vzor nehodí na naše poměry.*“⁹⁰⁵ Podle vzpomínky Prokopa Drtiny, který jej s dalšími vítal po návratu z Moskvy na letišti, však okamžitě poznal, „*že se vrací zklamán a nespokojen.*“⁹⁰⁶ Před ostatními tedy zřejmě jen šířil svůj pověstný optimismus, možná že tak činil i v otázce Podkarpatska. Beneš ve svém vystoupení ve vládě dále zdůraznil přátelskou a otevřenou atmosféru ze sovětské strany. O Podkarpatské Rusi se vyjádřil, „*že jest samozřejmé, že to zůstane naším územím.*“ Jde prý jen o to, „*aby to kulturně a národnostně vypadalo jako na druhé straně*“, tj. na Ukrajině. Beneš s tímto stanoviskem neměl problém a ztotožňoval se s ním,⁹⁰⁷ ba několikrát o tomto svém postoji informoval Sověty v diplomatických rozpravách.

Delegace Státní rady navštívila prezidenta 13. ledna 1944 a Beneš při té příležitosti podal obsáhlou zprávu o své cestě do Sovětského svazu, svých zážitcích, jednáních, ale i přípravě smlouvy. Zdůraznil, že Sovětský svaz trvá „*zejména též z důvodů morálních, aby Československá republika byla osvobozena a obnovena v původních hranicích r. 1938.*“ To samozřejmě prezident s radostí tlumočil Britům. „*V Sovětském svazu nedošlo o této věci k nějaké písemné dohodě, ale zjednalo politikou vzájemného přátelství, sousedství a spojení. Sovětům se rozumí samo sebou, že budeme mít společnou hranici u Podkarpatské Rusi.*“⁹⁰⁸ Také se těšil, až budou československé a sovětské jednotky společně bojovat na Podkarpatské Rusi a následně na Slovensku.⁹⁰⁹ Výrazem nové úrovně vztahů mezi československou a sovětskou vládou byla i personální obměna v podobě

⁹⁰⁴ NA, f. SR-L, plenární schůze 12. 1. 1944, kart. 52, fol. 17.

⁹⁰⁵ Feierabend, Ladislav: *Soumrak československé demokracie. Díl 2.* Purley 1988, s. 82-83.

⁹⁰⁶ Drtina, Prokop: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Emigraci k vítězství. Svazek 1, kniha 2.* Praha 1992, s. 615.

⁹⁰⁷ *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2.* Praha 1999, dok. č. 75, s. 205-206.

⁹⁰⁸ NA, f. SR-L, kart. 9, fol. 460.

⁹⁰⁹ NA, f. SR-L, kart. 9, fol. 461.

nahrazení Alexandra Bogomolova velvyslancem Viktorem Zacharovičem Lebeděvem, který 18. ledna 1944 odevzdal své pověřovací listiny prezidentu Benešovi.⁹¹⁰

Na 3. únor 1944 byla do sídla prezidenta svolána schůze Státní rady, aby jí prezident poreferoval o jednáních v Moskvě. Neopomněl zmínit, že otázka Podkarpatské Rusi byla vyřízena „*k úplné vzájemné spokojenosti*“ a tuto a další otázku měl Svaz považovat „*vesměs za otázky československé vnitřní politiky.*“⁹¹¹ O politickém poselství pak Státní rada jednala na VIII. plenární schůzi ze 14. února 1944, která pracemi na odpovědi pověřila politický výbor, jenž se druhý den dal do díla.⁹¹² Čaplovič na jednání pléna 14. března 1944 pak připomněl, že teprve po osamostatnění Slovenska se osamostatnila i Podkarpatská Rus.⁹¹³ Dokonce i Jaromír Nečas, který nepatřil k nejčastějším diskutérům rady, se ozval s příspěvkem kvitujícím smlouvu⁹¹⁴ a Petruščák pojednal o odboji na Podkarpatské Rusi.⁹¹⁵ Dne 16. března pak Státní rada předala prezidentu svou odpověď na jeho politické poselství.⁹¹⁶

Státní radě ve svém projevu v části věnované Podkarpatsku mimo jiné prezident řekl: „*Budou-li v konstituci Podkarpatské Rusi nějaké změny, nebo bude-li třeba učinit vzhledem k značným změnám v jejím okolí, bude se to dít v souhlase s jejím obyvatelstvem.*“⁹¹⁷ *V žádném případě nebudou činěny žádné překážky ať směru ukrajinskému či směru ruskému v pěstování a vývoji jeho národní kultury.*“ Beneš v zastřené podobě připustil určité změny, i když je prezentoval tak, že se nejspíše budou dít v rámci republiky, upozornil, že bude důležité, co se bude dít v okolí podkarpatského území a že bude záviset na vůli obyvatel, ačkoliv ihned zdůraznil, že „*ohromná většina karpatoruského lidu zůstala republice i po maďarském obsazení stále věrna*“ a mnoho Rusínů slouží v československé armádě jak na Východě, tak i na Západě.

Beneš ve svých Pamětech vzpomínal, že po návratu z Moskvy v Londýně jednal s Poláky o tom, že Moskva kvůli Ukrajině jistě přistoupí k záboru předválečných polských území, přičemž napevno se před polským ministrem Stańczykem vyjádřil, že Moskva bude

⁹¹⁰ Úřední věstník československý, č. 2, roč. V., 29. září 1944, s. 17.

⁹¹¹ Zprávy Státní rady, č.2, roč. IV., 1944, s. 3.

⁹¹² Zprávy Státní rady, č.2, roč. IV., 1944, s. 3.

⁹¹³ Zprávy Státní rady, č.2, roč. IV., 1944, s. 5.

⁹¹⁴ Zprávy Státní rady, č.2, roč. IV., 1944, s. 5.

⁹¹⁵ Zprávy Státní rady, č.2, roč. IV., 1944, s. 6.

⁹¹⁶ Zprávy Státní rady, č.2, roč. IV., 1944, s. 6-7.

⁹¹⁷ Již v březnu 1940 Beneš v memorandu pro amerického státního podsekretáře Sumnera Wellese při jeho cestě po zneprátených metropolích evropských velmocí, kterou západní státy a ani československý exil nebyli nijak nadšení, uvedl, že příští osud Podkarpatska bude spočívat na nezávislé vůli místního obyvatelstva. Dejmek, Jindřich: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948). Praha 2008, s. 262-264.

chtít i Podkarpatskou Rus.⁹¹⁸ Prezident zjevně domů hlásal obnovu republiky v předválečných hranicích, ale co se týče Podkarpatska, tak tomu sám nevěřil, resp. počítal, že zkrácení státu o východní cíp je prakticky jisté a v určitých kruzích se tím netajil. To jistě museli zjistit českoslovenští komunisté, kteří právě podepsané smlouvě věnovali mimořádnou pozornost a chápali její význam,⁹¹⁹ ale také sovětská rozvědka musela tyto rozpory ve vyjádřeních zaznamenat.

Kladně se smlouva pochopitelně hodnotila i těsně po válce.⁹²⁰ Neúspěšní pretendenti vedení exilu za druhé světové války k ní zaujali záporné stanovisko, stejně jako někteří historici po roce 1989, kteří tak však spíše činí z exhibičních nebo politických důvodů. Nejblíže pravdě byli asi komunisté, kteří chápali, že Beneš smlouvou především sledoval zájmy státu - jeho státu - a že se snažil zachovat mu maximální volnost doložkou o nevměšování se do vnitřních věcí. Ne nadarmo citovali slova Bruce Lockharta, který při příležitosti podepsání československo-sovětské smlouvy z roku 1935 o Benešovi napsal: „ *Umí přizpůsobit svou taktiku, ale nikdy nemění svých zásad.*“⁹²¹ Základní zásadou bylo samostatné a bezpečné Československo. Podkarpatská Rus byla jen doplňkem.

IV.5: Ohlasy na prosincovou smlouvu

Přípravám cesty československého exilového prezidenta do Moskvy a výsledky tam dosažené se samozřejmě staly předmětem zkoumání a úvah žurnalistů a politiků na obou stranách válečného konfliktu.

Nevraživě na smlouvu reagovala též polská reprezentace, která podle zpráv ze švédské legace československému zástupci po Londýně rozšiřovala, že Beneš byl v Moskvě přijat nevrle a všude musel velmi dlouho čekat.⁹²² Dále se zlovorně šušovalo, že „*prý Sověty položí Československu velmi kruté podmínky a zejména že budou žádati úplné provedení socializace.*“ Pravdivě však bylo dodáváno, že Fierlinger chodí dále, než je Benešovi příjemné.⁹²³ Počátkem září 1944 polský ministr školství Kaczynski připouštěl možnost dohovoru SSSR, Polska a Československa, které by byly s to eliminovat

⁹¹⁸ Beneš, Edvard: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. 2. vydání. Praha 1947, s. 405, pozn. pod čarou.

⁹¹⁹ O důležitosti této smlouvy pro KSČ svědčí mimo jiné i to, že po válce patřil její výklad do školícího programu okresních a stranických funkcionářů. Např. přednáška z 10. prosince 1945, která později i vyšla v Knihovně rukověti funkcionáře KSČ - Borek, Vlastimil: O významu sovětsko-československé smlouvy. Vimperk 1946.

⁹²⁰ Borek, Vlastimil: O významu sovětsko-československé smlouvy. Vimperk 1946.

⁹²¹ Čejka, Eduard: Moskevská jednání v roce 1943. In: HaV, č. 5, 1988, s. 31.

⁹²² AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁹²³ NA, f. PMR-L, kart. 16.

Německo. Zároveň se již smířoval se ztrátou východního Polska, byť doufal v udržení Lvova a Vilna.⁹²⁴

Vítaným soustem byla smlouva i pro maďarský tisk, který se již i dříve zabýval aktivitami československého odboje - domácího i zahraničního. V srpnu 1942 se tak maďarský tisk otíral o sovětské prohlášení o neplatnosti Mnichova, později se posmíval, že Beneš vyhlásil Maďarsku válku s tím, že to bude „asi nejdelší válka v historii, protože chybí odpůrci, kteří by spor se zbraní v ruce vybojovali.

*Dr. Beneš prý zajisté neopustí Anglii, aby táhl se svým národem proti nepříteli, a také nepošle československou legii, která se nečinně válí v táborech v Anglii, aby dokončila boj, který on vyhlásil.*⁹²⁵

V říjnu 1942 pak Maďaři glosovali rozsudky nad odbojáři v protektorátě, které nezodpovědný Beneš ponoukal k odporu. Nyní si prý snad prezident „uvědomí, že jenom jednou se mu podařilo oklamat svět a že Československo již nikdy nevstane! Na tomto faktu ničeho nezmění ani spojení Stalina s Benešem. Ať si spolu navzájem pomáhají, v londýnské či americké emigraci bude Stalin věrným přítelem Eduarda Beneše.“⁹²⁶ Nicméně podle jedné zprávy, kterou československá zpráva obdržela počátkem ledna 1943, Maďaři počítali s tím, že nově získaná území neudrží, resp. že jejich režim padne s pádem Německa a že budou muset Československu i Jugoslávii vše vrátit, byť doufali, že s Československem se bude možno dohodnout na rektifikaci hranic ve smyslu staršího interview prezidenta Masaryka s Pálaiym.⁹²⁷ Počátkem února 1943 Magyarország psal, že už i Beneš se začíná bát síly Moskvy, která se začíná drát do Evropy a že údajně jen Londýn garantoval hranice Československa. „Po Stalingradu si každý dovede představit sílu Sovětského svazu a není pochyby o tom, že strach z vítězství bolševiků roste. Zajisté doufají v kompromisní mír a tajně favorizují Německo.“ Pobavený komentář dr. Korbela vysvětloval tento článek jako obavy z podpory velmocí československé politice.⁹²⁸ Koncem února však maďarský tisk v USA vyslovoval pochybnosti, „proč by Stalin přál více Čechům než Maďarům. Je sice pravda, že Maďaři bojují proti Rusku, ale také Škodovy závody také [!] pomáhají Němcům.“ A vůbec se zdráhal věřit zprávám, že SSSR garantuje československé předválečné hranice.⁹²⁹ Nebylo proto divu, že se věnoval podrobně československo-polským jednáním o konfederaci, resp. jejich utlumení a

⁹²⁴ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁹²⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 55/43/D.

⁹²⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 55/43/D.

⁹²⁷ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 113/43/D.

⁹²⁸ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 836/43/D.

⁹²⁹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1533/43/D.

vyzdvíhal fakt, že „Beneš je nejneohroženějším zastáncem spolupráce s SSSR.“ Ferenc Herczeg v Pesti Hirlapu ze 7. března 1943 připojil úvahu, že Beneš je megaloman a spolupráci s Moskvou vysvětlovat tím, že Beneš sice není komunista, nýbrž s ní spolupracuje proto, „aby ji zapjal do otěží panslavismu.“ Pester Lloyd pak 9. března 1943 varoval Brity před nebezpečím „česko-sovětského přátelství. Dr. Beneš za podporu Sovětů udělá vše, aby otevřel SSSR cestu do střední Evropy. Československo bude vůdčí mocností ve střední Evropě a Maďarsko bude opětně pykat. Ti, kdož neodporují těmto možnostem, pomáhají vybudování sovětské hegemonie s českou asistencí a také napomáhají nejen zničení Maďarska, ale také všech těch, kdož si sovětské hegemonie nepřejí.“⁹³

Navíc byla pro Maďary Benešova cesta velmi nepříjemná i z toho důvodu, že se Maďarsko od začátku roku 1943 opakovaně pokoušelo o jednání se západními spojenci ve věci separátního míru za podmínky, že bude okupováno angloamerickými silami, kterým by nekladlo odpor, a hlavně, aby se na okupaci nepodílely sovětské, československé, jugoslávské a rumunské útvary. Do aktivního vystoupení se Maďarům moc nechtělo⁹³¹ a dosažené pochybné výsledky přiváděla Benešova cesta a československo-sovětská smlouva vniveč.

Maďarský tisk byl ze schůzky ministrů zahraničních věcí Velké trojky velmi nervózní a citlivě reagoval na každou zmínku o Maďarsku, kterou přinesl sovětský tisk. Maďaři se ve svém tisku snažili bagatelizovat svoji účast na válce a zdůrazňovali, že jejich armáda v Sovětském svazu není bojová, nýbrž okupační, která pouze brání Maďarsko. Někteří Maďaři v této souvislosti dokonce volali po změně konceptu svatoštěpánské koruny. Výsledky setkání pak Maďary vysloveně deprimovaly. Maďaři, podle analýzy československých diplomatů, dávali najevo, že předpokládají vítězství Spojenců a že chtějí, aby poražené Maďarsko nebylo po válce na mírových rozhovorech přehlíženo. Zároveň se maďarský tisk zabýval úvahami, proč Angloameričané pustili Beneše, „nepřítele Evropy číslo 1“, na cestu do Moskvy. Vysvětlovali si to tak, že patrně má působit jako prostředník. Varovali, že chystaná smlouva mezi Československem a SSSR je otevřená státům střední a jihovýchodní Evropy, takže Beneš slouží jako návnada na dobrovolný vznik velké federace kontrolované Moskvou.⁹³²

⁹³⁰ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1297/43/D.

⁹³¹ Pražák, Richard: Pokusy Kállayho vlády o separátní jednání se spojenci od ledna do září 1943. K historii tzv. předběžného příměří Maďarska se Spojenci v roce 1943. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C27, 1980, s. 283-293.

⁹³² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj.4754/43/d.

Maďarské noviny Donau Zeitung z 26. listopadu 1943 informovaly, že si cesty všimly rumunské noviny Viatsa, které cestu označily za velmi zajímavý krok, při kterém se Beneš s Moskvou měl dohodnout přes hlavy západních demokracií ve snaze zachránit si Podkarpatskou Rus v případě sovětského zájmu o ní. K úvaze o nápodobě československého kroku byly vybidnuty nejen Sověty ohrožené státy, ale i neutrálové.⁹³³

Další článek z Donau Zeitung, tentokrát z 27. listopadu 1943 nazvaný „*Politický bankrotář*“ se zabýval reakcí slovenských kruhů a novin na zprávu o Benešově pouti do Moskvy - údajně jí byla věnována jen okrajová pozornost s tím, že Beneš a několik málo slovenských emigrantů nemá právo po svém útěku hovořit za národ, pro který nepracují. Dále připomněl rozpory s Milanem Hodžou a s americkými Slováky.⁹³⁴ Maďarský rozhlas neopomněl 2. prosince ve svém vysílání zmínit nelibost Britů nad chystanou československo-sovětskou smlouvou.⁹³⁵ O několik dní později, 5. prosince, maďarský rozhlas v německém vysílání uvedl pořad „*Beneš, Jidáš Evropy, v Moskvě*“, který připomínal, že meziválečné Československo sloužilo jako letadlová loď Sovětského svazu a nyní se má Československo předmostím pro bolševický útok na Evropu. Obviňoval Západ, že jestliže nechá Beneše smlouvu podepsat, posvětil „*prodání Evropy do sovětského otroctví*.“ Maďarský rozhlas pak tvrdil, že západní „*spojenci přehlíží historické poslání Maďarska, které je baštou proti šíření komunismu do Evropy a které se dostalo do spojenectví s Hitlerem jedině proto, že spojenci nepochopili včas tento jeho historický úkol.*“⁹³⁶

Článek Donau Zeitung z 10. prosince 1943 už byl k Benešovu kroku krajně nepřátelský, což vyplývalo i z názvu úvahy „*Benešova zrádcovská role*“. Kromě nezbytných útoků na Benešovu „*hokynářskou*“ politiku usilující o vzkříšení nepovedeného Československa, se noviny vyžívaly v údajném odsouzení Benešovy politiky českými katolíky, zejména Lidovými novinami. Jeho jednání v Kremlu mělo být důkazem, jak daleko je vzdálen od svého lidu, který si nepřeje mít nic společného s bolševickým experimentem. Jeho role v Moskvě prý byla jen v tom, že sloužil jako „*kulisák*“ a nic hodnotného od Moskvy nedostal.⁹³⁷

Výše uvedené hysterické výlevy jasně naznačovaly hloubku obav, které odhaloval zpravodajský rozbor II. odboru Ministerstva národní obrany z 8. prosince 1943, podle

⁹³³ AMZV, f. LA, kart. 428.

⁹³⁴ AMZV, f. LA, kart. 428.

⁹³⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4910/43/D.

⁹³⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4912/43/D.

⁹³⁷ AMZV, f. LA, kart. 428.

něhož prý panovala v Maďarsku obava z Československa, které podpisem smlouvy ještě zesílí a prý se dokonce mezi polskými uprchlíky na maďarském území šířily názory, že Polsku by sice společné hranice s Maďarskem vyhovovaly, ale bude nutné být za dobře se Sověty a tedy i Československem a Rumunskem, které budou úzce spolupracovat se SSSR, čímž by se ovšem Maďarsko dostalo do naprosté obklíčenosti.⁹³⁸ Kromě toho další zpráva uváděla, že jméno Edvarda Beneše vzbuzuje v Maďarsku obavy, neboť by u Spojenců jistě dokázal zhoršit pozici Maďarska. Nebyl to nečekaný závěr; zprávy o obavách z vlivu prezidenta Beneše se objevovaly od jara 1942 a přicházely stále další a další.⁹³⁹ Obavy z Československa byly oprávněné, neboť koncem listopadu 1943 československé Ministerstvo zahraničí s uspokojením konstatovalo, že britská média přejímají československý náhled na maďarské záležitosti.⁹⁴⁰ Nelibost, zejména u Němců, vzbudilo interview Károlyiho, který upozorňoval, že východní Evropa a Balkán budou pod moskevskou dominancí a cesta do Kremlu vede přes Prahu. Maďarská média na tento výrok reagovala až po německých a kupodivu si neodpustila dlouhé citace, které čtenáře prakticky seznámily s Károlyiho myšlenkami.⁹⁴¹ Projev vyvolal takový zájem, že se jím maďarský tisk opakovaně zabýval a na nositele snah o porozumění se Sověty nevrátil.⁹⁴² Maďarská média se pochopitelně soustředila na to, aby podtrhla negativní ohlasy v anglosaském světě a zdůrazňovala momenty, pro které se Polsko nemůže k této smlouvě připojit.⁹⁴³

Československé diplomaty velmi pobavila zpráva ze Ženevy, kde maďarský tiskový šéf Paul Bedo jednomu Britovi, který se o to podělil dr. Kopeckému, sdělil, že premiér Kallay hned 15. prosince 1943 řekl na maďarském Ministerstvu zahraničních věcí, že se nesmí útočit na Československo a že se musí zlepšit zacházení se slovenskou menšinou. Podle tohoto zdroje se prý Kallay domníval, že po válce bude Československo hospodářsky a vojensky silným státem a zároveň uznal, že Beneše následuje celý národ. Československo prý díky tomu může jako první stát provádět samostatnou politiku ještě za války. Maďarský sociálně demokratický poslanec Payer, který se o těchto údajných výrociích dozvěděl, údajně běžel za Kallayem, co to má znamenat, neboť Československo

⁹³⁸ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj 5135/43D.

⁹³⁹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj 1069/42/D, 2291/43/D, 4373/43/D.

⁹⁴⁰ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj 4747/43/D.

⁹⁴¹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj 144/44/D.

⁹⁴² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj 224/44/D.

⁹⁴³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj 5065/43/D.

přeci neexistuje. Kallay mu vysvětlil, že mluvil o budoucnu, kdy bude nutno se s Československem mít za dobře.⁹⁴⁴

Ani několik měsíců od podpisu smlouvy nepřestávala maďarská propaganda útočit na Československo jako sovětského spojence a ve Švédsku se jí v březnu 1944 podařilo v tomto smyslu ovlivnit několik novin, nebo se aspoň maďarští autoři touto smlouvou zabývali.⁹⁴⁵ Naopak maďarská emigrace v Londýně, resp. Sdružení svobodných Maďarů ve Velké Británii, po určitých jednáních vydala v polovině března prohlášení, v němž československo-sovětskou smlouvu vítala, neboť měla do budoucna bránit Maďarsko před německým nebezpečím a odmítala všechny územní změny dosažené Maďarskem za německé pomoci.⁹⁴⁶ Naopak v jednom maďarském plátku Amerikai Magyar Népszava z konce září 1944 objevil názor, že nebyt československo-sovětské smlouvy a předání Sedmihradska Rumunsku, mohlo Maďarsko přejít na stranu spojenců dříve než Rumunsko. Takto však zůstalo se silami Osy.⁹⁴⁷

Maďarské spojení s Hitlerovým Německem však bylo podle vyjádření maďarského ministra války ze začátku roku 1944 pevnější a hlavně založené na ideologické bázi. V branném výboru sněmovny ministr války Czaty přiznal, že situace je vážná, ale že jsou dobré předpoklady k obraně a kompromisnímu míru: „ *Vítězství [...] bude těžko dobýt, je však možno, jestliže národy, které se spojily s Německem, Německu budou pomáhat a tak manifestovat svou vůli k pořádku německému, takže vzniknou pak, jelikož únava z vojny je veliká, všude možnosti pro kompromisní mír, při kterém by těm, kteří jsou s Němci, bylo ponecháno, aby s nimi setrvali, ostatní, aby žili více méně samostatně, ale pod zřetelnou německou kontrolou. Tyto naděje jsou tím větší, čím jsou národu unavenější stálou drobnou vojnou proti Němcům, takže v celku převládá už dnes daleko více touha po míru, nežli touha po způsobování škody německému vojsku. Maďarsko má svoje místo po boku Německa a musí tam setrvat a vykonat vše, co může, jelikož jinak bude ztraceno a rozemleto mezi dvěma kameny.*“ Zájmem Maďarska tedy mělo být pokračování války a příprava obrany na hranicích a postavit se komunistické infiltraci zevnitř a bolševickým hordám z venku... Proto také Béla Imrédy, bývalý premiér, řekl, že Maďarsko bude bojovat proti Rudé armádě, ale nikoliv proti západním spojencům. Ostatně se věřilo v rozpor mezi Sověty a Angloameričany.⁹⁴⁸

⁹⁴⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 956/44/D.

⁹⁴⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1250 a 1448/44/D.

⁹⁴⁶ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1279/44/D

⁹⁴⁷ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 5128/44/D.

⁹⁴⁸ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 370/taj/44.

Velmi podrobně a rozsáhle se paktem zabývali nacisté. Podle zprávy, kterou získala exilová vláda, dokonce von Papen novináře informoval, že „*politika Beneše je velmi nebezpečná pro Německo a že novináři mají psát proti tomuto paktu v tom smyslu, že se jedná o pokračování ve staré bolševické politice Československa. Také dojem na obyvatelstvo protektorátu je značný a nebezpečný pro německý režim.*“⁹⁴⁹ Nacistický tisk tedy zdůrazňoval, že smlouva je důkazem o bolševizaci Evropy a vyklizení evropských pozic Velkou Británií. Edvard Beneš byl líčen jako poslušný nástroj Kremlu a vějička pro nalákání dalších středoevropských zemí. Pozornosti neušel ani samotný text smlouvy, zejména pasáž o nevměšování do vnitřních záležitostí, který byl líčen jako zástěrka. Obdobného ujistění se mělo dostat i pobaltským státům, které však skončily jako součást SSSR a Československo, kdyby nebylo chráněno nacisty, by čekal podobný osud. Proto byl zdůrazňován Háchův protest. Ke smlouvě samotné měly údajně existovat dva tajné dodatkové protokoly o úplném hospodářském a vojenském podřízení se Prahy Moskvě. Dále se tvrdilo, že Beneš se rozhodl podporovat Stalina v protipolském tažení, takže přerušil s polskou exilovou vládou kontakty. Vyslanec Kobr, který sledoval reakci německých sdělovacích prostředků na pakt, dospěl k závěru, že ze „*všech obsáhlých projevů německého tisku a rozhlasu je zjevno, že pakt československý vyvolal skutečný rozruch v berlínských politických kruzích. Německá vláda tím dokazuje sama, že odezva jeho v celé Evropě a zejména i českých zemích byla neobyčejná a německým zájmům rozhodně nebezpečná.*“ Tím si vysvětloval i urychlené protestní prohlášení Emila Háchy.⁹⁵⁰ Smlouvě se samozřejmě věnovali nacisté i v únoru 1944.⁹⁵¹

Podle zpravodajského hlášení z března 1944 však české obyvatelstvo bylo nadšeno, doslova zpráva uváděla: „*Cesta prezidenta dr. Beneše byla českou veřejností sledována se zcela mimořádným zájmem. Podpis paktu vyvolal hluboký a vysoce příznivý dojem. Nebylo nejmenší kritiky. Věří se, že pakt přinese mnoho dobrého. Říkalo se: „Beneš to dělá výtečně.“ Popularita prezidentova dosáhla nejvyššího stupně. Nálada se rázem a všeobecně zlepšila. U některých Čechů jsou obavy, aby se prezident příliš nerozptyloval, a přejí si, aby se soustředil jen na naše věci.*“ O import sovětského systému však zájem nebyl. Mnohé kritiky však také mířily na západní spojence pro jejich politiku a chování k SSSR.⁹⁵² Jiný zdroj pak sice také hlásil nadšení ze smlouvy, ale to se snoubilo obavami,

⁹⁴⁹ AÚTGM, f. EB II., kart. 461, sign. XVIII/Německo/1, fol.7.
⁹⁵⁰ AÚTGM, f. EB II., kart. 460, sign. XVIII/Německo1, fol.1-9.
⁹⁵¹ AÚTGM, f. EB II., kart. 460, sign. XVIII/Německo1, fol.76-81.
⁹⁵² VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 366/taj/44.

aby „to u nás neskončilo přímým bolševictvím.“⁹⁵³ Jiná zpráva však hlásila: „Benešův radikálně sociální program nikoho nestraší a pravice je aspoň potud spokojena, že bude zachován soukromý majetek a zůstane uchráněna před komunismem. Benešova smlouva s Ruskem zajišťující československou samostatnost, přispěla proto úžasně k jeho popularitě doma. Až do té doby se lidé báli, že Rusové Československo prostě spolknou“⁹⁵⁴ resp. jiná zpráva upřesňovala, že „strach byl pouze u agrárníků, ale po návratu pana prezidenta z Moskvy a po jeho řeči ve Státní radě nastalo uklidnění. Dělnictvo příchod Rusů očekává s velkou netrpělivostí a říká: „ Už aby tu byli. “ Tím není však řečeno, že nejsou sympatie pro Anglii a Ameriku. Ví se všeobecně, že nás bude obsazovati Rusko a proto ty rostoucí sympatie.“⁹⁵⁵

Nové Československo se na podpis smlouvy vyloženě těšilo a zdůrazňovalo, že si smlouvou Československo uchová plnou politickou a hospodářskou samostatnost.⁹⁵⁶ Na konci roku 1944 ke smlouvě nadšeně vyjádřilo, neboť Československo mělo být obnoveno v předmnichovských hranicích jako národní stát Čechů, Slováků a Karpatorusů, jak to bylo zdůrazněno v přetištěném projevu E. Beneše z Moskvy, jakož i v úvodním článku listu. Jen Fierlinger ve svém článku na Podkarpatsko a tamější obyvatelstvo zapomněl.⁹⁵⁷

Nové Československo v březnu 1944 informovalo o tom, jak tato smlouva nedává nacistům a kolaborantům spát. Vedle obvyklých tirád, že mezi spojenci jsou rozpory a že Západ české země obětoval Sovětskému svazu, nicméně Emanuel Moravec dokázal přijít s novinkou, neboť dospěl k názoru, že „Moskva, propagací autonomních států českého, slovenského a karpatoruského, vlastně potvrzuje česko-německé hranice Mnichova a slovensko-maďarské hranice Vídně. Sovětský svaz chce prý vytvořit z Československa tři sovětské republiky a nakonec připojit Podkarpatskou Rus k Sovětskému svazu.“⁹⁵⁸

Americký časopis Wall Street Journal, který se obvykle Československem vůbec nezabýval, otiskl 17. prosince 1943 úvodník Raymonda Moleye, národohospodářského úvodníkáře, který smlouvu hodnotil jako logickou, která Československu přinese potřebnou bezpečnost. Navíc oceňoval možnost, aby ke smlouvě přistoupilo Polsko, což by z jeho strany bylo nanejvýš moudrým krokem. Ve smlouvě viděl možnost míru pro válkou

⁹⁵³ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 368/taj/44.

⁹⁵⁴ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 545/taj/44.

⁹⁵⁵ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 548/taj/44.

⁹⁵⁶ Nové Československo, č. 48 (112), roč. 4, 4. XII. 1943, s. 1.

⁹⁵⁷ Nové Československo, č. 52 (116), roč. 4, 31. XII. 1943, s. 1-3.

⁹⁵⁸ Nové Československo, č. 11 (127), roč. 5, 18. III. 1944, s. 3.

zmítaný kontinent.⁹⁵⁹ Nicméně se také v USA soudilo, že pakt přispěl k vytvoření dvou zájmových sfér, byť se vědělo, že tuto tezi prosazují zejména Poláci.⁹⁶⁰

Počátkem března 1944 pozvali redaktoři amerických časopisů Life a Time Ducháčka a Šimůnka k rozhovoru ohledně československé zahraniční politiky a zejména pozici Jana Masaryka, který byl jejich redakcemi vnímán jako jediný zastánce západní orientace ve vládě, leč během rozhovoru se američtí žurnalisté dozvěděli, že triumvirát Beneš - Masaryk - Ripka „jsou tři mušketýři, v základních věcech naprosto jednotní. A že se nikdy v zahraničních věcech nerozejdou“, a na otázku, zda je pravda, že „Beneš je největší bolševikofil a že Ripka už je daleko menší bolševikofil a Masaryk protibolševik“ je Ducháček ujistil, že tomu tak není, neboť Československo si nechce vybírat mezi Východem a Západem, nýbrž chce jít s oběma. Rozpor mezi oběma by byl katastrofou pro Evropu a Československo by čekalo nový Mnichov. Českoslovenští reprezentanti také osvětlili legendu, že Masaryk na Rooseveltovu otázku, „proč jsme podepsali s SSSR smlouvu, odpověděl:

a) že mu podepíše jakoukoli smlouvu, jen ať si ji hned nastylizuje,

b) a když nám Amerika dá takovou smlouvu, nepodepíšeme smlouvu s Ruskem.

Řekli jsme, že a) je pravda, b) hloupost.“ Stejnou smlouvu jako se SSSR by československá vláda podepsala s USA, Velkou Británií, „ba dokonce i s Francií - kdyby nám ji nabídla řádná francouzská vláda, přes to, že doma bylo tolik hořkosti proti Francii za Mnichova.“⁹⁶¹

V britském prostředí bylo několik měsíců po podpisu smlouvy cítit mínění, že se Československo stalo sovětským vazalem. Podle zprávy Fischla z počátku února 1944 se britské veřejné mínění dělilo do několika proudů. Někteří to pozorovali s lítostí, jiní se domnívali, že se opakuje chyba z konce první světové války, kdy se republika příliš jednostranně orientovala na Francii. Další si mysleli, že ač sovětskými vazaly, postupuje československá reprezentace jediným možným způsobem za daných podmínek, neboť Evropa bude rozdělena do zájmových sfér. Tito pak nevěřili v možnost, že by se Československu podařilo udržet dobré vztahy s Británií, neboť není možné, aby malý stát promiskuitně střídal své ochránce. Úředník exilového Ministerstva zahraničních věcí proto navrhoval, aby se omezila propagace československo-sovětského paktu a více se podporovaly britsko-československé akce, nejlépe aby v britském parlamentu vznikl

⁹⁵⁹ NA, f. PMR-L, kart. 28.

⁹⁶⁰ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁹⁶¹ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

československý výbor, neboť ostatní malí i velcí spojenci jej již měli.⁹⁶² Toto mínění bylo podle údajů britského diplomata P. H. Smoletta prý živeno díky vlivné katolické lobby ve Foreign Office a polské propagandě, která údajně tvrdila, že Moskva po podpisu smlouvy začala požadovat změny v československé vládě.⁹⁶³ Další britský představitel byl toho názoru, že výměna dopisů či jen obyčejná deklarace by stačila a nemusela se podepisovat smlouva, která zavazuje i ostatní spojence, neboť nyní by mohl vypuknout závod v uzavírání smluv. Churchill prý jen řekl, že se smlouvou souhlasí, ale vnitřně nikoliv.⁹⁶⁴

Britský poslanec Tom Horabin, který rozhodně nepatřil k zastáncům pohodlných klišé a obecných frází, se v lednu 1944 kladně vyjádřil k Benešově cestě do Moskvy s poukazem na britskou základní chybu: „*Jak může Československo dělat něco jiného, když dodnes jsme neřekli, že platí jeho předválečné hranice? Vzali jsme mu mnichovské hranice a jiné nedali.*“ Jinak se domníval, že „*Češi, jakmile se zajistí, budou dělat rovnoměrnou politiku také se Západem.*“⁹⁶⁵ V podstatě tak popsal československé možnosti a rámeček, v němž museli českoslovenští představitelé uvažovat.

Známý britský historik Edward Hallett „Ted“ Carr, který byl vedoucím redaktorem zahraniční rubriky The Times, dne 12. června 1944 v rozhovoru s Hníkem a Odložilíkem „*zdůrazňoval potřebu, aby se malé národy dostaly do úzké politické dohody s velmocemi v jejich bezprostřední blízkosti. V tom směru oceňoval velmi kladně spojeneckou smlouvu mezi Československem a Sovětským svazem.*“ Zajímaly jej podrobnosti plánovaného převzetí správy osvobozeného území a vyslovil oprávněný názor, že „*by bylo logické, aby vládní pravomoc byla delegována na ministra vnitra.*“⁹⁶⁶

Ještě v polovině června 1944 se na přednášce Polsko-skotské společnosti v Londýně, kde vystupovali i Peter Prídavok padl dotaz, proč Polsko neuzavřelo podobnou smlouvu se SSSR jako ČSR. Prídavok odpověděl: „*Protože Polsko lépe zná Rusy a ruskou útočnost než dr. Beneš. Poláci jsou přímými sousedy Ruska, ne však Češi. Kromě toho Rusko žádá polovinu Polska pro sebe, ale nežádá na Československu Podkarpatskou Rus.*“⁹⁶⁷

⁹⁶² AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁹⁶³ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁹⁶⁴ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁹⁶⁵ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁹⁶⁶ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

⁹⁶⁷ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

Sovětský tisk samozřejmě smlouvu vítal a občas i odpovídal na různé útoky kritiků smlouvy poukazy na obranný charakter smlouvy mezi dvěma mírumilovnými národy, které se staly obětí Německa.⁹⁶⁸

Edvard Beneš si byl plně vědom toho, že budoucnost ČSR bude záležet na mírových i válečných vztazích se SSSR,⁹⁶⁹ na což tehdejší i soudobí kritici blahosklonně zapomínají. Navíc samotná otázka respektování smlouvy nebyla významná pouze pro Československo a Sovětský svaz. Ve vztahu k západním velmocím a emigrantským vládám šlo o jakýsi lakmusový papírek či pokusný test toho, jak se Rudá armáda bude chovat ve spojenecké zemi a jak bude dodržovat nedávno vzájemně podepsané smlouvy.⁹⁷⁰ Možná až jasně se vyjádřil na počátku listopadu 1944 nejmenovaný britský diplomat, který vůbec nehovořil o SSSR a jeho smlouvách, ale hodnotil sovětskou politiku z globálního hlediska, včetně budoucího západního přístupu: „*Co mají Rusové v úmyslu? Obávám se, že přes všechny sympatie, které k nim máme, změníme svůj postoj. Chovají se tak, že se nám to příliš nelíbí. Zatímco trvá válka a Rusové mají nejlepší a nejsilnější pozici, chtějí této situace plně využít, poněvadž si jsou vědomi, že po válce jejich pozice bude, abych tak řekl, poněkud méně důležitá.*“ A k prosazování sovětských zájmů v zahraničí a v zemích, které ovládaly, řekl: „*Nemohli by to dělat civilizovanějším způsobem?*“ Vadilo jen provádění velmocenské politiky, nikoliv politika jako taková a končil:

„*Ruská politika je čistě defenzivní a my si to musíme uvědomit. Současně musíme jasně a přesně stanovit svou politiku vůči ruské obranné politice, kterou musíme ohraničit; jinak by jejich obranná politika neměla vůbec žádných hranic. A záleží pouze na nás, abychom tyto hranice stanovili.*“⁹⁷¹

Mocenský realistický pohled na smlouvu poskytl Jan Masaryk, který v závěru války na tvrdo své přítelkyni Marcii Davenportové řekl, že kdyby se nepodepsala prosincová smlouva, dopadla by československá exilová vláda jako londýnští Poláci.⁹⁷² Tato varianta je více než pravděpodobná a často zapomínaná pro výše naznačený propagandistický balast. Podpis prosincové smlouvy představoval strategický rámec rozvoje dalších vztahů vytvořený jen několik měsíců předtím, než sovětská vojska dosáhla československých

⁹⁶⁸ NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 648/44/D.

⁹⁶⁹ Neville, Peter: *Czechoslovakia. Tomáš Masaryk and Edvard Beneš*. London 2010, pp. 130-131.

⁹⁷⁰ Kural, V.: *Osvobození Zakarpatské Ukrajiny*. In: *Odboj a revoluce 1938-1945. Nástin dějin československého odboje*. Praha 1965, s. 358.

⁹⁷¹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-8-25, fol. 2.

⁹⁷² Davenportová, Marcia: *Jan Masaryk. Poslední portrét*. Praha 1991, s. 27-28.

hranic. To si vyžádalo vznik další smlouvy, která fakticky vůči prosincové smlouvě plnila roli prováděcího nařízení.

IV.6: Smlouva z 8. května 1944

Koncem března 1944 již bylo zřejmé, že by Rudá armáda mohla dosáhnout československých hranic. Při vši rezervě, které Ministerstvo národní obrany muselo zachovat, bylo jasné, že sovětská vojska mohou „*poměrně brzo, snad velmi brzo*“ stanout na hranicích státu, a právě tak bylo zřejmé, že nepřítel se bude snažit opřít o masiv Karpat, přičemž část této fronty bude tvořena maďarskou armádou hájící svoje území. Stažení se na linii ústí Dunaje - tok řek Prut nebo Seret - Karpaty - Przemysl - tok Sanu - Visla - Deblín - východní Prusy mohl přinést silám Osy zkrácení fronty a její dostatečné nasycení bojovými prostředky, pravda - za cenu ztráty elasticity obrany, ale ušetřili by zároveň množství zajišťovacích jednotek z okupovaného území. Bylo tedy přinejmenším pravděpodobné, že Karpaty zaujmou významnou roli, přičemž pozornost československé vlády se v tomto bodě nutně musela stočit k Podkarpatské Rusi a Slovensku. Na Podkarpatskou Rus bylo možno podle rozboru ministra národní obrany pro vládu vniknout následujícími cestami:

- průsmykem Dukelským a Lupkovským do prostoru Humenné,
- průmyslem Užockým do prostoru Užhorod,
- průsmykem Vereckým do prostoru Mukačevo a
- průsmykem Jablonickým do prostoru Veliký Bočkov - Sighet.

První varianty se předpokládaly jako méně pravděpodobné, protože by je bylo možno použít až po hlubším průniku z prostoru Lvova. Jako reálnější se zdál průnik skrze Verecký a Jablonický průsmyk, ovšem tyto možnosti nevedly do strategicky významné oblasti a dopravně byly jen obtížně schůdné. Jako nejpravděpodobnější se zdál směr mukačevský, ale zde nastával problém s tím, že útočná operace by byla odkázána „*prakticky na jednu komunikační osu*“, nicméně rozvíjení operace „*by bylo ovšem možné u Rudé armády, která v této válce dokázala takové válečné činy, jež často vojenští teoretikové považovali za neproveditelné.*“ Nicméně i tak by se předpokládala jen tehdy, kdyby německé jednotky v Karpatech byly v mizerném morálním a početním stavu, že by ani s maďarskými posilami nebyly s to hájit průsmyky. Navíc by muselo mít sovětské velení „*mimořádný politický neb strategický zájem na provedení silné ofensivní akce na Podkarpatskou Rus.*“ Mnohem reálnější se zdálo, že Sověti povedou operace na sever a na jih od Karpat, kde se nachází rovina ideální pro pohyblivou a tedy útočnou akci,

příčemž na obou směrech by ležely lákavé strategické cíle (na jihu rumunská nafta a na severu jádro německé armády a Berlín). Operaci přes Karpaty na Podkarpatskou Rus a dále do Maďarska by pak sovětská armáda mohla provést tehdy, kdyby se Spojenci vylodili na Balkáně a ohrozili Maďarsko z jihu.⁹¹³

Vyloučit se ovšem nedalo prakticky nic a proto bylo v dostatečném časovém předstihu k předpokládanému osvobození přistoupeno k jednání a následně k podepsání mezistátní smlouvy „o poměru mezi československou správou a sovětským vrchním velitelem po vstupu sovětských vojsk na československé území“, což se stalo 8. května 1944 v Londýně. O této smlouvě se jednalo již od února 1944.⁹¹⁴ Československá strana se logicky domnívala, že podpisem této smlouvy chce Moskva dosvědčit, že se nemíní plést do vnitřních záležitostí svého menšího spojence.⁹¹⁵

První článek smlouvy říkal, že za vedení bojových operací bude plně zodpovídat nejvyšší sovětský velitel a bude mu podléhat území, na kterém povede bojovou činnost. Jakmile přestane být oblast v pásmu bojových operací, přechází pod plnou kontrolu československých správních orgánů (článek 6).

Druhý článek pojednával o tom, že bude jmenován vládní delegát, který měl za povinnost zajistit správu osvobozených území podle československých zákonů, obnovit československou brannou moc a zajistit účinnou spolupráci a podporu pro spojeneckou Rudou armádu.

Na základě čtvrtého článku měla být zřízena československá vojenská mise u příslušného sovětského velení. Článek sedm zajišťoval delegaci i občanům okupované republiky právní svrchovanost, tedy to, že podléhají československé jurisdikci mimo případy vzniklých v pásmu bojových operací.⁹¹⁶

Smlouvu podepsal úřadující ministr zahraničních věcí Hubert Ripka a sovětský velvyslanec u československé vlády Lebeděv a úmluva vstoupila okamžitě v platnost. Bohužel, v textu se nikde neobjevil termín „*Velitelství osvobozených území*“, nebo specifikace, co by obdobný úřad měl vykonávat. Hovořilo se pouze o vojenské misi. Už

⁹¹³ NA, f. PMR-L, kart. 21.

⁹¹⁴ Úřední věstník československý, č. 2, roč. V., 14. listopadu 1944, s. 32-36; Dejmek, Jindřich: Představy prezidenta Edvarda Beneše o poválečném mezinárodním zajištění Československa v době druhé světové války (nástin problémů). In: Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutečnost). Praha 2003, s. 73.

⁹¹⁵ Feierabend, Ladislav: Soumrak československé demokracie. Díl 2. Purley 1988, s. 149.

⁹¹⁶ Dokumenty sovětsko-československého přátelství. Praha 1945, s. 40-42; Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/1. Praha 1965, s. 125-128; Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 475-477; Za svobodu českého a slovenského národa. Sborník dokumentů k dějinám KSČ v letech 1938-1945 a k IX., X. a XI. svazku spisů Klementa Gottwalda. Praha 1956, s. 298-300.

zde ležel jeden z kamenů vedoucí ke klopýtání československé správy podkarpatoruského území. Nicméně československá strana byla spokojená a 10. května 1944 rozeslalo Ministerstvo zahraničních věcí ostatním ústředním úřadům exilového zřízení české a anglické znění smlouvy.⁹⁷⁷ Důvod byl zřejmý: Exilová vláda totiž chtěla získat podobné smlouvy i od Američanů a Britů. V případě potřeby tak mohly ostatní úřady ihned ukázat vzorovou smlouvu. Angloameričané obdobné smlouvy podepsali s Belgií, Nizozemím a Norskem. S ohledem na situaci na frontách a možný požadavek Polska na stejnou dohodu však západní velmoci odmítly o této otázce s československou jednat. Proti této československo-sovětské smlouvě alespoň nic nenamítaly.⁹⁷⁸ Ostatně o několik dní později, v polovině května, podepsala smlouvu se Sověty, ale i Anglosasy, o jejich pobytu na svém území rovněž norská exilová vláda.⁹⁷⁹

Například výše zmíněná smlouva s Belgií počítala s tím, že v oblasti bojů bude mít plnou autoritu velitel bojujících vojsk a do správy belgické vlády bude území předávat tak, jak to situace dovolí. Zároveň u něj měl být spojovací belgický důstojník, resp. belgická vojenská mise, který by měl zajišťovat styk mezi štábem velitele a belgickými místními úřady. Belgická vláda pak měla také být připravena v dohodě s velitelem zavést takovou legislativu, která by byla za daných okolností nezbytná. Rozsáhle se řešila soudní pravomoc nad různými kategoriemi osob spojeneckého velitele a belgické vlády. Smlouva pak neřešila např. finance a zajištění nepřátelského majetku, což měly řešit další úmluvy.⁹⁸⁰

Květnová smlouva se SSSR tak měla v podstatě jen technický charakter. Navíc byla podepsána ve chvíli, kdy na československé straně nebyly zcela domyšleny a připraveny organizační otázky související s převzetím správy na osvobozeném území, z čehož vyplývaly i některé terminologické nedostatky textu smlouvy. V souvislosti s jejím podpisem se tak pouze jednalo o úpravě pravomocí náčelníka československé vojenské mise v SSSR, přičemž jeho úkolem bylo reprezentovat ministra národní obrany, resp. Hlavního velitele, u sovětských vojenských orgánů a jeho jménem s nimi projednávat ty otázky, které mu budou přiděleny k projednání a v případě nutnosti také učinit potřebná opatření ihned na místě. Ministru národní obrany pak měl hlásit všechny náměty, návrhy a

⁹⁷⁷ NA, f. SR-L, kart. 15.

⁹⁷⁸ Dejmek, Jindřich: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948)*. Praha 2008, s. 441-443; Brown, Martin David: *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939-1945*. Praha - Plzeň 2008, s. 130.

⁹⁷⁹ Nesvadba, František: *Internacionalismus a osvobozené poslání Sovětské armády za druhé světové války (I. a II.)*. In: HaV, č. 4 a 5, 1986, s. 25 a 56.

⁹⁸⁰ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 391/taj/44.

požadavky sovětské armády spolu s vlastním posudkem. Vůči veliteli sboru nebyl nadřízeným orgánem a nemohl mu dávat rozkazy, ale ve prospěch velitele sboru mohl u sovětských orgánů vyjednávat administrativní otázky, které by velitel sboru nemohl projednat služebním postupem. S velitelem sboru si byl náčelník mise roven. Náčelník mise dále zprostředkoval styk mezi Londýnem a sborem. V případě jednání na popud Londýna ve věci sboru sice mohl náčelník také rozhodovat přímo na místě, ale až po projednání s velitelem sboru, který také vyplňoval případné závěry jejich porad. Jinak mohl Píka ve výjimečných případech použít tzv. „*přípravný rozkaz*“, kterým mohl na základě sovětských požadavků nařídit u jednotek určité opatření, které však na místě vykonal vlastním rozkazem velitel sboru. Dále pak měl Píka dohlížet na plnění vzájemných ujednání mezi československou a sovětskou stranou. Poměr k velvyslanci však zůstal i nadále nejasný.⁹⁸¹ Oba přitom představovali v případě pobytu sovětských vojsk na československém území již zapracovaný kádr pro řešení případných problémů.

Ostatně Píka na jaře 1942 do Londýna prozíravě hlásil: „*Z vyššího politického hlediska zdá se nám situace jasná. Sověty uznávají kontinuitu československého státu, jeho celistvost v předmnichovských hranicích, zavazují se, že nebudou zasahovat do vnitřního politického uspořádání ČSR. Určitou skepsi k tomu jsem projevil už několikrát a znovu říkám, že nevím, zda Stalin bude mít dosti síly donutit prováděcí orgány k dodržení těchto závazků a slibů. Je jisto, že obnovení ČSR je poctivě myšleno, ale zde si všichni představují republiku socialistickou, komunistickou, svobodnou pod vlivem Sovětů. Kominternu vedla kampaň proti prezidentovi, proti londýnské vládě. A jestliže se dnes vystříhají zjevné kampaně, je to proto, že dostali příkaz mlčet, soustředit se v duchu československém v boji proti hitlerismu a fašismu.*“⁹⁸²

IV.7: Ohlasy na květnovou smlouvu

Reakce na smlouvu z 8. května 1944 zdaleka nedosahovaly takové intenzity, jako na její prosincovou předchůdkyni, resp. byla brána jako její logický důsledek. Částečně to ovšem bylo způsobeno i tím, že krátce po 8. dubnu, kdy československá vojska stanula na hranicích republiky, Británie omezila styk se zahraničím ve snadno domyslitelné předehře k vylodění ve Francii.

⁹⁸¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1553/dův/44.

⁹⁸² NA, f. AHR, sign. 1-5-21a, fol. 102.

O smlouvě 9. května referoval Státní radě ministr Hubert Ripka. Na jeho výklad o této smlouvě rada reagovala „živým potleskem.“⁹⁸³ Nicméně i tak židovský tisk vítal dotek spojeneckých vojsk s územím Československa a připomínal, že díky československé správě tamější židovská komunita opustila středověk a vstoupila do moderní éry, stejně jako celé území v meziválečném období.⁹⁸⁴

IV.8: Tajná anebo druhá smlouva?

Stejně jako při podpisu prosincové smlouvy, tak se i při podpisu květnové smlouvy a zejména pak po událostech vedoucích ke ztrátě Podkarpatské Rusi vyrojili spekulace, že existovala jakási další dohoda.

Blízcí spolupracovníci Edvarda Beneše něco takového rezolutně vyloučili. Eduard Táborský ve svém dopise Hubertu Ripkovi z 19. listopadu 1953 na toto téma rozhořčeně a rezolutně napsal: „Ovšem, že nebylo žádné „Stalin - Beneš treaty“. Ba tvrdím, že nebylo ani žádného ústního slibu. Že Beneš byl připraven, kdyby nebylo jiného zbylí, se Podkarpatské Rusi vzdát, je jedna věc. Ale že o tom udělal v roce 1942 nebo kdykoliv jindy secret deal, je věc zcela jiná a zcela nepravdivá. Už to datum samo je protismyslné. V té době přece, jak sám víte, nebyl ni žádného důvodu, aby Beneš něco takového podnikal! V té době naopak mu přece šlo, aby si nějak od Sovětů zajistil ujištění, že uznávají předmnichovské hranice republiky (a to s Podkarpatskou Rusí jako částí ČSR!) a aby ho podpořili v jeho nárocích na to, aby vše, co Československu patřilo v roce 1937, se mu dostalo nazpátek.

Proč si dotyční pánové vybrali zrovna datum 25. června toho roku, to nevím. Krátce předtím se prezident sešel s Molotovem - za jeho tehdejší krátké návštěvy v Londýně. To by mohl být snad jediný důvod, proč se hodil zrovna červen. Avšak podle toho, co mi Beneš tehdy řekl o svém rozhovoru s Molotovem, a také podle záznamu, který o tom hned na druhý den udělal, se na té schůzce s Molotovem o Podkarpatské Rusi ani nemluvalo. Tak opravdu nevím.

Ovšem, že nemohu vyloučit, že se mohlo sběhnout něco, co uniklo mé pozornosti. Ale pravděpodobnost toho, že bych o tom byl nevěděl, nebo se o tom dodatečně za ta léta u prezidenta nedozvěděl, se rovná téměř nule. Ostatně jsem pro něho měl uloženy všechny nejtajnější dokumenty.

⁹⁸³ NA, f. SR-L, kart. 55, schůze pléna z 9. května 1944, fol. 450-455.

⁹⁸⁴ NA, f. AHR, sign. 1-9-12/1c, fol. 2-4.

*Můj závěr je tudíž tento: I kdyby mi někdo nějaké takové lejtro ukázal i s vlastnoručním Benešovým podpisem, musil bych to s dobrým svědomím označit za falzifikát.*⁹⁸

Nepřekvapí, že podobné řeči o úmluvě mezi Stalinem a Benešem považoval za nesmysl i Hubert Ripka.⁹⁸⁶ Benešův rozhovor s Molotovem se odehrál 9. června 1942 a Molotov se v něm vyjádřil jednoznačně pro předmnichovské hranice s tím, že „nemůže schválit a přijmout nic, co souvisí s Mnichovem a jeho důsledky.“ Dále se již probírala „jen“ otázka konfederace s Polskem některé další otázky.⁹⁸⁷ A v rozhovoru Beneše s Edenem a Nicholsem, u něž byl Ripka přítomen a aktivně se jej účastnil, byli oba Britové Benešem informováni, že Moskva uznává předmnichovské hranice. Britové se sice zajímali, zda se tak stalo i písemnou formou, ale Čechoslováci podotkli, že se tak stalo samotným Molotovem a že písemné potvrzení zřejmě ještě dorazí.⁹⁸⁸

IV.9: Přípravy centrálních úřadů na obnovu osvobozeného území

Podpisy obou jasně avizovaly, že nastává čas příprav na návrat domů. Ačkoliv tyto přípravy měly být základní esencí existence a činnosti exilových úřadů, je pochopitelné že některé z nich byly silně zatíženy svoji aktuální agendou, např. pomocí emigrantům apod. Nejvíce pozornosti tak věci věnoval Štáb pro vybudování branné moci, neboť vojáci byli vždy nuceni myslet v širších časových a strategických dimenzích. Proto se již v létě 1943 zabýval přesuny menšinového obyvatelstva z pohraničních regionů - ačkoliv se soustředil především na české země a Slovensko, neopomněl ani na Podkarpatskou Rus, která měla mít stejně jako Slovensko - podle některých úvah - vlastní přesídlovací úřad, i když existovala domněnka, že by transfer měl být řízen centrálně, aby nic nebránilo přesunu obyvatel z jedné země republiky do druhé.⁹⁸⁹ Týž štáb koncem roku 1943 zpracoval podklady pro požadavky na úpravy hranic s Maďarskem. Podle maximálního požadavku mělo jít o „*ohbí Dunaje - soutok Slané s Tisou - Nyíregyháza - Mátészalka - řeka Samoš, se 14.570 km² a 1.152.000 obyvatel*“.⁹⁹⁰ To by zesílilo podkarpatoruský výběžek. Ostatně bylo vojáky konstatováno, že „*Podkarpatská Rus není vojensky ani hospodářsky sama*

⁹⁸⁵ NA, f. AHR, sign. ÚSD 9/480, fol. 886.

⁹⁸⁶ NA, f. AHR, sign. ÚSD 9/481, fol. 914.

⁹⁸⁷ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních. 1939-1945. Díl 1. Praha 1998, dok. č. 171, s. 348-351.

⁹⁸⁸ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních. 1939-1945. Díl 1. Praha 1998, dok. č. 173, s. 355-358.

⁹⁸⁹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 4, čj. 77/taj/43.

⁹⁹⁰ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 67.

udržitelná a proto spadla do klína Maďarska.”⁹⁹¹ V dalších plánech pak šlo o obsazení některých příhraničních okresů sousedících se Slovenskem, aby tak jižní hranice dostala lépe hajitelnou formu.⁹⁹² Do těchto logických plánů však spadla nečekaná puma od československých Ukrajinců v SSSR.

Koncem června skupina 3C „obdržela rozkaz k zpracování studie úpravy jihovýchodní hranic Podkarpatské Rusi podle požadavků československých Rusinů nacházejících s v československé armádě v Rusku.” Nejednalo se však o území příslušející k nepřátelskému Maďarsku, nýbrž o území ležící v Rumunsku! Šlo „o zbytky Marmarošské župy s hlavním městem župy Sihoti, část župy Satmarské a Ugošské částečně obydlené Rusíny.”⁹⁹³ Na tomto zadání se pak opravdu pracovalo.⁹⁹⁴

Rusíni konstatovali, že „bývalá jihovýchodní hranice ČSR s Rumunskem na území Karpatské Ukrajiny neod[povídala] ani etnografickým, ani strategickým požadavkům státu”, neboť bylo odříznuto průmyslové a hospodářské, jakož i kulturní středisko bývalé marmarošské župy, město Sihot'. To pak mělo vést na rumunském území vést k „denacionalizaci ukrajinského obyvatelstva” a vzniku dopravního problému na trati Praha - Královo nad Tisou - Jasina. Dále tvrdili, že údolí Tisy od Králova nad Tisou „tvorí jediný uzavřený vodní systém”, který měl na severu a severovýchodu hraničit se SSSR - žadatelé zjevně počítali s jeho posunem na západ. Fakt, že Tisa někde byla hranicí a jinde nikoliv, mělo narušit až znemožnit plavení vorů. Ostatně Rumunsko o toto území přišlo v roce 1940 ve prospěch Maďarska. Konkrétně se požadovalo:

„ Východní hranice má býti vedena do vrchu RADŇANSKÝCH HOR asi k místu jihozápadní hranice SSSR (severní Bukoviny) s Rumunskem. Jižní hranice pak vrchy Radňanských hor, jak byla kdysi hranice bývalé župy Marmarošské, směrem na západ Guttinskými horami, odbočeno na řeku TUR tak, aby obec HALMI i s okolím rovněž byla připojena k ČSR. Další hranice s Maďarskem by pak probíhala po řece TURU až do jejího vyústění do TISY. KARPATSKÁ UKRAJINA na jihovýchodě a na jihu musí míti upravené hranice tak, aby byla zajištěna doprava na jediné trati - HLAVNI - tj. KOSICE - ČOP - KRÁLOVO nad TISOU - JASINA a toho je možno dosáhnouti na trati od ČOPU na východ, jediné odsunutím bývalé hranice s Maďarskem na řeku TIR až do jejího pramene a bývalé hranice s RUMUNSKEM od pramene řeky TUR vrchy Guttinskými a Radňanskými až do jihozápadní hranice SSSR (severní Bukovina) s Rumunskem.”

⁹⁹¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 5, čj. 215/taj/43.

⁹⁹² NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 109-110.

⁹⁹³ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 112.

⁹⁹⁴ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 132.

Dopravní obslužnost a historcké centrum župy v Sihoti měly být důvody pro obhájení rozšíření území na jednáních mírové konference, eventuálně se jako krajní prostředek doporučoval plebiscit.⁹⁹⁵

Při řešení tohoto zadání se vojáci zabývali pouze technickým řešením a nepřihlíželi ke vztahům s Rumunskem.⁹⁹⁶ Dne 18. července 1944 byla tato studie dokončena, přičemž s některými návrhy na novou hranici z věcných důvodů nesouhlasila. Počátkem srpna byla odeslána ostatním úřadům. Při jejím zpracování se bral ohled na zeměpisné, národnostní (ovšem zde chyběly rumunské statistické lexikony vzniklé po roce 1918, tudíž byly použity maďarské a předpokládaný demografický vývoj vypočítán na základě vývoje v druhé polovině 19. století, byť se počítalo s obrovskou maďarizací a posléze rumunizací, očekávalo se, že za československé správy by ukrajinská/rusínská orientace mezi obyvatelstvem rychle zesílila; při tvorbě studie samozřejmě chyběly i další pomůcky, včetně kvalitních map), dopravní a samozřejmě vojenské realie.⁹⁹¹ Požadavky byly rozděleny do několika možností:

- 1) Získání území tak, aby trať Jasina - Chust ležela zcela na československém území,
- 2) Připojení území obývaného Rusíny,
- 3) Převzetí celého zbytku marmarošské župy podle požadavku Rusínů,
- 4) Získání kotliny horního toku Turu z hospodářských důvodů,
- 5) Získání prostoru Livada (jižně od Chustu) z dopravních příčin.

Závěr však byl takový, že požadavky „*lze uplatňovati pouze dohodou s Rumunskem a budou ovlivňovány vzájemným politickým poměrem ČSR a Rumunska*“,“ čimž bylo jasně dáno najevo, že rozšíření Podkarpatské Rusi na úkor Rumunska nepřipadá v úvahu. Počátkem října se londýnské centrále československého Ministerstva zahraničních věcí dostala z britského zdroje informace, že se údajně jihoafrický vůdce Smuts vyslovil proti vrácení Žitného ostrova Československu, nicméně republika měla být kompenzována „*rozšířením Podkarpatské Rusi, která má dostat širší hranice s Rumunskem*“,“⁹⁹⁹ avšak ze znění této zprávy nebylo jasné, zda se má Podkarpatsko rozšířit na úkor Maďarska nebo Rumunska, i když tuto variantu lze považovat za méně pravděpodobnou.

⁹⁹⁵ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 494/taj/44.

⁹⁹⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 494/taj/44.

⁹⁹⁷ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 10, čj. 494/taj/44.

⁹⁹⁸ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 133.

⁹⁹⁹ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4333/44/D.

Ministerstva národní obrany a zahraničních věcí se spolu také radila ohledně požadavků na poražené nepřátele. Po Maďarsku se např. požadovalo dodání výzbroje a výstroje pro jednu motorizovanou divizi a jednu jezdeckou brigádu. Po Německu se chtěla výzbroj pro více jak dvacet pěších, motorizovaných a pancéřových divizí, včetně výzbroje pro celé letectvo. Nechybela ani ochota zúčastnit se okupace. Rozsáhlé požadavky na územní rozšíření byly požadovány pro celou maďarsko-československou hranici.

Minimální požadavek se týkal zabránění vyvrácení obrany na Dunaji a z Novohradských vrchů, lepší terénní zajištění ve směrech na západní a střední Slovensko, komunikací spojujících Košice a Chust, získání výhodnější pozice na hranici v prostoru Filakovo - Tornala, získání železniční tratě Lučenec - Ipolské Šahy, rozšíření bratislavského předmostí. Minimální požadavek zároveň měl být kryt - pokud možno - okupováním těchto území. To se částečně týkalo i středního požadavku. Ten počítal s položením obrany na Matru - Vrchy Bukové - Tisu a Samoš a rozšíření bratislavského předmostí tak, aby se nedalo proniknout mezi Dunajem a Nesidarským jezerem. Maximální požadavek chtěl hranici upravit tak, aby obrana hranice ležela na Dunaji - jižních svazích Matry - Vrchů Bukových - bažiny Tisy - Samoše a dále aby získala železniční spoje z Mataszalky do Satu Mare a Carrii v Rumunsku. Podle různých těchto variant by získala ČSR několik tisíc kilometrů čtverečních a stovky tisíc nových obyvatel - často ovšem státně nespolehlivých, neboť by se jednalo především o Maďary:¹⁰⁰⁰

Požadavek	Předpokládaný zisk území v kilometrech čtverečních	Předpokládaný počet nově získaného obyvatelstva	Předpokládaná národnost nově získaného obyvatelstva		
			Maďarská	Slovenská	Jiná
Minimální	398.064	264.191	251.685	2267	10.239
Střední	654.327	515.839	500.005	4109	11.725
Maximální	404.634	372.745	365.655	4426	2664

Na začátku února 1944 Štáb pro vybudování branné moci informoval prezidenta, premiéra a Ministerstvo vnitra, že poměrně brzy může přijít osvobození Podkarpátí a východního Slovenska, tudíž by bylo záhodno „připravit převzetí moci“ a projednat to s Brity a Sověty, připravit dokumenty a personálie, jakož i přepravu materiálu a lidí, jakož

¹⁰⁰⁰ VÚA _ VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 417/taj/44; kart 10, čj. 553/taj/44.

i zajistit součinnost ostatních úřadů.¹⁰⁰¹ V únoru také ŠVBM připravil studie o vojenské hranici ČSR.¹⁰⁰²

Dne 8. března 1944 došel od Píky telegram, v němž navrhoval připravit vše pro správu osvobozených území.¹⁰⁰³ Shodou okolností se téhož dne konala na ŠVBM porada, která dospěla k jednoznačnému závěru, že východní části republiky budou osvobozeny Rudou armádou a že bude nezbytně nutné, aby se tam začala utvářet nová československá správa za dozoru nějakého vyššího velitele. Vojáci tušili, že zejména správa Podkarpátí bude náročná: „ *Obnova našeho správního aparátu na Podkarpatské Rusi bude pro nás nejobtížnější, jelikož tam žádní vlivnější naši lidé u správy nezůstali, lze počítat jen jednotlivci na podřadných místech.*“ Z toho důvodu také - zjevně vědomi si svých stavovských a profesních omezení - požadovali, aby u „vojenského řídicího orgánu“ byl reprezentant „ vlády jako poradce pro otázky civilní, kde nutno mít též odborníky pro řízení otázek spadajících pro vnitro, sociální péči, finance, zdravotnictví a železnice.“ Rovněž dospěli k závěru, že podle toho, „*jak situace se vyvíjí na bojištích - jak na východě, tak jihu a západě, lze nyní soudit, že pro povstání v historických zemích přichází v úvahu největší pomoc z východu, a proto tento argument spolu se situací politickou ukazuje, že těžiště našich vojenských věcí je nyní na východě. Uvědomíme-li si plně tento závěr, nutno včas vyvodit z toho potřebné důsledky. V prvé řadě měl by být proto na východ přesunut Hlavní velitel se svým štábem. Je jisté, že zde bude v tom obtíž politická, ale i toho by se mohlo podařit nějak zmenšit nebo obejít.*“ Generál Miroslav na to poznamenal, že „*Hlavní velitel nemusel by být v tom případě členem vlády, neboť i sám viděl též určité obtíže politické při své úvaze o Hlavním veliteli na východě.*“¹⁰

Přes výše uvedené závěry bylo v polovině března jednáno s Brity „o materiální a letecké pomoci pro přípravu a podporu povstání v historických zemích“, ale tako o situaci na Slovensku.¹⁰⁰⁵ Hlavním bojištěm a tím pádem i místem největšího zájmu byla východní fronta a SSSR, o němž koncem března Píka hlásil, že „*materiální a početní převaha Rudé armády je taková, že bude stále pokračovat v náporech, aby nedala Němcům oddychu a že nebude v tomto roce přestávky*“ a odhadoval, že strategické „*operace do hloubky jsou možné na jihu až začátkem května a na středním a severním úseku až začátkem června*“,

¹⁰⁰¹ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 80.

¹⁰⁰² NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 84.

¹⁰⁰³ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 92.

¹⁰⁰⁴ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 85-87

¹⁰⁰⁵ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 88-90

přičemž má Moskva v záloze dostatek armád pro ofenzivu v době invaze.¹⁰⁰⁶ Na konci března také bylo Píkovi sděleno, že „v Londýně je vedeno mezistátní jednání se sovětským zástupcem o zásadách převzetí a provádění vládní a výkonné moci na osvobozeném území ČSR. Podle návrhu správu má vést československých delegát československé vlády, jemuž by byl přidělen zvláštní vojenský orgán československý pro vedení vojenských věcí. Není tedy třeba, aby tyto přípravy prováděli českoslovenští vojenští orgánové v Rusku.“¹⁰⁰¹ Výsledkem pak byla květná smlouva, která však o delegátovi vůbec nemluvila! To se však již vojáci dali do řízného plánování.

V průběhu května 1944 ŠVBM v reakci na připomínky VKPR upravil svůj návrh na rozkaz prezidenta republiky o vzniku Velitelství osvobozeného území a v červnu byl také Ministerstvu vnitra zaslán návrh nařízení VOÚ o součinnosti okresních a místních národních výborů s velitelstvím ve vojenských záležitostech.¹⁰⁰⁸ Koncem května podplukovník Kobliha přednesl v Kurzu pro důstojníky civilní správy konaném u Náhradního tělesa přednášku o Civilní protiletectvé obraně.¹⁰⁰⁹ Červenci a srpnu pak velitel VOÚ obdržel od ŠVBM několik studií, které se mu pro správu osvobozené vlasti měly hodit:

- 1) „*Přehled instrukcí daných gen. Píkovi pro jednání o podporu SSSR při přípravách povstání a organizování československé branné moci*“,
- 2) „*Přehled instrukcí, které dostalo slovenské politické a vojenské vedení a plán akce SVV*“,
- 3) „*Směrnice pro mezidobí od osvobození území až po vyhlášení mobilizace - úprava velení revoluční jednotek a jejich úkoly*“¹⁰¹⁰

Významnými dokumenty byly mobilizační rozkaz prezidenta republiky¹⁰¹¹ a vyhláška, již 6. května 1944 podepsal prezident republiky. Mobilizační vyhlášku připravovalo Ministerstvo národní obrany od dubna 1944, resp. dopisem z 12. dubna ji rozeslala do mezirezortního připomínkového řízení, a chtělo ji projednat na vládě již 17. dubna. Jako obvykle nejvíce připomínek mělo Ministerstvo zahraničních věcí, které upozorňovalo na některé rozpory ve vyhlášce, např. požadovalo, aby příslušníci ostatních bezpečnostních sborů byli povoláni pouze tehdy, pokud se neprovinili proti republice. Ostatně tuto připomínku mělo i Ministerstvo sociální péče. Samozřejmě se v této věci

¹⁰⁰⁶ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol.91.

¹⁰⁰⁷ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol.92.

¹⁰⁰⁸ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol.99.

¹⁰⁰⁹ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol.111.

¹⁰¹⁰ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol.116-117.

¹⁰¹¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 408/taj/44. a f. VKPR-L, kart. 12, čj. 298/taj/44.

ozvalo i Ministerstvo vnitra, které si nepřálo, aby se mobilizace týkala příslušníků bezpečnostních složek, kterých bylo zapotřebí k udržení klidu a bezpečnosti v zázemí - počítalo sice s tím, že těchto orgánů bude zoufale málo, ale o to cennější budou pro vnitřní bezpečnostní službu. K povolání těch příslušníků bezpečnostních sborů, kteří z nějakého důvodu nekonali svoji službu, bylo Ministerstvo vnitra ochotno svolit jen tehdy, pokud by si je v případě potřeby mohlo vyreklamovat u vojenské správy. Připomínkovým místem byla i Vojenská kancelář prezidenta republiky, jejíž náčelník, Antonín Hasal-Nižborský se později stal velitelem osvobozeného území. Pozoruhodné je, že vojáci počítali s větším rozsahem mobilizace na Podkarpatské Rusi a východním Slovensku než na západním Slovensku a to s ohledem na další vývoj války.¹⁰¹²

Jmenované mobilizační dokumenty podle § 23 branného zákona nařizovaly „*částečnou mobilizaci na osvobozených územích Československé republiky.*“ Do služby se podle ní měli dostat důstojníci a rotmistři narození roku „*1884 a mladší*“ a „*mužstvo v záloze a náhradní záloze narozené roku 1894 a mladší*“. Mobilizace se týkala i osob, „*které sloužily v některé nepřátelské armádě, jakmile se vrátí na osvobozené území.*“ Vyloučeny měly být jen nespolehlivé živly. Vyhláška pak ještě upřesňovala, že „*osoby, které jsou příslušníky ozbrojených vlasteneckých jednotek, zůstávají do dalších rozkazů v těchto jednotkách*“, resp. že mobilizace se nevztahuje na členy národních výborů a ty osoby, které v případě nenahraditelnosti zproští vojenské povinnosti okresní úřad, resp. v případě jeho neexistence místní národní výbor a měl tak činit např. v zájmu dopravy a chodu podniků důležitých pro obranu státu. Podle vyhlášky byli povolanci povinni nastoupit u nejbližšího národního výboru do 24 hodin, který je měl odeslat na místo podle pokynů vyšších úřadů. Navrátilci z nepřátelských armád se pak měli ihned hlásit u místních národních výborů. Povolanci si měli vzít doklady totožnosti, příkrývky, jídelní příbor, zásobu potravin na tři dny a ty součásti vojenské výzbroje a výstroje, které náhodou vlastnili. Vítána byla též jízdní kola a motocykly. Okresní úřady a místní národní výbory musely zajistit poslech rozhlasu a uveřejňovat všechny výnosy týkající se mobilizace. Stejně tak měly za povinnosti vojenské správě hlásit osoby, u kterých panovalo podezření z jakékoliv nespolehlivosti, zejména státní.

Branný výbor Státní rady na podzim 1944 s uvedenými dokumenty příliš nesouhlasil, resp. nelíbil se mu navrhovaný dekret prezidenta republiky. Výbor se podívoval, proč je vůbec vydáván mobilizační dekret a za „*nesympatický*“ označili i opis

¹⁰¹² NA, f. PMR-L, kart. 21.; VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 407/taj/44.

„kteří byli zařadění do některé pravidelné nepřátelské armády“. Ministr národní obrany počátkem října vysvětlil, že nejjednodušší je právě mobilizace provedená dekretem prezidenta republiky, včetně toho, že ono „*nesympatické*“ označení se již v dokumentech vyskytuje a je nejvhodnější zejména pro Podkarpatskou Rus, „*kde prakticky všichni naši záložníci a odvodní ročníky 1939-1944 jsou zařaděny v maďarské - nepřátelské armádě.*“¹⁰¹³

Nezahálely však ani civilní úřady, zejména Ministerstvo vnitra, které hrálo vskutku roli státního ministerstva. Dne 7. ledna 1944 se konala porada přednostů odborů Ministerstva vnitra, na níž se probíraly problémy spojené s přípravou legislativy pro osvobozené území. Hlavním problémem bylo, zda se bude vládnout podle paragrafu 138 zákona na obranu státu, „*což předpokládá brannou pohotovost státu, nebo dekrety prezidenta republiky*“. Bylo konstatováno, že chybí základní opatření, totiž norma o národních výborech a ústavní dekret o platném právním řádu, bez nichž nelze připravit jakoukoliv navazující legislativu.

Navíc bylo konstatováno, že meziministerské porady k jednotlivým právním normám jsou ustavovány ad hoc bez jakékoliv personální kontinuity, která by zajišťovala ideovou provázanost. Pokud by vláda rozhodla, že branná pohotovost trvá, neboť neuzná její ukončení vládním nařízením č. 28 z 3. února 1939, bylo by možno vydávat všechna nařízení prostřednictvím již zmíněného paragrafu 138, u něž je však nutnost, aby související nařízení byla do 14 dnů předložena sněmovně nebo Stálému výboru, což - s ohledem na mimořádné podmínky - není možné dodržet, tudíž - opět s ohledem na nepředvídatelné okolnosti - by otevíralo možnost předložit tato opatření ke schválení, jakmile by se sešel parlament. Vládní nařízení podle § 138 měla výhodu v pružnosti a v tom, že za ně zodpovídá pouze vláda a není ohrožována prestiž hlavy státu, navíc parlament může cítit více volnosti při posuzování „pouhého“ vládního nařízení, než v případě prezidentského dekretu, kdy musí pamatovat i na vážnost hlavy státu. Navíc samotný § 138 je již součástí právního pořádku, zatímco dekrety jsou nouzovým opatřením. Výhodou dekretů byla podle názoru zúčastněných pouze jejich slavnostní forma a jejich větší váha v případě budoucího posuzování parlamentem. Nevýhodou dekretů byla jejich menší flexibilita, která byla požadována s ohledem na předpokládané zmatky na konci války a těsně po ní.

¹⁰¹³ NA, f. SR-L, kart. 13.

Na závěr bylo poznamenáno, že by bylo záhodno realizovat návrhy Ministerstva vnitra ze srpna 1943, který předvídal vznik stále meziministerské komise pro přípravu přechodných opatření, která by byla složená z představitelů všech jednotlivých rezortů, kteří by ve svých úřadech byli zároveň hlavními referenty pro všechny předlohy zákonů a vládních nařízení. Tito referenti by vidovali všechny návrhy ještě před odesláním do komise a měli by možnost v průběhu jednání výboru zvat příslušné autory předlohy na porady.

Závěr porady byl nanejvýš naléhavý:

„Čím více se budeme blížit [ke] konci války, tím více bude tato komise zaměstnána, a proto bude nutno uvažovat o uvolnění zástupců ústředních úřadů u této komise jen pro tuto práci.“¹⁰¹⁴

Zároveň bylo na schůzi vzato na vědomí nutnost využít stávajícího spojení s domovem, aby byly zjištěny názory obyvatelstva na základní politické problémy a mohli být představitelé odboje vyzváni k vyhlédnutí příslušných kádrů pro vrcholné zemské a bezpečnostní úřady.¹⁰¹⁵ Podkarpatoruští příslušníci československých exilových jednotek a osoby se znalostí podkarpatorských reálií a osobností proto byli vyzváni, aby nahlásily jména osob, které by při osvobození Podkarpatské Rusi bylo možno pověřit nějakou zodpovědnou funkcí. Zároveň se však objevilo doporučení, aby žádnou funkcí ve státní správě, státních podnicích a samosprávě nebyli pověřováni emigranti ruské či ukrajinské orientace, neboť málo kdo z nich zůstal věrný československému státu, ba zejména ukrajinská emigrace se dala do služeb nacistů.¹⁰¹⁶ Československá vláda tak dostala jak podněty týkající se spolehlivých a československé myšlenky oddaných lidí, tak osob, které např. za druhé republiky kolaborovaly s nacistickými diplomaty. Mezi doporučenými osobami byli obchodníci, učitelé, příslušníci československých bezpečnostních složek, rolníci, ba i duchovní a osoby komunistické orientace. V jednotkách se také hledaly osoby vhodné k vyslání na Podkarpatskou Rus. Ve Spojeném království však byl počet osob se znalostí z Podkarpatské Rusi omezený a ne všichni, kteří se např. na Podkarpatsku narodili, tam bydleli i v letech před válkou, tudíž neměli dostatečnou znalost místních osob. Některým osobám pak zase českoslovenští velitelé zcela nedůvěřovali, proto se na ně ani neobrátili s dotazem na vhodné osoby na Podkarpatské Rusi.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁴ NA, f. MV-L, sign. 2-59-1/5, fol. 10-13.

¹⁰¹⁵ NA, f. MV-L, sign. 2-59-1/5, fol. 14.

¹⁰¹⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 389/taj/44.

¹⁰¹⁷ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-202-1-1, fol. 1-21.

Tato aktivitu Ministerstva vnitra předcházela usnesení vlády z počátku dubna 1944, která pověřovala tento rezort koordinací příprav pravomocí a úkolů vládního delegáta.¹⁰¹⁸

Nutnost kvalitní personální politiky jen podtrhl telegram pro Píku z března 1944, který urgoval výběr vojenských osob, „jejichž odborné znalosti spojené s náležitými vlastnosti charakterovými, by umožňovaly jejich použití v různých úřadech při převzetí správy našimi orgány v osvobozených částech našeho východního území.“ Píka doporučoval bývalé státní a veřejné úředníky se zkušenostmi z okresní politické správy, berních úřadů, samosprávy, finančních institucí, průmyslových podniků, železničních a lesnických správ. A samozřejmě, aby maximum z nich bylo z Podkarpatské Rusi. Pokud možno, měli být vhodní adepti stažení do zvláštního útvaru u náhradního tělesa. Neměla však být ohrožena bojeschopnost východní armády.¹⁰¹⁹

Tuto snahu však trochu znevažovalo to, že si obyvatelé z Podkarpatské Rusi stěžovali, že je na ně zapomínáno v rozhlasovém vysílání a chtěli, aby se v jejich jazyku (nespecifikovaném) vysílalo alespoň jednou týdně ve 20:45.¹⁰²⁰

IV.10 Plánované úřady na Podkarpatské Rusi

IV.10.1: Vládní delegát

Znovupřipojení Podkarpátí k republice mělo napomoci několik úřadů, které seměly na jejím území po osvobození ustavit. Nejvýznamnějšími byl Úřad vládního delegáta, který zosobňoval celou československou vládu.

Jistá inspirace pro vznik tohoto ústředního orgánu pocházela jak z československé zkušenosti po roce 1918 při osvobozování Slovenska z maďarské nadvlády, tak také z toho, co československá armáda v této věci viděla u angloamerických spojenců. Na podzim 1943 tak například zjistila, že připravování spojovací důstojníci mají být dokonale seznámeni s působností a organizací civilních úřadů osvobozené země, mají ovládat její jazyk a ku pomoci mají být i civilní experti, kterým je přidělena důstojnická hodnost. U všech se pak předpokládala vybavenost instrukcemi od svých vlastních vlád. Osvobozené státy měly být po dobu cca šesti měsíců řízeny zvláštními štáby pro správu osvobozeného území. Úkolem těchto štábů, jejichž velitel byl zástupcem velitele příslušné armády, bylo restaurovat civilní správu, zajistit bezpečnost a „*ukojení nejnmutnějších potřeb civilního obyvatelstva*“ daného území, využít dostupné zdroje pro vedení bojových operací a válečné úsilí jako celek (dopravní tepny a pracovní síly). Polská, belgická, nizozemská, ale

¹⁰¹⁸ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 18, čj. 1618/dův/44.

¹⁰¹⁹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 26.

¹⁰²⁰ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 24, fasc. 8.

i československá strana do těchto kurzů vyslala několik osob. Nepřekvapí, že kurz se Československu vůbec nevěnoval a že i v knihovně bylo příslušné literatury jen poskrovnu. Hlavní zájem se věnoval Německu, Itálii, Francii a Belgii. Probíralo se vedení bojových operací, zabezpečení klidu v týlu, zásobování a doprava, finance, právo, organizace správy a administrativa, policie a protipožární ochrana, politické realie.¹⁰²¹ Otázka práva pak byla komplikována tím, že se prolínalo mezinárodní právo, britské právo, právo Spojených národů, legislativa dané země a rozkazy příslušného velitele. Probrána byla též organizace nacistické strany a jejích satelitních organizací.¹⁰²²

Funkce šéfa celé vládní delegace byla řešena od počátku dubna 1944. Uvažovalo se o několika jménech, např. generála Rudolfa Viesta, protože si mnozí lidé mysleli, že by tuto funkci měl zastávat Slovák. Sám Viest odmítl funkci Velitele osvobozeného území, protože by to podle jeho názoru nevyřešilo politické zastoupení Slovenska, pokud by nebyl Slovák v politickém orgánu. Jestliže by v něm Slovák byl, tak by se funkce VOÚ ujal. Samotného vládního delegáta si představoval tak, že by pro československou stranu byl zástupcem premiéra a pro sovětskou stranu vládním delegátem. Případně uvažoval i o triumvirátu Čech - Slovák - Rusín.¹⁰²³

Komunisté prakticky a účelově o Úřad vládního delegáta nestáli (potíže s nápravami válečných škod, organizační potíže, problémy se zásobováním a z toho vyplývající politická nepopularita). Byl navržen prvorepublikový agrární ministr Juraj Slávik, ale ten byl pro komunisty nepřijatelný, neboť došlo v době jeho ministrování ke střelbě do demonstrantů nejen v českých zemích a na Slovensku, ale i ve Svaljavě na Podkarpatské Rusi.¹⁰²⁴ Jako vícenásobný ministr vnitra měl dostatečné zkušenosti, aby to zvládl, ale politicky a do určité míry i psychologicky je nutno uznat, že by nebyl nejlepším reprezentantem rodící se československé státní moci na Podkarpatsku. Všechny levicové strany se v rámci tzv. „*Národního bloku lidu měst i venkova*“ se dohodly, že vládním delegátem bude někdo z „*Bloku*“. Slávik neměl šanci tak jako tak.

Ripka si 22. května o jednání Bloku ohledně vládního delegáta udělal, jak bylo jeho zvykem u všech významných jednání, soukromý záznam. Komunisté argumentovali tím,

¹⁰²¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 5, čj. 180/43.

¹⁰²² VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 5, čj. 5109/taj/43.

¹⁰²³ Viest, Rudolf: *Zápisky generála Rudolfa Viesta (Exil 1939-1944)*. Bratislava 2002, s. 248, 254-255.

¹⁰²⁴ Jednalo se o incident Košútoch a na železniční stavbě Červená Skala - Margecany, ale třeba i v Duchcově a Radotíně. Viest, Rudolf: *Zápisky generála Rudolfa Viesta (Exil 1939-1944)*. Bratislava 2002, s. 266, pozn. 69; Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápisy o novou ČSR 1939-1945*. Praha 1961, s. 17. To, že na mnohých prvorepublikových incidentech měli komunisté sami velkou odpovědnost, ba dokonce, že je úmyslně vyvolávali, přátelsky zamlčeli a veškerou vinu svalovali na kruté kapitalisty. Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky. Díl I*. Praha 2003, s. 103-109.

že „*lidé doma ještě neví, že se Slávik úplně rozloučil s agrárnictvím a že je upřímně pokrokový demokrat*“ a dokládali, že „*zejména na Podkarpatské Rusi jeho příchod byl by spojen nejen se vzpomínkami na střílení do dělnictva, nýbrž vůbec na agrární režim*“, přičemž si Ripka poznamenal pro svoji potřebu: „*Tento argument je opravdu důležitý a sám jsem jej uznal*“. Komunisté navrhovali, aby delegátem byl někdo z Bloku, nějaký ministr nebo člen Státní rady¹⁰²⁵ a rozhodně to nechtěli svého straníka, proto doporučovali nějakého sociálního demokrata nebo národního socialistu, s čímž souhlasil Bechyně, který jinak ze začátku jednání nevěděl, která bije.¹⁰²⁶ Dosavadní rozpravu na toto téma pak Ripka resumoval tak, že Blok je tohoto názoru:

„1) O volbě delegáta má rozhodovat způsobilost věcná a politická.

2) Přáním tří skupin je, aby to byl pokud možno příslušník Bloku.

3) Protože komunisté prohlásili, že z důvodů mezinárodně politických to nemá být komunista, budeme hledat někoho z národních socialistů nebo sociálních demokratů.

4) Toho, kterého vláda nakonec ručí, naše tři skupiny nebudou snad jen tolerovat, nýbrž poskytnou mu pozitivní podporu.

5) O věci bude třeba se dohodnout napřed také s druhými složkami Národní fronty a to, co si přejeme my tři skupiny Bloku, nepodáváme jim jako požadavek, nýbrž jako svoje přání a doporučení.

S tím všichni vyslovili plný souhlas. “1®21

Druhý den, v úterý 23. května 1944, Němec informoval Ripku o svém rozhovoru s komunisty, kteří na rovinu řekli, že jako vládního delegáta chtějí Ripku, Němce nebo Majera, přičemž by preferovali právě Huberta Ripku. Němec nebyl proti, ale dodal, že někdo musí spravovat Ministerstvo zahraničních věcí (Jan Masaryk sice uměl vytvořit náladu pro jednání, ale dojednat detaily a řídit administrativu musel Ripka). Ripka odpověděl, že „*rozhodně bych tuto funkci nevzal*“ s tím, že je proto, aby delegátem byl Němec, ale že o tom budou ještě národní socialisté jednat. Komunisté ve věci zahraničního ministerstva argumentovali i tím, že Ripkova nepřítomnost v úřadě by byla jen dočasná.¹⁰²⁸

Prezident Beneš i premiér Šrámek sice preferovali právě Juraje Slávika, ale museli respektovat vládní realitu a převahu levicových stran. Sociální demokraté chtěli někoho ze svého triumvirátu Němec, Bečko, Majer. Komunista Nosek sdělil Němcovi, který za sociální demokraty vedl vyjednávání, že by uvítali Ripku, ale že tuší prezidentovo

¹⁰²⁵ NA, f. AHR, sign. 1-5-21a, fol. 43.

¹⁰²⁶ NA, f. AHR, sign. 1-5-21a, fol. 43-44.

¹⁰²⁷ NA, f. AHR, sign. 1-5-21a, fol. 44.

¹⁰²⁸ NA, f. AHR, sign. 1-5-21a, fol. 45-46.

odmítnutí. Národní socialisté svého kandidáta také nepostavili, ale z Františka Němce také přílišnou radost neměli, natož z toho, aby se mezi jeho poradci vyskytl Laušman, protože byl považován za autora pomluv a útoků na exilovou vládu.

Komunisté také navrhovali, aby se Úřad vládního delegáta utvořil jako kolektivní orgán, jakýsi předobraz Národní fronty. Vyskytoval se i názor, že nejlepší by byla apolitická osobnost, tedy výkonný a schopný úředník, rozhodnutí bylo nakonec stejně politické.

Nakonec získal 30. června 1944 post delegáta „pravicový“ sociální demokrat František Němec, nicméně ani s ním nebyli komunisté zcela spokojeni, protože spolu s Radolou Gajdou 15. března 1939 podepsal prohlášení „*Národního výboru*“, které vítalo připojení českých zemí k říši, ale podporu dostal.¹⁰²⁹ Jeho zástupcem byl zvolen generál Rudolf Viest.¹⁰³⁰

Beneš ani Ripka neměli o Němcovi dlouhodobě valné mínění. Po jednání ministrů o případu Bechyně 23. října 1941 poznamenal Beneš k Ripkovi: „*Ten Němec, je to ale slaboch.*“¹⁰³¹ Ripka si 12. prosince 1941 o Němcovi poznamenal:

„*Němec se mně jeví stále jasněji jako člověk sice slušný a s dobrými úmysly, ale hrozně slabý a tak zkažený tím starým naším partajnictvím, že již nic v životě nedovede dělat jinak než stranicky.*“¹⁰³²

Levicový Blok, který se utvořil po Benešově moskevské cestě a započal hrát významnou roli v politickém životě a občas jakoby předjednával usnesení vlády, ač sám byl poměrně rozhádanou institucí, se 15. dubna 1944 usnesl, že národní socialista Stránský, komunista Nosek a sociální demokrat Bechyně prodiskutují návrh složení politické části mise určené na osvobozenou Podkarpatskou Rus.

Právní problém představovala otázka, podle čeho a jak jmenovat vládního delegáta, resp. kdo jej bude jmenovat. Prokop Drtina k tomu Juraji Slávikovi v létě napsal: „*Funkce vládního delegáta pro osvobozené území je funkcí, kterou ústavní listina nepředvíдалa a ani předvídat nemohla. Je to funkce mimořádná a dočasná, kterou si vynucuje zvláštní válečná situace, ve které se stát ocitl. Není pro ni opory ani v ústavní listině ani v jiných zákonech.*“¹⁰³³ Nejblíže k této mimořádné funkci měli ministři s plnou mocí pro správu Slovenska, jejichž existence vyplývala ze zákona č. 64/1918 Sb. z. a n. Z toho právníci

¹⁰²⁹ Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/1. Praha 1965, s. 136-139, 147-148, pozn. 1 na s. 147.

¹⁰³⁰ Viest, Rudolf: Zápisky generála Rudolfa Viesta (Exil 1939-1944). Bratislava 2002, s. 256.

¹⁰³¹ NA, AHR, sg. 1-5-19-2, fol. 121.

¹⁰³² NA, AHR, sg. 1-5-19-2, fol. 289.

¹⁰³³ NA, f. MV-L, sign. 2-76-1, fol. 6.

usuzovali, že by Úřad vládního delegáta měl být podepřen zákonem a že by jej měl jmenovat prezident republiky.¹⁰³⁴ Úřad vládního delegáta byl fakticky novým ministerstvem.¹⁰³⁵

Ke jmenování státních ministrů Františka Němce vládním delegátem a Rudolfa Viesta jeho zástupce došlo 10. července 1944. Jeho úřad v Londýně sídlil na adrese Fursecroft, Flat 40, George Street, W. 1., kam se také dopravovali úřední pomůcky pro plánovaný úřad¹⁰³⁶ a další technické vybavení, např. psací a rozmnožovací stroje.¹⁰³¹ Jmenovací dekret vládnímu delegátovi nařizoval, aby se řídil zákony „vydanými do 29. září 1938, jakož i dekrety prezidenta republiky a jinými právními předpisy, vydanými československou vládou v zahraničí.“ V případě potřeby na nové právní úpravy měl vládě předložit svůj požadavek a vyčkat jejího rozhodnutí. V neodkladných případech mohl vydávat nařízení sám o sobě a tato pak podléhala dodatečnému schválení ministerskou radou. Vládní delegát měl řídit činnosti národních výborů a být s nimi v neustálém kontaktu. V tom mu měl napomáhat sbor politických poradců, který mohl být doplněn o představitele z osvobozeného území. S tímto poradním sborem se pak měl delegát radit při „všech důležitých opatřeních zásadního rázu“¹⁰³⁸

Zástupce vládního delegáta svého představeného zastupoval v případě nemoci, nepřítomnosti či pracovní vytíženosti a jinak se zabýval tím oborem správní činnosti, který mu delegát vyčlenil.¹⁰³⁹

Takto vymezené pravomoci¹⁰⁴⁰ ze jmenovacích dekretů potvrdil prezident Beneš počátkem srpna dekretem „o dočasné správě osvobozeného území republiky Československé“ z 3. srpna 1944 č. 10 Úředního věstníku československého¹⁰⁴¹ (podle vzoru 64/1918 Sb. z. a n., o mimořádných přechodních ustanoveních na Slovensku, resp. hlavně jeho § 14 a článků 1 a 2 dekretu č. 10; prezidentské dekrety byly později republikovány v *Příloze Sbírky 1947*), necelý měsíc před vysláním delegace na místo určení. V dopise z 10. srpna 1944, jímž Kancelář prezidenta republiky vracela Předsednictvu ministerské rady podepsané dekrety o dočasné správě osvobozeného území

¹⁰³⁴ NA, f. MV-L, sign. 2-76-1, fol. 6-10.

¹⁰³⁵ Peška, Zdeněk: *Naše nové státní zřízení*. Praha 1945, s. 26. Peška, který práci dokončil v létě 1945, neměl úplně všechny údaje a informace o činnosti Úřadu vládního delegáta na Podkarpatské Rusi a Slovensku, proto publikoval mylnou zprávu, že úřad nikdy nevstoupil v činnost.

¹⁰³⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1722/dův/44.

¹⁰³⁷ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1723/dův/44.

¹⁰³⁸ NA, f. MV-L, sign. 2-76-1, fol. 20-21.

¹⁰³⁹ NA, f. MV-L, sign. 2-76-1, fol. 22.

¹⁰⁴⁰ K jejich přípravám viz též NA, f. MV-L, sign. 2-11-9, fol. 1-22.

¹⁰⁴¹ Úřední věstník československý, č. 2, roč. V., 14. listopadu 1944, s. 36.

a o obnovení právního pořádku, byl ještě připojen dopis adresovaný premiérovi, v němž Beneš Šrámkovi připomínal jejich rozhovor ze 7. srpna 1944 v Aston Abbots. V rozhovoru Šrámek tvrdil, že „podle názoru vlády není třeba ještě zvlášť dekretálně vytyčovatí pravomoc vládního delegáta v otázce zajištění“ zrádců a kolaborantů, neboť ještě předmnichovský právní řád je dostačující. Nicméně bylo dohodnuto, že vláda při publikaci dekretu vydá prohlášení, že zajištění zrádců a kolaborantů je jedním z nedílných „úkolů vládního delegáta a že potřebná k tomu pravomoc je tímto dekretem kryta.“¹⁰⁴² K dekretu pak vskutku bylo vydáno usnesení o interpretaci ústavního dekretu, v němž se vysvětlovalo, že se jedná o prováděcí normu k mezistátní dohodě z 8. května 1944 do té doby, než se na území republiky vrátí vláda. Kromě toho se vysvětlovalo, že delegát bude svoji pravomoc vykonávat prostřednictvím národních výborů. Delegát měl přebírat moc od sovětských orgánů a vykonávat ji sám nebo prostřednictvím národních výborů, nicméně všechny styky se zahraničními civilními a vojenskými úřady měl vykonávat výhradně vládní delegát. Delegát se však měl s jednotlivými zemskými národními výbory, resp. Slovenskou národní radou, dohodnout, jak bude spolupráce vypadat.¹⁰⁴³

Dekret „o dočasné správě osvobozeného území republiky Československé“ stanovil, že dokud nebude vláda sídlit na území republiky, tak na jejím území bude správu vykonávat vládní delegát spolu se svým zástupcem. Oba dva musejí býti členy vlády a jsou jmenování a odvolávání prezidentem republiky na návrh vlády. Na osvobozeném území představoval každého jednotlivého rezortního ministra - de facto se jednalo o téměř samojediného vládce, který mohl vydávat i vlastní „prozatímní vládní nařízení, která sám podpisuje“. Tato nařízení musela být ještě dodatečně schválena vládou a měla se zveřejňovat v „Úředním listě vládního delegáta pro osvobozené území“ nebo „Úředním věstníku československém“ (dočasné náhradě klasické Sbírkou zákonů a nařízení a Úředního listu); delegát však vládu nenahrazoval jako takovou, nýbrž jí byl podřízen. Jestliže vládní delegát František Němec a jeho zástupce, Rudolf Viest, byli do svých funkcí jmenování 10. července, tak dekret o dočasné správě byl publikován 14. listopadu 1944 a tím dnem vstoupil v platnost. Rozkošné je, že mezi podepsanými jsou i Němec s Viestem, tj. sami si podepsali vlastní pravomoci, vedle prezidenta, premiéra a dalších členů vlády.

Vedle delegáta a jeho zástupce hrál roli již zmíněný poradní orgán. Vznikl jako jakýsi ústupek návrhům KSČ na kolektivní orgán, v němž měla být zastupována každá vládní strana. Do poradního sboru vládního delegáta byli jmenováni: Valo (KSČ),

¹⁰⁴² NA, f. PMR-L, kart. 24.

¹⁰⁴³ NA, f. PMR-L, kart. 25.

Laušman (sociální demokrat), Uhlíř (národní socialista), Hála (lidovec), Fedor Hodža (agrárník), který se však po odjezdu delegace ještě zdržel v Londýně. Vláda rovněž 11. srpna schválila seznam úředníků navržených zástupci KSČ. Koncem října 1944 poradní sbor posílil další člen Státní rady Ivan Petruščák.¹⁰⁴⁴

Ještě v dubnu 1944 bylo uvažováno, že spolu s vládní delegací by na Podkarpatskou Rus odjel též britský zástupce. Ripkas Nicholsem na toto téma mluvil a Nichols také sdělil, že Spojené království by vyslalo schopného a dobře informovaného člověka,¹⁰⁴⁵ ale z tohoto plánu evidentně sešlo.

Úřad vládního delegáta pro správu osvobozené území byl tvořen vyslanými úředníky jednotlivých ministerstev, které schválila vláda. Byla to také vláda, které úředníky na návrh příslušného ministra či vládního delegáta, odvolávala. V mimořádných případech mohl delegát úředníky postavit mimo službu a jeho rozhodnutí podléhalo dodatečnému schválení či zrušení. V delegátově administrativě se vyslaní úředníci zabývali záležitostmi svého resortního ministerstva. Vládní delegát mohl - stejně jako kdysi šéf Civilní správy Podkarpatské Rusi - do svého a dalších státních úřadů, soudů a korporací přijímat smluvní zaměstnance. Tito neměli nárok na trvalé převzetí do státní služby. Jejich osud měl být rozhodnut až po osvobození celého území a komplexního vyřešení správy republiky, včetně úřednictva. Úřad vládního delegáta měl být vnitřně rozčleněn a vybudován až po příjezdu na místo a zjištění aktuálních potřeb. Vedle toho delegát a jeho úřad ve spolupráci s místními národními výbory měl za úkol dohlédnout na očistu veřejného života od zrádců a kolaborantů. Mimořádná pozornost se měla věnovat zprovoznění celého hospodářství, zejména ve vztahu k branným potřebám československé a sovětské armády, zajištění dopravních cest a zásobování obyvatelstva.¹⁰⁴⁶

Sovětská strana se již krátce po jmenování delegáta a jeho zástupce zajímala o složení delegace. V rozhovoru z 18. července 1944 byl Henzl sovětským diplomatem dotazován, „*kdo je to generál Viest, je-li prý jeho bratr slovenský Quisling, co jsou zač členové delegace jedoucí na Podkarpatskou Rus: Czesany, Zavadil, Pražák, Znojemský.*“¹⁰⁴⁷ Sovětský diplomat tak prokázal velmi dobrou znalost jmenovaných řídicích úředníků.

¹⁰⁴⁴ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 127; Bouček, M. - Klimeš, M. - Vartíková, M.: Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu. Praha 1975, s. 119-120; Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/1. Praha 1965, s. 168-173.

¹⁰⁴⁵ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

¹⁰⁴⁶ NA, f. MV-L, sign. 2-76-2, fol. 1-6.

¹⁰⁴⁷ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

Nejdůležitějším z civilních ministrů, které vládní delegát zastupoval a zároveň představoval, byl ministr vnitra. Není náhodou, že původně byl jako vládní delegát zamýšlen Juraj Slávik, který jednak měl zkušenost s tímto rezortem jak za první republiky, tak za války, jednak měl jako Slovák i určitou výhodu, že nepředstavoval typického českého úředníka. Úkolem delegáta na poli ministerstva vnitra, tedy v rámci státní správy a vnitřních bezpečnostních složek, bylo na prvním místě obnovit politické úřady I. a II. stolice, státní policii (státní policejní úřady) a učinit kroky k obnově četnictva. Tento požadavek byl jednak logický s ohledem na nutnost zajistit všeobecnou veřejnou bezpečnost, jednak se v něm promítaly zkušenosti z dob po první světové válce, kdy vojenská policie a polní četnictvo nezískaly dobré renomé a političtí představitelé tedy neměli chuť obnovovat ty orgány, které se příliš neosvědčily. Obnovené orgány vnitřní bezpečnosti pak měly napomoci v zatýkání válečných zločinců a protistátních elementů. Vedle již dříve zmíněné očisty měl vládní delegát ve spolupráci s národními výbory připravit obnovu samosprávy na obecní, okresní a zemské úrovni. Tento úkol byl poněkud náročnější, neboť bylo otázkou, zda se budou chtít nechat národní výbory vyřadit a rozpustit jako v roce 1918. Další vývoj ukázal, že nechtěly, neboť se jejich představitelé také poučili z minulého vývoje.

Na správním poli mohl vládní delegát dosadit „*vládního komisaře, neb komisi tam, kde se to bude jeviti nutným.*“ Jest otázkou, zda vůbec někdy tuto svoji pravomoc mohl Němec vůči národním výborům prosadit. Stejně tak jen obtížně mohl realizovat likvidaci státu nepřátelských spolků, politických uskupení a stran a zabavovat jejich majetek a jmění, neboť tyto úkoly jistě v předstihu vykonaly místní národní výbory či revoluční složky. Vedle toho pak měl zajistit spisy a dokumenty po nepřátelských úřadech a osobách a zajistit civilní protileteckou obranu.¹⁰⁴⁸

V červenci 1944 přišli vojáci s návrhem pro Ministerstvo vnitra, že by se připravily rámcové směrnice pro činnost národních výborů ve vojenské oblasti a ty by se mohly postupně vysílat do vlasti za pomoci rozhlasu nebo letecky shazovat před sovětskými ofenzivami. Národní výbory se vždy měly dát k dispozici nejbližší československé nebo spojenecké jednotce, zajistit vhodného velitele pro bezpečnostní stráž a jejího velitele, který bude armádě pomáhat identifikovat léčky a nástrahy ustupujícího nepřítele (minová pole, otrávené studny), odstraňovat následky bojů (včetně pohřbívání), ale též střežit ukořistěné zbraně a důležité objekty, poskytnout místa znalé průvodce. Národní výbory pak

¹⁰⁴⁸ NA, f. MV-L, sign. 2-76-2, fol. 13-15.

měly pomáhat s opravami komunikací, ubytováním, skladováním, dopravou, výstavbou opevnění.¹⁰⁴⁹ Rovněž tento návrh se patrně neprosadil.

Vládní delegace měla také na starost rozjezd obnovy ekonomiky, který již v Londýně byl dlouhodobě pro celé území státu diskutován. Jedna z palčivých otázek se týkala měny, neboť v Sudetech obíhaly říšskoněmecké marky, v protektorátu protektorátní koruny a říšskoněmecké marky, na území Slovenska místní koruny, na okupovaném jihu Slovenska a Podkarpatské Rusi maďarské pengó. Otázka sjednocení měny a zejména kurzu jejich výměny byly námětem mnoha porad exilových hospodářských ministrů. Nevhodný a ekonomiku poškozující směnný poměr mohl mít vážné politické a sociální konotace.¹⁰⁵⁰ Proto se uvažovalo o vzniku měnového úřadu, v jehož vedení by měl své místo i vládní delegát, resp. jím pověřený zástupce. Vedle toho se diskutovala otázka sjednocení národních bank, budoucí národní banky či jen prostého bankovního úřadu při Ministerstvu financí.¹⁰⁵¹

Nejen ve vládě se probírala otázka správy osvobozeného území. Na schůzích vedoucích úředníků hospodářských ministerstev a ministerstva vnitra a národní obrany se řešily některé praktické otázky, jako například zásobování Podkarpatské Rusi, které na počátku dvacátých a posléze na konci třicátých let vážlo. Úředníci na schůzi z 23. března 1944 doporučovali, aby vláda tuto otázku vyjednala zejména s UNRRou, dále v rámci smluv Lend and Lease a samozřejmě hovořila se Sovětským svazem. Na předchozí schůzi ze 13. dubna 1944 pro změnu řešili otázku úředníků. Zaznělo, že na správu se musí připravit i rodáci z Podkarpátí, neboť sami armádní důstojníci na správu osvobozeného území nebudou stačit, při vědomí skutečnosti, že: „*Mluvíme o Podkarpatské Rusi, ale ničeho o ní nevíme. Na Podkarpatské Rusi bylo dost zaměstnanců z místního obyvatelstva [...]; 40 % úředníků zemské správy byli místní lidé.*“ Po zástupci Ministerstva vnitra chtěli, aby jim ministerstvo nějaké podkarpatoruské úředníky sehnalo. Ten však ihned odvětil, že ve Spojeném království prý vhodní jedinci nejsou a že snad budou v Sovětském svazu. Další zástupce chtěl Rusíny rekrutovat „*na základě znalostí důstojníků, kteří tam po léta sloužili.*“¹⁰⁵² K nějakému kloudnému výsledku však nedospěli.

V květnu 1944 se pak začal Štáb pro vybudování branné moci podrobněji zabývat úkoly vládního delegáta právě v souvislosti s pracemi na úkolech Velitelství osvobozeného území. Samozřejmě vojáci nemohli prejudikovat a diktovat vládě či civilním úřadům, jaké

¹⁰⁴⁹ NA, f. MV-L, sign. 2-3-8, fol. 26-29.

¹⁰⁵⁰ NA, f. PMR-L, kart. 11.

¹⁰⁵¹ NA, f. PMR-L, kart. 8. Zde též podklady k přípravě dekretu o správě měny na osvobozeném území.

¹⁰⁵² NA, f. PMR-L, kart. 11.

úkoly dostane vládní delegát, ale šlo spíše o návod, doporučení či diskusní příspěvek, co by seznam úkolů měl obsahovat, totiž zadání vlády a jí vytyčené pravomoci vládnímu delegátovi, úkoly od jednotlivých ministerstev a samozřejmě chtěli znát i orgány vládního delegáta a jejich vztah k vládnímu delegátovi. S výjimkou zadání od vlády se však vojáci chtěli zapojit do všech přípravných částí. Samozřejmě chtěli, aby vládní delegát měl za úkol podporovat Velitelství osvobozeného území v pásmu válečných operací a pomoc vyhovět potřebám sovětských vojsk. Vládní delegát měl také podle představ vojáků tyto vybavovat potřebnými právními předpisy a pravomocemi pro zajištění československých a sovětských jednotek. Důležitým prvkem v úkolech vládního delegáta mělo být i vedení národních výborů a úřadů k podpoře VOÚ. O odborných vojenských věcech měl rozhodovat ministr národní obrany, resp. Hlavní velitel. VOÚ mělo být poradním orgánem vládního delegáta ve vojenských otázkách, přičemž však mělo právo si vyžádat rozhodnutí ministra národní obrany, resp. Hlavního velitele. Výjimku tvořili samozřejmě naléhavé věci. Vládní delegát pak měl ve spolupráci se Sověty určit den zahájení mobilizace na osvobozeném území. Delegát také dojednával se sovětskými představiteli nejen materiální pomoc pro mobilizované útvary, ale také jejich nasazení na československém území v rámci sovětských svazků. Se sovětskými veliteli měl delegát také projednat zajištění československých státních hranic československými vojsky z jiných důvodů než vojenských. Vládní delegát měl pro vojenskou misi u sovětského vrchního velitele vybrat personál z osob navržených velitelem osvobozeného území.¹⁰⁵³

Směrnice pro činnost vládního delegáta nařizovala, že má zajistit správu osvobozeného území v součinnosti a ve prospěch sovětské armády, obnovit brannou moc ve spolupráci s VOÚ a vybudovat civilní úřady podle potřeby a náležitě je zajistit personálně a hmotně. Organizovat měl i výživu, výrobu, určovat cenovou hladinu produktů a mezd, zajistit obnovu dopravy a komunikací, zlepšit zdravotní péči. Řídit se měl předmnichovskými předpisy, exilovými dekrety a ve svých opatřeních *„týkajících se vnitřní správy státní, demokratickým duchem československé ústavy a tradicí československého státu, přihlížeje přitom k vůli a potřebám československého lidu, vyjádřených národními výrobky.“* V případě nutnosti dalších legislativních opatření měl vyčkat schválení svého návrhu vládou, ale v případě nutnosti mohl prozatímní nařízení vydat sám s tím, že je vládě předloží k dodatečnému schválení. Ve své práci měl neustále být v kontaktu s národními výbory, s nimiž měl spolupracovat na očištění a obsazení všech

¹⁰⁵³ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 18, čj. 1612/dův/44; NA, f. MV-L, sign. 2-3-8, fol. 12-15.

úřadů. Vůči národním výborům měl vystupovat zejména jako koordinátor a pomocník. Vládní delegát mohl vůči přiděleným úředníkům vystupovat jako jejich rezortní ministr a na místě přijímat a ustanovovat nové úředníky, ovšem pouze jako smluvní úředníky, tj. na dobu určitou. Noví úředníci museli být prověřeni národním výborem a oddělením vnitřní správy reprezentujícím Ministerstvo vnitra a jejich osud měl být řešen nově a celostátně až po válce.¹⁰⁵⁴

Jakési kompendium znalostí o Podkarpatské Rusi připravilo v létě 1944 Studijní oddělení 4. odboru Ministerstva vnitra, fakticky prvorepubliková Státní bezpečnost v exilu. Poměrně tlustý důvěrný „*Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom*“ obsahoval poznatky získané do 31. července 1944. Spis sice stručně popsal organizaci maďarské správy na okupovaném československém území, ale základem práce byly dva seznamy osob - jeden pro slovenskou a jeden pro podkarpatoruskou část -, které byly nějakým způsobem veřejně činné, ovšem s důležitým upozorněním, že „*okolnosť, že dotyčná osoba je v sozname uvedená, není sama o sebe obvinením z činnosti proti čs. štátu.*“¹⁰⁵⁵ Navíc tento doklad skromných znalostí o Maďarskem okupovaném území byl ostatním ústředním orgánům exilového zřízení rozeslán teprve 29. září 1944, ač ministr vnitra Juraj Slávik úvod k Výpisu datoval 15. srpnem 1944. V průvodním dopise připomínalo, že práce vznikla „*z naprostého nedostatku zpráv z čs. území zabraného Maďarskem*“ a proto je „*nutno býti ke zjitěným nedostatům schovívavým. [...] A poněvadž je nutno předpokládat, že naše úřady na osvobozeném území budou velmi brzy tuto příručku potřebovat, opětuje Ministerstvo vnitra opětovně svoji žádost, abyste laskavě své poznatky zaslali co nejdříve.*“¹⁰⁵⁶ Nepodařilo se dohledat, že by tato práce byla ostatními úřady nějak doplněna. Zřejmě později byl osloven i Svaz československých Maďarů ve Velké Británii (organizace s nepřehlédnutelným podílem aktivních komunistů, často z Podkarpatské Rusi), který na podzim 1944 zpracoval k práci některé připomínky, doplňky, opravy - a nebylo jich málo, natož aby byly jen podružného charakteru.¹⁰⁵⁷ Je tedy více než zřejmé, že vládní delegace jela na osvobozené území s jen omezenými vědomostmi.

V rámci příprav obnovy československého hospodářství a dopravy se v roce 1944 uvažovalo o zřízení letecké trati Užhorod - Bukurešť - Istanbul - Ankara. Vedle toho měl

¹⁰⁵⁴ VÚA - VHA, f. Sb. 37, sign. 37-193-1, fol. 1-6.

¹⁰⁵⁵ Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944, s. 1.

¹⁰⁵⁶ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 809.

¹⁰⁵⁷ NA, f. SR-L, kart. 10, fol. 934-945.

být Užhorod spojen se zbytkem republiky dvěma tratěmi. Severní - rychlejší - by vedla koridorem Praha - Brno - Zlín - Žilina - Poprad - Prešov - Užhorod a jižní trasa Praha - Brno - Bratislava - Zvolen - Košice a opět Užhorod. Pro bezprostřední čas po válce měla být jednou z prvních tratí spojnice Praha - Piešťany - Košice - Užhorod s případným prodloužením do Brašova nebo Bukurešti. Před okupací procházely Užhorodem celkem tři letecké tratě. Spoj Praha - Užhorod - Cluj - Bukurešť byl jednosměrný a fungoval od 15. dubna do 15. října. Jednosměrná byla rovněž linka Praha - Užhorod - Cluj - Jasi - Kyjev - Moskva, která fungovala od 15. dubna do 30. října. Oběma směry fungovala domácí linka Praha - Brno - Bratislava - Košice - Užhorod, která byla v provozu od 15. března do 15. října. Oproti předválečnému stavu se tak měl otočit poměr spojů z dvou mezinárodních a jednoho vnitrostátního na dva vnitrostátní a jeden mezinárodní spoj.¹⁰⁵⁸

IV.10.2: Velitelství osvobozeného území

Nejvýznamnějším z podřízených úřadů vládního delegáta bylo Velitelství osvobozeného území (VÚO). Samotná myšlenka na vznik Velitelství osvobozeného území se zrodila ve Štábu pro vybudování československé branné moci při Ministerstvu národní obrany v Londýně, protože po sovětských vítězstvích u Stalingradu a Kurska bylo zjevné, že východní části státu budou osvobozeny Rudou armádou spíše než angloamerickými silami.

Dnem 12. června 1944, kdy byl generál Antonín Hasal (krycí jméno Nižborský) jmenován velitelem osvobozeného území, se také datuje vznik samotného Velitelství osvobozeného území, které vzniklo z rozkazu prezidenta republiky. Osoba divizního generála Antonína Hasala (krycí jméno Nižborský podle rodné obce) byla pro tuto funkci maximálně reprezentativní, neboť představoval služebně nejstaršího generála v exilu (s výjimkou armádního generála Lva Prchaly, který však patřil do protibenešovské opozice) a před svým jmenováním zastával post náčelníka Vojenské kanceláře prezidenta republiky a v na přelomu let 1943 a 1944 byl přítomen nejen podpisu spojenecké smlouvy z 12. prosince 1943, ale dojednával se Sověty i další organizační růst československých jednotek na východě. Ostatně ani jeho zamýšlený předchůdce, Rudolf Viest nebyl nijak nízko posazený generál - podle schematismu byl čtvrtým nejvyšším generálem, dokonce i před Ingrem, který byl ministrem národní obrany.¹⁰⁵⁹ Hasal dopisem z 2. srpna 1944 informoval Ministerstvo národní obrany, že *„počínaje dnem mého odjezdu z Velké Británie hodlám opět používat svého skutečného jména HASAL Antonín. Prosím, aby o tom byl učiněn*

¹⁰⁵⁸ NA, f. PMR-L, kart. 18; f. SR-L, kart. 117.

¹⁰⁵⁹ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 141.

*úřední záznam a aby v úředních dokladech byla provedena příslušná změna jména. Po přechodnou dobu, aby se předešlo nedorozuměním, prosím, aby bylo používáno obou jmen: HASAL - NIŽBORSKÝ.*¹⁰⁶⁰

Během svého pobytu v SSSR¹⁰⁶¹ v polovině února 1944 Hasal několikrát vystoupil v moskevském rozhlasu, kde neopomněl zmínit „*velký počet příslušníků bratrského Slovenska a sesterské Podkarpatské Rusi*“ a tedy že, „*je před celým světem znovu dokumentována vůle slovanských národů Československé republiky žítí ve společném a nedílném státě*“, přičemž zmínil, že Slováci přešli do sovětského zajetí zúčtovali s Tisovým režimem, a zvláště vyzdvihl příslušníky „*Podkarpatské Rusi, kteří v tak hojném počtu prokázali příchýlnost a věrnost republice a z nichž mnozí tuto věrnost již zpečetili krví v bojích za náš lepší zítřek.*“ Také zmínil, že během pobytu u jednotky hovořil s vojáky původem z Podkarpatské Rusi. V dubnu 1944 pak zase v britském rozhlasu vystoupil se vřelou vzpomínkou za zahynuvšího generála Vatutina smrtelně zraněného ukrajinskými fašisty, čímž zase mohl potěšit sovětskou stranu.¹⁰⁶²

Během léta 1944 londýnská ministerstva národní obrany a zahraničních věcí precizovala postavení československé vojenské mise v SSSR ve vztahu k velvyslanci, ale i vojenské misi u vládního delegáta.¹⁰⁶³ Bedřich Reicin dopisem z 18. května 1944 prosil Vlastimila Borke, aby upozornil vedení na význam politických orgánů Rudé armády, které zajišťovaly významné úkoly v týlu a zázemí, jako např. politickou agitaci mezi obyvatelstvem a záležitosti zajatců. Naléhal proto, aby při sestavování mise byl na tuto sovětskou zvláštnost brán zřetel.¹⁰⁶⁴

Odesílání kádrů jak pro sbor, tak i pro Velitelství osvobozeného území se po jeho odjezdu na místo určení stalo průběžnou činností exilové vojenské správy. Doplnky zahrnovaly nejen důstojníky, ale i civilní specialisty z oboru státní správy (např. ministr vnitra odmítl nést odpovědnost za fungování administrativy, pokud nepojedou jím vybraní úředníci), ale třeba i dopravy apod., a stejně tak i nábor a přiznávání hodností ze slovenské armády a případně i vládního vojska.¹⁰⁶⁵ Nezbytným předpokladem pro odesílání těchto

¹⁰⁶⁰ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 86, čj. 3680/1944dův.

¹⁰⁶¹ K finančním náležitostem tohoto Hasalova pobytu viz NA, f. MF-L, kart. 101.

¹⁰⁶² VÚA - VHA, f. VKPR-L, kart. 20.

¹⁰⁶³ AMZV, f. LA-D, kart. 216; VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1727/dův/44.

¹⁰⁶⁴ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 2, sign. 21.

¹⁰⁶⁵ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 86, čj. 3591/1944dův. a čj. 3674/1944dův., kart. 87, čj. 3742/1944dův., kart. 89, čj. 4642/dův/44.; kart. 91, čj. 5150/1944dův. a 5371/1944dův., kart. 98, čj. 646/1945dův., 765/1945dův., 775/1945dův.; f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1715/dův/44., čj. 1732/dův/44., čj. 1779/dův/44., čj. 1819/dův/44., kart. 35, čj. 4651/dův/44., čj. 4673/dův/44., čj. 4697/dův/44., čj. 4711/dův/44., čj. 4737/dův/44., čj. 4803/dův.oper/45; NA, f. PMR-L, kart. 7, inv. č. 15 a kart. 18, inv. č. 30.

kádrů bylo i zajištění jejich náležitostí (finančních, materiálních, jakož i cestovních), kterými se zabýval v srpnu 1944 personální komitét ministrů. Úřad vládního delegáta, stejně jako další úřady vydaly i příslušné směrnice pro odsun letadlem či lodí, včetně technických specifikací jako hmotnosti zavazadel, devizových předpisů, zdravotních opatření, pochopitelně i pasů, víz a dokonce i pojištění, která však měla být soukromá. Jednotlivým sledům byli určeni i představení, např. v prvním sledu se o pokladu a výplaty staral dr. Czesaný, o informace dr. Pražák, o ubytování Ervín Polák¹⁰⁶⁶ a o účetnictví ing. Hublík.¹⁰⁶¹

Pochopitelně náležitosti se pak vyvíjely i s ohledem na situaci a úkoly, které delegaci a velitelství potkaly na osvobozeném území, neboť v případě Podkarpatské Rusi se počítalo s příchodem do naprosto zničeného a vybrakovaného území, zatímco po přesunu na Slovensko se počítalo přeci jen se zachovalejšími místními strukturami správy.¹⁰⁶⁸ Zároveň se však muselo pamatovat i na takovou technikálii, jako bylo služební hodnocení důstojníků přidělených VOÚ a sboru,¹⁰⁶⁹ popř. příprava map, která byla zakončena v létě 1944 za britské materiální pomoci.¹⁰¹⁰ Myšleno bylo i na národnostní a náboženskou otázku a rozmístění jednotlivých skupin obyvatelstva v okresích,¹⁰¹¹ ale to se chystalo až v souvislosti s možností opakování podkarpatoruského scénáře na Slovensku, resp. jeho východní části.

Jako velmi osvědčený je potom nutno hodnotit snahu exilového zřízení ochránit kulturní památky při postupu vojska. Za tímto účelem na podnět dr. Jana Opočenského jako zástupce Československa v různých mezinárodních kulturních komisích Ministerstvo vnitra požádalo rezort obrany o vypracování příslušných směrnic, přičemž Opočenský zpracoval příslušné seznamy. Na žádost Ministerstva vnitra, které bylo Opočenského námětem zjevně velmi zaujato, měl být dozíráním na plnění příslušných směrnic pověřen jeden důstojník u Velitelství osvobozeného území. Pro potřeby armády byly zpracovány i seznamy muzeí, archivů, zámků, klášterů a kostelů, které měly být uchráněny. Armáda se při přípravě instrukcí inspirovala podněty ze západoevropského bojiště.¹⁰¹² To vše však

¹⁰⁶⁶ podle údajů Gottwalda měl být důvěryhodným komunistou. RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1357, fol. 107-108.

¹⁰⁶⁷ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 156; kart. 86, čj. 3546/1944dův., kart. 87, čj. 3908/1944dův. a 3950/1944dův.; kart. 91, čj. 5314/1944dův., kart. 92, čj. 5482/1944dův., 5566/1944dův., 5683/1944dův.; f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1731/dův/44., čj. 1733/dův/44., čj. 1752/dův/44., čj. 1753/dův/44., čj. 1830/dův/44; NA, f. MV-L, sign. 2-6/45; sign. 2-3-8, fol. 40-43; sign. 2-5-18, fol. 1; f. PMR-L, kart. 7, inv. č. 15.

¹⁰⁶⁸ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 99, čj. 947/1945dův.; f. ŠVBM, kart. 36, čj. 4734/dův/45, čj. 5042/dův/45.

¹⁰⁶⁹ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 92, čj. 5537/1944dův., kart. 99, čj. 931/1945dův.

¹⁰⁷⁰ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 19, čj. 1629/dův/44.

¹⁰⁷¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 36, čj. 5126/dův/45.

¹⁰⁷² VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 19, čj. 1651/dův/44.

zatím pouze dokumentovalo, čeho všeho se činnost Velitelství osvobozeného území měla týkat.

Samotná myšlenka na vznik Velitelství osvobozeného území nebyla první ideou, kterou exilové vedení armády při přípravě na správu osvobozeného území napadla. Úvahy se totiž z počátku ubíraly úplně jiným směrem, totiž k obnově předmnichovské III. armády, která měla na starost obranu celého Slovenska a Podkarpatské Rusi. Z toho také vyplývá, že původně se počítalo s obnovou celého systému předmnichovské vojenské správy, včetně jednotlivých divizí a sborů na postupně či celkově osvobozeném Slovensku a Podkarpatské Rusi. Plánovači si navíc uvědomovali, že je ve hře několik proměnných: Postoj SSSR, zachování, zničení či evakuace slovenské armády a jejích materiálů. V případě zachování slovenské armády se předpokládalo, že mobilizace do československých sil bude velmi snadná, neboť většina předpisů Tisovy armády totiž stejně pocházela z meziválečného československého období. V případě likvidace či rozpuštění armády Slovenského štátu se pak přirozeně počítalo s určitými prodlevami v průběhu mobilizace. Každopádně se počítalo s mobilizací podle osvobozovaných území, resp. podle stávajících politických okresů. Velitelé pěších útvarů pak měli postupovat podle mobilizačních plánů slovenské armády a za použití důvěryhodných osob z bratislavského Ministerstva národní obrany, neboť jinak se počítalo s nedostatkem vyšších důstojníků. Zvláště se pak měly prezentovat odborné kádry zbraní a služeb, včetně letectva. Velitelství kádr III. armády měli tvořit z počátku důstojníci dlící v exilu, k nimž by se pak připojili důstojníci z osvobozeného území. Úkolem armády mělo být osvobození celého Slovenska a správní likvidace jeho armády, jakož i různých stranických ozbrojených organizací HSES a Deutsche Partei a německých branných sil, zajištění a uzavření hranic, zajištění vnitřního pořádku a nespolehlivých či podezřelých osob, spolupracovat s obnovovanou II. armádou na Moravě, spolupracovat s Rudou armádou a řídit se jejími pokyny, jakož i rozkazy Hlavního velitele a eventuálně se podílet na okupaci Maďarska. V případě, že by slovenská armáda byla rozpuštěná, resp. nemohlo se na jejím základě stavět, měla mobilizace doplnit stávající československé jednotky v sestavě Rudé armády. Jistá nereálnost části těchto představ naplno vysvitne při povinnosti III. armády dodat přebytečnou výzbroj moravské II. armádě a jejím divizím (8., 10. a 23.)... Na Slovensku tento plán počítal s výstavbou velitelství III. armády, VI. a VII. sboru, 11., 12., 13., 14. a 24. divize (poslední měla být motorizovaná) a dále velitelství 3. letecké brigády, přičemž na Podkarpatské Rusi měla být postavena 15. divize. V případě zachování obou východoslovenských divizí se 1. divize měla stát základem pro 11. divizi a 2. divize pro 14. divizi. Z Podkarpatské Rusi se pak předvídal

postup velitele armády a to na ose Mukačevo - Užhorod - Prešov - Spišská Nová Ves. Tyto útvary a velitelství neměly vzniknout najednou, ale postupně a již existující či dotvořený útvar měl napomoci při vzniku svých sesterských útvarů. Mobilizace měla být vyhlášována postupně, v různých oblastech klidně i na různé ročníky, vždy však ty nejmladší. Povolány měly být jen osoby československé a rusínské národnosti. Ostatní neměli nastupovat službu, resp. měli být propouštěni. Prezentace měla probíhat v okresních městech před okresními prezentačními komisemi, tedy na teritoriálním principu. Komise zřizoval vojenský velitel okresu. Naopak pro osoby propuštěné z maďarské armády nebo příchozí z ciziny měla působit zvláštní oblastní prezentační komise. Po odchodu vytvořených útvarů na frontu měly začít působit divizní oblasti obstarávající administraci okresů po vojenské stránce (věcná a personální mobilizace, posádková činnost, strážní služba, civilní protiletectká ochrana, výcvik záložních a doplňkových útvarů).

Železnice neměla být mobilizací jakkoliv dotčena a k jejím orgánům měli být vysláni důstojníci dohlížející na plnění požadavků a potřeb armády a spojenců.

Letectvo mělo být postaveno na leteckém personálu československých perutí ze Spojeného království, přičemž pozemní personál měl být zmobilizován na osvobozeném území. To byla další nereálná část plánu, neboť československý exil měl veliký problém udržet stávající peruti s československým leteckým personálem, resp. v případě 313. peruti šlo spíše o mezispojeneckou jednotku.

Výše naznačené záležitosti, včetně provedení mobilizace a činnosti prezentačních komisí (např. neměly být odváděny osoby propuštěné z koncentračních táborů a věznic, pokud by sami nestály o službu v armádě), výstavby útvarů a jejich personálních, materiálního a finančního zajištění, byly podrobně popsány v dalších návrzích doplňujících směrnic.

V další fázi vývoje pokynů pro Velitele osvobozeného území byl výše naznačený plán za pomoci mohutného škrtní a přejmenování velitele III. armády na Velitele osvobozeného území upraven, resp. zkrácen, ale stále si ponechával některé nereálné předpoklady, např. výstavbu celých divizí (jejich počet pro Slovensko byl určen na 4 /11. - 14./, leteckou brigádu a sborové, eventuální armádní útvary), odpadly však kupříkladu pokyny pro velitele divizí, složení štábů a další svazující detaily.¹⁰⁷³ Ostatně složení štábů a jiné předpisy týkající se organizace by měl jakýkoliv důstojník znát z paměti. Posun od

¹⁰⁷³ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 374/taj/44.

dogmatického dodržování předmnichovského vzoru k akceschopnější a pružnější formě Velitele osvobozeného území však již byl dán a plánovali se jej dále drželi.

Dokud se počítalo se vznikem velitelství III. armády, tak se také počítalo s tím, že jakmile by na frontě působila více jak jedna československá divize, ujal by se velení i po stránce operační, přičemž by samozřejmě podléhal příslušnému sovětskému veliteli. V této souvislosti by se počítalo s řízením partyzánské činnosti a příprav povstání.¹⁰¹⁴

K proměně velitelství III. armády na Velitelství osvobozeného území došlo ve druhé polovině května 1944. Návrh působnosti a úkolů Velitelství osvobozeného území měl vycházet z československých zákonů a faktu, že „*i v pásmu pod vrchní mocí sovětského vrchního velení převedou správu československé úřady - místní nebo vládní orgány.*“ Působnost a poměr k delegátovi měl být založen na tom, že v pásmu válečných operací povede správu velitel osvobozeného území podle § 120 zákona č. 131/1936 Sb. z. a n. a mimo pásmo válečných operací potom zaujme čelo správy vládní delegát. Z toho vyplýval i návrh působnosti a úkolů velitele, který měl být nejvyšším vojenským velitelem, který by zajišťoval přímou vojenskou správu osvobozeného území, vykonával velení nad jednotkami československé branné moci, které by byly znovu zřízeny, zajistil pořádek a jménem vládního delegáta prováděl všechny úkoly připadající delegátu v pásmu válečných operací podle květnové dohody. Velitel osvobozeného území se měl řídit československými zákony a předpisy, nařízeními exilové vlády, rozkazy ministra národní obrany a Hlavního velitele jakož i politicko-správními směrnicemi vládního delegáta.¹⁰¹⁵

Vládní delegát měl v souvislosti se vznikem Velitelství osvobozeného území zařadit u vrchního velitele sovětských vojsk, že VOÚ bude jednat s ním skrze československou vojenskou misi přímo nebo skrze styčné důstojníky s ostatními veliteli sovětských vyšších jednotek o jejich potřebách a přáních ohledně akcí v pásmu válečných operací, které se definovalo na základě § 120 zákona č. 131/1936 Sb. z. a n. V ostatních věcech mělo VOÚ působit jako odborný poradní orgán vládního delegáta, pokud jde o všestrannou spolupráci a pomoc sovětskému vrchnímu veliteli ze strany československé armády. Ve věcech civilních udržovalo VOÚ styk se sovětským vrchním velitelem skrze vládního delegáta, který si podroboval svými nařízeními VOÚ a všechny vojenské orgány na území zbaveném nepřítel mimo pásmo válečných opatření. Ve věcech vojenských měl být velitel osvobozeného území podřízen ministru národní obrany, resp. Hlavnímu veliteli, přičemž z původních plánů zůstalo v platnosti to, že velitel osvobozeného území byl postaven na

¹⁰¹⁴ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1585/dův/44; NA, f. MV-L, sign. 2-3-8, fol. 1-11.

¹⁰¹⁵ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1585/dův/44.

roveň veliteli armády a disponoval jeho pravomocemi podle československých předpisů. Velitel osvobozeného území pak musel podporovat postavení vládního delegáta při jakémkoliv jednání se sovětskými armádními představiteli. Delegáta měl také upozorňovat na všechna nařízení, která by velitel vydal a těžce jimi zatížil občany a orgány státu či samosprávy. Důležité bylo územní stanovení působnosti velitele osvobozeného území, které se mělo vztahovat na „území Podkarpatské Rusi a Slovenska zbavená nepříteli, v rámci hranic ČSR, tedy s výjimkou částí polského území, které byly přivtěleny ke Slovensku roku 1939.“¹⁰⁷⁶

Úkolem VOÚ samozřejmě bylo zajištění personální a věcné mobilizace a výstavba dalších útvarů a úřadů podle organizačního plánu a doplňovat jednotky vytvořené na půdě SSSR a domlouvat se Sověty využití těchto jednotek a v případě absence příslušných aktů ze strany prezidenta republiky, ministra národní obrany a Hlavního velitele také pověřovat velením vhodné důstojníky a rotmistry, kteří v žádném případě nesměli předtím dobrovolně sloužit nepříteli. Velitel osvobozeného území však nemohl povyšovat a udělovat vyznamenání, neboť tyto pravomoci zůstaly vyhrazeny příslušným představitelům. Na území bez nepříteli bylo VOÚ nejvyšším velitelem nově zřízeným útvarům, pokud některé z nich by nebyly zasazeny do boje ve svazku se sovětskými útvary. Sovětskému velení pak československé jednotky měly podléhat pouze po taktické stránce. Jednotky mimo svazky Rudé armády byly řízeny přímo VOÚ. Vytvořené jednotky měly být zařazovány jak do bojů na frontě, tak i k zajištění vnitřní bezpečnosti osvobozeného území. VOÚ mělo v dohodě se Sověty rovněž organizovat partyzánské a záškodnické akce na československém území a podporovat povstání na okupovaném území. VOÚ pak měl na základě požadavků sovětských velitelů provádět všechna opatření nutná na podporu vedení války, přičemž o nich měl informovat vládního delegáta.¹⁰⁷⁷

V osvobozených částech pak platilo, že VOÚ vykonávalo velitelskou a vojensko-správní činnost podle pokynů svého rezortního ministra, Hlavního velitele a v dohodě s vládním delegátem. Zmocnění na základě § 121 a 122 zákona č. 131/1936 Sb. z. a n. mělo VOÚ použít jen po předchozí dohodě s delegátem pokud by se tato opatření měla týkat i jiných otázek, než pro které byla svěřena. Samozřejmě pak měl organizovat i obnovu vojenské justice podle § 128 zákona č. 131/1936 Sb. z. a n.¹⁰⁷⁸ Ostatně kvůli § 128 a jeho platnosti na celém území se zvažovalo vydání zvláštního prezidentského dekretu,

¹⁰⁷⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1585/dův/44.

¹⁰⁷⁷ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1585/dův/44.

¹⁰⁷⁸ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1585/dův/44.

neboť tento odkazoval na zákon č. 82/1935 Sb. z. a n. a zákon č. 134/1885 ř. z., který však platil jen v historických zemích. Proto mělo být v dekretu zmíněno i jeho rozšíření na Slovensko a Podkarpatskou Rus.¹⁰⁷⁹ Velitelství osvobozeného území mělo k dispozici jak osoby vyslané ze Spojeného království, tak i zmobilizované osoby a kořistní materiál, jakož i pracovní síly podle zákona na obranu státu. Výstroj a výzbroj samozřejmě mohl žádat u sovětských orgánů.¹⁰⁸⁰

K působnosti a úkolům VOÚ se sešla u ministra národní obrany 26. května 1944 porada právě ministra obrany Ingra, ministra vnitra Slávika, generála Miroslava a konzula Znojemského, přičemž oba civilní představitelé prakticky „neměli žádných zásadních námitek a ani v podrobnosti nepodalí návrhy na změny“ s výjimkou drobností. Vycházelo se v této chvíli z předpokladu, že vládní delegát bude členem vlády a že bude mít i pravomoci ministerské rady, včetně pravomoci ministra národní obrany v politických věcech, nikoliv však odborných vojenských záležitostech.¹⁰⁸¹

Zároveň se připravoval rozkaz, který by umožňoval vyhlášení stanného práva na osvobozeném území pro zločiny jako bylo porušení subordinace, vzpouru, zbabělost, rušení kázně a pořádku, nedovolené verbování, vyzvědačství, zběhnutí, agitace k porušení vojenských povinností a plnění. Všechny uvedené zločiny měly být trestány smrtí zastřelením před nastoupivším mužstvem. Kromě toho se také zvažovalo připojení dalších zločinů pod výše uvedený trest, konkrétně vraždy, loupeže, žhářství, veřejného násilí, poškození cizí věci. Toto rozšíření se však mělo vyhlásit jen tehdy, pokud by se trestná činnost nebezpečně rozmohla a byly by ji třeba exemplárně potrestat.¹⁰⁸²

Problémům se samozřejmě nevyhnuo stanovení pravomocí velitele osvobozeného území. Ministerstvo zahraničních věcí především upozorňovalo, že s ohledem na smlouvu z 8. května 1944 představuje vládní delegát ztělesnění vlády na osvobozeném území a tomu je třeba přizpůsobit i pravomoci velitele osvobozeného území, který měl být proto vládnímu delegátu podřízen. Rozbor Ministerstva zahraničních věcí pak upozorňoval, že mezi vládním delegátem a sovětským vrchním velitelem na základě smlouvy neexistuje žádný jiný spojovací článek s výjimkou vojenské mise, která je však součástí vládní delegace. Tím však Ministerstvo zahraničních věcí nechtělo říci, že by nebylo možno zřídit Velitelství osvobozeného území, ale bylo to možné pouze tehdy, pokud by bylo podřízeno vládnímu delegátovi. Velitel osvobozeného území mohl být ve styku s vrchním sovětským

¹⁰⁷⁹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1610/dův/44.

¹⁰⁸⁰ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1585/dův/44.

¹⁰⁸¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1585/dův/44.

¹⁰⁸² VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1585/dův/44.

velením pouze skrze vládního delegáta. Ministerstvo zahraničních věcí plédovalo proto, aby se Sověti mohli obracet na jeden konkrétní orgán, jednu konkrétní osobu, která by vše řídila. Bylo potom samozřejmé, že velitel osvobozeného území je nejvyšším vojenským velitelem pod vedením vládního delegáta, který řídí jeho činnost. Ministerstvo zahraničních věcí pak vůbec zuřivě hájilo prvořadé postavení vládního delegáta a chtělo zabránit jakékoliv možnosti jej obejít nebo jednat přímo se sovětským vrchním velením nebo prostě jednat samostatně. Úkolem velitele osvobozeného území mělo být podle názoru diplomatů provést podle pokynů vládního delegáta mobilizaci a organizaci nových jednotek. Stejně tak měl vládní delegát s vrchním velitelem sovětských vojsk dohodnout rozhraní mezi pásmem válečných operací a ostatním osvobozeným územím. Velitel osvobozeného území pak měl udržovat spojení s Hlavním velitelem (nikoli s ministerstvem jako takovým, neboť jej ztělesňoval vládní delegát), ale i tento kontakt s Hlavním velitelem měl Velitel osvobozeného území vést tak, aby byl vládní delegát plně informován. Vládní delegát pak měl řídit i likvidaci slovenské armády ve správním smyslu, nejen politicky. Ministerstvo národní obrany vysvětlovalo v přípisu z 20. června 1944 ve světle této kritiky své instrukce tak, že vládní delegát nemá dosud žádné pokyny a směrnice, proto podklady ve věci velitele osvobozeného území byly vypracovány na podkladě stávající legislativy. „ *Uzná-li vláda, že československý vládní delegát bude se moci odchýliti při správě osvobozeného území od platných zákonů a bude-li to stanoveno zákonným opatřením, bude ovšem podle toho upravena i působnost velitele osvobozeného území.* “ Ministerstvo národní obrany pak bylo toho názoru, že postačí, pokud bude dodrženo právo vládního delegáta nařizovat veliteli osvobozených území podle potřeby. Z toho důvodu se pak ani ministr národní obrany neobtěžoval zabývat se poznámkami Ministerstva zahraničních věcí k jednotlivým článkům návrhu.¹⁰⁸³

Do přípravy pravomocí velitele osvobozeného území se zapojily v rámci připomínkového řízení i další orgány vojenské správy, včetně Vojenské kanceláře prezidenta republiky, které velel Antonín Hasal, který si tak fakticky připomínkoval své vlastní budoucí pravomoci, např. prosazoval, aby československé jednotky byly Hlavnímu velitelství podřízeny prostřednictvím VOÚ, neboť by to bylo pružné s ohledem na aktuální potřeby a řízení činnosti proti nepříteli. Kromě toho měl být u VOÚ zřízen vrchní polní soud, kterému by byly stejně podřízeny polní soudy I. stolice československých jednotek. Ostatně velitel osvobozeného území měl vykonávat úkoly ve věcech polního trestního

¹⁰⁸³ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 19, čj. 1640/dův/44; NA, f. MV-L, sign. 2-3-8, fol. 16-25; f. PMR-L, kart. 21

řízení. V této souvislosti také doporučoval vznik zápolních soudů, jakmile přestane být některé území prostorem válečných operací.¹⁰⁸⁴

Vojáci se také v přípravných studiích zabývali provedením mobilizace. V nich se počítalo, že veřejnou správu převezme síť národních výborů, které budou „plně“ pomáhat vojenským orgánům při mobilizaci - personální i věcné. Národní výbory měly v případě té druhé napomáhat s ubytováním armády a zajištěním skladišť, stájí a cvičišť, potravin a rekvírování dopravních prostředků. V případě mobilizace lidských zdrojů měly národní výbory za úkol pořádat několikrát seznamy (mužstva, rotmistrů a důstojníků, osoby navrátnějších se z cizí armády nebo jejího území) podléhajících mobilizaci, včetně údajů o dřívější službě v československé nebo jiné armádě. Z mobilizace měly být vyloučeny provinilé a nespolehlivé osoby (jejich zbraně zajistit a předat armádě). Mobilizované muže a jejich soupisy měly národní výbory zaslat do sídla prezentační komise (předpokládala se v Jasině, Rachovu, Dubové a Tačevu a později i oblastní prezentační komise pro celou Podkarpatskou Rus v Užhorodě). Vojenským orgánům se pak měly nahlásit ty osoby, které se vyhnuly vojenské povinnosti (předpokládalo se, že k nástupu stačí 24 hodin). Té nepodléhali členové národních výborů, jimi zatímně zproštěné osoby a již dříve do československých jednotek zařazení jedinci. Další postup už byl v podstatě popsán výše - vězně koncentračních táborů nechat vstoupit do armády výhradně dobrovolně a při mobilizaci zvláště vyčlenit specialisty. Odhad lidských zdrojů (i s ohledem na válečné události), které by bylo povoláno, byl následující:

Předpokládané personální zdroje na Podkarpatské Rusi pro obnovovanou československou brannou moc	
I. záloha	5685 mužů
II. záloha	2380 mužů
Celkem	8065 mužů

Výše uvedené číslo dostačovalo k postavení divize, byť některé útvary by byly na polovičních počtech, tedy podle původních plánů 15. divize (eventuálně podřízené III. armádě, resp. VII. sboru se sídlem v Prešově), po jejím nasazení na frontě 15. oblasti, která se měla také postarat o zajištění letiště v Užhorodě nebo jiných letištních ploch pro použití československým letectvem.

¹⁰⁸⁴ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 87, čj. 3789/1944taj.

Předpokládání vojenští velitelé okresů měli napomáhat při mobilizaci, zajistit místa pro prezentační komisi a určit její sídlo, eventuálně je i sestavit, zařídit pořádkovou a bezpečnostní službu, zajistit dopravní prostředky a infrastrukturu (např. vodárny, elektrárny).¹⁰⁸⁵ Směrnice pro prezentaci pak na osvobozeném území prodělaly drobnou úpravu.¹⁰⁸⁶

V srpnu 1944 došlo k jedné z nejdůležitějších změn - VOÚ přestalo být územně omezené na Slovensko a Podkarpatskou Rus a byla rozšířena jeho působnost na území celého státu.¹⁰⁸⁷

Hasal ve své nové funkci měl rozsáhlé pravomoci, neboť měl práva velitele armády (za první republiky maximálně velel sboru a jen dočasně Zemskému vojenskému velitelství v Brně) a jeho přímým nadřízeným už byl jen Hlavní velitel a ministr národní obrany. Samotné Hlavní velitelství bylo zformováno v polovině září 1944 a určeny jeho pravomoci.¹⁰⁸⁸ Na osvobozeném československém území nebylo vyšší československé vojenské autority než velitele osvobozeného území, tedy Hasala. Úkolem velitele VOÚ bylo provést mobilizaci, vytvořit velitelství, útvary a orgány podle plánu MNO. Velel všem nově budovaným jednotkám mimo svazek Rudé armády a všechny čs. jednotky, včetně armádního sboru (mimo taktických a materiálních záležitostí, o které se starala Rudá armáda, v jejímž rámci působil) podléhaly VOÚ. Předpokládalo se však, že Hlavní velitel na velitele 3. armády (ještě předtím než se přeměnil na VOÚ) přenechá ta práva, které naň mohl přenést podle zákona č. 115/1937 Sb. z. a n. o vojenském polním trestním řízení s tím, že měl velitel armády rovněž za úkol vybudovat vojenské soudnictví, ale vrchní polní soud pro oblast 3. armády musel zřídit Hlavní velitel. Stejně tak se chystalo zmocnění velitele 3. armády propůjčovat jménem prezidenta republiky Československý válečný kříž 1939, Československou medaili za chrabrost, Československé vojenské medaile za zásluhy I. a II. stupně československým vojákům bojujícím a působícím v rámci oblasti velitele 3. armády. Cílem samozřejmě bylo, aby tato ocenění udělená pokud možno bezprostředně povzbudila morálku, neboť vyznamenání prezidentem republiky dlelým v Londýně bylo poněkud komplikované. Dále měl být z prezidentských pravomocí vybaven právem jmenovat vyšší velitele až do úrovně divize, jinak totiž hrozilo nebezpečí z prodlení. Tato jmenování měla být dočasná a neměla z nich vyplývat žádná práva nebo

¹⁰⁸⁵ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 428/taj/44.

¹⁰⁸⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 35, čj. 4938/dův/45.

¹⁰⁸⁷ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1754/dův/44., čj. 1762/dův/44; NA, f. MV-L, sign. 2-3-8, fol. 36.

¹⁰⁸⁸ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 4603/dův/44; připomínky a podněty z přelomu let 1944 a 1945 k rozkazu o působnosti a pravomoci Hlavního velitele viz též MV-L, sign. 2-3-6b.

nároky. Povýšit samozřejmě mohl velitel 3. armády jen ty důstojníky, které měl k dispozici a kteří byli způsobilí pro zařazení do československé branné moci.¹⁰⁸⁹

Hasal musel podle rozkazů provést mobilizaci, již by doplnil československé jednotky pod vedením RA, organizovat bojovou činnost proti nacistům a jejich spojencům podle rozkazů Hlavního velitele a ve spolupráci se sovětskou brannou mocí. VOÚ také mělo za úkol zříditi úřady polních soudů, polních prokurátorů a vrchního polního soudu. Nikoliv nevýznamným úkolem byla i ostraha státní hranice.

VOÚ pracovalo podle všeobecných nařízení vládního delegáta, ministra obrany a hlavního velitele. Hasal ze své funkce zastával roli poradce vládního delegáta při komunikaci s Rudou armádou. Činnost VOÚ se řídila československými zákony platnými před Mnichovem i dekrety a nařízeními vzniklými v exilu a nejdůležitější normou byl zákon o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a n. a jeho příslušná prováděcí nařízení.¹⁰⁹⁰ Tento zákon nebyl samozřejmě silám Osy neznámý, neboť v Československu vyšel v jazyku menšin a německé vyslanectví se tímto zákonem a jeho prováděcími nařízeními poměrně zabývalo.¹⁰⁹¹

Dne 29. července 1944 rozeslal ministr národní obrany prezidentu republiky (skrže Vojenskou kancelář prezidenta republiky), premiérovi, veliteli osvobozeného území, vládnímu delegátovi, ministru zahraničních věcí a některých organizací a částem z rezortu Ministerstva národní obrany výnos o působnosti, podřízenosti a úkolech velitele osvobozeného území. Tento dokument stanovil působnost a podřízení velitele osvobozeného území tak, že *„je až na další nejvyšším vojenským velitelem, který má zajistiti vojenskou správu osvobozeného území, vykonávat vojenská správní opatření na osvobozeném území potřebná, aby tam mohla být znovuzřízena československá branná moc a aby mohla plniti uložené úkoly, vykonávat velení nad složkami československé branné moci, které tam budou znovu postaveny, a přispět vojenskými prostředky k plnění úkolů vládní moci.“* Předpis dále potvrzoval, že velitelem osvobozeného území je generál s právy velitele armády a že v tomto smyslu je nutno vykládat též všechny předpisy hovořící o generálu armády. Ve vztahu k vládnímu delegátu bylo určeno, že je jeho *„vojenským orgánem“* a že *„pracuje podle jeho všeobecných nařízení pro osvobozené území a podle jeho zásadních rozhodnutí pro obor vojenské správy, pokud půjde o vojenská správní opatření a vojenskou správu osvobozeného území.“* Dále byl určen jako jeho vojenský

¹⁰⁸⁹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 26.

¹⁰⁹⁰ Nýltová, Dana: Čs. vojenská správa v období druhé světové války. In: HaV, č. 4, 1965, s. 596-597.

¹⁰⁹¹ PA AA, f. Gesandtschaft Prag, kart. 66, sign. A III 2 m 1, Bd. 3.

poradce při styku se sovětským vrchním velitelem ve věcech vojenské správy osvobozeného území. Po stránce velitelské moci podléhal velitel osvobozeného území ministru národní obrany, resp. Hlavnímu veliteli, přičemž se řídil jeho instrukcemi např. organizačními nařízeními, personálních otázkách, ustanovování velitelů, použití organizovaných jednotek a jejich použití a velení. Dále bylo zdůrazněno, že vedle předválečného a exilového zákonodárství a vojenských předpisů se velitel osvobozeného území řídí nařízeními ministra národní obrany, resp. Hlavního velitele, a nařízeními vládního delegáta. Velitel osvobozeného území se přitom měl řídit zejména ustanoveními zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a n. platnými za branné pohotovosti státu, neboť tento stav nepřetržitě trval od 23. září 1938, jak říkalo vládní usnesení z 20. dubna 1944. V případě těch opatření, která podle tohoto zákona bylo zapotřebí zmocnění vlády nebo ministra vnitra, vyžadoval velitel osvobozeného území u vládního delegáta. Podle této instrukce měla být československá vojenská mise, kterou předvídal článek 4 smlouvy z 8. května 1944, vzniknout ustanovením ministra národní obrany, přičemž tato mise měla být orgánem vládního delegáta pro styk s příslušným sovětským velitelem. Územní působnost VOÚ představovala „*území Podkarpatské Rusi a Slovenska zbavená nepřítele v rámci hranic ČSR.*“

Důvod k vydání vyhlášky, kterou navrhlo Ministerstvo národní obrany vydat 12. dubna 1944, o vstupu státu do branné povinnosti byla skutečnost, že podle nóty Ministerstva zahraničních věcí byla republika s Německem ve válečném stavu od 17. září 1938 a s Maďarskem od 7. října 1938, kdy měl stát fakticky podle zákona o obraně státu vstoupit do branné pohotovosti, ale válečný stav byl vyhlášen až 16. prosince 1941. Proto bylo raději zvoleno datum mobilizace jako den vstupu do branné pohotovosti státu, což se ostatně také stalo vyhláškou č. 183/1938 Sb. z. a n. právě ze dne 23. září 1938 s tím, že podle exilové interpretace stav pohotovosti trvá bez ohledu na jeho ukončení druhorepublikovým nařízením č. 28 ze dne 3. února 1939. Ministerstvo sociální péče sice dovozovalo, že nová publikace branné pohotovosti je zbytečná, neboť rozhodnutí pomnichovské vlády v Praze o jejím zrušení je z pohledu exilu neplatné, ale připouštělo, že připomenutí právního trvání branné pohotovosti a tím pádem i platnosti příslušných paragrafů zákona o obraně státu může být důležité z praktického i psychologického hlediska, ale dávalo k úvaze, zda by nebylo lépe tak učinit nějakou interní instrukcí, neboť se domnívalo, že veřejným aktem by se mohlo nepříteli ledascos prozradit. Bohužel, co

konkrétního by bylo tímto aktem prozrazeno Ministerstvo sociální péče neuvedlo.¹⁰⁹² Větší zájem či rozruch však tato vyhláška nevyvolala, neboť byla vydána 20. dubna 1944 a oznamovala, že „stav branné pohotovosti státu, vyhlášený vládní vyhláškou ze dne 23. září 1938 č. 183 Sb. z. a n., trvá bez přerušení.“¹⁰⁹³ Ovšem i s ní byly určité problémy, neboť podle § 57, odst. 3, zákona č. 131/1936 Sb. z. a n. měl být den vstupu státu do branné pohotovosti vyhlášen ve Sbírce zákonů a nařízení, tedy v exilových podmínkách v Úředním věstníku, ale to redaktoři prvního čísla roku 1944, které vyšlo v květnu, neučinili, takže Ministerstvo národní obrany muselo upozornit dopisem z 2. července, že by tento stav mohl způsobit potíže.¹⁰⁹⁴ Dalším důvodem pro vydání podle názoru vojáků byla skutečnost, aby na Slovensku a Podkarpatské Rusi panovala právní nejistota. Předkladatele lákaly zejména paragraf 138 zákona o obraně státu umožňující vydávat vládě se souhlasem prezidenta vládní nařízení tam, kde by byla potřeba zákona. Tato opatření však musela být do 14 dnů předložena Národnímu shromáždění ke schválení, jinak pozbývala platnosti. Zajímavé byly z tohoto hlediska i paragrafy 58-137, přičemž vojáci zdůrazňovali především význam těchto paragrafů:

Paragrafy zákona na obranu státu	Jejich význam pro správu osvobozeného území
60	Na potřebnou dobu uložit pracovní povinnost osobám zaměstnaným v oborech nezbytných pro fungování státu (zajištění vody, tepla, elektřiny, zdravotní péče a zemědělské výroby)
64	Povinnost veřejných a některých dalších zaměstnanců setrvat na svém služebním místě a stanovení sankcí za jejich porušení
65	Povinnosti volených zástupců samosprávy a různých fondů a ústavů
66-80	Osobní úkony za branné povinnosti státu
81-88	Věcné prostředky za branné povinnosti státu - všeobecně
89	Dopravní prostředky
90	Silnice a cesty
91	Vodstvo a vodní stavby
92-93	Pošta a telegrafy, poštovní holubi

¹⁰⁹² NA, f. PMR-L, kart. 21; VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 404/taj/44.

¹⁰⁹³ Úřední věstník československý, č. 2, roč. V., 29. září 1944, s. 13.

¹⁰⁹⁴ NA, f. PMR-L, kart. 21.

94	Nemovitosti
95	Ubytovací a skladovací prostory
96	Stravování osob a krmení zvířat
97	Zdravotnická zařízení
98	Podniky důležité pro obranu státu
99	Úschova a správa věcí
100-103	Základní ustanovení o státně řízeném hospodaření s věcnými prostředky - vláda, Nejvyšší hospodářský úřad (tyto paragrafy určují možnost jeho zřízení, které se mělo stát vládním nařízením) a některá ministerstva mohla díky těmto paragrafům zavést řízené hospodaření s různými životními a jinými potřebami. <i>„Tímto ustanovením lze postavit na zákonný podklad opatření potřebná pro zásobování obyvatelstva, pro stanovení cen, pro zásahy do výroby věcných prostředků apod., ve kterých bude nutné pokračovati ještě i tehdy, když již pominou důvody pro podržení stavu branné pohotovosti státu jen z vojenských důvodů.“</i>
104-112	Hospodářské úřady a pomocná hospodářská nařízení
113-119	Oprávnění vlády ve věcech celních a opatření finančních prostředků pro mimořádné potřeby. Podle § 118 mohla vláda nařídit, že je zapotřebí úředního souhlasu pro změny v držení nemovitostí a podle § 119 šlo omezit vlastnické právo nepřátelských států a jejich příslušníků. <i>„Těchto ustanovení spolu se zmocněním podle paragrafu 138 by bylo možné využiti pro vyřešení hospodářských změn, které provedli Němci, Maďaři i právně neplatné vládní orgány.“</i>
120-132	Opatření pro vojenskou správu v oblasti bojových operací, blízkém i vzdálenějším týlu
120	V operačním pásmu se přenášení na Hlavního velitele působnost Ministerstva vnitra a jiných ústředních úřadů spadajících jinak do působnosti politických úřadů, resp. státních policejních úřadů. Hlavní velitel přitom odpovídá vládě.
121	Vláda může svěřit vojenským velitelům částečnou pravomoc zemských úřadů v některých zemích nebo jejich částech jak v poli, tak i zápolí k zabezpečení vojenských zájmů.
122	Ministr vnitra může po dohodě s ministrem národní obrany svěřit

	vojenským velitelům ustanoveným za vojenské správní komisaře částečnou pravomoc okresních nebo obecních úřadů v poli a zápolí k zabezpečení vojenských zájmů.
123	Zemský nebo po zmocnění i okresní úřad může přenést na zvláštního úředníka přenesenou působnost obce a její působnost v oboru bezpečnostní policie.
125	Cenzura.
126	Omezení radioprovozu.
127	Vláda může nařídit určitá opatření v oblasti soudních trestů.
128	Vláda může po dobu války rozšířit pravomoc vojenských soudů na občanské osoby na trestné činy podle zákona o obraně státu, některé trestné činy podle zákonů na obranu republiky a branného zákona. Toto pověření může být určeno jen na některá území či jen na vybrané trestné činy.
129	Trestní pravomoc nad osobami vázaných pracovní povinností.
130	Trestní pravomoc nad osobami povolaným k osobním úkonům.
131	Vláda může nařízením upravit civilní soudnictví a správu cizího území obsazeného československou brannou mocí.
132	Umožňuje dočasně přidělovat soudce z povolání.
133-137	Požitková a zaopatřovací ustanovení.

Vojáci z toho dovozovali, že zákon o obraně státu „*dává, jakmile je vyhlášen stav branné pohotovosti státu, úplný podklad pro zabezpečení civilní i vojenské správy na osvobozeném území*“ a dále umožňuje „*provádění hospodářských opatření v zájmu státu v oboru zásobování a v oboru hospodářského podnikání*“, přičemž § 138 dával prezidentu republiky a vládě „*právo uplatnit většinu opatření, kterými mají být postiženy činy a skutečnosti, které byly napáchány v našem státě nepřitelem a příslušníky našeho státu*“ - to vše za předpokladu, že vláda vyhlásila stav branné pohotovosti státu podle § 57 zákona o obraně státu.¹⁰⁹⁵

Kromě toho se pro velitele III. armády, resp. velitele osvobozeného území zvažovalo opatření, kterým by mu byly předány některé pravomoci zemského úřadu vyplývající ze zákona č. 131/ 1936 Sb. z. a n., zejména ve vztahu k zajištění vnitřní

¹⁰⁹⁵ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 9, čj. 404/taj/44.

bezpečnosti, neboť se očekávalo, že sovětsí velitelé se v této věci budou v první řadě obracet na československého místně nejvyššího velitele, ale zároveň se nechtěla snižovat váha vládního delegáta.¹⁰⁹⁶

Úkoly velitele osvobozeného území bylo provést mobilizaci a znovuzřídit československou brannou moc, tj. zorganizovat příslušná velitelství, úřady (např. polní soudy a úřady polních prokurátorů, jejichž místa působnosti a umístění vrchního polního soudu měl určit v dohodě s československým vládním delegátem) a útvary podle organizačního plánu nařízeného ministrem národní obrany. Na osvobozeném území byl velitel osvobozeného území nejvyšším velitelem znovuvytvořených jednotek, přičemž těm, které byly zasazeny mimo svazek Rudé armády, velel samostatně velitel osvobozeného území. Jakékoliv jednotky zasazené do boje podléhaly po taktické a materiální stránce příslušným sovětským velitelům a v ostatních věcech skrze velitele osvobozeného území Hlavnímu veliteli. Výzbroj a výstroj pro mobilizované jednotky požadoval velitel osvobozeného území po sovětské straně skrze vládního delegáta, u kterého se také domáhal finančních prostředků pro vojenské orgány a útvary (vládní delegát však v tomto bodě Ministerstvo národní obrany zklamal, neboť ještě koncem prosince 1944 nevydal předpis o náležitostech vojenských osob). Delegátovým prostřednictvím se domáhal i podpory ze strany národních výborů v těch případech, kdy bude potřeba něco učinit, ale nebude existovat příslušná legislativa. Velitel osvobozeného území disponoval štábem, který si mohl volně doplňovat lidmi a vybavovat materiálem z místních zdrojů na základě zákonných předpisů nebo z prostředků pro vytvářené jednotky. Nově utvořené útvary se měly podle rozkazu Hlavního velitele zapojit do svazků sovětských vojsk pro boj za osvobození ČSR, ale část jednotek měla být použita pro „zabezpečení uvnitř osvobozeného území a hranic ČSR proti nepřátelským státům přihlížeje k požadavkům československého vládního delegáta.“ Činnost proti nepříteli na osvobozeném území pak měla být pochopitelně konána v dohodě s příslušnými sovětským velitelem. Mobilizované osoby na osvobozeném území měly sloužit k doplnění jednotek bojujících v sestavě Rudé armády. Pod vedením vládního delegáta a podle přání sovětského vrchního velitele mělo VOÚ vykonávat úkoly, které by byly zadány v pásmu válečných operací a na osvobozeném území. Zabezpečení hranic mělo VOÚ vykonávat v případě potřeby i z jiných důvodů, než čistě vojenských, např. zdravotních a hospodářských, na čemž se však musel dohodnout vládní delegát se sovětským velením. Velitel osvobozeného území také mohl pověřovat

¹⁰⁹⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 27.

dočasným velením vhodné důstojníky, pokud to nespádalo do pravomoci prezidenta republiky, ministra národní obrany nebo Hlavního velitele, přičemž jmenování a povyšování důstojníků a rotmistrů bylo ponecháno příslušným činitelům, stejně jako udělování vyznamenání. Vybírat samozřejmě musel tak, aby se do funkce nedostala osoba kompromitovaná spoluprací s okupanty, nebo která se provinila proti věrnosti státu.

V případě osob sloužících v rámci slovenské armády, vládního vojska nebo jiných osob zařazených v nepřátelské armádě měl postupovat podle příslušného dekretu prezidenta republiky a příslušných nařízení ministra národní obrany o jejích služební povinnosti. Velitel osvobozeného území vykonával kázeňskou pravomoc a úkoly velitele ve věcech polního trestního řízení v souladu s platnou legislativou. Velitel osvobozeného území měl zřídit dále „vojensko-železniční orgány a orgány pro silniční dopravu“ a zajistit přepravní potřeby sovětských a československých vojsk. Dalším úkolem bylo zajistit veškerý movitý a nemovitý majetek a materiál zanechaný nepřítelem, pokud nenáleží československým příslušníkům. Přirozeně pak na to navazoval úkol zajistit podniky produkující válečný materiál a jejich výrobu a produkty využít pro vybavení organizovaných jednotek.

V podnicích měl být zaveden vojenský dozor.

Důležitá byla i definice pásma válečných operací zmiňovaného v člancích 1, 5, 6 a 7 dohody z 8. května, které československá strana považovala za totožné s „územím operačního pásma“ zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a n.¹⁰⁹¹

Vývoj pravomocí a úkolu velitele osvobozeného území však procházel změnami i v době, kdy se již nacházel ve střední Evropě. V důsledku vypuknutí Slovenského národního povstání a přesunu vládního delegáta a velitele osvobozeného území na povstalecké území. Zde se měl podle návrhu Hlavního velitele podřídit veliteli 1. československé armády a plnit jím zadané úkoly. Velitel osvobozeného území měl od něj dostat na starost především doplňování polních jednotek vzniklých na osvobozeném území, jednak jednotek z exilu přidělených do působnosti 1. armády, dále pak organizovat nově postavené útvary z mobilizovaných zdrojů. Ve výsledku se mělo velitelství osvobozeného území stát poskytovatelem týlových služeb pro velitelství 1. armády, které se tak mělo plně věnovat výhradně bojovým úkolům. Ve chvíli, kdyby některá část státního území přestala být územím bojových operací a přestalo tak podléhat působnosti velitele 1. armády, měl se velitel osvobozeného území ujmout původně zamýšlené role.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁷ NA, f. PMR-L, kart. 21.

¹⁰⁹⁸ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 33, čj. 1883/44/dův.

Nicméně ještě v říjnu 1944 se uvažovalo o úpravě působnosti velitele osvobozeného území. To však na Ministerstvu národní obrany vyvolalo určitý zmatek, neboť se nevědělo, zda je zástupcem vládního delegáta ještě stále Viest a jak jmenování velitele 1. armády ovlivnilo působnost velitele osvobozeného území. Řešit se měl zejména problém společné působnosti Velitelství osvobozeného území a velitelství 1. armády. Případná změna měla zajistit, že by Velitel osvobozeného úkoly prováděl ty úkoly, kterým by jej pověřil velitel 1. armády. Jakmile by se 1. armáda přesunula dále na západ, převzalo by Velitelství osvobozeného území správu těch částí republiky, které by byly zbaveny nepřítele a nacházely se v týlu. Rozhraní mezi 1. armádou a VOÚ měl určovat ministr národní obrany na návrh Hlavního velitele. Při společném působení by velitel 1. armády přenesl na VOÚ provádění mobilizace a doplňování bojujících jednotek ze sestavy 1. armády a jednotek zahraniční armády přesunutých do její podřízenosti, výstavbu nových útvarů a jejich výcvik, velení týlových orgánů nepatřících k polním jednotkám, a vše, co by umožnilo veliteli 1. armády věnovat se výhradně řízení bojových operací. S potlačením Slovenského národního povstání byl tento problém vyřešen a příslušný návrh odložen ad acta.¹⁰⁹⁹

Úkolem Velitelství osvobozeného území, jakož i do budoucna zřizovaných intendantních služeb v jednotlivých divizních oblastech bylo provést soupis potravin u producentů, obchodníků a ve skladištích, dále sepsat dobytek u zemědělců za pomoci okresních úřadů, dále zajistit vojenské objekty a jejich vybavení a zásoby, které nebudou využitelné ihned při mobilizaci, přesunout do zajištěných prostor, zajistit přepravní balící materiál, přerozdělit zjištěné zásoby podle mobilizačních potřeb a zajistit vůbec finanční, materiálové a prostorové potřeby mobilizace, včetně např. příslušných předpisů a samozřejmě soupis a využití kořistního materiálu. Přitom všem se počítalo, že SSSR dodá materiál pro 1 velitelství armády, 2 velitelství armádních sborů s příslušnými útvary zbraní a služeb, 5 divizí na Slovensku a Podkarpatské Rusi (na Podkarpatsku měla vzniknout 1 divize, na východním Slovensku další divize, jinak se počítalo s tím, že na zbytku Slovenska budou využity podklady tisovske armády). To vše zahrnovalo stejnokroje, lůžkoviny, výstroj a výzbroj pro pěchotu, dělostřelectvo, ženisty, spojaře, zdravotníky atd.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁹ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 89, čj. 4718/dův/44.

¹¹⁰⁰ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 156.

Nedílnou součástí příprav pak samozřejmě bylo i vyjednávání a přeprava personálu velitelství osvobozeného území do Sovětského svazu.¹¹⁰¹

Kromě toho se československá strana rozhodla v říjnu 1944 prozkoumat možnost přesunu ve Spojeném království působících stíhacích perutí na osvobozené území a způsoby jejich zásobování s ohledem na rozdílnost letecké výzbroje a výstroje v podobě letounů Spitfire IX, zatímco Sověti z minulosti měli k dispozici pouze stroje Spitfire V a v této době již zastaralý Hurricane.¹¹⁰² Již v dubnu 1944 československá strana zvažovala vytvoření dopravní letky v rámci britského transportního letectva, která by zajišťovala spojení s osvobozeným územím a jeho pravidelné zásobování. U britských dopravních perutí v té době působil dostatek československého leteckého personálu k založení letky, která by po lehkém doplnění dalšími letci mohla začít ihned působit. Naopak v případě pozemního personálu by československá strana byla s to zajistit jen příjem letadel na osvobozeném území (předpokládalo se letiště ve Slatinských dolech) a část personálu na ostrovech by musela být britská. Pochopitelně letka by byla k dispozici Spojencům, ale v případě nutnosti by byla prvotně určena pro lety ve prospěch československé vlády. Pochopitelně se také zavrhl myšlenka, že by se ve prospěch dopravní letky oslabil některý z bojových útvarů.¹¹⁰³ Naopak přesun na osvobozené území měl minout 311. bombardovací peruť, která měla setrvat na Západě a letecky zásobovat stíhací útvary, popř. domov zbraněmi apod. Celý námět narazil na britské odmítavé stanovisko, které ale přišlo až v prosinci 1944. Britové, jakkoli chápali touhu, aby operovalo československé letectvo z československé půdy, totiž nebyli ochotni odeslat moderní stroje do Sovětského svazu, ale byli ochotni povolit odchod perutí bez letadel, ovšem přeškolení na novou techniku by si u československých pilotů a techniků vyžádal množství času. Britové svoje stanovisko zdůvodňovali tím, že podstatná část pozemního personálu jsou Briti, dále zásobovacími obtížemi a faktem, že Liberator 311. perute byly speciálně upraveny pro boj s ponorkami a tudíž by bylo tyto stroje a jejich posádky nevhodné přesunout do role pouhých zásobovačů. Kromě toho RAF nechtěla přijít o několik zkušených perutí. Sověti na podnět přesunu perutí reagovali pozitivně, včetně uvolnění náležitě vybavených letišť ve Slatina Selo u Sighetu a letiště v Chustu, jakož i potřebného technického personálu (československá strana požadovala 72 motorářů, 46 drakařů, 24 zbrojířů, 26 elektrikářů, 18 přístrojářů, 20 radiomechaniků), pohonných hmot a mazadel a náhradních dílů, ale

¹¹⁰¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 33, čj. 1860, 1968, 1991/44/dův.

¹¹⁰² VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 32, čj. 768/44/taj.

¹¹⁰³ VÚA - VHA, f. VKPR-L, kart. 12, čj. 290/dův/44.

nevědělo se, zda by za nových okolností daných britským stanoviskem byli ochotni dodat i potřebný letecký a pozemní materiál. O tomto podnětu se sice na československé straně jednalo, ale přes určité komunikační ruchy mezi československými úřady, exilová vláda rozhodla o tom, že letectvo zůstane na ostrovech.¹¹⁰⁴ Ostatně budování československého letectva v SSSR provázely i jiné problémy, např. nelibost Sovětů vůči pplk. Pernikářovi, kterého sovětská strana nechtěla za náčelníka štábu 1. československé smíšené letecké divize. Jejich přání byli Němec s Hasalem ochotni vyhovět. K jejich názoru se klonil i Londýn.¹¹⁰⁵

Znovu vybudování československé branné moci bylo čistě Hasalovou kompetencí, do které se nesměl armádní sbor vůbec zapojit.¹¹⁰⁶ Nevyřčeným, avšak jasným cílem bylo, aby Benešův oddaný stoupenec - generál Antonín Hasal - vybuvoval ozbrojenou sílu, v níž by neměli komunisté důležité pozice a/nebo přílišný vliv skrze osvětové důstojníky a jimi šířenou ideologii. Je tedy otázkou, zda vůbec takto koncipované velitelství a celá vládní delegace mohli uspět, zvláště, když komunisté a Sověti museli přesně chápat, co je cílem londýnské vlády.

Úkol obnovit československou brannou moc exilové Ministerstvo národní obrany poměrně trápil a v březnu 1944 se ministr Ingr chystal na vystoupení v této věci ve Státní radě. V něm předvídal, že obnova branné moci bude nejnáročnější právě na Podkarpatské Rusi. Bližší důvody sice neuváděl, ale s ohledem na skutečnosti uváděné v případě historických zemí a Slovenska je zřejmé, že nepředpokládal dochování jednak československého či jiného vhodného vojenského materiálu všeho druhu, jednak naprosté rozbití československého způsobu vojenského úřadování (např. evidence branců), jiný výcvik branců v letech okupace, o personálních ztrátách (bojových /na kterékoliv straně/, vězněním, kolaborací /a jejich zatčení či útěk po válce/, resp. pravděpodobné neposkytnutí možností drtivě většině zdejšího slovanského obyvatelstva absolvovat vyšší kurzy a dosáhnout vyšších hodností ani nemluvě).¹¹⁰⁷

Ingr rozhodně Státní radu nebalamutil - připravit obnovu funkční branné moci vyžadovalo komplexní řešení. V rámci příprav např. byly zpracovány podklady pro vybudování velitelského sboru a vůbec školení a výchovy nových důstojníků, presenční služby kandidátů vojenské akademie, byla řešena otázka problémů rotmistřů a

¹¹⁰⁴ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 32, čj. 3058/45/taj.

¹¹⁰⁵ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 32, čj. 3091/45/taj.

¹¹⁰⁶ Šáda, Miroslav - Krátký, Karel - Beránek, Jan: Za svobodu Československa. Kapitoly z dějin československé vojenské jednotky v SSSR za druhé světové války. Svazek druhý. Brána svobody. Praha 1961, s. 292.

¹¹⁰⁷ NA, f. PMR-L, kart. 21.

délesloužících poddůstojníků, reorganizace některých služeb a stavovských skupin v rámci armády, mírových a válečných početních stavů útvarů, výstavby letectva a výsadkových útvarů, úprava vojenských soudů, zmilitarizování vojenských lesních podniků v rámci vojenských střelnic (to by jistě bylo velmi zajímavé právě i pro Podkarpatskou Rus), sloučení armády Tisova Slovenska s exilovými útvary,¹¹⁰⁸ obnova civilní protiletectvé obrany,¹¹⁰⁹ pokyny pro radiotelegrafické spojení.¹¹¹⁰ Samozřejmě i směrnice pro výcvik povolanců ročníků.¹¹¹¹ Na VOÚ tak čekalo obrovské spektrum propojených otázek.

IV.10.3: Ostatní úřady

Na přípravu delegace se chystaly i další úřady. Na jaře 1944 vláda pověřila Ministerstvo vnitra, aby „*provedlo koordinaci příprav pro vyslání vládního delegáta na osvobozené území.*“ Ministerstvo vnitra proto 26. května oslovilo ostatní centrální úřady, aby zjistilo, kdo na nich bude pověřen přípravami na vyslání delegace, jakými instrukcemi ji chtějí podělit a koho přidělit. Vnitro bylo v tomto ohledu pochopitelně velmi netrpělivé a v polovině června 1944 urgovalo ostatní úřady, aby odpověděly na dotaz ministerstva z 26. května.¹¹¹² Jedna z nejdůležitějších úloh připadla quazisilovému Ministerstvu spravedlnosti, neboť na jeho bedrech spočívala koordinace a vyřešení složitých právních otázek, které válka přinášela. Ministerstvo spravedlnosti proto logicky svoji komisi, vedenou dr. Václavem Benešem, pověřilo, aby připravilo instrukce soudům pro přechodné období, včetně výzvy, aby justiční personál setrval na svých postech. V určitém smyslu resort připravoval dílčí návrat vojenské diktatury, neboť plánoval úpravu § 128 zákona č. 131/1936 Sb. z. a n. tak, aby „*kompetence vojenských soudů tam upravená byla rozšířena na všechny zločiny podle československého obecného práva trestního.*“ Vedle toho zároveň komise pracovala na náhradě maďarských soudců. Dále měla připravit podklady k propuštění politických vězňů a zajištění fungování běžného soudnictví (dražby, exekuce).¹¹¹³ Na přípravě podkladů rezort pracoval již dříve a vytvořil kvůli tomu i „*Komisi pro přípravu opatření v oboru justice na osvobozeném území*“, která první polovinu roku 1944 strávila studiem otázky vězeňství a vyšetřovaných osob, zabezpečení výkonu civilního i trestního soudnictví a zajištění těchto soudů odborným personálem, zejména na Podkarpatské Rusi, kde se předpokládal útek maďarských justičních

¹¹⁰⁸ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 26, f. VKPR-L, kart. 21.

¹¹⁰⁹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 24, fasc. 3.

¹¹¹⁰ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 24, fasc. 2.

¹¹¹¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 24, fasc. 1.

¹¹¹² NA, f. MV-L, sign. 2-76-1, fol. 2-3.

¹¹¹³ NA, f. MV-L, sign. 2-76-1, fol. 1.

zaměstnanců a soudců. Pozornost byla věnována i vojenskému soudnictví a přípravě instrukcí pro vládní delegaci. Na pracích této komise se podíleli i tři členové Právní rady.¹¹¹⁴

S přípravou podkladů pro osvobozené území měla některá ministerstva obtíže. Podle nedatovaného přehledu Ministerstva vnitra, pouze tři oslovené úřady byly s to dodat své představy.¹¹¹⁵ Ovšem některé úřady, konkrétně Němcovo Ministerstvo hospodářské obnovy mělo některé plány pro obnovu republiky zpracovány již v roce 1942¹¹¹⁶ - je to ostatně dáno již i samotným posláním ministerstva. Další upravené podněty poskytlo dvojministerstvo hospodářské obnovy/průmyslu, obchodu a živností v létě 1944, přičemž přišlo např. s myšlenkou hospodářského ministerstva, které by se postaralo o soustředění hospodářských agend nejrůznějších úřadů v protektorátu, Slovensku a Podkarpatské Rusi roztržité mezi množstvím okupačních orgánů. Kromě toho navrhovalo i vznik Ministerstva spotřeby, obdoby Ministerstva pro zásobování lidu po první světové válce.¹¹¹⁷ Ostatní úřady chtěly své představy oznámit později a s plány přicházela opravdu poměrně pozdě. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností ještě v polovině října 1944 připravilo a za několik dní rozeslalo podklady k obnově a rozvoji podkarpatoruského průmyslu. Elaborát byl rozdělen do osmi bodů: 1) Program výstavby průmyslových podniků, 2) Opatření pro stávající podniky, 3) Návrh na výstavbu nových podniků, 4) Opatření, která učinila Velká Británie proti nezaměstnanosti, 5) Předpoklady pro industrializaci u nás, 6) Provedení plánu, 7) Přípravné práce, které máme nyní uskutečnit a 8) Výstavba dřevoprávního průmyslu na Podkarpatské Rusi - celostátní význam. Cílem plánu, k jehož provedení si ministerstvo představovalo dobu 3-5 let, byla plná zaměstnanost obyvatelstva a využití podkarpatoruského přírodního bohatství.

Základem byla výstavba infrastruktury (zejména dopravní), zajištění energetické základny, samotná výstavba podniků, vyškolení obyvatel a jeho ubytování. Podle předválečných skutečností výstavba od položení základů k zahájení provozu obvykle trvala 14-18 měsíců, ale ministerstvu bylo jasné, že na Podkarpátí budou panovat abnormální podmínky. Strojové vybavení podniků a jejich modernizace měla proběhnout na úkor Německa. Za spolupráce s Petršuščákem a Hadžegou byl proveden i odhad rozmístění jednotlivých podniků, jejich zaměření a předpokládaný počet zaměstnanců, které

¹¹¹⁴ NA, f. SR-L, kart. 14.

¹¹¹⁵ NA, f. MV-L, sign. 2-76-1, fol. 14-16.

¹¹¹⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 27.

¹¹¹⁷ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 18, čj. 1622/dův/44.

odhadoval na více než 56.000 dělníků, kteří by pracovali v lesnictví a dřevozpracujícím průmyslu.

Podle britského vzoru („*Trading Estates*“) měly být industrializovány zanedbané oblasti, což Podkarpátí nepochybně bylo. Britové v zaostalých místech stavěli především podniky na ty výrobky, které se musely dovážet. Ve válečných podmínkách zažívaly úspěch. Československé ministerstvo si myslelo, že podobný recept by v republice fungoval lépe, neboť by továrny byly zařazeny do celkového hospodářského plánu, kdežto v Británii to bylo ponecháno na náhodě a iniciativě podnikatelů. Vláda proto měla již nyní začít hledat v Americe a Kanadě nové kvalitní dřevoobrábějící stroje a z hospodářských důvodů vystěhovalé Čechoslováky, kteří by na Podkarpátí pomohli rozvinout výrobu za pomoci nově získaných strojů. Na Podkarpátí měla také vzniknout jakási čtyři přeškolovací centra. Celkově se měla Podkarpatská Rus stát centrem nábytkářské výroby, která by se prosadila i na světových trzích. Čekalo se jen na schválení vlády a praktické provedení, ke kterému samozřejmě nikdy nedošlo.¹¹¹⁸

Problematiku Podkarpatské Rusi pochopitelně nepominulo ani Ministerstvo zemědělství, které však ve své zprávě po Státní radu z počátku roku 1944 s lítostí konstatovalo, že nemá žádných zpráv, dokonce ani z maďarských pramenů, které by mohlo radě přednést, ale ujišťovalo, že se v tomto směru snaží.¹¹¹⁹ Poradní zpráva Státní rady, která konstatovala, že tato otázka zasluhuje zvláštní pozornost, neboť bude „*nutno užití všech možností pro zvýšení životní úrovně tamějšího lidu.*“ Pozornost měla být věnována především dobytčářství a zavedení družstevních podniků. Pěstovat se měli technické rostliny (konopí a len), ale též ovoce, víno a nejděčnější přispěvatel do státního rozpočtu - tabák. Vysoká péče se měla věnovat rovněž lesnictví.¹¹²⁰ Kromě toho se mělo okamžitě začít jednat se SSSR o obnově železničního traktu a jeho orientaci na východ.¹¹²¹

Od roku 1942 shromažďoval Československý Červený kříž ve Velké Británii a USA zdravotnické vybavení, potraviny a šatstvo pro osvobozené části republiky. Mezi vyslanými orgány na Podkarpátí se proto logicky objevili i vysoce postavení zástupci Československého červeného kříže. Hlavní postavou byl jeden místopředsedů Československého Červeného kříže, kpt. Vladimír Žuffa, jenž v Chustu a později v Košicích vedl delegaturu své organizace, která do osvobozených částí republiky začala

¹¹¹⁸ AMZV, f. LA, kart. 226; NA, f. PMR-L, kart. 22.

¹¹¹⁹ NA, f. SR-L, kart. 54, plenární schůze z 20. března. 1944, nefol.

¹¹²⁰ NA, f. AHR, sign. 1-6-22-4, fol. 70-71, Poradní zpráva pro presidenta republiky o činnosti ministerstva zemědělství a odboru veřejných prací. Londýn 1944, s. 3-4.

¹¹²¹ NA, f. AHR, sign. 1-6-22-4, fol. 80, Poradní zpráva pro presidenta republiky o činnosti ministerstva zemědělství a odboru veřejných prací. Londýn 1944, s. 13

zasílat nashromážděný materiál a zdravotnická vozidla. Žuffovým úkolem bylo distribuovat tuto nashromážděnou pomoc a informovat londýnské ústředí o aktuálních potřebách na osvobozeném území. Žuffova organizace mimo jiné také rozdávala zásoby od UNRRy.¹¹²² Československý Červený kříž se také snažil odeslat spolu s delegaturou některé své lékaře a členy zdravotnického personálu.¹¹²³ Jinak na osvobozené území zamířilo díky zájmu exilové vlády necelých deset tun zdravotnického materiálu,¹¹²⁴ přičemž jeho odesílání probíhalo průběžně.¹¹²⁵ Řešilo se však i zajištění příspěvků na rodinu pro členy zdravotní výpravy po jejím odjezdu. Samozřejmě péče byla v tomto směru věnována osobám, které nebyly v pracovním poměru vůči exilovému zřízení. Zařazením do výpravy se staly pracovníky exilového zřízení na dobu určitou, v tomto případě na dobu trvání zdravotní služby. Díky tomu mohli dosáhnout např. na ošacovací příspěvek, rodinný příspěvek atd. Jelikož vláda této pomoci přikládala mimořádný význam, měla tato výprava také zvláštní zaopatření.¹¹²⁶ Ostatně s odesláním lékařů byly určité problémy na straně exilové vlády. Vojákům vadilo, že Ministerstvo sociální péče chtělo odeslat podle jejich názoru příliš mnoho lékařů. Vojáci se obávali, že by západní jednotky zůstali bez dostatečné kádrové rezervy lékařů. Proto vojáci požadovali, aby odeslání lékařů bylo s nimi konzultováno.¹¹²¹

Zároveň se připravovali směrnice pro zdravotnickou službu, neboť panovala oprávněná obava, že nacisté udržují takové zdravotní poměry, které by je neohrožovaly, ale že při ústupu udělají vše, aby učinili opuštěné území maximálně náročným a zdravotně závadným nejen pro civilní obyvatelstvo, ale i pro sovětské a československé vojáky. Cílem vojenských zdravotníků měla být úzká spolupráce s civilní zdravotní správou, představiteli okresní vojenské a civilní správy a sovětskými armádními zdravotníky, s nimiž všemi měla probíhat výměna informací. Samozřejmě se očekávala vysoká míra improvizace. Vojenští zdravotníci měli být řízeni přednostou zdravotní služby VOÚ a jemu měli být nápomocni šéflékaři jednotlivých útvarů a lékaři prezentačních komisí. V případě nedostatku lékařů neměli být povoláváni civilní lékaři k vojenské službě, aby nebylo ohroženo zdraví obyvatelstva. Naopak armáda si v případě nutnosti měla vystačit třeba i s jen mediky bez lékařského diplomu - ostatně, na frontě by byl ostatně dostatek materiálu

¹¹²² Velecká, Hana: Československý Červený kříž v zahraničí v období druhé světové války. In: HaV, č. 2, roč. 49, 2000, s. 404-405.

¹¹²³ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1776/dův/44; NA, f. PMR-L, kart. 18, inv. č. 30.

¹¹²⁴ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 99, čj. 1165/1945dův.

¹¹²⁵ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 35, čj. 4718/dův/44.

¹¹²⁶ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 89, čj. 4764/dův/44.; kart. 99, čj. 5800/1944dův.

¹¹²⁷ VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 86, čj. 3675/1944dův.

k zaučení... V úvahu přicházelo i smluvní použití civilních lékařů ve prospěch armády. Fakticky nadřazeným šéfa vojenské zdravotnické služby měl být přednosta zdravotnické služby vládního delegáta. Exilové Ministerstvo národní obrany plánovalo dodat na Podkarpatskou Rus léky asi pro dvě divize. Další léky byla snaha pořídit v SSSR. Zároveň se čekalo dodání dvou polních nemocnic z USA,¹¹²⁸ s čímž však byly problémy, a když se je podařilo zakoupit, brzdila jejich přepravu chybějící povolení sovětských úřadů k jejich vyloštění a transitu.¹¹²⁹ Počty jednotlivých léků připravených k odeslání z ostrovů se podle potřeby měnily¹¹³⁰ a finanční částku na zaopatření léků bylo nutno nejen zvýšit,¹¹³¹ ale zjistilo, že stav léků a zdravotnického vybavení na Podkarpatské Rusi je ještě horší než čekalo a muselo proto ledascos přiojednávat.¹¹³²

Při projednávání poradní zprávy o činnosti Ministerstva sociální péče zaznělo, že v poslední době je na Podkarpatské Rusi zaznamenáno průměrně 70-100 případů skvrnitého tyfu týdně oproti 180 případům za celý rok 1936. V některých okresech pak údajně úplavice postihla polovinu obyvatelstva, ba hůře, místy kojenecká úmrtnost rovněž dosahovala 50 procent. Tomuto stavu mělo napomáhat i to, že z 82 míst úředních lékařů bylo 50 neobsazených¹¹³³ a jak dodal ministr Bečko, většina lékařů byla maďarské národnosti,¹¹³⁴ což v případě osvobození a jejich pravděpodobné internace pro protičeskoslovenskou činnost, vytvářelo problém pro obnovu státní zdravotní správy. Není divu, že ministerstvo ve spolupráci s dalšími relevantními orgány pracovalo na vhodné zdravotní pomoci.¹¹³⁵

V srpnu 1944 bylo tedy rozhodnuto o vyslání zdravotnické výpravy na Podkarpátí. Její složení ovlivnily pozdější Němcovi zprávy a požadavky. Československým úřadům se podařilo pro výpravu zajistit velmi kvalitní americkou zdravotnickou výbavu, ale s jejím odesláním byly určité problémy a Beneš osobně intervenoval ve věci rychlejšího udělení víz.¹¹³⁶ Tyto problémy byly údajně způsobeny faktem, že zdravotnická výprava byla zejména komunistickým dítětem a množství lékařů bylo buď členy strany neboj jejími sympatizanty, což vedle faktu, že často neuměli pořádně česky, neboť šlo o příslušníky menšin, mělo u zbytku exilové státní správy vyvolat nevoli, ba přímo sabotování celého

¹¹²⁸ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1726/dův/44.

¹¹²⁹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 33, čj. 1868/44/dův.;f. ŠVBM, kart. 36, čj. 5168/dův/45.

¹¹³⁰ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1770/dův/44.

¹¹³¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1772/dův/44., čj.1832/dův/44., kart. 35, čj. 4770/dův/45.

¹¹³² VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 36, čj. 5018/dův/45.

¹¹³³ NA, f. SR-L, kart. 60, plenární schůze z 6. září1944, fol. 48.

¹¹³⁴ NA, f. SR-L, kart. 60, plenární schůze ze 7. září 1944, fol. 124.

¹¹³⁵ NA, f. SR-L, kart. 60, plenární schůze z 6. září1944, fol. 48-49.

¹¹³⁶ AMZV, f. LA-D, kart. 46.

projektu, kdy se „omylem“ pozapomnělo požádat Sověty o víza a později se účelově žádalo přistání výpravy letící britskými letadly v Užhorodě, ač bylo předem známo, že to Sověti nedovolí.¹¹³⁷ Jinak však třeba zmínit, že komunista Petruščák chválil Ministerstvo sociální péče za přípravu repatriačního programu, ale zkritizoval právě za zanedbanou lékařskou přípravu.¹¹³⁸ Péče o výpravu, její diety a zabezpečení skončila na bedrech delegáta. Výprava se uplatnila pouze na území Slovenska, neboť do střední Evropy přibyla až v polovině února 1945¹¹³⁹

Od přelomu let 1944 a 1945 se pak pracovalo na vyslání druhé zdravotnické výbavy. Ovšem obtíže s vízy přetrvávaly a při zdlouhavé dopravě (ovlivněné těž počasím) se ztratila část zavazadel.¹¹⁴⁰

Ministerstvo sociální péče se též zabývalo přípravami na repatriaci osob vykořeněných v důsledku války z vlasti a na podzim 1944 předpokládalo následující složení repatriované populace, konkrétně z Podkarpatské Rusi:¹¹⁴¹

Německo	Západní státy (okupované)	Polsko	SSSR	Jižní státy (okupované)	Jiné státy	Celkem
5000	5000	15000	10.000	20.000	3000	(cca) 60.000

Celkem se předpokládalo, že repatriace se bude týkat 1 milionu osob.¹¹⁴² Pro účely repatriace byly zpracovány i pomůcky týkající se např. dislokace repatriačních kantýn pro stravování transportů na území republiky, návrhy na jejich ubytování, plány barákového tábora a postupy pro registraci a identifikaci. Pro podkarpatskou rus se počítalo s celkem s devíti kantýnami v Užoku, Užhorodu, Mukačevu, Terešvě, Jasině, Královu nad Tisou, Skotárském a další dvě kantýny měly být mobilní s působností u Užhorodu a Jasiny. Zároveň byl zpracován přehled obcí s ubytovacími možnostmi a dále se zpracovaly plány okresních shromažďovacích středisek, ubytovacích táborů, evakuačních táborů a skladišť.¹¹⁴³

¹¹³⁷ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 12, sign. 131.

¹¹³⁸ NA, f. SR-L, kart. 90, schůze hospodářského a sociálního výboru z 5. října 1944, fol. 433-438.

¹¹³⁹ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

¹¹⁴⁰ AMZV, f. LA-D, kart. 46.

¹¹⁴¹ NA, f. SR-L, kart. 63, zasedání pléna z 9. listopadu 1944, fol. 191.

¹¹⁴² NA, f. SR-L, kart. 63, zasedání pléna z 9. listopadu 1944, fol. 191.

¹¹⁴³ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 21, čj. 1767/dův/44.

Svou troškou přispívali i další úředníci exilového zřízení, kteří přišli za první republiky do styku s problematikou Podkarpatské Rusi, např. tak pracovník Ministerstva zahraničních věcí upozorňoval, že základem stravování na Podkarpatské Rusi vždy byla kukuřičná mouka, která se dovážela zejména z Rumunska a pro židovské obyvatelstvo, pokud zbylo, připomínal nutnost zajištění rostlinných olejů a ryb, jakož i potřeb na svícení a zejména léků proti tyfu a choleře, které na Podkarpatské Rusi byly poměrně rozšířené a mohly ohrozit armádní operace.¹¹⁴⁴ Pro zásobování Podkarpatské Rusi se proto zvažovaly i pohledávky vůči Rumunsku, a pokud nacisté během války tyto dluhy jménem protektorátu vymohly, tak se pokusit získat od Rumunů zásoby prostřednictvím reparací Sovětskému svazu - samozřejmě za jeho souhlasu.¹¹⁴⁵

Komunisté se na vládní výkony ve věci přípravy první pomoci osvobozenému území dívali dosti kriticky: „*Mnoho se diskutovalo, resp. plánovalo, v Londýně. Vláda však nic konkrétního nepřipravila, ačkoliv měla k tomu dost času a tak, když část republiky byla osvobozena, nemohla vláda ze své viny poskytnout žádnou materiální pomoc. Na SOS telegramy Němce se usmívali a sám jsem byl při telefonickém rozhovoru Bečka s Majerem a s Ripkou, když Bečko prosil je, aby pomáhali našim občanům a odpověď byla, že to tak nutné přece není a že je nutno vše dobře rozmyslit. Byla tendence mezi ministry přelicitovat jeden druhého, aby tak získali popularitu doma.*“ Ani s UNRRou nebyly spokojeni, neboť ji vnímali jako nátlakový prostředek Američanů, aby ovládly místní trhy a ekonomiku. UNRRA se tendencemi dostávat politické koncese od postižených států netajila údajně ani před ministrem Bečkem, který z toho vůbec nebyl nadšen. Komunisté považovali za úspěch, že za šéfa delegace UNRRA v ČSR se jim podařilo prosadit Sověta.¹¹⁴⁶ Nezištná pomoc v mezinárodních vztazích zkrátka neexistuje.

IV.10.4: Normy

Vedle již jmenovaného ústavního dekretu č. 10/1944 Úředního listu československého, měly pro správu osvobozeného území význam i další normy vydané exilovou vládou a podepsané prezidentem republiky. Naneštěstí je z dat jejich vydání, jakož i publikování zřejmé, že část důležitých dekretů vyšla teprve v průběhu hlubokého podzimu či počátkem zimy 1944, tudíž vládní delegace o jejich znění musela být informována telegraficky a nemohla se o ně opřít ihned po příjezdu namísto. V některých věcech tedy musela postupovat podle starého československého práva či podle aktuální potřeby vedené

¹¹⁴⁴ NA, f. AHR, sign. 1-9-3, fol. 5.

¹¹⁴⁵ NA, f. AHR, sign. 1-9-3, fol. 8.

¹¹⁴⁶ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 12, sign. 131.

intencemi a zkušenostmi z exilového prostředí, jak se vyvíjely názory na některé předvídané problémy. V případě těch nepředvídaných již záleželo zcela na pružnosti a schopnostech úřednictva. Tento nedostatek byl obzvláště citelný v případě dekretu týkajícím se národních výborů, o nějž se ve Státní radě sváděly tuhé boje. Samotný dekret o národních výborech ale bude v této stati zmíněn až v samotném závěru.

Zajištění nerušeného provozu soukromého charakteru zajišťoval ústavní dekret č. 11 z 3. srpna 1944 „o obnovení právního pořádku.“ V článku prvním obnovoval platnost norem vydaných do 29. září 1938 včetně, kdežto od 30. září 1938 označoval všechny další normy za vydané v době nesvobody a tudíž neplatné. Článek 2 pak určoval, že ty normy vydané od 30. září 1938, které „se nepříčí svým obsahem znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy“ mohou po přechodnou dobu zůstat v platnosti. Zcela mimo jakoukoliv platnost však byly postaveny „předpisy z doby nesvobody z oborů soudního práva trestního, soudního řízení trestního, práva osobního a práva rodinného.“ Článek 4 umožňoval vládě, aby do sejití se Národního shromáždění, svými nařízeními územně rozšiřovala či rušila předpisy z doby nesvobody. Článek 5 vyjímal z nezákonnosti exilové normy, které však musely projít ratihabici. Tedy i případné normy vládního delegáta. Přezkumu byla vystavena i soudní a správní rozhodnutí - opět s výjimkou těch exilových (články 6 a 7). Důležité bylo také přizpůsobení uložených trestů, resp. jejich případné zrušení československým zákonům, resp. osvobození od trestů za skutky, které jsou sice trestné i podle československého práva, leč byly spáchány s úmyslem přispět k osvobození republiky (články 8 až 11). Významný byl i článek 13, který nařizoval předání za války vzniklých spisů o okupačních orgánech věcně odpovědným úřadům československým.¹¹⁴⁷ Tento předpis Státní rada schvalovala na žádost vlády ve zrychleném projednávání.¹¹⁴⁸

Ústavní dekret č. 12 z 22. září 1944 pak v § 1 nově organizoval soudy podle § 99 ústavní listiny č. 121/1920 Sb. z. a n. s tím, že vláda může svým (§ 2) „nařízením určit sídla a obvody soudů a státních zastupitelstev a je slučovati nebo rozdělovati.“¹¹⁴⁹

Význam pro zemědělce, měl dekret č. 14 z 10. listopadu 1944 „o přechodném omezení převodů, zatížení a propachtování nemovitostí.“ Všechny tyto operace musely být schváleny politickou správou I. instance (§ 1), která mohla odepřít svůj souhlas, pokud by byly ohroženy zájmy státní správy nebo zájem veřejný, popř. pokud by hrozilo, že novým

¹¹⁴⁷ Úřední věstník československý, č. 3, roč. V., 14. listopadu 1944, s. 36-38.

¹¹⁴⁸ NA, f. SR-L, kart. 55, schůze pléna z 2. května 1944, fol. 398.

¹¹⁴⁹ Úřední věstník československý, č. 4, roč. V., 24. listopadu 1944, s. 41.

vlastníkem se stane osoba, jejíž „*státní spolehlivost je pochybná*“, anebo objeví-li se podezření, že se operací sledují nekalé cíle (§ 3). Rozhodnutí I. instance mohla přezkoumat instance II., pokud o to bylo do 15 dnů některou ze stran požádáno, ale bylo podotknuto toto: „*Při rozhodování o tom, zda veřejný zájem je ohrožen, jest postupovati podle volného uvážení.*“ (§ 4). Bez státního souhlasu nebylo možno cokoliv nechat zaknihovat (§ 5). Souhlasu státní správy k provedení některé z operací bylo netřeba, pokud byl smluvní stranou stát, samosprávný svazek nebo podnik, ústav či fond jim ovládaný (§ 2).¹¹⁵⁰

Pro chudé, jakož i válkou postižené, měl obrovský význam dekret č. 15 z 10. listopadu 1944 „*o odkladu dražeb v exekučním řízení soudním*“, neboť § 1 nařizoval zastavení všech již nařízených exekucí, jakož i exekučních řízení na šest měsíců, resp. vláda mohla svým nařízením tuto lhůtu pro jednotlivé soudní okresy prodloužit o dalších šest měsíců (§ 5). V případě ohrožení výkonu práva (např. možnost zničení důkazů či majetku) však mohlo být povoleno soudní uschování věcí movitých (§ 3). Exekuce se nezastavovaly v případě, že šlo o nároky státu nebo veřejnoprávních svazků a jimi řízených či vlastněných organizací, dále jednalo-li se o zboží podléhající zkáze, resp. předměty denní potřeby nutné pro zásobování obyvatelstva, dále o v případech, kdy by vymáhající strana utrpěla odkladem větší ztráty než strana postižená výkonem a také v případech nároků vedených podle zákona č. 4/1931 Sb. z. a n.¹¹⁵¹

Mezi ekonomicky a politicky významné dekrety patřil i ten „*o správě měny a vydávání platidel na osvobozeném území*“ vydaný 12. listopadu 1944 pod číslem 16. Podle něj se u Ministerstva financí zřídil Československý měnový úřad, který suploval Národní banku československou a na osvobozeném území vydával platidla (články 1 a 2). Platidla, která vydal, popř. platidla vydaná v dohodě se spojeneckými a československými armádami na československém území, byla legální na celém území republiky nebo její určité části (článek 3), ale byla to vláda, která nařízením určila „*jednotku, na kterou budou zníti platidla Československým měnovým úřadem vydaná, jakož i kurs této jednotky v poměru k platidlům jiným, dosud na osvobozeném území používaným.*“ (článek 4). Všechna platidla odsouhlasená úřadem pak samozřejmě požívala náležitou ochranu (článek 6).¹¹⁵²

Pro obnovovanou československou finanční správu byl klíčový dekret č. 17 z 12. listopadu 1944 „*o zatímním vedení státního hospodářství a přechodné úpravě služby*

¹¹⁵⁰ Úřední věstník československý, č. 5, roč. V., 29. listopadu 1944, s. 45-46.

¹¹⁵¹ Úřední věstník československý, č. 5, roč. V., 29. listopadu 1944, s. 46.

¹¹⁵² Úřední věstník československý, č. 5, roč. V., 29. listopadu 1944, s. 46-47.

státního dluhu“, zejména § 4, podle něhož byly všechny daně, dávky, poplatky, nedoplatky a jakékoliv státní důchody předepisovány a vybírány podle československého právního řádu. Po osvobození, maximálně však do šesti měsíců, se mělo postupovat podle pravidel platných v jednotlivých zemích republiky, pokud ovšem neodporují „*znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy*“ v úpravách do 29. září 1938. Vláda mohla vyhlásit „*berní amnestii pro trestní činy spáchané v době nesvobody*.“ Ovšem zločiny proti československým zákonům před začátkem doby nesvobody byly i nadále trestné. V § 5 pak bylo řečeno, že se teprve určí, které závazky sjednané v době nesvobody vláda na sebe převezme. Podle § 7 se samozřejmě tato omezení nevztahovala na počiny exilové vlády.¹¹⁵³

Pro obnovu ekonomiky, jakož i vlastnických práv klíčový dekret „*o mimořádných opatřeních pro zajištění hospodářského života na osvobozeném území*“ se však vládní delegace dočkala až v únoru 1945. To však již na Podkarpatské Rusi neměla prakticky žádný vliv a tak tento dekret z 1. února 1945 mohla zkusit uplatnit jen na slovenském území, kde však měla mít rozhodující slovo Slovenská národní rada.¹¹⁵⁴ O dekretu se přitom vydatně debatovalo např. na jednání pléna Státní rady z 30. listopadu 1944, kde mimo jiné ministr Václav Majer uvedl, že „*vládní delegát potřebuje dekret na osvobozeném území a že jej několikrát urgoval*“.¹¹⁵⁵ Připomínkové řízení však již probíhalo od podzimu 1944.¹¹⁵⁶ Dekret č. 12 „*o finančních a měnových opatřeních v době přechodné*“ z 5. března 1945, jenž zmocňoval vádu, aby přechodně získala její nařízení moc zákonnou v otázkách pohybu majetku a úpravy cel, nařizovala soupis a odvody drahých kovů, valut a deviz, provedla soupis majetku a povinnou úschovu cenných papírů, upravila a omezila nakládání s vklady, depozity, zástavami a obsahem bezpečnostních schránek, činila nutná opatření k úpravě měny (zejména určení zákonných platidel, jejich vydávání a stahování), jakož i úpravy placení všech dávek a daní už také nepřicházel na Podkarpatské Rusi v úvahu,¹¹⁵⁷ pomineme-li úpravu celního pohybu, neboť na Podkarpatské Rusi kupodivu až do léta 1945 působila československá pohraniční finanční stráž a to na žádost Národní rady Zakarpatské Ukrajiny.

¹¹⁵³ Úřední věstník československý, č. 5, roč. V., 29. listopadu 1944, s. 47-48.

¹¹⁵⁴ Úřední věstník československý, č. 1, roč. VI., 24. února 1945, s. 3.

¹¹⁵⁵ NA, f. SR-L, kart. 65, jednání pléna 30. listopadu 1944, fol. 178.

¹¹⁵⁶ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 33, čj. 1864/44/dův.

¹¹⁵⁷ Úřední věstník československý, č. 2, roč. VI., 6. března 1945, s. 24.

Z 1. února 1944 pochází i dekret „o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech“, kde se shodou okolností v § 24 připomínala právní odlišnost Slovenska a Podkarpatské Rusi.¹¹⁵⁸

Ač se národní výbory měly stát základní stavební jednotkou správy osvobozené země, tak příslušný ústavní dekret vyšel až počátkem prosince 1944, tedy v době, kdy již několik týdnů vládní delegace působila na Podkarpatské Rusi, resp. dávno po vzniku, ale i porážce Slovenského národního povstání. Ústavní dekret č. 18 ze 4. prosince 1944 „o národních výborech a prozatímním Národním shromáždění“ byl výsledkem úporného jednání, ale nesl i pečeť zásahu vládního delegáta, který ještě v září z Moskvy po poradě s tamějšími komunisty a Viestem poslal do Londýna některé návrhy. Tato jednání byla důležitá i proto, neboť československým komunistům nebyl zcela jasný úkol vládní delegace a vládla vůči ní určitá nedůvěra. Navíc se Němec domníval, že v nazírání na přebírání správy a funkci národních výborů mají podobné názory.¹¹⁵⁹ Ve finální podobě dekretu, resp. v úvodním odstavci zákonodárce vysvětlil, že s ohledem na skutečnost, že „lid je jediným zdrojem veškeré státní moci v republice Československé“ a v návaznosti na vládní prohlášení z 16. dubna 1944 bylo ustanoveno, že „svrchovaný lid na osvobozeném území republiky bude tuto moc v přechodném údobí vykonávat takto:“

Na osvobozeném území měly na základě voleb vznikat místní, okresní a zemské národní výbory „jakožto prozatímní orgány veřejné správy ve všech jejích oborech. Jakožto orgány státní správy národní výbory budou podřízeny vládě.“ (článek 1) Z národních výborů mělo vzejít prozatímní Národní shromáždění, kterému se měla zodpovídat vláda (článek 2). Pravidla, jak budou národní výbory voleny a jakou pravomoc budou mít, měla určit vláda a spolupodepsat prezident republiky (článek 3). V oblastech s převahou státně nespolehlivého obyvatelstva měli být jmenováni komisaři nebo správní komise doplněné podle místních poměrů zástupci státně spolehlivého obyvatelstva (článek 4). Přechodné období začínalo osvobozením a končilo termínem určeným řádně zvoleným Národním shromážděním.¹¹⁶⁰

S ústavním dekretem o národních výborech byly publikovány ještě poznámky Edvarda Beneše adresované premiéru Janu Šrámkovi. Je pod nimi sice podepsán i Juraj Slávik, ale jelikož poznámky mají formu dopisu osoby podepisující dekret, tedy prezidenta republiky, je hlavním autorem dopisu Beneš. Beneš v něm poukazoval na některé

¹¹⁵⁸ Úřední věstník československý, č. 2, roč. VI., 6. března 1945, s. 1-6.

¹¹⁵⁹ NA, f. PMR-L, kart. 18, inv. č. 30.

¹¹⁶⁰ Úřední věstník československý, č. 6, roč. V., 20. prosince 1944, s. 49-50; k legislativnímu procesu viz např. VÚA - VHA, f. MNO-L, kart. 89, čj. 4621/taj/44.

nejasnosti ohledně stylizace dekretu. Prezident upozornil na možnost výkladu článku 1, že národní výbory převezmou výkon i takových agend, jako jsou daně, poštovníctví, železnice atd., což vláda - jak se prezident během rozhovorů s jednotlivými jejími členy přesvědčil - nezamýšlela, nýbrž národní výbory měly tyto úkoly řídit prostřednictvím příslušných specializovaných úřadů. O podrobnostech proto měla vydat vláda příslušná nařízení podle článku 3. Prezident doufal, že při zavádění národních výborů bude dbáno na příslušnou odbornou kvalifikaci, což bylo ovšem úkolem první domácí vlády, jak neopomněl dodat.

Další poznámka se týkala sestavení Prozatímního národního shromáždění, které mělo vzejít z národních výborů. Právě slovo „*vzejde*“ mělo navozovat dojem, že se do Prozatímního národního shromáždění dostanou pouze osoby z národních výborů, na kterýžto bod upozornil i posudek Právní rady. Vláda však tyto obavy zjevně nesdílela a zřejmě chtěla věc upravit příslušným ústavním dekretem podle článku 2.

Zcela na závěr prezident podotkl, že „*se rozumí samo sebou, že národní výbory, podle tohoto dekretu vzniklé, nahradí všechny jiné orgány, jež se nově vytvořily spontánní nebo revoluční cestou po odstranění cizí okupace k prozatímnímu obstarávání veřejné správy v osvobozených oblastech republiky.*“¹¹⁶¹

¹¹⁶¹ Úřední věstník československý, č. 6, roč. V., 20. prosince 1944, s. 50.

Hlava V.

Pobyt vládní delegace na osvobozeném území Podkarpatské Rusi

V.1: Očekávání

Očekávání dobré spolupráce mezi budoucí československou delegací a SSSR se projevilo v rozhlasovém projevu Zdeňka Fierlingera, který se nerozpakoval ještě před podpisem příslušné československo-sovětské smlouvy, už v březnu 1944 prohlásit, že *sovětská vláda [...] bude - v míře, kterou válečné operace připouštějí - plně respektovati svrchovanost našeho státu. Jakmile část našeho území přestane být bezprostředním pásmem válečných operací, naše vláda převezme veřejnou správu do svých rukou. Budou tam platit naše zákony.*¹¹⁶²

Očekávání dobré spolupráce podpořilo rovněž hlášení Píky z 24. července 1944, že Sověti nemají námitek proti příjezdu početné vojenské mise jednoho generála a 28 důstojníků, kteří by se později přesunuli na osvobozené území. Stejně tak sovětská strana souhlasila i s budoucím transitem 400 důstojníků na území ČSR, aby zde mohly být postaveny nové jednotky.¹¹⁶³

V polovině října byla československá strana Sověty informována o jejich jednáních s maďarskými představiteli. Hovory naznačovaly sice možnost dočasného konzervování Horthyho režimu, ale na „otázku našeho zástupce, zda můžeme počítat s okamžitým vyklizením Karpatské Ukrajiny, obdržel také kladnou odpověď.“¹¹⁶⁴

Nadějně vypadaly i zprávy z přelomu listopadu a prosince 1944 z těch částí, které dobyla Rudá armáda. Hovořilo se v nich o tom, že Rudá armáda nechává vzniknout národním výborům složeným z různých politických stran, ba i duchovních, vydává maďarské noviny a obyvatelstvo prý bylo celkem spokojené.¹¹⁶⁵ Nyní se již jen čekalo na příjezd československé vládní delegace.

V.2: Na cestách

Vládní delegace odletěla ze Spojeného království 22. srpna 1944. Začátek nové mise se musel všem příslušníkům rozhodně líbit. Letěli přes Rabat a Tripolis až do Káhiry, kde je uvítal československý vyslanec dr. Šejnoha. Druhého dne si prohlédli pyramidy. Další den

¹¹⁶² Od Mnichova po Košice. Výbor z rozhlasových projevů Zdeňka Fierlingera velvyslance ČSR v SSSR. Svědectví a dokumenty 1939-1945. Praha 1946, s. 314.

¹¹⁶³ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 126.

¹¹⁶⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4544/44/D.

¹¹⁶⁵ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 5399, 5487 a 5782/44/D.

už povečeřeli u velvyslance Kadlece v Teheránu. Konečně 25. srpna se přes Baku dostali okolo šesté hodiny večerní do Moskvy, kde je uvítal československý velvyslanec Zdeněk Fierlinger, gen. Píka a jeho zástupce plukovník Toman spolu s představiteli Rudé armády a dokonce žurnalisté.

Následujícího dne proběhla prohlídka Moskvy, 27. srpna navštívili výstavu trofejních zbraní a večer zhlédli úchvatnou operu Petra Iljiče Čajkovského Evžen Oněgin. Vše očividně probíhalo v přátelské a uvolněné atmosféře, nikdo nečekal žádné potíže nebo třecí plochy. Poslední srpnový den měl Fierlinger rozhlasový projev k účastníkům SNP, kde mimo jiné nabádal: „*Nechť mají na paměti zářný příklad našich slovenských, českých i karpatoukrajinských partyzánů, kteří se proslavili na Ukrajině a na Bílé Rusi.*“ A několik dní předtím použil několik variací na termín „*naši Ukrajinci*“.¹¹⁶⁶

Hasal spolu s dalšími představiteli vojenského (Svoboda, Píka) a politického odboje (výběrově Němec, Gottwald, Laušman, Fierlinger, Hála) vyzval 16. září 1944 Čechy a Ukrajince, aby podpořili probíhající slovenské povstání s tím, že na cestě je už Rudá armáda, aby „*pomohla osvobodit všechny národy naší republiky, Slováky, Karpatské Ukrajince i Čechy.*“ Tato výzva především platila českému národu a v něm legionářům, sokolům a státním zaměstnancům, zkrátka těm, kteří mohli branně pomoci bojujícím Slovákům. Více než toto provolání a politický tlak na velmocenské spojence, na kterých závisela skutečně účinná praktická a vojenská pomoc, však představitelé československé akce učinit nemohli.¹¹⁶⁷

Vládní delegát František Němec, věren své předchozí funkci ministra pro hospodářskou obnovu, vzal s sebou do SSSR nákupní plán, aby mohl projednat některé věci, které budou v osvobozené vlasti zapotřebí. Zakončit tato jednání měla pak další delegace příslušných úředníků.¹¹⁶⁸

První vážnější nedorozumění ohledně mise generála Hasala a potažmo celé vládní delegatury se objevilo 19. září: „*sovětské vládě a našemu velvyslanci nebylo dobře známo určení gen. Nižborského¹¹⁶⁹, velitele osvobozeného území. Byla domněnka, že jmenovaný jest předurčen pro vojenskou misi podle čl. 4 ze dne 8. května.*“¹¹⁷⁰ To, že si Hasalova posláni nebylo plně vědomo ani československé velvyslanectví, bylo zcela skandální. Kdo

¹¹⁶⁶ Od Mnichova po Košice. Výbor z rozhlasových projevů Zdeňka Fierlingera velvyslance ČSR v SSSR. Svědectví a dokumenty 1939-1945. Praha 1946, s. 356, 363, 388 an.

¹¹⁶⁷ Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/1.Praha 1965, s. 226-228; Bouček, M. - Klimeš, M. (ed.): Slovenské národní povstání a české země. Praha 1974, s. 113-116.

¹¹⁶⁸ NA, f. SR-L, kart. 61, plenární zasedání ze 4. října 1944, fol. 122.

¹¹⁶⁹ Generál Nižborský = generál Antonín Hasal.

¹¹⁷⁰ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ Válečný deník, listopad 1944, s. 4.

jiný měl vysvětlit sovětské straně veškeré nejasnosti? Nebo došlo ke komunikačnímu deficitu mezi Londýnem a Fierlingerem? Vládní delegace a Velitel osvobozených území měl přijet a rovnou se dát do práce a nikoli odůvodňovat svoji existenci komukoliv, byť třeba spojenecké vládě.

Vládní delegát František Němec požádal vládu, aby byl se svými spolupracovníky vyslán na Slovensko do Bánské Bystrice. Ostatně Viestovu přítomnost si povstalci přímo žádali a československé představitele v Moskvě zajímalo, zda Viest pojede na Slovensko jako člen delegace, resp. zástupce delegáta, nebo jen ve vojenské funkci a co tedy bude s Hasalem, který byl jmenován Hlavním velitelem.¹¹⁷¹ Třináctého srpna 1944 přelétli z Moskvy do Kyjeva. Tam je nikdo nečekal, přestože předem informovali sovětské orgány a ty jim přislíbily na místě další „*disposice*“. Dále se přesunuli do Lvova (opět je nikdo neočekával) a odtud do Krosna k 2. československé samostatné brigádě.

S Ludvíkem Svobodou během pobytu u jeho sboru byla řešena otázka československého vojenského soudnictví, resp. jeho založení, a také vyhlášení stanného práva v místě působení sboru. Zatímco vojenské soudnictví bylo vyřešeno, stanné právo Němec zamítl. Vládnímu delegátovi se určitě hodilo, že má s sebou odborníka na vojenské správní záležitosti, který se také v případě potřeby umí domluvit rusky.

Šestáho října se sbor konečně ocitl na půdě předválečné ČSR. Taková slavnostní chvíle se nemohla pochopitelně obejít bez patřičné oslavy a tak delegace ve složení Němec, Hasal, Boček, Valo a Laušman opět vykonala návštěvu sboru. V tento slavnostní den bohužel zahynul velitel 1. pěší brigády brigádní generál Jaroslav Vedral-Sázavský, který nešťastně najel se svým vozem na nacistickou minu. Útvaru velel necelý měsíc. Druhého dne se vládní delegace zúčastnila Vedralova pohřbu na československé straně Dukelského průsmyku u státní hranice. Pohřební obřad vedl Hála a smuteční řeč pronesl Hasal, který Vedrala znal už z ruských legií a dokonce ze svého původního 2. pluku Jiřího z Poděbrad.

V.3: Slovenské národní povstání

Odeslání vládního delegáta na Slovensko se projednávalo již na začátku září, když 6. dne v měsíci, Hubert Ripka zašel za velvyslancem Lebeděvem a zmínil, že by československá ráda byla ráda, pokud by se vládní delegát mohl vydat na povstalecké území. „*Nemohl by tam ovšem vykonávat funkci a úkoly vládního delegáta na osvobozeném československém*

¹¹⁷¹ NA, f. PMR-L, kart. 18, inv. č. 30.

území, protože toto nové poslání nespadlo by přirozeně do rámce předvídaného československo-sovětskou smlouvu. Své funkce vládního delegáta ministr Němec by se ujal, až budou dány okolnosti předvídané touto smlouvou. Zatím by tam ministr Němec byl prostě jako člen československé vlády, který by byl ve styku se Slovenskou národní radou a tím by se projevil přímý zájem a účast československé vlády na bojovém odporu slovenského lidu.“ Lebeděv s tím souhlasil a stejně tak kvitoval i vyslání politických poradců na povstalecké území.¹¹⁷²

S touto politickou a diplomatickou záštitou se delegace vydala v noci 7. října konečně na Slovensko. Letadlo Němce, Drtiny a Hasala bylo nad sovětsko-německou frontou zachyceno nacistickým světlometem a následně ostřelováno protiletadlovým dělostřelectvem. V oblasti Prešova a Popradu se tento nepříjemný zážitek opakoval. Naštěstí je nacisté nezasáhli. Nad letištěm Tri duby musela delegace kvůli husté mlze tři čtvrtě hodiny kroužit, než konečně pilot objevil vzletovou a přistávací plochu. Kromě velitele 2. československé paradesantní brigády plukovníka Příkryla je zase nikdo neočekával.

Němec, Drtina a Hasal se autem dostali do Banské Bystrice a zůstali v hotelu Národní dům, kde je navštívili brigádní generál Golian a divizní generál Viest, kteří je seznámili s vážnou vojenskou situací celého povstání a s místními poměry. Představitelé delegace se zúčastnili slavnostního zasedání Slovenské národní rady na jejich počest. SNR se již na svém zasedání z 29. září 1944 věnovaném poměru domácího a zahraničního odboje se v bodě třetím usneslo, že „*Sme za Československú republiku ako samostatný štát trech slovanských národov: Čechov, Slovákov a Karpatských Ukrajincov na základe princípu rovného s rovným. Definitívne ústavo-právne usporadanie ČSR uskutečnia legitímni zástupcovia týchto trech národov.*“¹¹⁷³ Plně tak navazovaly na ještě předpovstalecký dokument „*O některých úkolech národně-osvobozenického hnutí na Slovensku*“, v němž se zdůrazňovala obnova Československa „*jakožto demokratického státu tří rovnoprávných slovanských národů, Čechů, Slováků a Karpatských Ukrajinců*“ podle něhož se Češi a Slováci měli „*na podkladě zásady rovný s rovným a na podkladě přání samotného slovenského národa*“ dohodnout na budoucí podobě republiky. Ač to není výslovně uvedené, z předchozího vyplývá, že téhož se mělo dostat i Podkarpatské Rusi, na jejímž

¹¹⁷² NA, f. AHR, sign. 1-9-26, fol. 11-12.

¹¹⁷³ NA, f. LA, sign. 61-25-5, fol. 46a.

osvobozování, stejně jako historických zemí, se měly aktivně podílet slovenské síly.¹¹⁷⁴ Jenže vládní delegát do této představy nezapadal, jak pravil šestý bod usnesení: „*Stanovisko československej vlády v telegrame č. 311-355 z 24. septembra 1944 ohľadne vládného delegáta na oslobodenom území a jeho poverenia a plnomocenstiev považujeme za prekonané slovenským povstaním a terajším skutočným stavem, vedeným dla spomenutých zásad. Stanovisko vlády v otázce pomeru vládného delegáta voči domácím revolučným orgánom, najma jeho absolútna nadriadenosť nad ľudovými domácimi orgánmi prieči sa princípu demokracie a úplne znehodnocuje domácí odboj.*“ V rámci smířlivosti byla tato pasáž zakončena touto větou: „*Prítomnosť člena vlády československej na našom území v záujme spolupráce vítáme.*“¹¹⁷⁵

Delegát tak již na svém prvním pobytu na osvobozeném území nedobyl žádné reálné moci a mohl se věnovat jen vedlejším činnostem. Zdá se však, že o ni ani prakticky neusiloval cítě všude „*plno obav, nejistoty o úmyslech londýnské vlády a kompetenční citlivost*“, která vyplývala z faktu, že SNR byla plnohodnotnou vládou, která pouze v zahraničních otázkách respektovala Londýn. Rovněž vzal na vědomí silné federační a autonomní tendence, které již naznačovaly, „*že ani na území osvobozeném Rudou armádou nemá býti uplatňována suverenita londýnské vlády*“, nýbrž SNR. Nutno dodat, že v roce 1945 se to také tak stalo. František Němec se ve své zprávě z 15. října přímo tázal, zda má „*i nadále zachovat neutralitu, či mám-li se pokusit v některých směrech uplatnit autoritu vládní. Učinil jsem tak pouze ve sféře zahraničně politické (ve věci zajatých Maďarů a to nenarazilo naprosto na odpor) a hospodářským pověřencům jsem vyložil naše přípravy hospodářské a finanční. Bylo tu plno fantastických představ, že chceme postupovat zcela bez ohledu na zdejší poměry hospodářské.*“ Znejistělý vládní delegát prosil o další instrukce, neboť na povstaleckém území se postupovalo „*zcela bez ohledu*“ na debaty londýnské vlády.¹¹⁷⁶ V Londýně z toho samozřejmě radost neměli a oháněli se mezinárodní smlouvou s Moskvou, která existenci vládního delegáta zakotvovala.¹¹⁷⁷

Hasal z pozice velitele osvobozených území měl velet všem jednotkám československých sil, které nespádaly pod sovětskou armádu. Na Slovensku však veškerou moc vykonávala SNR a nemohl ji ani nijak pomoci, protože se situace velmi rychle zhoršila. Celá delegace tak byla odstavena od moci, kterou stejně nikdy neměla a prakticky

¹¹⁷⁴ Prečan, Vilém: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, dok. č. 146, s. 310; NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 10, sign. 107.

¹¹⁷⁵ NA, f. LA, sign. 61-25-5, fol. 46b.

¹¹⁷⁶ NA, f. LA, sign. 61-19-9, fol. 162.

¹¹⁷⁷ NA, f. AHR, sign. 1-48-1-1, fol. 15-17.

ani o ni neusilovala, a degradována na pouhý spojovací článek mezi povstaleckým územím a Londýnem.

Gustáv Husák pak ve své rozsáhlé zprávě vládní delegaci věnoval jeden malý a štiplavý odstavec, který dokumentuje, jak byla vnímána a co jí bylo umožněno:

„Istý rozruch priniesla vládna delegácia s Nemcom, ktorá by bola nedbala aj vládnúť, videla však všade animozitu proti Londýnu, stiahla sa včas a celkom po turisticky svoju misiu plnila. Najslušnejší z delegácie bol Laušmann [!], ktorý sa do práce tlačil a zostal s námi napriek všetkým ťažkostiam. Inak extra dojen nenechala.“¹¹⁷⁸

Ve druhé polovině října 1944 dochází k rapidnímu zhoršení povstaleckých sil: *„20. října československá vláda zaslala radiotelegraficky rozkaz vládnímu delegátu ministru Němcovi, aby s vládní delegací odletěl ihned zpět a ujal se úkolu na Karpatské Ukrajině, která mezitím byla postupně osvobozována Rudou armádou.“¹¹⁷⁹*

Československá vláda a SNR se dohodly, že poslanec za sociální demokracii Laušman zůstane na území Slovenska, které naopak opustí činovníci SNR. Třináctého října odlétla ve dvou letadlech delegace zpět na sovětské území. Stroj letící s Němcem, předsedou SNR Šrobárem, Drtinou, Hálou Uhlířem, ing. Gašparíkem a gen. Hasalem byl opět zachycen světlomety a bezvýsledně ostřelován nacistickým protiletadlovým dělostřelectvem. Bezpečně přistáli na letišti Podhájčiky. Během několika dnů bylo SNP poraženo a z výpovědi zajatého Viesta - ale jistě i dalších zdrojů - se nacisté dozvěděli, že se na slovenském území krátce nacházela vládní delegace, včetně toho že ke konci povstání odletěla na Podkarpatskou Rus. Tajemstvím nezůstala ani jména jejích hlavních představitelů.¹¹⁸⁰ Její úspěch či neúspěch pak mohl být náležitě fruktifikován v Goebblesově skomírající mašinérii.

V.4: Mise vládní delegace začíná

Do nedalekého Lvova se vládní delegace dostala 24. října 1944, o čemž vyšla také zpráva TASSu, která také přinesla rozhovor s Němcem, který informoval o osvobození části Podkarpatské Rusi, vyslovil radost z návratu do vlasti po několika letech exilu, nutnost zajistit zásobování civilního obyvatelstva a pomoci bojující armádě, přičemž neopomněl vyjádřit díky veliteli 4. ukrajinského frontu generálu Petrovovi, Stalinovi, Rudé armádě a

¹¹⁷⁸ RGASPI, f. 495, op. 71, d. 705, fol. 167; NA, f. Zahraniční vedení KSC v Moskvě, kart. 10, sign. 118, fol. 23.

¹¹⁷⁹ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, listopad 1944, příloha k válečnému deníku č. 1., s. 3.

¹¹⁸⁰ ABS, f. Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-94-1, fol. 76.

Sovětskému svazu.¹¹⁸¹ Lze se domnívat, že v TASSu ještě neměli informace o tom, že by se Podkarpatská Rus měla stát součástí sovětské Ukrajiny a jela podle dřívějších direktiv. Dva dny na to se delegace vydala přes Přemyšl do Turky, dočasného sídla štábu 4. ukrajinského frontu. Dne 27. října se Němec setkal s generálplukovníkem Mechlisem, který pečoval o tyl frontu. Mechlis překvapivě zamítl přímé radiospojení s Londýnem, neboť poukazoval na fakt, že se nacházejí v operačním pásmu. To představovalo nepříjemné omezení, ale Hasal měl u jednoho ze svých spolupracovníků připravenou tajnou radiostanici. Ta měla být použita pouze v případě nouze. Zatím však nemuseli být příliš znepokojeni. Dne 28. října 1944 se delegace konečně dopravila do Chustu, který byl osvobozen 23./24. října. Sověti město vybrali jako sídlo vládní delegaci. Svoji roli možná sehrálo i to, že ještě během druhé republiky byl Chust zvolen za hlavní město okleštěné Podkarpatské Rusi, resp. Karpatské Ukrajiny místo Maďary okupovaného Užhorodu.

Dne 29. října 1944 zahájila vládní delegace činnost z budovy okresního úřadu.¹¹⁸² Příjezd delegace byl dokonce zaznamenán v amerických novinách, byť mylně uváděly, že Němec přibyl do Užhorodu.¹¹⁸³ Na místě byla provedena organizace úřadu

Úřad vládního delegáta se skládal z prezidia a 13 odborů, de facto ministerstev v kapesním vydání. Pro Němcův úřad byla směrodatná „*Instrukce vládního delegáta o tvoření a působnosti místních, okresních a Zemského národního výboru na Karpatské Ukrajině*“.¹¹⁸⁴ Za Ministerstvo spravedlnosti byl jmenován brněnský advokát Alois Pravoslav Pražák, který se předtím v Londýně podílel na přípravě dekretů. Jeho úkolem bylo jmenovat soudce a pomocný personál v justiční správě.¹¹⁸⁵ Ostatní představitelé ministerstev pak zase zodpovídali za obnovu svých rezortů a souvisejících rekonstrukčních prací.

Do činnosti se uvedlo i VOÚ, ale jeho velitel Hasal údajně nechtěl povolit vojákům 1. československého sboru vyvěšení rudého praporu u svého velitelství a svolil až po nátlaku politických veličin. Jak to ve svém článku okomentoval Josef Bartovský:

¹¹⁸¹ NA, f. AHR, sign. 1-48-1-1, fol. 61-62.

¹¹⁸² Zbytek VOÚ, který se nevydal s Hasalem na Slovensko, se přesunul z Moskvy do Kyjeva, Lvova, Samboru a nakonec se 30. října 1944 dostal na předválečné hranice ČSR a do Užhorodu. V prvních čtyřech dnech se zabydloval v Chustu a zjišťoval místní situaci. VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník listopad 1944.

¹¹⁸³ NA, f. AHR, sign. 1-8-15-2, fol. 29.

¹¹⁸⁴ NA, f. MV-L, sign. 2-76-2.

¹¹⁸⁵ Mikulka, Jiří: Brněnský advokát JUDr. Alois Pravoslav Pražák a mise ministra Františka Němce na Podkarpatské Rusi na podzim 1944. In: Pocta svobodě. Sborník z pracovních setkání historiků a odbojářů k 50. výročí. Brno 1995, s. 109-110.

*Hasalovým stvůrám se vlajka Rudé armády - osvoboditelky nelíbila.*¹¹⁸⁶ Pokud je tento údaj, pravdivý, nebyl to na úvod šťastný tah, jak z psychologického tak i diplomatického hlediska. Zdůraznila se sice přítomnost československé moci, ale ta musela být logicky v mnoha ohledech závislá a v něčem i podřízená sovětské moci (rekonstrukce cest, dodávky materiálu apod.). Nevyvěšení rudého praporu se mohlo vnímat i jako neúcta k obětem Rudé armády a určité dehonestace rudoarmějců na nádeníky na špinavou a nebezpečnou práci, jak výše uvedený citát expresivně naznačil.

V.5: Osvobození Podkarpatské Rusi Rudou armádou

Koncem dubna 1944 se sice Nichols vyjádřil, že v nejbližší době se osvobození očekávat nedá, neboť Sověti neudělají tutéž chybu, jako Britové v Itálii, aby útočili přes hory,¹¹⁸⁷ což potvrdzoval i sovětský armádní tisk, který se v dubnu rozepisoval o obtížích postupu v Karpatech, tak SNP tuto původně zavrženou možnost znovu položil na stůl, takže ve výsledku sovětský civilní tisk opěvoval zprávu o vstupu sovětských jednotek na československou půdu.¹¹⁸⁸

Operace Bagration však již v létě 1944 vytvořila předpoklady k osvobození Podkarpatské Rusi, na což se Sověti též chystali. Přechodem přes Karpaty byl totiž původně pověřen 2. ukrajinský front, který po překročení Visly měl opanovat Dolinu, Drogobyče a Sanok, dále získat průsmyky ve východních Karpatech a jimi posléze přes Podkarpatskou Rus vpadnout do Maďarska. Vedle toho se připravoval útok na Čenstochovou a Krakov.¹¹⁸⁹ Jelikož však bylo zřejmé, že velitel 2. ukrajinského frontu by musel věnovat pozornost příliš mnoha směrům, byl 30. července obnoven 4. ukrajinský front, který byl v důsledku osvobození Krymu a zúžení fronty zrušen. Do čela 4. ukrajinského frontu se dostal Ivan Jefimovič Petrov,¹¹⁹⁰ jehož kariéra připomínala horskou dráhu. Na přelomu srpna a září bylo 4. ukrajinského frontu nařízeno, aby přešel do obrany, resp. měl se zmocnit Dobrudži, ale za několik dní dostal za úkol přispěchat na pomoc Slovenskému národnímu povstání. Vasilevskij, náčelník generálního štábu, označil povinnosti frontu jako „*dílčí úkoly*“,¹¹⁹¹ což také vysvětluje omezené síly, které

¹¹⁸⁶ Bartovský, Josef: Štáb pro rozbití 1. čs. sboru v SSSR. In: *Válka a revoluce*, sv. 1, roč. 1949, s. 146; Bartovský, Josef: *Cesta až na dno zradý*. Praha 1949, s. 49.

¹¹⁸⁷ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

¹¹⁸⁸ NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 1620/44/D.

¹¹⁸⁹ Vasilevskij, A. M.: *Smysl mého života*. Praha 1975, s. 459.

¹¹⁹⁰ Vasilevskij, A. M.: *Smysl mého života*. Praha 1975, s. 460.

¹¹⁹¹ Vasilevskij, A. M.: *Smysl mého života*. Praha 1975, s.468-469.

Petrovův front měl k dispozici, neboť sovětská vojska byla vytížena především v Pobaltí.

Podle zpráv, které se na přelomu října a listopadu donesly exilové vládě, nacisté rozdělili maďarské jednotky mezi německé divize a pouze na Podkarpatsku převažovaly kompaktní maďarské svazky. „*Velitel této armády, generál Miklos přešel s četnými důstojníky k Rudé armádě. Že by přešly i maďarské jednotky, není spolehlivě potvrzeno.*“¹¹⁹² V listopadu pak byly zachyceny výzvy generálů Bély Miklóse a Jánose Vorose, kteří přešli k Rudé armádě, k boji proti Němcům.¹¹⁹³ Oba se pak stali významnými postavami nové protinacistické vlády: Miklós se stal premiérem a Voros ministrem národní obrany.¹¹⁹⁴

V polovině září Hlavní stan vrchního velení Petrovovi vytkl, že nedostatečně spolupracuje s 38. armádou 1. ukrajinského frontu.¹¹⁹⁵ V polovině listopadu pak na Petrova snesl výtky i generální štáb, který mu vytýkal, že převedl polovinu svých divizí do zálohy frontu, čímž údajně znemožnil provedení uložených operací.¹¹⁹⁶ Obecně se zdá, že Petrov měl určité problémy s vedením útočných operací. Petrov se osvědčil jako vynikající obránce a zprvu jako velitel útočící Přímořské armády: „*ztratil rozvahu a my [v generálním štábu a Hlavním stanu vrchního velení] jsme pocítili pokles činnosti vojsk*“, jak vzpomínal Vasilevskij. „*Kdosi*“, určitě Mechlis, „*dokonce navrhl, aby byl odvolán z funkce. Vrchní velitel [Stalin] však odpověděl:*

„*Petrova je třeba nikoliv zbavit práce, ale naučit vést útok. Uvažte, že dosud ještě ani jednou neútočil.*“

Za nějakou dobu I. J. Petrov prováděl útočné operace dobře.“¹¹⁹¹

V.6: Situace na štábu 4. ukrajinského frontu

V.6.1: Ivan Jefimovič Petrov: „Vždy jsem byl toho názoru, že fronta není čára na mapě, ale živí lidé, každý se svými zvláštnostmi, sny a osudy.“¹¹⁹⁸

Podkarpatská Rus spadala do pásma 4. ukrajinského frontu, kterému velel Ivan Jefimovič

Petrov (1896-1958)¹¹⁹⁹ a členem vojenské rady byl již uvedený Lev Zacharovič Mechlis.

Prvně jmenovaný měl pověst rozvážného alidského velitele s bohatými znalostmi o

¹¹⁹² NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 4780/44/D.

¹¹⁹³ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 5035/44/D.

¹¹⁹⁴ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 88/45/D.

¹¹⁹⁵ Vasilevskij, A. M.: Smysl mého života. Praha 1975, s. 466.

¹¹⁹⁶ Vasilevskij, A. M.: Smysl mého života. Praha 1915, s. 466.

¹¹⁹¹ Vasilevskij, A. M.: Smysl mého života. Praha 1975, s. 536-531.

¹¹⁹⁸ Karpov, Vladimír: Generál. Boje o Krym. Praha 1985, s. 214.

¹¹⁹⁹ Základní biografická data viz Большая советская энциклопедия. Том 19. 3. издание. Москва 1975, с. 483. Советская военная энциклопедия. Том 6. Москва 1978, с. 312-313.

vojenství a válčení. Bojoval jako dobrovolník už v minulé válce a od ní se datovalo jeho členství v bolševické straně. V roce 1918 se u Samary účastnil operací proti „běločechům“. S Hasalem se tak teoreticky mohl spřátelit na základě vzpomínek na mládí a vůbec si mohli svojí kariérou být celkem podobní. Rozhodně se jednalo o zkušeného a zdatného velitele, znalého především obranných a horských bojů. V sovětské armádě představoval i určitou výjimku, protože měl zřejmě ze všech velitelů nejrozsáhlejší zkušenosti s obojživelnými operacemi, i když byl kvůli jedné z nich nespravedlivě odvolán v lednu 1944 z funkce šéfa Přímořské armády,¹²⁰⁰ kde jej vystřídal A. I. Jeremenko,¹²⁰¹ nicméně v květnu ho Stalin jmenoval velitelem 2. běloruského frontu, ale o několik týdnů později ho zase odvolal, aby se ujal funkce velitele 4. ukrajinského frontu, který 17. dubna 1944 pohltil Přímořskou armádu.¹²⁰² Podle paměti Sergeje Matvějeviče Štemenka ze sovětského generálního štábu, však Petrov „*všetko znášal mužne a na každom mieste dával vlasti všetko, čo mal - vedomosti, skúsenosti i zdravie.*“

Podobného názoru byl i maršál Andrej Antonovič Grečko,¹²⁰³ který se později na Petrovovu adresu vyjádřil s velkým obdivem: „*Moc často a nespravedlivě mu ubližovali [...]. Jiný by se po každé takové ráně stáhl do ústraní, složil ruce v klín, urazil se a chřádl. Petrov byl ovšem natolik talentovaný vojevůdce a nadaný člověk, že na něj nemohli zapomenout a právem ho nakonec povýšili. Nedal se zlomit, věnoval všechny síly obraně vlasti a pokaždé s novou energií.*“¹²⁰⁴

Důvodem kolísavé kariéry generála Petrova byla zřejmě ona povahová vlastnost, která způsobuje nadaným osobám problémy ve všech lidských společnostech, jak ji zachytil jeden z Petrovových spolubojovníků, jak vzpomínal další Petrovův podřízený, pozdější maršál Nikolaj Ivanovič Krylov:¹²⁰⁵ „*Vzdálen jakýchkoliv diplomatických úskoků byl ke všem přímý a nenucený. Dovedl říct bez okolků pravdu do očí podřízeným i nadřízeným. Také kněmu se mohl člověk chovat naprosto otevřeně.*“¹²⁰⁶ Nicméně jeho povaha byla taková, že ačkoliv na konci třicátých let bylo pomýšleno na to, aby jej stihl osud mnoha dalších vojenských profesionálů, nesešel se na Petrova ani jeden špatný

¹²⁰⁰ Karpov, Vladimír: *Generál. Bitva o Kavkaz. Praha 1986, podrobnosti k lednovému odvolání s. 249-258. Za upozornění na práci Vladimíra Karpova děkuji PhDr. Pavlu Dufkovi, Ph.D.*

¹²⁰¹ Vasilevskij, A. M.: *Smysl mého života. Praha 1975, s. 391.*

¹²⁰² Vasilevskij, A. M.: *Smysl mého života. Praha 1975, s. 391.*

¹²⁰³ Ke Grečkovi viz Fidler, Jiří: *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětské maršálové. Brno 2005, s. 100-102.*

¹²⁰⁴ Karpov, Vladimír: *Generál. Boje o Krym. Praha 1985, s. 66.*

¹²⁰⁵ Ke Krylovovi viz Fidler, Jiří: *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětské maršálové. Brno 2005, s. 139-140.*

¹²⁰⁶ Karpov, Vladimír: *Generál. Boje o Krym. Praha 1985, s. 89.*

posudek od kolegů nebo spolustraníků - a to přitom měl za manželku bílou kozačku, která jej během občanské války zajala... - doživotně.¹²⁰⁷

Působivou črtu Ivana Jefimoviče poskytl i mimořádný pozorovatel lidských osudů a vynikající spisovatel Konstantin Michajlovič Simonov:

„ S Ivanem Jefimovičem Petrovem jsem se vídal po řadu let a znal jsem ho, myslím, dobře, i když možná trochu jednostranně. Byl to člověk v mnoha ohledech mimořádný. Obrovské vojenské zkušenosti a profesionální znalosti se u něj prolínaly s vysokou všeobecnou kulturností, sečtělostí a oddanou láskou k umění, zejména malířství. Mezi jeho blízkými přáteli byli vynikající malíři, tehdejší oficiální kritikou ne příliš uznávaní. Třebaže se o svých diletantských znalostech umění vyjadřoval s určitou dávkou ironie, měl svérázný a citlivý vkus.

Povahou byl Petrov rozhodný, v kritických okamžicích dovedl být dokonce nelitostný. Přestože byl, snad to tak můžeme říci, voják do morku kostí, věděl, že v přísné vojenské subordinaci je vždy přítomen určitý diktát, který může omezovat lidskou důstojnost, a nesnášel ty, které přiváděla do vytržení právě ona subordináční stránka vojenského povolání. Měl rád chytré, ukázněné lidi, nesnášel upoceně snaživce a dával to najevo oběma.

Vjeho způsobech i zevnějšku bylo cosi zvláštního, či spíše nezvyklého. Rozkazy podepisoval plným jménem, Ivan Petrov nebo Iv. Petrov, do přední linie jezdil na pikapu [pickupu] nebo půldruhatunce a často stával na stupátku, aby měl lepší rozhled.

Od otřesu, který utrpěl ještě v občanské válce, někdy pošukával hlavou, zvlášť když byl vzrušen nebo se zlobil; vypadalo to, jako by přikyvoval na souhlas, i když tomu obyčejně bývalo právě naopak. Dokázal vybuchnout a pak býval prchlivý k nepříteli. K jeho cti však nutno přiznat, že podobné výbuchy nebyly projevem velitelské povýšenosti a panovačnosti, ale opravdového lidského pohoršení. Ano, dovedl se někdy pořádně rozčítit nejen na své vojáky, ale i na nadřízené velitele.

Přesto daleko častěji, vlastně téměř vždycky, se dokázal ovládat a zachovat klid za nejrůznějších okolností.“

O jeho osobní statečnosti se pochvalně vyjadřují všichni, kdo s ním sloužili, zvlášť v Oděse, Sevastopolu a na Kavkaze, kde k zmužilosti a odvaze bylo dostatek příležitostí. Jeho statečnost byla jaksi neefektivní, neohrabaná a pomalá, taková, jaké si zvlášť cenil

¹²⁰⁷ Karpov, Vladimír: *Generál. Boje o Krym. Praha 1985, s. 27, 126-127.*

Tolstoj. Vůbec v jeho chování a způsobech bylo něco ze starého kavkazského důstojníka, jak si ho představujeme podle ruské literatury 19. století.

*Takový typ neohroženosti si člověk v sobě vypěstuje, žije-li dlouho v neustálém nebezpečí. Tak to bylo i s Petrovem.*¹²⁰⁸

Veškerou dočasnou nepřízeň, včetně zbavení velení 4. ukrajinského frontu na jaře 1945, úspěšně přečkal. Stal se náčelníkem štábu 1. ukrajinského frontu a v této pozici se zúčastnil Berlínské a Pražské operace. Po válce získal titul Hrdina Sovětského svazu a velel turkestánskému vojenskému okruhu, kde měl rodinu a kde strávil své mládí, ale za čas se přesunul na ministerstvo obrany SSSR. V polovině padesátých let se stal hlavním inspektorem ministerstva obrany a hlavním odborným konzultantem u zástupce ministra obrany SSSR. Oficiální encyklopedie později vyzdvihla jeho organizační i vojevůdcovské schopnosti.

V.6.2: Lev Zacharovič Mechlis - povolán napravovat cizí chyby

Lev Zacharovič Mechlis (1889-1953),¹²⁰⁹ oděský rodák židovského původu, se stal členem

komunistické strany za první světové války a dosáhl ještě před válkou mnoha vysokých funkcí, např. v letech 1930-1937 řídil noviny Pravda. Když se Sovětský svaz podílel na likvidaci Polska v září 1939, byli to právě komisař Mechlis a jeho velitel Žabijev, kteří „vítali naše vojáky a prohlásili jasně, že Sovětský svaz v nich nevidí ani zajatce, ani příslušníky polské armády, nýbrž spojence, svobodné občany ČSR a vojáky československé armády.“¹²¹⁰ Realita byla pochopitelně jiná, ale pro československou stranu alespoň nebyl v roce 1944 zcela neznámým člověkem, i když pozitivní roli asi v československo-sovětských vztazích nesehrál nikdy.

Mechlis se aktivně zúčastnil vyvraždění elity Rudé armády, bojů s Japonci na konci třicátých let a války s Finskem. Za druhé světové války měl ve dvačtyřicátém pomáhat organizovat obranu Krymu, ale tendence ovládat velitele a zasahovat do operačních otázek vedla ke katastrofě, která nakrátko vedla k jeho degradaci. Po celou válku působil v armádě u několika různých frontů, které v pravidelných intervalech střídal, protože se s ním těžko vycházelo. Po válce jej Stalin jmenoval do pozice - tato funkce snad byla vytvořena speciálně jen a jen pro Mechlise, jak po několika dalších odstavcích čtenář pochopí, i když v obdobných postech měl praxi ještě před Velkou vlasteneckou válkou -

¹²⁰⁸ Karpov, Vladimír: *Generál. Boje o Krym*. Praha 1985, s. 68-69.

¹²⁰⁹ Základní biografická data viz Большая советская энциклопедия. Том 16. 3. издание. Москва 1974, с. 198. Советская военная энциклопедия. Том 5. Москва 1978, с. 273. Nejnověji Rubcov, Jurij: *Mechlis. Fanatický přísluhovač Stalinovy krutovlády v sovětském Rusku*. Brno 2008.

¹²¹⁰ Šif, Julius: *Generál Svoboda*. Praha 1945, s. 14-15.

ministra státní kontroly. Pochovali jej v Kremlu. Patřil k vrcholným funkcionářům komunistické strany a ke Stalinovi měl vždy volný přístup a byl de facto jeho jakýmsi inkvizitorem. S Petrovem se upřímně nesnášel. Byl to právě Mechlis, který ještě jako člen vojenské rady 2. běloruského frontu psal do Moskvy „*o makosti Petrova, o jeho neschopnosti zabezpečit úspěch operácie*“, jak vzpomínal Štemenko.

Představitelé generálního štábu Antonov a Štemenko, kteří byli často vysíláni na jednotlivé fronty, aby pomáhali organizovat velké a složité operace, tím byli překvapení, neboť Petrova znali „*ako obetavého bojového velitele, ktorý sa venoval práci telom i dušou, ako rozumného vojvodu a dobrého človeka*“. Petrov si na Mechlise jistě dával pozor, ba dokonce byl Mechlisem v politických otázkách jistě dirigován. Mechlis byl díky své minulosti a ostrosti svého jednání mezi vojáky mimořádně nepopulární. Vedle Štemenkových pamětí se ve svých vzpomínkách jeho selháními explicitně a mimořádně podrobně zabýval i A. M. Vasilevskij, který sice není tak ohleduplný jako Štemenko, ale v případě neúspěšných generálů jen popsal jejich nezdar, popř. jinde připomněl jejich úspěch a polepšení, kdežto v případě Mechlise se doslova vyžil v jeho sepsutí pro jeho formální, školometské a nepružné chování při spolupráci na udržení Krymu,¹²¹¹ které s chutí později připomněl při popisu příprav na osvobození Krymu.¹²¹²

Mechlis měl ve 4. ukrajinském frontu na starost zabezpečit vztahy mezi vojskem a obyvatelstvem frontového pásma a mimo Sovětský svaz zprostředkovat kontakt na místní mocenské orgány. K Mechlisově osobě lze dodat, že kdykoliv o něm ve svých vzpomínkách Štemenko psal, tak pouze v krajně negativním tónu. Zjevně byl na Lva Zacharoviče alergický, protože všechny ostatní osoby líčil v dobrém světle. Pokud na někoho prozradil nějakou slabost nebo chybu, tak hleděl, aby ho vzápětí nebo na jiném místě pochválil. Ne tak u Mechlise.¹²¹³

O Mechlisovi si nemyslel nic dobrého ani další sovětský autor a frontový voják, oběť předválečných čistek v armádě a Hrdina Sovětského svazu Vladimír Karpov, který sepsal trojdílnou biograficko-vzpomínkovou práci o generálu Petrovovi, jehož považoval de facto za svého druhého otce, vzor či prostě hrdinu. O Mechlisovi se vyjadřoval zejména v souvislosti s událostmi druhé světové války a jeho působení ve 2. běloruském frontu nanejvýš záporně: „*Jestliže důstojníka (ke všemu ještě politického pracovníka) odvolají*

¹²¹¹ Vasilevskij, A. M.: *Smysl mého života*. Praha 1975, s. 187-193.

¹²¹² Vasilevskij, A. M.: *Smysl mého života*. Praha 1975, s. 389.

¹²¹³ Citáty a informace bez přímých odkazů pocházejí z těchto zdrojů: Štemenko, S. M.: *Generální štáb v rokoh vojny*. Bratislava 1971, s. 163, 248, 266. O samotném Štemenkovi základní fakta viz *Большая советская энциклопедия. Том 29. 3. издание. Москва 1978, с. 494.*

v krátké době sedmkrát z různých kolektivů, pak se opravdu nemá čím chlubit. Za půldruhého roku po krymských bojích pobyt generálplukovník Mechlis jako člen vojenské rady nejdřív v 6. armádě, potom ve Voroněžském, Volchovském, Brjanském, 2. pobaltském a nyní ve 2. běloruském frontu. Sedm míst, na každém se zdržel ve funkci něco přes dva měsíce. Tyto rychlé změny svědčí o jednom jeho rysu, který potvrzují téměř všichni frontovní činitelé, kteří se s Mechlisem setkali nebo s ním spolupracovali: byl nejen velmi energický a popudlivý, ale navíc i nesnášenlivý. Tato stránka povahy se projevovala v tom, že mnohé podezřívával z nepoctivosti, neloajlnosti a často z nicotných pohnutek. Z neúmyslných poklesků a přestupků lidí vyvozoval oficiální závěry, z nichž vyplývaly organizační důsledky a tresty.“ Ve vztahu k Petrovovi vystupoval navenek „bez nejmenší zaujatosti“, ale přesto k němu choval „neskrývanou antipatii“. Krátce po zbavení Petrova funkce velitele 2. běloruského frontu vešlo v obecnou známost i to, že se o to zasadil Mechlis, který o něm nepravdivě rozhlásil, že je nemocný a neschopný velet.

Koneckonců Karpov upozornil, že i takový vynikající spisovatel Konstantin Simonov, který Mechlise dobře znal, zvětšil - svého jistě neoblíbeného a nechtěného - známého v postavě člena vojenské rady frontu Lvova¹²¹⁴ v posledním díle své válečné románové trilogie z Velké vlastenecké války, přičemž odpudivější pohled byl už jen na nacisty a jejich zvěrstva:¹²¹⁵ „Lvov předem počítal s tím, že ten na věc nestačí, a jednal samostatně přes jeho hlavu.

Málokoho ze svých spolupracovníků pokládal za dostatečně schopného plnit svěřené úkoly a tato vlastnost se stala neoddělitelnou částí jeho vlastní důležitosti. Nemohl uvažovat jinak: K čemu pak bych tu byl já?

Vědomí, že je povolán napravovat cizí chyby, mu tak vešlo do krve, že kdykoli se rozjel na nové působiště, již předem počítal s tím, že ti, s nimiž bude jednat, nesplnili do jeho příjezdu všechno, co měli. [...]

Opíraje se o Stalinovu důvěru, přisvojil si právo nevěřit nikomu. V tom viděl svoje poslání a plnil je do puntíku. Povýšil vlastní nedůvěru k lidem na styl politické práce a pravidelně, bez ohledu na osoby, informoval Stalina o všem, co zasluhovalo pozornost, odhalovalo nedostatky a vyžadovalo zostřenou bdělost a kontrolu. [...]

¹²¹⁴ Karpov, Vladimír: *Generál. Poslední bitvy*. Praha 1987, s. 20-21, 40.

¹²¹⁵ Simonov, Konstantin: *Živí a mrtví*. 5. vydání. Praha 1975; *Člověk se nerodí pro válku*. 2. vydání. Praha 1966; *Poslední léto*. 2. vydání. Praha 1975.

*Jestliže lidé nemají velké, nápadné nedostatky, mají určité malé, které nebijí tolik do očí. Jinak to v životě nemůže být. A je třeba hledat a odhalovat skryté drobné vady, které mohou být stejně nebezpečné.*¹²¹⁶

Konstantin Simonov se vyjádřil i k vzájemnému poměru mezi Petrovem a Mechlisem, který mohl přímo u 4. UF vyzpozorovat: „*Bez ohledu na vnější zdvořilost a korektnost v jejich vztazích, nehledě na Mechlisovu zdrženlivost, jsem vyciřoval, že v hloubi duše si nejsou nakloněni [...].*

Petrov zřejmě nechtěl, aby se Mechlis sebeméně vměšoval do operačních záležitostí, zdůrazňoval to, a skoro nikdy, ani ze zdvořilosti, se k němu neobracel o radu v těchto věcech. A Mechlis, jak jsem si všiml už předtím, se vědomě vyhýbal účasti při řešení operačních problémů.“ Petrov, stejně jako ostatní velitelé za války, si dokázal operační sféru ohlídat a nedovolit diletantské zásahy Lva Zacharoviče do těchto otázek, ale s ohledem na to, že byl Stalinem několikrát odvolán z funkce, nemohl krotit Mechlise tak účinně jako ostatní velitelé frontů,¹²¹⁷ resp. na rozdíl od ostatních nedokázal odložit při setkání s Mechlisem dobré mravy.

Je pozoruhodné, že Molotov v jednom rozhovoru o podkarpatorských událostech s Fierlingerem připustil, že u některých činitelů z řad Rudé armády došlo k pochybením. Za zmínku nepochybně stojí, že dokonce historici v roce 1965 mohli napsat a úspěšně otisknout, že v tomto místě měl „*snad Molotov na mysli činnost Berijovi blízkého generála Mechlise*“, byť tak učinili pouze v závorce a s otazníkem na konci a kdy v textu neopomněli zdůraznit, že svoji značnou roli při uskutečnění známého komunistického hesla o právu na sebeurčení až do odtržení sehrál „*arogantní přístup Němcův a zejména Hasalův*“, který měl místnímu obyvatelstvu připomenout vládu četníků z dob první republiky.¹²¹⁸

Za zbavení Petrova vedení 4. ukrajinské fronty na jaře 1945 opět stál Mechlis, který byl ovšem zbaven funkce spolu s ním. Petrov dobře věděl, kdo mu způsobil i toto poslední ponížení. Oficiálním důvodem byly ztráty a neúspěchy při bojích u Ostravy způsobené tím, že Petrovovi front musel sousedům postupně předat několik sborů a v oslabené sestavě a bez dostatečných zásob munice měl 4. UF splnit tentýž úkol. Mechlis upozornil stranické

¹²¹⁶ Simonov, Konstantin: *Poslední léto*. 2. vydání. Praha 1975, s. 59, 67.

¹²¹⁷ Rubcov, Jurij: *Mechlis. Fanatický přísluhovač Stalinovy krutovlády v sovětském Rusku*. Brno 2008, s. 243.

¹²¹⁸ Kural, V.: *Osvobození Zakarpatské Ukrajiny*. In: *Odboj a revoluce 1938-1945. Nástin dějin československého odboje*. Praha 1965, s. 361-362.

vedení na nedostatek munice, místo aby vyžádal u generálního štábu doplnění munice, příp. i stavu mužstva a dělostřelectva.¹²¹⁹

Z výše uvedeného se domnívám, že to byl Mechlis jakožto Stalinův Kerberos, který na místě dohlížel na celou akci patrně iniciovanou ukrajinskými komunisty, resp. v případě jejího neúspěchu by spustil menší čistku pro porušení mezinárodní smlouvy a dobrého jména SSSR. Tento předpoklad si samozřejmě vyžádá ještě další výzkum pohledu sovětských orgánů na dění na Podkarpatské Rusi.

Pro zajímavost lze ještě uvést, že se v sestavě armád 4. ukrajinského frontu sešla vůbec budoucí hvězdná plejáda osobností sovětského politického i vojenského života. Mnozí z nich později zasáhli rovněž do osudů Československa. Kromě zmíněných hlavních představitelů frontu, tj. Petrova a Mechlise, velel 1. gardové armádě pozdější ministr obrany SSSR A. A. Grečko, který zároveň coby poválečný velitel kyjevského vojenského okruhu vymyslel vodou naplněné prohlubně na dvoře (Grečkův lavor), v nichž se po celý rok držela voda. Touto velkou louží se trestaní vojáci museli buď opakovaně proplížit, anebo v ní velmi dlouho pochodovat až byli celí mokří a prokřehlí. Funkci náčelníka politického oddělení 18. armády pak zastával L. I. Brežněv.¹²²⁰

V.7: Osvobozování Podkarpatské Rusi a počátky fungování VOÚ

Čtvrtý ukrajinský front vznikl, aby ulehčil vedení bojové činnosti svým jmenovcům s pořadovými čísly jedna a dvě, jejichž křídla se setkávala u masívu Karpat a nutila tak vedení obou uskupení bojovat v rozličném prostředí roviny a hor. Vznik nového frontu byl spojen s organizačními potížemi a navíc jej čekal náročný útočný boj v horách, proto byl logicky 3. srpna jmenován jeho velitelem generál Petrov, specialista na náročné a nevděčné úkoly, včetně bojů v horách a kombinovaných operacích. Náčelníkem frontu se stal generálporučík F. K. Korženěvič.¹²²¹

Síly frontu, který osvobodil Podkarpatskou Rus, se skládal z velmi mála útvarů: 1. gardové a 18. armády, 17. gardového střeleckého sboru a 8. letecké armády. Z počátku se totiž neočekávalo, že by vedl aktivní útočné operace proti opevněnému horskému oblouku, nýbrž se měl podle Stalinova rozkazu z 29. srpna 1944 připravit k důkladné obraně postavené na nejméně třech obranných pásmech, aby bylo znemožněno ohrozit křídla a týl

¹²¹⁹ Karpov, Vladimír: *Generál. Poslední bitvy*. Praha 1987, s. 112-125.

¹²²⁰ Suvorov, Viktor: *Můj život v sovětské armádě. Z osvoboditele dezertérem*. Brno 1996, s. 24, 26; Sabadoš, Michal: *Bojové cesty sovietských vojsk za oslobodenie Košic*. In: *HISTORICA CARPATICA XI/1980*. Košice 1981, s. 19, 52.

¹²²¹ Karpov, Vladimír: *Generál. Poslední bitvy*. Praha 1987, s. 46-47.

1. a 2. ukrajinského frontu. Proti 4. UF stála 1. německá tanková armáda generálplukovníka Heinriciho a 1. maďarská armáda generálplukovníka Bély Miklóse. Front však u obranné role setrval doslova jen několik málo dnů a v důsledku vypuknutí SNP zahájil 9. září 1944 karpatsko-užhorodskou operaci a koncem měsíce dosáhl československo-sovětských hranic. Cílem bylo v průběhu října překonat Karpaty a dostat se do prostoru Mukačeva a Užhorodu, avšak první polovina měsíce se frontu nevydařilo, protože nacisté měli skvělé obranné podmínky. Frontový 17. sbor osvobodil 23./24. října Chust a o dva dny později dosáhl spojnice Iršava - Sevljuš a 18. armáda čáry Poroškov - Svaljava. Právě 18. armáda 26. října osvobodila Mukačevo a druhý den Užhorod. Na československý státní svátek 17. sbor dobyl Čop. Přestože měl 4. UF menší síly, než 1. ukrajinský front, vedl si lépe a koncem listopadu byly Petrovovi podřízeny nové síly: 38. armáda a 1. československý armádní sbor.

Dne 18. října blahopřál vojskům generála Petrova svým oficiálním rozkazem maršál Stalin, který útvarům frontu gratuloval k překročení Karpat a oznamoval světu, že se podařilo vstoupit na území Československa a osvobodit některé jeho sídelní jednotky, včetně Jasiny a Rachova. Vedle zmínky o dalších menších československých obcích bylo ohlášeno osvobození i Sigetu, nacházejícím se v rumunském Sedmihradsku. Zároveň Moskva tento úspěch oslavila a ocenila dvaceti dělostřeleckými salvami z 224 děl.¹²²² Ve vzpomínkách leteckého esa Ivana Kožeduba určených dětem je tato dělostřelecká sláva vzpomenua s tím, že sovětská vojska „překročila Karpaty a osvobodila Karpatskou Ukrajinu.“¹²²⁵ Snad to mělo napomoci zapomenout, že Podkarpátí kdysi přináleželo k Československu. Další Stalinův rozkaz oznamoval, že vojska 4. ukrajinského frontu „dnes, 27. října ovládla na území Československé republiky hlavní město Zakarpatské Ukrajiny - Užhorod“ a na oslavu opět zaznělo dvacet dělostřeleckých salv z 224 děl.¹²²⁴

Rudá armáda byla pochopitelně vítána a starala se, aby sebe sama dobře propagovala: Promítala filmy, vysílala rozhlasové pořady, konala besedy a předváděla taneční a pěvecké soubory. Dokonce pro místní vydávala ukrajinský Karpatský zpravodaj.¹²²⁵

Sovětská armáda své příslušníky uvědomila, že překročí hranice spojenecké, nikoliv nepřátelské země. Podle vzpomínek Ivana Pilipa, který jako malý chlapec zažil

¹²²² DAZO, f. 14, inv. č. 1, fol. 1.

¹²²³ Kožedub, Ivan: Sloužím vlasti. Praha 1951, s. 315.

¹²²⁴ DAZO, f. 14, inv. č. 1, fol. 2.

¹²²⁵ Dějiny Velké vlastenecké války, Svazek 4, s. 340-341, 568; Sabadoš, Michal: Bojové cesty sovietských vojsk za oslobodenie Košíc. In: HISTORICA CARPATICA XI/1980. Košice 1981, s. 19, 51; Karpov, Vladimír: Generál. Poslední bitvy. Praha 1987, s. 47-48, 78.

sovětské osvobození Chustu, mu jeden z procházejících vojáků vyprávěl, že v rámci 18. armády absolvoval kurz „o chování na spojeneckém území ČSR až ke hranicím Maďarska. Tak např. než vejde do domu, musí se zaklepat, sluší se také pozdravit, nesmí se nic ukrást, atp.“ Krasnoarmejec, který to vyprávěl, byl v civilu učitelem a moc se se svými spolubojovníky těšil do Maďarska, *neboť „tam budou i „děvušky“, jídlo a pití, že tam mohou krást věci atd.“* Opatrnost však vojáky neopouštěla ani na spojeneckém území: Když si např. řekli o sklenici vody, tak se museli napít i podávající. Kurzy samozřejmě nepřipravili vojáky na všechno, např. na setkání s bábovkou, která vojákům velmi zachutnala.¹²²⁶ Zkrátka se měli vojáci řídit Leninovým příkazem: „*Ať vaše chování [...] ukáže, že jste vojáci dělnicko-rolnické republiky, že k nim nejdete jako utlačovatelé, ale jako osvoboditelé.*“¹²²⁷ Vedle kurzů byly vydány i písemné směrnice pro velitele:

„ 1. *Vysvětlit všemu mužstvu, že Československo je naším spojencem. K obyvatelstvu osvobozených území Československé republiky i k povstaleckým jednotkám se Rudá armáda chová přátelsky.*

2. *Zakázat svévolnou konfiskaci automobilů, koní, skotu, obchodů i dalšího majetku.*

3. *Při ubytování vojska v obydlených místech respektovat zájmy místního obyvatelstva.*

4. *Vše, co budou naše vojska potřebovat, získávat jen prostřednictvím místních orgánů občanské správy nebo za účasti velení československých povstaleckých jednotek.*

5. *Osoby, které neuposlechnou tento rozkaz, povolati k nejpřísnější odpovědnosti.*“¹²²⁸

V této instrukci se však nehovoří o československých státních orgánech, vládní delegaci či Velitelství osvobozených území. SSSR již dříve deklaroval, že v osvobozených zemích bude místní obyvatelstvo svobodně rozhodovat o svém budoucím státním uspořádání, i když některé hlasy, požadující spojení Podkarpatské Rusi se Sovětským svazem našly příznivý ohlas v Kremlu, byť Mechlis jménem vojenské rady 4. ukrajinského frontu zakázal hovořit o připojení k sovětské Ukrajině, mělo se pouze pozitivně hovořit o životně v SSSR tak, aby místní mohli sami „*dospět k závěru o potřebě sjednocení*“. Měli tak potvrdit již dřívější rozhodnutí, podle některých učiněné přímo Stalinem, které pak Mechlis samozřejmě tajně podporoval.¹²²⁹

¹²²⁶ na, f. Protifašističtí bojovníci - vzpomínky, kart. 285, inv. č. 3881.

¹²²⁷ Lenin, V. I.: Spisy. Svazek 31. Praha 1955, s. 123.

¹²²⁸ Karpov, Vladimír: Generál. Poslední bitvy. Praha 1987, s. 86.

¹²²⁹ Rubcov, Jurij: Mechlis. Fanatický přísluhovač Stalinovy krutovlády v sovětském Rusku. Brno 2008, s. 246-247.

V prvopočátcích však měla delegace dobré postavení. Němec neopomněl poslat pozdravné telegramy Benešovi, Šrámkovi a Stalinovi, ale již 1. listopadu Fierlinger z Moskvy po jednání se sovětskými představiteli varoval, že velké nadšení z převzetí správy a přímého výkonu moci na území republiky není ještě namístě: „*zmínka o převzetí administrativy [...] neodpovídá skutečnosti a podmínkám [...] smlouvy [...], neboť Karpatská Ukrajina je dosud válečnou zónou.*“

Dne 28. října, tedy v den příjezdu do Chustu, vydal Němec dvojjazyčnou vyhlášku o vzniku a účelu Úřadu vládního delegáta, totiž zajištění všeobecné bezpečnosti a prosperity, jakož i vybudování armády a podpory operací sovětských vojsk. Informoval v ní, že bude vykonávat svůj úřad do příjezdu vlády na osvobozené území a že se bude řídit zákony platnými do 30. září 1938 a dále dekrety prezidenta republiky a nařízeními exilové vlády. Ve vyhlášce sice nalezneme zmínku o tom, že výkonnými pákami úřadu budou místní, okresní a zemské národní výbory,¹²³⁰ ale je zarážející, že pro území, které v rámci republiky mělo vždy poněkud jiné postavení, nebyla ve vyhlášce žádná zmínka o zvláštnosti tohoto území, nejlépe jeho budoucí výraznější samosprávy či autonomie. Vyhláška bylo po právnícké stránce bezchybná a informačně výživná, ale chyběl jí politický náboj, odstavec, který by místní obyvatelstvo nadchl a dal vizi správy vlastních věcí. Zmínka o národních výborech, bez bližšího vysvětlení, o co se jedná a jaké budou jejich pravomoci, nebyla dostatečná. V opačném případě mohla získat vládní misi větší podporu.

Ještě 29. října se konal tábor obyvatel z Chustu. Tato akce, jež umožňovala široké veřejnosti projevit své nálady a pocity, se zcela jasně a jednoznačně stavěla jako pročeskoslovenská. Jakákoli zmínka o ČSR nebo prezidentu republiky byla odměněna potleskem. Důležité bylo, že hlavní proslov měl Ivan Turjanica, rusínský příslušník československých sil, který opěvoval obnovu republiky jako místo pro soužití tří národů.

Sovětský velitel ale připravil delegaci nevšední úvodní zážitek spojený s tímto táborem lidu - rozpustil původní národní výbor (nazval jej „*samozvanci*“) a přečetl seznam nových kandidátů, zda jsou proti nim nějaké námitky. Nebyly. Velitel vyhlásil kandidáty za zvolené. K úspěchu zde stačila pouhá volitelnost. Delegát Němec byl v této oblasti přítomen doslova jen několik hodin a pochopitelně ještě neznal místní poměry, ale mohl to brát jako varování, co může ještě přijít. Po příjezdu tak sice visely všude transparenty „*At' žije Československá republika!*“, ale na veřejných shromážděních byli

¹²³⁰ DAZO, f. 14, inv. č. 4.

přítomni sovětští důstojníci, nebo jim přímo předsedali, a tato zvolila nové národní výbory, které ochotně odhlasovaly připojení k Sovětskému svazu.¹²³¹ Soviet War News 27. listopadu 1944 otiskl článek plk. Bukovského, který popisoval postup Rudé armády na Vrchovině a zjevně nepřímou se vyjádřil i k výše popsané události: „ *Všechny demokratické elementy v Chustu se zúčastnily boje proti „ maďaronům“ , kteří se po útěku snažili převzít moc do vlastních rukou. Nepodařilo se jim to, na konec převzali správu opravdoví představitelé lidu.*“¹²³² Sověti si snad testovali reakce vládního delegáta. Jediné správní potíže, které se zatím vyskytly, byly spojeny s předchozí maďarskou nadvládou - obyvatelstvo maďarské národnosti nechtělo pryč, dobře vědělo, že se na území státu vítězná koalice bude mít mnohem lépe než v poražené vlasti, a s příchodem židovských navrátilců.¹²³³ Také se ukázal nedostatek důstojníků, dopravních prostředků a nevyhovující zásobování.¹²³⁴ Komunisté se aktivně jali po celém území sestavovat národní výbory a eventuálně za pomoci sovětských orgánů likvidovaly ty výbory, které nevznikly podle jejich představ, přičemž výbory začaly vznikat i za demarkační linií, kam neměl vládní delegát přístup.¹²³⁵

Nicméně již 2. listopadu 1944 Němec ohlásil členům delegace, že až na některé okresy byla správa Podkarpatské Rusi předána československým úřadům a vyzval jednotlivé představitele své delegatury, aby se dali do díla a započalo se s organizací okresních úřadů a bezpečnostních orgánů. Komunisté ohledně vnitřní bezpečnosti navrhli a zpracovali vlastní směrnici, která počítala s tím, že bezpečnostní úkoly by měli na starost jen oni jako na Podkarpatské Rusi zdaleka nejsilnější strana, zatímco Němec chtěl, aby se o tuto povinnost podělily všechny politické strany. Výsledkem bylo rozhodnutí obnovit četnický sbor a podřídít jej okresním vojenským velitelům, čímž samozřejmě mnohé nepotěšil.¹²³⁶ Mezi úkoly delegace patřila též náprava okupačních křivd, proto začala zjišťovat vklady a cennosti židovských, ale i maďarských zakazníků u různých filiálek těch finančních ústavů, které se nacházely na Podkarpatské Rusi.¹²³⁷ Demarkační čára pro civilní administraci byla stanovena na linii Výlok - Šalanky - Dubrovka - Berezník - Filipec - Volosianka.¹²³⁸

¹²³¹ Ursíny, Ján: *Z mojho života (Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky)*. Martin 2000, s. 61.

¹²³² NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 5392/44/D.

¹²³³ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 128, 138, 143.

¹²³⁴ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník listopad 1944, s. 11-12.

¹²³⁵ VHA Bratislava, Zbierka Slovensko 1938-1945, inv. č. 1317; NA, f. AHR, sign. 1-53-4-1a, fol. 15.

¹²³⁶ VHA Bratislava, Zbierka Slovensko 1938-1945, inv. č. 1317; NA, f. AHR, sign. 1-53-4-1a, fol. 15.

¹²³⁷ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

¹²³⁸ NA, f. PMR-L, kart. 18, inv. č. 30; f. AHR, sign. 1-50-34-11, fol. 16.

První setkání s velitelem 4. ukrajinského frontu generálem Petrovem proběhlo 3. listopadu 1944. Českoslovenští a sovětsí pohlaváři tehdy diskutovali o hranicích území pod československou správou, o mobilizaci mužské populace Čechoslováky spravovaných oblastí a o jejich zařazení do 1. československého sboru, který byl převeden do svazku 4. UF. Dále se jednalo o výstavbě strážních a zcela nových československých útvarů, o převelení záložního pluku od sboru k VOÚ a o povolení vlastního rádiového spojení s Londýnem a Moskvou. Tím byl zřejmě dotčen a uražen Mechlis, protože Čechoslováci si dovolili pochybovat o konečnosti a pádnosti jeho slova. Československá strana požádala také o přidělení sovětských spojovacích jednotek a o jejich podporu při obnově pošt, telegrafu a telefonů. Jako překladatel dvou setkání vládní delegace s vedením 4. UF se zúčastnil Miroslav Kerner, který později na tato jednání vzpomínal tak, že *„Němec adresoval své otázky a požadavky Petrovovi, byl to však Mechlis, který vždycky odpovídal.“* A sám Mechlis s *„poněkud samolibým úsměvem nám většinou odpovídal, že „o celé věci bude referovat v Moskvě“.*¹²³⁹

Sovětská strana trvala na tom, že vládní delegace může jednat pouze s vojenskou radou frontu. Fierlinger po rozhovoru se Zorinem dokonce do Londýna 14. listopadu 1944 hlásil, že *Mechlis [...] má instrukce vycházet ve všem naší delegaci vstříc. Tam, kde otázky předložené [...] delegátem vojenské radě, budou přesahovat její pravomoc, bude se vojenská rada obracet k vrchnímu velení Rudé armády, a toto pak v nutných případech dále na vládu.* Dále československý velvyslanec politoval, že *Hasal není šéfem vojenské mise, resp. že „si funkci nepodržel, nebo že nebyl ihned nahrazen vhodnou osobností“*, protože nevyjasněnost, co je tedy Hasalovou funkcí, může vést k nedorozuměním.¹²⁴⁰ Zdá se, že Fierlinger nikdy plně nepochopil smysl existence VOÚ.

Obtíže se objevily rovněž na mezinárodním poli. Počátkem října Feierabend navrhl, aby se k vládní delegaci připojil Američan Hendrickson z UNRRy. Vláda tento návrh schválila, ale SSSR mu nepovolil přístup na osvobozené území. Sověti pak prosadili, že zástupcem UNRRA pro Československo bude Alexejev.¹²⁴¹

Mezitím se Úřad vládního delegáta dal do díla a řízením klíčové oblasti zásobování byl vládním delegátem 7. listopadu 1944 na *„doporučení okresního národního výboru v Rachovu, se schválením národního výboru v Chustu a za předpokladu dodatečného*

¹²³⁹ Kerner, Miroslav: *Generál Ludvík Svoboda (Vlastenec nebo komunistický kolaborant)*. In: Duben, V. N. (ed.): *Na všech frontách. Čechoslováci ve II. světové válce*. 2. vydání. Praha 2001, s. 203.

¹²⁴⁰ *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty*. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 153, s. 340-341.

¹²⁴¹ Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945*. Praha 1961, s. 341.

souhlasu zemského národního výboru“ zatímně pověřen Michal Fuščík (nar. 15. 11. 1909), jenž měl obstarávat okresy Chust, Tačevo, Rachov, Volové a Sevljuš. Ve své práci se měl řídit pokyny zásobovacího referenta delegatury, resp. po zřízení zemského národního výboru instrukcemi tohoto orgán. Kontrolu nad jeho činností měla provádět dozorčí rada ze zástupců všech pěti okresních národních výborů.¹²⁴² Stav dopravních komunikací a prostředků byl katastrofální a stejně tak i stav potravin a léčiv. Naopak Hasal ohlásil ve stejném telegramu z 8. listopadu 1944 zahájení činnosti svého velitelství s tím, že *„rychle bude možno doplatit pěchotu sboru“* a že brzy bude moci začít stavět i nové útvary, pro které však budou chybět důstojníci,¹²⁴³ což byla opakovaná bolest československé východní jednotky, se kterým se potýkala vždy při svém početním růstu, zatímco západní jednotka měla důstojníků nadbytek. Hasalova zpráva ohledně budování armády byla ve výsledku optimistická, ale to se mělo velmi rychle změnit.

V.8: Nábor do Rudé armády a stav předaného území

Delegace po svém příjezdu vydala dotazníky, aby za pomoci národních výborů zjistila a zhodnotila současnou situaci a mohla se pustit do řešení nejvážnějších problémů. Z výzkumu vyplynulo, že stav je stabilizovaný, nicméně nižší důstojníci Rudé armády ojedinele z vlastní iniciativy a bezúspěšně propagují vstup do své armády. Starostové zároveň ubezpečovali, že budou do příchodu československých orgánů bránit i tak bezvýslednému náboru.¹²⁴⁴ Později normalizační historiografie tvrdila, že již v *„prvních dnech po osvobození se přes 30 tisíc mužů dobrovolně přihlásilo“* do řad Rudé armády,¹²⁴⁵ ba vládní delegace *„zpočátku nerespektovala ani vytvářející se zakarpatské národní výbory (resp. národní rady), ani jejich vlastní ozbrojené složky, které vznikly za protifašistického odboje.“*¹²⁴⁶

VOÚ na situaci reagovalo povoláním části záložníků (okresy Chust a Tačevo) do činné služby. Jednoduše a prakticky tím vybralo rybník sovětským náborovým rybářům, přičemž zároveň ihned získal kádry pro své vlastní organizační potřeby. Hasal pochopitelně o případech náboru do Rudé armády neprodleně informoval československé velvyslanectví v Moskvě a přidal i text náborového letáku: *„Od ruského a ukrajinského*

¹²⁴² NA, f. ÚPV-S, kart. 188.

¹²⁴³ NA, f. PMR-L, kart. 18, inv. č. 30; f. AHR, sign. 1-50-34-11, fol. 16.

¹²⁴⁴ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 128.

¹²⁴⁵ Amort, Čestmír: Československo-sovětské vztahy v údobí 1943-1945. Praha 1984, s. 106.

¹²⁴⁶ Bouček, M. - Klimeš, M. - Vartíková, M.: Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu. Praha 1975, s. 201.

obyvatelstva osvobozeného území Podkarpatské Ukrajiny docházejí dotazy o tom, jak vstoupit dobrovolně do Rudé armády. Tímto objasňujeme, že občané Podkarpatské Ukrajiny, Rusové a Ukrajinci mohou vstoupit dobrovolně v řady Rudé armády, aby bojovali se zbraní v rukách proti německým a maďarským uchvatitelům. 2) Ve všech otázkách spojených s dobrovolným vstupem do řad Rudé armády obraťte se k vojenskému veliteli. 3) Do Rudé armády se přijímají dobrovolníci do 40 let.“

Hasal zároveň požádal o instrukce, jak má dále v této záležitosti postupovat.¹²⁴⁷ Znal československé zákony, ale byl si též vědom politické a mocenské reality. Kdykoli mohl být pro svoji legionářskou minulost označen jako persona non grata a vyhoštěn, byť to bylo nepravděpodobné. Z jeho hlediska byl nejdůležitější zájem ČSR a nechtěl i nesměl v žádném případě jednat způsobem, který by značil neúctu a nepřátelství k Sovětskému svazu. V této choulostivé situaci si nemohl dovolit jednat s vojenskou rázností. Musel podat hlášení a vyčkat dalších pokynů nejen voják Hasal, ale i vládní delegát Němec. Svoji roli pak hrálo i to, že Sovětský svaz umožnil službu v československých jednotkách svým státním příslušníkům českého a slovenského původu, tudíž se muselo vyčkat, zda na tyto případy nebude hleděno jako na reciproční opatření. Tvzení, že do československého armádního sboru probíhal zpočátku pouze dobrovolný nábor, který byl brzděn nepřátelskou propagandou, tudíž se muselo přistoupit při doplňování sboru k použití síly, je nesprávné a zakrývá fakt, že doplňování československých ozbrojených sil bylo znemožněno spojeneckou armádou.¹²⁴⁸

Beneš 13. listopadu zasáhl u sovětského velvyslance při československé vládě Lebeděva, který byl údajně postupem Rudé armády velmi překvapen. Jeho nadřízený, sovětský ministr zahraničí Molotov, však žádal, aby nebyly činěny náboru překážky alespoň těm, kdo už vstoupili do stavu Rudé armády. Beneš kontroval existujícím československým zákonodárstvím a rovněž připomněl československo-sovětskou smlouvu, která byla závazná i pro Sovětský svaz. Na druhé straně Feierabendovi nepokrytě sdělil, že se Podkarpatská Rus těžko udrží v československém rámci a že si nepřeje do ní dávat peníze, neboť, už s Tomášem Garrigue Masarykem razili názor, že tento cíp republiky je československým jen dočasně, než se Rusko vzpamatuje. Zároveň jeho blízký pracovník Ripka ve vládě zdůraznil, jaké zhoubné důsledky by mělo zveřejnění podkarpatoruských záležitostí. Pracovníci vládní delegace a VOÚ, tedy i Hasal, si možná povšimli, že

¹²⁴⁷ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 128-129.

¹²⁴⁸ Rubcov, Jurij: Mechlis. Fanatický přísluhovač Stalinovy krutovlády v sovětském Rusku. Brno 2008, s. 247.

velvyslanec Fierlinger rozhodně nevystoupil. Rozšiřující se nábor do sovětské armády vedl k tomu, že československý sbor, na kterém sovětské vedení tolik lpělo, právě sovětskou mobilizací přicházel o své lidské zdroje.¹²⁴⁹

Již druhého dne, 14. listopadu, mluvil s Lebeděvem Ripka, který opět načal otázku mobilizace a prosil „*Lebeděva, aby neprodleně na věc upozornil svoji vládu a aby se hned odstraňovalo toto nedorozumění, které si*“, jak Ripka přiznal, „*vykládám trochu přehnanou a neuváženou horlivostí lokálních autorit.*“ Lebeděv zmínil rozhovor s prezidentem republiky a oba, Ripka i Lebeděv, se shodli na nutnosti dodržet smlouvu a zákony, přičemž Ripka ještě dodal, že pokud se věc rychle nevyřídí, bude využita proti československé i sovětské vládě. Ripka si pak poznamenal, že byla celá situace s mobilizací Lebeděvovi nepříjemná.¹²⁵⁰ V Moskvě intervenoval i Píka, který upozorňoval na nutnost doplnit sbor, ale sovětská strana na jeho memoranda nereagovala a Fierlinger se nijak neangažoval.¹²⁵¹ Vzhledem k výše naznačeným postojům Moskvy se Petrov problematikou náboru zabíral jen zcela okrajově.¹²⁵²

Po únoru 1948 se začalo tvrdit, že branci se vůbec neměli dostat ke sboru, který údajně podle not londýnského Ministerstva národní obrany a Štábu pro vybudování branné moci „*měl svou úlohu dohrát. Jediné, co se mu ještě dovolovalo, bylo čestně dohynout na frontě.*“¹²⁵² Pozoruhodné je, že již o několik let dříve Sovětský svaz bránil vstupu Rusinů do československé armády. Jako důvod uváděl jejich protisovětskou činnost v rámci maďarských fašistických jednotek.¹²⁵⁴

Nebyla to jediná třecí plocha mezi Rudou armádou a delegací. Velitel 4. ukrajinského frontu podpořil 5. listopadu požadavek sovětského správce Chustu, aby mohl cenzurovat veškeré tiskoviny produkované ve městě. Petrov chtěl také znát obsah zakázek pro VOÚ. Nezdá se, že by tento požadavek československou stranu nějak pohoršil. Hasal si se svou legionářskou zkušeností uvědomoval, že každý velitel chce vědět také o dění v zázemí a náladě místního obyvatelstva, neboť toto vše také ovlivňuje situaci na bojišti. Skutečnost, že zázemí spravuje spojenec, nehraje podstatnou roli. Na důkaz náklonnosti a

¹²⁴⁹ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 129, 131; Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 159, s. 348-349; Feierabend, Ladislav: Soumrak československé demokracie. Díl 2. Purley 1988, s. 212-213.

¹²⁵⁰ NA, f. AHR, sign. 1-9-26, fol. 19-20.

¹²⁵¹ NA, f. AHR, sign. 1-50-34-11, fol. 17-21.

¹²⁵² Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 142-143.

¹²⁵³ Bartovský, Josef: Štáb pro rozbití 1. čs. sboru v SSSR. In: Válka a revoluce, sv. 1, roč. 1949, s. 142-143.

¹²⁵⁴ Feierabend, Ladislav: Soumrak československé demokracie. Díl 1. Purley 1986, s. 297.

přátelských úmyslů vůči SSSR se o dva dny později VOÚ zúčastnilo oslav Velké říjnové socialistické revoluce, byť proti ní Hasal shodou okolností bojoval. Přesto se od druhého dne začala politická situace obracet v neprospěch vládních činitelů. Posilovaly projevy touhy po splnutí se SSSR a místní a okresní národní výbory tuto činnost svými rezolucemi podporovaly. Nové problémy tedy přibývaly, ale staré se neřešily: Probíhalo dále jednání o povolení rádiového spojení s londýnskou vládou a o náboru do Rudé armády.¹²⁵⁵

Mezitím delegace a VOÚ začaly plnit svoji funkci a zabývaly se organizačními a praktickými otázkami činnosti úřadu. Desátého listopadu se konala porada s gen. Svobodou ohledně pomoci poskytnuté československým sborem pro VOÚ k překonání logistických potíží. To už českoslovenští vojáci registrovali případy násilného odvodu do Rudé armády. Přistoupilo se k zřízení finanční stráže a jejímu posílení o vojáky. Na podporu 1. československého sboru a pro urychlení a umožnění výstavby nových útvarů zbraní a služeb bylo zřízeno doplňovací a výcvikové středisko 15 v Sevljuši (pěchota, dělostřelectvo) a škola pro ženijní a spojovací jednotky v Krivé. Pořadové číslo evidentně odkazuje na dřívější londýnské plány na vybudování 15. divize na Podkarpatské Rusi. Den po poradě s Ludvíkem Svobodou se konečně podařilo zajistit budovy pro VOÚ, které se nacházely v desolátním stavu. Dále byly potíže se zajištěním jídla pro samotné úředníky, ale i pro brance, kteří si s sebou měli brát vlastní potraviny a měli být živeni ze zdrojů národních výborů. Ty se ovšem ukázaly jako neschopné, popř. nekooperativní. Problém představovala i bezpečnost, jíž měla zajistit milice; sama však byla podezřelá z trestné činnosti v podobě krádeží. Nakonec byli vládní delegát i VOÚ trápeni starostmi o elektřinu.¹²⁵⁶

Jedenáctého listopadu 1944 se na velitelství 4. ukrajinského frontu (4. UF) konala velká porada, které se zúčastnil také gen. Svoboda.¹²⁵⁷ Projednávalo se mnoho věcí: nábor do Rudé armády, spojení s Londýnem vlastními prostředky,¹²⁵⁸ použití trofejních zbraní k vyzbrojení četníků a finanční policie, jakož i zajištění paliva pro Velitelství osvobozených území, jakož i ustanovení pozice československého styčného důstojníka u 4. UF. Kromě těchto bezpečnostních otázek se také diskutovalo o zásobování civilního

¹²⁵⁵ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 11, 13, 14.

¹²⁵⁶ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 15-16.

¹²⁵⁷ Přítomen byl i mjr. NKVD Kambulov, sovětský styčný důstojník u 1. čs. sam. sboru v SSSR. VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 16-17.

¹²⁵⁸ Spojení bylo vedeno z Chustu na velitelství 4. UF a dále do Moskvy a teprve odsud směřoval tok informací do Londýna. Kdekoli na této trase mohlo dojít k zpoždění, spojovací chybě, ba dokonce k zadržení či pozměnění depeše. Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 130.

obyvatelstva. Československá strana požadovala možnost použít ukořistěné nacistické sklady a dále se domáhala uvolnění hospodářských, průmyslových, správních a kasárenských budov.

Delegace uspěla pouze z částí svých podnětů. Potraviny měly být prodávány se slevou, ale Mechlis se postavil proti dodání 500 tun mouky, které na výživu chudých krajů dostal československý sbor přímo na rozkaz z Moskvy. Front sám mohl a poskytl Rusínům více: téměř 7000 tun obilí, 9000 pudů soli a 500.000 litrů petroleje.¹²⁵⁹ V materiální podpoře obyvatelstva byla sovětská strana opět v lepší pozici než vládní delegace. Ohledně potravin Němec v polovině listopadu hlásil, že na Podkarpátí panoval „*poměrně dobrý stav v dobytku*“. Československé Ministerstvo zahraničí přesto žádalo Sověty o potravinovou pomoc. Její výše však Rusy zaskočila. Fierlinger jim na začátku října vysvětlil, že byl předán celkový seznam toho, co potřebujeme, přičemž část věcí bude dodána od UNRRY. Jinak však v listopadu potraviny dodávali podle toho, jak to Fierlinger a Němec u Zorina vyjednali.¹²⁶⁰ O dodávky potravin se však exilová vláda starala i později tak vehementně, že to prý u sovětů vyvolávalo rozpaky.¹²⁶¹ V průběhu podzimu a zimy 1944 se zvažovalo i to, zda např. odeslat na Podkarpatskou Rus sušené maso - s ohledem na fakt, že její obyvatelé neznali a trpěli podvýživou, očekávalo se, že by mohlo způsobit zdravotní problémy a proto bylo od jeho dodání upuštěno.¹²⁶² V Británii se také podařilo získat tablety sacharin a inzulin, který byl rovněž v druhé polovině listopadu směřován na Podkarpátí.¹²⁶³

Spornou zůstala i nadále otázka nábory do sovětské armády. Největším úspěchem generála Hasala na této schůzce tak bylo jmenování nadporučíka Eloviče československým styčným důstojníkem u 4. UF.

V.9: Pokus vybudovat československou brannou moc

Od poloviny listopadu se rozvinul nábor branců do československých ozbrojených sil a vůbec budování československého mocenského aparátu, neboť teprve v této době se do některých obcí konečně začala distribuovat Němcova vyhláška z 28. října 1944, jako např. v rachovském okrese.¹²⁶⁴ Vyhláška o nábory byla publikována v ukrajinštině.¹²⁶⁵ V této

¹²⁵⁹ Rubcov, Jurij: *Mechlis. Fanatický přísluhovač Staliny krutovlády v sovětském Rusku*. Brno 2008, s. 247.

¹²⁶⁰ NA, f. PMR-L, kart. 15.

¹²⁶¹ VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 35, čj. 4696/dův/44.

¹²⁶² VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 35, čj. 4705/dův/44.

¹²⁶³ NA, f. PMR-L, kart. 15.

¹²⁶⁴ DAZO, f. 14, inv. č. 4, fol. 2.

době se začalo také se zjišťováním funkcionářů nejnižší postavených národních výborů, dále všech jejich členů a seznamy příslušníků jejich milicí.¹²⁶⁶ Vznikaly četnické jednotky a od 20. listopadu se organizovala i finanční stráž, která představovala sice malý, leč nesmírně agilní a motivovaný útvar:

„Díky aktivitě samotných příslušníků nebylo pro finanční stráž na sklonku roku 1944 a v první polovině roku 1945 příliš velkým problémem ihned za osvobozujícími jednotkami obsazovat předmnichovské hranice.“¹²⁶⁷

Například na Slovensku začali finanční strážníci obsazovat hranice už v prosinci 1944, na začátku února 1945 je již měli pokryté celé. Celé období první republiky je koneckonců proniknuto snahou, aby se do státní správy, včetně bezpečnostních sborů, zapojilo co nejvíce Rusínů. Nepochybně proto část finančních strážníků místního původu zůstala na podkarpatorském území i po nuceném odchodu Čechů a Slováků, přičemž někteří z nich přestoupili do služeb Maďarska nebo byli zcela nově přijati.

V době války však největší roli má armáda a její budování. Je zřejmé, že se nutně křížila československá mobilizace se sovětským nábořem a obě akce tedy ve svém výsledku měly potíže. Československý vojenský velitel Rachova přitom vydal mobilizační vyhlášku už 29. října a zdůraznil, že se týká všech službou povinných „*Čechů, Slováků a Ukrajinců*“ narozených roku 1904 a mladších, specialisté narození 1889 a mladší, a ročníky 1925 a 1926 se mohly hlásit do služby dobrovolně. Do 5. listopadu měly obce hlásit počty důstojníků, rotmistrů, poddůstojníků, mužstva a dobrovolníků. Na místní milice měli zbýt muži narození v roce 1903 a starší a jejich velitelem měl být kdokoliv, kdo v československé armádě byl poddůstojníkem - taková osoba mohla být - celkem logicky - mladší 40 let. Vedle toho měl vzniknout i soupis mužských příslušníků menšin povinných vojenskou službou.¹²⁶⁸ Sověti přes opakované připomínky nereagovali a ani v budoucnu v této záležitosti nejednali jinak. Od 13. listopadu se začali postupně mobilizovat nováčci z okresu Rachov, od 15. v okrese Ťačevo, od 16. v Chustu a Sevljuši a 22. v okrese Volové. Navíc jak později Hasal hlásil své vládě, sovětský nábor byl podpořen materiálními výhodami a někde i násilím: „*Každý projev a činnost ve smyslu dodržování úmluvy mezi ČSR a SSSR a dodržování čs. zákonů a předpisů při provádění mobilisace a nového vytvoření čs. armády na OÚ bylo pro mluvčího vždy nebezpečím, že*

¹²⁶⁵ VÚA - VHA, f. Velitelství československé jednotky v SSSR, kart. 6, sign. 21/7, inv. č. 62.

¹²⁶⁶ DAZO, f. 14, inv. č. 7, fol. 1 a 2.

¹²⁶⁷ Vojáček, Ladislav: Kontinuita a diskontinuita ve vývoji střežení československých státních hranic po roce 1945. In: Právněhistorické studie 30, 1989, s. 113.

¹²⁶⁸ DAZO, f. 14, inv. č. 5, fol. 5.

bude obviněn /v době náboru do RA/ z agitace proti SSSR.“ Kromě toho se činila i zdejší komunistická strana, která velmi důkladně připravovala různé propagační akce.¹²⁶⁹ Přesto byla československá mobilizace úspěšná a např. umožnila výstavbu československého sborového dělostřeleckého pluku. Jeho mužstvo totiž z části pocházelo právě z Podkarpatské Rusi, třebaže mužstvo z této části republiky nebylo zcela vhodné pro službu u tak vyspělé zbraně, jako je dělostřelectvo, neboť někteří z nich byli negramotní, o jejich schopnosti matematických úloh ani nemluvě.¹²¹⁰

Na počátku prosince se však okresní národní výbor Sevljuši usnesl na požadavku, aby Ukrajinci vystoupili z československé armády. Hasal proto varoval vládu a nadřízené před možností, že podobný požadavek vznesou i ostatní národní výbory a že se patrně rozmůže dezerce. Přesto se i nadále snažil o odesílání nováčků ke sboru.¹²¹¹

Výplaty požitků rodinám československých branců byly poněkud obtížné, ale již 21. února 1945 proběhlo jednání za přítomnosti Turjanici, Petruščáka, plukovníka Tjulipanova (spojovací důstojník od 4. UF) a Karla Czesaného a Jiřího Fišera z vládní delegace ohledně výplat vyživovacích příspěvků. Na jednání Petruščák „převzal úřad zmocněnce československého vládního delegáta na Zakarpatské Ukrajině“, jehož úkolem bylo vybudovat civilní aparát pro výplatu vyživovacích příspěvků. Vojenská velitelství okresů v dosavadních pěti okresech měla požitky vyplácet do té doby, dokud nezačne pracovat civilní orgán. Petruščák měl při jeho výstavbě pokud možno převzít část stávajícího personálu od VVO,¹²¹²

ale v dubnu 1945 NRZU vyslovila vůli, že by chtěla rodiny československých a sovětských vojáků vyplácet stejně, neboť bojují za tentýž cíl.¹²¹³

Hasal jako velitel VOÚ musel v této době projevit velký organizační talent, neboť se potýkal s nedostatkem výstroje, obyvatelných budov i jídla pro brance. Ty pak neměl jak dopravit ke sboru, protože polovina aut nebyla v pojízdném stavu a chyběly i pohonné hmoty, resp. přinejmenším některé byly vyslány nejdelší možnou cestou. Rekvizice nepřinášely mnoho úspěchu, protože stejným způsobem jednala i Rudá armáda.¹²¹⁴ Alespoň se mohl radovat z množství četných dobrovolníků. Všechny tyto skutečnosti byly

¹²⁶⁹ DAZO, f. 4, inv. č. 10.

¹²⁷⁰ Kopecký, Milan: *Československý sborový dělostřelecký pluk 5 (1944-1945)*. Praha 2012, s. 18-19, 25-26.

¹²⁷¹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-202-1-1, fol. 35.

¹²⁷² NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

¹²⁷³ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

¹²⁷⁴ NA, f. AHR, sign. 1-44-8-5, fol. 91.

později násobeny tím, že sbor si v následujících dnech brance neodvezl a ani nedodal výstroj, palivo a polní kuchyně.

Lidské zdroje, z nichž měl být dotován armádní sbor a budována nová armáda, nebyly neomezené. V listopadu a prosinci Píka informoval Svobodu, že na „*dlouhou dobu nebude možno pomýšlet na organisování nových divisi, neboť lidské možnosti z Podkarpatské Rusi a Východního Slovenska sotva stačí na doplnění sboru.*“ A i kdyby se zvýšil počet branců, tak nové útvary směl výhradně stavět Hasal, stejně jako školení důstojníků, které rovněž mělo být výhradní kompetencí VOÚ, jež mělo také sboru dodávat důstojníky. Z uvedeného je tedy možné, že došlo mezi sborem a VOÚ k hádkám o nové vojáky. Hasal se při té příležitosti měl náboráři od armádního sboru říci: „*Pane, vy vidíte jen ten svůj sbor, ale my musíme plni i širší úkoly. Budeme formovat jednotky strážní, bezpečnostní a okupační.*“ Pochopitelně byl tento výrok později použit proti Velitelství osvobozených území a Hasalovi, ale je nutno si uvědomit, že československá strana usilovala o vlastní okupační zónu v Německu a že pohraničí obývané sudetskými nacisty by bylo nutno také silně vojensky zajistit, o jižních hranicích Slovenska ani nemluvě.¹²⁷⁵

Hasal se pokusil o spolupráci s Mechlisem. Poprosil jej o pomoc při řešení dopravních problémů a o možnost povolat záložní důstojníky žijící mimo území pod správou vládní delegace, tedy i VOÚ. Pomoc ze sovětské strany byla přinejmenším nezvyklá, dá-li se o kooperaci a přátelském přístupu vůbec hovořit. Dne 19. listopadu 1944 byly zadrženy dva československé transporty branců určených pro 1. československý sbor. Toto předpokládané nedorozumění byli Hasalem vysláni vyřešit nadporučíci Ney a Elovič, tedy spojovací důstojník akreditovaný u velitelství frontu. Na velitelství 4. UF však nemohli nic pořídít, neboť byli zatčeni, absolvovali osobní prohlídku a propuštění až následujícího dne! Téhož dne se Komunistická strana Zakarpatské Ukrajiny vyslovila pro připojení k Sovětskému svazu.¹²⁷⁶ Přivlastňování si již zmobilizovaných československých branců Rudou armádou se několikrát opakovalo, tudíž některé transporty vůbec nedosáhly československého sboru.¹²⁷⁷ Mimo to Hasal stále neměl čím vystrojít stále přibývajících brance a takto ještě dotoval Rudou armádu.

Snaha o pokojné vztahy a kooperaci se projevovala i nadále. 22. listopadu Hasal požádal 4. UF o možnost transportu československých branců sovětskými automobily,

¹²⁷⁵ Bartovský, Josef: Štáb pro rozbití 1. čs. sboru v SSSR. In: *Válka a revoluce*, sv. 1, roč. 1949, s. 144-145.

¹²⁷⁶ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 17-21; Bouček, M. - Klimeš, M. - Vartíková, M.: *Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu*. Praha 1975, s. 202.

¹²⁷⁷ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*. In: *SAP*, č. 1, 2000, roč. L, s. 132.

keré náhodou požadovaným směrem jezdily bez užitečného nákladu, a dále vyslovil přání na propuštění zadržených československých transportů.¹²⁷⁸ Poúnorové hodnocení činnosti VOÚ je tedy v naprostém rozporu s prezentovaným názorem a interpretací událostí. Hasal měl napomáhat oslabovat 1. československý sbor - nedodával brance, ale budoval armádu strážní, bezpečnostní a okupační, přičemž smlouva očekávala, že branci z VOÚ půjdou právě do československého armádního sboru.¹²⁷⁹ Pokud už tedy Hasal nějaké brance sehnal, byli mu Rudou armádou odejmuti, i když už měli namířeno do sboru, který měli posílit. VOÚ mobilizovalo všechny československé státní příslušníky, tedy i osoby německé a maďarské národnosti, které se snažilo vyreklamovat ze sovětského zajetí. Tento běžný postup ve východní i západní armádě však poválečná tendenční historiografie otloukla delegaci o hlavu.¹²⁸⁰

Jedním z mála zážitků delegace, konkrétně VOÚ, byla snaha československých emigrantů v Rumunsku, kteří organizovali dobrovolníky pro československou brannou moc.¹²⁸¹ Ostatně československá kolonie v Rumunsku již v dubnu 1944 kontaktovala československou vládu, aby zajistila vše nezbytné k mobilizaci příslušníků kolonie do československé armády, do spojeneckého válečného průmyslu a využití k boji proti fašistům.¹²⁸² Další rekruty dodal major Květoslav Prokeš, který byl v listopadu 1944 převelen od Svobodných Francouzů ke Svobodovu sboru, ale cestou do Sovětského svazu byl umístěn v Bukurešti. Zde ve spolupráci s generálem Efrimiu, bývalým vojenským attaché v Praze, a sovětskými okupačními orgány se mu podařilo z řad válečných zajatců získat na 600 mužů pro československou armádu.¹²⁸³ Připomeňme, že díky Podkarpatské Ukrajině měla první republika hranici i s malodohodovým spojencem Rumunskem. Vlastenecky smýšlející občané tedy měli vynikající příležitost přispět k osvobození svého původního domova. A opravdu se činili. Československá kolonie v Bukurešti se v polovině ledna 1945 nabídla delegatuře, že ji v Rumunsku pomůže nakoupit potraviny a další spotřební zboží.¹²⁸⁴

Co se týče samotné výkonnosti Velitelství osvobozených území, nebyla situace nijak dobrá. Přestože se podařilo vyjednat propuštění několika transportů, ale mobilizace

¹²⁷⁸ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 23-25.

¹²⁷⁹ Bartovský, Josef: *Cesta až na dno zrady*. Praha 1949, s. 45, 48.

¹²⁸⁰ Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945*. Praha 1961, s. 462-463, pozn. 438.

¹²⁸¹ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 25-26, 30.

¹²⁸² VÚA - VHA, f. ŠVBM, kart. 17, čj. 1559/dův/44.

¹²⁸³ Tejchman, Miroslav: *Re-establishment of Czechoslovak-Romanian Relations after World War II*. In *Prague Papers on History of International Relations 2003*, p. 149.

¹²⁸⁴ NA, f. ÚPV-S, kart. 188.

probíhající ve Volovém dopadla bídě kvůli nepřátelské činnosti národních výborů a Rudé armády, která navíc bránila výkupu potravin pro brance. Ještě i měsíc po příjezdu měla československá delegace nedostatek vládních budov.¹²⁸⁵

Dále musel velitel osvobozeného území smírně a pokojně řešit prohřešky československých vojáků, ať spadali do podřízenosti VOÚ, nebo ne. Počátkem třetí listopadové dekády se ocitlo několik příslušníků sboru v sovětských vojenských věznicích po předchozím zadržení na území Podkarpatské Rusi, které nebylo zatím žádným způsobem předáno československým úřadům. Vězně tvořili rekonvalescenti a dovolenkáři, protože se postavili proti neskrývanému náboru Rusínů do Rudé armády, nebo se měli dopouštět protisovětského jednání.¹²⁸⁶

Proti československým úřadům počala agitovat dokonce i církve - 24. listopadu nechal podporučík Bystianica zatknout popa, jenž vedl protistátní řeči. Zmíněný kněz, Georgij Šelever, byl ovšem komunistickou literaturou popsán jako oběť zvláště československých reakcionářů, jehož „vláčeli [...] v řetězech po ulicích zděšeného městečka“.¹²⁸⁷

Dva dny po „antiklerikálním“ výstupu Hasalových podřízených si Mechlis opět postěžoval na neukázněnost příslušníků 1. československého sboru. Jenže Hasal měl poněkud jiné starosti (toho dne se otevřela ošetřovna VOÚ) než hlídat jednotlivé vojáky. Je otázkou, nakolik mohl vůbec ze své pozice ovlivnit možnost pohybu vojáků československého sboru po týlu 4. UF, když byli součástí onoho frontu.

Od poloviny listopadu stalo VOÚ před naprostým nedostatkem lékařů a zdravotnického vybavení. V celé spravované oblasti byla jediná nemocnice, která se pochopitelně vlivem válečných událostí nenacházela ve skvělém stavu, materiálně ani personálně. Dále k řešení logistických úkolů Velitelství osvobozených území postavilo vozovou a také spojovací četou a byla vytvořena štábní rota VOÚ. Dne 25. listopadu přistoupilo VOÚ k zformování roty minérů pro výcvik hledačů min, čímž zjevně podpořil sbor, který takovéto odborníky při svém postupu velmi nutně potřeboval a pochopitelně se jich i dožadoval.

Vedle těchto úkolů přibyla další starost, a to v podobě kvality práce národních výborů všech stupňů. Tento názor se ale také dotýkal i milice a Rudé armády. Na tyto tři instituce si totiž podkarpatoruští občané chodili neustále stěžovat a žádat nápravu. Před

¹²⁸⁵ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 25-26, 30.

¹²⁸⁶ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 22.

¹²⁸⁷ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 27; Bartovský, Josef: Cesta až nadno zrady. Praha 1949, s. 49; Bartovský, Josef: Štáb pro rozbití 1. čs. sboru v SSSR. In: Válka a revoluce, sv. 1, roč. 1949, s. 147.

Úřadem vládního delegáta se tak rýsovala děsivá možnost, že veškeré administrativní a správní úkony budou muset zajistit svými vlastními zdroji, které se už od počátku ukázaly jako nedostatečné a výhledově katastrofálně poddimenzované.

Jediným možným řešením jak napravit vzájemně pošramocené vztahy bylo korektní chování obou stran, čemuž mohla napomoci drobná pozornost. Dne 27. listopadu 1944 padl návrh na vyznamenání Československým válečným křížem pro Petrova, Mechlise a náčelníka štábu 4. UF generálporučíka Korženěviče „*za osvobození Karpatské Ukrajiny z útuku německo-maďarských uchvatitelů*“. Delegace si už zřejmě nevěděla rady jak si naklonit Petrova s Mechlisem ke konstruktivní spolupráci a skutečné spojenecké svornosti. Ani tento pokus o přijatelný způsob soužití se nezdařil.

Vládní delegát Němec i generál Hasal museli mít stejně jako všichni českoslovenští vojáci propustku od zóny ovládané Sověty. Propustky v českém a ruském znění měly být vydávány na pokyn velitelství 4. ukrajinského frontu, orazítkovány a podepsány sovětským velitelem města Chustu, gardovým majorem Kruckichem. Mechlis byl zpraven, že VOÚ poučilo vlastní i sborové příslušníky o omezeních pohybu a za účelem kontroly těchto příkazů bylo zřízeno strážní stanoviště v Sevljuši. V poslední den v měsíci byla zřízena pozice styčného důstojníka u štábu 4. UF (podplukovník jezdeckva Roman Kokrda a poručík Sandel). Elovíč ve své funkci zjevně neuspěl.

V těsném závěru měsíce se pracovní vztahy mezi československou a sovětskou stranou zlepšily: Hasalovi i Němcovi bylo umožněno prostupovat dělicí linii i bez propustky, což ovšem znamenalo jen malé ulehčení od pracovní zátěže a nejisté upevnění postavení, zejména ve vztahu k VOÚ, neboť 28. listopadu 1944 poslal Němec do Londýna zprávu tohoto znění: „*Mám dojem, že Velitelství osvobozeného území není po[d]loženo smlouvou, která mluví pouze o vojenské misi, a že by bylo zapotřebí tuto otázku vyjasnit a přesně definovat.*“^{X2%%}

„*Situační zpravodajské hlášení. Ku dni 22. listopadu 1944*“ se celou situací na Podkarpatské Rusi důkladně zabývalo. Hned v úvodu je vysvětleno, že území „*nebylo dosud do správy formálně odevzdáno*“. Navíc 4. ukrajinský front viděl operační pásmo i tam, kde československá strana už cítila hluboký týl, z čehož plynulo, že hlavní roli má Rudá armáda a ta mohla kdykoliv cokoli nařídít nebo změnit a nemusela se vůbec ptát československé strany. Zpráva uváděla několik případů nepřátelského chování Rudé armády vůči VOÚ: sovětský důstojník nazval čs. delegaci „*svoloč*“ a nejmenovaný velitel

¹²⁸⁸ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 193.

jistého města prováděl předběžnou cenzuru tisků československé vládní delegace a tiskárnu nakonec nechal zavřít. O legitimacích zde vytištěných pro československou finanční stráž řekl: „*Kdo tuto legitimaci podepíše, toho zavřu.*“

Co se týče Národních výborů, byly jednoduše dosazeny Rudou armádou a byly přinejmenším prokomunistické, pokud už nebyly zcela v komunistických rukách. K tomuto místy napomohla i skupina npor. Reicina. Komunisté na svoji stranu získali osoby, jež „*do té doby byly známy jako Ukrajínští fašisté a někde dokonce maďarští kolaboranti*“. Pozadu nezůstali ani pravoslavní popové a spolu s národními výbory podporovali nábor do Rudé armády. Jako velkou nevýhodou československé strany byla absence vlastního tisku a rozhlasového vysílání. Účast sovětských vojáků na agitaci se dělo s „*vědomím, nebo i s instrukcemi velitelství 4. UF*“. Ostatně se ve zprávě píše, že Petrov opravňuje nábor československých státních příslušníků do Rudé armády „*podle zákonů války*“, neboť se tak děje na „*obsazeném území.*“

Nábor se provádí pod těmito hesly:

- 1) *"Vás osvobodila Rudá armáda a ne československá. Proto je Vaší povinností vstupovat do RA."*
- 2) *"Vstoupíte-li do RA, zůstanete zde a v československé musíte na Slovensko. "*
- 3) *"V naší armádě se budete mít dobře a v československé špatně."*
- 4) *"Každý dobrovolc dostane mouku, chleba a jeho rodina bude zabezpečena na zimu. Mimo to dostane rodina 300. - R měsíčně v československé armádě jen 25. - Kč."*
- 5) *"Ten, kdo vstoupí do československé armády, nedostane žádné produkty."*
- 6) *"My vás osvobodili a my Vás živíme."*
- 7) *"Právě přišel telegram z Moskvy, že Karpatská Ukrajina se připojuje k SSSR. Nechoďte do žádné československé armády. U nás dostanete 300. - R a 4 q pšenice. "*
- 8) *"Zakarpatská Ukrajina se už právě připojila k SSSR. U nás dostanete chleba, dobrý oděv a bude postaráno o Vaše rodiny. V československé armádě nedostanete žádnou podporu."¹²⁸⁹*

Co se týče výstavby československé branné moci, tak „*Velitel IV. UF povoluje nyní jen nábor vojenských osob pro doplnění československého sboru. O nových jednotkách,*¹²⁹⁰ *které se podle československého programu zde mají stavět, a pro něž by zde lidi byli - prý*

¹²⁸⁹ Prakticky celé citáty jsou v originále podtrženy.

¹²⁹⁰ Od „Velitel“ až po „nových jednotkách“ podtrženo.

nic neví a nechce v tomto smyslu vyjítí vstříc.“ Náboráři do Rudé armády verbovali československé brance násilím dokonce i z československých kasáren! Objevily se případy útěku ze sovětské armády do československé.

Na rozdíl od pozdějšího hodnocení vládního delegáta se tato zpráva o Reicinově činnosti vyjadřuje nepříznivě, neboť se pravidelně radila v Užhorodu a Mukačevě. Předpokládalo se, že tyto skupiny *„jsou také v úzkém styku a spolupráci s politickou skupinou /voj. sovět. gen. plk. MECHLIS/ 4. UF.“*¹²⁹¹ Vedení propagace je hodnoceno jako velice tvrdé, ale přesto údajně většina obyvatelstva byla proti připojení k SSSR a proti vstupu do Rudé armády, přičemž velická podpora v tomto odporu přicházela od příslušníků československého armádního sboru, kteří zde byli dovolené či na léčení. *„Z kruhu Ukrajinců je často slyšet hlasy, že v případě připojení k SSSR se vystěhují do Čech a na Moravu.“*

Pozornost se věnovala i obnově infrastruktury (dopravní, zásobovací, bezpečnostní), ale silniční i železniční komunikace byly místy zničeny tak důkladně, že se opravy viděly na několik let. Veškeré sklady spravovala Rudá armáda a československá strana do nich neměla přístup a zakázány jí byly i rekvizice (povolené podle zákona na obranu státu č. 131/1936 Sb. z. a n.), kterými Rudá armáda celé okresy téměř vybrakovala, resp. leckdy vykradla. K tomu se připojili i nacističtí, maďarští a banderovští záškodníci, kteří také po civilistech vyžadovali podporu. Finanční stráž, četnictvo a vojáci se snažili ochránit místní obyvatelstvo alespoň před těmito nájezdníky, ale od Rudé armády dostalo VOÚ jen minimum zbraní, které obdrželi četníci a finanční stráž. Na armádu, resp. nové jednotky už nic nezbylo. Slíbenou výstroj Sověti nedodali a sbor mohl vyčlenit jen něco. Zjištěná minová pole se snažili zlikvidovat českoslovenští ženisté od sboru a od záložních útvarů.¹²⁹²

Ke konci měsíce se také podařilo o něco zlepšit materiální vybavení VOÚ za pomoci sboru a posílit spolehlivou finanční stráž, která jediná byla s to zabránit přebujelému pašování a suplovat neschopnou milici.¹²⁹³ Do konce listopadu měly finanční a bezpečnostní stráže již 128 a 150 mužů. Finančníci byli kasernováni ve 14 strážnicích.¹²⁹⁴

Výstavba těchto bezpečnostních složek byla jedním z mála úspěchů, kterých vládní delegace dosáhla. Zavadil 27. listopadu 1944 z Podkarpatské Rusi Londýnu hlásil:

¹²⁹¹ Celý citát v originále podtržen. ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-1-457/2, fol. 15-26.

¹²⁹² ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-1-457/2, fol. 15-26.

¹²⁹³ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 26-32.

¹²⁹⁴ Laštovička, Bohuslav: V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945. Praha 1961, s. 461.

„Smlouvy porušovány. Následek: Lid se bojí utvořit opoziční stranu. Bezpečnost v dezolátním stavu, vykrádání, úřady nejsou respektovány. Ostrý protest v Moskvě, pomoc zásobami a lid je náš. Pomozte! My nepovolíme.“¹²⁹⁵ Další depeše z téhož dne byla ještě horší: „Ponechat věci vývoji dále nemožno a o výkonu suverenity nemůže být řeči. Kde je smlouva? Před očima delegace je rozkrádán státní majetek. [...] NKVD je v místě a pracuje. Lid to vidí a nemá k nám respektu a je zmatený. Propagandu pro komunistickou stranu řídí důstojníci politické služby štábu ukrajinské fronty. Osud delegace je ve Vašich rukách. Bez Vašeho zákroku situaci nezvládneme. Spojení s Vámi nedovoleno. Volám tajně.“¹²⁹⁶ Zpráva z druhého dne, 28. listopadu, již byla o něco optimističtější a děkovala za podepsání smlouvy a dodávala, že problémy pramení „z úsilí pomoci co nejúčinněji politickým přátelům.“ Konstatovala, že akce na „přivtělení je podporována zvenčí.“ Ovšem národní výbory představovaly „fiasko“, byla snaha využít „disharmonie mezi vládou a lidem“ a vyžadovala se demarše u sovětské vlády ve věci zasahování do vnitřních věcí a náboru do Rudé armády.¹²⁹⁷

Londýnská vláda mezitím prostřednictvím „Czechoslovak News Letter“ vydávaného Ministerstvem zahraničních věcí informovala západní svět o situaci na Podkarpatsku, kterou jí ohlásil Němec: Zničené cesty, vytrhané koleje, prakticky všechny lokomotivy a automobily přesunuté do Maďarska, takže distribuce jídla a léků byla prakticky nemožná.¹²⁹⁸ V další zprávě se pak uvádělo, že na území se nenachází žádné boty nebo šaty. S jídlem vypomohli Sověti, ale dále bylo území sužováno nedostatkem paliva a možnosti spojení. Chust, Tačevo a Volové byly stále bez elektřiny. Ve zprávě z 24. listopadu pak bylo hlášeno, že váleční zločinci a místní zrádci, včetně Fencika a Bródyho, kteří byli zadrženi Rudou armádou, budou předáni československým soudům. Ivan Petruščák se pak v polovině listopadu vydal z Londýna na Podkarpatsko, aby pomáhal Němcovi.¹²⁹⁹

Disharmonie mezi zprávami z Podkarpatské Rusi určenými pro exilovou vládu a pro světovou veřejnost nemohla být větší. Naději skýtalo jen to, že členové SNR dlící u vládní delegace požádali Němcovým prostřednictvím velitelství 4. UF o povolení, aby mohli začít pracovat v osvobozených východoslovenských okresech a že toto povolení obdrželi.¹³⁰⁰

¹²⁹⁵ NA, f. AHR, sign. 1-53-4-1a, fol. 12.

¹²⁹⁶ NA, f. AHR, sign. 1-53-4-1a, fol. 27.

¹²⁹⁷ NA, f. AHR, sign. 1-53-4-1a, fol. 13

¹²⁹⁸ Czechoslovak News Letter, No. 145, 17. XI. 1944.

¹²⁹⁹ Czechoslovak News Letter, No. 146, 24. XI. 1944.

¹³⁰⁰ Rákoš, Elo - Rudohradský, Štefan: Slovenské národné orgány 1943-1968. Bratislava 1973, s. 59.

V.10: Iredentistické hnutí

V čele odporu proti Úřadu vládního delegáta a tím pádem proti Československu stál Ivan Turjanica (1901-1955), jenž působil už v armádě Maďarské republiky rad, v SSSR vystudoval žurnalistiku a v roce 1942 na příkaz strany vstoupil do československé armády,¹³⁰¹ kde se později dostal i do vládní delegace, v níž bylo zahrnuto i VOÚ, kde byl díky svému původu důležitým a podstatným členem. Svou existencí v delegaci a příslušností k branným silám reprezentoval snahu o vznik a skutečné naplnění občanské společnosti, kdy i občan z naprosto zaostalé oblasti a relativně nejméně rozvinutého etnika v mnohonárodnostním státě může dosáhnout význačných postů a stýkat se s vládní garniturou a společenskou elitou, kam důstojnický sbor nepochybně patří. Turjanica zprvu tento svůj úkol skvěle plnil. Krátce po příjezdu delegace do Chustu zajistil přítomnost Františka Němce a dalších Čechoslováků na táboře lidu a pronesl i řeč, v níž vyjádřil touhu po společném státě s dvěma většími bratrskými národy, Čechy a Slováky. To byl jen příklad toho, jak se snažil podporovat obnovu ČSR.

Turjanicovi nebyla politická a propagační vystoupení v československé uniformě zcela cizí nebo nová. Během setkání vojáků slovanského původu uspořádaného Všeslovanským výborem v Moskvě ve dnech 23. a 24. února 1944 promluvil za rusínské mužstvo československé východní jednotky právě Turjanica.¹³⁰²

Později Turjanicovi Němec povolil odjezd do Mukačeva za matkou. Z tohoto výjezdu se již nevrátil a na výzvy k návratu nereagoval. Němec dokonce požádal sovětské velení, zda by bylo tak laskavé a předalo vzkaz Turjanicovi, že se má vrátit. Němec vyjádřil obavy z možného porušení hraniční linie mezi bojovou zónou a československou správou. Odpověď byla celkem ostrá. Sověti se ohradili, že nemají co Turjanicovi vzkázat. Dodali, že Turjanica se stal zástupcem lidu z Mukačeva. Nutno poznamenat, že se neměl vůbec takto vázat, ale měl plnit svoji povinnost v československé vládní delegaci. Mimoto počal vydávat deník komunistické strany Zakarpatská pravda s protičeskými (československými) výroky.¹³⁰³

V Mukačevě se 19. listopadu uskutečnila I. konference Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny, jež deklarovala tuto stranu jako samostatnou na KSČ, která to akceptovala. Tajemníkem nové strany se stal Turjanica. Nová komunistická strana zároveň začala propagovat a žádat připojení Zakarpatské Ukrajiny k sovětské Ukrajině. Jednalo se

¹³⁰¹ Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha 2007, s. 258.

¹³⁰² Amort, Čestmír: *Československo-sovětské vztahy v údobí 1943-1945*. Praha 1984, s. 27-28.

¹³⁰³ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*. In: *SAP*, č. 1, 2000, roč. L, s. 144.

už přímo o rozvod Podkarpatské Rusi s ČSR a konkrétní námluvy Zakarpatské Ukrajiny se Sovětským svazem.¹³⁰⁴

Na 26. listopad svolal Turjanica do mukačevského kina sjezd národních výborů. Od tohoto kongresu se v několika málo dnech spolupráce všech stupňů a úrovní národních výborů s VOÚ prudce snížila. Vzhledem k tomu, že se právě v této chvíli dotvářela celková síť výborů a tyto už mohly získat poměrně dobrou praxi v řešení jak administrativních, tak i ryze praktických problémů, je naprosto zřejmé, že omezení spolupráce v době, kdy se již začalo dosahovat výsledků, bylo krajně frustrující. Navíc na zmíněném shromáždění byly vedeny protistátní projevy a diskuse. O československém přístupu k Podkarpatské Rusi na zmiňovaném kongresu padaly nelichotivé výrazy jako „*polokolonie*“ a „*macecha*“. Nikdo z pracovníků vládní delegace se na toto jednání nedostavil kvůli sovětským obstrukcím s propustkami. To se týkalo i projevu vládního delegáta Němce. Přes 1300 účastníků¹³⁰⁵ si tak nemohlo vyslechnout historii vzniku Úřadu vládního delegáta a jeho veřejné vyhlášení o snaze i potřebě vzájemné spolupráce. Němcův projev byl zadržen Mechlisem, který byl den po slavném sjezdu národních výborů vyznamenán. Naopak přítomni byli představitelé politických správ Rudé armády nejrůznějších stupňů: Front reprezentoval generál M. M. Pronin, 1. gardovou armádu plukovník S. I. Ťulpanov a 18. armádu L. I. Brežněv. O kultuře chování vypovídá skutečnost, že Němec nebyl ani informován o neodeslání svého referátu účastníkům konference. Samotný Němec nakonec nahlásil do Londýna, že se na onom dostaveníčku rozpoutala protičeská kampaň. Pravda to byla jen částečná, neboť delegáti nejednali zcela podle předpokladů organizátorů a někteří se vyslovili, že o této věci by mělo rozhodnout referendum. Urychlená změna volby na aklamaci pak dovršila jen zmatek, neboť za delegáty (mezi nimiž převažovali zástupci okresů Mukačevo, Iršava a Sevljuš a jejichž výběr sám byl sporný), kteří se nedostavili, byli povoláni zdejší studenti a podpisová akce na závěr proběhla v takovém chaosu, že se mnozí podepsali vícekrát.¹³⁰⁶ Sjezd se dá skutečně jednoznačně označit za konec spolupráce národních výborů s vládní delegací.

Občas zazněly i tóny nesouhlasu, ale byly ihned přehlušeny. Jeden z účastníků sjezdu vyprávěl JUDr. Aloisu Pražákovi, členu vládní delegace, že „*nikdo tam nesměl mluvit proti připojení Podkarpatské Rusi k Ukrajině. Jakmile při hlasování jistý delegát*

¹³⁰⁴ Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/2. Praha 1965, s. 463, pozn. 1; Dějiny Komunistické strany Československa. Praha 1961, s. 453.

¹³⁰⁵ Peter Švorc uvádí 663 delegátů (z toho 178 dělníků, 258, rolníků, 172 inteligentů, 75 obchodníků a řemeslníků). Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha 2007, s. 258.

¹³⁰⁶ Rychlík, Jan - Rychlíková, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946. Praha 2016, s. 202-203.

projevil nesouhlas, ostatní se na něj tak osopili, že musel prohlásit, že špatně rozuměl, že je přece pro připojení. Když se účastníci rozcházeli, viděli již na nárožích vylepené plakáty oznamující, že Podkarpatská Rus se připojila k sovětské Ukrajině. Tyto plakáty byly s největší pravděpodobností již připraveny předem.¹³⁰⁷ Nesouhlas se však ozýval i po sjezdu a to dokonce ve stranických organizacích v Berehovu a okolí, kde prý měli většinu Maďaři, kteří se nechtěli spojit se Sovětským svazem, a kterým zřejmě vyhovovalo bývalé spojení s Maďarskem. Mechlis takové případy řešil čistkami nebo rozpuštěním místních komunistických uskupení.¹³⁰⁸

Sjezd národní výborů Zakarpatské Ukrajiny odhlasoval provolání, v němž požadoval připojení k sovětské Ukrajině. Dokument nazvaný „*Manifest prvního sjezdu Národních výborů Zakarpatské Ukrajiny o opětovném sjednocení Zakarpatské Ukrajiny se sovětskou Ukrajinou*“ jednoznačně pravil, jaké jsou cíle organizátorů a shromážděných delegátů. Autoři si nejprve stěžovali na historický vývoj území, že ani tak „*zvaná "autonomie" [...] nebyla provedena.*“ Další výčitkou byl název republiky neodrážející přináležitost Podkarpatska k Československu. Nejen to. „*Ukrajinci byli odstrčeni od všech vedoucích míst ve státě*“ a v roce 1938 bylo území vydáno bez „*jediného hlasu protestu, bez jediného výstřelu*“, protože českoslovenští politici „*zaplatili námi německo-maďarským imperialistům, aby zachránili Československo.*“

Po žaložpěvu kombinovaném s obviněními a opíraje „*se o nezlomnou vůli všeho lidu*“ rozhodli se delegáti „*opětne spojit Zakarpatskou Ukrajinu se Sovětskou Ukrajinou*“. Sjezd vyslovil několik požadavků týkajících se této záležitosti. Na prvním místě uvedl zmíněné odtržení se od Československa a splnutí se SSSR. Dalším bodem byla žádost „*o přijetí Zakarpatské Ukrajiny do svazku Ukrajinské sovětské socialistické republiky*“. Bodem třetím byl vznik „*Národní rady Zakarpatské Ukrajiny*“ jako jediné ústřední moci a poslední bod radě nařizoval uskutečnit první a druhý bod usnesení, to jest splnutí se Sovětským svazem. Zcela podle programu komunistické strany se téhož dne rozhodlo o rozdělení statkářské půdy.¹³⁰⁹ Nebylo náhodou, že se o několik dní později v Soviet War News z 27. listopadu 1944 objevil článek popisující postup Rudé armády na Vrchovině a boj místního obyvatelstva proti maďaronům pokoušejícím se udržet u moci. Popisoval, že

¹³⁰⁷ Mikulka, Jiří: Brněnský advokát JUDr. Alois Pravoslav Pražák a mise ministra Františka Němce na Podkarpatské Rusi na podzim 1944. In: Pocta svobodě. Sborník z pracovních setkání historiků a odbojářů k 50. výročí. Brno 1995, s. 110.

¹³⁰⁸ Rubcov, Jurij: Fanatický přísluhovač Stalinovy krutovlády v sovětském Rusku. Brno 2008, s. 246-247.

¹³⁰⁹ Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/2. Praha 1965, s. 463-466; Dějiny Komunistické strany Československa. Praha 1961, s. 453.

obyvatelstvo se s těmito osobami nemazlí a Rudé armádě houfně odevzdává zbraně zabavené prchajícím Maďarům. Někdy vodí i zajaté maďarony.¹³¹⁰

Ukrajínští separatisté měli pohromadě všechny tři nezbytné prostředky k provedení svého cíle, totiž změny poměrů na Podkarpátí, jak je pro každou revoluci vytyčil samotný Stalin.¹³¹¹ Měli zřetelnou sociální podporu mezi ukrajinsky cítícím obyvatelstvem a naopak se mohli spolehnout na určitou pasivní podporu či jen obecnou pasivitu ostatních složek společnosti, ve své nově osamostatnělé Komunistické straně Zakarpatské Ukrajiny měli vedoucí sílu a prostřednictvím národních výborů a jejich milicí měli i ozbrojenou moc, nepočítáme-li ještě útvary Rudé armády.

Na kongresu byla zvolena sedmnáctičlenná Národní rada Zakarpatské Ukrajiny, která si druhý den vytvořila jedenáctičlenné předsednictvo a řídíce se manifestem odmítla jakkoli spolupracovat s československými orgány. V čele předsednictva stál sám Turjanica a místopředsednické posty obsadili z taktických důvodů nekomunističtí rusofilové Petro Sova (1894-1984), který po maďarské okupaci Podkarpatska byl členem úřadu regentského komisaře, a Petro Lintur (1909-1969), což byl člen pravoslavné hierarchie, jenž se zasazoval o přetvoření Podkarpatské Rusi na „*Karpatoruskou sovětskou republiku*“ mezi Popradem, Jasiňou, Užokem a Debrecínem. V říjnu 1944 tyto své názory ventiloval i v Moskvě.¹³¹² Dalšími členy měli být Ivan, bývalý rotmistr od sboru, který dostal na starost vnitřní správu a bezpečnost. Finance spravoval dr. Jiří Ivaško, hospodářství Petr Sova, zemědělství Michal Modavčuk, lesní hospodářství Cuperiak, průmysl a obchod Ivan Derča, dopravu Gabriel Rusín, zdravotnictví dr. Ilko Keremanik, sociální péči dr. Tomáš Čekan.¹³¹³ Ivaško sloužil za první republiky jako vrchní finanční komisař berní správy v Chustu a po roce 1938 přešel do maďarských služeb.¹³¹⁴

Separatisté přistoupili k budování vlastní státní organizace a 18. prosince zřídili Mimořádný soud a od 22. ledna 1945 pracovaly civilní a zvláštní soudy Národního soudu Zakarpatské Ukrajiny, které vynášely rozsudky jménem Zakarpatské Ukrajiny. O deset dní dříve se za hymnu a vlajku přijaly totožné symboly Sovětského svazu. Následovala i další nařízení, která měla za úkol připravit zemi na vstup do SSSR.¹³¹⁵

Negativistický postoj národních výborů vůči československým zástupcům se vztahoval i na výpomoc určenou pro Rudou armádu, kterou chtělo a mělo zejména řídit

¹³¹⁰ NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 5392/44/D.

¹³¹¹ Stalin, J. V.: *Rozhovor s anglickým spisovatelem H. G. Wellesem*. Praha 1946, s. 15, 19-20.

¹³¹² Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha 2007, s. 259, 261.

¹³¹³ VHA Bratislava, Zbierka Slovensko 1938-1945, inv. č. 1317, nefol.

¹³¹⁴ NA, f. MF-L-D, neuspořádaný fond, kart. 7.

¹³¹⁵ Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha 2007, s. 259, 261.

VOÚ a ulehčovat tak rudoarmějcům bojovou činnost. Národní rada Zakarpatské Ukrajiny chtěla výpomoc pro RA zajistit sama a s vládní delegací se nehodlala vůbec bavit. Němec dostal od NRZU dopis pro prezidenta Beneše, kde se žádalo odtržení od Československa a připojení k SSSR, resp. k sovětské Ukrajině.

O dění v novém státě nazvaném Zakarpatské Ukrajině byla informována i severní Amerika skrze vysílání kyjevského rozhlasu, podle něhož noviny Zakarpatská Ukrajina přinášely zprávy o pozemkové reformě, jakož i přidělu půdy velkostatkářů a společnosti Latorice drobným zemědělcům. Dále bylo přikročeno k zestátnění a zabavení důležitých podniků, např. elektrárny a pivovaru. Kromě toho bylo přijato rozhodnutí o založení univerzity a zemědělsko-lesnického institutu. Samozřejmě nechyběly dopisy, že obyvatelé neměli peníze na to, aby studovali až kdesi v Praze, ale to se založením univerzity mění... Objevila se také zpráva o exkurzi zakarpatoukrajinských učitelů v Kyjevě, kteří se těšili, kterak budou implementovat sovětské vyučovací metody. Stejně tak byla vydána opatření na podporu obětí okupantů, ba neopomnělo se ani na výstavbu pomníků rudoarmějcům, partyzánům a dalším oponentům maďarského režimu, jehož právo bylo zrušeno a kolaboranti trestáni.¹³¹⁶ Zjištěny ale byly i některé obtíže, např. Národní rada měla problém získat finanční hotovost na svoji činnost, tudíž po okresech vypisovala daně či kontribuce ve výši 500-50.000 pengó. Výše byla udělována libovolně (i s ohledem na národnostní a politickou příslušnost) s termínem splatnosti tří dnů, jinak hrozilo vězení.¹³¹¹

V novém státním útvaru se samozřejmě objevilo nezpochybnitelné budovatelské nadšení a pocit novosti zjevné z prohlášení 1. sjezdu odborů Zakarpatské Ukrajiny, který v lednu 1945 vyzval všechny vrstvy obyvatelstva k pomoci Rudé armádě v boji proti „německo-fašistickým uchvatitelům.“ O tom pochopitelně byl informován ústřední výbor sesterské komunistické strany, konkrétně soudruhu Molotov.¹³¹⁸

Samotnému Turjanicovi se jeho vlastizrada vyplatila: Klidně dožil jako zasloužilý místní pohlavár Komunistické strany Sovětského svazu. Československá vojenská prokuratura se o jeho činnost na podzim 1944 zajímala, ale je příznačné, že se tak stalo celkem náhodou a odvahou jednoho rusínského podporučíka, který zašel za Jaroslavem Němcem z československého polního soudu a podal zprávu o Turjanicově činnosti, včetně ukázky Zakarpatské pravdy. Uvedl, že téměř všechny úřady jsou v rukách komunistů, často bývalých maďarónů, kteří poskytují lístky na potraviny, šatstvo a obuv jedině

¹³¹⁶ NA, f. AHR, sign. 1-8-15-2, fol. 35-39.

¹³¹⁷ NA, f. MF-L-D, neuspořádaný fond, kart. 7.

¹³¹⁸ RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1357, fol. 113, 119.

výměnou za podpis k žádosti za připojení Podkarpatské Rusi k SSSR. Jaroslav Němec neměl spojení na Londýn a ani na samotnou vládní delegaci. Turjanicovu práci ocenil podle zákona na ochranu republiky (úklady o republiku, odtržení území). Proto požádal československého polního prokurátora, aby na Turjanicu podle příslušného zákona vydal zatykač a aby si případně jeho zadržení vyžádal od Sovětů! Polní prokurátor po poradě s předsedou polního soudu I. stolice Wintersteinem prohlásil, že tak učinit nemůže. Němec to zkusil ještě u Svobody a později i u Bočka, ale ani v jednom případě neuspěl. Přehazování horkého bramboru trvalo až do přelomu let 1944 a 1945, kdy si Svoboda tvrdohlavého Jaroslava Němce povolal na štáb, aby mu ozřejmil, že postavení Podkarpatské Rusi je dosti ožehavé a nejisté. Svoboda zakázal vydat patřičný zatykač a vzpurného Němce varoval: „ *Chcete-li, vydejte si ho [zatykač na Turjanicu] sám, ale já pak neručím za vaši bezpečnost v této armádě.*“ Následující den Jaroslav Němec informoval plukovníka letectva Pernikáře, který se v oblasti tajně pohyboval a působil jako Píkův důvěrník. Pernikář o všem sepsal zprávu pro Londýn, ale v průběhu sovětského banketu, kam byl Pernikář s Píkou pozváni, byl j jejich trezor vyloupen.¹³¹⁹

V.11: Vývoj situace v prosinci 1944

Hned první den v měsíci obdržela československá delegace požadavek Národní rady Karpatské Ukrajiny, aby do tří dnů odešla. Tato výzva obsahovala imperativní tón, který spíše vedl k výkladu, že se jedná o vyhnání.¹³²⁰ Úřad vládního delegáta tuto žádost nemohl přímo radiotelegraficky konzultovat s exilovou vládou, tudíž Němec zažádal sovětskou stranu o možnost letět do Moskvy, odkud by bylo možno se s vládou oficiálně dorozumět. Této jeho žádosti bylo vyhověno a 8. prosince odletěl se svým poradcem J. Való do Moskvy. Takto byla doručena jedna ze zpráv VOÚ ohledně situace na Podkarpatské Rusi a přeposlána s Píkovým komentářem do Londýna. Hasal informoval o veškerých obtížích a žádal, aby došlo k co nejrychlejšímu předání území do československé správy a žádal „*vyjasnění článku úmluvy pokud jde o znovuvytvoření československé armády na osvobozeném území*“, zastavení sovětského náboru, ujasnění organizace a počtů armádního sboru, materiální a personální zajištění svého velitelství a letecké spojení se Spojeným

¹³¹⁹ Němec, Jaroslav: *Generál Ludvík Svoboda z jiného zorného úhlu*. In Duben, V. N. (ed.): *Na všech frontách. Čechoslováci ve II. světové válce*. 2. vydání. Praha 2001, s. 211-218.

¹³²⁰ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník prosinec 1944, s. 1; Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 173; *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty*. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 168, s. 362-363.

královstvím, zajištění přijímání vojáků tzv. Slovenského štátu do branné moci Republiky československé a povyšovací pravomoci velitele osvobozeného území.

Píka v připojeném komentáři souhlasil s nutností zásahu československé vlády a doporučoval, aby se českoslovenští komunisté dlící v Moskvě vložili do celé záležitosti. Dále uvedl, že stav na Podkarpatsku „*byl směle a násilně vyvolán sovětskými orgány NKVD, trpěn a podporován armádním velitelstvím a prakticky veden komunisty a sovětskými agitačními důstojníky a poddůstojníky.*“ Reicinovo působení na tomto území kupodivu Píka hodnotil kladně. Píka sice doznal, že lidé z Reicinovy skupiny (ppor. Hopovič, rtm. Vaš, rtm. Ledney, čet. Kackanuk, vojín Rušňák a další) přešli k místním komunistům, ba někteří z nich byli dokonce „*zvoleni do centrálního komitétu komunistické strany Karpatské Ukrajiny*“, ale Reicin „*se prý snaží pomáhat ministru Němcovi, ale je jisto, že se to již vymklo s rukou našich československých komunistických politiků.*“ Konečné hodnocení bylo katastrofální pro československou svrchovanost. Píka vyjádřil přesvědčení, že „*vše bylo již předem domluveno a připraveno /jak jsem upozorňoval v r. 1942 a letos v létě/*“ a ještě vyjádřil přesvědčení, že ministr Němec určitě pošle i svoje hlášení. Nemýlil se.¹³²¹

Němec skutečně poslal z Moskvy vládě vlastní depeši o situaci na Zakarpatské Ukrajině. Ten ve své depeši z konce prosince 1944 pro československou vládu v Londýně o situaci na Podkarpatské Rusi překvapivě charakterizoval akci za připojení k SSSR jako „*hnutí lidové a živelné*“. SSSR to údajně respektoval, ale zároveň se cítil být vázán dohodami, „*jak to také postupem svých vůdčích vojenských orgánů na našem osvobozeném území prokázal.*“

Vládní delegát velmi dobře pochopil mocenskou realitu, včetně ambivalentního postoje k Podkarpatské Rusi jako součásti Československa u mnoha vrcholových politiků, a také skutečnost, že po válce tato otázka může vyvolat nepříjemnou diskusi, přičemž jeho zprávy budou hrát důkazní roli. Možná spoléhal na to, že se z jiných zdrojů do Londýna donese, jak situace doopravdy vznikla a jaký je její průběh. O Hasalově tajné vysílačce však nevěděl.¹³²²

¹³²¹ NA, AHR, sign. 1-44-8-5, fol. 92-95.

¹³²² Vysílačka Františka Kruckého se naposledy ozvala 4. března 1945 s tím, že prosila o další příkazy, neboť prezidentovým příjezdem ukončila svoji činnost. Krucký zároveň okomentoval svoji stávající činnost:

„Příjezdem prezidenta končím tuto svou práci. Její tři měsíce na Karpatsku nikdy nezapomenou. Také generál Mechlis nemůže zapomenout na to, že záměr i postup (NKVD) jsme spolu s Pernikářem vždy včas měli přes opatření jeho služby s vynikajícím esem na čele. Jejich genio zjistilo vysílací stanici v krajině, nikdy však její místo. Šrobárovi i Němcovi jednou naznačil, že dopadne stanici a připojí nevábnou vyhlídku pro ty, kdo jsou okolo ní. Němec byl z obliga, nic nevěděl. Byl jen po návratu od Mechlise zděšen (25. listopadu), vrazil ke mně a ujistil mne, že kdyby zjistil, že jsem v tom i já, nejen že mne nebude krýt, ale že mne vydá

Zatímco postoj příslušníků Rudé armády k úřadu vládního delegáta a velitele osvobozených území hodnotil zcela neadekvátně, návrh řešení ohledně budoucnosti Podkarpatské Rusi už byl zcela realistický a navrhoval v podstatě logický postup, který prodebatoval s Fierlingerem, Való, SNR a moskevskými komunisty: Vyhovět požadavkům obsaženým v mukačevském manifestu a jednat na dané téma se Sovětským svazem. „*Oddálení jednání o tomto problému až na mírovou konferenci, nebo dokonce po ní je po mém soudu naprosto nemožné.*“ Zároveň varoval před tím, aby se události na Zakarpatské Ukrajině líčily „*jinak než jako výsledek lidového hnutí a národního uvědomění.*“ Němec věděl, že Podkarpatská Rus je ztracena. Zcela otevřeně žádal, aby československá strana převzala v tomto tématu iniciativu, neboť z jeho hlediska šlo o to, „*či využijeme vůle karpatského lidu pro zlepšení našeho postavení, anebo budeme čekat, že si karpatský lid to provede bez našeho souhlasu, anebo dokonce proti naší vůli.*“¹³²³ Ján Ursíny, na kterého se mnozí Rusíni obraceli, aby je Československo neopouštělo, se Františka Němce po návratu z Moskvy ptal, jak mohl tvrdit, že si lid přeje připojení k Sovětskému svazu. Ten se bránil tím, že se během jeho pobytu v Moskvě situace změnila.¹³²⁴

Nejasný postoj k Podkarpatské Rusi měli dlouho též českoslovenští komunisté, kteří se někdy v polovině prosince 1944 setkali s Jiřím Dimitrovem, aby si ujasnili postoje k některým proudům v ilegální KSS usilujícím o sovětizaci Slovenska a aby si vyjasnili náhled na podkarpatoruské události v rozhovoru Dimitrova s Klementem Gottwaldem, Laco Novomeským, Jozefem Valo, Eduardem Frišem a Václavem Kopeckým. Při setkání s československými soudruhy se Dimitrov věnoval zejména slovenské otázce a postavení slovenského národa v budoucí Československé republice, ale na adresu Podkarpatské Rusi v této souvislosti poznamenal: „*Pokud jde o Zakarpatskou Ukrajinu, [...] jest zájem Čechů i Slováků a zájem i jejich společného státu to, aby Zakarpatská Ukrajina se spojila se Sovětským svazem. Příkazem jest nepřekážet tomuto hnutí Zakarpatských Ukrajinců. Československý stát bude po oddělení Zakarpatské Ukrajiny více homogenní*

Rusům. Tím zůstal můj poměr k němu dán trvale. Hasal dal vojenské aparáty zapečetit a tím oba zůstali mimo jakoukoliv odpovědnost. Zůstal jsem sám s ruskou službou v patách. Mým jediným spolupracovníkem byl podplukovník Pernikář a po něm i poručík Süsser. Oba by zasloužili mimořádné povýšení. Mechlis svůj závod nevyhrál.

Nevím, v jaké míře komu má práce prospěla, končím ji však sám se značnou zkušeností a s pocitem plného uspokojení.“

Ripka Kruckému cestou vojenského zpravodajství poděkoval za odvedenou práci. NA, f. AHR, sign. ÚSD 32/1285, fol. 640.

¹³²³ Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/2. Praha 1965, s. 469-471; Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 202, s. 417-418.

¹³²⁴ Ursíny, Ján: Z mého života (Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky). Martin 2000, s. 61.

v nacionálním smyslu, poněvadž v něm budou jen dva slovanské národy v ucelené podobě. Společný stát Československý má všechny přírodní i lidské podmínky pro vnitřní pevnost, sílu a rozkvět.“¹³²⁵ Ač účastníci hovoru později vzpomínali, že rozprava se konala v přátelském ovzduší a neformálním tónu a nebyla uzavřena nějakým formálním závazkem,¹³²⁶ rady a doporučení významného a uznávaného představitele mezinárodního komunismu měly na jeho československé soudruhy vliv a jeho doporučení považovali za závazné a závažné doporučení, kterými je lépe se řídit. Svému osvětovému důstojníkovi u prvního armádního sboru 21. prosince 1944 přímo napsali, že pokud by měli být Rusíni ze sboru převedeni do Rudé armády, tak se proti tomu nikdo neměl stavět. Otázka vlastního názoru Rusínů nosících československý stejnokroj a výrazné podvázání akceschopnosti a velikosti sboru se zcela opomněla.¹³²⁷

Z právního hlediska sice už vstoupil 4. prosince 1944 v platnost dekret o národních výborech, který výslovně určil, že se národní výbory musí podřizovat vládě, ba článkem Klementa Gottwalda z 15. května 1944 komunisté také jasně deklarovali, že se národní výbory se musí podřídit vládě, nebo tomu, kdo bude „*presidentem zplnomocněn výkonem funkce vlády na osvobozeném území*“,¹³²⁸ ale politická a hlavně mocenská realita byla pochopitelně jiná. Sice již slovenský demokrat Ján Ursíny ještě v průběhu SNP, když jednal v Londýně s československou exilovou vládou, v soukromém rozhovoru s Feierabendem řekl: „*Podkarpatská Rus nebude součástí Československa. Tak to tvrdí komunisté, a ti jsou nejlépe informováni o sovětské politice a jejích úmyslech*“¹³²⁹ ale tato informovanost se patrně týkala jen některých straníků.

Na slovenské a ostatní české území už sovětská moc chuť neměla, tudíž mohla koncem roku ujistit české a slovenské představitele, že se nábor do Rudé armády na slovenském území už opakovat nebude. Obě strany se shodly na tom, že se situace vyřeší později a že vládní delegace a k ní připojené VOÚ už na území Zakarpatské Ukrajiny sehrají pouhou kulisu, aby se ani jedna z vlád nedostala kvůli „lidovému“ hnutí do potíží.¹³³⁰ Na samotné Podkarpatské Rusi však důstojníci NKVD říkali pravý opak, totiž že

¹³²⁵ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 2, sign. 18.

¹³²⁶ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 2, sign. 18.

¹³²⁷ Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/2. Praha 1965, pozn. 4, s. 470-471.

¹³²⁸ Gottwald, Klement: O některých opatřeních na osvobozeném území republiky. In: Klement Gottwald. Spisy XI. 1943-1945. Praha 1954, s. 331. (Československé listy, roč. II, č. 9, Moskva, 15. května 1944).

¹³²⁹ Feierabend, Ladislav: Soumrak československé demokracie. Díl 2. Purley 1988, s. 204-206.

¹³³⁰ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 202-205, s. 417-426, dok. č. 219, s. 451-454.

k SSSR bude připojena nejen Podkarpatská Rus, nýbrž i Slovensko, případně celý zbytek státu. O těchto pochmurných vizích byl Londýn samozřejmě informován.¹³³¹

Mezitím na Podkarpatské Rusi vyvíjelo činnost zejména Velitelství osvobozeného území, kterému se přes všechny zmíněné a mnohé nepopsané potíže podařilo zmobilizovat téměř 5500 branců a 2633 jich odeslat ke sboru. Část vojáků si velitelství ponechalo nebo převedlo k jiným československým bezpečnostním sborům. Podplukovník Kokrda z VOÚ začal už plně fungovat jako styčný důstojník u 4. UF, ale výsledek tohoto rozumného opatření byl kalen a doslova anulován Národní radou Zakarpatské Ukrajiny: „*Byla zrušena jakákoliv spolupráce s Národními výbory, což brzdí práci, hlavně pokud jde o prověřování prezentovaných osob a zásobování.*“¹³³² Chybějící bezpečnostní prověrky byly sice nepříjemné, ale 4. prosince přišly závažnější zprávy: „*Kolují zprávy, že bude násilím obsazena vládní budova, pakliže neopustí delegace Chust.*“¹³³³ Čím se bránit? Hasal měl problémy s plněním svých základních povinností, neboť mu branci z pěších transportů utíkali (a jeden transport se rozutekl celý) a měl málo paliva a jídla pro podřízené útvary vojenské, ale i policejní. Národní výbory přestaly zásobovat finanční stráž. Sice se mohl spolehnout na částečně zlepšené vztahy s Mechlisem, který jej v přátelsky laděném rozhovoru 3. prosince informoval o tom, že zakázal prohlídky vládní budovy pro podezření fungování tajné vysílačky a jediné výtky byly adresovány na důstojníky ze Spojeného království,¹³³⁴ ale jen těmi a jejich pobočními zbraněmi by budovu neubráníl, natož aby potlačil povstání.

Dne 7. prosince 1944 se Hasal spolu s Němcem a Valem (těsně před jejich cestou do Moskvy) vydali na velitelství 4. ukrajinského frontu v Michalovcích. Cílem „*bylo vyjasnit poměr československé vládní delegace k národním výborům, neboť za stávajících poměrů je nějaká plodná práce vyloučena*“.¹³³⁵ Hasal na této schůzce upozornil, že NRZU nařídila přerušit všechny kontakty s vládní delegací. Mechlis odpověděl, že o ničem neví. Hasal mu okamžitě slíbil překlad onoho zákazu do ruštiny. Mechlis byl po právu rozhořčen informací, že Národní rada Zakarpatské Ukrajiny sabotovala činnost finanční stráže a nařídil provést kroky vedoucí k nápravě. Probíraly se i požadavky a potřeby československého armádního sboru, konkrétně 500 koní pro tento útvar (zamítnuto pro

¹³³¹ NA, f. AHR, sign. 1-53-4-1a, fol. 16.

¹³³² VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, prosinec 1944, s. 1.

¹³³³ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, prosinec 1944, s. 2.

¹³³⁴ Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 193.

¹³³⁵ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, prosinec 1944, s. 2.

nevyplnitelnost), dále minovací rotu a všechny mobilizované důstojníky ukrajinské národnosti. Hasal za svoje velitelství vznesl požadavek na zřízení vlastní superarbitrážní komise. Vládní delegát dostal povolení odcestovat do Moskvy za účelem konzultací s vládou v Londýně. Českoslovenští zástupci mohli být po tomto setkání vcelku spokojeni, protože se jejich sovětské partnery přeci jen vyslovili svou zřejmou a rezoltní podporou pro československou finanční stráž řízenou vládní delegací proti autoritě NRZU.

Toto souznění bylo jen dočasné. Druhého dne ve tři hodiny odpoledne předseda okresního národního výboru vyvěsil manifest za připojení Karpatské Ukrajiny k SSSR. Pobočník generála Hasala, podporučík pěchoty v záloze Jiří Lalo, se s pohlavářem okresního národního výboru Sikuru dostal do ostrého sporu. Lalo Sikuru obvinil z „*mad'arofilského chování*“ a provokační plakát strhl. Lalo byl pak ve své kanceláři vyzván sovětským poručíkem doprovázeným čtyřmi vyzbrojenými vojáky, aby s nimi šel za sovětským velitelem města, mjr. Kruckichem. Tento sovětský důstojník řekl, že „*neuznává žádného vládního delegáta a že je pravda, že tu nemáme co hledat*“¹³³⁷ Československého důstojníka po tomto poučném projevu zavřel, ačkoli nad ním neměl podle platných příslušných smluv žádnou soudní autoritu.¹³³⁷ Následující snaha podplukovníka Hrabovského dostat Lala z káznice byla neúspěšná. Československý styčný důstojník u 4. Ukrajinského frontu Kokrda nemohl, stejně jako předtím Elovič, pomoci, neboť si musel žádat i o povolení na vycházky...¹³³⁸ Další provokace čekaly. Devátého v měsíci se opilí sovětské důstojníky a vojáci pod rouškou tmy pokusili vniknout do bytů československých důstojníků. Mimoto si Čechoslováci kriticky všímali svévolných sovětských zásahů do složení národních výborů a dále na zatýkání československých příslušníků branných sil sovětskými orgány. Velitelství osvobozených území nakonec, donuceno těmito praktikami, spravilo sbor, že na jeho území se nemohou trávit dovolenky. Generál Hasal se snažil svých i sborových československých vojáků diplomaticky ale s vervou a energií zastávat, úspěchů však bylo poskrovnu. Desátého prosince se konali protičeské demonstrace, což si vyžádalo zrušení vycházek a zavedení ochranných opatření. Ve snaze o udržení klidu a spolupráce s Rudou armádou bylo připomenuto vojákům VOÚ, že jejich povinností je zdravit příslušníky sovětské armády. Není divu, že Hála Šrámkovi situaci v telegrafické zprávě zhodnotil jednoznačně: „*Všeckoprohráno*.“¹³³⁹

¹³³⁶ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, prosinec 1944, s. 3-4.

¹³³⁷ Viz 7. článek dohody ze dne 8. května 1944. Jednalo se o flagrantní porušení československé suverenity.

¹³³⁸ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, prosinec 1944, s. 2-5.

¹³³⁹ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 174, s. 370.

Dne 12. prosince zažil Hasal šok, když se na štábu 4. UF měl setkat s velitelem frontu Petrovem a generálem Svobodou. Ti dva se ovšem dohodli o náboru dobrovolníků v přífrontovém pásmu bez Hasala, ačkoli už byl na cestě a měl ze své funkce vyšší postavení než Svoboda. Je však možné, že kdyby se zúčastnil jednání Hasal, tak Svoboda by nedosáhl kýženého výsledku. Nepochybně znal informace o místní situaci. Hasal však o své setkání s Petrovem a Mechlisem nepřišel a dobře jej zúročil. Mechlis si při něm stěžoval na podplukovníka Střelku a požadoval jeho přeložení. Hasal se pohotově a velice rýpavě optal „*kam má jmenovaného odeslat, jelikož předpokládá, že jsme doma a že by jej musil odeslati do zahraničí.*“ Hasal se tedy ptal: „*Je Zakarpatská Ukrajina ještě československá, nebo už je jistá její budoucnost v SSSR?*“ Mechlis si raději, než aby odpověděl, postěžoval na dalšího podplukovníka československé armády, pplk. Hrabovského, který měl údajně hrozit násilím, aby osvobodil uvězněného Lala, kterého zavřeli Sověti neoprávněně, a ještě v budově československého úřadu. Lalo strhl uvnitř československé správní budovy plakát hlásající odtržení Podkarpatské Rusi od Československa a dostal se do rozepře s místním komunistickým funkcionářem z okresního národního výboru. Následující vyšetřování proběhlo z obou stran, ale zcela odděleně. Mechlis se opíral pouze o sovětské výpovědi a Hasal o výpovědi československých důstojníků, které byly připraveny pro sovětskou vyšetřovací komisi, aby mohla zhodnotit postoj druhé sporné strany. Petrov nakonec akceptoval po Hasalově obhajobě a dokumentaci československou variantu událostí. Možná to byl svého druhu dar, neboť se přiblížila oslava výroční uzavření československo-sovětské smlouvy. Je příznačné, že se jí sovětský velitel Chustu nezúčastnil - údajně pro nemoc, ačkoliv pobýval v kanceláři.¹³⁴⁰ Přes uvedenou Svobodovu nepřístupnost z 12. prosince, měl být vztah mezi Svobodou a Hasalem velmi bratrský. Hála se v telegrafické zprávě Šrámkovi domníval, že je mezi generály „*bratrská shoda*“, přinejmenším v názoru na řešení situace na Podkarpatské Rusi. Budovat týlovou armádu bylo nemožné. Z toho důvodu se mělo dále stavět na sboru a důstojnících, kteří projdou frontou. Hasal měl zůstat velitelem osvobozeného území a Svoboda se stát jeho zástupcem. Sbor by převzal Klapálek, jemuž by pomáhali Boček a Satorie.¹³⁴¹

Dne 15. prosince předal Hasal k dalšímu projednání několik poznámek pro exilové Ministerstvo národní obrany, náčelníka vojenské mise a další, resp. jmenovitě pro Píku.

¹³⁴⁰ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, prosinec, s. 5-8.

¹³⁴¹ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 185, s. 385.

Hasal žádal okamžitý politický zákrok „nemá-li se stávající poměry a iredenta přenést jako průvodní zjev na celý náš osvobozovací boj.“ Jinak „nikdo věc nezvládne.“ Mimoto si stěžoval na nevhodné rozhlasové projevy z Londýna, které měly stěžovat situaci na Podkarpatské Rusi. Proto žádal větší uvážlivost a domýšlení důsledků. Co se týče samotného posláni VOÚ, tak konstatoval, že „velitel fronty s nedůvěrou hledí na nějaké budování nových jednotek a kromě toho je patrná určitá nelibost nad tím, že bychom tyto nové jednotky chtěli stavět a dokonce by to pokládali za neochotu. Jim jde o to, aby to vše, co tu bude získáno, bylo co nejdříve dáno na frontu.“¹³⁴² Budování armády se musí proto dojednat „do všech podrobností [...] s objasněním, že nechceme v žádném případě tyto nové jednotky si snad uchrániti a nezasadit je do boje, ale právě naopak chceme s největším počtem se zúčastniti bojů za osvobození zbývající části republiky. To odvisí od toho, aby co nejdříve bylo vše vyřešeno a my získali čas a možnost jednotky organisovat, vyzbrojit a vycvičit.“ Dále vysvětlil, že sovětská mobilizace místy znemožnila (Volové) nebo narušila československou mobilizaci pro armádní sbor. Navíc území nebylo stále předáno do československých rukou. Toto vše ovlivňovalo podle jeho mínění názory obyvatelstva. Dále byl toho názoru, že Rudá armáda dělala vše, „aby se dokázala neschopnost naše“. Závěr byl pesimistický: „Jednou řečená věc sovětskými orgány je jediná a konečná.“¹³⁴³ V další části zprávy (psaných opět podle poznámek předaných 15., ale zpráva jako taková je datována 23. prosince) Hasal požadoval podřízení všech československých útvarů (bojových i nebojových, záložních a nově se tvořících) pod jednoho velitele - kohokoliv (Hlavního velitele, jeho zástupce, Velitele osvobozeného území), aby bylo dosaženo lepšího řízení. O mravním charakteru Hasala i ostatních československých důstojníků svědčí následující sdělení určené „Zvláštěprop. gen. PIKU:

Tuto věc budování naší branné moci je nutno projednat - jinak jsme zde zbyteční a situace naší přítomnosti by se jen zhoršovala.

Jestli někdo z nás, nebo z důstojníků z Anglie je na překážku /i gen. Hasala v to počítaje/ ať to otevřeně řeknou a my půjdem. Nikdo si nechce vzíti na svědomí, že by svou přítomností znemožňoval spolupráci a společný boj.“

Naléhavěji než kdy jindy žádal vyjasnění pojmu „operačnípásmo. Půjde-li to tak dále, bude celá ČSR v operačním pásmu. Vymezit blíže.“ Dále požadoval, aby Úřad vládního delegáta mohl pracovat i ve válečném pásmu, uvolnění sovětské censury a

¹³⁴² Od slov „s nedůvěrou“ po „nových jednotek“ a „Nové jednotky chtěli stavět“ podtrženo.

¹³⁴³ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-1-457/2, fol. 21-22.

naopak zavedení cenzury mukačevského separatistického tisku. Žádal o československé diplomaty a zástupce sovětského velvyslance od československé vlády. Obzvláště silně Hasala trápila neexistence (oficiálního) spojení s Londýnem. Všechny depeše posílané přes 4. UF byly dávány na vědomost Mechlisovi a nemohl tedy mluvit zcela otevřeně. Vyjádřil se i k budování československého letectva v SSSR, které chtěl jako samostatnou složku, byť zasazenou do sestavy 4. UF, kde již působil armádní sbor. Jako velitele doporučil pplk. Pernikáře, kterého znal ze štábu VOÚ. Opětovně žádal vyřešení otázek hodností slovenských vojáků a doporučil z politických důvodů, aby jedním z velitelů brigád byl právě důstojník slovenské národnosti. Rozhodně se postavil, aby na Slovensku vzniklo cosi jako „*slovenské Ministerstvo národní obrany a tím autonomní slovenská armáda*.“ Také urgoval vyznamenání sovětských vojáků a zejména nejvyšších velitelů 4. UF - „*zlepší to poměr*“. Hasal nakonec hlásil, že všechno na 4. UF musí projednávat sám, protože se Kokrda neosvědčil. Je otázkou, jak interpretovat žádost o cigarety pro gen. Hasala - pro vlastní spotřebu nebo na úplatky na 4. UF?¹³⁴⁴

Ať již to bylo způsobeno nedostatkem cigaret na úplatky, či snahou definitivně se zbavit obtížné delegace, přišla dne 22. prosince 1944 z velitelství 4. ukrajinského frontu neuvěřitelná depeše nařizující rozpuštění štábní a ženijní roty VOÚ. Tyto jednotky nebyly ve štábu považovány za legální z toho důvodu, že se nenacházely ve svazku 1. československého samostatného armádního sboru v SSSR. Hasal napsal Petrovovi dopis, v němž osvětlil, že štábní rota je pro VOÚ naprosto nezbytná k existenci: „*Rozpuštění této jednotky znamená prakticky úplné znemožnění činnosti velitelství osvobozeného území a rovná se ve skutečnosti jeho likvidaci*.“ Poukázal na to, že jeho úřad je podřízen Úřadu vládní delegace, tudíž musí vyčkat návratu Františka Němce z Moskvy, a že velitelství vzniklo na základě rozkazu prezidenta republiky. Závěrem poprosil, aby uvedené důvody „*vzal laskavě na vědomí a vyčkal návratu vládního delegáta*“. Kopii svého vzkazu Petrovovi poslal přes Píku Benešovi, Ministerstvu národní obrany a Němcovi. Zejména se podle Hasalova mínění měla (opět) prozkoumat ve smlouvě z 5. května 1944 článek 2, litera b a pojem „*pásmo válečných operací*“. Píka k tomu jen dodal, že druhý den, tj. 25. prosince 1944, zakročí u zplnomocněnce sovětské vlády a vrchního velitelství.¹³⁴⁵

Na druhý den byla Píkovi odeslána depeše shrnující výstižně nynější stav věci:

„*Naše vojensko-politická a vojenská situace zde [se] stala skoro neudržitelnou*.“ Nadále se

¹³⁴⁴ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-1-457/2, fol. 33-35.

¹³⁴⁵ White, Lewis M.: Generál Antonín B. Hasal (Velitel osvobozeného území). In Duben, V. N. (ed.): Na všech frontách. Čechoslováci ve II. světové válce. 1. vydání. Praha 1992, s. 234-235; VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-202-1-1, fol. 37-38.

však usilovalo o sjednocení všech sil pod velitelem osvobozených území, kromě sboru, který měl i nadále operovat v rámci Rudé armády a podílet se tak na vytlačení okupantů ze země.

O Vánocích dostali vojáci dárky, které vyvolaly zajímavou reakci - plakali a hrdě se hlásili k ČSR... Sovětští důstojníci se svým československým kolegům omluvili ze slavnostní večeře. Hasalův dopis ve věci VOÚ měl jen dočasný účinek a 4. UF nařídil

28. prosince 1944, aby se štábní a ženijní rota přesunula nejpozději k 1. lednu 1945 k náhradnímu pluku. Němec doporučil podvolit se kategorickému požadavku a rozpustit obě zmíněné jednotky. Hasalova snaha vysvětlit Sovětům, že se jedná pouze o správní útvary, nebyla korunována úspěchem. Opravy mostů, likvidace minových polí a umožnění praktického řízení mobilizace ze strany VOÚ nebylo zapotřebí.

V.12: Vyvrcholení krize a přesun vládní delegace

Hned na Nový rok vyjeli Hasal, Šrobár a Hála navštívit velitelství 4. UF. Jednalo se o posilách pro československý sbor. Hasal Petrova informoval o tom, že odvody určené pro sbor brzdí a sabotuje nařízení NRZU zakazující vstup do československé armády. Petrov trval však i nadále na odvozech ke sboru a o dva dny později opět nařídil přesun všech vojenských jednotek ke sboru, tedy i štábní roty VOÚ, u níž zřejmě k přesunu nedošlo. Hasal poukazoval na potřebu udržovat v týlu klid, k čemuž nějaké ozbrojené síly potřeboval. Hasalova snaha nepadla na úrodnou půdu a v odpovědi se dočetl: „*Pořádek na uvedeném území je zajištěn sovětskými veliteli a místní milicí.*“¹³⁴⁶ Na spolupráci sovětských velitelů nebylo spolehnutí, jak konkrétně ukázal případ ppor. Lala, a milice byla sama v podezření z vysoké zločinnosti. Mezitím sovětský velitel Chustu „*si vyžádal seznam a funkci všech důstojníků VOÚ.*“¹³⁴⁷ To mohlo značit přípravy na zákrok vůči odbojnému velitelství.

V této situaci bylo pochopitelné, že Píka nedoporučoval, aby se na osvobozené území vydával Hlavní velitel Sergej Ingr bez doprovodu prezidenta republiky, neboť na Ingrový ulpěly některé problémy nedostatečně vyřešené, jakonapř. záporný postup k povyšování u sboru, popř. s ním mohly být spojovány i jiné causy, např. údajné vpašování zamítnutých důstojníků pro sbor na osvobozené území. Velmi aktivně se Ingra zastal během svého moskevského pobytu František Němec a samozřejmě Píka, který zdůrazňoval, že nejde o budování týlové armády, nýbrž že síly a prostředky

¹³⁴⁶ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 1.

¹³⁴⁷ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 1.

z osvobozeného území musejí jít na frontu, ale také upozorňoval, že důstojníci musejí být opatrní a diplomatičtí i v soukromých rozhovorech. Fierlinger byl ve věci přesunu Hlavního velitele pasivní a skeptický.¹³⁴⁸

Němec během svého moskevského pobytu příliš neuspěl. S jeho hodnocením situace nesouhlasil Heliodor Píka, který se správně domníval, že nejde o politiku dvojího metru vůči vojákům a vůči vládní delegaci, totiž vůči prvním podezření, vůči druhým blahovůle. Naopak, základem politiky byla podle Píky právě Podkarpatská Rus. Podle jeho názoru zůstali civilní představitelé pasivní, zatímco vojáci se snažili o mobilizaci a výstavbu nových útvarů. *„Takt a rozvážnost k sovětským armádním orgánům znamená úplnou nečinnost, neboť Sověty prakticky pokládají tuto část území za nedotknutelné a každý, kdo se pokusí připomínat občanské závazky Podkarpatské Rusi k ČSR, je pokládán za nepřítel SSSR. Každý, kdo by něco namítal proti vnucovanému hnutí o přivtělení Podkarpatské Rusi k SSSR je obviněn z nedemokratičnosti - možní i z fašismu.“* Správně také předpověděl, že tento stav se změní na Slovensku, kde již v pásmu bojových operací mohla československá strana již částečně pracovat, zatímco v týlu na Podkarpatské Rusi nesměla vůbec nic. Z toho vyvozoval, že se delegace brzy přesune na Slovensko a ohledně Podkarpatské Rusi a vůle tamějšího národa, ať již byla tato vůle jakkoliv vyvolána a usměrněna, prakticky radil: *„Ruce pryč od Podkarpatské Rusi a bude klid.“*¹²⁴⁹ Ohledně vývoje situace na Slovensku měl trochu jiné názory dr. Zavadil, který na konci prosince 1944 Londýnu hlásil, že důstojníci NKVD u sboru říkají, že podobný vývoj bude i na Slovensku a možná že bude připojena k SSSR celá republika.¹³⁵⁰

V první čtvrtině ledna nábor do sovětské armády ustal, neboť už místní zdroje nebyly s to vyprodukovat další nováčky. Sověti se na rozdíl od Čechoslováků potýkali s masovou dezercí Rusínů. Československé útvary s tímto jevem neměly tak velké problémy. V problémech se však ocitl Úřad vládní delegace a Velitelství osvobozeného území, neboť se situace počala vyostřovat a zhmotňovala se i možnost silové konfrontace. Národní výbory omezily svobodu projevu, protože v opačném případě se mohlo dostat do centra dění skutečné smýšlení Rusínů, jak o něm byli českoslovenští vojáci spraveni: *„Obyvatelstvo si přeje, aby Karpatská Ukrajina zůstala součástí ČSR a aby československé státní a bezpečnostní orgány převzaly zde veškerou moc a zavedly pořádek.“*¹³⁵¹

¹³⁴⁸ VHA Bratislava, Zbierka Slovensko 1928-1945, inv. č. 106, fol.2-4.

¹³⁴⁹ VHA Bratislava, Zbierka Slovensko 1928-1945, inv. č. 108, fol.2.

¹³⁵⁰ VHA Bratislava, Zbierka Slovensko 1928-1945, inv. č. 1317, nefol.

¹³⁵¹ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 4.

Dne 13. ledna 1945 Zavadil z Chustu hlásil pochmurnou zprávou: „Všechny akce proti nám podnikány s podporou sovětských autorit, často, na jejich příkaz. Lid ustrašen, neboť je-li podezření ze spolupráce s námi, je vyšetřován a vězněn. Stojí však za námi 85 %. Na Slovensko vysílání od čs. sboru výchovní důstojníci, komunisté za podpory Politbyra připravují připojení Slovenska k SSSR. Delegace je jako na opuštěném ostrově. Potíž je v tom, že mnozí členové vidí už republiku v rámci SSSR a podle toho jednájí a zařizují se.“¹³⁵² V tom je měly utvrdit události z následujícího dne.

V polovině ledna, přesně 14. toho měsíce, se situace dostala do nejzávažnější krize, kdy mohlo dojít ke krveprolití mezi spojenci a také i příslušníky jednoho státu. Toho dne milicionáři obsadili jednu budovu československé armády a při stržení poničili československou státní vlajku. Příslušníci milice vtrhli i do vládní budovy, odkud vyháněli úředníky s hrozbami „krveprolití“.¹³⁵³ Sovětský velitel odmítl přes opakované vybídky od československých představitelů zasáhnout s tím, že se jedná o věc národního výboru. Velitelství 4. UF bylo požádáno o ochranu, ale pomoci se Čechoslováci nedovolali nikde. Hasal zakázal svým podřízeným použít zbraně i v případě sebeobranu a to byl jediný důvod, proč při tomto incidentu netekla krev. Milice obsadila i československá kasárna, které zaneřádila a ukradla, co se dalo (zbraně, munici, osobní věci vojáků). Sovětský styčný důstojník nebyl k zastížení a sovětští pohlaváři byli ve svých činech velmi laxní.¹³⁵⁴ Teprve druhý den Petrov nařídil zkrocení milice a prošetření dohadovaného výstřelu československých vojáků do hloučku milicionářů.¹³⁵⁵ Ti ostatně počátkem ledna 1945 také zabavili více jak milion a půl na výplaty železničářů. Snahy o navrácení peněz, které byly prokazatelně používány na platy, trvaly několik měsíců. Delegace to musela řešit až s NRZU, protože okresní národní výbor v Chustu na dotazy delegatury nijak nereagoval.¹³⁵⁶

Útok na vládní budovy byl vyvrcholením všech provokací, ústrků i nedodržování smluv ze sovětské strany. Činnost dosud aktivního VOÚ od této chvíle provázela nádech úpadku ve smyslu příprav na stažení se. Opakované a stále pokračující pokusy o uplatnění své autority a splnění vlastních úkolů a slibů byly i nadále neúspěšné. Přesto se do řad československé armády v této chvíli hlásily „celé třídy“ místních středních škol, zejména

¹³⁵² NA, f. AHR, sign. 1-53-4-1a, fol. 17.

¹³⁵³ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 4.

¹³⁵⁴ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 5.

¹³⁵⁵ Ke střelbě z československé zbraně skutečně došlo. Ve chvíli, kdy byl československý voják odzbrojován, spadla jeho zbraň na zem a samovolně vystřelila. VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 5.

¹³⁵⁶ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

maturitní a předmaturitní ročníky.¹³⁵⁷ O přepadení vládní budovy informoval exilovou vládu Krucký prostřednictvím tajné vysílačky s tím, že podrobnosti jsou „překvapující“ a že „*“řecký“ případ nevznikl jen náhodou. Poučení zůstalo.*“¹³⁵⁸

Dne 15. ledna oznámilo československé vysílání BBC, že v neděli se na Podkarpátí vrátil František Němec, kterého do Chustu doprovodili „*poslanec Josef Való, člen politické delegace a členové delegace Slovenské národní rady, místopředsedové Ján Ursíny a Laco Novomeský a podplukovník československé armády, kteří dleli na podzim minulého roku v Londýně a vracejí se nyní přes Moskvu na osvobozené území Československa.*“¹³⁵⁹ Zde Františka Němce ihned čekala náročná jednání na vedení 4. UF.

Ve dnech 17. a 18. ledna 1945 Němec s Hasalem vedli další jednání se 4. ukrajinským frontem. Hasal nejprve upozornil Petrova, že VOÚ má málo lidí, a tím pádem nestačí na své povinnosti. Pak mu připomněl (nebo dal elegantně najevo jeho vlastní chybu?), že bez ženijní čety téměř ustala oprava místních komunikací a národní výbory jsou naprosto v tomto hledisku neschopné. Hasal si také postěžoval, že Sověti vykonávají jurisdikci nad československými vojáky. Nakonec zopakoval skutečnost nespolečnosti národních výborů a dokonce i Rudé armády při (ne)vyšetřování dopravních nehod. O den později (18. ledna) se Hasal spolu s Němcem opět vydali na štáb 4. ukrajinského frontu. Řešili přesuny a opět radiospojení. Zatímco Moskva podle ministra Němce československé vysílání povolila, Mechlis tuto otázku smetl ze stolu s odůvodněním, že on sám o ničem neví, a tak nic nepovolí.¹³⁶⁰

Poslední lednová třetina se nesla už ve znamení a duchu omezování nejen ze strany národních výborů a Rudé armády, ale i Čechoslováci sami utlumili svoji práci. Dne 22. ledna se konala porada VOÚ o omezení činnosti a zajištění správy Podkarpatské Rusi. Němec sice hlásil Benešovi, že Moskva chce dodržet smlouvu, na druhou stranu jsou v sovětském hlavním městě vnímány hlasy volající po připojení k SSSR. Beneš poděkoval delegaci za práci a další osud tohoto území byl na bedrech Beneše a vlády. Delegace už jen plánovala evakuaci osob spolupracujících s Velitelstvím osvobozených území. Hála, připomínal Londýnu, že Československo je povinno zajistit ochranu rodin mužů narukovaných do československé armády, zabezpečit je finančně a zabránit persekuci loajálních občanů a vymoci jim občanské právo.¹³⁶¹ Od 24. ledna se řešila otázka přesunu a od

¹³⁵⁷ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 6.

¹³⁵⁸ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-10-33, fol. 1.

¹³⁵⁹ NA, f. LA, sign. 61-25-5/1, fol. 18.

¹³⁶⁰ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 7.

¹³⁶¹ VÚA - VHA, Sb. 37, sign. 37-10-33, fol. 3.

29. pak nastala jeho realizace do slovenských Košic,¹³⁶² kde se Úřad vládní delegace a Velitelství osvobozeného území dostaly do stavu klinické smrti, neboť na slovenské půdě měla rozhodující slovo Slovenská národní rada. Příprava odchodu vládní delegace měla na dosud loajální segmenty obyvatelstva zdrcující účinek, přičemž některé veličiny, např. biskup Romža, dosud odolával Turjanicovi a nepodepsal manifest. Dokonce se tlačilo i na Slovenskou národní radu, aby popřála Karpatské Ukrajině brzké připojení k SSSR.¹³⁶³

Patrně koncem ledna za Jánem Ursínym přišel Laco Novomeský s návrhem, že by se mělo sepsat a podepsat memorandum, které by Zakarpatským Ukrajincům vyslovovalo přání, aby našli plné uspokojení v rámci sovětské Ukrajiny a Sovětského svazu vůbec. Jenže Ursíny mu energicky odpověděl: *„Nehnevaj sa, majstre! Také niečo ja nepodpíšem! My nemáme právo parcelovať republiku. Dohodli sme sa predsa, že riešenie zahraničnopolitických otázok patrí do kompetencie prezidenta a vlády. Okrem toho, my sme len delegácia Slovenskej národnej rady. Naša kompetencia na Zakarpatskú Ukrajinu nesiahá. Za žiadnu cenu takéto memorandum nepodpíšem.“* Zaražený Novomeský o to Ursíny už znovu nepožádal. Později, při jednání s Mechlisem byl Ursíny znovu požádán o podpis jedním tlumočnickem. *„Aké memorandum, ja nijaké memorandum nepodpisujem!“* odvětil Ursíny. *„Aha, dobre, už viem, nemám Vás o to žiadať“* reagoval tlumočnick.¹³⁶⁴ Přitom asi u Ursínyho očekávali trochu jinou reakci, neboť počátkem ledna 1945 dostal na stůl Molotov Gottwaldovu žádost z 30. prosince 1944 o povolení výjezdu v Chustu dlíciho Ursínyho, Novomeského Mirko Vesela, Petra Zaťka a dalších členů SNR, kteří předtím navštívili Londýn a Moskvu, na Slovensko a možnost tam politicky působit, přičemž je Gottwald označil za *„čestné slovenské patrioty, [...] kterým je možno důvěřovat“* a připomínal, že na Slovensko odjede i vládní delegát Němec, a také uznání Slovenské národní radě, které se jí dostalo od exilové vlády a také pověření správou osvobozeného Slovenska za prostředkování vládního delegace, v níž na vysokých funkcích působili dva komunisté - Valo, jako poradce, a Ervín Polák jako šéf kanceláře vládního delegáta.¹³⁶⁵

V.13: Odumření Úřadu vládního delegáta a Velitelství osvobozeného území

Počátkem února se Úřad vládního delegáta a Velitelství osvobozeného území přesunuly do osvobozených Košic, kde *„veškerá činnost VOÚ odumírá.“*^d Hasal a jeho lidé skutečně neměli co na práci, protože Slovenská národní rada si veškeré záležitosti - i vojenské -

¹³⁶² VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 8-9.

¹³⁶³ VÚA - VHA, Sb. 27, sign. 27-10-22, fol. 2.

¹³⁶⁴ Ursíny, Ján: Z mojho života (Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky). Martin 2000, s. 60.

¹³⁶⁵ RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1257, fol. 102-108.

vyřizovala sama - svými vlastními prostředky a zdroji. SNR svým rozhodnutím z 8. února 1945 rozhodla, že pravomoci vládního delegáta se budou vztahovat pouze na zprostředkovatelskou úlohu mezi slovenskými představiteli na jedné a československou vládou a Rudou armádou na straně druhé.

Pátého února 1945 požádalo „*předsednictvo Delegace SNR pro osvobozené území*“ Františka Němce, aby rozpustil VOÚ, protože u vládního delegáta má být „*len vojenská misia a nijaké „veliteľstvo oslobodeného územia*““. SNR pochopitelně využila oslabené pozice vládního delegáta i velitele osvobozených území, aby se pomstila VOÚ za nesouhlasný postoj k pověřenectvu obrany a aby si zároveň zajistila co největší vliv předtím, než zde bude opět silná vláda s centralizujícími sklony, resp. silná SNR chtěla zajistit Slovensku co nejvíce autonomie. Likvidace VOÚ byla dobrým prostředkem i testem svých možností. Svoji žádost SNR zopakovalo 12. února. Zdůvodňovala ji záměrem zabezpečit si pořádek svými národními výbory a jejich ozbrojenými složkami. SNR se obávala, že by existence „*VOÚ mohla skalit' dobrý pomer československo-sovietský*“, což pochopitelně nebylo ve slovenském a československém zájmu. Němec se požadavkům Slovenské národní rady nebránil. Dne 10. února informoval vládu o dohodě se SNR o předávání slovenského území pod její správu a o tom, že vládní delegát bude zajišťovat styk mezi Londýnem, Moskvou a Rudou armádou. Požádal o likvidaci Velitelství osvobozených území a chtěl, aby byl „*generál Hasal jmenován vrchním veliteľem, Svoboda jeho zástupcem a veliteľem zasazených vojsk, Boček náčelníkem štábu*.“ Dále chtěl, aby podle úmluvy z 8. května vznikla vojenská mise v čele s Píkou.

Mobilizace na Slovensku probíhala úspěšně i přes drobné obtíže způsobené tím, že SNR vládní delegaci už nebrala na vědomí, což vyvolávalo jisté tření ve vztahu k Rudé armádě a i jinak klidný Němec rozčileně psal, aby SNR respektovala mezinárodní smlouvy, tedy aby mohla mobilizace nerušeně pokračovat a 4. UF se ani nepozastavoval nad tím, že na východním Slovensku se týká i Ukrajinců.¹³⁶⁶ SNR se samozřejmě bránila a tvrdila, že celá věc byla dohodnuta přímo s Němcem.¹³⁶⁷ Dne 20. února 1945 pak Němec navrhl Hasalovi, aby do čela vojenského referátu jmenoval pplk. Bruno Zapletala. Z Němcovy strany se jednalo o reakci na dopis SNR z 12. února 1945.¹³⁶⁸

Paradoxně s nulovou činností a změnou působišť se vztah mezi Velitelstvím osvobozených území a Rudou armádou zlepšil. Na Karpatské Ukrajině se v průběhu února

¹³⁶⁶ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

¹³⁶⁷ NA, f. ÚPV-S, kart. 188.

¹³⁶⁸ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

nic nezměnilo, jen v březnu nastalo mírné zlepšení. V březnu vznikla ilegálně, bez souhlasu 4. UF, ženijní četa, aby zlikvidovala minová pole bránící jarním zemědělským pracím.¹³⁶⁹ O zákrocích na uvolnění československých sborových ženistů pro umožnění jarních prací se v té době ostatně intenzivně a zdárně jednalo.¹³⁷⁰ VOÚ pak již žilo jen menšími záležitostmi či aférami, jako bylo například zneužití nákladního vozidla VOÚ jedním maďarským obchodníkem, který měl pro československou exilovou vládu nakoupit několik hektolitřů vína, ale tuto vládní zakázku naprosto nezvládl.¹³⁷¹

Podkarpatskou Rus připomínaly nejrůznější události, např. v polovině února se u vládního delegáta ohlásil bývalý zemský viceprezident Podkarpatské Rusi Beskid a hlásil se do služby jako státní úředník. Vládní delegát ale raději zažádal o rozhodnutí SNR.¹³⁷² Mezi další problémy, které nějakou dobu přetrvávaly, byly výkupy potravin prováděné NRZU na území Slovenska. SNR se to samozřejmě nelíbilo. Do řešení otázky se zapojil i vládní delegát a jeho pověřenec u NRZU Petruščák. NRZU slíbila, že se tyto přehmaty nebudou opakovat.¹³⁷³

Ačkoliv tedy vládní delegace musela Podkarpatskou Rus fakticky vyklidit, dokázala přinejmenším její vojenská složka podat velmi zajímavý výkon v podobě mobilizace. Za situace, kdy mohla branná moc republiky provést mobilizaci jen na části původně plánované územní rozlohy, činil rozdíl mezi plánem a výsledkem pouhých 1800 mužů (plán byl 8100 a výsledek z pěti okresů byl 7000 branců a k tomu ještě dobrovolníci z Rumunska a středních škol).¹³⁷⁴ O získání osob z Podkarpatské Rusi VOÚ usilovalo i po přesunu na Slovensko - snažilo se totiž vyreklamovat československé státní příslušníky ze zajateckých táborů nacházejících se na území Podkarpatské Rusi.¹³⁷⁵ Tyto snahy byly samozřejmě různě úspěšné.

Poúnorová tvorba činnosti Hasalova velitelství silně kritizovala a vinila generála z mnoha špatností a nedobrých pohnutek, ale již za války měli komunisté na jeho osobnost vyhraněný názor: „*Je krajně reakční, [...] nenávidí pokrok, [...] špatný charakter, podlý a*

¹³⁶⁹ Lewis M. White naopak uvádí, že ani v Košicích nezlepšil poměr mezi vládní delegací a Rudou armádou. White, Lewis M.: *Generál Antonín B. Hasal (Velitel osvobozeného území)*. In Duben, V. N. (ed.): *Na všech frontách. Čechoslováci ve II. světové válce*. 1. vydání. Praha 1992, s. 235. Srovnej s VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, únor - březen 1945, s. 1-2; Bouček, M. - Klimeš, M. - Vartíková, M.: *Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu*. Praha 1975, s. 230, 233; *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/2*. Praha 1965, s. 489-490, 496-497.

¹³⁷⁰ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

¹³⁷¹ Více k této zábavné historce viz přehledovou zprávu vyšetřující komise NA, f. LA, sign. 61 -11-8, fol. 160-167.

¹³⁷² NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

¹³⁷³ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

¹³⁷⁴ VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, leden 1945, s. 10.

¹³⁷⁵ NA, f. ÚPV-S, kart. 187.

zlý. Má hladké vystupování, když chce, dovede se chovat pouze k společensky výše postaveným, neb těm, o nichž předpokládá, že mají další spojení a vliv“¹³¹⁶ - a konkrétně na Podkarpatské Rusi měl podporovat špionáž proti Rudé armádě a podkopávat místní orgány. Jako zcela neopodstatnělé se jeví obvinění generála Hasala, že úmyslně vyvolával rozbroje s milicí a že organizoval špionáž proti Rudé armádě. Poslední obvinění se dá vysvětlit vysláním tajné vysílačky do Londýna, kterou přivezl ze Slovenska člen delegace František Krucký. Samotný vládní delegát ministr František Němec se o vysílačce dozvěděl dokonce až po skončení druhé světové války.¹³⁷⁷ Éterem mohly ovšem létat i zprávy nacistických zpravodajců a banderovců, kteří mohli právě v horském terénu způsobovat Rudé armádě vážné potíže,¹³⁷⁸ a jejichž vysílání mohla Rudá armáda rovněž přičíst na rub činnosti československé vládní mise. Co se týče místních mocenských struktur, měly povinnost se podřídit československé vládní delegaci a ve sporných otázkách byly povinné uposlechnout výnosů tohoto úřadu. Pouňorové hodnocení vládní delegace bylo jednoznačně odmítavé: „Lze se pak divit, že živelné hnutí ukrajinského lidu za připojení k SSSR, které tehdy na Zakarpatské Ukrajině den ze dne mohutnělo, vzplanulo hněvem proti takovéto „reprezentaci“ českého národa, která mu připomínala zašlé časy agrárních guvernérů, četníků a persekucí?“¹¹⁹

Zatím však trápil exilové představitele osud Slovenska, ale potěšil je telegram z 22. února 1945, že „přes počáteční pokusy, které byly stejné jako na Karpatské Ukrajině, politicky věc se nedaří, většina občanů je smýšlení demokratického a ani zastrašování nepodlamuje jejich boj za demokracii.“¹³⁸⁰ Přesto a oprávněně československých reprezentantům dělala těžkou hlavu Prešovská národní rada, která byla zvolena 1. března 1945 na I. sjezdu delegátů ukrajinského obyvatelstva východního Slovenska.¹³⁸¹

Koncem února přišly telegramy, v nichž se vyzývali jednotliví představitelé k cestě do Moskvy. Dorazil rovněž telegram, v němž se Beneš žádal, aby do Moskvy letěl Hasal¹³⁸² a ten se 7. března opravdu vydal do Moskvy, odkud se vrátil až 2. dubna 1945, den před Benešovým příjezdem. Beneš chtěl, aby Hasal vyčkal prezidentova příchodu, aby

¹³⁷⁶ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-1-483, fol. 189.

¹³⁷⁷ Vojenské osobnosti československého odboje 1939-1945. Praha 20005, s. 92; Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 130; Bartovský, Josef: Štáb prorozbití 1. čs.sboru v SSSR. In: Válka a revoluce, sv. 1, roč. 1949, s. 148.

¹³⁷⁸ Karpov, Vladimír: Generál. Poslední bitvy. Praha 1987, s. 83-84.

¹³⁷⁹ Bartovský, Josef: Cesta až na dno zrady. Praha 1949, s. 51; Bartovský, Josef: Štáb pro rozbití 1. čs. sboru v SSSR. In: Válka a revoluce, sv. 1, roč. 1949, s. 148.

¹³⁸⁰ NA, f. AHR, sign. 1-53-4-1a, fol. 20.

¹³⁸¹ Štec, Mikuláš: Rusíni či Ukrajinci? Prešov 1992, s. 26.

¹³⁸² NA, f. ÚPV-S, kart. 181.

jej velmi podrobně informoval o čerstvých poznatcích z Podkarpatské Rusi a Slovenska o chování i důvěryhodnosti sovětských činitelů a Rudé armády. Hasal vyjádřil obavy z budoucího chování Rudé armády také na zbytku osvobozeného Československa. Neopomněl zdůraznit nutnost jasných formulací ve smlouvách, aby nemohly být vykládány silnější stranou dle potřeby. Politici zde také Hasalovi oznámili, že bude jmenován ministrem dopravy v chystané vládě. Odmítl. Nejdříve chtěl mluvit s Benešem. „Přijal, když jej prezident Beneš výslovně požádal.“ Pátého dubna vznikla vláda a Úřad vládního delegáta a Velitelství osvobozeného území zanikly.¹³⁸³

Důvod, proč chtěl prezident slyšet i Hasalovu verzi, byl pochopitelný. Otázka Podkarpatské Rusi se samozřejmě objevila i na jednáních Beneše s Molotovem v průběhu března 1945. Dne 22. března jednal Beneš, Masaryk a Fierlinger s Molotovem, Vyšinským a Zorin mimo jiné o Podkarpatské Rusi. Drtina Ripkovi hlásil, že jednání „bylo konáno ve velmi přátelské atmosféře a bylo ve všech bodech kladné, zejména ve věci hranic, Podkarpatské Rusi a transferu.“ Obě strany se shodly, že výměna dopisů mezi Stalinem a Benešem staří, přičemž „Molotov tu projevil plné pochopení pro prezidentovo stanovisko.“ Údajně bylo dosaženo úspěchu i v otázce spojení prezidenta a vlády s Londýnem skrze vysílačky a kurýry.¹³⁸⁴ Depeši z 23. března pojednávající o jednáních z 22. března byl Ripka informován, že „ve věci Podkarpatské Rusi jsme zůstali na výměně dopisů Stalin - Beneš. Molotov tu projevil plné pochopení pro prezidentovo stanovisko.“¹³⁸⁵

V.14: Korespondence mezi Benešem a Stalinem

Pro československou vládu byla situace na Podkarpatské Rusi krajně nepříjemná, protože potvrzovala některé názory, které Beneše odrazovaly od cesty do Moskvy. Jednání SSSR československé představitelů jednoduše velmi nepříjemně překvapilo. Dne 30. listopadu 1944 o dění na Podkarpatské Rusi hovořil s Čičajevem Ripka. Sovětský diplomat byl mylně informován, že prezident schválí vstup do Rudé armády všem, kteří se přihlásili, načež jej musel Ripka upozornit, že by bylo možné jen dodatečně schválení a že je nutné, aby se zastavil nábor do sovětské armády. Dále připomněl, že věci aktivně využívá protičeskoslovenská a protisovětská propaganda ve Spojeném království i v USA, přičemž

¹³⁸³ White, Lewis M.: Generál Antonín B. Hasal (Velitel osvobozeného území). In Duben, V. N. (ed.): Na všech frontách. Čechoslováci ve II. světové válce. 1. vydání. Praha 1992, s. 236; VÚA - VHA, f. VOÚ, VOÚ válečný deník, s. 1. List je značen jako první, ale fakticky se jedná až o třetí stranu.

¹³⁸⁴ NA, f. LA, sign. 61-20-4, fol. 17-17a.

¹³⁸⁵ NA, f. AHR, sign. ÚSD34/1363/1a, fol. 14.

z Užhorodu došly dokonce přes britské telegrafy dva telegramy v otevřené řeči žádající připojení k SSSR, takže Britové jsou dobře informováni. To Čičajeva zjevně zaskočilo.¹³⁸⁶ Beneš v této věci jednal a např. 26. prosince 1944 hovořil se sovětským chargé d'affaires Čičajevem, přičemž zdůraznil mezinárodní význam událostí na Podkarpatské Rusi. Čičajev slíbil, že vše oznámí do Moskvy s tím, že prezidenta ujišťoval, „že věci tyto jsou „místní“ a „dočasné“.“¹³⁸⁷ Beneš se 11. ledna 1945 svěřil Táborskému s obavami o Slovensko: „*Pojedu domů v prvý den, kdy to bude možno. Nebudu otálet ani chvíli. Jakmile se na Slovensku neujme působení autorita naše, ujme se tam autorita jiná. To je fatální.*“ Toto narušení důvěry se projevovalo i později, 30. března Beneš Táborskému naznačil, že „*si naprosto není jist, že se snaží jaksi sám sebe přesvědčit, že je zase mezi námi a Rusy vše v pořádku*“.¹³⁸⁸ Polský případ ostatně varoval. Již 18. července 1944 řekl jeden sovětský diplomat Henzlovi, že v případě nedohody s polskou londýnskou vládou lze vládnout i bez ní: „*V Polsku je dost lidí, kteří by mohli vládnout. K tomu není třeba ani londýnských, ani polských patriotů z Moskvy.*“¹³⁸⁹

Každopádně causa Podkarpatské Rusi podryvala pozici exilové vlády, ale jak se Ripka na zasedání ministerské rady vyjádřil 12. ledna 1945, aspoň bouře v západním tisku podpoří československou pozici vůči Kremlu.¹³⁹⁰ Na den 8. ledna 1944 se chystal komunistů Nosed za Benešem, aby s ním projednal několik věcí, totiž své působení na osvobozeném území, vytvoření nové vlády, postoupení Podkarpatska Sovětskému svazu a uznání lublinské vlády. O těchto bodech jednání se předem vědělo,¹³⁹¹ tudíž bouře mohla pomoci jen minimálně. Navíc se záležitost komplikovala i s usilováním Moskvy, aby českoslovenští představitelé uznali prosovětskou lublinskou vládu a otočili se tak zády k londýnským Polákům, s nimiž měli tak jako tak komplikované vztahy. Jak Beneš napsal Fierlingerovi, měla by Moskva „*uvážít, že jiného, tak opravdového a upřímného přítele jako jsme my ani dnes nemá, ani v budoucnosti mít nebude a že to, co se stalo s Podkarpatskem, je a bude pro všechny naše lidi zde i doma ohromný otřes. Bude to mít vliv i na situaci doma. Že se to dnes už zde, v Americe a v celém světě - nemluvě o Praze, Bratislavě a Berlíně - úžasně využívá a zneužívá, snad už v Moskvě víte.*“¹³⁹²

¹³⁸⁶ NA, f. AHR, sign. 1-9-15, fol. 9-9a.

¹³⁸⁷ NA, f. AHR, sign. 1-9-15, fol. 8.

¹³⁸⁸ Němeček, Jan: V sovětském objetí: Prezident a vláda v osvobozených Košicích. In: Kokoška, Stanislav a kol.: Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech. Praha 2011, s. 19.

¹³⁸⁹ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

¹³⁹⁰ Laštovička, Bohuslav: V Londýně za války. Zápas o novou ČSR 1939-1945. Praha 1961, s. 463.

¹³⁹¹ NA, f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě, kart. 12, sign. 131.

¹³⁹² Šťovíček, Ivan: Diplomatické pozadí uznání polské lublinské vlády. (Dokumenty). In: SAP, č. 1, 1993, roč. XLIII., s. 33.

Ať už Sověti znali text této instrukce z tajných zdrojů jakoukoliv cestou, anebo jde jen o časovou shodu či reakci na jinou událost, každopádně se krátce na to (23. ledna 1945) Stalin obrátil s osobním dopisem na Beneše s tím, že SSSR uznává Československo v předválečných hranicích, ale zároveň citlivě vnímá vůli obyvatel Zakarpatské Ukrajiny. Stalin vyjádřil přesvědčení, že se obě vlády mohou na této otázce dohodnout buď v průběhu války, anebo až po jejím skončení. Československá strana to viděla jako snahu udržet dobré vztahy a dále nehrotit nepříjemnou situaci.¹³⁹³

Ripka před britským velvyslancem Nicholsem krátce po Stalinově dopise, 29. ledna, prohlásil, že „*Stalinův dopis nás přirozeně velmi uspokojil*“. Sověti dali najevo, že si jsou vědomi „*komplikovanosti otázky, jakož i toho, že je nutno, aby se všechny podobné věci vyřizovaly přátelskou shodou s československou vládou ve smyslu smlouvy*.“ Jestli to byla póza před cizím představitelem, byť silně čechofilským, nebo skutečný názor vyjadřující hluboké uklidnění a uspokojení, je otázka.¹³⁹⁴

Benešova odpověď nesoucí datum 29. ledna vyjadřovala díky za dopis a jeho upřímnost, jakož i za vůli řešit daný stav. Beneš totiž věřil, že Stalin o dění na Podkarpatské Rusi nemá ponětí a že jde o dílo ukrajinských vlastenců zaujímajících vysoká postavení v Rudé armádě na Podkarpatsku, kteří snad ani neví o československo-sovětské smlouvě a kteří nejsou schopni potlačit své národnostní citění. Prezident byl Stalinovým dopisem spokojen. Beneš připustil, že v některých kruzích vyvolal vývoj na Podkarpatské Rusi „*neklid*“, ale ujistil, že si spolu s vládou nemyslí, že by „*sovětská vláda zamýšlela jednostranně řešit otázku Zakarpatské Ukrajiny nebo měla v úmyslu porušit dohodu mezi našimi státy*.“ Prezident napsal, že jde o bilaterální záležitost mezi dvěma státy, do které žádné třetí zemi (velmoci) nic není. Kvůli dlouhodobě a tvrdošijně hájené konstrukci o předmnichovských hranicích a vzhledem k Německu a Polsku, se proto přikláněl, aby se obě země dohodly až po skončení války a aby sám mohl ještě seznámit se stavem věci politiky v Praze.¹³⁹⁵ Zajímavostí je, že kopii obou dopisů Gottwald postoupil pro informaci Dimitrovovi.¹³⁹⁶

Na posledním vystoupení před Státní radou (23. února 1945) a před cestou domů vedoucí přes Moskvu prezident Beneš zdůraznil likvidaci a nulitu Mnichova, jakož i restaurace

¹³⁹³ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 2. Praha 1999, dok. č. 228, s. 470-471 (rusky) a Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/2. Praha 1965, s. 476-477 (česky).

¹³⁹⁴ Šťovíček, Ivan: Diplomatické pozadí uznání polské lublinské vlády. (Dokumenty). In: SAP, č. 1, 1993, roč. XLIII., s. 42-44.

¹³⁹⁵ Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. I/2. Praha 1965, s. 481-482; Feierabend, Ladislav: Soumrak československé demokracie. Díl 2. Purley 1988, s. 214-215, 229.

¹³⁹⁶ RGASPI, f. 495, op. 74, d. 557, fol. 1.

republiky v původních hranicích: „*Mohu dnes jasně znovu konstatovat, že velmoci zásadně uznávají naše předmnichovské hranice, i když právně*¹³⁹¹ *poslední slovo o tom může být řečeno teprve podepsáním mírových smluv.*“¹³⁹⁸ Poslední slovo tedy bude mít - zcela nediplomaticky vyjádřeno - reálná vojenská síla mezi jednotlivými velmocemi, které budou rozhodovat o novém míru. O Podkarpatské Rusi už nepadlo vyjma této nepřímé a nepříjemné zmínky ani slovo. Beneš snad hořce v duchu zalitoval, že dal sovětským představitelům při různých příležitostech poznat svoji ochotu zřici se Podkarpatské Rusi, protože anexe Podkarpatska byla podle Vojty Beneše „*nejtěžší rána, kterou dr. Beneš utrpěl od Mnichova.*“¹³⁹⁹ Neměl radost z volby Františka Němce jako vládního delegáta, který se podle jeho mínění nedostatečně zhostil své funkce. Šrámek si myslel, že inteligencí na svoji funkci nestačí a Ripka dospěl k názoru, že se Němec stal obětí Fierlingerových intrik.¹⁴⁰⁰ Bezprostředně v létě 1945 se František Němec domníval, že „*správně rozpoznal vývoj situace.*“¹⁴⁰¹

Hubert Ripka si po jednáních v Moskvě v červnu 1945 myslel, že šlo o rozumný a prospěšný krok, když se československá strana vzdala Podkarpatské Rusi, čímž se zřejmě i zabránilo tomu, aby rozhořela separatistická tendence i v některých východoslovenských okresech, kterou by snad byl Kyjev ochoten propagovat i proti vůli Moskvy.¹⁴⁰² Britové, a zdá se, že i celý Západ, měl o Podkarpatské Rusi jen mlhavé představy a v dané chvíli ani neznali skutečnou situaci, která se na Podkarpatsku vytvořila, i když vytušili, že ČSR, možná s ohledem i na některé zvěsti, které se o postoji Beneše k Podkarpatské Rusi šířily, se nakonec tohoto problematického území dobrovolně vzdá.¹⁴⁰³

V.15: Reakce Západu na události na Podkarpatské Rusi

Informace o vývoji na Podkarpatské Rusi na přelomu let 1944 a 1945 se musely zákonitě dostat do povědomí západních diplomatů a novinářů, kteří se v tom pokoušeli najít klíč k otázce, jaká bude poválečná politika Sovětského svazu. Vedle toho však některé zajímal i

¹³⁹⁷ Slovo „*právně*“ v originále zvýrazněno kurzívou.

¹³⁹⁸ Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45. Třetí doplněné vydání. Praha 1946, s. 408-409.

¹³⁹⁹ Dejmek, Jindřich: Představy prezidenta Edvarda Beneše o poválečném mezinárodním zajištění Československa v době druhé světové války (nástin problémů). In: Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutečnost). Praha 2003, s. 75.

¹⁴⁰⁰ Feierabend, Ladislav: Soumrak československé demokracie. Díl 2. Purley 1988, s. 222-225.

¹⁴⁰¹ NA, f. LA, sign. 61-11-9, fol. 80.

¹⁴⁰² Kaplan, Karel: Moskevské dojmy Huberta Ripky z června 1945. In: Slezský sborník, č. 1-2, 2000, roč 98, 2000, s. 124.

¹⁴⁰³ Brown, Martin David: Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939-1945. Praha - Plzeň 2008, s. 131-132.

osud zbytku Československa. Poněkud neprakticky v této době vyšly i publikace československé exilové vlády o Podkarpatské Rusi.¹⁴⁰⁴

Na počátku listopadu 1944 se Američané domnívali, že komunisté v Československu budou mohutně těžit z dřívějších volebních úspěchů na Slovensku a Podkarpatské Rusi, jakož i podpoře autonomie pro toto území, čímž budou moci efektivně ovlivňovat centrální vládu,¹⁴⁰⁵ ale že komunisté zároveň potírali v exilu ukrajinské separatisty, přičemž se sami vystříhali všech radikálností. Američané se podle zpráv, které československá vláda získala, na podzim 1944 domnívali, že exilová vláda udělala pro správu Podkarpatské Rusi podstatně méně konkrétních opatření, než pro Slovensko, resp. že ve věci Podkarpatské Rusi zaujala emigrace vyčkávací stanovisko.¹⁴⁰⁶

Na přelomu let 1944 a 1945 Papánek hlásil, že americké úřady se zajímají o Podkarpatskou Rus a „činí narážky, že prý prezident Beneš za pobytu v Moskvě nabídl její část Rusům, kteří prý to zamítli.“ Nebylo divu, že žádal o informace z ústředí, za které odpověděl Ripka, že „prezident Beneš za svého pobytu nic Rusům nenabízel a proto ti nic nemohli zamítat.“ O problémech, kterým čelila vládní delegace, však pomlčel.¹⁴⁰⁷

Již 6. ledna 1945 se jeden novinář - s odkazem na zprávy z polského pramene - dotazoval, dr. Gunsberga, co je pravdy na tom, že mezi exilovou vládou a Kremlem panuje nedorozumění stran Podkarpatské Rusi a práva vládního delegáta mobilizovat místní občany. Vedle to prý též došlo ke konfliktu mezi Němcem a zbytkem vlády, takže Beneš bude chtít velmi brzy odcestovat do Moskvy.¹⁴⁰⁸ Fischl v polovině ledna 1945 zase z amerického pramene donesl zprávu o třenicích mezi velmoci v Rumunsku a Bulharsku, takže události na Podkarpatské Rusi prý Američany příliš nepřekvapily a domnívali se, že Podkarpatí bude určitě připojeno k Sovětskému svazu. V této souvislosti očekávali potíže s východoslovenskou hranicí a také s luďáky, kteří by mohli hledat záchranu v připojení Slovenska k SSSR podle hesla „*Raději s Rusy, než s Čehúny*“, jež by se za určitých podmínek mohlo setkat s úspěchem.¹⁴⁰⁹ Tyto zprávy a tendence podporovaly maďarské a promaďarské kruhy ve Velké Británii, které chtěly posílit Maďarsko na úkor Československa právě poukazy na chuť Slovenska připojit se k Sovětskému svazu a na události na Podkarpatské Rusi.¹⁴¹⁰ Důstojník z britského War Office se na konci ledna

¹⁴⁰⁴ Např. Suhaj, Janko: *Carpathian Ruthenia on the Warpath*. London 1944.

¹⁴⁰⁵ NA, f. AHR, sign. 1-8-15-2, fol. 22.

¹⁴⁰⁶ NA, f. AHR, sign. 1-8-15-2, fol. 40v-41, 48.

¹⁴⁰⁷ NA, f. AHR, sign. 1-8-60-5, fol. 4-5.

¹⁴⁰⁸ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

¹⁴⁰⁹ AMZV, f. LA-D, kart. 128; NA, f. PMR-L, kart. 80, čj. 401/45/D.

¹⁴¹⁰ NA, f. PMR-L, kart. 70, čj. 1315/45/D.

1945 otevřena Šimůnka ptal: „*Co bude s Československem? Jestliže se Karpatská Ukrajina připojí k Sovětské Ukrajině, budou mít také zájem o to, aby se k nim připojilo také Prešovsko. Jaký pak bude váš postoj? Rozdělíte Slovensko? Nemyslím, že to Rusko dovolí. Ale ježto Karpatská Ukrajina má strategický význam pro budoucnost, bude zapotřebí vyřešit mnoho problémů.*“¹⁴¹¹

Maďarskému tlaku i aktuální situaci čelilo československé Ministerstvo zahraničních věcí. Jednou z forem byla tradiční důvěrná propagační vydání. Mezi příjemci najdeme jak československé Maďary Váradiho a Herczega, tak i československé a říšské Němce, Rakušany, Rumuny, Francouze a zjevné Anglosasy. Blíže neurčený E. Williams¹⁴¹² někdy na začátku roku 1945 obdržel „*zapráci o Podkarpatské Rusi*“ 50 liber, což při porovnání s ostatními výdaji patří k těm vyšším.¹⁴¹³

K československé politice byly kritické i některé exilové říšskoněmecké levicové skupiny, konkrétně ISK, která i s ohledem na dění Podkarpatské Rusi kritizovala dřívější realistickou politiku exilové vlády vůči Moskvě, neboť se stala obětí rozdělení Evropy mezi velmocemi a Československo za to možná zaplatí ztrátou nejen Podkarpatska, ale i Slovenska.¹⁴¹⁴

Událostí na Podkarpatské Rusi se podle hlášení československého konzulátu v Jeruzalémě chopili rovněž sionisté, kteří se snažili odradit židovské podkarpatoruské uprchlíky od návratu domů. Byli strašeni zprávami o údajné deportaci zbylých židů do ruského vnitrozemí a zatýkaní boháčů. Sionisté, ale i nacistický rozhlas, tyto zprávy čerpali podle všeho od londýnských Poláků.¹⁴¹⁵ Zájem o podkarpatoruské události však projevovala další místa Předního východu a v polovině ledna 1945 žádal Bachtík z Bejrútu o instrukce, jak reagovat na případné dotazy. Odpověď Huberta Ripky, již dříve připravená pro jiného tazatele, byla více než návodná: „*Budou-li Ti kladeny naléhavé dotazy ve věci Karpatské Ukrajiny, odpověď asi takto:*

1) *Na Podkarpatsku se přirozeně muselo očekávat rozvinutí ukrajinského nacionálního hnutí. Je to zjev přirozený.*

2) *Kvůli tomu není a nebude sporu mezi ČSR a SSSR. Není pochybností, že se o věci přátelsky ve vhodné chvíli dohodneme.*

¹⁴¹¹ AMZV, f. LA-D, kart. 128.

¹⁴¹² Možná se jedná o I. Williamse, autora připravované studie nazvané Carpathian Ruthenia, která měla vyjít v roce 1944.

¹⁴¹³ NA, f. AHR, sign. ÚSD 31/1220.

¹⁴¹⁴ AÚTGM, f. EB II., kart. 460, sign. XVIII/Německo 7, fol. 79.

¹⁴¹⁵ NA, f. AHR, sign. 1-21-1-26, fol. 15.

3) Jinak však československá a sovětská vláda trvají na smlouvě a na dohodě o civilní správě osvobozeného území. Vzniknou-li v konfusní situaci místní těžkosti, snažíme se je přátelsky urovnat. Musíme mít pochopení, že dlouhá válka všude způsobila mnoho politických i psychologických otřesů.

4) Snahu o přátelské řešení všech obtíží a zároveň dodržování smlouvy ukazuje fakt, že vládní delegát ministr Němec po rozhovorech s Molotovem a Vyšinským v Moskvě, které byly uspokojivé, se vrací na Podkarpatsko, opět do sídla vládní delegace [v] Chustu.

5) Nelze také zapomínat, jak se dostala Karpatská Ukrajina k ČSR po roce 1918. Karpatsí Ukrajinci, kteří v roce 1918 nesousedili s Ukrajinou, měli na vybranou na záchranu od maďarského panství připojení k Polsku nebo ČSR. Požádali o tom prezidenta Masaryka. Jiného pojitka vlastně mezi námi a Podkarpatskem předtím nebylo.¹⁴¹⁶

V.16: Nacistická propaganda

Události na Podkarpatské Rusi pochopitelně představovaly vítanou municí pro nacistickou propaganda líčící „osudový boj o východní prostor“ jako souboj mezi evropskou kulturou údajně chráněnou a představovanou Třetí říší před židobolševickým barbarstvím Sovětského svazu a jeho asijských hord. V tomto duchu byla vysvětlována i sovětská ofenzíva započatá 12. - 15. ledna 1945 vojsky 1. a 4. ukrajinského, 1., 2. a 3. běloruského frontu. Ideologicky se tato ofenzíva vysvětlovala jako snaha Sovětů „rozhodnouti válku ještě v této zimě, neboť i oni vědí, že čas pracuje proti nim“. Nicméně se mělo také jednat o snahu postavit své západní spojence před hotovou věc v řadě osvobozených/okupovaných zemí, ať už se jednalo o podřízení polských území Lublinskému výboru, či Maďarska vládě v Debrecíně. K této snaze vytvářet fait accompli mělo patřit i „připojení Karpatské Ukrajiny k Rusku“. Za zmínku stojí, že v tomto duchu byla marně školená protektorátní uniformovaná policie během jejích pravidelných politických školení. Pražské vládní policii byly propagační materiály zmiňující i anexi Podkarpátí, kterou zanesly do výše naznačeného rámce, distribuovány až počátkem března 1945.¹⁴¹¹

Tématika Podkarpatské Rusi však byla při propagandistickém zpracování policie využita i dříve, ba místy dokonce i s lehkým básnickým nadáním a vtípem. Propaganda se pokusila využít slabého Benešova řečnického nadání a při zesměšnění jeho výkladů o

¹⁴¹⁶ NA, f. AHR, sign. 1-21-1-1, fol. 23-23v.

¹⁴¹⁷ NA, f. PŘ-SK, kart. č. 41, inv. č. 1559, Velitelství jízdy, sign. C/4, Přehled látky pro politické vyučování UPP. Vydává generální velitel uniformované protektorátní policie, č. 4, 1. únor 1945, s. 1-2.

budoucím postavení Podkarpatské Rusi v Československu. Neméně ostře však bylo zaútočeno i na představitele Zakarpatské Ukrajiny a Sovětského svazu:

„Nyní obsadily Karpatskou Ukrajinu sovětské trupy. Takové obsazení vyvolává všude stejné čarovné účinky. Shromáždí se několik lidí, jež jsme dosud znali nanejvýš z pátracího věstníku kriminální policie, ustaví se jako suverénní lid a vyhlásí připojení své země k Sovětské Unii. Tak tomu bylo i v Karpatské Ukrajině. A Moskva, ať jsou jí její smlouvy sebedražší, dozná v takových případech, že „ vůle lidu“ je jí dražší a bezpodmínečně svatá. Smlouva sem, smlouva tam, podkarpatští Ukrajinci chtějí k sovětské republice ukrajinské, „autonomní“ vláda v Kyjevě je přijme a Molotov pokrčí rameny: to se nedá nic dělat.“¹⁴¹⁸

Se škodolibou radostí pak bylo vyličeeno chování britského tisku: *„Anglický tisk, v tomto případě s nejčistší všech radostí, s radostí ze své škodolibosti, doporučuje panu Benešovi, aby dělal jako by nic a spolkl klidně tuto pilulku.“¹⁴¹⁹*

V březnovém čísle se pak policisté dozvěděli, že Sovětský svaz vedle Podkarpatské Rusi zabral i část východního Slovenska, čehož se původně londýnská vláda skutečně obávala. Nadto připojil ještě informaci o údajně marnotratném životě Edvarda Beneše, jenž měl za dobu svého exilu ve Spojeném království utratit vskutku královskou sumu cca šesti miliard předválečných korun *„za živobytí malého kroužku, ježto přece ministři bez země ve skutečnosti žádnou správní činnost nevykonávají“...¹⁴²⁰*

O událostech na Podkarpatské Rusi vysílal i nacistický rozhlas, který patrně čerpal od londýnských Poláků.¹⁴²¹

V nacistické propagandě představoval Edvard Beneš jakýsi věčný cíl jako arcinepřítel českého národa, ale i Třetí říše, jak to definoval Hitler během svého norimberského projevu v září 1938, kterým inicioval henleinovské povstání v pohraničí. Zajímavou úlohu však hrála i sovětská Ukrajina, k níž bylo Podkarpatí připojeno. Sovětská Ukrajina sloužila jako údajný příklad toho, že komunisté mají mimořádné blízký a kladný vztah k židům, kteří prý tvořili polovinu zaměstnanců státních finančních a obchodních organizací na celé sovětské Ukrajině. Ukrajinská inteligence kromě toho měla být nahrazena židovskou inteligencí vydávající se za Ukrajince. Výsledkem bylo konstatování,

¹⁴¹⁸ Zeitschrift für die Protektoratspolizei, Nr. 2, Jg. XV., 1. II. 1945, S. 37.

¹⁴¹⁹ Zeitschrift für die Protektoratspolizei, Nr. 2, Jg. XV., 1. II. 1945, S. 38.

¹⁴²⁰ Zeitschrift für die Protektoratspolizei, Nr. 3, Jg. XV., 1. III. 1945, S. 60.

¹⁴²¹ NA, f. AHR, sign. 1-21-1-26, fol. 75.

že „na úrodné půdě Sovětského svazu kvete nejjedovatější příživník lidstva - Žid.“¹⁴²² Ve zkratce se tedy dá říci, že Podkarpatskou Rus, viděno zvráceným pohledem nacistů, obsadil Sovětský svaz proto, aby ji mohl kolonizovat a vyplenit Židy. Tento osud tak měl očekávat všechny země a národy, které Rudá armáda osvobodí/dobude, čemuž nejsou s to zabránit ani anglosaské velmoci, které po válce nebudou moci rozhodovat o osudu Evropy. Důvod? Přeci: „*Jen německé vítězství může zachránit Evropu!*“¹⁴²³

Nacistická propaganda s těmito svými výlevy neuspěla, byť ještě projevu K. H. Franka z 1. května 1945 byla zmínka o tom, že po první světové válce byly násilně včleněny do Československa mnohé národnosti, včetně Karpatských Ukrajinců.¹⁴²⁴ Nelze se divit, že nacistická propaganda s těmito nesmyslnými tvrzeními neuspěla, když se podmaněné národy mohly denně přesvědčovat o tom, jak evropská kultura v německém podání vypadá. Kromě toho stále platilo, že Podkarpatská Rus byla pro většinu obyvatel příliš vzdálená země, ke které české obyvatelstvo nemělo žádný bližší vztah a naopak bylo rádo, že bude v budoucnu přímo sousedit se Sovětským svazem, o nějž se bude moci opřít, až se Berlín v budoucnu opět bude lačně dívat po východních územích a zdrojích.

¹⁴²² NA, f. PŘ-SK, kart. č. 41, inv. č. 1559, Velitelství jízdy, sign. C/4, Přehled látky pro politické vyučování UPP. Vydává generální velitel uniformované protektorátní policie, č. 5, 16. únor 1945, s. 3-4.

¹⁴²³ NA, f. PŘ-SK, kart. č. 41, inv. č. 1559, Velitelství jízdy, sign. C/4, Přehled látky pro politické vyučování UPP. Vydává generální velitel uniformované protektorátní policie, č. 4, 1. únor 1945, s. 2.

¹⁴²⁴ ABS, f. Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-121-1, fol. 12.

Hlava VI.

Provedení odstoupení Podkarpatské Rusi

VI.1: Odstoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu

Mezi Sovětským svazem a Československem se od konce roku 1944 táhla otázka Podkarpatské Rusi, na níž se neúspěšně pokusila obnovit československou správu vládní delegace vedená Františkem Němcem a vojenskou moc velitelství osvobozeného území generála Antonína Hasala-Nižborského. Otázka to byla ožehavá a představitelé politických stran budoucí košické vlády si uvědomovali, že se v postoji k ní musí ujednotit v rámci příprav vládního programu nového kabinetu. Během moskevských jednání (22. a 23. března 1945) se proto projednala otázka zahraniční orientace a s ní související otázka Podkarpatské Rusi. Všichni, včetně komunistů, se vyslovili proti jakémukoliv podřizování se komukoliv, ač se předpokládala silná orientace na SSSR v tom smyslu, že *„budeme stát po boku SSSR“* (zejména kvůli německé menšině, Německu jako takovému a ještě otázce Těšínska). V rámci diskuze se díky trvale prosazované podmínce předmnichovských hranic, kterou exil hájil od počátku války, rozpoutala i rozprava na téma Podkarpatské Rusi. Zdeněk Fierlinger si tehdy oprávněně povzdychl: *„Je ale těžké mluvit o předmnichovských hranicích, když jsme se smířili se ztrátou Zakarpatské Ukrajiny.“* Po doušce Jaroslava Stránského zareagoval Klement Gottwald, který se domníval, že *„otázka Zakarpatska do toho nespadá. SSSR nečiní ani na tu naše hranice sporné“*. Nesmyslnost tohoto výroku byla nejspíše zřejmá většině přítomných.

Následující den, 24. března, se probírala otázka předání Podkarpatska Sovětskému svazu. Komunisté Gottwaldovými ústy chtěli záležitost vyřídit *„už teď, kdežto pan prezident vyslovil mínění, že by bylo lepší učinit tak až po svolání provisorního Národního shromáždění.“* Národní socialista Josef David souhlasil s Benešovým stanoviskem právě kvůli tezi o předmnichovských hranicích. Stranický kolega Stránský svým vystoupením na toto téma krásně zdůvodnil, proč Edvard Beneš mohl uvažovat už od počátku války o odstoupení území Sovětskému svazu a proč se s touto nevyhnutelností exilové reprezentace tak snadno smířila. Řekl: *„mně nezajímá, zda většina je pro připojení, mně stačí menšina“*. Stránský projevil absolutní lhostejnost k tomu, zda je hnutí za odtržení na Podkarpatské Rusi živelné, menšinové, většinové anebo umělé a řízené násilím cizí mocí. Hlavním bylo, aby se Československo tohoto území zbavilo a zavděčilo se a zároveň se zabezpečilo záštitou Rudé armády proti Německu. Dnes je obava z Německa mnohými nepochopitelná, ale Německo, ať už císařské nebo nacistické, dokázalo během jedné

generace rozpoutat dvě světové války. Stránského argumentace však má i jistou slabou stránku, kterou sice v danou chvíli nemohli nepřátelé Československa použít, ale do budoucna zavdával Stránského postoj jistý precedens: Když českému politikovi stačí, aby menšina Ukrajinců požadovala samostatnost, a on této menšině ochotně vyhoví, tak proč by menšině Slováků nebo sudetských Němců nemělo být vyhověno zcela stejně? Ostatně, ona „menšina“ separatistických Ukrajinců měla podporu velmoci, tak sudetští Němci byli také posilováni vlastní velmocí. Jen Slováci neměli tuto mocenskou oporu. Navíc není problém kdykoliv vytvořit nějakou novou menšinu.

Stránskému šlo hlavně o to, aby *„nezhoršovali psychologicky doma důsledky Mnichova“* další ztrátou území ve prospěch některé velmoci a přímo to i kolegům vyčítal: *„Vy to celé stavíte jen na rozhodnutí ukrajinského lidu. To se bude vykládati jako důsledek postupu a po případě ingerence velmoci, která Karpatskou Ukrajinu osvobodila.“* Přeloženo do obecné češtiny: Spojenectví se SSSR je důležitější než vůle místního lidu a musíme se postarat, aby národy nepochopily, že Podkarpatská Rus byla násilím odloučena z československého státu. Koneckonců, sám Stránský to řekl explicitně, když připomněl, že Beneš čeká s rozdělením, až dorazí vláda do Prahy, *„aby se to před Západem jevilo jako krok svobody.“*

Gottwald příslušnou diskuzi shrnul s tím, že všichni souhlasí s odstoupením území a dodal, že na východním Slovensku se objevilo hnutí, aby se i tamější Ukrajinci mohli připojit k Ukrajině. Naštěstí toto hnutí už Sovětský svaz nepodporoval. Gottwald žádal, aby se těmto záležitostem předešlo právě urychleným podstoupením Podkarpatska, které by Moskvu ujistilo o dobré vůli československá vlády. Poté následovala rozprava, kdy území předat a jak stylizovat příslušnou kapitulu vládního prohlášení.¹⁴²⁵ Podkarpatská Rus tím však z vládní agendy nezmizela, ba naopak, brzy vyvstala snaha o její využití při sporu s Polskem.

Vláda na své osmnácté schůzi, 18. června, živě diskutovala o sporu s Polskem ohledně hranic na Těšínsku a státoprávních otázkách ve vztahu k Podkarpatské Rusi. Msgre Jan Šrámek rozpoutal debatu o Podkarpatsku svojí připomínkou, že pouze Národní shromáždění je oprávněno jednat o změně hranic. Gottwald připomněl dopis prezidenta Beneše Stalinovi z konce ledna 1945. Poselství prezidenta Stalinovi uvádělo jen to, že se otázka projedná až hlavním městě republiky, aby mohli být náležitě informováni domácí představitelé. Zřejmě se obával, že by se otázka předání mohla protáhnout.

¹⁴²⁵ Cesta ke květnu I/1, dok. č. 131, s. 403-404.

Šrámek však tuto faktograficky správnou repliku odmítl s poukazem na ústavu 121/1920 Sb. z. a n. a odmítl i debatiní příspěvek Vlado Clementise, že v případě Podkarpatské Rusi se nejednalo o historické hranice, neboť šlo o hranice roku 1938. Na těch trval i Beneš, ale předpokládal, že po obnovení státu se Podkarpatská Rus podstoupí východní velmoci. Václav Kopecký v diskusi velmi správně připomněl, že *faktická československá svrchovanost nad Zakarpatskou Ukrajinou již neexistuje a že jde vlastně jen o právní provedení tohoto faktického stavu.* “ Hubert Ripka s ním souhlasil poukázav na to, „že nerozhoduje ve věci Podkarpatské Rusi v první řadě vůle lidu, nýbrž pro Československo jest směrodatný mezinárodní aspekt. “ Dodal, že však hájí „oficiální názor, že se má vyhovět vůli lidu. “ Ripka proto pragmaticky navrhl, aby se otázka se SSSR projednala s tím, že se ještě nemusí zcela dojednat. Benešův dopis označil za přirozeně politicky závazný, nikoliv však za „ústavněprávní akt“. Komunisté opakovaně poukázali na výměnu dopisů mezi Benešem a Stalinem až nakonec připomněli jemnou souvislost mezi Podkarpatskou Rusí a Těšínskem.

Ministr Václav Majer zastával kompromisní řešení - Zakarpatská Ukrajina už je sovětská a Národní shromáždění už jen musí formálně tuto situaci potvrdit. Nedomníval se, že by se měla podkarpatská a těšínská otázka před Moskvou spojovat. Ripka mu vysvětlil, že Podkarpatská Rus opravdu je už sovětská, ale že jde jen o právní pochybnosti a otázku celkové taktiky v otázce hranic. Výsledkem rozpravy bylo, že se Zdeněk Fierlinger, Zdeněk Nejedlý, Ludvík Svoboda, Hubert Ripka, Adolf Procházka a Vlado Clementis spolu s příslušnými odborníky vydají do Moskvy. Usnesení ještě pravilo, že se v Moskvě budou hájit předmnichovské hranice, zejména na Těšínsku.¹⁴²⁶

Hájit předmnichovské hranice na Podkarpatsku už nešlo. Nevyřčeným cílem reprezentace bylo, aby se ztráta jednoho území pragmaticky využila k zamezení dalšího zmenšení území republiky. Podkarpatská Rus tak měla opět posloužit jako nástroj československé reprezentace k ochraně jádra československého území. Nejprve posloužili tamější branci k znovuvybudování vykrváčeného armádního sboru a k osvobození ještě okupovaných (do budoucna trvale československých) částí státu a nyní jako objekt diplomatického jednání, který posloužil k posílení československé argumentace v celkově citlivém sporu se severním sousedem. Jak k němu vůbec došlo?

Když na začátku června 1945 zabírala Československá samostatná tanková brigáda pozice kolem Moravské Ostravy, tak se během informační schůzky (10. června) s velitelem

¹⁴²⁶ Jech, Karel - Kaplan, Karel (ed.): Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty. Díl I. Brno 1995, s. 427-433; NA, f. Klement Gottwald, 100/24, a. j. 1494, sv. 137.

sovětské posádky v Ratiboři, podplukovník Nědorazov, zřejmě na základě chyb v sovětské štábní mapě, dohodl určitý postup. Velitel československé jednotky, podplukovník Vladimír Janko, po této návštěvě vydal příkaz, aby jeho podřízené síly postoupily dále na čáru Kudawa - Zabelków, čímž už překročil státní hranici. To pochopitelně vyvolalo polskou diplomatickou ofenzívu podpořenou přísunem posil do místa konfliktu. Dne 14. června se sešli podplukovník Janko, major Koutný, generálové Stanislav Poplawski, Andrej Ivanovič Jeremenko a nechvalně známý Lev Zacharovič Mechlis, aby situaci vyřešili. Českoslovenští vojáci zkusili argumentovat snahou zabezpečit železnici z Bohumína do Šilhéřovic, ale Rudá armáda dala jasně najevo, že se musí okamžitě vrátit na původní hranice, které koneckonců polská strana zpochybňovala.

Podstatné bylo i to, že československá vláda zpočátku vůbec nevěděla co se děje a dostala se tak do nevýhodné situace, kdy už Poláci rázně jednali, aby dosáhli minimálně původní hranice. Válečnému střetnutí bránila Rudá armáda, se kterou se ani jedna ze zúčastněných stran rozhodně nechtěla utkat. Oficiálně sice na sebe celou vinu vzal nejprve ve zmatek uvedený podplukovník Janko a posléze i československá vláda, ale i Rudá armáda, byť potají, neboť potrestala viníky: Podplukovník Nědorazov byl odvolán ze své funkce a převelen do zálohy. Tvůrce vadné mapy, podplukovník Jepifanov, pak dostal deset dní domácího vězení.¹⁴²⁷

V červnu 1945 se do Moskvy vydala vládní delegace, aby projednala otázku hranic republiky. Delegace se na místě pustila do energické a neústupné obhajoby československého stanoviska, ač se zpočátku obávala, že Moskva bude chtít, „*abychom ve věci těšínské Polákům ustoupili. To se nestalo*“, jak si poznamenal Hubert Ripka. Chování svých odpůrců přirovnal k Beckovi a polské emigrantské vládě z druhé světové války, čímž si polští představitelé nepomohli. Ripka dospěl k závěru, že se podařilo Sovětský svaz přesvědčit o důležitosti Těšínska pro ČSR. Anebo SSSR usoudil, že Poláci už toho dostali dost a že Čechoslováci se už dále nemusí umenšovat, zvláště když českoslovenští představitelé nezapomněli vhodně podotknout, že „*delegace je zmocněna, aby dojednala odstoupení Zakarpatské Ukrajiny sovětské vládě*“ a sovětská vláda chtěla tuto věc okamžitě projednat, aby neměla potíže s USA a Spojeným královstvím.¹⁴²⁸ Představitelé Československa však na druhou stranu věděli, že prakticky ztracené území musí ještě jednou dokázat prodat. Vlado Clementis byl překvapen, že v Moskvě byl i sovětský

¹⁴²⁷ Kokoška, Stanislav - Friedl, Jiří: Neznámé pozadí ratibořského incidentu v červnu 1945. In: Svět historie - historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkoví. Liberec 2007, s. 426, 427, 431-433.

¹⁴²⁸ Kaplan, Karel: Moskevské dojmy Huberta Ripky z června 1945. In: Slezský sborník, č. 1-2, roč. 98, 2000, 119, 120, 124.

velvyslanec Valerian Alexandrovič Zorin. Fierlinger a Clementis z toho ihned pochopili, že jejich souhlas je již jen formální, neboť vše předem dohodli Beneš se Stalinem.¹⁴²⁹ Těž Ursíny chápal, že není možno odepřít předání Podkarpatska Sovětskému svazu, ale neústupně prosazoval, aby se mohli do Československa přestěhovat příslušníci československého sboru spolu se svými rodinami. Andrej Januarjevič Vyšinský byl proti s tím, že jim Československo nechá zem, ale lidi si vezme. Ursíny se nedal: „*Predsa len nebudete chcieť, aby tí l'udia, ktorí za Československú republiku prelievali krv, boli nútení ostať v Sovietskom zväze.*“ To na Vyšinského působilo, byť se bránil tomu, aby dostali za opuštěné majetky náhradu.¹⁴³⁰ Otázka náhrad pak byla opravdu velikým problémem.

Československá delegace byla se svojí taktikou poukazující na souvislost Podkarpátí a Těšínska úspěšná, neboť moskevská jednání napomohla politickému uklidnění situace na Těšínsku, kde hrozilo propuknutí konfliktu. Varšava pochopila, že ve sporu s Československem nemá podporu Sovětského svazu, byť se Stalin při jednání s Fierlingerem zmínil, že pokud se Praha s Varšavou nedohodne, může být věc předložena mírové konferenci. Ostatní velmoci (Spojené království, Francie a USA) však rovněž podporovaly Prahu v její obhajobě předmnichovských hranic, což na konci června jejich diplomaté řekli Fierlingerovi a prakticky se to projevilo v Postupimi, kde se tato otázka vůbec neřešila a velmoci, včetně SSSR, ji odmítly otevřít. Polsko kromě toho bylo v Postupimi saturováno předáním Žitavska, Kladska, Hlubčicka, Ratibořska a části Horního Slezska, na která si činilo nároky i Československo. Poláci se oprávněně domnívali, že Čechoslováci během červnových rozhovorů v Moskvě umě využili právě otázku předání Podkarpátí. Z tohoto důvodu dočasně zmírnili svoji propagandu na československo-polském pomezí a začali požadovat postoupení území mezistátní dohodou. Dalším důvodem, který vedl ke zklidnění třaskavé situace mezi oběma západními slovanskými státy, bylo, že Československo svými vojenskými kroky dalo najevo, že se bude o Těšínsko bít. V neposlední řadě napomohlo i to, že v Polsku koncem června 1945 došlo k vytvoření nové vlády. Jestliže se v politickém smyslu situace uklidňovala, po vojenské stránce zůstávala ještě několik měsíců napjatá, ale na přelomu září a října 1945 již panoval klid a obě vlády věděly, že přijatelné je pouze politické řešení. Sovětský svaz - i s ohledem na další východoevropské země - nedovolil jakékoliv hraniční změny, natož

¹⁴²⁹ Čierny, Ján: Vladimír Clementis. Diplomat. Bratislava 1999, s. 90.

¹⁴³⁰ Ursíny, Ján: Z mojho života (Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky). Martin 2000, s. 74.

půtky.¹⁴³¹

Podkarpatská Rus se na jednání vlády dostala ihned po ukončení moskevských rozhovorů. Dne 29. června 1945 se konala mimořádná schůze vlády, kde se jednalo o smlouvě o podstoupení Podkarpatska. Gottwald informoval přítomné členy vlády o vzkazu vládní delegace v Moskvě, kterou dostal - poněkud podivně - přes sovětské velvyslanectví. Členům vlády přečetl text smlouvy a dodatkový protokol, jak jej schválila vládní delegace, která chtěla druhý den ráno odletět domů už s podepsanou smlouvou. Zároveň informoval, že stanice Čop se podstoupila Zakarpatské Ukrajině, ale že ČSR ji bude moci „*přiměřeně*“ využívat. Detaily a jednotlivosti se měly dojednat později. Datum 29. června 1945 nese i samotná smlouva.

V následné rozpravě ministr dopravy Antonín Hasal připomněl, že republika ztratí přímý kontakt s Rumunskem, a ministr vnitřního obchodu Ivan Pietor vyjádřil obavu, zda cesty vedoucí severojižním směrem a různě se klikatící na východ i na sever ve skutečnosti nezpůsobí, že se podstoupené území ještě zvětší. Hasal se tohoto tématu chytnul a zdůraznil otázku dopravní obslužnosti. Vavro Šrobár, ač ministrem financí, otevřel lidsky velmi důležitou otázku, totiž problém vojáků rusínské národnosti. Gottwald si myslel, že budou moci optovat, ale Hasal ho upozornil, že optovat mohou „*jen Češi a Slováci*“ a dodal „*máme určité morální závazky vůči těmto lidem.*“ Pouze ministr informací Kopecký neprokázal v této rozpravě duševní potenciál nebo dobré způsoby. Podle něj mnozí z těchto Rusínů byli „*protisovětská živlové*“, kteří se oprávněně po útěku před maďarskými okupanty dostali do sovětských „*internačních táborů*“. Proto prý nemají SSSR rádi. Na tento výlev už nikdo nereagoval, anebo se to do zápisu neuvedlo. Možná jej ani nikdo neposlouchal. Jeho názor se v usnesení vlády také nijak neprojevil.

Všichni přítomní členové vlády schválili text smlouvy a protokolu, ale vymínili si potvrzení dopravního spojení do Rumunska a Sovětského svazu, dále možnost opce pro příslušníky československé armády, pokud s tím SSSR bude souhlasit, a nakonec se rozhodla doporučit prezidentovi zmocnění Fierlingera a Clementise k podpisu smlouvy.¹⁴³²

Smlouva byla uveřejněna jako zákon č. 186/1946 Sb., Smlouva mezi Československou republikou a Svazem sovietských socialistických republik o Zakarpatskej Ukrajině spolu s Protokolem ku smluvě mezi Československou republikou a

¹⁴³¹ Bílek, Jiří: Vojenské aspekty čs.-polského sporu o Těšínsko v roce 1945 (Vyhrocení situace v červnu 1945). In: HaV, č. 2, roč. 48, 1999, s. 340 a pozn. č. 39, s. 340, 350-351, pozn. č. 61, s. 350; a Bílek, Jiří: Vojenské aspekty čs.-polského sporu o Těšínsko v roce 1945 (Od ozbrojených zámyslů k politickému řešení). In: HaV, č. 2, roč. 49, 2000, s. 233-265.

¹⁴³² Jech, Karel - Kaplan, Karel (ed.): Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty. Díl I. Brno 1995, s. 427-433; NA, f. Klement Gottwald, 100/24, a. j. 1494, sv. 137.

Svazom sovietských socialistických republik o Zakarpatskej Ukrajině. První článek smlouvy tvrdil, že Zakarpatská Ukrajina „*sjednotuje sa v súhlase so želáním, prejavým obyvatelstvom Zakarpatskej Ukrajiny a na základe priateľskej dohody [...] so svojou odvekou otčinou - Ukrajinou a vteľuje sa do rámca*“ Ukrajinské sovětské svazové republiky.

Při podpisu smlouvy sovětský ministr zahraničí Molotov vysoce ocenil celkový postoj jak předválečného Československa, tak i současné politické reprezentace. Uznal, že po první světové válce se díky československé správě zlepšilo celkové postavení „*Zakarpatských Ukrajinců*“, kteří ale „*zůstávali dále odtrženi od svého národa, od Ukrajiny*“, leč díky druhé světové válce a Rudé armádě „*Zakarpatoruský národ dostal možnosť, aby sám rozhodl o svém osudu*“. Molotov československé politické představitele jen chválil a jeho hodnocení událostí na Podkarpatské Rusi se stalo pro sovětské historiky de facto závazné:

*„President a vláda Československé republiky vyšli vstříc jednomyslnému přání zakarpatoukrajinského národa. Sovětská vláda, vyjadřujíc mínění všeho sovětského lidu a především mínění a city lidu ukrajinského, bere s vděčností na vědomí přátelský čin Československé republiky, v němž vidíme vzor bratrského řešení otázky, která se dotýká zájmů dvou sousedních slovanských národů.“*¹⁴³³

Novou mezistátní hranici mezi ČSR a SSSR měla tvořit zemská hranice mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem z 29. září 1938. Protokol říkal, že přesné vytyčení hranice provede „*Rozhraničovací komise*“. Opční lhůta pro ČSR či SSSR, v případě Ukrajinců a Rusínů ve slovenských okresech, se stanovila do 1. ledna 1946. Ti, kdož obdrželi potvrzení, že se stávají občany vytoužené země, měli dvanáct měsíců na přestěhování svého movitého majetku. Stěhující se byli zproštěni vývozní cel a poplatků. Za nemovitosti měli obdržet odškodnění. „*Likvidační komise*“ měla za úkol vyřešit majetkové, finanční a právní otázky. Tento protokol podléhal ratifikaci jako smlouva.

Vedle smlouvy a protokolu si obě země vyměnily téhož dne ještě dva důvěrné dopisy. Jeden se týkal otázky „*stanovení kvóty vnitřního a vnějšího státního dluhu*“, který podle mínění SSSR „*bude nutno řešiti mezi vládami [...]později cestou diplomatickou, na základě konkrétních dat a výpočtů předložených*“ Prahou. Molotov Fierlingerovi vyjádřil „*díky Sovětské vlády [...] za projevenou jí ochotu postoupiti Sovětskému svazu stanici Čop*“ s tím, že sovětská vláda „*plně souhlasí s tím, že*“ sovětská strana souhlasí, aby

¹⁴³³ Molotov, V. M.: *Otázky zahraniční politiky. Řeči a projevy. Duben 1945 - červenec 1948. Praha 1949, s. 11-12.*

republice bylo „umožněno užívati stanice Čopu pro železniční dopravu“¹³ Druhý dopis se týkal opčních práv. Molotov napsal:

*„V souvislosti s vyvolanou Vámi otázkou udělení práva opce pro československé státní občanství československým vojenským osobám ukrajinské a ruské národnosti, které se zúčastnily války proti Německu za osvobození Československa, a členům jejich rodin žijícím na území Zakarpatské Ukrajiny, mám čest sdělit, že Sovětská vláda nemá námitek proti tomuto návrhu za předpokladu, že v podobných případech týkajících se sovětských vojenských osob české a slovenské národnosti bude použito zásady vzájemnosti.“*¹⁴³⁵

S oběma dopisy vyjádřil Fierlinger téhož dne svůj písemný souhlas.¹⁴³⁶

Ač v podstatě nemělo být obtížné oddělit Podkarpatskou Rus a Slovensko, mezi nimiž probíhala zemská hranice, přesto se přihodila jedna nepříjemná chyba, kterou na sebe ve svých vzpomínkách vzal Ján Ursíny. Kvůli jednomu místu, kde železnice vedoucí k Čopu přetínala zemskou hranici, bylo dohodnuto, že Sovětskému svazu připadnou i dvě maďarské obce nacházející se na slovenském území, aby Sověti zbytečně nemuseli draze stavět novou trať. Československá delegace bez obtíží souhlasila, ale neprověřila si tento úsek na podrobnějších mapách, které měla s sebou a tak se stalo, že byla omylem k Sovětskému svazu připojena i čistě slovenská obec Lekárovice (maďarsky Lakárd/Lakárt), v níž za první republiky jistý agilní Ukrajinec namluvil občanům, že pro ně bude lepší, když budou spadat do okresu Užhorod, jehož hlavní město bylo od nich vzdáleno šest kilometrů, než do okresu Sobrance, jehož centrum bylo od obce vzdáleno 15 kilometrů. Po návratu delegace přišla za Ursínym deputace z této obce s prosbou, aby zůstali součástí republiky. Kromě toho si stěžovali, že k Sovětskému svazu byla připojena jen obec samotná, ale jejich pozemky zůstaly v Československu.¹⁴³¹

Ursíny na jednání vlády upozornil na tento lapsus a vláda ihned pověřila Clementise, aby vyjednal předání Lekárovců Československu. Napoprvé však Sověti odmítli, což Ursíny na příslušném jednání vlády vedlo ke kritice Sovětského svazu, že se může obejít bez této maličké visky. Vláda opět zažádala o předání Lekárovců a Sověti tentokrát vyhověli.¹⁴³⁸ Stanice Národní bezpečnosti Jenkovce v sobraneckém okrese pak 6. dubna 1946 podala zprávu, že dne 3. dubna kolem 15. hodiny byla obec Lekárty vyklizena sovětskými pohraničníky, kteří s sebou vzali všechny Ukrajince, dvě kompletní mlátičky

¹⁴³⁴ NA, f. MPSP-R, kart. 701.

¹⁴³⁵ NA, f. MPSP-R, kart. 701.

¹⁴³⁶ NA, f. MPSP-R, kart. 701.

¹⁴³⁷ Ursíny, Ján: Z mojho života

(Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky). Martin 2000, s.75.

¹⁴³⁸ Ursíny, Ján: Z mojho života

(Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky). Martin 2000, s.76.

s traktory místních židů a asi 200 q pšenice a rýže. Do republiky se tak vrátilo 345 domů a cca 1460 obyvatel, přičemž 90 procent měli tvořit Slováci a zbytek Rusíni s Maďary: „*Miestne obyvatelstvo, ktoré pripojenie obce k ČSR žiadalo, prijalo toto rozhodnutie s veľkou radosťou.*“¹⁴³⁹

Aby se vládě ulehčilo plnění všech jejích úkolů souvisejících s naplněním smlouvy z 29. června 1945, byla ústavním dekretem č. 60 z 24. srpna zmocněna k jejímu praktickému naplnění, „*zejména aby upravila výkon opce pro státní občanství Československé republiky*“, jak říkal první paragraf. Druhý paragraf rušil ustanovení ústavy a zákonů, která by odporovala vládním nařízením vydaným podle tohoto dekretu, v den vstoupení smlouvy v platnost.

Ihned za tímto dekretem bylo ve stejné části Sbírky zákonů zveřejněno 1. září vládní nařízení 61/1945 Sb. z 24. srpna, které podle prvního paragrafu stanovilo, že do 1. ledna 1946 mohou pro československé státní občanství optovat Češi a Slováci s trvalým bydlištěm či domovským právem k 29. červnu 1945 na Zakarpatské Ukrajině. Toto právo dostali i vojáci ruské a ukrajinské národnosti, kteří bojovali v československé armádě, a jejich rodinám žijícím na podstoupeném území.

Opční práce musely zjevně začít co nejdříve, aby se stihl velmi krátký termín udaný v *Protokolu, tedy ještě před schválením Smluvy* Národním shromážděním, jak 2. července vládu upozornil státní tajemník Clementis. Vláda proto pověřila Ministerstvo zahraničních věcí, aby připravilo materiály k opci a likvidační komisi.

Vláda republiky na svém jednání ze 7. prosince 1945 pověřila Ministerstvo zahraničních věcí, aby dojednalo se SSSR možnost prodloužení lhůty pro opci. Černínský palác obdržel souhlas s prodloužením lhůty na začátku ledna 1946 a vláda vzala tento souhlas na vědomí na své schůzi z 8. ledna 1946. Teprve na jednání vlády z 15. února 1946 byl přijat návrh ministra vnitra na vydání vládního nařízení, kterým se lhůta pro podávání opčních přihlášek prodlužovala do 1. března 1946. I přes nařízení, že toto vládní nařízení má být publikováno co nejdříve,¹⁴⁴⁰ se jednalo o šibeniční termín. Vláda jako celek zjevně zaspala, resp. nedostatečně popoháněla ministra vnitra, neboť tomuto pověřenému ministru trvalo pět týdnů připravit vládní nařízení, které bylo v podstatě pouze technického rázu. Bylo to zbytečná prodleva, která uvrhla mnoho osob a rodin do nejistoty. Samotné vydání tohoto vládního nařízení, které obdrželo pořadové číslo 21, bylo vydáno 16. února.

K příslušným právním normám se vláda ještě několikrát vrátila, aby je precizovala.

¹⁴³⁹ NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

¹⁴⁴⁰ NA, f. MF II. - běžná spisovna, kart. 3, čj. 37774/46.

Právníci Ministerstva vnitra dospěli k závěru, že k ratifikaci smlouvy stačí Prozatímní národní shromáždění, tedy že souhlasu Ústavodárného národního shromáždění netřeba. Oponoval Jan Šrámek a připomněl Mnichov a názory exilové vlády. Vznikla z toho bouřlivá debata, která Prozatímní národní shromáždění přirovnala k Revolučnímu národnímu shromáždění po první světové válce, ale Šrámkův názor zůstal více méně ojedinělý.¹⁴⁴¹

Prozatímní národní shromáždění potvrdilo ztrátu Zakarpatské Ukrajiny ústavním zákonem z 22. listopadu 1945 (vydán 21. ledna 1946 a toho dne nabyl účinnosti). Nikdo nehlasoval proti. „*Rusíni, nebo alespoň jejich intelektuálnější složka, považují tento akt za "rusínský Mnichov". Jednalo se skutečně o nich bez nich.*¹⁴⁴² Tomuto zákonu ještě předcházelo připomínkové řízení na ústředních úřadech státu s lhůtou tří dnů.¹⁴⁴³ Fakticky nebylo co připomínkovat.

Skutečnost, že odevzdání území schválili všechny parlamentní strany, postavilo tento akt na úroveň ústavy. Úmluva o předání území byla přijata jako ústavní zákon 2/1946 Sb., čímž se tedy pozměnila ústava z roku 1920, kterou koneckonců také přijal nevolený parlament.¹⁴⁴⁴ Navíc Podkarpatská Rus pro naše politiky vždy představovala pouhý přívěšek, nikoli integrální součást státu. Nejdůležitější v mezinárodních vztazích není právo, ale mocenská realita a zájmy mocných.

Sovětský svaz tušil, že Československo na Podkarpatské Rusi nelpí a že by bylo v rámci ochrany před německým nebezpečím ochotno toto území dobrovolně podstoupit, ale v březnu 1945 už byla situace taková, že i kdyby Československo a s ním všichni obyvatelé Podkarpatské Rusi odmítli, tak by se nic na mocenských plánech SSSR nezměnilo. Nevnímalo se to jako ztráta, nýbrž jako vítané posílení proti Německu. Z tohoto důvodu i mínění Podkarpatských Rusínů bylo vedlejší, protože za nejdůležitější se považovalo zajistit existenci státu a jeho hlavních dvou národů vůči německé (a maďarské) hrozbě. Bohužel, v otázce státní bezpečnosti obecná morálka a ohledy nehrají a nesmí hrát roli. Jediné, co se dalo udělat, bylo vytěžit z dané situace, co se dá, proto ani nesmělo přijít v úvahu, že by ČSR bylo pobouřeno skandálním chováním Sovětského svazu vůči svému spojenci a ochránci proti obávanému Německu.

¹⁴⁴¹ NA, f. Klement Gottwald, 100/24, a. j. 1494, sv. 139.

¹⁴⁴² Kaplan, Karel: *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha 1990, s. 23-42; *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha 1997, s. 62.

¹⁴⁴³ NA, f. MF II. - běžná spisovna, kart. 3, čj. 37774/46.

¹⁴⁴⁴ *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha 1997, s. 77.

VI.2: Smíšená československo-sovětská likvidační komise pro Zakarpatskou Ukrajinu

Za účelem naplnění druhého článku Protokolu připojeného k předávací smlouvě, tj. v otázce opce, vznikla Smíšená československo-sovětská likvidační komise pro Zakarpatskou Ukrajinu, která zahájila činnost v listopadu 1945. Velikost úkolu Smíšené komise se odrazila v jejích právech, jak je vyjádřil její jednací řád. Sídlním městem Komise byla Praha, ale mohla zasedat kdekoliv, podle potřeby. S ohledem na praktické řešení problémů mohla změnit i sídelní místo (§ 3).

Úkolem Smíšené komise bylo připravit bezúplatný převod státního majetku z československého státu na stát sovětský. Dohodnout se na právech přestěhovalců, optantů a reemigrantů, včetně možnosti vzít si svůj movitý majetek s sebou a připravit technické podmínky tohoto přesunu. S tím souviselo též odškodnění za zanechané nemovitosti a řešení různých soukromých závazků (dlužníků či věřitelů) osob, které se budou stěhovat. Nebylo možné pominout ani různé důchody a podpory rodinám československých vojáků ze Zakarpatské Ukrajiny. Komise se pak měla zabývat koncepčními i jednotlivými problémy a případy celé akce podle výše naznačeného programu, ale i těmi obtížemi a otázkami, které mohly nastat až během samotné realizace (§ 6).

Podle jednacího řádu Smíšené komise, od něhož se mohla v případě potřeby a shody obou delegací odchýlit (§ 19), popř. provést jeho úpravu doplnění (§ 20), se Smíšená komise skládala ze dvou stejně početných státních delegací. Obě dvě byly jmenovány svými vládami, které také svým delegacím vybraly předsedu. Každý člen delegací měl svého náhradníka, kterého vybral předseda delegace a kterého jmenovala jeho vláda (§ 2). V rámci Smíšené komise mohly vzniknout paritní subkomise, jejichž složení a početnost určovala Smíšená komise na společném zasedání. Svoji činnost tyto subkomise vykonávaly v rámci direktiv Smíšené komise (§ 5) a jejich rozhodnutí potřebovala ke své platnosti schválení Smíšené komise. Ta také rozhodovala ty věci, na kterých se subkomise nedokázaly dohodnout. V případě, že se nedokázaly dohodnout ani delegace, řešily by danou otázku vlády (§ 12). Smíšená komise a její subkomise si mohly na pomoc přizvat znalce a odborníky vybrané delegacemi a ti mohli vykonávat i místní obhlídky. Pokud se při určování znalců nedosáhlo dohody, vybrala každá delegace jednoho odborníka, který s odborníkem druhé strany připravil společný posudek (§ 15). Náklady na členy státních delegací nesla vždy konkrétní vláda, kdežto výdaje Smíšené komise nesly obě vlády rovným dílem (§ 17).

Komise jednala a přijímala usnesení na společných zasedáních, která střídavě vedli

oba předsedové národních delegací (§ 7). Rozhodnutí a usnesení Smíšené komise podepisovali předsedovou obou delegací a ověřovali kulatými razítky o průměru čtyři centimetry se státním znakem uprostřed s nápisem „*Československo sovietska smiešaná likvidačná komisia o Zakarpatskej Ukrajine - československá resp. sovietska delegácie*“ (§ 10). Národní delegace zároveň sloužily jako zprostředkovatelé při vyžadování spolupráce státních úřadů a soudů té které země (§ 4) a naopak otázky mířící na Smíšenou komisi se předkládaly skrze národní delegace (§ 13).

Na každém zasedání Smíšené komise byli přítomni zapisovatelé, popř. též tlumočníci, znalci a další pomocný personál obou delegací. Protokol z jednání podepisovali zapisovatelé spolu s předsedy. Protokol se vytvářel v jazyku státu, jehož předseda schůzi vedl. Zároveň se vytvářel překlad do oficiálního jazyka druhého státu. Obě verze podepisovali předsedové a zapisovatele, přičemž obě byly stejně účinné, ale autentická byla jen ta jazyková mutace, v níž vedl jednání právě předsedající předseda té které delegace. Na začátku každého následujícího zasedání se prováděla kontrola zápisu a po případných doplňcích a opravách se schvalovaly (§ 8). Jazykem jednání byla čeština, slovenština, ruština a ukrajinština (§ 10), resp. v těchto řečech se vyhotovovaly dokumenty podle toho, komu byly určeny (§ 14).

Na prvním zasedání si představitelé delegací měli vyměnit plné moci a dohodnout se na program prvního zasedání. V případě, že by se nedokázali dohodnout, mělo se střídavě jednat o těch otázkách, které budou navrhnout jednotlivé národní delegace. To platilo i pro další jednání, na jejichž datu, místě a času se měly dohodnout předsedovou obou delegací (§ 11). Činnost komise měla být ukončena splněním jejích úkolů, což se mělo protokolárně zaznamenat na společném zasedání (§ 18). Jednání Smíšené komise a jejích částí byla neveřejná a všichni zúčastnění byli vázáni slibem mlčenlivosti (§ 16).¹⁴⁴⁵

Při přípravě výše uvedených právnicky skvostných pravidel asi nikoho nenapadlo, jak jednání budou náročná a hlavně, jak do nich budou svérázně a hlavně svémocně zasahovat orgány Zakarpatské Ukrajiny.

Dne 23. listopadu 1945 přijel člen komise za Ministerstvo vnitra, Ervín Polák, do Užhorodu, aby s Ivanem Turjanicou projednal zorganizování a realizaci opce (informování obyvatelstva o této možnosti, vytištění formulářů o opci, potvrzení o podání opčních žádostí) a samozřejmě, aby předal své pověření. Možno říci, že místní komunistické úřady s Turjanicou v čele této příležitosti využily, aby oslavily prvé výročí zahájení své

¹⁴⁴⁵ NA, f. MPSP-R, kart. 701.

separatistické snahy a připomněly československým úřadům uvedené okolnosti. Ukrajinské úřady se odvolaly na absenci instrukcí z Moskvy a brzy se tato výmluva stala chronickou. Kromě toho byl blokován pohyb československých opčních důstojníků, nesměli vylepit opční přihlášky a jako vrcholový bod těchto „oslav“ byly uzavřeny československo-sovětské hranice tak důkladně, že ani českoslovenští vojáci, kteří přijeli na dovolenou za příbuznými nebo i civilisté z českého a slovenského vnitrozemí, kteří se z nějakého důvodu ocitli na Zakarpatské Ukrajině, se nemohli dostat zpět. To se podařilo až po dlouhých jednáních.¹⁴⁴⁶ Snad to souviselo i s tím, že několik týdnů předtím se začala na Zakarpatské Ukrajině řešit otázka přesunu Němců a Maďarů z tohoto území.¹⁴⁴⁷ To ještě více komplikovalo vyřešení přesunu několika stovek manželek a nezletilých dětí československých státních příslušníků, kteří sloužili v armádním sboru.¹⁴⁴⁸ Vojáci se přitom mohli spolehnout na podporu jak generálního štábu, tak později i ministra národní obrany, kteří v jejich věci opakovaně intervenovali. Jako první to zkusil generální štáb, resp. generál Boček, který napsal NRZU ohledně uvolnění uvízlých armádních příslušníků.¹⁴⁴⁹ Armáda si také kontrolovala, zda její příslušníci podali opční přihlášky či nikoliv, jako např. v případě příslušníků Autopraporu 1.¹⁴⁵⁰

V repatriačním odboru Ministerstva sociální péče se dne 19. prosince 1945 konala porada zainteresovaných rezortů ve věci odsunu optantů z Podkarpatské Rusi. Předsedající přítomným zástupcům ústředních úřadů vysvětlil, že „*v daném případě nelze mluvit o reemigraci, již možno rozuměti tolíko návrat československých příslušníků kdysi emigrovavších do ciziny. V daném případě jde o odsun obyvatelstva z odstoupeného území; z tohoto důvodu není otázka kompetence jasná, ježto zatím jde o přesun obyvatelstva z území, které fakticky až do ratifikace smlouvy patří k ČSR, <tedy z jedné části státního území do druhé>*,¹⁴⁵¹ v důsledku čehož by věc patřila do kompetence politických úřadů. Poněvadž však repatriační odbor má vybudovanou příslušnou organizaci, nebude námitek, aby akci provedl.“ Naprostá nejistota panovala ohledně počtů, kolika osob se přesun bude týkat - zaznělo sice číslo 15.000, ale i 40.000 a bylo zřejmé, že jde jen o výstřely do tmy. Stejně neznámou bylo zatím, kdo ponese náklady na stěhovací akci, ale účastníci porady se shodli na tom, že by to mělo být Ministerstvo sociální péče. Tušeným problémem pak byla

¹⁴⁴⁶ Vaculík, Jaroslav: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945-1948. In: Slezský sborník, č. 1-2, 1997, roč. 95, s. 141.

¹⁴⁴⁷ DAZO, f. 14, inv. č. 168.

¹⁴⁴⁸ Seznamy viz NA, f. MPSP-R, kart. 701.

¹⁴⁴⁹ DAZO, f. 14, inv. č. 193.

¹⁴⁵⁰ VÚA - VHA, f. Týl 1. československého armádního sboru v SSSR, kart. 48, sign. 10/1/3, inv. č. 370.

¹⁴⁵¹ Dopsáno rukou.

do budoucna možnost odvozu movitého majetku.¹⁴⁵²

Příjem opčních přihlášek započal až v lednu 1946 a místní orgány pochopitelně činily potíže a intervence u Turjanici nepomohly - ten se zásadně odvolával na chybějící příkazy z Moskvy. Tam si navíc sovětské ministerstvo zahraničních věcí usmyslelo, že seznamy optantů musí schválit Nejvyšší sověť SSSR, ačkoliv to bylo ve výhradní kompetenci československých úřadů. Stejně právo na mnohem nižší úrovni požadoval i Turjanica, jenž nechtěl např. připustit odstěhování řeckokatolických Slováků (nakonec se někteří mohli vystěhovat). Později zase sovětská strana nechtěla proplatit zanechanou půdu, protože ta byla v SSSR státní.¹⁴⁵³

Když na podzim 1946 přijela československá část komise na Podkarpatsko, aby zajistila a zorganizovala dopravu optantů do Československa, zjistila, že chtějí být odstěhováni prakticky všichni. „*Opční psychóza zachvátila [...] téměř všechno obyvatelstvo Podkarpatské Rusi. Kromě tzv. nových lidí [...] a několika jedinců jsou všichni rozhodnuti optovat pro ČSR.*“ Místní úřady takovou situací samozřejmě nadšeny nebyly a svévolně chtěly povolit odvoz jen 10 q movitého majetku městské rodiny a u venkovské 20 q. Situace se ještě více zhoršila, když Turjanica 22. listopadu 1946 oznámil, že nikdo neodjede, dokud nebudou ukončeny veškeré přípravné práce.¹⁴⁵⁴

Přitom však NRZU a její jednotliví představitelé předtím úpěnlivě žádali Prahu o pomoc v těch otázkách, které je zajímaly, např. v říjnu 1945 představitelé Zakarpatoukrajinského klubu v Londýně žádali československé repatriční orgány ve Spojeném království, aby byli spolu s dalšími zájemci (celkem 41 osob) přes Československo přepraveni do své vlasti v Zakarpatské Ukrajině. O tuto součinnost byla zároveň požádána československá vláda Národní radou Zakarpatské Ukrajiny, která za tím účelem do Prahy vyslala i svého delegáta Mikuláše Lacaniče, vedoucího instruktorsko-informačního prezidia NRZU a Turjanica dokonce osobním dopisem žádal Ministra vnitra o podporu jeho činnosti. Obdobně žádal osobním dopisem ministra vnitra Ivan Petruščák již v září 1945, který zdůrazňoval, že tyto síly jsou nezbytně nutnými odborníky pro obnovu zničeného hospodářství. Petruščák byl dokonce do ČSR vyslán NRZU, aby projednal nejen obecné otázky repatriace osob nacházejících se na území ČSR, ale i těch v československé armádě a také přenesení ukrajinské univerzity a dalších vzdělávacích

¹⁴⁵² NA, f. MV-NR, kart. 5208, sign. G 2624.

¹⁴⁵³ Vaculík, Jaroslav: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945-1948. In: Slezský sborník, č. 1-2, roč. 95, 1997, s. 142-142.

¹⁴⁵⁴ Vaculík, Jaroslav: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945-1948. In: Slezský sborník, č. 1-2, roč. 95, 1997, s. 142.

ústavů, jakož i majetkových otázek.¹⁴⁵⁵

Nutno také přiznat, že na československé straně měla NRZU některé vlivné příznivce. Dne 5. listopadu dr. Toman z Ministerstva vnitra napsal Turjanicovi dopis, v němž navrhoval, aby Československo předalo NRZU všechny osoby ze Zakarpatské Ukrajiny, které se usadily v ČSR patrně z obav ze sovětského režimu. Toman se domníval, že jde většinou jen o kriminální živly, které se např. za války dopustily nějakých zločinů, popř. o židovské lékaře. Byl ochoten vydat všechny osoby, které se při sčítání obyvatelstva nepřihlásily k české nebo slovenské národnosti, a Turjanicu žádal o seznam osob, o které stojí přednostně. Toman v tomto smyslu také naléhal na Noska.¹⁴⁵⁶ Ministerstvo vnitra pak skutečně požádalo Ministerstvo práce a sociální péče, resp. přímo jeho repatriační odbor o součinnost. Ministerstvu zahraničních věcí, konkrétně Vladio Clementisovi se nezdálo vhodné, aby československé úřady s repatriací příslušníků Zakarpatské Ukrajiny pomáhaly, dokud nebude vydán příslušný dekret prezidenta republiky. V listopadu 1945 se pak rozhodlo, že *„českoslovenští občané, kteří mají domovskou příslušnost Zakarpatské Ukrajiny, mají býti repatriováni až do ratifikace dotyčné úmluvy o připojení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR.*

*Podle možnosti zakarpatští příslušníci mají býti repatriováni přímo do Zakarpatské Ukrajiny, pokud tyto osoby se nepřihlásily k české nebo slovenské národnosti a neprojevíly vůli optovat pro ČSR.*¹⁴⁵¹

Československá komise v Užhorodě zjistila, že sovětské úřady nemají o provedení opce v průběhu roku 1946 zájem, neboť čím déle čekali optanti na odsun, tím spíše prodávali svůj majetek, což bylo pro zakarpatskoukrajinskou ekonomiku vítanou vzpruhou.¹⁴⁵⁸ Ovšem již 12. listopadu 1946 velvyslanec v SSSR Horák hlásil, že *„situace optantů na Zakarpatské Ukrajině [je] velmi neutěšená. Mnozí prodali téměř všechnu movitý majetek“* a navíc československý delegát František Kuracina, který téhož dne Horáka telefonicky vyrozuměl o své situaci a podmínkách optantů, neměl ani kde úřadovat, o služebním voze ani nemluvě. Kromě toho Františku Kuracinovi a jeho sekretářce Miladě Třískalové pomalu končilo vízum... Problémy měly i osoby, které na Podkarpatskou Rus přijely před uzavřením hranic a po podepsání smlouvy nedostaly povolení k odjezdu. Mnozí další nemohli podatvčas opční přihlášky. Turjanica pak chtěl aplikovat na optanty ustanovení smlouvy o reemigraci volyňských Čechů, tedy že si

¹⁴⁵⁵ DAZO, f. 14, inv. č. 165, fol. 1.

¹⁴⁵⁶ DAZO, f. 14, inv. č. 167, fol. 1.

¹⁴⁵⁷ NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

¹⁴⁵⁸ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

vesničané mohou odvést 2 tuny movitého majetku a městští obyvatelé 1 tunu.¹⁴⁵⁹

Tato zdržení způsobila optantům těžkou hospodářskou situaci a někteří se jí pokusili řešit útekem do ČSR - na 150 osob však bylo chyceno a odsouzeno, někteří dokonce do pracovních táborů.¹⁴⁶⁰ Podivné praktiky, či spíše úřednickou a právníkou omezenost, projevovala občas i československá místa: Povereníctvo vnútra 31. října 1946 vydalo oběžník, v němž informovalo o ilegálních přechodech československo-sovětské státní hranice osobami s domovskou příslušností v republice. Jelikož se však jejich příchod neuskutečnil podle ustanovení opční smlouvy, měly být všechny osoby, které ilegálně překročily společnou hranici (bez ohledu na domovské právo), vráceny do Sovětského svazu. Tento výnos na pražském Ministerstvu vnitra nevzbudil nadšení, ba zazněly názory, že je protizákonný, neboť československému občanovi přeci nemůže být bráněno v příchodu do vlasti. Ministerstvo vnitra proto zaujalo stanovisko, že je nutno přezkoumat u každého jednotlivce, zda musel podat opční přihlášku, či nikoliv.¹⁴⁶¹ Turjanicovi přitom přišlo množství žádostí - odůvodněných žádostí - o povolení překročit hranice.¹⁴⁶² Alespoň ve prospěch zadržovaných na sovětské straně se snažil intervenovat Kuranica a tlačil, aby sovětská zajistila, že jí vyslaná komise bude moci rozhodovat i o těchto osobách.¹⁴⁶³ Tato komise, jak se ukázalo, měla celých 51 osob! Polovina z nich však zůstala na Slovensku.¹⁴⁶⁴

V listopadu¹⁴⁶⁵ a prosinci 1946 se pak řešil problém, že se židovská náboženská obec pokoušela v různých memorandech rozšířit výklad osob, kterých se týkala opční možnost - za osoby české nebo slovenské národnosti se totiž pokoušela vydávat i ty jedince, kteří navštěvovali nějakou školu nebo i kurz s českým vyučovacím jazykem, resp. že stačí i potvrzení bývalých učitelů a spolkových činovníků, resp. všech Čechů na Podkarpatské Rusi. Pro jistotu ale měla být věc předložena vládě.¹⁴⁶⁶ Ministr vnitra - patrně díky aktivitě náboženské obce - rozhodl, že případný odsun na Zakarpatskou Ukrajinu se odsune, dokud nebude prozkoumána právní stránka věci.¹⁴⁶⁷ V únoru 1947 se

¹⁴⁵⁹ Moulis, Vladislav: Podivné spojenectví. K československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948. Praha 1996, s. 46-47 a dok. č. 7, s. 105; NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617

¹⁴⁶⁰ Vaculík, Jaroslav: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945-1948. In: Slezský sborník, č. 1-2, roč. 95, 1997, s. 142.

¹⁴⁶¹ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

¹⁴⁶² DAZO, f. 14, inv. č. 170.

¹⁴⁶³ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

¹⁴⁶⁴ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

¹⁴⁶⁵ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

¹⁴⁶⁶ ABS, f. Zemský odbor bezpečnosti Praha, sign. 300-38-4, fol. 102.

¹⁴⁶⁷ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

pak přikročilo k řešení problému. Podle rozboru opční smlouvy se tato nevztahovala na osoby židovské národnosti, a proto měly být předány do svěrného tábora na Letné, které velel podplukovník Rudé armády Kuvirkin, který ale k nelibosti Ministerstva vnitra údajně velmi často měnil názory a většinu dodaných osob propustil. Židovská náboženská obec pak poukazovala na rozpor mezi smlouvou (hovořící o příslušnosti, resp. trvalém bydlišti) a vládním nařízením č. 61/1945 Sb. (mluvícím o trvalém bydlišti nebo domovském právu), které smlouvě odporovalo a Ministerstvo vnitra to z právního hlediska rovněž uznalo. Dále se upozorňovalo na další mezinárodní úmluvu týkající se osob, které válka zanesla mimo jejich domov a která zakazovala jejich repatriaci proti jejich výslovné vůli. Ministerstvo vnitra sice uznávalo, že porušuje posledně jmenovanou mezinárodní dohodu a z toho možné obtíže, ale zároveň tvrdilo, že většina těchto osob jsou nežádoucí živly. Dne 1. března 1947 Ministerstvo vnitra rozhodlo, že osoby židovské národnosti, které opustily Podkarpatskou Rus po 1. prosinci 1938, jsou sovětskými občany a musejí se vrátit do své vlasti. To se týkalo i osob perzekuovaných za druhé světové války, nebo nuceně nasazených. Osoby, které se přestěhovaly před 1. prosincem 1938, byly považovány za československé státní příslušníky.¹⁴⁶⁸

Další otázkou bylo, co se ženami české a slovenské národnosti, které si vzaly státní příslušníky SSSR, ale rozvedly se a žádaly o repatriaci. Problémy měli též příslušníci československých jednotek ruské a ukrajinské národnosti. Kuranica navrhoval ve všech těchto případech, aby bylo žadatelům a žadatelkám vyhověno, ba doporučoval, aby v případě vojáků intervenoval ministr národní obrany Ludvík Svoboda u sovětského velvyslance Zorina.¹⁴⁶⁹ Ostatně problémy měli i ti vojáci východní jednotky, kteří zůstali v Československu, ale rodiny uvízly na Zakarpatské Ukrajině, kde např. čekaly i dva roky, než bude provedena přesídlovací akce. Tito příslušníci samozřejmě trpěli nejen pocitem odloučení, ale v případě, že např. po odsunutých Němcích získali nějaká hospodářství, museli se o ně starat sami. Tato situace byla udržitelná jen pourčitou dobu. Pravda, samozřejmě existovaly případy, kdy manžel v Československu oslovil Ministerstvo zahraničních věcí s tím, že si nepřeje, aby manželka a její potomci vstoupili na území republiky, např. z důvodu nevěry (včetně s následkem v podobě nemanželského dítěte) a neloajálního chování ke státu.

Stejně tak vládla po určitou krátkou dobu na konci roku 1945 doba nejasnost, zda je možno repatriovat i ženy německé a maďarské národnosti, které se provdaly za

¹⁴⁶⁸ NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

¹⁴⁶⁹ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

československé státní příslušníky, neboť na jedné z porad zainteresovaných rezortů bylo rozhodnuto tyto ženy z repatriace vyloučit, ale Ministerstvo ochrany práce a sociální péče logicky poukazovalo na to, že pak se nebudou chtít vrátit jejich manželé. Ministerstvo vnitra proto upozornilo, že repatriovat se nemají jen ty manželky, které nebyly ke státu loajální, ale to odporovalo předchozímu vyjádření vnitra, jak upozornilo Ministerstvo zahraničních věcí, které dále poukazovalo, že repatriční odbor vydal již pokyny podle předchozího stanoviska. Ministerstvo vnitra pak v říjnu 1945 potvrdilo, že repatriace se nemá týkat jen těch Němek a Maďarek, které se chovaly neloajálně k republice.

Opční akce se také pokoušeli využít např. bývalí českoslovenští legionáři, kteří se po první světové válce nevrátili do Československa, nýbrž se usadili v SSSR. Jiným problémem, bylo, že někteří optanti byli zatčeni například při akcích proti ukrajinským nacionalistům z důvodu absence osobních dokladů, ale po zjištění totožnosti byli ihned propuštěni. Dále československé velvyslanectví v Moskvě vyplácelo podpory jak optantům, tak uvízlým československým občanům, ale již v listopadu 1946 byl účet velvyslanectví vyčerpán a ve spolupráci centrály a Národní banky československé bylo se Sověty vyjednáno poskytování podpor přímo z Československa.¹⁴¹⁰

Podle zprávy prezidia Osídlovacího úřadu pro Slovensko z 23. října 1946 byla v Košicích zřízena přesídlovací stanice, která disponovala 500 lůžky, a dále kuchyní, jež měla sloužit jako záchytná stanice pro případ neorganizovaného převozu optantů. Nicméně v jiné zprávě, vzniklé 26. října, se hlásilo, že Košice jsou zcela nepřípravené, resp. že zde je možno ubytovat jen 30-40 osob. Proto se navrhovalo, aby eventuálně byla uvolněna pro tento účel místní kasárna. Na konci října pak bylo do Prahy ohlášeno, že při Oblastní úřadovně Osídlovacího úřadu pro Slovensko se sídlem v Košicích byla zřízena Komise pro optanty ze Zakarpatské Ukrajiny, která se měla starat o nově příchozí. Za tímto účelem žádala, aby byla zavčas informována o čase a místu překročení hranic, počtu příchozích a jejich zaměstnání, aby byla vůbec s to zajistit ubytování, dopravu a zapojení do pracovního procesu. Nicméně ve stejné době slovenské úřady řešily nápor související s reslovakizací a reemigrací z Maďarska, tudíž optanti pro pověřenectvo vnitra představovali z logiky věci vedlejší problém.¹⁴¹¹ Slovenské úřady si v této souvislosti koncem března 1947 stěžovaly, že Kuracina nedodával seznamy optovaných (požadovalo se aspoň 10 dní předem), aby se v Košicích sídlící zodpovědný úřad mohl připravit.¹⁴¹²

¹⁴⁷⁰ NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

¹⁴⁷¹ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

¹⁴⁷² NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

Ze Zakarpatské Ukrajiny vyrazilo několik transportů s optanty (nejspíše se nejedná o všechny uskutečněné transporty):¹⁴⁷³

Číslo transportu	datum	Počet osob	Počty rodin
I.	31. března 1947	109	45
II.	6. dubna 1947	163	
III.	14. dubna 1947	150	63
IV.		196	84
V.		4	2
VI.		146 (pro 60 rodin)/ 202 (pro 67 rodin)	60/67 (existují dva seznamy)
VII.		206 (pro 71 rodinu)/234 (pro 72 rodiny)	71/72 (existují dva seznamy)
VIII.	10. května 1947	209	89
IX.		?	
X.		365	
Celkem		1548/1632	

Finančně náklad stál 6.83. 837,40 Kč za dopravu po železnici a dalších 5.614.888,90 Kč za dopravu k nakládací železniční stanici a od ní.¹⁴⁷⁴

Transportované osoby však neměly vyhráno, např. v případě druhého transportu optantů se v listopadu 1947 obrátili představitelé Zakarpatské Ukrajiny na pražské Ministerstvo vnitra s tvrzením, že druhý transport optantů obsahoval mnoho osob maďarské národnosti a politicky závadných osob z dob okupace. Vnitro však celý případ přehodilo na příslušné pověření v Bratislavě s tím, že nemá k dispozici příslušné jmenné seznamy. Věc tím patrně zkusilo zahrát do ztracena. Na stranu repatriovaných se také postavil major Kuracina, který v dopise velvyslanectví upozornil, že „každý optant, když jest prověřován komisí, musí prokázati písemným dokladem svoji národnost. Dle

¹⁴⁷³ NA, f. MPSP-R, kart. 701.

¹⁴⁷⁴ Seznamy transportovaných viz NA, f. MPSP-R, kart. 701. U těchto transportů často chybí zmínka, kdy se konaly. Někdy jsou číselně vyznačeny počty rodin, jindy celkový přehled osob. Pro ty transporty, kde byl číselně vyjádřen jen počet rodin, byly jednotlivci autorem přepočítáni a doplněni do tabulky (nelze však samozřejmě vyloučit numerickou chybu). V některých případech existují dva seznamy a část jmen se překrývá. K transportu č. IX. se nedochoval žádný seznam.

přání místních úřadů (resp. pana předsedy Národní Rady Zakarpatské Ukrajiny I. I. Turjanici) tuto národnost musí prokázati dokladem pocházejícím z doby maďarské okupace Zakarpatské Ukrajiny, či z doby před rokem 1938. Doklad o národnosti, právě jako všechny ostatní osobní doklady zůstávají v archivu milice (v současné době byly všechny tyto spisy týkající se optantů vypuštěných i nevypuštěných postoupeny sovětskému ministerstvu vnitra do Moskvy).

*Vzhledem k místním poměrům, kdy na Zakarpatské Ukrajině se stýkají a mísí národnosti: česká, slovenská, ukrajinská, ruská, maďarská, polská, rumunská a židovská, nelze obzvláště po šestileté maďarské okupaci diviti se jazykovým znalostem optantů a tuto zaměňovati s národností. Taktéž jest nutno bráti s rezervou různé pomluvy kolující o optantech, které jsou úmyslně šířeny jednak od lidí, kteří patřičně národnost neprokázali a byli zamítnuti, neb mají různé jiné potíže při svém odchodu ze Zakarpatské Ukrajiny.*¹⁴⁷⁵

Každopádně od října 1946 československé Ministerstvo vnitra přikročilo k tomu, aby optanti, jejichž opce byla zamítnuta, byli předáváni do sovětského svěrného střediska na Letné v Praze. Přitom již na počátku srpna 1946 Ministerstvo národní obrany jménem stabilizace pohraničí a zajištění sklizně a lesního hospodářství žádalo, aby byla vyvinuta maximální snaha udržet zdatné a pracovité osoby Podkarpatské Ukrajince, kteří optovali pro ČSR.¹⁴⁷⁶

V březnu 1947 přibyla opět do Užhorodu československá opční komise a na jednání z 6. března s Turjanicou dosáhla zajištění či přidělení úředních místností, ubytování, stravování i automobilu. Tím však všechny úspěchy skončily, neboť Turjanica trval na tom, že mohou být projednány jen žádosti podané do 31. března 1946. Kuracina proto žádal domovské Ministerstvo vnitra, aby českoslovenští diplomaté vyjednali uznání i později podaných přihlášek. To však nebyla jediná obtíž a Turjanica kladl i další svévolné překážky, např. v dubnu nechtěl pustit československé státní příslušníky uvízlé na Zakarpatské Ukrajině po uzavření hranic, ač to v jednu chvíli slíbil. Tento přístup se opakoval i v případě přihlášek podaných u československých úřadů, tj. nejprve je chtěl uznat a pak nikoliv s odůvodněním, že ani v jednom z obou případů nemá plné moci, které si chtěl vyžádat až po vyřešení nesporných případů. Stejně tak bránil přímému poštovnímu styku komise s Československem a korespondence se musela zasílat přes moskevskou ambasádu. Kuracina se proto vydal do Moskvy, kde žádal na velvyslanectví o listiny umožňující překročení hranic a vydání asi 200 kusů blanco pasů, aby bylo možno

¹⁴⁷⁵ NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

¹⁴⁷⁶ NA, f. MV-NR, kart. 8205, sign. VII R/3617.

urychleně odeslat uvízlé osoby, jakož i o prodloužení víz pro členy opční komise. Dosáhl však jen prodloužení víz a proto se vrátil do Užhorodu, kde se dozvěděl, že do města mají přijet představitelé Komunistické strany Ukrajiny, Chruščov a Kaganovič, se kterými chtěl některé otázky projednat, ale toto setkání se nepodařilo realizovat. Ještě v dubnu 1947 Kuracina hlásil, že Turjanica svévolně vyškrtává osoby z opčních seznamů, což vyvolává pochopitelné rozhořčení postižených osob a např. v polovině července 1947 přišel se svéráznou teorií, že *„za příslušníky československého zahraničního odboje ze Zakarpatské Ukrajiny národnosti ukrajinské a ruské považuje jen ty, kteří vstoupili do československé zahraniční armády před Duklou. Ti, kteří vstoupili po Dukle, vstoupili do řad československého zahraničního odboje prý neoprávněně, protože tito měli vstoupiti do řad Rudé armády.“* Kuracina oponoval tím, že smlouva nic takového neříká a urgoval Ministerstvo vnitra a osobně ministra národní obrany o zákrok v Moskvě a příslušné poučení předsedy NRZU Turjanici. To však ještě nebylo nic proti vyloženě sabotážnímu tvrzení, že optanti prokazující svoji národnost výpisy z Archivu Ministerstva vnitra v Praze nemají na repatriaci nárok, neboť *„žiadna národnosť československá neexistuje a že existuje len národnosť česká a slovenská.“* Kuracina se svými argumenty opět neuspěl a musel se obrátit na Ministerstvo vnitra s prosbou o zákrok, aby byla národnost československá považována za rovnocennou slovenské a české národnosti.¹⁴¹¹

Dne 7. května 1947 bylo Ministerstvu vnitra ohlášeno, že jednání v Užhorodě jsou dosti náročná, neboť sovětské orgány neumožnily misi v Užhorodě žádné spojení a problémy se tak hůře řešily. Na Zakarpatí podalo opční prohlášení 6800 osob. Další 3000-4000 osob podaly přihlášky u Ministerstva vnitra v Praze nebo na povereníctvu v Bratislavě. Jednalo se i o dodatečné opci, která by se týkala asi 1500-2000 osob.¹⁴¹⁸

V květnu 1947 se na Ministerstvu vnitra objevil názor, že Turjanica tvrdě hájí zájmy Zakarpatské Ukrajiny bez ohledu na zájmy optantů a že komise se v současné době neobejde bez aktivní pomoci československé ambasády, která však byla buď nedostatečná, nebo neúspěšná. Navíc bylo zjištěno, že byl odposlechnut rozhovor Kuranicí s velvyslancem, v němž si stěžoval na Turjanicu, přičemž dobrý poměr s Turjanicou byl patrně klíčový a vztah Kuracina - Turjanica se jen zhoršoval. Sovětským orgánem pro opci sice bylo trio Turjanica - Petruščák - podplukovník Čugunov, ale zjevný přím hrál Turjanica. Zároveň však bylo zjevné, že ani jiný československý představitel by neuspěl. Proto se navrhovalo, aby po volyňském vzoru vznikla paritní československo-sovětská

¹⁴⁷⁷ NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

¹⁴⁷⁸ NA, f. MPSP-R, kart. 701.

komise, která by sborově řešila problémy. Předpokládalo se, že i v případě, že by jejím předsedou byl Sovět, tak by československá strana byla úspěšnější, než při jednání s Turjanicou, přičemž Kuracina byl shledán jako vhodným československým zástupcem v této zvažované komisi.¹⁴⁷⁹

V květnu 1947 se sovětská diplomacie podivila pomalému postupu opčních záležitostí, jejichž příčinu viděla v malém počtu opčních úředníků v československé misi a československá a sovětská diplomacie chtěly svorně podat návrh, na její navýšení. To nadzvedlo Kuracinu, který v interním dokumentu pro Ministerstvo vnitra připomněl, že to byla právě sovětská strana, která neumožnila realizovat původní návrh na pětičlennou komisi, takže musela být zredukována na tři osoby, přičemž neopomněl zdůraznit, že hlavní brzdou bylo zasahování místních orgánů Zakarpatské Ukrajiny. Z úřadu však jako oficiální odpověď odešel návrh navýšit stávající stavy komise o pět zapracovaných úředníků z volyňské akce, přičemž však Ministerstvo vnitra zdůraznilo, že za pomalostí akce stojí orgány Zakarpatské Ukrajiny. Dále pak odmítlo návrh sovětských diplomatů na stanovení lhůty, do kdy musí být opční práce ukončeny.¹⁴⁸⁰

V létě pak Ministerstvo vnitra v Praze rozhodlo, že bude podřízeným úřadům vydán „*pokyn, aby energickými zákroky byly*“ osoby, které neuspěly s opční žádostí, „*přinuceny opustiti území naší republiky a vrátiti se na území Sovětského svazu.*“ Změnilo tak svůj dřívější postup, kdy sice vydalo příkaz, aby byly do sběrného střediska na Letné soustředěny tyto osoby, ale počátkem roku 1947 pozastavilo jeho výkon, nicméně v březnu 1947 Sověti projevíli zájem, aby tyto osoby mu byly předány¹⁴⁸¹ Počátkem srpna 1947 Turjanica rozhodl, že veškeré opční práce musí skončit do 10. srpna, a odmítl uznat opční žádosti podané v Praze a Bratislavě - údajně se zájemci měli přihlásit u ukrajinských úřadů a jeho názor sdílela i vyšší místa.¹⁴⁸² Celkem se ze Zakarpatské Ukrajiny přestěhovalo 5377 osoby.¹⁴⁸³

S ohledem na výše naznačené těžkosti je pochopitelné, že v říjnu 1947 bylo Ministerstvem vnitra navrženo Ministerstvu zahraničních věcí ukončení činnosti opční komise v Užhorodě, neboť, jak sami členové komise potvrzovali, přes vysoké finanční nároky nedosahují již prakticky žádných výsledků. Podle členů komise nemělo ani smyslu

¹⁴⁷⁹ NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

¹⁴⁸⁰ NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

¹⁴⁸¹ NA, f. MV-NR, kart. 8244, sign. VII R/3617.

¹⁴⁸² Vaculík, Jaroslav: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945-1948. In: Slezský sborník, č. 1-2, roč. 95, 1997, s. 144.

¹⁴⁸³ NA, f. MPSP, kart. 336, Konečná zpráva o provedení hromadné reemigrace Čechů a Slováků z ciziny - návrh vládního usnesení, fol. 17v.

udržovat jediného člověka v Užhorodě, protože nebylo možno dosáhnout přímého poštovního spojení s Československem. Naopak, reálných výsledků mohlo být dosaženo jen intervencemi diplomatů v Moskvě, kam měly být odeslány seznamy všech osob, s jejichž opcí stále byly nějaké obtíže, přičemž seznamy měly vzniknout i za pomoci výzvy - ovšem jen v československém tisku a rozhlase. Přirozenou otázkou pak bylo, co se stane s písemným materiálem komise - logické by bylo přímé převezení z Užhorodu do republiky, ale jako reálnější se zdál odvoz diplomatickým kurýrem do Moskvy...

VI.3: Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi po druhé světové válce

Uchovav si po dobu války své síly se spolek ihned po osvobození již naplňovat smysl své existence. Tomu předcházely některé administrativní úkony a právní úpravy. V červnu 1945 spolek státním úřadům oznámil, že „*pokračuje dále v činnosti*“ a že prozatím mění svůj název na „*Spolek vlastníků majetku na Slovensku a Podkarpatské Rusi v Praze*“.¹⁴⁸⁴ S ohledem na státoprávní změny na Podkarpatské Rusi a její připojení k Sovětskému svazu došlo k brzkému přejmenování na „*Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi*“. Posledně jmenovanou změnu názvu jednomyslně odhlasovala valná hromada konaná 4. listopadu 1945 v prostorách Wintrovy síně Ministerstva práce a sociální péče, na níž se již očekávala větší účast než z válečné doby obvyklé alespoň 1/20 členstva. Ne nadarmo byla spolkem označovaná též jako první řádná valná hromada, neboť válečné valné hromady měly za cíl pouze udržet spolek při životě, ale nebylo možno pomýšlet na jeho rozvoj. Valná hromada projednala změnu stanov a vedení, ve kterém došlo k určitým proměnám, z nichž některé patrně souvisely s věkem představitelů, jako například v případě osoby předsedy spolku.¹⁴⁸⁵

Spolková funkce	Jméno a příjmení
Předseda	Alois Dolínek
I. místopředseda	Jaroslav Křenovský
II. místopředseda	Václav Rosol
III. místopředseda	Jan Přenosil
IV. místopředseda	Jaromír Musil

¹⁴⁸⁴ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁴⁸⁵ NA, f. Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti, kart. 1639, čj. 1635/1945; AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

I. jednatel	Josef Hořejš
II. jednatel	Alois Myšner
Pokladník	Josef Seidl

Navýšení počtu jednatelů můžeme vykládat sice jako znak nárůstu administrativy a aktivit spolku vůbec, ale s přihlédnutím k personálním otázkám se nabízí i jiné vysvětlení. První jednatel Josef Hořejš se možná nemohl zcela soustředit na výkon své funkce, např. kvůli starostem vyplývajícím z péče o vinici na Slovensku. Tamějšími poměry ostatně zdůvodňoval pořízení zbrojního pasu, totiž, aby se mohl bránit před různými individui.¹⁴⁸⁶ Je také možné, že kvůli věku či zdraví již neměl tolik energie.¹⁴⁸¹ Každopádně nelze přehlédnout fakt, že se o Hořejše začaly zajímat bezpečnostní orgány, neboť v průběhu války i po ní udržoval kontakty s mnoha cizinci: Ukrajinci, Poláci, Maďary a za války pochopitelně též s Němci. S Rusíny a Maďary měl jednat nejčastěji, byť úřady připouštěly, že se mohlo jít jen o jednání klientů se svým právníkem. Z vlastní iniciativy jej sledovalo Posádkové velitelství Velké Prahy a rovněž Obranné zpravodajství. Druhá ze jmenovaných složek jej podezřívala, že již v roce 1938 byl ve styku s maďarskými a polskými zpravodajci. Údajně po evakuaci Užhorodu bydlel Hořejš vedle vily polského konzula, s nímž - a ještě s maďarským konzulem - se jeho rodina prý stýkala a podnikali společné výlety auty, nejčastěji do Chustu, který se po první vídeňské arbitráži stal dočasným hlavním městem Podkarpatské Rusi. Hořejš byl také v podezření, že udržoval kontakty s ukrajinskými nacionalisty a že jeho rodina byla ve skutečnosti maďarsky vedená. Po květnové revoluci pak prý u sebe v bytě přechovával osm až deset cizinců, ale celkově nebylo „známo nic, co by přímo svědčilo o státní nespolehlivosti.“ Koncem roku 1945 pak Obranné zpravodajství zjistilo, že Hořejšovi udržují dobré vztahy s jedním pracovníkem NKVD, kterého si dokonce českoslovenští zpravodajci odvážně plánovali podrobněji prozkoumat.¹⁴⁸⁸

Hořejš přitom na sebe upozornil již dopisem z 16. května 1945, v němž informoval náměstka předsedy vlády msgre Jana Šrámka, že den předtím byl zadržen jiný politicky činný duchovní, totiž msgre Augustin Vološin. Svým obsahem je tento jinak stručný a rukou psaný dopis velmi pozoruhodný:

¹⁴⁸⁶ NA, f. Policejní ředitelství Praha - všeobecná spisovna, kart. 3657, sign. H 3848/7, manipulační období 1941-1950.

¹⁴⁸⁷ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁴⁸⁸ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-389-17.

„Na žádost pana ministerského předsedy mimo službu P. Msgre. Dr. Augustina Vološina si Vám dovoluji zdvořile sdělit, že tento byl dne 15. t. m. zadržen a nevrátil se již domů.“

Šrámkův tajemník potvrdil příjem tohoto dopisu 23. května 1945 s tím, že pan ministr poděkoval za zprávu.¹⁴⁸⁹ Podobně mdle reagovaly československé úřady i na další případy zatýkání - mnohdy v tom hrála zkušenost s ukrajinskými fašisty a jejich působením v rámci Úřadu říšského protektora či na místech v protektorátní správě, ale i fakt, že již za první republiky byly československé bezpečnostní orgány zásobeny množstvím oběžníků o tom, že ten či onen ruský či ukrajinský emigrant nebo jejich spolek stojí ve službách říšskoněmecké špionáže. Naprostá nečinnost se však československé vládě v této otázce vytknout nedá a za odvečené osoby československé státní příslušnosti opakovaně intervenovala.

Bez ohledu na výše uvedené proměny názvu a vedení organizace se spolek ještě v červnu 1945 obrátil na vládu ve věci domovního majetku zanechaného na Podkarpatské Rusi, o kterém musela začít jednat Praha s Moskvou. S majetkem na Slovensku to bylo poněkud jednodušší, neboť československá vláda mohla přímo jednat se Slovenskou národní radou v Bratislavě,¹⁴⁹⁰ ale i tak např. v listopadu 1945 zaslal spolek pamětní list Kanceláři prezidenta republiky, Úřadu vlády, Slovenské národní radě a několika ministrům a pověřencům ve věci majetku zabaveného Tisovým Slovenskem osobám české národnosti.¹⁴⁹¹

V srpnu 1945 spolek oslovil Ministerstvo financí (a v opise Úřad předsednictva vlády, Ministerstvo sociální péče a Osidlovací úřad v Praze) s návrhem, aby na odškodnění majitelů byl vydán speciální zákon, který by je upřednostnil při přidělu konfiskovaných nemovitostí s odvolávkou na dekrety č. 12 a 28/1945 Sb., které podobné přednostní právo poskytovaly poškozeným odbojářům a zemědělcům. Spolek odhadoval, že by šlo asi o 1000 objektů, povětšinou rodinných domků sezahrádkami, stavebních parcel, zahrad a vinic v celkové hodnotě kolem 100.000.000 korun, přičemž výhodu svého návrhu spolek spatřoval v tom, že by příjemci těchto nemovitostí dopláceli eráru hodnotu staveb, které by byly hodnotnější než opuštěný majetek, tudíž by stát ušetřil hotovost na odškodnění.¹⁴⁹²

Dne 10. září 1945 se spolek obrátil na ministra financí Vavro Šrobára v souvislosti s realizací smlouvy o odškodnění československých státních příslušníků, kteří na

¹⁴⁸⁹ NA, f. Šrámek Jan, sign. 9-1/39/6-3.

¹⁴⁹⁰ NA, f. PMR-L, kart. 85. Za upozornění na tento dokument děkuji kol. PhDr. Heleně Nováčkové.

¹⁴⁹¹ NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8302.

¹⁴⁹² NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

Podkarpatské Rusi zanechali svůj majetek. Činovníci ve svém memorandu uvedli, že se jednalo zejména o nižší sociální vrstvy, které podle zjištění spolku nestály o finanční odškodnění. „ *Velká většina si přeje obdržeti náhradou za opuštěný majetek jinou nemovitost.*“ Zemědělci mohli být odškodněni již díky dekretům č. 12 a 28/1945 Sb., a proto se spolek dožadoval, aby byli podobně odškodněni i jeho nezemědělství členové a opakoval svůj námět ze srpna 1945. Spolek se obával, že na jeho členy se při rozdělování zabaveného majetku nedostane, resp. vyžadoval, aby bylo při přidělování objektů v první řadě pamatováno na ty, kdož „*v důsledku válečných neb politických událostí*“ nenávratně pozbyli dosavadní hmotné statky. Jak bylo na tento podnět reagováno, nevíme. V příslušné složce k němu byla přiložena pracovní verze dekretu č. 108/1945 Sb. a dopis spolku byl dán věcně příslušnému IV. odboru Ministerstva financí.¹⁴⁹³ Vedle Šrobárova ministerstva byly pozdějším pamětním listem z 23. listopadu 1945 osloveny i další úřady, minimálně Ministerstvo vnitra. V tomto novém pamětním listě se např. navrhovalo, aby spolek mohl delegovat své členy do přidělových komisí při národních výborech jako řádné členy těchto komisí, či aby tato agenda byla pro majitele nemovitostí na Podkarpatské Rusi převedena do působnosti Ministerstva sociální péče (s nímž spolek udržoval vřelé vztahy již od okupace), popř. aby odškodnění podle výsledků mezistátních jednání či podle dekretu č. 54/1945 Sb. bylo převedeno na úhradu přidělového ceny získané nemovitosti podle dekretu č. 108/1945 Sb., resp. aby podle tohoto dekretu měli výslovné přednostní právo.¹⁴⁹⁴

Osídlovací úřad v Praze dopisem ze 14. prosince 1945 vyrozuměl spolek v reakci na pamětní spis, že podle jeho názoru již § 7, odstavec 3 dekretu č. 108/1945 Sb. pamatuje na přestěhovalce z Podkarpatské Rusi, přičemž se nebránil ani případnému zapojení delegátů spolku do činnosti přidělových komisí, pokud by se zbytečně nezvětšily. Spolek dopisem z 9. ledna 1946 vysvětlil, že tomu tak není, resp. že lépe na tom jsou optanti, než osoby, které odešly v důsledku událostí let 1938-1939. Stejně jako Osídlovací úřad, tak i Fond národní obnovy se stavěl k mnohým požadavkům spolku s nedůvěrou (např. v členství spolkového člena přidělové komisi spatřoval nedůvěru v tyto „*lidové orgány*“), ba některé části vnímal i jako požadavek na novelizaci dekretu č. 108/1945 Sb. Přesto spolek požádal Fond národní obnovy, aby členům, jejichž seznam předložil, byl podle tohoto dekretu přidělen přednostně nemovitý majetek.¹⁴⁹⁵

1493 NA, f. MF II. - prezidium, kart. 17, čj. 40054. Za upozornění na tento dokument děkuji kol. Mgr. Františku Frákoví.

1494 NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

1495 NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

Příslušný dekret č. 108/1945 Sb. však teprve na podzim 1947 obdržel prováděcí nařízení k přidělu konfiskovaných rodinných domků, což se spolku samozřejmě nijak nelíbilo. Nikde se navíc neobjevila přímá připomínka, nebo dokonce přímo zvýhodnění bývalých vlastníků majetku na Podkarpatské Rusi či Slovensku.¹⁴⁹⁶

O čínorodosti probuzeného spolku svědčí i to, že se 18. listopadu 1945 obrátil na Ministerstvo vnitra tehdejší druhý místopředseda spolku Václav Rosol (nar. 4. října 1901, železniční úředník po válce studující Vysokou školu politickou a sociální), který žádal o vydání pasu za účelem „*projednati se ředitelstvem Slovenské hospodářské banky v Budapešti transfer zadržovaných peněžních poukazů z bývalého Maďarska pro členy Spolku vlastníků majetku na Slovensku a Podkarpatské Rusi v Praze a Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva v Košicích*“, jichž byl funkcionářem. Již 20. listopadu Ministerstvo vnitra vydalo příslušné povolení k vystavení pasu k cestě do Maďarska s platností do 31. prosince 1945. O pas však musel žádat opakovaně a nechyběla v tomto ohledu ani podpora spolku a Ústavu pro péči o přestěhovalce při Ministerstvu sociální péče, který stvrdil pravdivost údajů poskytnutých spolkem. Součinnost také poskytlo Ministerstvo zahraničních věcí. V jedné ze žádostí o pas však uváděl i mnohem tragičtější důvod - pátrání po švagrovi. Hlavním cílem však bylo, aby „*v ústřední Slovenské hospodářské banky zjistil osud transferů výtěžků nemovitostí našich členů za roky 1943 a 1944 nacházejících se na území, které v té době bylo okupováno Maďarskem a které jim zde nebyly vyplaceny, ačkoliv podle zjištění byly poukázány prostřednictvím Slovenské hospodářské banky v Budapešti. Písemným stykem nemůžeme dosáhnouti žádného výsledku, třebaže se jedná o větší částku.*“¹⁴⁹⁷

Spolek v éře třetí republiky sílil a rozvíjel své aktivity. V roce 1946 došlo k menší obměně ve vedení spolku, přičemž Hořejš všechny soukromé problémy ustál:

Spolková funkce	Jméno a příjmení
Předseda spolku	Alois Dolínek
I. místopředseda	Jaromír Musil
II. místopředseda	Jan Merfajt
III. místopředseda	Václav Rosol

¹⁴⁹⁶ Zpravodaj č. 53, 20. října 1947, Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi v Praze.

¹⁴⁹⁷ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 9628, sign. R 2078/16, manipulační období 1941-1950.

IV. místopředseda	Vojtěch Růžička
I. jednatel	Josef Hořejš
II. jednatel	Alois Myšner
Pokladník	Josef Seidl

Spolek ve svobodnější atmosféře zjevně nabíral energii, ale zároveň vzrůstala frustrace z dosavadních výsledků, ačkoliv spolek využil doslova každé příležitosti, včetně návštěvy prezidenta republiky v Brně, kde jej tamější důvěrník spolku, Rudolf Matějčík, obdaroval 9. července 1946 pamětním spisem, kde opět žádali o přednostní právo (tentokrát uváděli potřebu jen 200-300 domků, pokud možno ve velkých městech, neboť podstatná část členů původně žila v Užhorodě a nechtěla do pohraničí). Suplika sama se pak týkala především majetků zanechaných na Slovensku. Kancelář prezidenta republiky požádala vnitro, aby na tuto věc pamatovalo.¹⁴⁹⁸ Ihned 1. října 1946 se Kancelář prezidenta republiky znovu obrátila na Ministerstvo vnitra podnícena dalším memorandem spolku a žádala alespoň o zprávu, jak se věci řeší. Ministerstvo vnitra však vzkázalo jen to, že věc řeší Likvidační komise, která v prosinci 1946 zahájila činnost.¹⁴⁹⁹

S příhodným datem 28. října 1946 byla ústředním orgánům zaslána další suplika, která připomínala, že mnozí členové spolku šli na Podkarpatskou Rus v zakladatelských letech republiky, zasloužili se nejen o její budování, nýbrž dobrý poměr Podkarpatorusů k republice: „*Skvělá účast Podkarpatských Rusů v zahraničním odboji jest toho nejlepším dokladem. Práce Čechů a Slováků na Podkarpatské Rusi jest hodnoty trvalé a jistě dojde uznání i u našeho osvoboditele SSSR.*“ Dále pak připomněl těžké podmínky evakuace před Maďary a okrádání uprchlíků ze strany Hlinkových gard. Spolek, který čítal 840 řádných členů (z toho z Podkarpatské Rusi bylo 567 a ze Slovenska 273 členů) se proto odvážil vznést určité požadavky. Opět se jednalo o to, aby byl zajištěn dostatečný počet staveb konfiskovaných podle dekretu č. 108/1945 Sb., přičemž měla podle představ spolku získat Praha od Moskvy celou výši odškodnění, kterou uplatňovali členové spolku (cca 250 milionů korun). Dále požadovali, aby odškodnění nebylo podle předválečných cen, nýbrž podle aktuálních. Nebáli se ani vyzvat Černínský palác, aby přiměl SSSR k zahájení činnosti Likvidační komise. Spolek ještě žádal pro případ, že by nebyly plně uspokojeny požadavky členů přidělem nemovitostí z konfiskovaného majetku, byla pojata do plánu výstavby stavba náhradních rodinných domků, konkrétně aby Ústřední národní výbor

¹⁴⁹⁸ NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

¹⁴⁹⁹ NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

hlavního města Prahy propůjčil „*Stavebnímu družstvu spolku majitelů nemovitostí na bývalé Podkarpatské Rusi*“ vhodné stavební pozemky a umožnil výstavbu kolonie postavením cest, kanalizace a vodovodu. Další rezorty měly za tímto účelem zajistit přednostní dodávky stavebních hmot, aby mohlo být vše postaveno do konce roku 1948, popř. v případě dokončení prací Likvidační komise, aby členové spolku byli přednostně vyplaceni a umožněn jim nákup nemovitostí z volné ruky. Finanční odškodnění mělo být prosto zdanění. Spolek také chtěl lépe právně specifikovat pojem „*tlak okupace*“ podle § 1 zákona č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetko-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích pocházejících z neplatnosti a z jiných zásahů do majetku. Na tento podnět však Ministerstvo vnitra reagovalo poněkud vlažně a provedlo jen vnitřní analýzu datovanou prosincem 1946, podle níž Likvidační komise již zahájila práce a poněkud optimisticky se očekávaly brzké výsledky.¹⁵⁰⁰

Ministerstvo vnitra, ale i sociální péče, se však z této problematiky tak snadno nedostalo, neboť o věc začali projevoval zájem mnozí poslanci, kteří ve své interpelaci z 10. prosince 1946 odkazovali přímo na existenci spolku, přejímali jeho argumentaci a tázali se, co jsou ministři schopni a ochotni udělat ve prospěch této skupiny, zejména pak ohledně odškodnění osob vlastních majetek na Slovensku, kde se museli o své majetky soudit. Jenže Ministerstvo vnitra se odvolalo na dřívější odškodnění podle vládního nařízení č. 317/1941 Sb. z. a n., jakož i na právě zahájenou práci Likvidační komise. Podobně učinilo i Ministerstvo spravedlnosti, které bylo požádáno o vyjádření. Celková odpověď pak tazatele ubyla odkazy na konkrétní právní předpisy, ze které tak vyplývalo, že mnozí již přeci byli odškodnění a věc sama je již řešena stávajícími právními předpisy a nově zahájenou činností Likvidační komise.¹⁵⁰¹

Je pochopitelné, že dosavadní mdlé výsledky a neustálé odkazování na činnost Likvidační komise členstvo iritovaly. Dne 19. dubna 1947 se proto konala mimořádná valná hromada, která projednávala restituční majetku na Slovensku, odškodnění za majetek na Zakarpatské Ukrajině a schválení souvisejících rezolucí.¹⁵⁰² Spolek, který se v té době dělil na slovenskou a podkarpatskou sekci,¹⁵⁰³ však k personálním změnám ve vedení nepřikročil, neboť ve vedení spolku i později figurovala tatáž jména a bylo očividné, že činovníci spolku mohou na politické a státní představitele pouze opakovaně a důrazně

¹⁵⁰⁰ NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

¹⁵⁰¹ NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

¹⁵⁰² AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁵⁰³ Zpravodaj č. 53, 20. října 1947, Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi v Praze.

apelovat, aby přikročili k legislativním a exekutivním opatřením. O mimořádné valné hromadě z dubna 1947 informovalo Národní osvobození a stěžovalo si na faktický útisk lidí „*oloupených slovenským fašismem*“, jehož exponenti prošli poválečnými prověrkami a blokovali restituce. Ač článek zmiňoval celý název spolku, včetně podkarpatoruského dodatku, tak o osudu majetku na odstoupené provincii nepadlo v textu ani slovo.¹⁵⁰⁴ Útočit na spojence se zjevně nehodilo a české politiky více zajímal strašák slovenského autonomismu.¹⁵⁰⁵

Úřad vlády sice svolal na 8. října 1947 poradu do Strakovy akademie v reakci na memorandum spolku z 28. srpna 1947,¹⁵⁰⁶ ale pro členy spolku nevyznělo vůbec dobře: Sovětská delegace na československé podněty nereagovala, a jelikož optanti byli zajištěni a jednalo se vlastně jen o škody z let 1938-1939, za něž se již nějaká odškodnění vyplatila, bylo rozhodnuto zatím nijak aktivně nevystupovat. Nicméně bylo uznáno, že ti občané, kteří nedosáhnou na odškodnění v rámci Likvidační komise, by měli být odškodnění státem. Zainteresované rezorty se dohodly, že počátkem roku 1948 se sejdou znovu a vyhodnotí posun v této otázce. Dále bylo rozhodnuto, že reemigrační odbor Ministerstva práce a sociální péče by pomohl v sociálně odůvodněných případech mimořádnou finanční výpomocí a zároveň byl požádán, aby - nejlépe osobně - osvětlil činitelům spolku současný stav věci.¹⁵⁰⁷

Za těchto okolností se konala dne 9. listopadu 1947 se řádná hromada, které 26. října 1947 předcházela předporada se členy ze Země moravskoslezské a ze Slovenska. Spolek v té době trápilo vleklé jednání Likvidační komise, kvůli kterému dokonce zaslalo předsednictvo spolku otevřený list vládě, jednotlivým ministrům, poslancům, jejich klubům, úřadům, redakcím a dalším místům, z čehož je zřejmé, že osobní domluva ministerských úředníků neúčinkovala, resp. je reálná možnost, že pověření úředníci reemigračního odboru sami doporučili tuto možnost. V listě bylo poukázáno, že nižší vrstvy českého a slovenského národa si po vzniku republiky ze svých prostředků vybudovaly domy, o které v důsledku událostí z let 1938 a 1939 přišly, aniž by za ně obdržely patřičnou náhradu, zatímco dluhy jim nikdo neodpustil, ba s ohledem na táhnoucí se jednání Likvidační komise nebylo dosud přikročeno k jejich odškodnění. Spolku mnoho oslovených ministrů, poslanců i poslaneckých klubů odpovědělo, že na jejich požadavky

¹⁵⁰⁴ *Národní osvobození*, 29. IV. 1947.

¹⁵⁰⁵ NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8303.

¹⁵⁰⁶ *Zpravodaj* č. 53, 20. října 1947, Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi v Praze.

¹⁵⁰⁷ NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8302.

bude pamatováno. Spolek plánoval některé odpovědi v nezkrácené podobě otisknout ve spolkovém Zpravodaji a nabádal své členy, aby jich použili jako podklady pro informativní články v regionálním tisku, „*aby byla i širší veřejnost o našich požadavcích a poměrech informována.*“¹⁵⁰⁸

Je více než pravděpodobné, že politici představitelé na své sliby v důsledku vnitropolitického vývoje brzy zapomněli. Stejně tak se můžeme domnívat, že spolek nedokázal v předúnorovém období nějak v tisku více fruktifikovat příznivé odpovědi na své memorandum. Přesto se úředníci Ministerstva vnitra otevřeným listem zabývali i v průběhu roku 1948 a dotazy podobného smyslu přicházely i od dalších sdružení, z nichž za zmínku stojí především Svaz bojovníků za svobodu.¹⁵⁰⁹

Od února 1948 spolek prováděl na návrh ministerstev vnitra a zahraničních věcí svoji likvidaci. Činil tak ovšem velmi liknavě a nic na tom neměnila ani skutečnost, že spolek disponoval vlastním akčním výborem, v jehož čele stanul Miroslav Husek. Akční výbor sice do prosince 1948 vyškrtl šest osob, ale ze slov předsedy akčního výboru přednesených na valné hromadě v listopadu 1948 však vyplývá, že fakticky šlo jen o technické opatření. Uvedl totiž, že „*po únorových událostech provedl výbor všechna opatření, vyžadovaná pro další činnost spolku*“, kam patřilo i „*prověřování členů*“.¹⁵¹⁰ Zdá se tedy, že vznik akčního výboru byl tedy jen formálním aktem, čemuž napovídá i jeho složení, v němž vedle Huska figurovali František Bartoš, Josef Kaše, Alois Myšner, Václav Rosol, Vlasta Řeháková a Josef Sedil. Akční výbor přitom sám úřady vyrozuměl, že provede „*eventuální očistu mezi členstvem spolku*“, ale že dále funguje řádný výbor spolku, jehož členy nebo náhradníky byli všichni představitelé akčního výboru.¹⁵¹¹

Navíc nejpozději 2. března 1948 představitelé spolku opět intervenovali v Ministerstvu sociální péče a tázali se, zda bude svolána avizovaná porada. Úřad předsednictva vlády se již odmítl angažovat, ale Ministerstvo sociální péče zjevně bylo ochotno vyvinout alespoň nějaké úsilí a rezortům vnitra, financí a zahraničních věcí navrhlo, aby Ministerstvo vnitra, které bylo pověřeno agendou související s vládním nařízením č. 8/1947 Sb., *o soupisu československého majetku na Zakarpatské Ukrajině*, připravilo ve spolupráci s Ministerstvem financí vládní usnesení na pomoc sociálně nejpotřebnějším, jejichž jména by dodal Spolek vlastníků. Ministerstvo vnitra

¹⁵⁰⁸ Zpravodaj č. 53, 20. října 1947, Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi v Praze.

¹⁵⁰⁹ NA, f. MV-NR, kart. 4667, sign. B 6067.

¹⁵¹⁰ Zpravodaj č. 56, Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi v Praze.

¹⁵¹¹ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

opravdu svolalo na 8. duben 1948 poradu,¹⁵¹² ale jestli se skutečně konala a s jakým výsledkem, se zatím nepodařilo zjistit.

Dne 21. listopadu 1948 se sešlo na řádné valné hromadě 187 členů, kam byli opětovně pozváni i zástupci relevantních ministerstev a úřadů: ministerský rada Pivec z Ministerstva sociální péče, vrchní odborový rada Kalmán z Ministerstva financí, tajemník Michálek z Ústředí československé strany socialistické a tajemník Rada z Ústředí domovního majetku v ČSR. Ze schůze se omluvilo Ministerstvo financí a ohlášený zástupce hlavního města Prahy ing. Krčka se také neodstavit. Absentovali rovněž někteří členové spolku, kteří zesnuli a jimž byla vzdána pocta na samém počátku jednání. Představitelé spolku posléze informovali přítomné členy o svých intervencích v ministerstvech zahraničí a sociální péče, jakož i na sovětském velvyslanectví, které vykonali František Bartoš, Václav Rosol a Karel Šafařík, přičemž posledně jmenovaný reprezentoval podkarpatoruskou sekci. Spolek si stěžoval na pomalý průběh restitucí na Slovensku, které jej finančně vysávaly, takže bylo dokonce ohroženo vydávání spolkového Zpravodaje. Velikými pomocníky spolku byli pracovníci Ministerstva sociální péče, přítomný dr. Pivec (zároveň ředitel Ústavu pro péči o přestěhovalce), ale i vrchní odborový rada dr. Tetour a ministerský rada Skála, kteří se aktivně účastnili mnoha stání před slovenskými soudy. Kromě toho Ministerstvo sociální péče se spolkem dohodlo vydávání tolik toužebně očekávaného osvědčení o přednostním postavení podle odst. 3, § 7 dekretu č. 108/1945 Sb. Vůbec se však nepodařilo rozvinout činnost stavebního družstva „Návrat“, které vzniklo ještě před únorem 1948, ale v prostředí pětiletky nemělo šanci na naplnění svého cíle.

Na závěr jednání padl návrh na vyslání deputace k prezidentu Klementu Gottwaldovi a premiéru Antonínu Zápotockému a na vymáhání „*nejenom odškodnění za zanechaný majetek, ale i náhrady za ušlý zisk po dobu 10 let*“. Vyslání deputace bylo jednomyslně schváleno, ale otázka náhrad byla přikázána výboru „*kvýřzení*.“ Předsednictvo spolku pak oběma představitelům a navrch ještě Viliamu Širokému, tehdy předsedovi KSS a zároveň místopředsedovi vlády, poslalo žádost o audienci.

Valná hromada jednomyslně schválila kandidátku na složení výboru, který se posléze sešel 24. listopadu 1948. Předsedu spolku již vybrala valná hromada a byl jím opět Alois Dolínek. Ostatní výborové funkce byly rozděleny následovně:

¹⁵¹² NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8302.

Spolková funkce	Jméno a příjmení
Předseda spolku	Alois Dolínek
I. místopředseda	Jaromír Musil
II. místopředseda	Alois Myšner
III. místopředseda	Vlasta Řeháková
IV. místopředseda	František Bartoš
I. jednatel	Václav Rosol
II. jednatel	Karel Šafařík
Pokladník	Josef Seidl
Pokladníkův zástupce	Miroslav Váňa
Zapisovatel	Antonín Moučka

Výbor rozhodně nechtěl zahálet a plánoval se scházet každou druhou středu v měsíci v 19:00 v restauraci „U Bejšovců“ na Palackého náměstí v Praze. Výbor také vybízel členstvo k účasti a návrhům - pokud možno realizovatelným.

Rozhodnutím z 8. prosince 1948 výbor svolal mimořádnou valnou hromadu. Výbor ve Zpravodaji tvrdil, že jejím jediným cílem má být změna názvu spolku a některé další „*nepatrné slovní změny v dalších paragrafech dosavadních stanov.*“ Nový název měl znít „*Sdružení repatriantů ze Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny*“. K tomuto kroku výbor vedl bližší nespecifikovaný podnět. „*Uvedené důvody byly tak podstatné a důležité, že výbor uznal jich závažnost*“.¹⁵¹³ O závažnosti těchto neznámých důvodů nelze pochybovat. Zaměst s činovníky spolku ostatně nebylo snadné, uvědomíme-li si, že mnohý z nich byl právně vzdělán, nebo pocházel přímo z prostředí státní správy. Například I. místopředseda, ing. Jaromír Musil (nar. 22. srpna 1898), během své služby státu dosáhl úředního titulu vrchní technický komisař a působil mimo jiné na Ministerstvu veřejných prací a Generálním ředitelství stavby dálnic a dokonce vystupoval jako soudní znalec v oboru staveb železobetonových mostů a staveb železničních.¹⁵¹⁴ Tato pozice jistě nahrávala tomu, že mu nepochybně leckterý právník, státní zástupce či soudce rád poskytl konzultaci; o právnících z domovských úřadů ani nemluvě.

Dne 9. ledna 1949 se skutečně sešla mimořádná valná hromada, která pozměnila stanovy spolku, zejména jeho název. S jejich změnou vyjádřily úřady sice určitou

¹⁵¹³ Zpravodaj č. 56, Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi v Praze.

¹⁵¹⁴ NA, f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna, kart. 7692, sign. M 3835/10, manipulační období 1941-1950.

nespokojenost, ale stalo se tak až několik týdnů poté, co se spolek sám formálně likvidoval. Podivný byl také postup Krajského národního výboru v Praze, který informaci o změně stanov postoupil Ministerstvu vnitra, ač byl sám kompetentní k vyřízení celé věci. Ministerstvo vnitra, přestože si bylo vědomo, že věcně příslušný je krajský národní výbor, si „samo vyžádalo vyjádření příslušných ústředních úřadů, pověřenectva vnitra a Ústředního akčního výboru Národní fronty“, kterému se nelíbila změna stanov. Černínský palác se přímo vyjádřil, že „nepovažuje činnost spolku za žádoucí.“ O těchto postojích byli představitelé spolku informováni podáním z 10. března 1950,¹⁵¹⁵ ačkoliv spolek v té době již formálně neexistoval.

Na valné hromadě konané dne 29. ledna 1950 v budově Národního domu v Praze-Smíchově se 131 přítomných členů usneslo na likvidaci sdružení. Ovšem ani to nebylo jednoduché a přímočaré, neboť předseda spolku prof. Alois Dolínek vyjádřil naději, že „likvidační komise bude fungovati tak dlouho, pokud nebudou všechny záležitosti spolku aspoň zhruba ukončeny.“ Dolínek sice členům vysvětlil důvody, „proč spolek bude likvidovati“, ale na jeho výzvu k hlasování „kdo je pro rozpuštění spolku“ se nikdo nepřihlásil. Proto padlo od člena spolku Aloise Myšnera další zdůvodnění zániku spolku, totiž že „není dále potřeba spolek udržovati, protože zájmy členů bude hájiti naše vláda“. Nevíme, jak tento důvod na přítomné zapůsobil, ale patrně rozhodující bylo přímočaré přiznání reálného stavu. Alois Myšner otevřeně sdělil pravdu, aby ji pochopili i ti nejméně chápaví, tedy, že „činnost spolku jest nežádoucí“. Při novém hlasování se proti rozpuštění odvážili hlasovat jen tři členové. Podle hlášení obvodního velitele Národní bezpečnosti 16 poručíka Krupičky valná hromada „konala se bez závady. Dozor zařízen.“ Jeho přítomnost, jakkoliv to byla praxe shodná s první republikou, svoji roli nejspíše sehrála. Na závěr valné hromady došlo k volbě likvidátorů, dosavadních význačných představitelů spolku, a nutno uznat, že vybráni byli opravdu dobře, neboť se jednalo o Aloise Dolínka, Aloise Myšnera, Václava Rosola, Antonína Hejla a Antonína Moučku. Spolek o své likvidaci řádně informoval úřady i veřejnost.¹⁵¹⁶

Faktický zánik spolku probíhal díky původním cílům spolku oddaným likvidátorům liknavě a protáhl se na několik let. Ve výsledku se tak podařilo naplnit původní úmysl na zřízení dlouhodobě působící likvidační komise prezentovaný Aloisem Dolínkem na poslední valné hromadě. Likvidace probíhala přinejmenším do roku 1954, neboť do té

¹⁵¹⁵ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

¹⁵¹⁶ AHMP, f. Úřad městské části Praha 6, kart. 515, sign. XXII/2845; f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845; Úřední list republiky Československé, Díl II., č. 35, 10. února 1950, s. 478.

doby se táhly různé soudní spory o náhrady a restituce za majetek zanechaný na Slovensku, v nichž se zejména angažoval Václav Rosol. V roce 1954 bylo Rosolovi přikázáno, aby případy předal příslušným advokátním poradnám. Rosola pak úřady podezřívaly z pokoutné advokátní činnosti a inkasování nezdaněných neadekvátních honorářů, ale zároveň samy uznávaly, že se jedná o jen obtížně prokazatelné podezření. Je otázkou, nakolik bylo toto podezření čistě účelové, neboť je pravděpodobné - Rosolův případ tomu patrně nasvědčuje -, že právně fundovaní bývalí činovníci spolku se snažili vypomáhat exclenům v jejich soudních přích i po zániku spolku. Rosolovo prošetřování se ostatně táhlo až do roku 1957.¹⁵¹⁷

Spolkové uskupení sdružující vlastníky majetku na Slovensku a Podkarpatské Rusi si vytklo za cíl nesnadný a politicky ožehavý úkol, totiž lobovat ve věci odškodnění za ztracené hodnoty nejprve na Maďary okupované Podkarpatské Rusi a částech Slovenska, dále pak v Tisově Slovensku a po druhé světové válce zase zajistit odškodnění od Sovětského svazu, dokončit jednání s Maďarskem a zahájit jednání s představiteli Slovenské národní rady. Zatímco při jednání s Maďary a Slováky v letech druhé světové války se mohl spolek spolehnout na aktivní podporu protektorátních úřadů a ty zase na určitou pomoc nacistických okupantů, neboť opuštěný majetek byl přeci jen majetkem říšských příslušníků, tak v případě poválečných jednání se Sověty a Slováky byla věc ošemetnější, neboť SSSR byl vnímán jako nezbytná opora proti německým výbojům a Slovensko bylo opět součástí společného státu a byla potřeba v rámci klidného soužití najít oboustranně přijatelné řešení.

Vzdor výše naznačeným politickým nástrahám spolek na počátku druhé světové války s podporou protektorátních úřadů viditelně vystupoval, ale v důsledku průběhu války upadl do stavu vegetativního přežívání, aby ihned po osvobození začal vládu doslova uhánět o příslušné legislativní a exekutivní výsledky. To však již nastupovala nová generace představitelů spolku, neboť první generace už byla důchodového věku, a ačkoliv tím pádem mohla mít více času, přeci jen pozbyla energii a nezbytné kontakty.

Po roce 1948 byla činnost spolku brzy shledána jako nežádoucí. Nový režim, navzdory rétorice o diktatuře proletariátu, v tomto případě nezasáhl s očekávatelnou razancí: Pouze přiměl spolek k dobrovolnému rozchodu; sice až na druhý pokus a dobrovolnost byla iluzorní, ale formální znaky byly naplněny. Představitelé spolku se v tomto formalismu shlédli a snažili se faktické rozejití spolku odložit, což se jim ve

¹⁵¹⁷ AHMP, f. MHMP II., kart. 1000, sign. XXII/2845.

výsledku několik let dařilo, a i poté si členové alespoň neformálně pomáhali. To však stát nelibě nesl a stíhal je za neoprávněné poskytování právních služeb, které se pochopitelně mohly týkat jen majetku nacházejícím se na Slovensku.

Snaha úřadů o utlumení činnosti spolku narážela i na některé praktické potíže a nespoleupráci, např. médií - Československý rozhlas se ještě na konci roku 1948 tázal Ministerstva vnitra na podnět posluchačů, kteří „zanechali svůj majetek na Podkarpatské Rusi“ na možnosti náhrady a rozhlas ještě žádal o informaci, „mohou-lipoškození žádat o náhradu z konfiskovaného majetku, případně mohou-li žádat o poskytnutí zálohy.“ Ministerstvo vnitra bylo pochopitelně nuceno úředně reagovat a reagovalo doslova v řádu dnů - žádost byla z 24. prosince a odpověď byla datována 30. prosincem 1948! V konceptu sice byla škrtnuta pasáž o tom, že dosud nebyla zakončena příslušná mezistátní jednání, ale zároveň bylo sděleno, že „náhrada in natura, a to ani z konfiskovaného majetku, se neposkytuje“, resp. žadatelé podléhají všeobecným pokynům Fondu národní obnovy, včetně nutnosti zaplatit za přidělený majetek, tudíž neexistovala možnost kompenzace pro přihlašovatele majetku zanechaného na podstoupeném území.¹⁵¹⁸

Jednání mezi Prahou a Moskvou o majetkových otázkách v souvislosti s podstoupením Podkarpatské Rusi se protáhla do konce padesátých let.

VI.4: Mezivládní majetková jednání

Jelikož peníze vždy až na prvním místě, začala se zainteresovaná ministerstva, tj. financí, zahraničních věcí, vnitra, zajímat o majetkové vypořádání již v létě 1945, nejpozději v červenci, přičemž myslela nejen na výdaje spojené s Podkarpatskou Rusí z éry před okupací, ale i v době pobytu vládní delegace a československé pohraniční finanční stráže na osvobozeném území Podkarpatské Rusi. Obvykle odbornicky omezené a nedůvtipné Ministerstvo financí přistoupilo k problému s přísloušnou důkladností účetního a specifikovalo, o co vše bude třeba se Sověty vyjednávat: o státní majetek, pohledávky, vlastnické účasti (např. cenné papíry, zejména elektráren v Chustu a Užhorodě a dále železnice v údolí Uže), státní dluh (nejlépe k 15. březnu 1939), všeobecný státní dluh, nezajištěný dluh (vnitřní i zahraniční, např. v důsledku investičních akcí), zvláštní státní dluhy (administrativní dluhy, např. dodávky, dále pensijní břemeno a záruky), dále závazky samosprávných svazků (Země podkarpatoruská, jednotlivé okresy a obce, např. vůči Svaljavě za budovu finanční stráže),¹⁵¹⁹ depozita u státních úřadů (jako jedna z mála

¹⁵¹⁸ NA, f. MV-NR, kart. 4667, sign. B 6067.

¹⁵¹⁹ NA, f. MF II. - prezídium, kart. 22, čj. 59636/1945.

otázek vyřešeno ještě za války dohodou s Maďarskem). V některých případech bylo řešení z hlediska státní kasy snadné, v jiných se očekávalo těžké vyjednávání a spory o to, co pod který pojem spadá. V průběhu doby a vytyčování hranic pak vyvstal ještě problém se zdaněním pohraničních obcí, které ztratily či získaly pozemky, jakož i tamějších obyvatel.

Ministerstvo vnitra v červenci 1945 připravilo hrubý přehled výše škod zanechaného soukromého nemovitého majetku nenáležícího optantům ani přestěhovalcům ke dni nastalé škody osob české národnosti (pro příslušníky slovenské národnosti nemělo k dispozici nutný spisový materiál, který se nacházel v Bratislavě). U níže uvedených čísel je pak také nutné připomenout, že se očekávala jejich neúplnost např. z důvodu neznalosti předpisů či proto, že by přijetím odškodněním prejudikovali poválečný vývoj. Podle dřívějšího vládního nařízení č. 93/1940 Sb. z. a n. byly za války projednány přihlášky 7.753 případů v celkové hodnotě 830.000.000 korun, ale po přezkumu přihlášených škod u jednotlivých zemských úřadů byla hodnota snížena na 436.000.000 korun v tomto členění:

Škody veřejných zaměstnanců	91.000.000 korun
Škody ostatních fyzických osob	75.000.000 korun
Škody právnických osob	63.000.000 korun
Škody na zemědělském majetku	207.000.000 korun

Jelikož uvedená čísla nebylo možno rychle přezkoumat, bylo Ministerstvo vnitra ochotno vzít jako prozatímní základ hlášení Spolku vlastníků domů ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, který uváděl číslo 800 obytných stavení v celkové hodnotě asi 90.000.000 korun, přičemž členům náleželo 433 domů v hodnotě 38.530.000 korun, dále spolek evidoval 8 obytných domů patřících družstvům či organizacím sídlícím v historických zemích v ceně 8.850.000 korun a několik vinic a ovocných zahrad v ceně 1.220.000 korun. Celkem by tedy majetek nenáležící přestěhovalcům či optantům činil kolem 10.000.000 korun. Přímo Podkarpatské Rusi se pak mohly uvedené škody týkat asi 200.000.000 korun a nemovitosti asi v hodnotě 20-22.000.000 korun.¹⁵²⁰

¹⁵²⁰ NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

Dále podle odhadů Národní banky se čeští věřitelé domáhali mnohamilionových dluhů, ale nebyly ještě úředně prověřeny a nešlo zatím rozlišit, co se týká Podkarpatské Rusi a co jižního Slovenska:¹⁵²¹

Pohledávky soukromníků a průmyslových a živnostenských podniků	170.000.000 korun
Pohledávky bank, spořitelén a záložen	465.000.000 korun

K jednáním mezistátním přibyly též četné intervence jednotlivých vlastníků, kteří si stěžovali na akty zakarpatoukrajinských úřadů, které snižovaly hodnotu jejich majetku. Nechyběly ani snahy o odškodnění na základě jiných právních norem, resp. jejich praktickém využití (např. dekret č. 108/1945 Sb.). A nechyběly ani zapeklité případy, kdy bývalá československá státní příslušnice, nově občanka USA, chtěla podarovat svých pět dětí, z nichž čtyři měly americké občanství a jedno zakarpatoukrajinské z prostředků uložených v mukačevské spořitelně. Problém byl předán k řešení americkým úřadům.¹⁵²² Pochopitelně rovněž zakarpatoukrajinské úřady se chystaly na tato jednání, přinejmenším zpracováním přehledu škod vzniklých v letech 1939-1944.¹⁵²³

Základní normou pro odškodnění se po druhé světové válce stalo vládní nařízení č. 8 z 28. ledna 1947, o soupisu československého majetku na Zakarpatské Ukrajině, které stanovilo, že o odškodnění mohou požádat optanti, vyhnání Češi a Slováci v důsledku okupace, právnické osoby, které je nutno s ohledem na složení jejich statutárních orgánů nutno považovat za české či slovenské (§ 1), popř. i cizinci či cizí společnosti se sídlem na území republiky (§ 2). Majetek se přihlašoval podle stavu k 30. lednu 1945 (§ 3). Přihlášky se podávaly u Ministerstva vnitra do určeného termínu. Důvodová zpráva chtěla, aby lhůta byla jeden měsíc po vytištění formulářů přihlášek, takže vyhláška ministra vnitra určila jako poslední termín 16. březen 1947. Ministerstvo vnitra si bylo vědomo krátkosti této šibeniční lhůty, proto apelovalo na pomoc a součinnost národních výborů nejen žadatelům při vyplňování přihlášek, ale i při jejich odesílání. Zejména na Slovensku se v důsledku nutnosti vyplnit přihlášku trojmo brzy projevil nedostatek formulářů, o které tamější úřady ihned zažádaly. Navíc níže postaveným organizačním složkám nebylo jasné, které dokumenty k prokázání majetku je nutno předložit, proto žádaly Ministerstvo vnitra o

¹⁵²¹ NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

¹⁵²² NA, f. MV-NR, kart. 5277, sign. G 8303.

¹⁵²³ DAZO, f. 14, inv. č. 121.

instrukce.¹⁵²⁴ Výhodu měli optanti, neboť mohli podat přihlášku do jednoho měsíce od příjezdu na území republiky.

Paragrafy 5 a 6 určovaly technické podmínky přihlášek, přičemž podle § 7 byly neplatné přihlášky podané před vydáním vládního nařízení č. 8/1947 Sb. Tento paragraf zároveň připouštěl, že k projednání „*lze přibrati zástupce organizace zájemců s hlasem poradním*“, což by se zdála být zjevná narážka na Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi, nicméně v interních pokynech se mluvilo o jiných organizacích: Spolek majitelů domů v Praze, Jednota nabyvatelů půdy v Praze, Sdružení zahraničních vojáků v Praze a Radě židovských náboženských obcí v Praze.¹⁵²⁵ Posledně jmenovaná organizace se o to (poněkud opožděným) dopisem z 24. května 1948 opravdu ucházela.¹⁵²⁶

Podání přihlášky pak samo o sobě nezakládalo nárok na odškodnění (§ 8), neboť zásady odškodnění měla teprve stanovit Likvidační komise, která zahájila svoji činnost 2. prosince 1946. Je poněkud tristní, že toto vládní nařízení vznikalo až na poslední chvíli na pracovních poradách 10. a 20. ledna 1947 zainteresovaných úřadů, resp. ve chvíli, kdy se již v Praze nacházeli sovětští členové Likvidační komise, nicméně „*soupisová norma*“ byla podle důvodové zprávy navržena „*podle výsledku předběžného jednání Likvidační komise a byla formulována v dohodě s československými členy této komise*“, přičemž byla zvolena co nejšířší forma soupisu, aby se odškodnění dočkaly i osoby, které nevladnily nemovitý majetek. Podobu soupisových formulářů ještě v lednu 1947 schválil Státní úřad statistický, neboť byl zájem na provedení šetření týkající se soupisu československého majetku zanechaného na území Zakarpatské Ukrajiny. Samozřejmě se též řešil vztah k přihláškám podle vládních nařízení č. 93/1940 a 317/1941 Sb. z. a n., jakož i deketu č. 54/1945 Sb., konkrétně zda již byla vyplacena nějaká náhrada, v jaké výši a od koho.

O soupisu majetku, podmínkách a termínu informoval též denní tisk, přičemž Ministerstvo vnitra se postaralo, aby Ministerstvo informací tuto zprávu opakovaně poskytlo tištěným i rozhlasovým médiím (např. vnitro požádalo Československý rozhlas, aby od 10. března informaci odvysílalo třikrát denně až do 16. března) a byl veden přehled, kdy a v kolika novinách se zpráva objevila, včetně Rudého práva (v jeho případě dvakrát - 15. února a 5. března 1947). V polovině března si Ministerstvo vnitra uvědomilo, že podaných cca 1100 přihlášek je jen kapka v moři s ohledem na očekávaných 25.000 optantů, tudíž navrhlo prodloužit lhůtu do 31. března či do 15. dubna 1947, ale bohužel

¹⁵²⁴ NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8303.

¹⁵²⁵ NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8303.

¹⁵²⁶ NA, f. MV-NR, kart. 4667, sign. B 6067.

nakonec byla zvolena méně příznivá varianta, tedy 31. březen 1947. O tomto kroku byla veřejnost opět informována prostřednictvím médií.

Tento krok byl pozitivně oceněn např. Okresním národním výborem v Chomutově, kde bylo obyvatelstvo takto vyrozuměno dříve, než tak mohl učinit úřad, kterému také velmi vhod přišla pomoc židovské náboženské obce, která byla s to fundovaně radit a pomáhat. Poněkud překvapivé je pak také zjištění chomutovského okresního národního výboru, že mezi lidmi nebyla v tuto akci důvěru a pracovníci museli optanty přímo přemlouvat, aby si žádosti podali. Naopak Okresní národní výbor v Sobrancech na začátku dubna 1947 žádal Ministerstvo vnitra, aby akceptoval i později podané přihlášky, neboť přes urgence o dodání dalších přihlášek nemohli pro nedostatek formulářů učinit ministerské vyhláše za dost všichni oprávnění žadatelé. Ministerstvo samozřejmě žádosti vyhovělo. Ostatně ještě 6. května 1947 byly podřízené složky Ministerstva vnitra vyrozuměny, že přihlášky se přeci jen akceptují i po podání 31. března 1947...¹⁵²⁷

Hektičnost celé akce vyvolala určité problémy, např. komise neuznávala za doklad o české či slovenské národnosti doklad o československém státním občanství, což tvrdě kritizovalo Národní osvobození.¹⁵²⁸ Některé podniky své požadavky neváhaly uplatnit i koncem roku 1948 a své podání končily slovy „*Pětiletce zdar*“¹⁵²⁹

Legionářských kolonistů se samozřejmě zastávalo i Ministerstvo národní obrany, konkrétně Kancelář československých legií, která již v roce 1946 připomněla, že by bylo záhodno odškodnit osídlence v pohraničí alespoň formou zálohy, aby mohli splatit první platby za nově získané majetky. Později pak upozornila, že okolnosti roku 1938 byly mnohem složitější a že se mnozí kolonisté museli odstěhovat ještě před vídeňskou arbitráží, tudíž apelovalo, aby byly jejich přihlášky uznány i z toho důvodu, že byli dlužníky Kanceláře československých legií či Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva pro výstavbu kolonií a neprojednání přihlášek kolonistů by poškodilo československou státní pokladnu. Kancelář československých legií nadto prověřilo každou jednu legionářskou přihlášku a potvrdilo, že odstěhování bylo vynuceno tehdejšími okolnostmi.¹⁵³⁰

Mnohem horší, než administrativní nedostatky, byla skutečnost, že československé části Likvidační komise bylo do 10. dubna 1947 sice předloženo 8.166 případů, z nichž však sovětská část komise byla v předběžném řízení ochotna uznat jen 613.

¹⁵²⁷ NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8303.

¹⁵²⁸ Národní osvobození, 11. IV. 1947.

¹⁵²⁹ NA, f. MV-NR, kart. 4667, sign. B 6067.

¹⁵³⁰ NA, f. MV-NR, kart. 4667, sign. B 6067.

Československá delegace požádala Státní úřad statistický, aby dosud doručených 8.166 přihlášek vyhodnotil. Výsledek byl, že ohlášený majetek, včetně lesního, by podle cen z roku 1938 dosahoval výše 4.378.938.773 korun,¹⁵³¹ přičemž konkrétní částky byly tyto:

Kategorie	Částka	Upravené nároky z 22. května 1947
Nároky tzv. přestěhovalců, tj. osob, které musely území Zakarpatské Ukrajiny opustit v důsledku okupace (podle článku 2, odstavce 3 protokolu) za nemovitý majetek řádně doložení podle cen z roku 1938	155.073.785 korun	145.984.285
Nároky přestěhovalců, jejichž přihlášky nemovitého majetku nebyly zcela doloženy	186.328.698 korun	186.328.698
Nároky optantů k nemovitému majetku podle článku 2, odstavec 1 protokolu, kteří se již nacházeli na území republiky	1.374.041.370 korun	1.374041.370
Nároky příslušníků východní jednotky, pokud jde o optanty ukrajinské nebo ruské národnosti	1.385.015 korun	1.385.015
Nároky právnických osob podle článku 2, odstavec 4 protokolu	282.648.340 korun	282.648.240 korun
celkem činí nároky podle článku 2 protokolu	1.999.477.208 korun	1.990.387.608
Nároky podle článku 3 protokolu uplatnila československá delegace odškodnění		
Nemovitý majetek osob české a	257.968.017 korun	257.968.017

¹⁵³¹ NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8303.

slovenské národnosti, které odešly před nebo po okupaci, příp. které tam vůbec nebyly		
nemovitý majetek osob české nebo slovenského národnosti, který připadl delimitací hranic SSSR	51.843.543 korun	51.843.543
Nemovitý majetek dědiců osob české a slovenské národnosti, které nemusely optovat	135.252.538 korun	135.252.538
Nemovitých majetek československých státních občanů ukrajinské národnosti	15.090.000 korun	15.090.000
Na soukromoprávní pohledávky fyzických osob a právnických osob uplatnila československá delegace nárok na náhradu	506.322.200 korun	506.322.200
celkem činí nároky podle článku 3 protokolu	966.476.298 korun	(+ 8.057.919 korun soukromoprávních pohledávek fyzických a právnických osob z lesního majetku) 974.534.217
Českými a slovenskými československými státními příslušníky ohlášený movitý majetek, u něž žádala delegace možnost jeho transportu do republiky	1.388.763.300 korun	2.964.921.825 korun

Další přihlášky, které nebylo možno zatím projednat a tedy i vyčíslit, měly být projednány později. Tyto výsledky statistického šetření byly předloženy sovětské delegaci, stejně jako

pozdější zpřesněné výsledky z května 1947. Sovětská delegace na ně neodpověděla. Podle vyhlášky č. 8/1947 Sb. se také proplácely složená rublová platidla zanechaná na Zakarpatské Ukrajině při odjezdu do ČSR, která měla být nárokována po přibytí do ČSR - nejlépe přímo ve shromažďovacím středisku v Košicích.¹⁵³²

V zájmu prolomení zamrzlých jednání 5. srpna 1947 se československá delegace rozhodla snížit své požadavky o 1 miliardu 308 milionů korun. Sovětské výpočty odhadovaly majetek ne výše než 200 milionů. Věc dále stála.¹⁵³³ Soupis zemědělského majetku byl odevzdán československému Ministerstvu zemědělství podle vládního usnesení z 19. prosince 1947.¹⁵³⁴ Ministerstvo spravedlnosti v březnu 1947 informovalo ještě o nedokončených případech získávání soudních deposit československých státních příslušníků a optantů, která v důsledku maďarské okupace uvízla u obsazených soudů. V průběhu roku 1947 pak bylo Ministerstvo vnitra zavaleno urgencemi o náhrady za majetek zanechaný na Zakarpatské Ukrajině - žadatele odkazovala na zahájení činnosti Likvidační komise.¹⁵³⁵ Příslušná jednání se skutečně táhla. Patrně proto ministr zahraničních věcí Vlado Clementis v prosinci 1948 dohodl při návštěvě Moskvy, že se ukončí činnost Československo-sovětská likvidační komise pro Zakarpatskou Ukrajinu a od té doby vedla tato jednání československá ambasáda v Moskvě¹⁵³⁶ a odškodnění se řešilo vnitro- i mezistátně v průběhu celých padesátých let.

Zákon č. 183/1950 Sb., o majetku zanechaném na území Československé republiky osobami, které optovaly pro Svaz sovětských socialistických republik a přesídlily na jeho území, se vztahoval na úředně sepsaný majetek zanechaný na československém území optanty pro Sovětský svaz (§ 1). Majetek přešel dnem soupisu do vlastnictví československého státu, včetně závazků váznoucích na majetku (ale jen do výše jeho obecné ceny). Okresní národní výbory měly zařídit zaknihování nemovitostí a postarat se o jeho správu podle pokynů Ministerstva financí vzniklých v dohodě s dalšími zúčastněnými rezorty (§ 2). Majetek, o který stát neměl zájem, mohly okresní národní výbory přidělit j ednotným zemědělským družstvům, pokud jej tato chtěla. Přitom v případě zemědělského majetku šlo o trvalé užívání a u ostatního majetku o vlastnictví (§ 3). Jiný než zemědělský majetek, pokud by nebyl přidělen jednotným zemědělským družstvům, mohl být okresními

¹⁵³² NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8303.

¹⁵³³ Moulis, Vladislav: Podivné spojenectví. K československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948. Praha 1996, s. 62.

¹⁵³⁴ NA, f. MPSP-R, kart. 701.

¹⁵³⁵ NA, f. MV-NR, kart. 5278, sign. G 8303.

¹⁵³⁶ NA, f. MPSP, kart. 336, Konečná zpráva o provedení hromadné reemigrace Čechů a Slováků z ciziny - návrh vládního usnesení, fol. 1, 5v-6, 17v, 32.

národními výbory přidělen dosavadním uživatelům, samozřejmě pokud tito projeví zájem a dokázali, že jsou československými státními příslušníky (§ 4). Příděl se mohl uskutečnit za náhradu podle obecné ceny ke dni přidělu (§ 6). Před přidělem bylo možno dát majetek do zatímního užívání, které bylo samozřejmě zpoplatněno a to se týkalo i dosavadních uživatelů (§ 8). Nepřidělený nezemědělský majetek, zejména movitý, mohl být prodán ve veřejné dražbě (§ 5). Osoby, které nabyly majetek nevědouce, že se jedná o majetky optantů, ale řádně za něj zaplatily, se o svůj majetek bát nemusely. Tyto sporné případy měly řešit okresní národní výbory (§ 9). Zisky z úhrady za přidělený, prodaný či do užívání poskytnutý majetek mířily do státní pokladny (§ 10). Ministerstvo financí pak bylo pověřeno úpravou způsobu úhrady, výši náhrady za užívání a také vypořádáním závazků vázoucích na majetku, popř. mohlo určit úlevy, ale muselo postupovat v dohodě s ostatními rezorty (§ 11).

Vyhláška Ministerstva financí ze 14. července 1951, o přidělu majetku zanechaného na území Československé republiky osobami, které optovaly pro Svaz sovětských socialistických republik a přesídlily na jeho území, podle § 11 zákona č. 183/1950 Sb. určovala, že majetek získaný podle zákona spravují okresní národní výbory, které pochopitelně odpovídaly za nejlepší možné využití majetku (§ 1). Pokud by nedošlo k přidělení zanechaného majetku do 31. prosince 1951, mělo se s ním nakládat podle vládního nařízení č. 90/1950 Sb., o správě národního majetku národními výbory (§ 2). Na přiděl majetku musel být vydán výměr, přičemž rozhodným dnem pro převod vlastnického práva byl den rozhodnutí o přidělu (§ 3). Paragraf 4 umožňoval bezplatný přiděl zemědělského majetku jednotným zemědělským družstvům, která nemusela platit náhradu ani za čas užívání majetku před přidělem. Další, nezemědělský, majetek se přiděloval za náhradu ve výši obecné ceny ke dni přidělu, ale předchozí investice vynaložené přidělcem se od celkové částky odpočítávaly. Okresní národní výbory mohly umožnit rozložit splátky až na pět let a krajské národní výbory až na deset let, ale v obou případech šlo o výjimečné případy. Paragraf pátý pak určoval, že stát ručí do výše obecné ceny majetku za závazky vzniklé před dnem soupisu majetku přesídlené osoby a které byly náležitě prokázány. Pozdější zatížení mělo být akceptováno jen tehdy, pokud by se zjistilo, že majitel nevěděl, že se jedná o majetek optující osoby.¹⁵³⁷

¹⁵³⁷ Úřední list republiky Československé, č. 278/1951.

Od roku 1956 začala československá vláda intenzivněji jednat o dokončení majetkového odškodnění a pokoušela se o aktivní přístup i vůči SSSR¹⁵³⁸ a 6. července 1957 dosáhla výsledku, když byla v Moskvě podepsána dohoda o konečném vypořádání majetkových a finančních otázek souvisejících se sjednocením Zakarpatské Ukrajiny a sovětské Ukrajiny. Podle dohody vzájemné nároky zanikly (články 1 a 2) a SSSR měl doplatit Československu rozdíl v částkách vzájemných nároků (článek 3). Toto vypořádání mělo být konečné (článek 5), přičemž nároky svých občanů měly řešit jejich domovské státy (článek 4). Národní shromáždění projevilo s Dohodou souhlas dne 31. října 1957 a prezident republiky ji ratifikoval dne 23. prosince 1957. Podle svého šestého článku nabyla Dohoda účinnosti dnem výměny ratifikačních listin, což se stalo v Praze dne 8. ledna 1958. Tato dohoda byla publikována jako č. 1/1958 Sb.

Vnitrostátní normou k realizaci mezistátní dohody se stal zákon č. 42/1958 Sb., jenž určil, kdo má nárok na odškodnění, a hlavně určil, že je to vláda, kdo udává pravidla pro odškodnění (§ 1), resp. že pověřeným ústředním orgánem je Ministerstvo financí nebo jím pověřený úřad, přičemž se mělo při vyřizování agendy řídit správním řádem (§ 3). Ministerstvo financí bylo oprávněno upravit podrobnosti poskytování náhrad a zároveň bylo zmocněno, „*aby v případech zvláštního zřetele hodných prominulo důsledky stanovené v §4 odst. 2 vládního nařízení č. 8/1947 Sb., o soupisu československého majetku na Zakarpatské Ukrajině, nebyla-li přihláška nemovitého majetku podrobeného soupisu podle tohoto nařízení podána buď vůbec, nebo v čas.*“ Majetek zanechaný v Československu optanty pro SSSR přešel do vlastnictví československého státu, který také převzal závazky, které měly právnické osoby Zakarpatské Ukrajiny proti československým právnickým a fyzickým osobám a dále pak fyzické osoby Zakarpatské Ukrajiny proti československým právnickým osobám. Nyní byli dlužníci povinni plnit své závazky vůči československému státu. Výslovně pak bylo určeno, že ustanovení zákona č. 183/1950 Sb. zůstávají nedotčena (§ 2).

První z navazujících vyhlášek Ministerstva financí nesla datum 16. února 1959 a určovala, kdo má nárok na náhradu (§ 1), dále úřady, kam mají být přihlášky podány (tj. Ústřední likvidátor peněžních ústavů a podniků v Praze a Oblastní likvidátor v Bratislavě), včetně lhůty do 30. června 1959 (§ 2). Přihlášky podané po lhůtě byly považovány za irelevantní (§ 3). Dřívější přihlášky podané podle vládního nařízení č. 8/1947 Sb. do 31. března 1947 a přihlášky optantů předložené 1 měsíc po přesídlení se považovaly za

¹⁵³⁸ NA, f. Ministerstvo financí ČR, manipulační období 1956-1959, kart. 31. Za poskytnutí tohoto materiálu děkuji kol. Františku Frňkovi.

příhlášky podle vyhlášky z 16. února 1959, přičemž „*jakákoliv jiná podání o majetku uvedeném v ustanovení § 1*“ nenahrazovala přihlášku podle této vyhlášky (§ 4), tudíž Ministerstvo financí věrně své účetnické omezenosti dalo najevo, že o zmírnění tvrdosti předpisů, které bylo umožněno zákonem č. 42/1958 Sb. nemá zájem. Samotné podání přihlášky nezakládalo právní nárok na náhradu (§ 6). Přihlášku nemusely podávat organizace socialistického sektoru (§ 5).¹⁵³⁹

Vyhláška Ministerstva financí z 5. května 1959 určovala, že československé fyzické osoby mající závazky vůči právnickým osobám na Zakarpatské Ukrajině, jsou povinni tyto závazky přihlásit, neboť podle § 2, odst. 2 zákona č. 42/1958 přešly tyto pohledávky na československý stát a československé právnické osoby mající závazky vůči fyzickým a právnickým osobám Zakarpatské Ukrajině jsou rovněž povinny tyto závazky ohlásit; výjimku měly organizace státního socialistického sektoru (§ 1). Přihlášky měly být podány nejpozději do 31. července 1959 u Ústředního likvidátora peněžních ústavů a podniků v Praze nebo u Oblastního likvidátora v Bratislavě (§ 3).¹⁵⁴⁰ Šlo tedy o měsíční prodloužení lhůty oproti předchozí vyhlášce.

Další vyhláška Ministerstva financí ze 4. srpna 1959 se týkala praktické realizace zákona č. 42/1958 Sb. a určovala podrobnosti a podmínky vyrovnání, přičemž podle § 2 bylo podmínkou mít podanou přihlášku k soupisu majetku podle vládního nařízení č. 8/1947 Sb. Další paragraf pak určoval, že se náhrada poskytne za rodinný domek, dále za hospodářské budovy a půdu drobných zemědělců na Zakarpatské Ukrajině, avšak pouze tehdy, pokud nyní jsou členy jednotných zemědělských družstev nebo samostatnými malými či středními zemědělci, přičemž pozemek zastavěný rodinným domkem mohl mít maximální výměru 800 m² a dále příslušelo odškodnění za pozemky zastavěné hospodářskými budovami nebo stavením sloužícím k provozu malé živnosti. Paragraf čtvrtý pak určil, že základ pro výpočet náhrad za nemovitý majetek budou údaje z přihlášek, přičemž ceny se přepočtou v poměru 5:1 a dále budou po přezkoušení uvedeny do souladu s cenovými předpisy.

Pro zemědělce byl důležitý paragraf pátý: „*Za zemědělskou půdu bude poskytnuta žadateli náhrada jen v půdě, a to v rozsahu výměry jeho vlastních a jím obhospodařovaných pozemků na území Zakarpatské Ukrajině, pokud tyto pozemky nepřevyšují výměru jeho vlastních pozemků, které vnes do jednotného zemědělského družstva, nebo sám obhospodařuje v tuzemsku; náhrada nesmí však převyšovat 13 ha.*“

¹⁵³⁹ Úřední list Československé republiky, č. 43/1959.

¹⁵⁴⁰ Úřední list Československé republiky, č. 89/1959.

Samozřejmě odškodnění mělo být sníženo o příděl nemovitostí a zemědělské půdy podle dřívějších příslušných předpisů, jakož i břemena a dluhy z majetku, za který se poskytovala náhrada, a dále závazky vůči právnickým osobám na Zakarpatské Ukrajině, které přešly na československý stát (§§ 6-7). Úhrada náhrady a její výplata se pak měla dít podle vyhlášky Ministerstva financí č. 206/1958 Úředního listu (§ 9).¹⁵⁴¹ Tím usnul zájem o Podkarpatskou Rus na několik desetiletí - majetkoprávně a v podstatě i mezi odbornými historiky a archiváři, byť samozřejmě existovaly různé výjimky a zmínky.

V roce 2009 nabyl účinnosti zákon č. 212/2009 Sb., kterým se zmírňují majetkové křivdy občanům České republiky za nemovitý majetek, který zanechali na území Podkarpatské Rusi v souvislosti s jejím smluvním postoupením Svazu sovětských socialistických republik. Tento zákon řešil i škody za majetky opuštěné v období od 5. listopadu 1938 do 18. března 1939, což však bylo s ohledem na tamější vývoj v letech 1938-1939 poněkud striktní omezení, které bylo v roce 2012 změkčeno zákonem č. 121 na období od 29. září 1938 do 23. května 1945. Novela výslovně zrušila platnost zákona č. 42/1958 Sb., jakož i vyhlášek Ministerstva financí č. 43 a 159/1959 Úředního listu. Výkonem této agendy bylo již původním zákonem č. 212/2009 Sb. pověřeno Ministerstvo vnitra.

¹⁵⁴¹ Úřední list Československé republiky, č. 159/1959.

Závěr

Československo získalo Podkarpatskou Rus zcela nečekaně po první světové válce. Republika se obětavě snažila pomoci tamějšímu slovanskému národnostně nevyhraněnému obyvatelstvu vymanit se z chudoby a nevzdělanosti, ale Podkarpatská Rus nezapadala do koncepce československé státnosti. Někteří českoslovenští politici (např. Karel Kramář) vnímali republiku a její misi na Podkarpatské Rusi jen jako roli „věrného správce“, který, až přijde čas, předá Podkarpatskou Rus Rusku. Naopak již od dvacátých let 20. století českoslovenští komunisté nazývali toto území Zakarpatskou Ukrajinou a tvrdili, že místní slovanské obyvatelstvo jsou Ukrajinci. Republika sama nijak nechtěla zasahovat do národnostního vývoje.

Za druhé republiky se moci na Podkarpatské Rusi zmocnili ukrajinští nacionalisté paktující se s nacisty. První viděli Podkarpatskou Rus jako ukrajinský Piemont, jenž sjednotí všechny Ukrajince v jednom státě, druzí jako ideální nástroj pro destabilizaci SSSR otevřením citlivé ukrajinské otázky. Vztahy československých bezpečnostních složek k ukrajinským nacionalistům byly velmi špatné. Ukrajinští nacionalisté byli oprávněně vnímáni jako obdivovatelé a kolaboranti nacistů, osoby neštítící se vyhrožovat pogromy českého obyvatelstva a povstání ukrajinských nacionalistů proti československé státnosti bylo vyvrcholením těchto dlouhodobých rozporů. Téměř souběžná maďarská okupace však tyto boje rychle přehlušila a ukončila.

V protektorátu získali ukrajinští nacionalisté od nacistů azyl a pracovní příležitosti v protektorátní správě a místa v Úřadu říšského protektora, což bylo velmi negativně nesené těmi českými úředníky a příslušníky bezpečnostních složek, kteří s nimi měli zkušenosti z éry druhé republiky. Formující se domácí protektorátní odboj se sice pokusil proniknout i na Podkarpatskou Rus, ale zásahy gestapa a emigrace zapojených osob tyto snahy velmi rychle ukončily. Trvalý zájem o Podkarpatskou Rus udržovali jen vlastníci majetků, které zanechali na Podkarpatské Rusi. Těm se dostalo podpory jak od protektorátní, tak i říšské vlády, ale od roku 1941 šlo již jen o udržovací činnost.

V exilu bylo o výrazné osobnosti z Podkarpatské Rusi a především o jakékoliv informace z tohoto území veliký hlad, který se ale dařilo utišit jen minimálně. Naneštěstí jednotliví Podkarpatorusové v exilu mezi sebou spolupracovali jen velmi málo a ubíjeli se v osobních a jazykových sporech. V exilové Státní radě sice byl od jejího počátku přítomen vždy zástupce Podkarpatské Rusi, ale teprve s příchodem komunisty Ivana Petruščáka na konci roku 1942 se ve Státní radě objevil zástupce, s nímž bylo možno

efektivně a kolegiálně pracovat nejen na podkarpatorských, ale i celočeskoslovenských problémech.

Přibližující se Rudá armáda k hranicím Podkarpatské Rusi přiměla exilovou reprezentaci, aby se SSSR podepsala dohody zajišťující jednak nevměšování se do vnitřních československých záležitostí, jednak modalitu předávání správy osvobozeného území do rukou československých úřadů. S tím souvisela horečnatá snaha o přípravu rekonstrukčních plánů, zajištění první pomoci, jakož i schválení legislativního rámce pro správu osvobozeného území. Exilová vláda přitom velmi trpěla nedostatkem zpráv z Podkarpatské Rusi a její snahy o zpravodajské proniknutí pomocí paraskupin nebylo úspěšné. Navíc domácí podkarpatorský odboj utrpěl, stejně jako např. sovětské paraskupiny, od maďarských okupantů těžké ztráty, takže se aktivní odpor podařilo obnovit až v roce 1944 a to zcela v dikci sovětských partyzánů.

Příchod Úřadu vládního delegáta a jemu podřízeného Velitelství osvobozeného území na podzim 1944 představoval pro exilovou vládu naději v brzký návrat domů. Zpočátku zdárné působení obou úřadů však bylo během několika týdnů eliminováno činností separatistické Národy rady Zakarpatské Ukrajiny, která si vytkla za cíl připojit Podkarpatskou Rus k sovětské Ukrajině. Hnutí, částečně živelné, částečně podpořené sovětskými bezpečnostními složkami, snadno převzalo iniciativu a reálnou moc. Československý exil, včetně komunistů, byl vývojem sice nemile zaskočen, ale případné předání Podkarpatské Rusi SSSR v rozhovorech představitelů obou států několikrát zaznělo, byť ze sovětské strany vždy s ujištěním, že Československo se musí obnovit v předmnichovských hranicích, včetně Podkarpatské Rusi. Zdá se, že ukrajinští komunisté poučení vývojem na Podkarpatské Rusi za druhé republiky, chtěli průběh druhé světové války využít k tomu, aby sjednotili všechny Ukrajince v jednom státě, přičemž Stalin jim ponechal v tomto případě volnou ruku. V případě neúspěchu by se od akce mohl distancovat, v opačném případě by dosáhl starého strategického cíle Moskvy - mít ze svého pohledu území za Karpatami.

Poválečné Československo nemělo problém smluvně ratifikovat předání Podkarpatské Rusi, ke které, díky druhorepublikovým a protektorátním událostem, téměř ztratilo vztah. Otázky přesunu obyvatelstva a majetkového vyrovnání pak představovaly pro obě strany náročná jednání, přičemž otázka obce byla dlouho sabotována svéhlavými představiteli Zakarpatské Ukrajiny.

Jakkoliv pro meziválečné Československo znamenala Podkarpatská Rus finančně a národnostně nepřehlednou a ekonomicky zaostalou provincii, pro zdejší slovanské

obyvatelstvo představovala republika využitou příležitostí a to především kulturně a sociálně, přičemž cenné jistě byly postupně získávané zkušenosti se samosprávou. Pozvolné politické dospívání, jakož i mezinárodní situace umožnily ve druhé polovině třicátých let zabývat se otázkou praktické realizace autonomie. Z původních tří směrů - ruského, rusínského a ukrajinského - nabyly na významu poslední dva, přičemž ukrajinský, se agresivně projevil během druhé republiky. Naopak během maďarské okupace byl podporován rusínský směr. Ukrajinský směr získal plnou podporu sovětské moci po roce 1945, což vedlo k rychlé ukrajinizaci tohoto území.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny - nevydané

Archiv bezpečnostních složek

- f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky
- f. Německé soudy v říši
- f. Očistná komise Praha
- f. Zemský odbor bezpečnosti Praha
- f. Zemský odbor bezpečnosti II.
- f. Ústředna Státní bezpečnosti
- f. Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV

Archiv hlavního města Prahy

- f. Magistrát hlavního města Prahy II.
- f. Úřad městské části Praha 6

Archiv Ministerstva zahraničních věcí

- f. Londýnský archiv
- f. Londýnský archiv - důvěrný
- f. Telegramy doručené
- f. Telegramy odeslané

Archiv Ústavu Tomáše Garrigue Masaryka

- f. Edvard Beneš II.

Державний архів Закарпатської області

- f. 4 (Ústřední výbor Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny)
- f. 14 (Národní rada Zakarpatské Ukrajiny)
- f. 3485 (Sbírka dokumentů k antifašistickému a partyzánskému hnutí na Zakarpatské Ukrajině 1938-1944)

Moravský zemský archiv

- f. G 400 Jaroslav Mezník

Národní archiv

- f. Archiv Huberta Ripky
- f. Cerha Josef
- f. Klement Gottwald, 100/24
- f. Londýnský archiv
- f. Ministerstvo financí České republiky
- f. Ministerstvo financí II. - běžná spisovna
- f. Ministerstvo financí II. - prezídium
- f. Ministerstvo financí - Londýn
- f. Ministerstvo financí - Londýn - dodatky
- f. Ministerstvo práce a sociální péče
- f. Ministerstvo práce a sociální péče - repatriace
- f. Ministerstvo vnitra - Londýn
- f. Ministerstvo vnitra - nová registratura
- f. Ministerstvo vnitra I. - prezídium
- f. Ministerstvo veřejných prací
- f. Ministerstvo železnic
- f. Okupační vězeňské spisy
- f. Předsednictvo ministerské rady
- f. Předsednictvo ministerské rady - Londýn
- f. Policejní ředitelství Praha II. - evidence obyvatelstva
- f. Policejní ředitelství Praha II. - prezídium
- f. Policejní ředitelství Praha II. - stanice a komisariáty
- f. Policejní ředitelství Praha II. - všeobecná spisovna
- f. Protifašističtí bojovníci - vzpomínky
- f. Státní rada - Londýn
- f. Svaz protifašistických bojovníků - členská evidence
- f. Svaz protifašistických bojovníků - ústřední výbor
- f. Šrámek Jan
- f. Úřad předsednictva vlády - sekretariáty
- f. Úřad říšského protektora

- f. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě
- f. Zemské finanční ředitelství Praha
- Zemský úřad Praha - prezídium
- Zemský úřad Praha - spolkové záležitosti

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes

- f. Gesandtschaft Prag

Российский государственный архив социально-политической истории

- f. 17 (Ústřední výbor Komunistické strany SSSR)
- f. 82 (Molotov)
- f. 495 (Kominterna)

Slovenský národní archiv

- f. Ústředna státní bezpečnosti

Státní okresní archiv Kladno

- f. Okresní úřad Slaný Slaný

Vojenský historický archiv Bratislava

- Zbierka Slovensko 1938-1945

Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv

- f. Československá vojenská mise v SSSR
- f. Ministerstvo národní obrany - Londýn
- Sbíрка 37 (Velitelství československé vojenské zpravodajské služby)
- Sbíрка dokumentů z Ukrajinského štábu partyzánského hnutí v Kyjevě
- f. Štáb pro vybudování branné moc
- f. Tyl 1. československého armádního sboru v SSSR
- f. Velitelství III. sboru
- f. Velitelství československé jednotky v SSSR
- f. Vojenská kancelář prezidenta republiky - Londýn
- f. Velitelství osvobozeného území

Prameny tištěné a tiskem vydané

- XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 10-21 Марта 1939 г. Стенографический отчет. Москва 1939.
- Beneš, Edvard: Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k Československé republice. 2. vydání. Praha 1934.
- Bouček, M. - Klimeš, M. (ed.): Slovenské národní povstání a české země. Praha 1974.
- Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. Díly I/1 a 2. Praha 1965.
- Czechoslovak News Letter.
- Československé zprávy.
- Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díly 1 a 2. Praha 1998 a 1999.
- Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Zvazok 3. Bratislava 1984.
- Dějiny Sovětského svazu a československo-sovětských vztahů v dokumentech. Díl III. Praha 1966.
- Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939-1941. In: Příspěvky k dějinám KSČ, č. 3, 1967, s. 375-433.
- Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů. Díly 4/1, 4/2 a 5. Praha 1982-1988.
- Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939-1940. Příloha. Zápisy ze zasedání Československého národního výboru 1939-1940. Praha 1999.
- Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939 - 1940. Praha 2002.
- Dokumenty československé zahraniční politiky. Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940 - 1941. Svazky I. a II. Praha 2006 a 2009.
- Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek I. 1. leden - 31. července 1942. Praha 2010.
- Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1942. Svazek II (1. srpen - 31. prosinec 1942). Praha 2015.
- Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika na sklonku války 1945 (1. leden - 16. květen 1945). Praha 2015.

- Dokumenty sovětsko-československého přátelství. Praha 1945.
- Gottwald, Klement: O některých opatřeních na osvobozeném území republiky. In: Klement Gottwald. Spisy XI. 1943-1945. Praha 1954.
- Jech, Karel - Kaplan, Karel (ed.): Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty. Díl I. Brno 1995.
- Kokoška, Stanislav: Zpráva poručíka Františka Jandy o Čechoslovácích žijících na území Sovětského svazu. In: Slezský sborník, č. 3, 2007, roč. 105, s. 216-222.
- Kubátová a kol.: Protifašistický a národně osvobozenecký boj českého a slovenského lidu 1938-1945. Díl I., svazek 3, sešit 4. Praha 1988.
- Lenin, V. I.: Spisy. Svazek 31. Praha 1955.
- Molotov, V. M.: Otázky zahraniční politiky. Řeči a projevy. Duben 1945 - červenec 1948. Praha 1949.
- Mund, Gerald (Hg.): Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren. Aus den Akten des Auswärtigen Amtes 1939-1945. München 2014.
- Národní osvobození.
- Naše vojsko v SSSR.
- Naše zprávy.
- National Zeitung.
- Němeček, Jan - Nováčková, Helena - Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: SAP, č. 1, 2000, roč. L, s. 121-203.
- Nové Československo.
- Od Mnichova po Košice. Výbor z rozhlasových projevů Zdeňka Fierlingera velvyslance ČSR v SSSR. Svědectví a dokumenty 1939-1945. Praha 1946.
- Prečan, Vilém (ed.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965.
- Пробоем. Суспільно-інформативний часопис.
- Sbíрка zákonů (a nařízení).
- Slovensko-nemecké vzťahy 1938-1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR. Prešov 2009.
- Stalin, J. V.: Rozhovor s anglickým spisovatelem H. G. Wellesem. Praha 1946.
- Šťovíček, Ivan: Diplomatické pozadí uznání polské lublinské vlády. (Dokumenty). In: SAP, č. 1, 1993, roč. XLIII, s. 3-58.
- Úřední list republiky Československé/Československé republiky.
- Úřední věstník československý.

- Vališ, Zdeněk: Neznámé dokumenty z Benešovy cesty do Moskvy v roce 1943. In: HaV, č. 5, roč. XLII, 1993, s. 163-168.
- Za svobodu českého a slovenského národa. Sborník dokumentů k dějinám KSČ v letech 1938-1945 a k IX., X. a XI. svazku spisů Klementa Gottwalda. Praha 1956.
- Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Díly I. - V. Praha 2008-2016.
- Zeitschrift für die Protektoratspolizei.
- Zpravodaj, Spolek vlastníků majetku na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi v Praze.
- Zprávy Státní rady.

Literatura memoárového charakteru

- Bagramjan, I. Ch.: Tak začínala válka. Praha 1972.
- Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45. Třetí doplněné vydání. Praha 1946.
- Beneš, Edvard: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. 2. vydání. Praha 1947.
- Besědovskij, Grigorij Z.: Paměti sovětského diplomata (Cestou k Thermidoru). Díl I. Praha 1930.
- Davenportová, Marcia: Jan Masaryk. Poslední portrét. Praha 1991.
- Drtina, Prokop: Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Emigrací k vítězství. Svazek 1, kniha 2. Praha 1992.
- Feierabend, Karel: Soumrak československé demokracie. Díly 1. a 2. Purley 1986 a 1988.
- Kožedub, Ivan: Sloužím vlasti. Praha 1951.
- Laštovička, Bohuslav: V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945. Praha 1961.
- Suvorov, Viktor: Můj život v sovětské armádě. Z osvoboditele dezertérem. Brno 1996.
- Štemenko, S. M.: Generální štáb v letech vojny. Bratislava 1971.
- Táborský, Eduard: Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje. Praha 1947.
- Ursíny, Ján: Z môjho života (Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky). Martin 2000.

- Vasilevskij, A. M.: Smysl mého života. Praha 1975.
- Vaupšasov, S. A.: Smrt mi šla v patách. Ze vzpomínek čekisty. Praha 1973.
- Viest, Rudolf: Zápisky generála Rudolfa Viesta (Exil 1939-1944). Bratislava 2002.

Literatura

- Amort, Čestmír: Smlouva o československo-sovětském spojení z 12. prosince 1943. In: ČsČH, č. 6, 1983, s. 834-854.
- Amort, Čestmír: Československo-sovětské vztahy v období 1943-1945. Praha 1984.
- Arpáš, Róbert: Metamorfózy vzťahu slovenských komunistov k československému štátu v rokoch 1939-1945. In: Kalous, Jan - Kocian, Jiří (eds.): Český a slovenský komunismus. Praha 2012, s. 59-67.
- Baka, Igor: Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940. Bratislava 2010.
- Bárdi, Nándor: The strategies and institutional framework employed by Hungarian governments to promote the „Hungarian minority policy“ between 1918 and 1938. In: Eiler, Ferenc - Hájková, Dagmar (eds.): Czech and Hungarian Minority Policy in Central Europe 1918-1938. Prague - Budapest 2009, p. 33-53.
- Bartovský, Josef: Štáb pro rozbití 1. čs. sboru v SSSR. In: Válka a revoluce, sv. 1, 1949, s. 141-155.
- Bartovský, Josef: Cesta až na dno zrad. Praha 1949.
- Benda, Jan: Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939. Praha 2013.
- Bílek, Jiří: Vojenské aspekty čs.-polského sporu o Těšínsko v roce 1945 (Vyhrocení situace v červnu 1945). In: HaV, č. 2, roč. 48, 1999, s. 325-353.
- Bílek, Jiří: Vojenské aspekty čs.-polského sporu o Těšínsko v roce 1945 (Od ozbrojených zámyslů k politickému řešení). In: HaV, č. 2, roč. 49, 2000, s. 233-265.
- Большая советская энциклопедия. Том 16. 3. издание. Москва 1974; Том 19. 3. издание. Москва 1975. Том 29. 3. издание. Москва 1978.
- Bonwetsch, Bernd: Besetzte Westgebiete der Sowjetunion (Russland, Ukraine, Weißrussland). In: Ueberschär, Gerd R. (Hrsg.): Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945. Berlin - New York 2011, S. 183-195.
- Borák, Mečislav: Boje československé armády na Slovensku a Podkarpatské Rusi (říjen 1938 - březen 1939. In: Sborník Vojenské akademie v Brně. Řada C-D, č. 2,

1999, s. 123-128.

- Borek, Vlastimil: O významu sovětsko-československé smlouvy. Vimperk 1946.
- Bouček, M. - Klimeš, M. - Vartíková, M.: Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu. Praha 1975.
- Brod, Toman: Spor kolem Zakarpatska (1944-1945). In: SP, č. 4, 1968, s. 340-352.
- Brown, Martin David: Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939-1945. Praha - Plzeň 2008.
- Brugel, J. W.: Případ Podkarpatské Rusi (Sovětská agrese proti Československu 1944-1945). Londýn 1954.
- Bullock, Alan: Hitler a Stalin. Paralelní životopisy. Praha 2005.
- Cséfalvay, František: Predohra a záhady bombardovania Košíc 26. júna 1941. In: Syrný, Marek a kol.: Slovensko v roku 1941. Politika - armáda - spoločnosť. Banská Bystrica 2012, s. 21-32.
- Čejka, Eduard: Moskevská jednání v roce 1943. In: HaV, č. 5, 1988, s. 25-49.
- Čejka, Eduard: Vznik čs. zahraničních odbojových center a jejich počáteční kroky. In: HaV, č. 4, 1989, s. 49-67.
- Čejka, Eduard: Z počátků komunistického odboje v zahraničí. In: HaV, č. 6, 1989, s. 3-25.
- Čierny, Ján: Vladimír Clementis. Diplomati. Bratislava 1999.
- Dejmek, Jindřich: Představy prezidenta republiky Edvarda Beneše o poválečném zajištění Československa v době druhé světové války (Nástin problémů). In: Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutečnost). Příspěvky z mezinárodní konference 22. - 23. října 2002. Praha 2003, s. 65-77.
- Dejmek, Jindřich: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948). Praha 2008.
- Dějiny Komunistické strany Československa. Praha 1961.
- Dějiny Velké vlastenecké války Sovětského svazu 1941-1945. Svazek 4. Praha 1965.
- Fidler, Jiří: Francouzští generálové na Slovensku a Podkarpatské Rusi (1919-1925). In: Vojenská história, č. 3-4, 2000, s. 79-86.
- Fidler, Jiří: Za víru, vládců a vlast. Ruští a sovětské maršálové. Brno 2005.
- Fidler, Jiří - Sluka, Václav: Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920-1938. Praha 2006.
- Hamšík, Dušan: Heinrich Himmler. Druhý muž třetí říše. Praha 1994.

- Hanzlík, František: Působení vládní delegace a Velitelství osvobozeného území na Zakarpatské Ukrajině - představy a realita. In: Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutečnost). Příspěvky z mezinárodní konference 22. - 23. října 2002. Praha 2003, s. 204-213.
- Hauner, Milan: Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje. In: HaV, č. 2, 1996, roč. XLV, s. 31-55.
- Holub, Ota: Boje československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. In: Odboj a revoluce. Zprávy, č. 5 roč. VII., 1969, s. 5-74.
- Houser, Jaroslav: Zakarpatská Ukrajina a buržoasní předmnichovská republika. In: Právník. Časopis pro právní theorii a právní praksi, 1952, roč. 91, s. 565-575.
- Hubený, David: Podkarpatská Rus na jednáních vlád Jana Surového (23. září - 1. prosince 1938). In: Paginae historiae, č. 1, 2013, roč. 21, s. 191-232
- Hubený, David: Podkarpatoruské volby do sněmu a přezkum u Volebního soudu v roce 1939. In: Historie - otázky - problémy, č. 1, 2014 s. 181-190.
- Hubený, David: Čeští úředníci na Podkarpatské Rusi za druhé republiky z pohledu centrální vlády v Praze. In: Paginae historiae, č. 2, 2015, roč. 23, s. 39-62.
- Hubený, David: Poznámky k československé armádě na Podkarpatské Rusi. In: Аркасівські читіння: Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв 17-18 квітня 2015 р. Миколаїв 2015, с. 43-44.
- Hubený, David: Komunisté na Podkarpatské Rusi za druhé republiky. In: DEJINY, č. 1, 2016, s. 29-40.
- Jedlička, Jan: Podkarpatská Rus v období druhé republiky. Diplomová práce. FF UK. Praha 1991.
- Jungmann, Jan: Svatá cesta. Nouzové spojení Slovenska a Karpatské Ukrajiny po I. vídeňské arbitráži na přelomu let 1938-1939. In: Hospodářské dějiny, roč. 19, 1991, s. 133-135.
- Kamiński, Marek Kazimierz: Edvard Beneš we współpracy z Kremlem. Polityka zagraniczna władz czechosłowackich na emigracji 1943-1945. Warszawa 2009.
- Kaplan, Karel: Pravda o Československu 1945-1948. Praha 1990.
- Kaplan, Karel: Moskevské dojmy Huberta Ripky z června 1945. In: Slezský sborník, č. 1-2, 2000, roč 98, s. 119-126.
- Kárník, Zdeněk: České země v éře první republiky. Díl I. Praha 2003.

- Karpathen-Ukraine. New York 1938.
- Karpov, Vladimír: Generál. Boje o Krym. Praha 1985.
- Karpov, Vladimír: Generál. Bitva o Kavkaz. Praha 1986.
- Karpov, Vladimír: Generál. Poslední bitvy. Praha 1987.
- Kerner, Miroslav: Generál Ludvík Svoboda (Vlastenec nebo komunistický kolaborant). In: Duben, V. N. (ed.): Na všech frontách. Čechoslováci ve II. světové válce. 2. vydání. Praha 2001, s. 201-210.
- Kladrubský, V.: Před šedesáti lety: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu. In: Podkarpatská Rus, č. 5 a 6, 1999, s. 6.
- Klimeš, Roman: Podkarpatská Rus, vlajky, znaky, pečete. In: Heraldická ročenka 2014, s. 39-145.
- Kmochová, Romana - Malá, Lenka: Cerha Josef, JUDr. (Cerha) 1885-1950 (1983). Inventář. Praha 2006.
- Kodera, Pavel - Martinovský, Martin: Státní archiv Zakarpatské oblasti Ukrajiny. In: AČ, č. 2, 2003, roč. 5, s. 92-95.
- Konečný, Stanislav: Štátoprávne aktivity na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1938-1939 a ich ohlas na Slovensku. In: Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 жовтня 2014 року. Ужгород 2015, с. 7-25.
- Kokoška, Stanislav - Friedl, Jiří: Neznámé pozadí ratibořského incidentu v červnu 1945. In: Svět historie - historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi. Liberec 2007, s. 425-434.
- Konečný, Stanislav: Středná Európa z hľadiska rusínskej historiografie. In: Doležalová, Antonie a kol.: Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti. Praha 2014, s. 122-145.
- Kopecký, Milan: Československý sborový dělostřelecký pluk 5 (1944-1945). Praha 2012.
- Kreč, J. a kol.: Státní akce stěhovací StaS 1938-1945. Inventář. Praha 1972.
- Krofta, Kamil: Podkarpatská Rus a Československo. II. vydání. Praha 1995.
- Křen, J.: Československo-sovětská smlouva. In: Odboj a revoluce 1938-1945. Nástin dějin československého odboje. Praha 1965, s. 264-271.
- Kříž, Zdeněk: Vztah armády a politiky na území České republiky v letech 1918-1992. In: Politologická revue, č. 1, roč. IX., 2003, s. 57-88.
- Kural, V.: Osvobození Zakarpatské Ukrajiny. In: Odboj a revoluce 1938-1945.

- Nástin dějin československého odboje. Praha 1965, s. 357-363.
- Kybal-Syrový, František: Očistné komise pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců v zemi České. In: Český zemský věstník, 1. srpna 1947, číslo 14-15, s. 198-202.
 - Lacko, Martin: Slovenská republika 1939-1945. Bratislava 2008.
 - Lašťovka, Marek a kol.: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990. Praha 1998.
 - Mackenzie, Compton: Dr. Beneš. Praha 1947.
 - Macháček, Leopold: Podkarpatoruské zemědělství v rámci bývalé Československé republiky. Zvláštní otisk ze sborníku prací k počtě šedesátých narozenin dr. Vladimíra Brdlíka. Praha 1939. Zprávy Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného v Praze, číslo 53.
 - Magocsi, Pavlo Robert: Utváření národní identity: Podkarpatská Rus (1848-1948). Část I. In: Střední Evropa, č. 91, 1999, roč. 15, s. 87-99.
 - Magocsi, Pavlo Robert: Utváření národní identity: Podkarpatská Rus (1848-1948). Část II. In: Střední Evropa, č. 92-93, 1999, roč. 15, s. 114-129.
 - Magocsi, Pavel Robert: Národ odnikud. Ilustrované dějiny karpatských Rusínů. Užhorod 2014.
 - Марьина, В. В.: Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. Документальный очерк. Москва 2003.
 - Maršálek, Zdenko: Vojáci v moci politiků. Československá armáda na jaře 1945. In: Kokoška, Stanislav a kol.: Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech. Praha 2011, s. 56-89.
 - Maršálek, Zdenko: Rusíni a Ukrajinci v čs. vojenských jednotkách v zahraničí v letech druhé světové války. In: Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 жовтня 2014 року. Ужгород 2015, с. 229-246.
 - Melmuka, V. V.: Pozemková reforma v Podkarpatské Rusi. Užhorod 1921.
 - Mikulka, Jiří: Brněnský advokát JUDr. Alois Pravoslav Pražák a mise ministra Františka Němce na Podkarpatské Rusi na podzim 1944. In: Pocta svobodě. Sborník z pracovních setkání historiků a odbojářů k 50. výročí. Brno 1995, s. 107-111.
 - Minařík, Pavel - Šrámek, Pavel: Průvodce po mobilizované čs. branné moci v době mnichovské krize na území Slovenska a Podkarpatské Rusi. In: Vojenská história,

- č. 2, 2000, s. 89-106.
- Mosný, Peter: Československý menšinový problém v mezinárodních zmluvách po prvej svetovej vojne. In: Právněhistorické studie, roč. 31, 1990, s. 151-168.
 - Mosný, Peter: Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia. Bratislava 2001.
 - Moulis, Vladislav: Podivné spojenectví. K československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948. Praha 1996.
 - Нариси історії Закарпаття. Том II. (1918-1945). Ужгород 1995.
 - Názory na povahu československo-sovětské spolupráce před 31 lety. In: SP, roč. 60, 1974, s. 420-423.
 - Nemes, F. - Moudry, V.: The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia. Toronto 1995.
 - Němec, Jaroslav: Generál Ludvík Svoboda z jiného zorného úhlu. In Duben, V. N. (ed.): Na všech frontách. Čechoslováci ve II. světové válce. 2. vydání. Praha 2001, s. 211-218.
 - Němeček, Jan: Svobodná vůle národa? Komunisté a odtržení Podkarpatské Rusi 1944 - 1945. In: SP, č. 1, 2009, roč. XCV., s. 59-71.
 - Němeček, Jan: V sovětském objetí. Prezident a vláda v osvobozených Košicích. In: Kokoška, Stanislav a kol.: Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech. Praha 2011, s. 9-18.
 - Nesvadba, František: Internacionalismus a osvobozené poslání Sovětské armády za druhé světové války (I. a II.). In: HaV, č. 4 a 5, 1986, s. 22-41, 51-67.
 - Neville, Peter: Czechoslovakia. Tomáš Masaryk and Edvard Beneš. London 2010.
 - Nosková, Alena a kol.: Ministerstvo financí 1918-1949. Inventář. Díl 1. Praha 1968.
 - Nývltová, Dana: Čs. vojenská správa v období druhé světové války. In: HaV, č. 4, 1965, s. 583-628.
 - Peška, Zdeněk: Naše nové státní zřízení. Praha 1945.
 - Petruščák, Ivan: Karpatští Ukrajinci a Slované. Londýn [1944].
 - Pichlík, Karel: Bez legend. Zahraniční odboj 1914-1918. Zápas o československý program. Praha 1991.
 - Pražák, Richard: Pokusy Kállayho vlády o separátní jednání se spojenci od ledna do září 1943. K historii tzv. předběžného příměří Maďarska se Spojenci v roce 1943. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C27, 1980, s. 283-293.
 - Rákoš, Elo - Rudohradský, Štefan: Slovenské národné orgány 1943-1968.

- Bratislava 1973.
- Rázek, Miroslav: Okupace Zakarpatské Ukrajiny čs. vojskem na jaře 1919. In: HaV, 1960, s. 51-87.
 - Rubcov, Jurij: Mechlis. Fanatický přísluhovač Stalinovy krutovlády v sovětském Rusku. Brno 2008.
 - Rychlík, Jan: Připojení Podkarpatské Rusi k Československu v letech 1919-1920. In: Život plný neklidu. Sborník k devadesátinám historika Jaroslava Opaty. Praha 2014, s. 161-183.
 - Rychlík, Jan - Rychlíková, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946. Praha 2016.
 - Sabadoš, Michal: Bojové cesty sovietskych vojsk za oslobodenie Košíc. In: HISTORICA CARPATICA XI/1980. Košice 1981, s. 19-55.
 - Schelle, Karel: Správní organizace Zakarpatské Ukrajiny v letech 1919-1938. In: Právněhistorické studie, roč. 30, 1989, s. 85-96.
 - Smetáček, Zdeněk: Od Mnichova k válce. Praha 1945.
 - Советская военная энциклопедия. Том 5; Том 6. Москва 1978.
 - Srb, Vladimír: Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi 1918-1938. In: Demografie, č. 3, 1999, s. 207-219.
 - Стерчо, Петро: Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Львів 1994.
 - Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Praha 1997.
 - Suhaj, Janko: Carpathian Ruthenia on the Warpath. London 1944.
 - Suško, Ladislav: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In: ČsČH, č. 2, 1973, roč. XXI., s. 161-197.
 - Svoboda, Ludvík: Z Buzuluku do Prahy. Praha 1960.
 - Šáda, Miroslav - Krátký, Karel - Beránek, Jan: Za svobodu Československa. Kapitoly z dějin československé vojenské jednotky v SSSR za druhé světové války. Svazek druhý. Brána svobody. Praha 1961.
 - Šif, Julius: Generál Svoboda. Praha 1945.
 - Шевченко, К. В.: Славянская Атлантида. Карпатская Русь и Русины в XIX-первой половине XX вв. Москва 2010.
 - Šimunič, Pavol: Slovensko na spravodajskom fronte v roku 1941 (Náčrt problematiky). In: Syrný, Marek a kol.: Slovensko v roku 1941. Politika - armáda -

- spoločnosť. Banská Bystrica 2012, s. 7-20.
- Škornová, Libuše: Nejedlého kritika Benešovy zahraniční politiky k SSSR. Praha 1954.
 - Šolc, Jiří: Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941-1945). Příbram 2003.
 - Štec, Mikuláš: Rusíni či Ukrajinci? Prešov 1992.
 - Šťovíček, Ivan: Ministerstvo vnitra Londýn. Zpráva o zpracovaném fondu. In: *Paginae historiae*, roč. 14, 2006, s. 189-197.
 - Šťovíček, Ivan: Rosika a sovětika ve fondech Edvarda Beneše a jeho spolupracovníků. In: Němeček, Jan - Voráček, Emil (red.): Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století. Praha 2011, s. 245-252.
 - Šťovíček, Ivan a kol.: Edvard Beneš (1884-1948). Písemná pozůstalost. Oddíly I. - IV. Inventář archivního fondu. Praha 2013.
 - Šťovíček, Ivan - Hubený, David: Hubert Ripka a jeho vztah k Edvardu Benešovi. In: *Historička československé demokracie. K životnímu jubileu Evy Brokové*. Praha 2014, s. 58-68.
 - Šustek, Vojtěch: Státní rada v Londýně v letech 1940-1941. In: *Sborník archivních prací č. 2, 1994, roč. XLIV.*, s. 239-333.
 - Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha 2007.
 - Švorc, Peter: Mierová konferencia v Paríži a krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (rok 1919). In: Čaplovič, Miroslav - Stanová, Mária a kol.: *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým událostiam k 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.* Bratislava 2010, s. 103-119.
 - Švorc, Peter: Podkarpatská Rus 1938/1939 - obdobie nádejí a sklamaní. In: *Dvě století nacionalismu. Pocta prof. Janu Rychlíkovi*. Praha 2014, s. 375-387.
 - Tejchman, Miroslav: Re-establishment of Czechoslovak-Romanian Relations after World War II. In *Prague Papers on History of International Relations 2003*, p. 147-154.
 - Turjanyca, I.: Rozkvět hospodářství a kultury v Zakarpatské Ukrajině. In: *SP, č. 3, 1954, roč. XL.*, s. 87-88.
 - Vaculík, Jaroslav: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945-1948. In: *Slezský sborník, č. 1-2, 1997, roč. 95*, s. 140-146.
 - Váňa, Robert: Ochrana obyvateľstva v chemické válce a součinnost bezpečnostních

- orgánů. In: Bezpečnostní služba, č. 2, roč. IV., 1934, s. 39-43.
- Váňa, Robert: Nové objevy a organisace v ochraně lidí a zvířat proti bojovým plynům. In: Bezpečnostní služba, č. 11, roč. VI., 1936, s. 324-329.
 - Velecká, Hana: Československý Červený kříž v zahraničí v období druhé světové války. In: HaV, č. 2, 2000, roč. 49, s. 378-405.
 - Вирон, Сабина: Ужгород. Путешествие по памятным местам еврейской истории. Ужгород 2009.
 - Vojáček, Ladislav: Kontinuita a diskontinuita ve vývoji střežení československých státních hranic po roce 1945. In Právněhistorické studie 30, 1989, s. 111-124.
 - Vojenské osobnosti československého odboje 1939-1945. Praha 20005.
 - Výpis z evidencie osob činných vo verejnom živote čs. územia zabraného Maďarskom. [Londýn] 1944.
 - White, Lewis M.: Generál Antonín B. Hasal (Velitel osvobozeného území). In Duben, V. N. (ed.): Na všech frontách. Čechoslováci ve II. světové válce. Praha 1992, s. 289 - 302.
 - Zilynskyj, Bohdan: Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917-1945 (1994). Praha 1995.
 - Zilynskyj, Bohdan: Plzeňská epizoda v životě Avgustyna Vološyna. In: Minulostí západočeského kraje, roč. XLVII., 2012, s. 247-258.

Krásná literatura

- Lynn, Jonathan - Jay, Antony: Jistě, pane premiére. Část II. Praha 2004.
- Simonov, Konstantin: Živí a mrtví. 5. vydání. Praha 1975.
- Simonov, Konstantin: Člověk se nerodí pro válku. 2. vydání. Praha 1966.
- Simonov, Konstantin: Poslední léto. 2. vydání. Praha 1975

Seznam zkratek

4. UF - 4. ukrajinský front
- ABS - Archiv bezpečnostních složek
- AČ - Archivní časopis
- AHMP - Archiv hlavního města Prahy
- AHR - Archiv Huberta Ripky
- AMZV - Archiv Ministerstva zahraničních věcí
- AÚTGM - Archiv Ústavu Tomáše Garrigue Masaryka
- ČsČH - Československý časopis historický
- DAZO - Державний архів Закарпатської області
- EB II. - Edvard Beneš II.
- ed./eds. - editor/editoři
- f. - fond
- FF UK - Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
- HaV - Historie a vojenství
- kart. - karton
- KSČ - Komunistická strana Československa
- LA - Londýnský archiv
- LA-D - Londýnský archiv - důvěrný
- MF II. - Ministerstvo financí II.
- MF-L - Ministerstvo financí - Londýn
- MF-L-D - Ministerstvo financí - Londýn - dodatky
- MHMP II. - Magistrát hlavního města Prahy II.
- MNO-L - Ministerstvo národní obrany - Londýn
- MPSP - Ministerstvo práce a sociální péče
- MPSP-R - Ministerstvo práce a sociální péče - Londýn
- MV-L - Ministerstvo vnitra - Londýn
- MV-NR - Ministerstvo vnitra - nová registratura
- MVP - Ministerstvo veřejných prací
- MZA - Moravský zemský archiv
- MZ - Ministerstvo železnic
- NA - Národní archiv
- NRZU - Národní rada Zakarpatské Ukrajiny

OkÚ - Okresní úřad
OVS - Okupační vězeňské spisy
PAAA - Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes
PMR - Předsednictvo ministerské rady
PMR-L - Předsednictvo ministerské rady - Londýn
PMV - Ministerstvo vnitra I. - prezídium
PP - Policejní ředitelství Praha II. - prezídium
PŘ-SK - Policejní ředitelství Praha II. - stanice a komisariáty
PZÚ - Zemský úřad Praha - prezídium
RGASPI - Российский государственный архив социально-политической истории
SAP - Sborník archivních prací
Sb. 37 - Sbirka 37 (Velitelství československé vojenské zpravodajské služby)
sign. - signatura
SNA - Slovenský národní archiv
SOkA - Státní okresní archiv
SP - Slovanský přehled
SR-L - Státní rada - Londýn
SSSR - Svaz sovětských socialistických republik
SPB ÚV - Svaz protifašistických bojovníků - ústřední výbor
ŠVBM - Štáb pro vybudování branné moci
TD - Telegramy doručené
TO - Telegramy odeslané
ÚPV-S - Úřad předsednictva vlády - sekretariáty
ÚŘP - Úřad říšského protektora
VHA - Vojenský historický archiv (Bratislava)
VKPR-L - Vojenská kancelář prezidenta republiky - Londýn
VOÚ - Velitelství osvobozeného území
VÚA - VHA - Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv
ZFŘ - Zemské finanční ředitelství